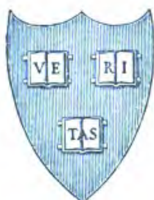

HD WIDENER
HW LETK 4

VE
RI
TAS

HUNFALVY PÁL.

AZ OLÁHOK TÖRTÉNETE.

II. KÖTET.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

ÚJ FOLYAM. XIX. KÖTET.

AZ OLÁHOK TÖRTÉNETE.

*

IRTA

HUNFALVY PÁL.

II. KÖTET.

BUDAPEST, 1894.
AZ 1894. ÉVI ILLETMÉNY HARMADIK KÖTETE.

AZ
OLÁHOK TÖRTÉNETE.

*

IRTA

HUNFALVY PÁL.

II. KÖTET.

BUDAPEST,
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1894.

HORNYÁNSZKY V. BUDAPESTEN.

XIV.

Havaselföld vagy Oláhország a XIV. században.

Az oláhországi történetek annyira homályosak, hogy még a vajdák következését is különbféleképen adják elő a rumun történetírók. Hašdeu szerint I. Károly és I. Lajos királyaink idejében az oláh vajdák sorrendje ez volt:

Togomir Baszarab . .	1300—x.
Sándor	13[illegible]—1360.
Vlad, László v. Vlajko .	1360—137x.
Radu Negru	137x—138x.
Dan	138x—138x.
Mircea	1386—1418.

A bizonytalan éveket x-el jegyzi meg Hašdeu, ki kritikai historiájának II. kiadását 1875-ben adta ki. Hašdeu mesés személynek tartja a honalapító Radu-Negrut, ki tehát soha nem élt, s azt hiszi, hogy a nép (?) Sándor vajdának másik fiára költötte a honalapítást, kinek neve László, oláhul Vlad, Vlajko, azaz Vladiszláv, s a ki magát Negrunak is nevezte volna.[1]

Hurmuzaki, a kinek könyve[2] 1878-ban, tehát a «Historia Critica» után jött ki, nem fogadja el Hašdeu

nézetét, hanem így tudja s így adja elő a vajdák sorát:

	Radu Negru honalapító	1290—1314.
	Mihály	1314—1333.
I.	Dán	1333—1342.
	Sándor	1342—1365.
I.	Vlád (László) . . .	1365—1374.
II.	Dán	1374—1386.
I.	Mircea	1387—1419.

1886-ban *tizenhetedik* kiadása jelent meg Bukarestben egy kis történeti könyvnek, melyet a rumun kormány az iskolák számára hagy helybe. Ez meg így tudja és tanítja az oláh történeteket:

«A Baszarábok nemzetsége sok századig uralkodott Olténiában (így nevezi Hašdeu után a régi Szörénységet, mely az Oltig terjedett volt, s újabb időben Kis-Oláhország nevet viselt). Egyik Baszaráb 1180-ban Erdélybe mene haddal s elfoglalá Fogarast. Innen meg 1220-ban ugyanazon vagy más Baszaráb, a kinek Radu-Negru vala a neve, Muscel vidékbeli Campu-longuba vonula, s azután Ardšisbe, azt székhelyévé tevén, s így alapítá meg Oláhországot. A Baszarábok birtoka egész a Fekete-tengerig terjede 1310-ig. Most uralkodék:

	Baszaráb Sándor . .	1310—1360.
	Vlad (László) . . .	1360—1372.
	Fekete Radu . . .	1372—1382.
I.	Dán	1382—1386.
I.	Mircea	1386—1418.»[3]

Florentiu, a nevezett könyvecskének szerzője, sokszor Hašdeure hivatkozik ugyan, de a mit ez mesésnek tart, vagy bizonyosnak nem tud, azt Florentiu valónak adja ki és a bizonytalanság helyébe bizonyosságot teszen.

Azonban Hašdeu is a Baszarábokról igen sokat tud és mesél: a való történelem nem ismeri az Oltenia, azaz a Szörénység oláh uralkodóit. Maga helyén el fogom mondani, mi csábítja el a rumun írókat, hogy költsenek és csináljanak történeteket. Én az ismeretes okleveleket — bár nem mondhatom, hogy mind ismerem — idősorban közlöm, mert úgy gondolom, hogy lehető világosságot vihetek a homályosságba; egyúttal az oklevelek tartalmából a tudnivalókat is merítem.

Sándor oláh vajda, János főesperes tudósítása szerint, mindjárt Lajos királyunk országlása elején meghódolt volna. Némileg kétségesnek találom, mert Sándor vajda talán kevesebbet is tarthatott a 17—18 éves Lajostól, mint atyja-, Károlytól. Azonban az 1345. évbeli pápai levél annyiban igazolja Jánosnak elbeszélését, hogy Lajos mellett hozza fel Baszaráti Sándor vajdát és másokat, midőn az oláhoknak a katholikus egyházba való térését magasztalja. Ott azt emeltem ki a pápai levélből, hogy a közoláhokat *romanus*oknak, azaz parasztoknak nevezi, így írván: Újabban fülünkbe juta a hír, hogy az *oláh románok* (Olachi romani), kik Magyarországnak erdélyi, havaseli és szerémi tartományaiban laknak (in partibus Ungariae Transsilvanis, Ultraalpinis et Sirmiis commorantes) részint már betértek a katholikus egyházba, részint hajlandók abba betérni.

Itt az előkelőkre («nobiles viri») fordítjuk figyelmünket. A pápa t. i. nemcsak Lajos királyunknak küldött levelet, hanem Baszaráti Sándornak és más nemeseknek, úgymint Remechai herczeg Miklósnak, Bivinibeli László vajdának, Sypprachi Szaniszlávnak, Zopusi Aprozye (Ambros?) vajdának és Auginasi Miklós vajdának is, tehát Sándor vajdának és öt más vajdának.[4]

A pápai levélből világos, hogy Sándor nem egyetlen vajda vala 1345-ben Havaselföldön, hanem rajta kívül sok más vajda is; a mint Erdélyben, Máramarosban, Beregben, Krassóban stb. is sok vajdát találtunk. Nem tudom ugyan megmondani, hol kereshetők a levélbeli helynevek, s jól vannak-e leírva, de az bizonyos, hogy sok vajda vala Havaselföldön. Azt sem tudom megmondani, milyen viszonyban állott a sok vajda egymáshoz, különösen Sándor vajdához. De hogy ennek egyeduralkodása még sem olyan volt, mint Lajos királyé, szinte bizonyos.

Tizennégy évvel azután, tehát 1359-ben, két nevezetes oklevél jelenik meg, az egyik Lajos királyunktól, a másik a konstantinápolyi pátriárkától. Lajos oklevele így szól:

«Tekintvén Sztaniszláv Karapath, Vlanyk Negne, Miklós és László (kik Lászlónak fiai és Zovna unokái) hű oláhjaink szolgálatát, melyet akkor tevének nekünk, midőn Baszaradi Sándor havaseli vajda királyi felségünket el nem ismeri vala, hogy odahagyván havaselföldi nagy birtokaikat és minden javukat, nekünk ajánlották fel hűségöket, s azóta folyvást nyomainkban járván, minden hadjáratunkban részt vettek, különösen pedig Zara (Jadra) ostromába tüntették ki magokat: — egy «Rykas» nevű birtokot a Kis-Temes mellett adományoztunk nekik, a melyhez Szentlélek, Vasaháza, Ujtigulmad (?) falvak tartoznak, s melyek úgy jutottak volt vissza kezünkre, hogy előbbi birtokosaik, úgymint Miklós, Fülöp és János, atyánkhoz és magunkhoz hűtlenek voltak.» [5]

A zárai ostrom 1357-nek őszén történt; [6] azt, mint Dalmátországnak visszafoglalását, János főesperes is elbeszéli (XXVIII.). Azon idő tehát, a melyről oklevelében azt mondja a király «quo Alexander Bazaradi, vajvoda

Transalpinus nos pro domino naturali recognoscere renuebat» 1357-et megelőzte. Sándor vajdának eme lázadásáról nincsen ugyan nyom János főesperesnél, de megtörténtnek kell tartani. Lehet, hogy 1350 után esett meg, minthogy abban az évben jelent meg déli Bulgáriából Ungrovlachiába azaz Havaselföldre Nikodemos, ki ott az első monostorokat felállítván, talán tüzelte a vajdának buzgóságát is a görög egyház iránt. Nem mondhatom, hogy csak ez ösztönözte volna lázadásra az eddig a római egyházhoz hajló vajdát; de a lázadás megtörtént, még pedig 1357 előtt.

Az idézett oklevélnek ezen szavai «felségünket el nem ismeri vala = nos pro domino naturali recognoscere renuebat» — azt értetik velünk, hogy 1359-ben már megszünt volt az *el nem ismerés.* De mi kikötések mellett történt a kiegyezés, legnagyobb érdek volna tudnunk, mert ugyanazon 1359. évben a konstantinápolyi patriárka Sándor vajdát *egész Ungrovlachia* vajdájának (βοεβόδας πάσης Οὐγγροβλαχίας) nevezi. Azt kell-e azon érteni, hogy Sándor tekintélye nagyobbá lett a többi vajdakénál? hogy ő most a Lajos királylyal tett kiegyezésnél fogva lett önjogúabbá? Pedig ilyesmit lehet a patriárka okleveléből következtetni.

Az ugyanis Sándor vajda kérelmére metropolitává teszi Hyakinthost, «a ki az egész Ungrovlachiában találkozó népeknek egyházi feje legyen, anagnostákat (evangelium-olvasókat), aldiakonusokat, diakonusokat és presbytereket szenteljen föl, s azoktól a neki törvényesen járó jövedelmet szedje (ἐπιλαμβόμενος τε καὶ πάντων τῶν ὁθενδήποτε διαφερόντων ταύτῃ δικαίων)».[7] Az új metropolita közvetetlenül a konstantinápolyi pátriárka alá helyeztetik. Magát a vajdát pedig inti a zsinat, hogy engedelmes és hű legyen az apostoli egyházhoz, eltávoztatván magától

minden *idegen* dogmát (ἀποτρέπεσθαι τα ἔκφυλα καὶ ἀλλότρια δόγματα), azaz távol tartván magát a római egyháztól; s esküvel fogadja, hogy Hyakinthos halála után ismét a konstantinápolyi egyháztól fog új metropolitát kérni.[8]

Íme most, 1359-ben, kapja Havaselföld az első görög egyházbeli püspököt, még pedig metropolita nevével. Egész eddig a havaselföldi — tehát az erdélyi és magyarországi pópák is — idegen országban levő püspöktől vették az egyházi felavatást, a magyar főklérus vonakodván görög püspökség felállításától, mit a pópák több ízben óhajtottak volt. Az idegen püspök pedig II. Basilius császár óta az ohridai vala déli Bulgáriában. Mert az egyház, mint nyugaton úgy keleten is, szeret a régi intézkedésekhez ragaszkodni. A balkáni félszigetről beköltöző oláhok tehát Havaselföldön és Erdélyben is az ohridai püspökség hívei maradtak.

A konstantinápolyi patriárka és zsinat megváltoztatják most a régi egyházi megyefelosztást, a mire politikai ok is, alkalmasint Sándor vajdának az atyjáénál nagyobb politikai függetlensége, hatott. Ennek hatását nem sokára megint látni fogjuk.

Sándor vajda 1359 után, talán 1360-ban meghalt, s *László* lett utódja, kit Vladislausnak, Vladnak, Vlajkónak, Lajkónak is találunk nevezve.

A hasonlóképen Sándor nevű bolgár fejedelem vagy czár, 1365. tavaszán meghalván, három uralkodó osztozék Bolgárországban. *Sisman János* Tirnovában, Bulgária közepén, uralkodék, alája tartozván Distria, Nikopolis, Sophia és Diampolis; *Szracsimir János*, László havaseli vajdának süve Bödönben (Bdyn, Widdin) tehát Bulgária nyugatán, kormányozgata; a Fekete-tenger mellékein, vagyis az ország keletén, *Dobrotics* vala független úr.[9]

E szerint három bolgárság lett, melyet a müncheni Schiltberger János, ki Zsigmond királyunk seregében lévén 1396-ban, Nikopolisnál török fogságba került, s tapasztalásait megírván így jellemez: «Az első Bolgárság (Pulgrey) ott van, a hová Magyarországból a Vaskapun által ér az ember; fővárosa Bödön (Pudem, Bdyn). A második Bolgárság Oláhországgal van szemközt, fővárosa Ternava (Trnovo). A harmadik ott van, hol a Duna a tengerbe szakad, fővárosa *Kallacercka.*»[10] Ez a rész azután Dobrotics után *Dobrudsa* nevet kapott és visel mai napig.

Ez az oszlás, természetesen, csak gyengítette Bulgáriát a törökök irányában. I. Murad 1365-ben Ázsiából, Bruszából Europába, Drinápolyba tevén által a székhelyét, nagyon közeledett mindnyájokra a veszedelem.

S most Lajos királyunk is hadjáratot indíta Bolgárország ellen, mit János főesperes igen röviden beszél el, esztendőt nem említvén meg. «Ezután, úgymond a XXXIV. fejezetben, a király nagy hatalommal a magyar szent korona alá vetett Bulgáriába mene (regnum Bulgariae, sacrae coronae Hungariae subjectum intravit), s Bödön városát megvevén, az országot elfoglalá. Strachmert,[11] a ki magát Bulgária czárának nevezte volt, fogolylyá tevé, s a zágrábi püspökségbeli Gumnik várában tisztességes fogságban tartá. Utóbb mégis visszahelyezé Bödönbe, a hol a király nevével uralkodott és hűséges maradt hozzája.»

Bödönnek elfoglalása 1365-ben történt. Vlajkó havaseli vajda közreműködött-e, nem tetszik ki az előttem ismeretes oklevelekből; ellenkezőleg ugyanazon év legelején, vízkereszt után, Lajos király az ungi nemességet felszólítá, hogy legyen kész Mátyás napjára indulni a havaseli vajda ellen (contra vajvodam Transalpinum pugnaturi). Költ Visegrádon in vigilia festi Epiphaniarum Domini 1365.[12]

Lajos bolgár bánságot alkota a tartományból, bánjának Dénes erdélyi vajdát és Benedeket nevezik az 1366., 1368. és 1369. évbeli oklevelek; sőt azután Heem is bolgár bán volt; mert egy 1378. évbeli oklevél Heem Pálról, mint néhai bolgár bánról (condam Bulgariae banus) beszél.[13] Ha igaz, hogy Lajos király négy évi letartóztatás után helyezte vissza Szracsimirt a bödöni uralkodásba,[14] Dénes, Benedek és Heem Pál bánoskodásai, természetesen, Szracsimirnek visszahelyezését megelőzték.

De ezen történetek nagyon homályosak. Jireček, a bolgár történetek írója, úgy tudja, hogy már 1366-ban Šišman támadta meg török segítséggel a bolgár bánságot, de visszaverék a magyarok a havaseli vajdával együtt. Azonban a magyar-rumun barátság hamar ellenséggé vált, mert László vagy Vlajko vajda legyőzé a felső Jalomicza folyónál 1367-ben azt a sereget, melyet az erdélyi vajda a havaseli hűtelen vajdának megbüntetésére vezetett, s azon időtől fogva 1376-ig a szörényi bánság a rumunok birtokában vala.[15]

Mikor vált hűtlenné, s mivel mutatta meg hűtlenségét László havaseli vajda, a bolgár történetek írója nem tudja. János főesperes, fájdalom, évet nem mondván, így beszéli el (XXXVIII.) a történetet:

«A király személyesen vezeté seregét Bulgáriából a szent korona alatti havaseli részekbe (ipse rex personaliter per Bulgariam partes Transalpinas, sacrae coronae subjectas invadens), míg másfelől László erdélyi vajda, nemesek és székelyek nagy hadával indult Layk ellen (contra Layk vayuodam, regiae majestati rebellantem). Maga Layk a Dunánál a király seregének átjövetelét akarja megakadályozni; más serege Dragomér oláh vezér alatt Ilumcza folyónál megerősített helyeken várja az

Erdélyből közeledő sereget.» Ez oly szerencsétlenül jár, mint Károly király serege 1330-ban. Részletesebben írja le a veszteséget János főesperes, meg-megnevezvén az elesetteket is. Az erdélyi bán is halálát leli ott.

«De Gara, macsói bán, a királyi seregnek vezére, általkél a Dunán, megveri Layk seregét s a Szörénység felé tartván, azt el is foglalja. Ekkor a király először Szörény várát erősíti meg, azután néhány év mulva Törcs igen erős várát[16] építteti a Barczaságon, a havaseli földek határán.» (Et tunc rex ibidem castrum Zewrin prima vice, et post aliquorum annorum curricula castrum in Brasso fortissimum *Terch* vocatum, circa terminos Transalpinos, aedificavit.)

A hagyomány szerint Lajos király, a törökön vett győzelemért való hálából, építtette a máriaczelli egyházat.[17] Igazán, a közvélemény egyedül Lajost tartja vala képesnek gátat vetni a török hódításnak, a mire, mint a bolgár király czímét viselő fejedelem, leginkább köteles is volt. De a pápák sokkal szentebb és Isten előtt kedvesebb dolognak hirdeték azt, hogy a görög császár és népe őket a keresztyénség fejeinek ismerjék el, mintsem a török szultán legyőzetését, a ki egyaránt, úgy a keleti, mint a nyugati keresztyén egyháznak ellensége volt.

V. Orbán pápa 1366-ban írja Palaeologus János görög császárnak, itt az ideje, hogy térjen engedelmességre a római egyház iránt, s azzal egyesüljön, mert Lajos magyar király kész a törökök kiírtására. Péter czyprusi király néhány latin nemessel tengeri állást foglalt (Petrum regem Cypri illustrem cum nonnullorum nobilium Latinorum auxilio competentem in mari habere potentiam), s Amádé, szavojai gróf, Palaeologus rokona (anyja Szavojai

Anna lévén), a pápai levél vivője is segitségül lesz. Ámde siessen a római egyház kebelébe: különben a pápa mint publikanusokat és pogányokat úgy nézi majd a görögöket, s ha őket keresztyén vagy nem-keresztyén ellenség találja megtámadni, mint az egyháztól elszakadtakat nem fogja segíteni, nem is tartozik segíteni. (Ne si — quod absit — in obstinata duritie elegeritis perdurare, cogamur secundum apostolum vos habere ut publicanos et ethnicos, et si a quocunque, fideli vel infideli vos molestari contigerit, abscissos ab universali Ecclesiae corpore non poterimus, sicut nec debebimus adiuvare.)[18]

Sőt annyira megyen a pápa, hogy Lajos királyt egy évre felmenti az esküttől, melylyel segítséget igért volt Palaeologus Jánosnak, hogy ez siessen az egyesülésre.[19]

A ügyefogyott császár személyesen jelen meg Budán, hol a király előtt ünnepies esküvel kötelezi magát és két fiát, Emmanuelt meg Mihályt, hogy mindent teljesíteni fognak, a mit tőlök a pápa kivánand. Ezt maga Palaeologus János a maga kanczellárjával és István nyitrai püspökkel, a király követével, tudatja a pápával.[20]

Nevezetes dolgot nem mozdított ugyan Lajos a törökök ellen, de sokat vártak tőle a császár és a pápa. Különös, hogy János küküllei főesperes meg sem említi a görög császár idejövetelét Budára.

Lehet, hogy a görög császár lépése Budán némi hatással vala a havaseli vajdára is. Mert 1369-ben Vlajk, Layk, azaz László, a megemlítendő oklevélben így nevezi magát: «*László, Istennek és a magyar királynak kegyelméből havaselföldi vajda, szörényi bán és fogarasi herczeg* (Ladislaus Dei et regis Hungariae gratia, vajuoda Transalpinus et banus de Zewrino, necnon dux de Fogaras). Itt találjuk legelőször ezt a czímet. Az egy nagy állami

eseményt teszen föl, mely nemcsak teljes hódolást foglalt magában a havaseli vajda részéről Lajos király iránt, hanem a királynak tetézett kegyelmét is a vajda iránt, a ki szörényi bánná és fogarasi herczeggé lett, azaz jeles adományokat vett a királytól. László havaseli vajda tehát Lajos királynak második kinevezett herczege. Első, munkácsi herczeg, Keriatovics Tódor lett 1360-ban; második, fogarasi herczeg, László havaseli vajda lett. Hogy felségi jogról egyiknél sem lehet szó, magától érthető.

De az idézett oklevélnek tartalma is nagy ethnographiai és politikai becsű. László vajda minden híveinek egész Havaselföldön, városi és falusi lakóinak és *vendégeinek*, bármilyen nemzetűek és nyelvűek legyenek is (universis fidelibus suis, civibus, populis, *hospitibus*, cuiuscumque nationis seu idiomatis existant, ritum et consvetudinem sanctae romanae ecclesiae tenentibus), jelenti, hogy Demeter erdélyi püspök, a kinek egyházi kormánya alá azok «elődeink és boldog emlékezetű Sándor atyánk idejétől fogva tartoznak, kérelmünkre» helyettesét azaz vikariusát (az oklevél suffraganeusnak nevezi) küldi Havaselföldre, hogy gyakorolja a püspöki jogokat s teljesítse a vallásos cselekvéseket. Azért felszólítja a porkolábokat, birákat és minden más tisztviselőt, hogy illendően fogadják a püspök küldöttjét és lehetőleg támogassák. Kelt Ardsisban, 1369-ben, Sz. Katalin napján.[21]

Íme László vajda területén sokféle nemzetű, bizonyosan magyar, német, szláv és talán oláh katholikusok is laknak, kiknek egyházi feje az erdélyi püspök vala. Laknak pedig városokban (mint Cîmpulungban = Langfeldben) és falvakban. Városokban nyilván német (hospites) és magyar mesterembereket kell gondolnunk; falvakban pedig olyan földmívelőket, kik *nem rumunok, azaz nem*

földesurak parasztjai, hanem független kisbirtokosok valának, mint utóbb maga helyén világosabban látjuk majd. László üdvössége miatt kéri Demeter püspököt, mint lelki atyját (nos saluti nostrae consulentes Venerabilem in Christo patrem, dominum Demetrium, episcopum ecclesiae Transylvanae), hogy küldje be hozzá helyettesét. Minthogy Lászlónak oklevele nyilván mondja, hogy a havaseli föld (terra Transalpina) az elődjei és boldog emlékezetű Sándor atyja idejétől fogva az erdélyi püspöki hatóság alá tartozónak ismertetik (ecclesiae Transylvanae et eius episcopo a temporibus praedecessorum nostrorum ac bonae memoriae condam Alexandri patris nostri charissimi iure Dioecesano dinoscitur fore subjecta): úgy látszik, hogy megszakadás esett volt emez egyházi viszonyban, melyet László vajda most elhárít. De az is kitetszik az oklevélből, hogy ezen viszony, t. i. az erdélyi püspöknek egyházi hatósága Havaselföldön, leginkább Sándor és László vajdák idejében állott fenn; azelőtt másképen vala gondoskodva a volt Kumániában lakó katholikusokról.

Emlékezünk, hogy III. Honorius pápa 1218-ban a kalocsai érseket, mint választott aquilejai patriárkát felhatalmazta, hogy belátása szerint békéltesse meg a *kún káptalani urakat* (Cumanorum capitulum), kik a közös étkezés miatt viszálkodnak, s oszsza el köztük a tizedet. Tehát valahol az Olton túli Kumániában már vala katholikus püspökség, midőn 1228-ban a szeretmelléki kún püspökséget az esztergomi érsek alapította. De azon kún püspökség, melynek léte 1218-ban tűnik elő, az aquilejai patriárkaság alá tartozván, világos bizonyság arra, hogy akkor a magyar királyi hatalom nem vala még megalapítva Kumániában.

1237-ben IX. Gergely pápa a Szörény földjének megtérítésén munkálkodó prédikátor szerzeteseket rendkívüli jogokkal ruházza fel. A következő évben ugyancsak IX. Gergely pápa arra jogosítja fel IV. Béla királyt, hogy valamely magyarországi püspökséghez csatolhassa a Szörénységet, mely eddig semmi püspök alá nem tartozott.

A kún uralkodás helyébe a magyar király uralkodása lépvén mind a Szörénységben, mind az Olton túli Kúnországban, ezekben a katholikus egyház hívei szaporodnak, kik tehát magyarországi püspökök gondjai alá kerülnek. Gondja is van IV. Bélának, midőn 1247-ben a két országrészt a Sz. János-vitézeknek adományozza, hogy Magyarország érsekeinek és püspökeinek joga és tisztelete meg ne károsodjék; tehát hogy az ne történjék, a mi a Barczaságban megtörtént volt, hogy a Sz. János vitézei ne bocsáthassák a római szék alá a Szörénységet és Kúnságot, kirekesztvén ezekből a magyar hierarchiát, mely a magyar politikai felségnek egy része vala.

A két országrészben most az oláhok szaporodnak, kiknek vajdái a magyar királynak vasallusai. A mint a magyar királynak tekintélye sülyed, úgy emelkedik az oligarchák hatalma, de a vajdák túlkapása is. A nyugati és keleti egyházak befolyása hasonlóképen majd emelkedik, majd sülyed; a vajdák is majd nyugatra néznek, majd keletre. Ha katholikusokká lesznek, a magyar királyok főhatóságát nem kerülhetik ki; de ha görög hitűekké lesznek, politikai függetlenségök jobban van biztosítva.

1359-ben, Sándor vajda alatt, Oláhország vagy Havaselföld metropoliává lesz, mely a konstantinápolyi patriárka alá — nem többé az ohridai érsek alá — tartozék. Ettől

fogva az erdélyi és magyarországi oláhok az új oláh metropolitának egyházi hatósága alatt állanak. Viszontag Havaselföldnek katholikusai az erdélyi katholikus püspök vikariusa alá tartoznak, kit az illető oklevél *suffraganeus*-nak nevez. Ez nyilván Ardsisben, a havaseli vajda székhelyén, lakott, mert azután olykor *ardsisbeli* katholikus püspökről van szó, — alkalmasint, midőn érvénye nem vala az erdélyi püspök hatóságának. Egyébiránt — mint már említettem — a havaseli történetek és ethnographiai állapotok igen homályosak.

László vajda Lajos királyunk kegyelméből első szörényi bán. Atyja Sándor Havaselföldet metropoliává tétette volt: fia László 1370-ben a Szörénységet is azzá teszi. A konstantinápolyi sz. zsinat t. i. ebben az évben Kritopulost az ungrovlachiai metropolia némely részének avatja fel metropolitájává (εἲς μητροπολίτην μέρους τῆς μητροπόλεως Οὐγγροβλαχίας), a ki arra teszen fogadást, hogy nem okoz alkalmatlanságot Hyakinthosnak. Ez betegeskedvén, maga kéri a patriárkát, hogy adja melléje öcscsét, Anthimust, a ki Bödönnek püspöke. S ugyancsak 1370-ben ki is nevezik Anthimust metropolitának, mert időjártával (tehát 1359 óta) a nép (t. i. a görög hitű nép) nagyon elszaporodott Ungrovlachiában, hogy egy metropolita nem képes annyi népnek szolgálni (οὐκ ἔστιν εἷς μόνος ἀρχιερεὺς ἱκανὸς πρὸς το τοιοῦτον ἔθνος ὥστε δύνασαι πνευματικῶς αὐτούς ἐπισκέπτεσθαι καὶ διδάσκειν τὰ ψυχωφελῆ καὶ σωτήρια).[22]

Ezennel tehát Ungrovlachiában, azaz az Olton innen és túli részében, két görög egyházbeli metropolita van, a kik mellett katholikus püspökök a katholikus lakosokat igazgatják. Az erdélyi katholikus püspöknek hatását láttuk; idő szerint szörényi katholikus püspök is tűnik elő,

mint 1382-ben Gergely püspök, a ki magát úgy mutatja be, mint a Szörénységnek és Havaselföldnek püspöke.[23]

Azon időben, melyben a Havaselföldnek görög metropolitái támadnak, Sz. Nikodemus monostorokat is alapitgat. Mondtuk, hogy 1350 tájban érkezett Havaselföldre. Első monostora a vodiczai lőn 1360—1372 közt; a Kimpu-lungu és Tisména monostorok 1372—1380 közt keletkeznek; a Kotména és Kozia monostorok 1386—1387-ben támadának. «Nikodemus Prilep városában (déli Bulgáriában, Ohrida közelében) görög atyától és szerb anyától született. Havaselföldre érkezvén, a Zsil, Motru, Vodicza mellett egymásután épít czellákat, remetelakokat, egyházakat, monostorokat, míg Tisménában meg nem állapodik, a hol mintamonostort épít, a melyre mindenfelől, Zsigmond királytól is, segítséget kér és kap. Meghal száz éves korában, 1410 után, s nemcsak az oláhok emlékezetében, hanem majdnem az egész orthodox egyházéban él.»[24]

Havaselföldön 1359-től fogva keletkeznek görög egyházbeli metropoliták és monostorok, s ezek által erősödik meg a görög egyház; de abban az arányban gyengül a latin vagy nyugati egyház, jóllehet a vajdák néha-néha katholikusoknak látszanak is, mint maga László vajda a nevezetes 1342. évbeli oklevelében, a melyben *magát szörényi bánnak és Fogaras földje új telepítése herczegének nevezi* (Vladislaus Vajuoda Transalpinus, banus de Zeurinio et dux novae plantationis terrae Fogaras).

A vajda mindenkinek tudtára adja, hogy midőn rokona, László mester, jeles katona, a dobkai János mesternek fia, és Miked bánnak unokája, szabadságot nyert Lajos királytól, ő még igában (?), de a királynak kegyelmében

lévén (cum esset liber factus ab Excellentissimo principe Ludovico, illustri rege Hungariae, adhuc nos semper eramus sub iugo, sed in gratia principis praedicti), s midőn ő — a vajda — erős sereget állított ki a törökök és tirnovói czár ellen (contra Thurcos infideles et imperatorem de Tyrna in Bulgaria proclamari fecimus): akkor vére, dobkai László mester, a keresztyén hit és Lajos király iránti hűségből, rendkívüli vitézséggel tűnt ki. Azért is a király beleegyezésével a vajda nevezett rokonának Senkengent (Sárkányt) a Fogaras földjén az Olthoz közel, azután Veneczét, Koczoládot, Hévizet (villam quae vocatur calidae aquae) és Dobkát, minden hozzátartozással együtt, adományozza. «Ennélfogva Dobkai László rokonunkat, ki velünk együtt mindig Lajos természetszerinti királyunknak híve vala, meg utódjait a nevezett falvaknak örökös birtokosaivá teszszük. Ezen adományunk akkor lőn, midőn Lajos király urunknak nagy kegyében valánk (cum eramus in gratia copiosa domini nostri Ludovici regis Hungariae). Könyörgünk tehát király urunknak és utódjainak, hogy erősítsék meg adományunkat; azonképen könyörgünk utódainknak is a vajdaságban, hogy változatlanul hagyják meg adományunkat. A ki pedig közülök megváltoztatná vagy adomány-levelünknek ellene mondana, azt sújtsa az Isten, a Boldogságos Szűz Mária, minden szentnek és István, László, Imre szent királyoknak haragja.» Kelt Ardsisben, 1372., az apostolok oszlása napján.[25]

László vajda többi közt a *magyar szent királyok* haragjával sújtatja azt, a ki elváltoztatná adományát; László vajda tehát inkább katholikusnak mutatja magát, mintsem görögnek. De ennél sokkal nyomósabb a történetre való hivatkozás az oklevélben.

László vajda, mint Lajos királynak megkegyelmezettje, hadat visel, vagyis inkább segédhadat ad Lajosnak egy bolgár hadjáratra, a tirnovoi czár, Sisman és a törökök ellen. Mikor történt ez? Tudjuk, hogy Lajos király Bödönt elfoglalván, Bulgáriának ezen részéből magyar bánságot alakított. Ebből 1369-ben László vajda és süve, Szracsimir, kihajták a magyarokat, a midőn a kalugyerek (február 12-én) öt minoritát öltek meg.[26] Engel történetírónk szerint Bödön elvesztésén felindula Lajos király, mire László vajda ismét engedelmességet és segítséget igért a törökök ellen. Különben mostohája, Klára, a buzgó katholikus asszony, még él vala, a ki mostohafiát mindenképen ajánlgatá, s hitelre is talála. Orbán pápa 1370. ápril havában szíves levelet íra a vajdának, hogy térjen a katholikus egyházba, mert hadakozik a törökök ellen (quia impios Turcas, Catholicae fidei hostes persequeris et tuos reputas inimicos, — futurus victoriosior Christi pugil existimaris), s mert jó, kegyes mostohája van.[27] A történet, a melyet az oklevél megemlít, jelesen László vajdának hűtlensége, 1369-ben esett meg. A mit egyébkor is találtunk, az itt is mutatkozik: László rokona, a dobkai László mester, Miked bánnak unokája, hű maradt vala a királyhoz, mi alkalmasint megkönnyítette a kiegyezkedést a királylyal.

A bolgár hadjárat a törökök, és szövetségesük, Sismán tirnovoi czár ellen tehát 1340-ben vagy 1341-ben történt, de valami nagyot nem mozdított meg.

Az új kegyelembe fogadás, úgy látszik, a királynak új adományával járt, mert *az új telepítés*, «nova plantantio» azt jelezi. S valószinű, hogy a vajda czíme így szólt: Vl. Vajuoda Transalpinus, banus de Zeurinio, dux de Fogaras et novae plantationis. De ez csak véle-

mény, melyet azonban az adományozott falvak fekvése támogat.

Ugyanis a «dux de Fogaras» nyilván csak a fogarasi várhoz tartozó legközebb kis falvaknak volt birtokosa. Lajos király új földeket csatol most hozzá. Ezek: 1. Senkengen (Schenkhengen), most németül Schirkangen, magyarul Sárkány, nagy szász község. Lehet, hogy 1372-ben nem vala még a szászok birtokában. 2. Venecze, Koczolád. Ezen két helység a volt Fogaras vidékének *veneczei* járásában van; most ott már Alsó- és Felső-Venecze van. 3. Hévíz Dobka. Ezek előbb Alsó-Fejérmegyéhez tartoztak, most N.-Küküllőmegyéhez vannak csatolva. Úgy hiszem, a négy helységet nem illethette az *Új telepítés*, *Nova plantatio* jelzés, mert már megvoltak.

De Venecze és Koczolád (Kuczulád) közt az Olt-völgytől balra, azaz keletre, hegyes vidéken *Alsó-Komána* és *Felső-Komána* van, s erre a két helységre vonatkozik az *Új telepítés* jelzés. Magyarország Helység-névtárában, Erdélyt is belétudva, a kúnokra emlékeztető helynevek mind *kún* jelzővel tűnnek ki: viszontag Havaselföldön a kúnokra emlékeztető helységek *Komana* nevűek. Azt alítom, hogy László vajda lakatlan földet kapván, arra vagy új kúnokat vagy kún maradványokat telepített s azért az új helységekre e Havaselföldön szokott *Komána* nevet ruházta. Tehát *Alsó- és Felső-Komána* volt volna a «Nova plantatio».[28]

Nem tetszhetik föl, hogy László vajda adományt tett. Azt minden birtokos tehet vala, természet szerint, a királynak beleegyezésével, «cum consensu regio».

Vlad, Vlajko, Lajko, László vajda, úgy látszik, 1372 után nem sokára meghalt. Az esztendőt nem tudja Hašdeu; az oklevelekre támaszkodva utódjának Radu-Negrut

írja. Engel Dánt tartja László vajda utódjának, ki talán 1373—1383-ig vajdáskodott. De többet nem tudunk róla, úgymond Engel (Geschichte d. Walachei 156), mint azt, hogy vajda volt és *megöletett*, helyet csinálván Mircea (Myrxa) öcscsének. Hurmuzaki hasonlóképen Dánt mondja László vajda utódjának, a ki 1374—1386 uralkodott volna, de viselt dolgairól ő sem tud semmit.

Érdekes volna tudnunk, vajjon a magyar királynak semmi beleszólása nem volt-e a havaseli vajdák kinevezésében? azon vajdáéban sem, a ki Lajos királyt természet szerinti urának ismerte volt el? Azonban erről, legalább eddigelé, semmi nyom sincsen. Csak az bizonyos, hogy a szörényi bán és a fogarasi herczeg czíme a királyi kegyelemtől származott, s a kegyelmezett személynek halálával szünt meg. Mert íme Dán az 1385-ben kiadott oklevelében magát csak Juon Dan Isten kegyelméből *egész Ungrovlachia vajdájának* nevezi. Bizonyosan a czímből el nem marad vala a «szörényi bán és fogarasi herczeg» czím, ha a vajdasággal együtt járt volna, a magyar királynak külön adományozása nélkül is.

Az idézett oklevél a Tisména monostort illeti, melyet Dán atyja, Radu vajda, kezdett épiteni, most pedig Dán kiegésziti s különböző adománynyal meggazdagítja, jelesen évenként a Jaleş járásbiróságból szedendő négyszáz kila gabonával (graulu din sud [gindeţulu] Jaleşu patra sute de kile in totu annulu), Komana-rév faluval, egy malommal a Bisztricza folyón, és *40 czigány szállással* (şi salaşe de Ţigani patrudeci).[29]

Itt találjuk először a czigányokat adomány tárgyai gyanánt. Valamint Szerbiában oláh háznépeket adományoztak a monostoroknak, úgy a havaseli vajdák is czigányokat adományoznak nekik.

Három évvel azután, 1388-ban, Dán utódja Mircea a Kozia monostort alapítja az Olt mellett. Mircea is az oklevélben «Jon Mircea marele voevodu şi domnu a tóta terra Ungrovlachiei = nagy vajdának és egész Ungrovlachia urának» nevezi magát.

Ugyanazon évben Mircea Kotména monostort alapítja; azt mondván többi közt az oklevélben, hogy a monostorban lakó kalugyereket minden szükségessel, élelemmel és ruházattal, látta el (şi amu mai adausu domnia-mea cate sunt trebuinciőse calugeriloru ce voru locui intre acestu locaşu, de hrana şi de imbracaminte). Ezt a monostort is atyja, Radu vajda, kezdte volt alapítani; Mircea megnagyobbítja és meggazdagítja azzal is, hogy *háromszáz czigány szállást* (300 salaşe de Ţigani) enged neki által.[30] Havaselföldön tehát már Lajos királyunk idejében tűnnek fel czigányok, kik, mint a bolgárok, szerbek, oláhok is, a Balkán-félszigetről költöztek a Duna balparti tartományaiba. Mircea 1388-ban háromszáz czigány szállást adományozhat Kotména monostornak, mi a czigányok elszaporodását bizonyítja. A magyar *szállás* szó, mely az eredeti szláv oklevélben ott van, s melyet Hašdeu a rumun fordításba is bevesz, bizonyosan háznépet vagy sátoraljat jelent. A szó, mint tudjuk, Magyarországon a kúnok telepedésein fordul elő, tehát a kún és jász helységek neveiben, (p. o. Karczag-Újszállás, Kis-Ujszállás, Asszonyszállás, Köd-Szállás, Mesterszállás, Árokszállás, Jász-Apáti-Szállás, Négy-Szállás stb.). E szó tehát Havaselföldön is közkeletű vala a XIV. században, talán Moldovában is, a hová Magyarországból jutott.

XV.

Moldávia a XIV. században.

Valamint Oláhország, úgy Moldávia első történetei is nagyon homályosak. Ureki Gergely, Alsó-Moldáviának nagy vornikja († 1650) a maga krónikájában [31] így számlálja elő a vajdákat:

Dragos	. . .	1359—1361., fia
Szász	. . . .	1361—1365., fia
Laczkó	. . .	1365—1373.
Bogdán	. . .	1373—1379.
Musat Péter	.	1379—1395., öcscse
Musat Roman	.	1395—1398.
Jó Sándor	. .	1399-től fogva.

Ezekről, azt mondja Ureki, «nem találunk semmit feljegyezve (ear če čeva fi lukrat in ḑilele acestor nu se afla skris nemik). Talán nem is állandóan egy helyen laktak (poate au fost neašezaţi); hamar elmultak, nem is vala senki, a ki megírta volna történeteiket.» Pedig oklevelesen tudjuk, hogy Musat Péter után *István* (1390—1392), ezután öcscse *Roman* (1392—1395), meg ismét *István* (1395—1399) vajdáskodának.

Engel is a moldáviai vajdák kezdetét 1359-re teszi. Szerinte első vajda Dragos, s ennek utódjai ugyanazok, 1390-ig, kik Urekinél.

Hurmuzaki azonképen sorolja elő az első vajdákat.

Mindezektől eltér Hašdeu, ki Moldáviának alapítását 1350—1360 közé teszi. Szerinte az alapító Bogdán, fia pedig Tódor, másképen Laczkó. Ez az oklevelek tanúsága szerint 1370-ben uralkodott; Bogdán vajda tehát és fia igen természetesen kitöltik az 1350—1370-ig való két évtizedet. (Bogdanu-voda și acestu fiiu allu seu, ecce déro doui principi positivi, cari implu fórte naturalmente scurtulu intervallu de cellu multu doue decennie intre 1350—1370.) Ámde Péter, így folytatja Hašdeu, nem Laczkónak fia, nem is Bogdáné, hanem *Musaté*; Péterrel új uralkodó nemzetség jut a máramarosi nemzetség helyébe.[32] Hašdeu tehát nem ismeri Szász vajdát.

Ureki a XVII. század meséi közt él vala, azért még az első kiszakadót sem ismeri jól, azt *Drágosnak* nevezvén, és Bogdán fiának mondván. A mese szerint *Flaccus* római hadvezér foglalta volt el az országot. (Ezt — mint majd látjuk — Aeneas Sylvius eszelte ki.) Sok idővel azután az urak fiai vadászgatván, a magyar hegyek közül (fečorii čei de domni den munții ungreščri)[33] Moldovába jutottak, s megszeretvén a földet, Máramarosból a magok embereit és másokat vittek oda. Azon úrfiak között Dragos is vala, Bogdán fia, a ki a római uraktól származott, és Máramarosból érkezett ide. Magas állásánál fogva fejedelemmé lőn, és czímerének a bölényt választá, a melyre vadásztak volt. Így szól a mese.

A való történetet az oklevelek szerint adtuk elő, s most folytatjuk.

1365. Lajos király a moldvai Balknak, Szász fiának és máramarosi vajdának, s általa Drág, Drágomer és István egy-testvéreinek (fratribus uterinis) Kunya nevű birtokot adományozza, a hozzá tartozó Jód, Baeskou,

Keetvisou, Moyze, Bors, Keetzerste részekkel együtt, Máramarosmegyében, melyeket a hűtlen Bogdán vajda bírt, de hűtlensége által vesztett volt el. Teszi pedig a király ezt az adományt azért, mert Balk még Moldovában hű maradván, a királyért sebeket vett, sőt oda való birtokait és jogait elhagyván, a királyt követte Magyarországba. (Balk és testvérei, mint láttuk, három év mulva, Szatmármegyében Senyét új adományul kapták.)

Az idézett oklevél nem mondja, hogy Szász moldvai vajda lett volna; egy 1373. évbeli oklevélben azonban a király őt *«néhai Szász vajdának és udvarunk hívének»* nevezi. Lehetséges tehát, hogy Bogdán után Szász vajdáskodott egynéhány évig, mint a királyi udvarnak híve. Szász után Laczkó következvén, s az a királyi felsőséget nem ismervén el, Szász fiai: Balk, Drág és János, a királyhoz való hűségök miatt kényszerítve valának moldvai birtokaikat elhagyni, s a királyt követni Magyarországra.

Hogy Laczkó nem egyezkedett ki a királylyal, a következő 1370. évbeli oklevél tanúsítja. Tudniillik V. Orbán pápa a prágai érseknek, meg a boroszlói és krakói püspököknek írja, hogy Laczkó, Moldávia vagyis *«az oláh nemzet egy részének herczege»*, azt jelentette neki Melsaki Miklós és Swidniczi Pál franciskánusoktól, hogy ő és a népe, bár keresztyének, de mind szülei, mind magok schismatikusok lévén, a franciskánusok predikácziói által indítva, a római katholikus egyházba térni, s úgy, mint más keresztyén fejedelmek, a római apostoli széknek akarnak engedelmeskedni. Azért kéri Laczkó a pápát, hogy a népes és nagy Szeret községet, mely a halicsi schismatikus püspök alá tartozik, várossá és püspöki székké tegye, s annak katholikus püspököt

adjon. A pápa felszólítja ennélfogva a megnevezett püspököket, hogy tudják meg küldötteik által, ha vajjon Laczkó és a népe igazán el vannak-e határozva a schismát elhagyni és katholikusokká lenni. Ha úgy van, s hitvallást teendenek a bullával együtt elküldött formula szerint: tehát vegyék ki Szeretet a halicsi püspök hatósága alól, azt várossá és püspöki székké tevén. Az új püspökség pedig egész Moldáviát foglalja magában, s közbevetetlenül a római szent szék alá legyen rendelve.[34]

Itt nem az nevezetes, hogy Laczkó moldovai vajda katholikussá akar lenni — láttuk ezt több ízben a balkáni fejedelmeknél és a havaseli vajdáknál is, — hanem az, hogy Orbán pápa a magyarországi hierarchiát mellőzvén, IV. Károly német császár és cseh király, meg Lengyelország püspökeihez fordul. Pedig Lajos királynak politikai jogkövetelése Moldáviára fennállott. Vagy azért tette-e ezt a pápa, mert az új szereti püspökséget közbevetetlenül a római szék alá akarta rendelni — mi hasonlóképen ellenkezik vala a magyar királyok politikájával, de Laczkónak függetlenségét a magyar koronától elősegíti vala?

Szóval, homályosak a történetek rúgói, mint homályosak a világra lépő történetek magok is.

A szereti püspökség első püspöke franczisk ánus rendbeli András vala, 1371-től fogva talán 1374-ig; az pedig az esztergomi érsek suffraganeusa volt, mint egy más püspök a kalocsai érseké. Tehát eleinte a magyar hierarchia alá tartozott az új püspökség.[35] Az első püspököt még hat követte 1400-ig, midőn a püspöki szék Bakóba tétetett által.[36]

Félbe szakasztom itt az egyházi ügyek előadását. Az 1373. évbeli oklevél ugyanazon moldovai-máramarosi

oláhokra vonatkozik, mint az 1365. évbeli. Abban a leleszi társas káptalan mindenkinek tudtára adja, hogy hozzá Lajos király következő tartalmú levelet küldött:

«Azt mondják nekünk Balk, Drag és János mesterek, néhai Szász vajdának és udvarunk hívének fiai (filii quondam Szász wayuodae, aulae nostrae familiaris), hogy törvényes beiktatást kivánnak a Kotmia, meg Bochkan, Fejér-egyház, Taraszó és Busztafalva helységekből álló uradalom birtokába Máramarosmegyében, melyeket más leveleink által adományul kaptak. Küldjetek tehát egy társatokat törvényes bizonyságul oda, a ki a királyi kuriától kiküdöttel együtt beiktassa Szász vajda fiait. Kelt Szilvás-Váradon, 1373. Lőrincz mártir másodnapján.»

A társas káptalan és a kuria kiküldöttei Busztafalvára menvén ki, ott a meghívott határosok jelenlétében tették meg a beiktatást.[37]

Laczkó vajdának megtérése nem igen volt őszinte; reménylvén, hogy megúnt feleségétől elválasztja majd a pápa, s azt nem nyervén meg, katholikussága nagyon meghüle. Nemsokára meghalván, Bogdán (1373—1379) következett volna a vajdaságban, mit Hašdeu nem talál valónak. Mert ime Koriatovics Jurga vagy Juga 1374-ben, mint Moldovának gospodárja (gospodar zemli Moldavskoi), egy neszter-fejérvári (bielogradskyi) lakos hívének a tatárok ellen tanúsított vitézségeért, Zubrocz nevű falut adományozza a moldovai boérok beléegyezésével.[38] Ez a Koriatovics litvániai felsőség alatt Podoliában birtokos vala, mielőtt vitézsége által moldvai vajdává lett. De nemsokára megöleték.

Hašdeu szerint két Juga vagy Jurga nevű vajda volt Moldovában, az egyik Koriatovics Jurga, kinek oklevelét közlöttük; a másik pedig az, a ki megelőzte Jó Sándort

(Alexandru celu bunu), ki 1399-ben kezde vajdáskodni. Ettől a másik Jugától is megvan egy szláv nyelvű oklevél (dela care noi posedamu de asemenea o diploma fórte autentica).[39]

Hogy mennyire bizonytalanok az első moldovai történetek, mutatja az is, hogy Hašdeu, Ureki után, Jó Sándor uralkodásának kezdetét 1399-re teszi, a Florentiunak «Notiuni de Istoria Romanilor» czímű könyvecskéje 1401-re, mások más évre teszik. Hurmuzaki szerint Musat Péter után, kinek öt fia volt: Roman, Ivasko, Vilczo, Juga és Sándor, nem valamelyik fia, hanem I. István következett, kit Zsigmond király 1397-ben kegyelmébe fogada.[40]

A homályos politikai történeteknél az ethnographiai tünemények nevezetesebbek. — Láttuk, hogy 1370-ben a szereti, azaz Szeret városbeli, katholikus püspökség támadt; de láttuk, hogy Moldáviában előbb is katholikus, az úgynevezett kún, püspökség volt. A bizonytalan milkoviai püspökséget nem is említem, mely talán egy volt a kún püspökséggel; de a mely sokkal később, a XVI. század elején, Bakács Tamás esztergomi érsek által lett ismeretessé, a ki annak jövedelmét, vagyis néhány erdélyi esperesség jövedelmét, el akarja vala foglalni.[41]

A szereti püspökségben rövid harmincz év alatt hét püspök működött; utolsó vala Sartorius János, ki Jó Sándor vajda által indítva 1401-ben Bakóba tette által a püspöki székét. Moldáviában is tehát előbb valának katholikus, mintsem görög püspökségek.

Ha kérdezzük, kik voltak a katholikus népség? az ismeretes történetek felelik reá: hogy megtérített és megmagyarosodott kúnok, továbbá magyarok vagyis székelyek; a majdan előtünedező városok pedig azt felelik reá: hogy németek, vagy szászok valának a katholikusok

népség. «Moldávián szerte a legrégibb emlékek az egyházakban, sírköveken és egyebütt azt bizonyítják, hogy a közel Erdélyből mind szászok, mind magyarok és székelyek származtak Moldovába. A szászok (németek) a városok alapítói és lakosai; a magyarok és székelyek a falvakban telepedtek meg.» A később mutatkozó vallási mozgalom a katholikus népség között, azt is bizonyossá teszi, hogy számban a magyar nyelvű lakosság a német nyelvűt felülmúlta.

De észak felől rutén vagy orosz, dél felől pedig oláh és bolgár nép is gyűlt Moldáviában, s az a görög egyházhoz szít vala. A rutén vagy orosz pópák a halicsi rutén (görög egyházbeli) püspök, az oláh pópák az ohridai bolgár (görög egyházbeli) püspök alá tartoztak.

A katholikus papok és szerzetesek bizonyosan tanultabbak valának a pópáknál és kalugyereknél; valamint a katholikus püspökök is tudományra nézve felűlmúlták a görög egyházbeli püspököket: mégis a görög egyház jobban vonzza vala a népet, mint a római egyház. Annak leginkább két oka látható: a szláv nyelvű liturgia és a tized. A szláv nyelvű liturgiát a szlávos oláh, de még inkább a szláv bolgár és rutén vagy orosz nép nagyon megkedvelte; még az ilyen szlávos nép között élő magyar és német katholikus is hamar érzett hajlandóságot a szláv liturgia iránt, a mely különben is szembetünőbb szertartással járt, mint a nem értett latin liturgia. S az együgyű, de nős pópák is nagyobb szellemi rokonságban állottak a tudatlan néppel, mint a latin egyház nőtelen papjai.

De leginkább a tizedfizetés idegeníti vala el a népet, bármi nyelvű volt is, a katholikus egyháztól. A tizedet, a hol csak lehet, s mihelyt csak lehet, a katholikus

püspök követelte: a görög püspök nem követelte azt. Láttuk, hogy még a pápa is sokallotta a tizedszedésre való buzgóságot.

Népszerű előnyben áll vala tehát a görög egyház a latin vagy római egyházzal szemben. S a hol a két egyház eleinte egyenlő számarányban találkozik, ott természetes szaporaságánál fogva, pópái nősek lévén, a görög hamar elhagyja a latint. A hol pedig sokkal kisebb számú a görög egyház, mint a latin, ott az, ugyanazon okból, hamar eléri azt. Mint Havaselföldön, úgy Moldáviában is a görög egyház hívei jobban szaporodtak, mint a latin egyházéi. S az illető vajdák úgy látván, hogy a görög egyház inkább támogatja függetlenségöket a magyar királyoktól, mint a latin, mihelyt elég hatalmasoknak érezték magokat, metropolitát kérének a konstántinápolyi pátriárkától, ki szívesen teljesíté a kérést, azzal a latin egyház terjedésének mind meg annyi gátat vetvén.

A havaselföldi két metropolitának eredetét láttuk. A «Notitiae Graecorum episcopatuum»-ban egy lajstrom van, mely méltóság szerinti sorban számlálja elő az összes görög metropolitákat (περὶ τάξεως τοῦ θεόνου τῶν Μητροπολιτῶν), s a melynek végén azt találjuk: «Utóbb Ungrovlachiában is két metropolita lett. Az egyik a nikomediainak helyébe jutván (Nikomédiát a törökök 1326-ban foglalták el) *exarchus*nak neveztetik, s ez az *egész Ungrovlachiának és a Plagenák metropolitája;* a másik Ungrovlachia *egy részének* metropolitája, s az amasiai helyett van.»

A mi napjainkban Bödönnek is lőn metropolitája, és egy másik *Mauro-Vlachiában* (Moldovában) is, valamint Halicsban is, mely az előtt Kis-Oroszországnak egy része volt, Kiev alá tartozván.[42]

Minthogy Sračimir János 1381-ben kért és kapott metropolitát Bödönbe, az idézett «Notitiae»-k nemsokára 1381 után készültek.

Megjegyzésre méltó, hogy ebben a tudósításban a havaselföldi metropolitának teljes czímét így találjuk: Exarchus és az egész Ungrovlachiának meg a Plagenák metropolitája (πάσης τῆς Οὐγγροβλαχίας καὶ τῶν Πλαγηνων μητροπολίτης).[43]

Egyébiránt a mauro-vlachiai metropolitaság alapításának éve nem bizonyos. A már említett Ureki azt írja, hogy Jó Sándor kérte a Kelet patriárkájától az áldást arra a metropolitára, kit megjelölt, s a kinek lakást rendelt a vajdai udvar közelében (lunga kurtea domneaska) levő monostorban. A patriárka Mátyás 1401-ben Józsefről emlékezik meg, mint Moldávia püspökjéről, egyszersmind Sándort «egész Moldovlachia igen nemes nagy vajdájának» nevezi.[44]

Tíz évvel előbb, 1391-ben Antonius konstántinápolyi patriárka elbeszéli, hogy Balitza vajda és Dragos (Νδράγος) édestestvérek (αὐτάδελφοι) a Sz.-Mihály nevű örökölt monostort bírják Máramarosban (ἔχουσι μοναστήριον ἀπὸ γονικότητος περὶ τὸν τόπον τοῦ Μαραμόρεςο); hogy Dragos Konstántinápolyba jövén, azt a patriárkának ajánlotta fel, miszerint a monostor mától fogva a pátriárka felügyeletét és oltalmát élvezze (ἀπολαύῃ τῆς πατριαρχικῆς ἐπισκέψεως καὶ δεφενδεύσεως). A patriárka a felajánlást elfogadván, Pachomiust nevezé ki igumennek (apát, ἡγεμών) és exarchusnak (ἔξαρχος) a monostorhoz tartozó helyeken, melyek is következők: Szilágy (τὸ Σελατζίον), Erdőd (τὸ Αρτοúντιν), Ugocsa (τὸ Ὄγγοτζα), Luppert vagy Luprecht (Luprecht-Szász, τὸ Ἰουμπρέκιν Jubrek, ma Beregszász), Csicsó (τὸ Τζιτζόβιν = Csicsov), Bálvánecz (τὸ Παλ-

Ζανέτζιν. most mely helység?). Bisztra (ἡ Πίστρα). Az igumen-exarchusnak joga legyen az előszámlált helyeken található népet és papokat inteni, oktatni, az egyházias perekben ítéletet mondani s az épülő egyházakat a patriárkai kereszttel fölszentelni (καθιεροῦν ἐπὶ σταυροπηγίῳ πατριαρχικῷ). Ha az igumen meg talál halni, Balitza vajda és Dragos a szerzetesek tanácsával új igument nevezhetnek ki, s az is mint patriárkai igumen fog hivataloskodni.[45]

Kik voltak a máramarosi Balitza vajda és Drágos édes testvérek? 1368-ban Balk oláhok vajdája meg Drag, Dragomir és István édes testvérek; 1383-ban Balk vajda, mint szatmármegyei (fő)ispán, meg atyafiai, Drag és János fordulnak elő. Azt hiszem, a többi nevek hasonlatossága mellett is, Balitza vajda nem azonos a szatmármegyei Balk vajdával és majdan főispánnal; mert bármennyire meglazult is a magyar országos jog Lajos halála után, de megyei főispán még sem alapíthatott monostort, mely közbevetetlenül a konstántinápolyi patriárka alatt álljon. Különben is Balitza nem mulasztotta volna el megemlíteni szatmármegyei főispánságát, mert azzal tekintete nagyobb lett volna a patriárka előtt. Balitza tehát máramarosi oláh vajda, mint számos mások.

A konstántinápolyi pátriárka, mint láttuk, a Szent Demeterről nevezett monostornak is közbevetetlen püspöke volt, de 10 évig mulasztván kinevezni igument vagy apátot, VI. Kelemen pápa Vitust, nyitrai püspököt, a monostor ügyeinek rendezésére s katholikussá tételére hatalmazza fel. A sz.-mihályi monostornak közbevetetlen alárendelése a konstantinápolyi pátriárka alá nem volt hát példa nélkül való.

Annak igumenje vagy apátja egyszersmind exarchus,

ki a patriárka nevében püspöki jogokat gyakorol. Láttuk, hogy a havaselföldi metropolitát is exarchusnak nevezte a konstántinápolyi sz. zsinat és patriárka. Az igumen-exarchus egyházakat szentelhete fel a patriárkai kereszttel, a melyek azért a patriárka egyházai lesznek, azaz neki jövedelmeznek.

A helységek, a melyekre az igumen-exarchusnak egyházi hatósága terjed, mind Máramaroson kívül vannak, még pedig Csicsót kivéve, Szatmár-, Ugocsa-, és Beregmegyékben. Nem kell gondolnunk, hogy a helységek lakossága mind oláh volt, mert a rutén lakosság is, a görög egyházhoz tartozván, az exarchust ismerte el püspökének; a liturgia úgyis szláv volt. Az oláh lakosság pedig a szláv liturgiához volt szokva eleitől fogva, még a Dunán túli lakhelyein is.

Ha 1390—1400-beli időből visszaemlékezünk IV. Béla idejére, különösen 1247-re, nagy ethnographiai és politikai változás tűnik elménkbe. Az ország keleti és délkeleti határaitól (Moldovából és Havaselföldéből) elenyésznek a kúnok, s helyeiket az Erdélyből és Magyarországból oda szivárgó lakosság nem töltheti be. Az északról és délről érkező jövevények, s köztök a Bulgáriából beköltöző oláhok, mind számosabbakká lesznek. Ezek mindnyájan a görög egyházhoz tartozván s liturgiájok szláv lévén, nyelvi vagy nemzeti különbségök alig észrevehető. Rutén, bolgár, szerb, oláh tehát a hitvallásnál, és különösen a szláv liturgiánál fogva egységet tesznek. Hasonlóképen a hitvallásnál és a latin liturgiánál fogva a katholikus magyarok és németek is mint egység állanak ott. Összetalálkozik tehát a görög és a latin vagy római egyház. De, habár ez ott régibb a görögnél; habár

ott előbb találunk latin, mintsem görög püspököket: a görög egyház mégis a tudvalévő okoknál fogva túlszárnyalja a latin egyházat.

Az oláh népesség I. Károly és I. Lajos királyaink idejében nagyon elszaporodik; de nem annyira tömegével, mint inkább kenézeivel és vajdáival kezd nevezetessé válni, jóllehet ezek, mihelyt katholikussá lesznek, elválnak az oláhságtól. A mi pedig szinte megfoghatatlan, nemcsak a havaselföldi, hanem a moldvai vajdák is, épen Lajos alatt, (kiről azt zengik költőink és költői történetiróink, hogy három tenger mosta országát,) koronai alattvalókból szinte független uralkodókká lettek. Általában «meg kell vallanunk, hogy bármily csillogó színt öltöttek is I. Károly és I. Lajos kormánya alatt Magyarország történetei; a haza, hatalmában és tekintélyében igen keveset gyarapult.»[46] A két király — habár a szabad községek kiváltságait meg-megerősítették is — nem a polgári rendben, hanem a nemességben és oligarchákban kereték a koronának erejét: pedig ezek lettek a korona fosztogatói. De a királyok a kor szellemének hódolának.

XVI.

I. Lajos király halálától a florenczi zsinatig.

1387–1439.

Zsigmond király (1387—1437); I. Mircse vajda (1383—1418); Jó Sándor vajda (1400—1432).

Inkább érdek, mint kiváncsiság fordul Chalcocondylasra, ki mint egykorú írta meg a görög birodalomnak utolsó napjait, s minthogy különösen Magyarország történetei is belé folynak az események nagy árjába, arra is és Havaselföldre meg Moldáviára futó tekintetet vetett. Azon kor legműveltebb, de nagyon is elöregedett országának embere miképen látja Magyarországot és a két határos tartományt, ez érdekelheti az olvasót. Tanulság van abban is, a mit mások felőlünk tudnak és tartanak.

Chalcocondylas,[47] utánozván a régi görög történetírókat, kivált Herodotust, az országok régi neveit használja, s azokhoz régi tudomást is fűz. Neki Magyarország *Paeonia* (Παιονία = Pannonia); tehát Havaselföld is *Dakia* (Λακία). Erdélyt kénytelen Ardelionnak (Ἀρδέλιον) nevezni; de *Paeonodakiá*nak (Παιονοδακία) is írja, mert tudja, hogy Magyarország királya alatt van (ὑπὸ τῷ Παιόνων βασιλεῖ οὖσα ἡ χώρα). Moldaviára régi nevet nem találván, azt

*Bogdaniá*nak nevezi. (Bogdán vajdáról-e? mi annak elhíresült nevét bizonyítaná.)

«Paeonia — így ír Chalcocondylas Laonicus — Bécs (Βιέννη) német városnál kezdődik, s kelet felé az Ister (Duna) mentiben terjedvén a dákokig és triballokig (szerbek) ér. Észak felé határos a boémokkal, kiket cseheknek is neveznek (Βοέμους τοὺς Κεχίους καλουμένους καθήκει). Az országban kormányzók (ἄρχοντες, főispánok) vannak; mindegyik saját területét igazgatja, alatta lévén a királynak, a mennyiben a törvény parancsolja; mert azt a törvény meghatározza. Nem igen van belföldi királyuk, mert vagy a boémok vagy a germánok, vagy a lengyelek (Πολονίων, Πολάνων) királyi házából vesznek magoknak királyt. A paeonok (magyarok) fegyverzetre és életmódra nézve a germánokhoz hasonlítanak; s hajlandók a fényűző életre, a mint azt a keltekről (gallok, francziák) és germánokról is mondják.» (A déli országok lakosai előtt mértéktelenek az északiak.)

«A vallásban a rómaiakhoz tartoznak.»

«A magyar erős faj s a csatákban igen merész (γένος δὲ τοῦτο ἄλκιμον καὶ ἐς μάχας τόλμῃ προσχρώμενον ἐπιεικεῖ).»

«A saját kormányzók közül egyet elsőnek tesznek a király után; van tárnokmesterök is (οἰκονόμος)»[48]

«Nyelvök nem hasonlít semmi máshoz; különbözik a germánok, boémok és polánok nyelvétől.»

«Eredetökre nézve némelyek a paeonokat régi gétáknak tartják, a kik a Haemusban laktak s a skytháktól szoríttattak abba az országba, a melyben most élnek. Mások meg dákoknak hiszik. Én meg nem mondhatom, miféle nemzet voltak hajdanában. De minthogy mind magok magokat, mind az itáliaiak őket paeonoknak (pannoniaiaknak) nevezik, nem lenne helyes más névvel neveznem.»[49]

«Királyi székök gazdag Buda városában van az Ister mellett (ἔστι δὲ αὐτοῖς βασίλεια ἐν Πούδῃ πόλει εὐδαίμονι παρὰ τὸν Ἴστρον).» II. 72., 73. . .

«Erdély azaz Paeonodakia (Ἀρδέλιον ἡ Παιονοδακία) a Prasovo (Brassai — déli Kárpát —) hegytől Pannoniáig terjed. Belül az egész föld erdős. Abban nem kevés a város; Szebennek neveztetik a főváros (μητρόπολις τὸ Σιβίνιον καλούμενον). Nyelvök részint a paeonoké, részint a dákoké; életmódjok és szokásaik a paeonokéi. A paeoniai király alatt lévén az ország, ez attól kapja kormányzóját. A városok önállók (αὐτόνομοι) lévén Szeben főváros alatt, helyes törvények szerint igazgattatnak (εὐθυνόμεναι). Valamikor a kormányzó parancsolja, hadakozni mennek ugyan, s fizetik az adókat, de saját ősi szokásaikat követik az igazgatásban.» V. 253. . .

Chalcocondylas földrajzi tudománya nem helytelen, mint látjuk; fővonásokban ismeri a politikai állapotot is. Az erdélyi szász városokról többet tud, mint másokról; de föltetszik, hogy nincsen tudomása a szász városok német nyelvéről, valamint nincsen a magyarországi szlávok nyelvéről. Ő csak a magyar és oláh (dák) nyelvet említi. Lássuk, mit mond a havaselföldiekről.

«A dákok (oláhok) háborúra termett erős nép, de nem nagyon rendes állapotban él (οὐ πάνυ τι εὐνομούμενον). Falvakban lakik, leginkább nyájőrzést űz, vagyis nomádoskodásra hajlandó (πρὸς τὸ νομαδικώτερον τετράμμενον). Földjök a paeonodakiai Erdélytől a Fekete-tengerig, Pontus Euxinusig, nyulik el. Jobb felől a tengerbe siető Duna, bal felől az úgynevezett Bogdania (Moldova) van. Paeonodakiától egy hosszú hegység, a Prasovo (Brassai) választja el. Határos vele a nomád skythák (a kozákok?) egy nagy része is, mely számos és gazdag nép, s Kazimir

(lengyel) király alá tartozik, a kinek vezérlése alatt hadakozik, ki maga is hadi vitézséggel tűnik ki. Ezen nomád skytháktól északra a polanok (lengyelek), keletre a szarmaták (oroszok) vannak.»

«A dákok nyelve az itáliai nyelvhez hasonlít, de annyira megromlott, hogy itáliai ember bajosan érthet valamit belőle, ha csak meg nem magyarázzák a szókat.[50] Az azon nyelvvel élők, mintha románok volnának (ταύτῃ φωνῇ διαχρώμενοι ἤθεσι Ῥωμαίων), honnan kerültek erre a földre, azt senkitől sem hallottam, magam sem gyanítom, hová valók. Mondják, hogy sok felől gyűlt oda a nép; s hogy nem mutatott még semmit, a mit a történelem feljegyzésre érdemesnek találna (οὐ μὴν ὅτι καὶ ἄξιον ἐς ἱστορίαν ὁτιοῦν παρεχόμενον τεκμήριον).»

«Egyébiránt az életmódra nézve (ἐς δίαιταν καταστάσει) az itáliaiakhoz hasonlítanak; ugyanazon készületök és fegyvereik is vannak, melyek azoknál máig divatosak.»

«Két fejedelemségre (ἀρχή) vannak osztva, a bogdánira és az Ister mellékire. De nem helyes az alkotmányuk (οὐ πάνυ τι εὐνομεῖται), mert nem tűrik sokáig a vajdákat (ἡγεμόνες), hanem, a mint hasznosnak tartják, majd ezt, majd azt teszik vajdává.» II. 77., 78. . .

Míg II. Murad Ázsiában hadakozik, Laonicus a Peloponnesosban esett történetet beszéli el, a midőn a Pindos lakosairól is szól.

«A Pindos hegyet blakok lakják, kik egynyelvűek a dákokkal, egyébiránt is egyek az Ister melléki dákokkal (βλάκοι ἐνοικοῦσιν αὐτὸ, τῶν Δακῶν ὁμόγλωττοι· τοῖς παρὰ τὸν Ἴστον Δαξὶν ὁμοίωντο).» VI. 319.

Látjuk, Laonicus jól ismeri a *blak*, *vlak* nevet; de minthogy szereti a régi geographiai neveket, azért korabeli lakosaikat is azokkal nevezi meg. Paeonok vagy panno-

niaiak tehát a magyarok, s dákok az erdélyi, havaseli és moldovai oláhok.

Az oláh nyelvről is helyes a véleménye, hogy az az itáliai vagy olasz nyelvhez hasonlít, jóllehet az olasz ember mindjárt meg nem érti. Az olvasónak is alkalma lesz látni az oláhnak és olasznak feltűnő hasonlóságát, melyet a két magyar *oláh* és *olasz* szó is kifejez.

A valóságnak megfelelő az a jellemzés is, hogy az oláhság nomádoskodásra hajlandó, s azért leginkább falvakban lakik. Laonicus nem is említ havaseli városokat; bizonyosan Ardsis, Tergo stb. még falvak valának Laonicus idejében.

Talán érdek nélkül nem szűkölködik egy másik kortársnak is rövid tudósítása.

A müncheni Schiltberger János, ki mint majd látni fogjuk, a nikápolyi ütközetben 1396-ban török fogságba kerülvén, azután sok országban forga, már annak előtte Magyarországon és Havaselföldön is járt volt. Maga így beszéli el: «Most meg akarom nevezni azon országokat, a melyekben jártam. Előbb, a pogányság (török) elleni hadjárat előtt, Magyarországban valék; ott tíz hónapig mulaték (da was ich zehen monat). Oláhország két fő helységében is voltam; az egyiknek neve *Agrich* (Ardsis), a másiké *Türckisch* (Tirgovist).[51] Egy várost a Dunánál *Ubereil*-nek (Ibrail, Braila) neveznek, a hová a kereskedői hajók a portékákat hozzák a pogányságból. Meg kell jegyezni, úgymond, hogy a kis- és nagyoláhsági nép a keresztyén hitet vallja. Van saját nyelve is (vnd habent och ein besunder sprach). A hajat és a szakált megnevelik, sohasem nyírják. Kis-Oláhországban és *Sybenbürgen*-ben (Szebenségben) is voltam. Ez német ország (das ist ein dütsch land), melynek fővárosa Her-

menstat (Szeben); és *Würtzenlandban* (Burzenland, Barczaság), melynek fővárosa *Bassaw* (Brassó). Ezek a Dunán inneni országok, melyekben megfordultam (dorinne ich gewesen bin).»

Bár Schiltberger[52] igen keveset mond a nevezett országokról, de Erdélyre nézve nagy történelmi érdekű, a mit mond. Neki *Sybenbürgen* a nagy-szebeni vidék Fogarasig, Fogarason túl van *Würtzenland*, azaz a Barczaság. Schiltberger Erdélyországnak csak déli részében járván, ott a Szebenséggel és Barczasággal ismerkedett meg. Méltán mondja, hogy a Szebenség (Sybenbürgen) olyan ország, melynek nyelve német. Különös, hogy ugyanezt nem mondja a Barczaságról is; de megjegyzésre méltó, hogy Brassónak német nevét nem ismeri. Korona t. i. vagyis *Kronstadt* csak később lőn divatossá.[53]

Schiltberger tanúsága bizonyossá teszi, hogy a *Siebenbürgen* név a *Czibinvár*-tól lett. A félreértés a «Cibinburg»-ot «sieben Burgen»-nek vevén, az már a XIII. században a «Septem-Castra» elnevezést is teremtette a latinul írt magyar krónikában.

Meghallgatván a két idegen tanút, térjünk a belföldiekre vissza, s kezdjük meg ezt az időszakaszt egy újkorú rumun írónak, Balcescu-nak, nézetével, mely a rumun aspiratiót kifejezi.

«A román-bolgár birodalom 1392-ben lett semmivé a török csapások alatt; idősbik Mircse, leghíresebb vajdáink egyike, az egész románságot egy államba kivánván egyesíteni, magának követelé az örökséget a töröktől, valamint Moldovára is vágyott. Íme legelőször látjuk a nemzeti egység nyilatkozását, mely egység a következő századok alatt minden nagy vajdának a czélja. De a magyarok és törökök közé szorulva, Mircse kénytelen hódításainak egy

részét visszaadni, sőt a Fényes-Kapu felsőségét is elismerni.»

«A szerződés, melyet 1393-ban kötött Bajazettel, következő jogokat biztosított a rumunoknak:

1. Vallásszabadságot és szabad vajdaválasztást, valamint saját törvények szerinti kormányzást;

2. Háborúviselésre és békekötésre való jogot. A rumunság kötelezettsége a Fényes-Kapu iránt csekély adóban, évenként fizetendő három ezer aranyban, állott.»[54]

Ezt a szerződést a «Notiuni de Istoria Românilor» 1391-ben kötöttnek mondja, hozzá tevén, hogy azt minden nagy «romaniai» vajda megújíttatta, s az barátsági kötésnek szolgált a rumunok és törökök között egész 1877-ig, a midőn mindenkorra elszakadt.[55] Ezen barátsági kötésnek azonban igen sok bogát mutatják a történetek.

Mircse (Mirko, Marcus) 1387-ben a Kozia monostort alapítván, az arról kiadott szláv oklevelében magának «*Ungrovlachia, a hegyeken túli és a tatár részek vajdája, Omlás és Fogaras herczege, szörényi bán, meg Szilisztria és a Duna két kifolyásának ura a nagy tengerig*» czímet adja.[56] Ebben a kérkedő czímben «a hegyeken túli részek» kifejezés (zaplaninskym stranam) nyilván a görög «τῶν πλαγήνων» s a latin «Confiniorum» kifejezéseknek megfelelő. Az «Omlás és Fogaras herczege, szörényi bán» szók pedig vagy kiegyezést tesznek föl a magyar koronával, vagy bitorlást, melytől Mircse talán nem is tartózkodék, midőn a magyar királyi jogot úgy szólván senki sem tiszteli vala.

Az idézett czímbe talán most jutott az *Omlás* szó. Ez (németül Hamlesch) több oláh faluval együtt királyi birtok volt a szebeni és szerdahelyi székek között. Mária királyné azt és négy oláh falut, úgymint Grossdorf vagy

Galusdorf, Graphirdorf, Budinchbach és Gripsbach nevűeket, (inter sedes nostras Cibiniensem et Szerdahely vocatas, . . . cum quatuor villis Olachalibus, videlicet Grossdorf, alio nemine Galusdorf, ac Graphyrdorf, Budinchbach et Gripsbach vocatas) 1383-ban az erdélyi püspöknek és atyafiainak adományozá. A négy falunak német nevei bizonyítják, hogy előbbi, talán első lakosai, németek valának, kik, akármi oknál fogva elfogyván, oláh utódokat kaptak. Ez, igen-igen sok között, egyik példája a lakosság változásának.

A püspöki atyafiság azonban nem sokáig bírta ezt az adományt, mert már négy évvel 1383 után Mircse, havaseli vajda, magát «Omlás és Fogaras herczegének» nevezte, — talán még sem birtoklásból. Mert Mircse 1390-ben latin oklevelében is így nevezi magát: Miricius Dei gratia Vayevoda Transalpinus, dux in Fogaras et Omlás, Severini comes, terrarum Dobrodicii despota et Tristri Dominus.»[57] Mircse nyilván szerencsés hadakozásával Bulgáriából Dobrudsát és Szilisztria várost foglalta volt el. A koszovoi (rigómezei) ütközet 1389-ben véget vetvén Szerbországnak, Murad utódja Bajazet (1389—1403) hamar visszafoglalá, a mit Mircse a Duna jobb partján bírt, sőt azt hódolásra is kényszeríté.

Zsigmond, 1387-től fogva megkoronázott magyar király lévén, neki, úgy látszik a czímeiből, Mircse mindjárt meghódolt. Zsigmond azután a korona jogait István moldovai vajda ellen is érvényesíté 1390-ben; mert azt Hedvignek jogán Vladiszláv (Jagello) Lengyelországhoz vonta volt. Tudniillik Péter, moldovai vajda, főboérjaival Lembergbe menvén, ott 1387-ben hódolati esküt tőn le Jagello, vagyis I. Ulászló király és Hedviga királyné előtt; magát és népét (cum gente suo) Lengyelország hűbéreseinek nyilat-

koztatván ki. (Dogiel, cod. Diplomat. I. 597.) Zsigmond tehát 1390-ben a magyar korona jogát Moldovára érvényesíteni akará. Ennélfogva Kanizsai István, székely ispán, a hegyeken keresztül utat készítvén a királynak, ez a vajda szállásáig nyomúla, a midőn a vajda és boérjai meghódoltak. (Dona solida nostro fisco regio in recognitionem dominii naturalis, temporibus congruis persolvendo).[58]

Nagy tervet forgat vala elméjében a magyar király. Nemcsak Havaselföldet kell biztosítani a törökök ellen, hanem ezeket is lehetőleg visszaszorítani. Erre azonban a külföldnek segítsége kívántatik meg: hisz a török hódítások az egész keresztyénséget ejtik veszedelembe. Zsigmond tehát Kanizsai Miklóst, esztergomi érseket, küldi Francziaországba segítségszerzés végett; maga Erdélybe megyen, ott készülni a hadjáratra. Mircse is Erdélybe jő, s Brassóban készül 1395-ben márczius 7-én a szerződés, melyben Mircse (Nos Myrchia Vayvoda Transalpinus, dux de Fogaras[59] et banus de Zewrin) elmondja, hogy Zsigmond király mindig kegyelmes volt iránta, a mióta ismeri, különösen a törökök ellenében. Azért hittel fogadja ő és boérjai (sub fide et juramento nostris et baronum nostrorum per nos prius debite praestitis), hogy

valahányszor a király személyesen vezeti hadseregét a törökök ellen, a vajda is személyesen tartozik egész hadi erejével hozzája csatlakozni. Ha pedig a király más vezér alatt indítja ki a seregét, a vajda sem vezeti személyesen segédseregét.

A királyi seregnek szabad menése-jövése lesz a vajda birtokain keresztül, a ki megfizetendő élelemről, takarmányról gondoskodik.

Ugyanezt köteles tenni a vajda, ha a királyi sereg a Duna mellékein működik.[60]

Úgy látszik, a szövetségesek még ez évben hadjáratot tettek Havaselföldön keresztül a törökök ellen; mert visszatértében Zsigmond Hosszúmezőn (Kimpu-Longu) ád ki szeptemberben oklevelet, melyben a keresztyénszigeti lakosokat engedelmességre inti János szebeni biró iránt.[61]

A derék hadjárat a következő 1396-ki évben esett meg, midőn a külföldi, különösen francziaországi és német segítség megérkezett, s ez a hadjárat a szerencsétlen nikápolyi csata által híresült meg. Egy szemtanúnak egyszerű leírása világossá teszi az eseményt.

«Én, München-városbeli Schiltberger János, Richartinger Leinhart úrral együtt indultam meg, midőn Zsigmond magyar király a pogányság ellen akart hadakozni (in der zyt, als kunig Sigmund zu Vngern in die haidenschafft zog). Mert a keresztyénséghez követeket küldött volt segítségért a pogányság (törökök) ellen. Tehát sok országból sok nép gyűlt össze a Vaskapunál, mely elválasztja Magyar-, Bolgár- és Oláhországokat (das da schaidet Vngern und Pulgery und die Walachy). A király a Dunán által Bulgáriába vezeté a sereget Bödön (Pudem) város alá, melyet az országnak ura általada a királynak. Azután más város alá mene, melyet sok török védelmezett, de azokat is legyőzé. Ezután Schiltaw nevű város alá indúla, melyet a pogányok Nikápolynak neveznek (vnd zoch für ein ander statt, die heisset Schiltaw, man nent sie aber in haidnischer sprach Nikopoly).[62]

Ezt a király tizenhat napig szállotta körül mind vizen, mind szárazon. Az alatt elérkezék Bajazet (Wyasit) török király. Zsigmond egy mélyföldnyire vonúla eleibe. Mircse havaseli vajda (der hertzog von der Walechy genannt

Werter wayvod)[63] arra kéré a királyt, hogy ereszsze kémlő útra. Megkapván reá az engedelmet, Mircse kikémlé az ellenséget, s azt mondhatá a királynak, hogy az ellenségnek húsz zászlóalja külön-külön táborozik, midenik zászló alatt 10,000 ember lévén. Ezt megtudván a király, a csatarendet akará meghatározni. Az oláh vajda kéri, hogy neki engedje meg az első támadást (das er im das erst anryten [Anreiten] lies), a mibe belé is egyez a király. De a burgundi herczeg se a vajdának, se másnak nem szánhatja vala e kitűntetést; mert ő messze földről és sok költséggel hat ezer vitézt hozott; azért kéri a királyt, hogy ő legyen az első megtámadó. A király viszontag kéré, hogy engedjék meg azt a magyaroknak, a kik hadakozván a törökökkel, jobban ismerik harczi módjokat, mint mások (die hetten vor och mit den turcken gevochten und wessten ir gevert bas, dann die andern). Ámde a burgundi a magyaroknak sem szánta az elsőséget.

Tehát ő kezdi meg a támadást. Két csapatot gázol le, de midőn a harmadikhoz ér, mely nagyobb, meg akart fordúlni: úgyde az ellenség már körülvette; a lovagok húllanak, s a herczeg is fogolylyá lesz. A király látván a burgundiak támadását, a maga népével — közte vannak Schiltberger és ura is — a török gyalogságra ront, s ezt levervén, egy más nagyobb csapat ellen indúl. Erre a török király már meg akarna futni, de a szerb despota tizenötezer emberével segítségére jő s leüti Zsigmond zászlaját. Most meg ez nem állhatja meg a viadalt; Cillei Herman és János norimbergai porkoláb (Burggraf) kiragadják a csatából és hajóra viszik, melyen Konstantinápolyba menekül (doruff fur er gein Constantinopel). A mint a lovagok és apródok látták, hogy

elfut a király, magok is a Dunának tartanak és a hajókra tódúlnak. Sokan vízbe fúlnak, sokan agyonüttetnek; Schiltbergernek ura is halálát leli, maga pedig fogságba esik, tehát: «Egyrészét agyonüték, de nagyobb része fogolylyá lőn (ain teil ward erschlugen, aber der maistteil ward gefangen)».[64]

Chalcocondylas így beszéli el, hogy Zsigmond a pápától és a keltektől (francziáktól) segítséget kérvén és kapván, a paeonokat (magyarokat) és dákokat (oláhokat) útvezetőinek veszi és siet a Dunához.

Bajazet hallván, hogy Zsigmond nagy sereggel indúl ellene, ő is az ázsiai és európai hadakat összehozza, s lehető gyorsan igyekszik a Duna felé (ἀντεπῄει ἐπὶ Ἴστρον), a melytől negyven stadiumnyira (hét kilométer) táborba száll. A keltek elbizottak és gondatlanok lévén (αὐθάδεις τε ὄντες καὶ ἀγνώμονες), első megrohanással hiszik elnyerhetni a győzedelmet. De legyőzetvén a paeonok is, futásnak erednek. Sokan estek el a keltek és a paeonok közül; sokan fogolylyá lettek, mint a burgundi herczeg (στρατηγός) és sok más kelt és paeon. Zsigmond is majdnem elfogatott, de hajóra menekülvén, a folyón (Dunán) siete Byzantiumba a hellének császárjához.[65]

Chalcocondylas helyesen jegyzi meg, hogy a nagy győzelem után Bajazetnek senki sem állotta volna útját egész Budáig, ha betegsége, lábfájásban szenvedvén, visszatérni nem kényszeríti vala a maga országába.[66] Ha Mircse — az oláhok könnyebben menekülhettek a Dunán innenre — már azelőtt nem hódolt a töröknek, most tevé meg azt, óltalmat nem találhatván sehol. Mert Zsigmond 1397-ben visszajött ugyan Magyarországra, de királyi tekintete annyira alászállott volt, hogy némely oligarcha fogságba tartható, míg mások ki nem szabadították.

Nemcsak Magyarország, de az egész keresztyénség szerencséjére, Ázsia belsejéből nagyobb hódító, Timurlenk, tör nyugat felé Bajazet ellen, a ki az ankyrai csatában 1402-ben a győzőnek foglyává lesz s fogságában hal meg 1404-ben. Három fia: Szuleiman, Musza és Mohammed versengenek a hatalomért 1413-ig, mikor az utóbbi, mint I. Mohammed, lesz a birodalom ura. Mircse majd az egyik, majd a másik versengővel tart, sőt a megint hatalomra és tekintetre jutott Zsigmonddal is kiegyezkedik, ki 1410-ben római királylyá, és 1414-ben német császárrá lett.

Mircse halála (1418) után fia II. vagy ifjabb Mircse következett, de ezt nagybátyja *Dán* buktatta meg 1420-ban. Ez a III. Dán is csak 1424-ig vitte a vajdaságot.

Azonban Xenopol (II. 118.) *Mihályt* teszi Mircsének utódjává, a kit Dán 1420-ban megbuktatott. Engel is oklevelet hoz fel Mihálytól, melynek tartalma ez: «Mi Mihály, havaseli vajda, a n.-disznódi vendégeknek üdvöt (nos Michael vaivoda Transalpinus universis hospitibus in oppido Heltha commorantibus . . . salutem). Követeitek, Örmény Jakab és Kiristély, nekünk Mircse vajda, boldogult atyánk levelét mutatták be, kérvén, hogy mi is megerősítsük.» — A mit Mihály vajda meg is teszen. Annál fogva a disznódiak és embereik, akár oláhok, akár mások legyenek is azok (quod ipsi et eorum homines, videlicet Valachi aut alii, cuiuscunque sint aut fuerint conditionis), a vajda havasain legeltethetik nyájaikat, úgy mint a vajda saját emberei. Ha viszálkodás esnék a vajda és Erdély között (si contingeret nos cum toto terra Transilvana habere querelas aut liters): a vajda fentartván a disznódiakkal a békét, a vajdai nyillal (nostra cum sagitta) küld hozzájok egy boért, a ki biztosítsa őket minden ellenséges becsapástól. (Datum Argies,

dominica octavarum corporis Christi anno M°CCCC° decimo octavo. Juon Michael.)[67]

1421-ben először dúlják a törökök a Barczaságot; Zsigmond Erdélybe siet, s talán Dán is Zsigmondhoz állott, mert I. Mohammednek († 1422) utódja, Murad, kiteszi a vajdaságból, s helyébe öcscsét, Radult, nevezi ki. Viszontag Zsigmond vezére, Maróthi János, macsói bán, kihajtja Radult 1426-ban s megint Dánt teszi vajdává. Azonban Vlad, Mircsének természetes fia, ki a görög császár testőrző seregében szolgált volt, néhány társával Havaselföldre jut, a hol hozzá csoportosúlnak az elégedetlenek, s legyőzi és meg is öleti Dánt 1430-ban.

Zsigmond 1431-ben birodalmi gyűlést tartván Norimbergában, hírét veszi, hogy megölték Dán vajdát, egyszersmind Vlad maga kéri megerősítését a vajdaságban. Zsigmond teljesíti kérését, sőt még a Sárkány-renddel is megajándékozza, azonkívül, hogy Fogaras és Omlás herczegévé is tette.[68]

Ez a II. Vlad (1431—1445) vagy a nyert Sárkány-rendtől, vagy kegyetlenségétől a *Drakul*,[69] azaz ördög ragadvány-nevet kapta. Tergovistben oklevelet ád ki 1431-ben, melyben magát «totius Valachiae dominus et dux de Omlas ac Fogaras» nevezvén, István és Román boéroknak Vajdafalvát és Szombatfalván néhány telket s egyebet adományoz Fogarasban.[70]

De Vlad hamar elfelejté Zsigmond kegyességét, vagy inkább Murad hatalmának kénytelen engedni. Mert török segédcsapatokkal 1433-ban a Barczaságot, a kőhalmi széket és a székelységnek egy részét pusztítá. Midőn Murad 1438-ban Nikápolynál által jött a Dunán, Drákul eleibe menvén, örömmel fogadá, mert útvezetője lehet Erdélybe. A törökök a Verestorony-szoroson jövének

be s a törcsvári szoroson térének vissza sok fogolylyal. De minthogy egy várost sem ejthettek hatalmukba, azt Drakul hamisságának rótták fel.

Említettem már, hogy az oláh vajdák eme czíme «fogarasi és omlási herczeg meg szörényi bán» csak a magyar koronával való kiegyezés vagy hódolás után adatott meg; tehát a kiegyezés vagy hódolás megszegésével meg is szünt. Idősb vagy I. Mircse az 1395. évbeli szerződésben fogarasi herczeg és szörényi bán; ámde a nikápolyi ütközet után a töröknek kénytelen hódolni, tehát megszünt a fogarasi és omlási herczegsége. Az 1407-ben és 1408-ban kiadott oklevelekben (Katona XI. 732., 758. meg 763.) világosan ki van téve: «honore banatus Zewrinensis vacante». Ezt csak például hozom fel.

Valamint I. Lajosnál az akkori görög császár tett volt látogatást. úgy Zsigmondnál is 1424-ben Palaeologus Mihály egy hétig ül Budán, de siker nélkül.

Még egy ethnographiai tüneményt említek Zsigmond idejéből, mely némileg hasonlít az oláhok feltünéséhez a XIII. század elején.

«Zsigmond a húsvéti ünnepet Lőcsén tölté koronás, vendégével, a lengyel királylyal, a kit Bártfáig kisért, hol tőle április közepén elvált.

Április 18-án Szepesváralján a Timur által ázsiai lakhelyeiből kiszorított czigánynépnek 1417-ben Magyarországba érkezett töredékeit szabadítéklevéllel ajándékozta meg. Vajdájoknak megengedte, hogy népével bejárhassa az országot; hogy a királyi városok és egyéb helységek határain letelepedhessék, s a czigányok közt felmerülő viszályokat más birák közbejötte nélkül intézhesse el.» (Szalay II. 362., 363).

Hol vette Szalay ezt a tudomást, hogy Timur-lenk zavarta volna ki Ázsiából a czigányokat, nem tudom; Katonánál (XII. 413.), a kire hivatkozik, egyebet talált. Mi tudjuk, hogy az oláh vajdák már 1385-ben és 1388-ban ajándékozának czigányszállásokat vagy sátoraljakat oláh monostoroknak, a mi azt bizonyítja, hogy a czigányok ezen időnél jóval előbb tüntek fel Havaselföldön. A czigány nyelvből merített tanúság szerint ez a nép sokáig tanyázott volt görög nyelvű országban, azaz Kis-Ázsiában és a balkáni félszigeten, mielőtt a Duna balpartjabeli tartományokba jutott. Magyarországon a XV. század elején mutatkoznak legelőbb.

A Katonánál olvasható oklevélben a czigányoknak is László nevű vajdájok van (Ladislaus waiuoda et sua gens, Ladislaus waiuoda et cigani sibi subiecti), a ki «si inter ipsos aliqua zizania seu perturbatio euenerit ex parte quorumque» szabadon ítélhet közöttök (iudicandi et liberandi habeat facultatem), annyira közönségessé lett a vajda név.

Azon időszakaszban, mely előadásunk tárgya, Moldovának nevezetes vajdája *Jó Sándor*. Nevezetes hosszú vajdáskodásánál fogva, mely 32 évig (1400 – 1432) tartott, mi szokatlan a moldovai történetekben; de nevezetes a kormányzásnál fogva is, a melylyel a *Jó* névvel való kitüntetést érdemelte.

Neki tulajdonítják Moldovának politikai alkotmányát, jóllehet nem minden hivatal, vagy rendszabály, az ő idejében támadhatott, mint az *aga* hivatala, ki a darabantok feje és Jászvárosnak (Jassi) bírája vala. Mert ez csak a török felsőség korában keletkezett. Neki tulajdonítják a görög metropolitaság felállítását, mely pedig előbb támadott volt; neki két görög püspökségnek a románi-

nak és radanczinak is az eredetét, melyek pedig az ő ideje után támadtak.

Két monostort alapított, a bisztriczait és moldoviczait. A bisztriczainak 1428-ban 31 sátoralja czigányt és 12 tatár kunyhót adományoza, azon szolgálatok megtételére, melyekkel a rabszolgák tartoznak földesuraiknak. Jó Sándortól eredett oklevelekben már előfordúl a *nagy és kis boérok* megnevezése, tehát megkülönböztetése is, mi a régi Bolgárországból az oláhokkal együtt jutott Dunán innenre.[71]

Mondtuk már, hogy Vladiszláv lengyel király Moldovát Hedvig királyné öröksége gyanánt tekintvén, azt kész vala elidegeníteni a magyar koronától. Ennek jogát most Zsigmond csak annyiban biztosíthatá, hogy 1412. márczius 12-én lengyel Lublyóban szerződést kötött Vladiszlávval, mely szerint, ha Zsigmond a török elleni hadakozásra készülne, a lengyel király tartozik felszólítani a moldovai vajdát, hogy siessen a magyar királynak segítségére. Ha szófogadatlan lenne a vajda: mind a két király ellene fog támadni, azt elmozdítani, s az elfoglalt földet magok közt elosztani. (Quodsi de mandato Vladislai in succursum contra Turcas venire, vel infirmitate praeveniente, mittere suam potentiam recuset, extunc Nos ambo debebimus terram Moldaviae potenter invadere, Vojvodam amovere, obtentaque inter nos dividere etc.)

Sándor 1423-ban 300 moldovai lovast külde segítségül a lengyel királynak a német lovagok (kereszt-urak) ellen, ezzel hűségét bizonyítván Vladiszlávhoz. A moldovai lovasok egész Marienburgig,[72] a lovagok főváráig jutván, ott dúlogaták a vidéket, vissza is verék az őket megtámadó lovagokat.

A többször idézett «Notiuni» még azt is tudja, hogy

Sándor vajda 1429 koronát és királyi czímet kapott a konstantinápolyi császár fiától, Emanueltől, azon fényes fogadtatásáért, melylyel őt a vajda kitűntette, midőn Bécsbe való utazásából visszatérvén, Moldávián ment keresztül. Erről azonban a való történelem nem tud semmit.[73]

Jó Sándor után István vajdáig, kit nagynak neveznek, tehát 23 év alatt, *hét* vajda következett egymásután. Első vala Illyés, Sándor fia, kitől egy oklevelet közölhetek, mely a hét szász-székbeli kereskedőknek szabad járását-kelését biztosítá. Első ilynemű oklevél lévén, bővebben közlöm tartalmát.

«Mi, Illyés (Elyas Dei gratia waywoda et dominus terrae Moldawyensis) minden igaz hitűeknek (universis othodoxae fidei cultoribus) adjuk tudtokra, hogy Jakab szebeni polgármester, meg Gáspár és János szebeni polgárok, a magok és a hét szász széknek, úgymint a *Szeben*, *Segesvár* és *Ozd*, *Lwchskirch* (Leschkirch = Új-Egyház), Sebes, Senk, Szász-Város (Warasyensis) és Szerdahely (Zerdahel) székek nevében kértek minket barátságos szerződésre, minthogy árúikkal a mi országunkat akarják meglátogatni. Annál fogva báróink akaratával, s a kérők beléegyezésével is abban egyeztünk meg, hogy midőn árúikkal földünkre lépnek, *Egydhalma* helységben (in oppido nostro Egydhalma), az árúk értékének megszámlálása után (computatis eorum rebus venalibus) minden márkától négy moldvai garast (quator grossos monetae terrae nostrae) fizessenek. Hasonlóképen visszatérvén, ugyanott négy garast fizessenek minden márkától. A határból kilépvén, minden lótól 12 garas, minden kanczától hat garas, egy-egy ökörtől és tehéntől két garas jár. Azonkívül benn az országban minden városban az eladott árúk egy-egy

márkájától két garast kell fizetni. Kelt Szucsavában, 1433. április 9-én.»[74]

A hét szász szék külön és egyedül saját kereskedőire nézve szerződött a moldovai vajdával, ki az iránt bárói-val azaz *nagy* boérjaival tanácskozott volt. Föltetszik az *Egydhalma* helység Moldovában, mert először találunk itt magyar nevű helységre.

A külső történetek rövid vázolása után térjünk az erdélyi oláhok társadalmi történeteire.

Jóllehet már több ízben felhoztuk az oláh kenézek, s általában az oláhok kötelességeit, tartozásait, mégis hozunk fel Zsigmond idejéből is némelyeket.

Mária királyné 1383-ban valamely Jánosnak és atya-fiainak egy kenézséget ád Beregben és Szatmárban, azon kikötéssel, hogy az oláhoktól szedendő *ötvenednek felét* (medietatem collectarum Quinquagesimalium) tartoznak bészolgáltatni.[75]

1387-ben Losonczi István, szörényi bán és temesi ispán (banus Zeuerinensis et inter ceteros honore, Comes Themesiensis) Péternek, Dénes Kenéz fiának meg Kristóf és Mihály egytestvéreinek hűséges szolgálataikért a Mihald várához tartozó Patak nevű falut adományozza minden haszonvételestül azon kikötés mellett, hogy évenként Sz. Mihály napjakor minden telektől három-három garast, Sz. György mártir napjakor pedig az ötvenedet tartoz-nak Mihald vár porkolábja kezéhez fizetni, a mint más szabad kenézi falvaktól fizetik. (Videlicet, quod in festo beati Michaelis archangeli singulis annis de qualibet sessione singulos tres grossos, et in festo beati Georgii martyris quinquagesimam castellanis praescripti castri Mihald pro tempore constitutis solvere teneatur, prout

de aliis liberis villis ipsorum Kenezialibus solvere sunt consveti.)[76]

Zsigmond király 1394-ben a Déva királyi várhoz tartozó Lesnek-erdőt kenézi birtokul adományozza Dobre nevű oláhnak, úgy azonban, hogy ő és örökösei engedelmesek legyenek a dévai porkolábnak, s teljesítsék a szokott fizetéseket és szolgálatokat, mint a várhoz tartozó más kenézek (ad instar ceterorum Keneziorum ad castrum Deva pertinentium debita obsequia, servitia et solutiones consvetes exhibere terreantur temporibus perpetuo affecturis).[77]

Ugyancsak Zsigmond király nevében (in persona domini regis nostri Sigismundi). Szántói Laczk Jakab és Tamási Hermann János, erdélyi vajdák és szolnoki ispánok, 1400-ban Stantzul, Berivoj, Dragumir és Vlád hátszegi kenézeknek a Vaskapura (azaz Krassómegyébe) menő úton lévő «Achinus Polyana» nevű falut adják *új megtelepítés és népesítés végett*. Mert ott rablók fészkelték be magokat, kik nemcsak fosztogatásokat, hanem emberöléseket is követnek el. A telepítő kenézek és örököseik, a míg a vajdák jó tetszésöket bírják (nostro scilicet durante beneplacito) semmi szolgálattal. semmi adóval nem tartoznak az új birtoktól (de praeattacta villa seu possessione *novella*). Csak az uradalom elismerésének jeléül tartoznak évenként, Sz. György mártir napjakor, kétszász denárt folyó pénzben fizetni. Kelt Hátszegen 1400-ban, Barnabás apostol ünnepének másodnapján.[78]

1420-ban Losonczi Zsigmond, a szörényi, orsovai stb. várak porkolábja (castrorum Zeuryn, Orsova, Mihald, Sebes et Sydovar castellanus) Bogdánnak, Miklós fiának különösen a szörényi vár alatt a törökök ellen mutatott vitézségért a komjáti kerületben lévő Magojafalva, Rekethe

és Stremptura [79] kenézségeket, s Bogdánnal együtt névszerint elősorolt atyafiainak és testvéreinek a sebesi, lugasi és komjáti kerületekben más kenézségeket is — a melyekről az oklevelek a törökök pusztításai alkalmával vesztek el (per seuissimos Turcos essent deperditi et annihilati) — a királyi felség nevében adományozza, hogy azt kenézségi módon bírják (more Keneziatuum ceterorum Volahorum tenendas, possidendas et habendas).[80] Tehát p. o. azon kikötés mellett bírják, mint Dés fia, Péter kenéz Patak nevű falut bírja.

Zsigmond királynak 1426-ban Brassóban Magyar János kenéz (Joannes Kenezius, dictus Magyar) és Radul, Czakó fia, elpanaszlották, hogy Bereczk falu, a székelyek szélén Moldova felé, most részben néptelen (ad praesens in parte populis destituta), de hamar megnépesednék, s a határőrzésre nagyobb tehetsége lenne, ha némi szabadságot nyerne. Azt két székely, Nyujtódi Péter és Gergely Lemhényi Mátyás fia is, igazolták. A király tehát meghagyja, hogy egy királyi biró se merje a bereczkfalviakat törvénybe hívni, minthogy a kenéz, néhány előkelő székelyt vevén maga mellé, fog igazságot szolgáltatni, (azaz a kenéz biráskodik a bereczkfalviakon). Azonkívül megengedi a király, hogy Moldovából és Havaselföldről minden állapotú ember szabadon költözhetik Bereczkfalvára, hogy ott lakjék, s azt senki vissza ne tartóztathassa; a kinek azonban az ilyen beköltözőn keresete volna, annak a kenéz, néhány előkelő székelylyel együtt, fog törvényesen megfelelni. Hozzá teszi a király: «Akarjuk, hogy mint eddig, úgy ezután is, a kenéz és falubeliei a határőrzési és kémjárási szolgálatra kötelesek legyenek». (Volumus autem, quod sicut hactenus sunt consueti, ita et in futurum dicti Kenezius et villani de

saepe dicta Beretzkfalva ad faciendam custodiam in illis confinibus et explorationem in partibus Moldaviae obligati sint et obstricti.)[81]

A fizetéseken, ötveneden kívül tehát hol várbeli szolgálattal tartoznak a várnak területén vagy kerületén (districtus) letelepedett kenézek és oláhok, hol határőrzésre is kötelesek, mint a bereczkfalviak. Bizonyosan a kenézek sokszor zsarolták is alattvaló oláhjaikat, minek példáját már láttuk.

A kenézségi jog dologi birtok lévén, tudjuk, hogy eladható, elcserélhető is volt, természetesen, az illető földesúrnak, a koronának vagy másfélének, beléegyezésével. A kenéz rokonainak elsősége is el volt ismerve az ilyen birtokváltozásnál, mit a következő példa bizonyít. A dömsösi kenéz, Musina, zálogba kénytelen vetni szerte fekvő birtokait. Lépes Loránd erdélyi alvajda elibe hívja tehát rokonait és szomszédait, s megkínálja őket a zálogbavétellel. De minthogy azok nem kívánják zálogba venni az elősorolt birtokrészeket, az alvajda 1416-ban bizonyságlevelet ád Musinának, hogy bárkinek zálogba vetheti azokat.[82]

A kenézek engedetlenségre és erőszakoskodásra való hajlandósága több ízben tűnt már elő; kiváló példája Bogdánnak kiszakadása Moldovába. Más példája a következő is:

A hátszegi kerületbeli Rusor és Serel kenézségnek felét Kozta, Sztancsul meg egy pópa bírván, azt elpusztíták, megnépteleníték s Moldovába szökének, «a hol a korona ellenségeihez állottak.» Az erdélyi vajda, Csák László Hátszegen 1435-ben törvényszéket tart, melyre széküllőknek tizenkét nemest és kenézt hívott volt meg. A törvényszék az elszakadókat kenészségök elvesztésében marasztalja, s ezt a vajda másoknak adja oda.[83]

A ki nem szakadó kenézek is néha engedetlenségre ösztönzék alattvaló oláhjaikat. A dévai királyi várnak porkolábjai elpanaszolták, hogy sok oláh, felbíztatva kenézétől, vonakodik a tartozó szolgálattól. Tehát Zsigmond király meghagyja 1427-ben az erdélyi alvajdának, hogy támogassa a porkolábokat a vonakodó oláhok ellen, *«mert az oláhok személyei a vártól el nem választhatók, valamint az általok bírt szántóföldek sem választhatók el attól, jóllehet azokat saját hasznukra mívelik.* Az oláhok nemcsak meghatározott fizetésekre, hanem a várnak fentartása végett, a régi jó szokás szerint (juxta antiquam et laudabilem consvetudinem), kézi munkára, sánczok ásására, favágásra és élelem béhordására is kötelesek.[84]

Láttuk, hogy a havaseli vajdák, mint királyi adományosok, Fogaras földjén hol új telepítéseket tettek, hol királyi jóváhagyás mellett érdemes embereiknek adományoztak is birtokokat. A fogarasi oláhok különösen nyűgösök valának a szászoknak, mint említettük. Budapesten az ősnyomtatványok és codexek kiállításakor 1882-ben egy codex végén olvastuk: «E könyv 1433-ban a fogarasi oláhok zenebonája idejében, fejeztetett be (finis huius libri sub anno Domini 1433, tempore disturbii cum Olachis de Fugaras)». Talán azon időről szól ez, midőn Vlád vajda török csapatokkal dúlta a Barczaságot.

A következő 1434-ből Jaks Mihály, székely ispánnak két levele van meg a brassai biróhoz és tanácshoz, melyek elsejében Jaks felszólítja a brassaiakat: jól vigyázzanak, hogy az átkozott (nefandissimi) oláhok őket meg ne csalják; mert a törökök gyűlnek Havaselföldön. A másikban köszönetet mond a brassaiaknak a tett szolgálatért, de újra felszólítja őket a legszorgosabb vigyázatra a havasokon, s hogy írtsák ki a hitszegő fogarasi

oláhokat, egyedűl a megfogott asszonyokat és gyermekeket kímélvén meg.[85] A legnagyobb elkeseredés szól e levélből.

Nemcsak az erdélyi oláhok történeteiben, de Magyarország társadalmi és politikai viszonyaiban is az oláh kenézek nemesítései kiváló jelentésűek.

Az első nemesítések a máramarosi kenézeket érték, úgy látszik; a Drágfiak nemzetsége nemesített kenéztől származott. Sem I. Károly, sem I. Lajos, sem Zsigmond nem fukarkodának a nemesség osztogatásával. A megnemesített kenéz szabaddá lett a várbeli szolgálattól és a szokott adózástól; ellenben az oláhoktól való jövedelem, mely addig a koronának járt, most a megnemesített kenéznek a jövedelme, az ötvened kivételével, mely azontúl is a koronának járt. Az oláhok, kiknek földesura eddig a korona vala, most magán földesúr alá, volt kenézök alá, kerültek; a magán földesúr pedig általában zsarolóbb, mint a korona.

Ellenmondások is támadának a kenézek nemesítései ellen. Dénes erdélyi vajda meghagyásából Musat fia László a Déva vár kerületében lévő zalasdi birtokba való beiktatást kér Péter erdélyi alvajdától. Minthogy pedig az ellen Sztroja és Zayk kenézek kifogást tettek, az alvajda, 1363-ban biróságot alkot hunyadmegyei nemesekből és a Hátszeg várbeli kenézekből. A kérelmező László adománylevelet mutat fel Lajos királytól, mely neki Zalasdot nemesi birtokul adja, — tehát őt megnemesíti. Ellenébe Sztroja és Zayk kenézek azt állítják, hogy a sürű erdőnek irtása fejében kenézi jogon bírják Zalasdot, hogy tehát László az ő kenézi jogukat kérte volt a királytól, (quod ipsa possessio Zalasd more

aliorum Keneziorum, novae extirpationis densitatis capite [a kiirtás fejében vagy jutalmául] jure Keneziatus, ipsis et fratribus ipsorum pertineret, et sic Ladislaus a regia maiestate ipsorum jus Keneziale sibi conferre postulasset). Mintbogy azonban a két kenéz oklevelesen nem bizonyíthatta meg állítását, Musat fia Lászlót beiktaták az illető birtokba.[86]

Az erdélyi káptalan 1408-ban bizonyságlevelet ád arról, hogy István, hátszegi oláh (volahus de Hatzak), a maga és atyafiainak nevében óvást tett Juga ellen, a ki a ponori közös kenézségnek negyedrészét nemesi birtokul akarja magának eltulajdonítani, mi által nagy kárt szenvednének (idem Juga, nescitur quo ductus consilio, quartam partem ipsius possessionis Ponor, titulo nobilitatis, sibi ipsi usurpare et applicare niteretur).[87]

Van az ideig való nemesítésnek is példája. Dénes, lópatakai Csukának fia, hű szolgálatokért tíz jobbágyi telket kap Zsigmond királytól 1406-ban, hogy ő, atyafia és számos rokonai kenézségül bírják (more keneziatus). A király egyszersmind mindnyáját megnemesíti, de csak addig, míg megtartják a királynak jótetszését. (Ipsos et eorum soboles more et ad instar ceterorum regni Nostri nobilium de plenitudine Nostrae regiae potestatis nobilitamus, *nostro tamen duntaxat beneplacito perdurante*). — Más példáját ennek alább látjuk.

1404-ben Zsigmond király Bólyának (Boalyának), Boár fiának jeles szolgálataiért a Fehér-Körös kerületében lévő Vitha, Keresztúr, Csernetfalva és Zwalt (Zoalt) puszta és néptelen (pariformiter desertas et habitatoribus destitutas) birtokokat, minden hasznostúl, örökségbe adja, kifogván azonban az adót és a juhötvenedet, melyek, mint a fejér-körösi kerület más falvaitól, a királyi fiskusnak kijárnak (exceptis duntaxat censibus seu datiis ovium

de dictis possessionibus, seu villis annuatim et ad instar aliarum villarum praedicti districtus nobis provenire debentibus, quas in signum dominii nostri realis nobis et fisco nostro regio reservamus).

A törvényes beiktatás útján Bólya és fiai, László meg Csuka beléülnek a nyert birtokokba s azokat megnépesítik. Az új oláh lakosok el is változtatják a helyneveket; Keresztúrból lesz a szlávosabb *Kristsor*, Csernetfalvából lesz *Csernezel*, most *Čerečel*.

Bólyán azután Zsigmond királynak udvari emberét (familiarisát), Norimbergai Jánost, ölvén meg, hűtlenségbe esik. Azért a király Ozorai Pipo, Temesmegye és a sóbányák ispánja által lefejezteti és megfosztatja birtokaitól, azoktól is, melyeket a tisztsége után élvezett volt, mit Pipo az 1415-ben kiadott oklevelében elbeszél. (Ipsum Boalya decollari fecerimus, universasque possessiones et portiones possessionarias erga manus suas tam jure perpetuo, quametiam pro officio habitas abstulerimus ad manusque aliorum locaverimus).

Azonban Bólyának fia, László, sokféle érdemet szerzett volt magának, különösen a boszniai hadjárat alkalmával a Balavar vár alatt mutatott kitűnő vitézségével és övéinek vére ontásával (per sui et suorum familiarium sanguinum effusionem): azért a király visszaadatja neki *Kristsor* (az előtt 1404-ben még Keresztúr), *Riska,Zdravcz* (most Zdrapcz v. Zarapcz) és *Csernezel* (előbb Csernetfalva) birtokokat.[88]

Az 1409. október 18-án kelt adománylevél szerint (propria commissio domini regis), Zsigmond király Vojknak, Serban fiának, királyi udvari vitéznek, hűségét és tett, valamint még teendő nagyobb szolgálatait tekintve, *fejérmegyebeli királyi birtokot, Hunyadvár nevűt,* új adomány czímével adja oda (quandam possessionem nostram regalem

Hunyadvár vocatam *in Comitatu Albensi* partium nostrarum Transilvanarum habitam, novae donationis titulo). «Tehát adtuk, adományoztuk nevezett Vojk vitéznek, s általa Magas meg Radul atyjafiainak (carnalibus) és Radul nagybátyjának (patrueli), valamint *János* fiának (necnon Johanni filio) és örököseiknek örök birtokul fejérmegyebeli Hunyadvárat, jelen levelünk erejével, melyet, ha visszakerül hozzánk, kiváltságleveli alakban fogunk kiadni (quas dum nobis in specie fuerint reportatae, in formam nostri privilegii redigi faciemus)». Kelt Visegrádon október 18-án.[89]

Ha jól másolta Kemény József gr. s jól nyomatta ki Fejér az oklevelet — a miben nem lehet kétségem — az adományozott Hunyadvár birtok nem a most úgynevezett Vajda-Hunyadvár, hanem más Hunyadvár, mely azonban nem volt «castrum», a kornak nyelvén, azaz igazán nevezetes erősségű vár. Hol keresendő ezen «Hunyadvár vocata regalis possessio in Comitatu Albensi»? nem tudom. *) Az bizonyos, hogy «már a XIV. és XV. században voltak hazánkban Hunyadiak», pl. egy Hunyadi János 1430-ban turóczi főispán, miből kitűnik, hogy Bánfy-Hunyadnál és Vajda-Hunyadnál több Hunyad nevű helység volt.[90]

Vojk Serban fia lévén, nyilván már ezen Serban és Radul mint kenézek bírták a Hunyadvár királyi birtokot. Azt 1409-ben új adomány czímével a király megerősíti. Láttuk már, hogy az *új adomány* czím igen sokszor előfordul kenézi adományokban. Azt is láttuk elégszer, hogy egy-egy kenézség sok kenéznek adatik; a jelen esetben *öt*nek.

Vojk, úgy látszik, nem vala csendes ember, mert a

* Itt csakugyan a hunyadm. Vajda-Hunyad értendő, mely akkor Alsó-Fejérmegyében feküdt. L. az oklevél hasonmását Fraknói, *Mátyás élete*, 9. lap. — Rev.

zalasdi kenézek Miklós, László és Musan nagy panaszszal járának Nádasdi László erdélyi alvajdához, hogy Vojk mindenféle hatalmaskodást követ el rajtok, minél fogva készek másuvá is elköltözni, mi a királynak, de magoknak is nagy veszteségével történnék (quod vos potentia vestra mediante et absque omni lege plerumque gravissimas minas eisdem, non ipsorum culpis requirentibus, imponeretis et in ipsorum habitaculis maxime ipsos perturbaretis, per quod ipsi a districta castri domini nostri regis alienarentur et desolerentur et se in partes alienas sequestrarent moraturos in praeiudicium domini nostri regis et desolacionem eorundem valde magnam). Az alvajda, Szent Imrén 1414-ben kelt levelében, a hunyadi vitézt (militem de Hunyad) tisztelt barátjának (amice noster honorande) nevezi, ki talán valami felsőséget gyakorolhat vala a panaszlókon, a kiket ok nélkül (non ipsorum culpis requirentibus) zaklat.

Minthogy pedig, úgymond az alvajda, írott meghagyás szerint köteles a király várainak kerületeit a helytelen bántalmak ellen védelmezni, komolyan meginti, hogy ne bántsa Miklós, László és Musan kenézeket, sőt térítse meg a nekik tett károkat. Különben tudja meg, hogy a római király engedelme szerint súlyos csapással is védelmezni fogja őket.[91]

Ennek az oklevélnek tanúsága szerint Vojk 1414-ben még nem bírja vala Hunyadvárat, különben Nádasdi László alvajda bizonyosan «Comes de castro Hunyad»-nak nevezte volna.

Gr. Teleki József így ír: «Zsigmond 1409-ben Hunyadi János atyját és osztályos rokonait Hunyad helységével, még pedig új adomány czímével ajándékozza meg: az kétségen kívül oda mutat, hogy Hunyadi János ősei is birtokában voltak ezen jószágnak, s így annak családja

már több nemzedéken (?) keresztül a magyar birtokos nemesek sorába tartozott.» (I. 50.) Helyesebb: Hunyadi Jánosnak nagyatyja Serban és nagybátyja Radul «ezen jószágnak» kenézei voltak, kik mikor lettek nemesekké, az én előttem ismeretes oklevelek nem mondják meg. Ha a «miles» szó csak nemest illethet, Vojk már nemes volt. A «nova donatio» a kenézségek megerősítésében annyiszor-mennyiszer előfordúl.

Vojkot a legrégibb, szinte egykorú írók, *oláh*nak mondják, mit az újabbak tévedésnek tartanak, de valóban ok nélkül. Vojknak atyja *Serban,* nagybátyja *Radul* nevűek; mindkettő szokásos oláh név. Vojk maga csak «Hunyadi vitéz» = miles de Hunyad. Neki három fia volt: *János*, kit már az 1409. évbeli oklevél megemlít, a később híressé vált hős és ország kormányzója; *Juon* és *Vojk*, *Juon* az oláh nyelven annyi, mint *Iván* vagy *János*. Föltetsző, hogy Vojk az egyik fiát a nyugati egyházbeli *Johannes* névvel, másikát a keleti egyházbeli *Juon* (Iván) névvel kereszteltette. Talán hitvallási okból történt az; mert az oláhok ingását a nyugati és keleti egyházak között ismerjük. De utóbb *Juont* is katholikusnak bizonyítja az, hogy neve Johannesre változott. Az 1419. évbeli oklevél (kelt febr. 12.) még ugyan így nevezi: *Johannes*, *Johan* et *Vojk*, filiorum dicti Vojk, nobilium de Hunyad.[92] A *Juon* tehát már *Joan, Johan.* Vojk nem sokára meghalt, mert az oklevelek nem emlékeznek többé róla.

János jó gazda lévén, Zsigmond királynak, a mindig pénz nélkül szűkölködőnek, kölcsönt adott. A király ugyanis Baselben 1434-ben elmondja, hogy «Egregius Johannes dictus *Oláh*, filius condam Vojk de Hunyad, aulae nostrae miles» neki 1200 forintot kölcsönbe adott,

a miért a király az aradmegyei Papi mezővárost adja zálogul «praefato Johannis *Oláh* ac alteri Johanni, fratri ipsius Johannis *Oláh* carnali.»[93] A következő évben Nagyszombatban június 2-án kelt oklevelével megmondja Zsigmond király, hogy «egregius Johannes dictus *Oláh*, filius condam Vojk de Hunyad, aulae nostrae miles» visszabocsátotta Papi mezővárost, a királynak az 1200 forinton felül még 300-at kölcsönözvén, — a mivel újabb érdemet szerzett magának a királynál.

A két János már «nobiles de Hunyad», de még nem birtokosai Hunyadvárnak. Családi nevök tehát még *Oláh*. Mert ha okkal mondhatjuk, hogy a magyar családi nevek legnagyobb része helynevekről van véve: nem kevesbbé bizonyos, hogy azoknak nagy része a nemzeti eredetről tanúskodik. Innen nálunk a sok *Oláh*, *Rácz, Horvát*, *Orosz, Lengyel, Cseh*, *Német* stb. családnév. A két *Oláh Jánost* is a nevöknél fogva oláh eredetűeknek tudják vala az egykorúak.

A két Oláh János mind érdemesebbé válik, s együtt szörényi bánokká teszi őket Albert, mit V. László király 1453. évbeli oklevele bizonyít. (A genitore nostro primum de milite ad numerum baronum regni, banus videlicet Zewriniensis creatus sit). Most *nagyságosok* (magnifici), a kik az előtt csak *nemesek* (egregii) valának. Ezeknek Ulászló király, 1440-ben, tekintvén hűséges szolgálataikat (Magnificorum utriusque Joannis filiorum Wayk de Hunyad, banorum nostrorum Zewryniensium fidelium nostrorum dilectorum fidelia servicia), különösen Orsova, Szörény, Miháld és Györén várak oltalmában tanusított ügyességök tekintetéből *új adomány* czím alatt ajándékozza Solymos, Berekszó, Nyavalyás és Burján helységeket Hunyadmegyében, azokat az erdélyi vajdaság

alól kivevén (quas ab honore Wayuodatus et eius jurisdictione pure separantes et segregantes), meg Bosart Temesmegyében.[94] Itt «*uterque Johannes de Hunyad*»-nak vannak nevezve. Az Oláh családi név tehát *Hunyadira* változott. Chalcocondylas csak ezen néven ismeri: Iangos, «Ἰάγγος ὁ Χωνιάτης».[95]

A legjelesebb magyar hadvezérnek és majdan ország kormányzójának elei tehát oláhok, mit a korabeliek jól tudván, azon úgy fenn nem akadnak vala, mint mi nem akadunk fenn a Haller, Degenfeld, Wenckheim stb. grófokon és bárókon. kik legalább is oly jó magyarok, mint sok nagyszájú kortesvezér a megye aranykorában.[96]

Az oláh nép tehát mind Erdélyben, mind Magyarország északi és keleti részeiben két osztályra oszlott: közoláhokra és kenézekre (vajdákra). Időszakunk végéig, vagyis a XV. század közepéig, az oláh népnek főéletmódja az erdők írtásain a juhtartás vala, a melytől az *ötvened*, vagyis minden száz juhból *kettő*, járt adó fejében a fiskusnak. Ismerjük a «quinquagesima»-t. Ezen adón kívül pénzbeli adó, valamint a királyi várakban teendő különböző szolgálat is követeltetett az oláhoktól. Egyébiránt erre nézve nagy változást vagy inkább különbséget mutatnak az idézett oklvelek; legáltalánosabb mégis a juh-ötvened. Az oklevelek tanúsága szerint, királyi adó-rovók (dicatores) feljárták évenként az oláh falvakat az ötvened kirovása végett, melyet, természet szerint, a juh-ellés után, rendesen Sz. György napjakor, adának meg. A pénzbeli adó is, ha volt, Szent György vagy Szent Mihály napjakor fizetődött. Az adót — bármilyen volt is — a kenéz, vagy a vajda mint kenéz, szedé és szolgáltatá be a fiskusnak, többnyire a várak porkolábjainak (castellanusoknak).

A kenézek, mint sok példából látható, az oláh telepítések eszközlői. Nép-szerzésre, tehát új falvak rendezésére, vagy volt és elpusztult falvak új benépesítésére vállalkozván, ők a szerzett népnek birái is valának. A népszerzés fáradságáért, valamint a többi kötelességek teljesítéseért a kenéz az uraságtól telket, malmot s egyéb haszonvételt kapott, alattvaló oláhjaitól pedig kis jövedelmet is húzott. Ez vala tisztségének a jövedelme. Az oklevelek nem emlegetik azt, tehát tökéletes tudomásunk arról nincsen; csak ha panasz támad a kenézek zsarolása miatt, tudjuk meg, hogy jövedelme van a telepített oláhoktól is. Jobban meg van határozva a kenéz biráskodása, melyet a vár porkolábjának felügyelete alatt gyakorolt.

Egyébiránt a kenéz egyenlő az ország észak-nyugati részeiben gyakori *soltész*szel (Schultheis, Schulze). Ez nevestül, tisztestül a német tartományokból jutott hozzánk, mint a kenéz hasonlóképen nevestül, tisztestül a balkáni tartományokból került Erdélybe, valamint Szörény-Krassó, Temes, Torontál dél-keleti, meg Máramaros, Bereg, Szatmár stb. észak-keleti magyar megyékbe.

Nálunk oláh vajda és oláh kenéz között alig lehet különbséget találni az oklevelekben. Láttuk ugyan, hogy Beregben és Máramarosban a kenézek vajdákat választának, a korona beléegyezésével; de társadalmi vagy politikai különbség nem eredt abból. Egyébiránt a vajda is a kenéznek tisztét gyakorolja, s azért van tisztbeli (ex officio) jövedelme is.

A kenézségek oszthatók lévén, nagyon sok kenéz tűnik elő. Már a kenézség megadásakor három, négy, sőt több kenéz említtetik; p. o. a fejérmegyei Hunyadvár kenéz-

ségében, mindjárt 1409-ben öt kenézt látunk: Vojkot meg két egytestvérét, azután nagybátyját, és saját fiát, Jánost.

Az erdélyi és magyarországi oláhság tehát a XIII. század elejétől fogva a XV. század közepéig két társadalmi osztályból áll: közoláhokból és kenézekből (vajdákból) vagyis előkelő oláh osztályból. Ez folyton fogy, amaz szaporodva szaporodik. A szaporodás részint természeti, részint beköltözések útján növekedő. A beköltözésnek példáját Zsigmond oklevele mutatja Bereczkfalva számára. A kenézek fogyását a megnemesítés okozza.

I. Lajos királynak rendeletét, hogy a kenéz katholikus tartozik lenni, különben elveszti a kenézségét, Zsigmond király ismétlé, megerősíté. A megnemesedett kenéz pedig, ha katholikussá, egyúttal magyarrá is lett. A számos oláh eredetű magyar aristokrata család ennek legszószólóbb bizonysága. Ez a vallásváltozás nem vala feltűnő. Tudjuk, hogy a havaseli és moldovai vajdák is sokszor hajlandók a római egyházba térni; de tartományuk görög egyházbeli súlya vissza-vissza tartóztatja. Ebbeli súly nem hat vala Erdélyben és Magyarországon; ellenkezőleg itt a római egyház súlya volt vonzóbb. A katholikussá lett kenéz pedig már talán azelőtt is magyar nyelvű volt,[97] a magyar nemesség, még a magyar oligarcha is, más nyelven nem beszélvén. A római egyháznak liturgiai és az államnak diplomatiai nyelve latin vala ugyan, de azt csak a papok tanulták, tudták; a világi urak nyelve akkor még magyar vala.

A szaporodó közoláhsággal nem gondolt a katholikus egyház: hogyan gondolt volna vele a nagyon tehetetlen és tudatlan állam! A közoláh tehát görög vallású maradt, annál is inkább, mivelhogy ennek liturgiai nyelve szláv

vala, melyhez ő sokkal közelebb állott, mint a tudós latinhoz. A görög egyházi pópákról is alig szólnak az oklevelek. Csak annyi bizonyos, hogy eleinte a balkáni félszigetbeli, ohridai püspökök alá tartoztak, mint a havaseli pópák is. De miután Havaselföldön görög egyházi püspökségek támadtak, az erdélyi és magyarországbeli pópák azoktól vették a felavatást.

Az oláh népségen kívül szerbek és bolgárok is valának Erdélyben. Azonban kis számmal lévén, s hasonlóképen a görög egyházhoz tartozván, mint földmívelők vagy kereskedők nem igen tűntek elő.

Zsigmond királyunk idejében a nyugati vagy római egyház terén nagy események történtek, melyek hatása nemcsak Magyarországon és Erdélyben, hanem Moldovában is látható, habár inkább csak a következő időszakban.

A pápai szék Avenioban (Avignon) kedvez vala ugyan a franczia királyoknak, de más országokban sok panaszra szolgáltata okot. A visszaélések és panaszok még sűrűbbekké lőnek 1378 után, midőn Avenióban is, Rómában is pápák székelnek vala; itt VI. Orbán (1378—1389), IX. Bonifacius (1389—1404), VII. Innocentius (1404—1406) és XII. Gergely 1406-tól fogva; ott, Avenioban, pedig VII. Kelemen (1378—1394) és XIII. Benedek 1394-től fogva. A pápák egymást ki-kiátkozván, a zsarolást pedig egyaránt űzvén illető országaikban, az egyházi kormány reformálásának szüksége világossá lett. Erre a pisai egyetemes zsinat (1407. márczius 25-től augusztus 7-ig) vállalkozék, mely letévén mind XIII. Benedeket, mind XII. Gergelyt, Petrus de Candiát választotta meg,

ki V. Sándor nevet vett föl. Ez mindjárt feloszlatá a zsinatot, s az egyházi állapot szinte rosszabbá lett, mert ámbár V. Sándort legtöbb ország elismerte, mégis XII. Gergelyhez Nápoly, néhány kis olaszországi állam, Németországban a trieri, spirai és vormatiai püspökök, XIII. Benedekhez pedig Hispania és Scotia ragaszkodának.

V. Sándor hirtelen meghalván Bolognában, 1410-ben, a hírhedt Balthasar Cossa, XXIII. János néven, lőn pápává. Ezt László nápolyi király kizavará Rómából, s ő Zsigmond császár-királynál keresvén oltalmat, kénytelen vala Konstantiába (Kostnitz) német városba hívni össze az egyetemes zsinatot 1414. november 1-jére.

A zsinatnak (1414. nov. 5-től 1418. ápr. 22-ig) szellemi feje, Gerson János, a párisi egyetem cancellariusa, legelső gondját az egyházi schisma megszűnésére irányzá; mert XXIII. János mellett még mind XII. Gergely, mind XIII. Benedek pápáskodnak vala. A zsinat 1415. május 25-én ítélet által fosztá meg Jánost méltóságától; július 4-én XII. Gergely önként lemonda; a hajthatatlan XIII. Gergely nem akarván lemondani, hasonlóképen ítélet által tételék le 1417. július 26-án.

Zsigmond és a németek az egyházi kormánybeli reformatiót az új pápának megválasztása előtt óhajták meghatározni: ezt azonban ellenzék a többi nemzetek,[98] mert a reformatiót a pápára kell bízni. Így 1417. nov. 11-én Colonnai Ottó lőn V. Márton névvel pápává, ki az egyházi tizednek egy évi jövedelmét ígérvén,[99] a reformatiót elodázhatta. S nem félvén többé új zsinatnak történhető döntvényeitől, az 1431-ben Baselben tartható zsinatra Julianus kardinálist nevezé ki teljes meghatalmazottjává. Mielőtt az megnyilt, V. Márton 1431. február 20-án meghalt, s utódja IV. Eugenius (1431—1447) lőn.

A konstantiai zsinat, a pápai hatalom visszaéléseit korlátolni akarván, annyival nagyobb buzgóságot mutata az egyházi hitnek megőrzésében Huss János és tanítványai ellen.

Angliában Wicliffe János, az oxfordi egyetemnek theologiai tanára, legelőbb 1360-ban a kolduló szerzetesek ellen kelt ki, s midőn III. Eduárd király 1366-ban a parlament segítségével lerázta a pápának fizetendő hűbért, Wicliffe azt is nagy tudománynyal védelmezé. Az angol kormány mind szabadabbá akarván tenni a pápai önkénytől az angol egyházat, ez ügyben tárgyalások folyának a pápai követekkel Brüggében, 1374-ben. Wicliffe, az angol követségnek tagja, szabadon fejezé ki véleményét, a miért 1376-ban tizenkilencz tév-állításáért vádolták be a pápánál. XI. Gergely vizsgálatot rendelt ugyan ellene, de azt Angolország nagyjai hatástalanná tevék.

Az 1378-ban támadt nagy schisma még bátrabb lépésekre buzdítá Wicliffet. 1380-ban a bibliának angolra való fordításába foga, védelmezvén a népnek jogát a biblia-olvasásra. 1381-ben a transsubstantiatiót is vitatni kezdé. De minthogy az 1381. évbeli pór-lázadást Wicliffe tanításának rótták fel bűnül, a londoni zsinat elítélé 1382-ben. Wicliffe kénytelen ugyan elhagyni Oxfordot, de izgatásait folytatá az egyházi visszaélések ellen egész haláláig 1384-ben.

Csehországban Waldhausen Konrád (Conradus ab Austria) prágai lelkész († 1369), Kremsieri Militz († 1374), különösen Janov Mátyást ugyanazt a mozgalmat kezdték volt az egyházi visszaélések és a papság bűnös élete ellen. Különösen a concubinatus botránkoztatja vala a kegyes keresztyéneket. Azok nyomdokaiba lépe Huss János, Prágában theologiai tanár s a bethlehemi kápolnának

1402 óta egyházi szónoka. Ekkor Wicliffe munkái Hieronymus által lőnek ismeretesekké Prágában. Érdekes látni, hogy kortársa, a részrehajló Aeneas Sylvius miképen beszéli el a történetet:

«Azon időig németek (teutonok) igazgatták a prágai egyetemet (scholam), mit a vad természetű, hajthatatlan csehek nagyon restellenek vala. Ezek közül egy nemes házból, melynek Faulfisch (putridus piscis) a neve, származó ember Oxfordban tanulván, Wicliffe munkáját «De realibus universalibus» megkedvelé, s azt magával mint nagy kincset haza vivé. Telve már a vicliffiták mérgével, s családja neve szerint is *rothadt hal* (= Faulfisch) lévén, a rothasztó mérgét a hazafiai közt okádá ki. (Imbutus jam ipse Wiclevitarum veneno et ad nocendum paratus, tum quod erat familiae suae cognomen, patridum piscem, i. e. foetidum virus in cives suos evomit).»

«A Wicliffe könyveit leginkább azoknak kölcsönözgeté, a kiket német-gyűlölőknek tud vala. Ezek egyike, János, alacsony nemzetségű, «ludat» jelentő Huss faluból való, éles eszű, nagy szónok és okoskodó, az idegen véleményeken kapkodó, mohón ragadá meg a Wicliffe tanát, s ezzel kezdé bántogatni és meglepni a németeket, reménylvén, hogy szégyenökben elhagyják az iskolát;[100] de nem hagyták el a magyarok, kik a csehekkel egy akadémiai nemzethez tartoznak vala.»

A németek eltávozása után Husz álla a prágai theologusok élére. Sbynko prágai érsek elégeté ugyan 1410-ben Wicliffe írásait s eltiltá a magánkápolnákban való prédikálást, de Husz nem szűnt meg prédikálni. Erre bevádolák Rómában, a hol ellene ki is hirdeték az excommunicatiót. Azonban Husz részén lévén Venczel király, Zsófia királyné s a nemesség, meg az egyetem,

a pápa új vizsgálatot rendele. Sbynko maga is visszahúzá eretnekségi vádját.

De a pápa 1412-ben bűnbocsánat mellett keresztes hadjáratot prédikáltata László nápolyi király ellen. E miatt Husz még hevesebben kezde nyilatkozni a pápai hatalom visszaélése felől. A pápa egy római zsinaton elégeté Wicliffe munkáit, Huszot pedig 1413-ban kiátkozá, egyházi tilalom alá fogván a helyet is, hol tartózkodnék. Husz az ügyét a pápától Krisztushoz vivén fel, Huszinecz szülőhelyére vonult, a hol folytatá prédikálását s a hol főmunkáját «Tractatus de ecclesia» írá.

Az I. Lajos magyar király alapította és V. Orbán pápa 1367-ben megerősítette veszprémi «studium generale» vagy tudományos egyetem, úgy látszik, semmit sem hatott. Ellenben a IV. Károly német császár és cseh király 1348-ban alapította prágai egyetem hamar tudományos székké lett Közép-Európában, a hová nemcsak Németországból, hanem Skandináviából, Eszt-, Liv- meg Lengyelországból is sereglettek tanítványok. Magyarország minden részéből 1367 óta jelentkeznek hallgatók. Tehát eleinte nem Husz tanításai vonták oda a magyarországbelieket, — mit általában hisznek nálunk, — hanem a tudományok iránt való érdeklődés; mert Husz csak 1402-ben kezde prédikálni a bethlehemi kápolnában. 1367—1420-ig Magyarországból 28 jurista és 98 artista, azaz philosophiai tanuló, vala Prágában; s ezen utóbbiak között 27 lett magisterré. Némely magyarországbeli magister Prágában kezdé meg tanítását is; de csak egy, «magister Briccius de Buda», lőn ott 1415-ben rectorrá. Különösen az ország déli részeiből, még pedig Husz tanítása idejében, valának sokan Prágában, mint látható a jegyzetben.[101]

Megnyilván a konstantiai zsinat (1414. nov. 5.), az legott (már november 28-án) megidézé Huszt. Ez annál készebb megjelenni, mert még a pápai inquisitor is mentnek találta minden eretnekségtől,[102] s mert Zsigmond császár-királynak «*hit*- és *glit*-levelébe» (a mint Heltai Gáspár nevezte) bízván, indult el.[103]

A zsinat azonban fogságba tételé, s minthogy Misai Jakab cselekvését, a ki Prágában a kelyhet osztogatni kezdé a gyónóknak, nem rosszallotta, még inkább eretneknek találá, s 1415. július 6-án elégeté. A zsinat tehát érvénytelennek tartja vala a császári biztosító levelet, azt határozván, hogy az eretneknek adott igéretet és hitet megtartani nem kell.

Ennek híre egész Csehországot megbotránkoztatá; s midőn a zsinat 1416. május 30-án Hieronymust is máglyára ítélte s elégette: nyilt háborúra fakada ki a boszankodás, a «communio sub utraque»-t, melyet a prágai egyetem is elfogadott, akarván a zsinat ellen védelmezni.

A zsinat 1418. április 22-én oszlaték el, Zsigmondra bízván a «huszita» háború viselését, melyben a csehek Ziska és Procopius vezérlései alatt mindenkor győzének.

Hogy a magyarországiak közül sokan tevőlegesen viselték magokat a huszita tudós mozgalomban, a következő mutatja. A prágai magisterek és papok a táboritákkal vagy calixtinusokkal (kelyhesek) négy czikkben egyezének meg, melyeket a prágai község 1420. július 3-án elfogadott s latin, cseh meg német nyelven kihirdetett. A Žiška-hegyen 1420. julius 14. nyert győzelem után lehetségesnek látszik vala a kiegyezkedés. A prágaiak tehát nyilvános kihallgatást kérének Zsigmond királytól, hogy a hadsereg előtt is latin, cseh, német meg *magyar* nyelven bizonyíthassák a négy czikknek keresztyén igaz-

ságát. De ezt Zsigmond megtagadá, hisz ez által az «eretnek» tan a sereget is megvesztegethetné. — Hogy a prágaiak a magyar nyelven való vitatkozásra is ajánlkoztak, azt bizonyítja, hogy köztök magyar tudósok is valának; a Zsigmond hadseregében lévő magyarokat pedig a vitatkozás akarta volna a huszita-tannak keresztyén igazságáról meggyőzni.

A harmadik kereszteshadnak szerencsétlen vége után, 1431-ben a már gyűlésező baseli zsinat (1431—1443) Cesarini Julianus pápai legatus által, ki részt vett volt abban a harmadik hadjáratban, egyezkedő tárgyalásokat kezde a huszitákkal. Csak nehezen sikerült a «kelyhesekkel = calixtinusokkal» 1433. november 30. Prágában a négy czikkre, a «compactata»-kra nézve megegyezni.

Miután ezen egyességi czikkek 1437. április 12-én Iglauban nagy ünnepiességgel, a császár és császárné, meg a legatus, Thilibert konstanczi püspök, jelenlétében, latin, német, cseh és *magyar* nyelven kihirdettek,[104] a kelyhesek elismerék Zsigmondot cseh királynak, mire már 1419 — Venczel király halála óta — örökösödési joga vala. Tudjuk, hogy Zsigmond ugyanezen 1437-ik évnek deczember 9-én meghalt, Erzsébet leányára s ennek férjére, Albertre hagyván a magyar koronát. De Albert már 1439-ben elhalálozván, Magyarország még különösebb helyzetbe juta, mint I. Lajos halála után 1382-ben.

Zsigmond kénytelen vala, mint láttuk, a csehek és morvaiak huszitaságát elismerni; ámde azt Magyarországtól távol óhajtja vala tartani, támogatva a magyar püspököktől. Azért is Zsigmond már 1419-ben Johannes Dominicit nevezte ki inquisitornak a huszita eretnekség ellen. De az a sok eretnek miatt búsultában halt meg Budán. Hogy mégis hathatós üldözés folyt a magyar

husziták ellen, bizonyítja a lőcsei krónika, mely azt beszéli, hogy 1420-ban néhány magyar a Husz tana miatt Moldovába űzeték.[105] S ezt a magyar krónika is tudja, mondván: «1420-ban Husz János tudományáért az magyarok Moldovában számkivetésre kénszeríttetének».[106]

A francziskanus krónika szerint IV. Eugenius pápa 1436-ban Jacobus de Marchiát nevezé ki generalis inquisitornak a huszita eretnekség ellen. Ez a Jacobus 1432 óta a boszniai és magyarországi francziskanus-minorita rendnek vicariusa volt; s 1435-ben mint a canalei monostornak quardiánja is működött Raguza mellett. Talán a Marchiának szülöttje is. A pécsi püspökségnek déli vége a byzanczi császárság ellen Marchia nevet viseli vala a XIII. és XIV. században.[107] Jacobus, Pétervárad mellett Kameneczben s a Duna két partján lévő városokban és falvakban igen számos eretneket talála, a kiket megtérített vagy elégetett. Az eretnekek holt tetemeit is kiásatá és elégeté; jelesen Blasius magisterét, a ki Prágában szíván magába a veszedelmes tant, bácsi nagyprépost meg kameneczi plébános volt. A buzgó inquisitor elől két klérikus, Tamás és Bálint, sok férfival és nővel együtt Kameneczből Moldovában menekülének, a hol a két klérikus magyarrá fordíták az ó és új testamentum könyveit, hogy terjeszszék a huszita eretnekséget.[108]

Az inquisitor sikeres működését az esztergomi érsek az 1436-ki második advent-hétben a pápához indított levelében magasztalá. Ugyanekkor a kalocsai káptalan is dicsőíté Jakabot, mert sok klerikus és laikus eretneket fogott be, a kik a véghelyeken nagyon elszaporodtak volt (nam plurimos haereticos, tam Clericos quam Laicos, quorum in his finitimis partibus a longis temporibus copia ingens pullulubat, comprehendit). Híre, természe-

tesen eljutott a nagyváradi és erdélyi püspökökhöz is, a kik felszólíták, jöjjön az ő püspöki megyéikbe, mert a rühes juhok Moldovából az ő nyájaikat is megmételyezik.

Országunk nyugati részei, — melyekben nem sokára politikai támaszt nyert a huszitaság — a huszita háborúnak is hatását érezék. Thuróczi szerint (IV. rész, XXI. fejezetében) valami Blaskó közember (exigui tam census quam nominis) cseh és magyar elbocsátott katonákkal nemcsak Nagy-Szombaton és a Mátyás földén, hanem Morvaországban is garázdálkodék. Bonfinius azonképen beszélvén el azt, *Blasius*nak nevezi a rabló fejét. Heltai Gáspár, ki Bonfiniust kivonatban magyarul adta ki,[109] imígyen tudja a dolgot:

«Mikoron annak utána Zsigmond király és császár felment volna Németországba, a pápának szolgálatjára a csehek ellen, s ott alá és felforgolódnék: azonközbe nagy támadások lőnek itt alant Magyarországba. Mert egy paraszt ember, Balász (Balalász) biró felveté magát és sok paraszt népet bolondíta meg. Ez éjjel meghágá Nagy-Szombat várost és sokat megöle a polgárokban. Abból azután kiüt vala s messze földen megdúlá Magyarországban. Az egész Mátyásföldet is mind eldúlá és nagy pusztaságokat mívele az országokban tűzzel és fegyverrel.»

Míg Zsigmond császár-király — mint Heltai írta — Németországban, azaz Cseh- és Morvaországban «alá és felforgolódnék» : Erdélyben estek történetek, melyek legnagyobb társadalmi és politikai következésűek.

Erdélynek földmívelő népe a XV. század első negyedében még magyar és német vala. A kettő közt azt a

társadalmi különbséget találjuk, hogy a német földmivelő szabad gazda, a magyar pedig, a székelyek kivételével, jobbágy volt. — Jobbágy és földes ura egyaránt tartoztak tizeddel a püspöknek, tehát legesleginkább a megyék lakossága; a székelység és a szászság egy része is a püspöknek fizeti vala a tizedet. Láttuk, miképen szerződtek szász plébánosok a tizednek pénzzel való megváltására; ilyetén szerződések nagyon sokszor történtek, úgy szolván, általánosokká lettek, mint az események mutatják.

I. Lajos király halála után az erdélyi jobbágy a kilenczed fizetésére is kötelezteték földesurának. Mert Mária királyné 1389-ben megengedé, hogy az erdélyi püspök és káptalan a kilenczedet is szedhessék jobbágyaiktól, a mint az természetben vagy pénzben a királyi jobbágyoktól szedetik.[110] Azzal az engedelemmel a többi földesurak is éltek.

A szabad költözést is Lajos király szorította volt meg, Zsigmond király helyreállítá ugyan 1405-ben (a hatodik articulus szerint: «Generaliter quilibet liberae conditionis homines de possessionibus nobilium in ecclesiarum possessiones, et de ecclesiarum possessionibus in nobilium possessiones temporibus semper successivis . . . textam et manendi causa et se transferendi habeant facultatem»). Ámde a királyi tekintet és a törvény hatalma nem sokat ér vala a főpapság és az oligarchia előtt; a szabad költözködhetés «írott malaszt» maradt, mint szokás mondani. A kilenczed mint újítás és a szabad költözködhetésnek megszorítása felette nyomasztó vala a magyar földmívelőre nézve, magát földhöz kötöttnek érezvén.

Ehhez új sérelem járula Zsigmond uralkodása végén. Lépes György, erdélyi püspök, Zsigmond udvarán tartózkodván, tudja vala, hogy jobb új pénz jut nem sokára

forgalomba. Ő tehát három évig nem szedeté a tizedet, s most egyszerre az új pézben követelé a három évnek tartozását. Ezt nemcsak a jobbágyok, hanem némely nemesek is megadni vonakodnak.

A püspök, sürgetése nem használván, egyházi tilalom alá fogja a fizetni nem akarókat, mi abban a korban roppant büntetés vala; de hijába. Zsigmond király is 1436-ban Egyed apát napja után parancsot ereszte Prágából «baronibus, nobilibus et alterius cuiusvis status hominibus sub *juridictione decimationi, episcopatus ecclesiae Transilvanae in quibusvis comitatibus constitutis*», hogy fizessék meg az elmaradt tizedet az új pénzben, melynek 100 denarja egy arany forintot tesz ki, vagy, míg az elég mennyiségben nem jut forgalomba, a régi «quartling»-nak nevezett pénzben is, de azt a kellő értékig számítván. (Decimas episcopo . . . . hactenus non solutas . . . . eidem plenarie et ex integro cum praetacta majori nostra moneta, cuius scilicet 100 denarii unum florenum auri valent, ... seu quousque eadem multiplicabitur, cum alia moneta nostra Quartling appellata, secundum valorum jam factae majoris nostrae monetae extradare et persolvere modis omnibus debeatis).[111] De hijába. Ez alatt legtöbb földbirtokos a püspök részére állván, ütközetre is kerül a dolog, melyben a szerencse inkább a jobbágyságnak kedvezett, mert a nemesség egyezésre lépe amazzal 1437. julius 6-án, a kolosmonostori társas káptalan előtt, mely hitelesen adja elő a történetet.

A nemesség részéről László, Farkasi Benedek fia, másik László, Szamosfalvai Gerő fia és Farasi Zsuki Dénes; a jobbágyság részéről Biró László, Judex Vincze (Ladislaus Biró, Vincentius Judex), Bana László alparéti és magyar-bogáti jobbágyok, azokon kívül a magyarok

részéről Antal mester, Gál Tamás mester, Kolozsvári Jakab és László, Gál fia, mint kapitányok és barczosok, végre Vajdaházi Pál mester a magyarok és oláhok zászlótartója (vexillifer Universitatis regnicolarum Hungarorum et Valachorum huius principatus Hungariae). Ezek, úgymond a társas káptalannak bizonyságlevele, élő szóval jelentették, hogy a magyarok és oláhok közönsége, bármely birtokosok birtokain lakjék is Erdélyben, azért mert a püspök, Lépes György, ki három évig nem szedette volt a tizedet, most pedig azt egyszerre az értékesebb pénzben (ponderosa moneta), nagy veszteségökre, akarta behajtani, s minthogy így vonakodtak fizetni, egyházi büntetéssel sújtotta, eltiltván tőlök a szentségeket, az esketéseket, kereszteléseket és temetéseket;[112] mert földesuraik úgy bánnak velök, mint pénzen vett rabszolgákkal (quia per ipsorum dominos terrestres velut emptitii in gravem servitutem fuerint redacti), s ha mások birtokára kivánnak költözni, még az ingó vagyonuk lefoglalása után sem eresztik el: tehát a Bábolna-hegyén gyűltek össze a végett tanácskozni, miképen szerezhetnék vissza a szent királyoktól nyert régi szabadságot (pro reacquirendis et reobtinendis pristinis libertatibus, per sanctos reges cunctis huius regni Hungarorum incolis datis et concessis).[113]

Követeket indítottak azért az urakhoz, kérendőket, hogy tiszteljék a szent királyok adta szabadságukat, s vegyék le rólok az elviselhetetlen igát. Ámde azokat Chaak vajda megfogatta, lenyakaztatta, szétvagdaltatta (praefatis nunciis eorum per magnificum Ladislaum Chaak W. Tr. detineri jussis et truncari et dimembrari).

Azután pedig megtámadták őket a vajda meg Lépes Loránd alvajda a Tamási Henrik és Kusali Jaks Mihály

székely ispánok segítségével. Az ütközetben mindkét részről sokan esvén el, a Mindenhatónak könyörületességéből mégis nehány istenfélő nemesnek és lakosnak (nobilium ac regnicolarum seu populorum) közbeszólása következtében békekötésre lőn hajlandóság.

A lakosok kinyilatkoztatják, hogy *se a királyi felség ellen, se az anyaszentegyház ellen, se földesuraik ellen*, hanem csak azért támadtak fel, hogy visszaszerezzék a régi szabadságot, melyet az újabb visszaélések majdnem megsemmisítettek (solum libertates ipsorum dudum a sanctis regibus concessas, nunc vero diversis superinductis abusionibus notabiliter oppressas et omnino abolitas reassumere satagentes laborassent). Míg tehát Zsigmond királytól hiteles alakban lejövend a nevezett szabadság, következő határozatok érjenek:

A püspöki tizedet évenként a folyó pénzben kell szedni; még pedig húsz kepe után egy forintot vagy száz denárt számítván. De a tized kirovója nem lehet püspöki vagy a nemességhez szító ember (tempore dicationis decimalium episcoparum decimator familiaris aut fautor nobilium dicare ne valeat).[114]

A gabonából vagy borból a kilenczedet se nagy, se kis úr ne szedhesse többé. A mely jobbágy más földesúrnak birtokában mível földet vagy szőlőt, a szokott fizetést teljesítse.

Minthogy az elnyomás leginkább onnan származik, hogy a földesurak még a jobbágyi ingó vagyonnak odaveszésével sem engedik meg az elköltözést: az határoztatik, hogy minden szabad állapotú ember, ha lerótta a földadót és megfizette adósságait, akárhová is szabadon elköltözhessék. A mely nemes azt megengedni nem akarná, attól a megye ispánja három márkányi büntetés mellett

vigye el a jobbágyot. (Si quis autem nobilium tales jobagiones alias ire volentes calumniare et in eorum rebus damnificare vellet, tum comes provincialis cum tribus marcis deducere teneatur.) De a kötelességének lerovása nélkül lopva elköltözni akaró jobbágyot a földesúr az ország törvényes szokása szerint követelhesse vissza.

Ha örököse nem lévén, hal meg a jobbágy, a feleségére száll minden ingója; a földesúrnak csak egy harmadfű tinó vagy üsző jár ki. A kinek se felesége, se örököse nincsen, az végrendelést tehet, melyet a földesúr nem változtathat meg. De örököst és végrendelést nem hagyónak minden ingója a földesúré lesz.

Azt is szorosan megtartandónak határozták, hogy évenként áldozó-csütörtök előtt minden falunak vagy mezővárosnak két-két okos örege gyűljön össze az említett vagy időszerint kinevezett kapitányok alatt a Bábolna hegyén, a végett, hogy megtudják, vajjon nem sértette-e meg szabadságukat valamelyik nemes? S ha találkoznék sértő, az hitszegő, a kinek védelmétől tartózkodjanak a többi nemesek. (Si eisdem contrarium fecisse repertus fuerit, perjurus habeatur, et ceteri nobiles ab illius defensione se retineant et retrahant.)

A fizetéseket és ajándékokat illetve határozták, hogy ha ő császári felségétől megkaphatnák Sz. Istvánnak vagy utódainak leveleit, a melyekben szabadságaik meg vannak írva: azok szerint tartoznak az évi fizetést, ajándékot, szolgálatot megtenni. Addig pedig minden jobbágy folyópénzben tíz denárt, ne többet, fizessen Szent István napjakor. Ajándékul annak a földesúrnak, kinek malma van, karácsonra egy köböl zabot és két kenyeret (unum cubulum avenae et duas tortas), húsvétra is két kenyeret,

az egyház védszentjének ünnepére hasonlóképen két kenyeret és egy tyúkot adnak.

A szolgálat ez legyen: egy napot[115] kaszálnak vagy aratnak; a malom akadályait elhárítják s azt jó karban tartják.

De a disznóktól, méhektől tizedet vagy egyéb fizetést, a mint némi időtől fogva a várak alatti magyaroktól és oláhoktól követeltetett, s az akó nevű adót a földesúrnak senki sem tartozik adni. (Decimam seu alium censum porcorum et apum, sicuti in aliquibus tantum temporibus, signanter sub castris tam ab Hungaris quam ab Valachis huc usque exigebantur, et censum vulgo Ako appellatum dominis terrestribus nemo solvere teneatur.)

A királyi jobbágyok a só-kamarákbeli kamarásoknak tegyék meg a törvényes és szokott szolgálatokat: egyéb, akár só, akár más teher szállítására kényszeríteni őket nem szabad.

A só-kamarás ne más házakban, csak a kamara házában mérhet bort; másutt nem tilthat el senkit a borméréstől.

Ha a szent királyok okleveleiben a teendő fizetések és szolgálatok nem volnának kitéve: akkor a lakosok (regnicolae) közül istenfélő hiteles embereket választanak, a kik a nemességnek becsületes választottjaival együtt tanácskozván, szabják meg a jövendőben teljesítendő kötelességeket.

A szükség esetében történő táborozásban a püspök úr, a vajda, a székelyek ispánjai, a lakosok (regnicolae) s általában a kik hadakozásra kötelesek, az élelmezést így szerezhessék meg: akár nyáron a szabadban táborozván, akár télen falvakban vagy városokban szállásolván, a hadsereg kapitánya vagy fővezére hívja össze a környék-

beli falvak és városok biráit is eskesse meg, hogy ne drágábban, hanem csak vásári áron engedjék meg az élelmek árulását. Tehát a hadakozók illő áron kaphatván a szükségest, erőhatalommal mit se foglaljanak el.

Azt is elhatározták, hogy azon bárók, kik banderiumok készen tartására kötelesek, jövendőben biztos kémlőket küldjenek ki, hogy hijába való felkelésre ne szorítsák a lakosokat, s költött hírekkel ne nyomorgassák az országot és a lakosokat (in futurum fideles exploratores teneant, et ipsos regnicolas pro incerto exercitualiter consurgere non adstringant et per frivolas et vanas atque fictitias novitatum adinventiones regnum et regnicolas non opprimant).

Ha valamelyik nemes ember annak ellen állana, hogy ölésért vagy véromlásért, a mit két hiteles tanúval meg lehet bizonyítani, a jobbágy igazságot keressen, az hitszegőnek tartassék, kit nem védelmezhetnek a nemesek. Viszontag, ha valamelyik jobbágy akár saját földesura, akár idegen nemes ember ellen támadna, mit hasonlóképen két hiteles tanú megbizonyíthat, az fejével és vagyona vesztésével lakoljon.

Azt is rendeltük, hogy a nemesség közül senki, se a vajda, se a székely ispánok, se a püspök, se az alvajda, se megyei ispán (comites provinciales) ne merje a jobbágyok kapitányait a történtekért feleletre vonni. A ki tenné, hitszegőnek tartassék (in contrarium facientes perjuri habeantur).

A néhány év alatt nem szedett püspöki tizedet folyó pénzben öt denárral, vagyis húsz kepét száz denárral kell megváltani. *A királyi jog szerint kirótt ötvenedet pedig, a mint ki van róva, nem is várván annak könnyebbítésére való királyi választ, meg kell fizetni.* (Commisissent etiam, ut decimas episcopales aliquibus annis non solutas,

cum quinque denariis nunc currentibus, videlicet pro viginti capeciis cum centum denariis; quinquagesimas vero regali jure dicatas, prout est dicata, non expectando relationem a regia Maiestate super allevatione eiusdem, exsolvant.)

Végre, ha a nemesek és lakosok követei (nuncii nobilium et regnicolarum) vagy a királyi felség, vagy a nádor, vagy az ország birája, vagy valamely káptalan hiteles pecsétjével elhoznák a Sz. István király leveleit: a kötött egyesség érvénytelenné válik, mert a szent király adta szabadság lép azonnal életbe. Ha pedig nem lehetne megtalálni azon leveleket: a kötött egyesség lesz mindörökké szabályozó. (Ex tunc praenotatae constitutiones seu decretationes cum constituendis, ut praemittitur, et decretandis in eorum vigoribus perpetuis futuris temporibus permaneant irrevocabiliter valiturae.)[116]

A bőven ismertetett oklevélnél nincsen tanúlságosabb emlék az egész magyar középkorból. Eddigi történetíróink alig vettek róla tudomást; többnyire félre is értik; még gr. Teleki József is inkább csak mint földesúr fogja fel. Különben is két felvilágosító észrevételt tartok szükségesnek.

Első észrevétel arra a kérdésre felel: kik szerződtek Kolos-Monostoron 1437-ben a nemességgel? *Katholikusok*, nem görög hitűek, nem oláhok. A püspöki tized megtagadásáért fogta Lépes György egyházi tilalom alá, mely annyira felingerelte és méltán is, a tized-fizetés megtagadóit. Az oláhok 1437 tájban nem fizetnek vala tizedet a püspöknek. Világosan fejezi ki azt maga az oklevél is, mondván «episcopus Georgius Lépes suas decimas *ex parte universitatis Hungarorum sibi debendas*», nem mondja «*et Valachorum*». Ezeket a katholikus püspök egyházi tilalma nem is bánthatá. Bizonyos tehát,

hogy a nemességgel szerződők katholikusok valának, kik földesuraikkal szerződvén, nem is lehettek sem szászok, sem székelyek, hanem *magyar jobbágyok*.

Föltetszik a figyelmes magyar olvasó előtt, a ki a diplomatikus latin nyelvet ismeri, hogy az oklevél a két szerződő felet így nevezi: «*nobiles* ac *regnicolae* seu *populi*»; «nuncii *nobilium* et *regnicolarum*»; «*nobiles* et *jobagiones*»; «*regnicolae* sub dominiis constituti». A «*regnicola*» szót tehát az oklevél egyértelműnek veszi a «*jobagio*» és «*populus*» szóval: ez pedig ellenkezik a magyar dipomatikus latin nyelv szokásával, mely a «regnicola» szóval mindig nemest ért. — Utóbb magában Erdélyben is, a hol az Approb. Const. Regn. Trans. part. I. tit. I. articulus III. «Az oláh vagy görögök sectáján levők pro tempore szenvedtetnek usque beneplacitum principum et *regnicolarum*.» A kolosmonostori kanonok urak bizonyosan tudják vala mit írnak; ők az akkori magyar nyelvet fordíták latinra.

A *lakos* szónak saját jelentése az «indigena»-t jelöli, az «alienigena». «peregrinus» ellenében; a régi magyarságban «*lakos*» az indigena, és «*jövevény*» az alienigena, peregrinus, a ki másunnan származott az országba. «*Lakság*» is azt a tartományt vagy földet jelenti a régi magyar nyelvben, melynek «*lakosai*» indigenák, azaz földiek vagy hazafiak. Tudjuk, hogy a «*Lakság*» név az erdélyi megyéket, vagy a magyarok földjét jelentette a *szászság* és *székelység* ellenében.[117] A magyar nyelv tehát Erdélyben 1437 tájban a *lakos* szóval erdélyi magyart fejezett ki, a ki nem *jövevény*, azaz szász vagy székely. S ezt a *lakos* szót a kolosmonostori oklevél legjobban a *regnicola* szóval fejezte ki: én tehát helyesen *lakos*ra fordítom vissza.[118]

Az 1437. évbeli oklevél a «*regnicola*»-khoz (lakosokhoz) nem számítja az oláhokat, tehát nem is a «*populi*»-hoz vagy «jobagiones»-hez, valamint nem a «*Hungari*»-hoz; mert mindenkor külön említi meg azoktól. Jól tudja vala, hogy azok jövevények, még pedig a székelyeknél és szászoknál is újabb jövevények.

Második észrevétel arra a kérdésre felel: Micsoda részök volt az oláhoknak az 1437. évbeli támadásban? Őket a tizedfizetés, valamint az egyházi tilalom nem illeté: de az ötvenedre nézve várhattak könnyebbülést (allevationem); a várak alatti oláhok pedig a disznóktól és méhektől szedett tizedet újításnak tudják vala, mint a várak alatti magyarok is. A szerződés vagy egyesség eltörli ezt a tizedet, de a királyi ötvenedet nem bántja. Az ötvened és a disznók meg a méhek tizede miatt vannak oláhok is a támadásban; de hogy abban csekély vala a részök, a történetek összefolyásából tűnik ki. Nem is Hunyad- meg Krassó- és Temesmegyékben, hol 1437-ben legtöbb kenézség és legtöbb oláh vala, tört ki a lázadás. Hisz a kenézek saját érdeküknél fogva inkább a nemességgel tartának, mintsem a *lakosok*kal. Az 1437. évbeli támadás a magyar jobbágyságnak támadása vala a püspöki és földesúri önkény ellen. A jobbágyság hiába várta volna a királytól sérelmeinek orvoslását: Zsigmond fiatalabb és egészséges korában is tehetetlen vala az egyházi és világi urak hatalmaskodásaival szemben; akkor pedig betegeskedék, s 1437. deczember 9-kén meg is halt.

Gr. Teleki József szerint «ezen béke a nemességre nézve sok részben sérelmes pontjai és az elmék mind két részről felhevülése miatt állandó nem lehete». A gróf nem nevezi meg a sérelmes pontokat, melyek pedig

csak újításokat szüntettek meg: én legveszedelmesebbnek találom az évenkénti számadási gyűlést a Bábolnahegyén. De hát hol találhata biztosítást a jobbágyság a földesurak önkénye ellen, kik között leghatalmasabb vala a püspök, ki azt a békekötést el sem ismerte? Az egyház rég maximának tartja vala, hogy felbontható az eretnekekkel való szerződés; csábítás vala ez egy másik maximára, mely szerint a nemesség nem köteles tisztelni a «lázadó» jobbágysággal kötött szerződést.

Két baj fenyegeti vala az országot: a jobbágyság, mely a maga védelmére, mint az ország egyik rendje, szerveződött, s a törökök ismételő becsapásai. Mindkettő ellen legczélszerűbbnek a székelyekkel és szászokkal való egyesülés (Unio) látszott. Hisz a törökök becsapásai legelőbb is a székelyeket és szászokat érték; azok tehát a megyék segítségére szorúlnak: viszontag a megyei nemességet a székelyek és szászok segíthetik az engedetlen jobbágyság ellen. Meg is történék az egyesülés Kápolnán 1437. szeptember 14-én. Az «Unio» természetesen hűséget fogad a király iránt, mert csak kölcsönös biztosítására köttetik. Ha valamelyik fél a másik két felet segítségre szólítja fel, azok kötelesek mindjárt megindúlni, naponként három mélyföldnyi utat tevén meg. Ha a király követne el sérelmet valamelyik félen, a többi kettő a király lábaihoz borúlva kérni fogja őt, hogy tegye jóvá. Hadakozás idejében mindenik fél nyáron táborozási helyet jelöl ki, télen szállást ád a falvakban és városokban, s az élelmet vásári áron szolgáltatja ki stb.[119]

A nemesség biztosítva lévén a székelyek és szászok segítségével, nem tartá meg a kolosmonostori szerződést, mert újra megütközött a jobbágysággal. De nem verhet-

vén le, ismét szerződni kényszerült vele, mi Apátiban október 6-án történt. Mindkét hadakozó fél követeket indít a császár-királyhoz; míg ezek visszatérnek, következőben egyeznek meg (pro unione et concordia utrisque partibus pacem inter se ediderunt isto modo):

minden jobbágy, ki nyolcz igavonót foghat be, évenként egy arany forintot fizet földesurának: két igavonó után 25 denárt;

minden jobbágy (rusticus seu jobagio) évenként a szokott három ajándékot adja meg földesurának s egy napi szolgálatra köteles (per unam diem annuatim domino suo quodamque servitium . . . servire teneatur);

a földesúr a jobbágyainak birája;

a költözködés az ismeretes föltételek mellett szabad; ha valamely földesúr meg nem engedné, a vajda vagy alvajda szerez elégtételt a jobbágynak;

de ha valamely (jobbágyi) kapitány vagy paraszt (rusticus) sértené még a szerződést, fejével és vagyonával lakol érte.

A szerződő felek mindszentek napjáig tartoznak követeiket a császárhoz indítani.[120]

A beteg császár-királytól nem jött válasz, s deczemberben újra kitör a belháború. Most győz a nemesség Kolosmonostornál, Magnus Antal vezért elfogják, összeaprítják; kilencz társát karóba húzzák Tordánál. A megvert hadnak egy része Enyedre vonúl, azt elfoglalják, fölperzselik deczember 15-én; másik része Kolozsvárba záratik be. A székely ispán felszólítja tehát 1438. január 9-kén a szászokat, siessenek oda. Így végképen leveretik a jobbágyság.

A tordai gyűlésen 1438. február 2-kán megujítják az «Unio»-t, mely ezentúl Erdély köz- vagy állami jogának

alapja. «A parasztoknak Lépes Gyögy püspök ellenzése mellett is engedett szabad költözködés az elméket némileg lecsöndesíté, s a bizodalmat éleszteni kezdé,» írja gr. Teleki József (I. 80.). Azonban azt nem akarja észrevenni a jeles történetíró, hogy ez a belháború kezdte meg a «lakosok,» vagyis a magyar jobbágyok kiírtását, kiknek helyeit az oláhok foglalják el, mint nemsokára a tized kérdésénél fogjuk látni.

A jobbágyok támadását mi okozta, tudjuk; hogy ugyanezen ok a határos magyar megyékben, különösen szatmárban, hasonló támadást idézett elő, könnyen elképzelhetjük, ha el nem beszéllené is a krónika. Ez pedig így beszéli el:

«A támadt pór királyokról.»

«Ezen évek előtt,nem ugyan egy időben, Magyarországon két pór[121] háború tört ki, pór vezérek, Antal és Márton, alatt. Antal az erdélyi részeken, Márton pedig a Nyírségen és Szamos-közön, nagy pór sereget gyűjtvén, s *magokat királyoknak nevezvén* (nomine regio sibi usurpato), mint árvíz, úgy terjedének, az országot el-el foglalák s az eleikben álló nemeseket mind megölék. Véres kardot küldözének a falvakba és városokba, hogy csatlakozzanak hozzájok; kik azt tenni nem akarták, zsákmányra veték. S annyira növekedék ezen pór hatalom, hogy fegyveresek is alig merték megtámadni. Végre az urak nagy serege által legyőzve, a megérdemlett büntetést vevék. Mert a győzők megölék királyaikat, a többieknek pedig, a kik el nem menekülhettek, hol szemeiket tolák ki, hol orrukat és ajakukat, hol kezeiket vágák el. (Nam regibus ipsis morte mulctatis, ceterorum, qui evadere nequibant, alios oculis alios naso et labris, alios vero manibus damnificavere).»[122]

Thuróczi, a nevezetes történetnek kortársa, ha szemtanúja nem is, mégis csak ennyit, azt is hamisan, tud róla. De a csacska hír királyoknak feketítette a «lakosok» vezéreit, s a krónikás e hírt meséli el.

A historikus Bonfinius hasonlóan beszéli el: csakhogy a «lakosok» vezéreit nem nevezi királyoknak. De Antalról is azt mondja, hogy a szolgaságot akarván megszüntetni, *elpártolt a királytól* (sub praetextu exuendo servitutis a regia fide defecit),[123] a mi pedig nem igaz.

Mátyás királynak kortársai, Thuróczi és Bonfinius; amaz a XV. század másik közepében, ez azon század vége felé írt, II. Ulászlónak ajánlván munkáját.

Lássuk, mikép ismerteti a következő XVI. század közepén Heltai Gáspár, erdélyi ember, az erdélyi nagy nevezetességű történetet.

«Nyírségben is támada egy Márton biró, ki nagy parasztsereggel mind megdúlá és megölé nagy kegyetlenséggel a nemeseket mind az egész Nyírségben és Szamosközben.

«Erdélyben is támada egy Nagy Antal, ki a parasztnépet megbolondítá és nagy kárt tőn a nemeseknek. És a támadásokban nagy sok nemeseket ölének meg és nagy kóborlásokat művelének. De mikor Zsigmond visszajött volna, megcsendesíté ismét az országot, és a támadókat megbüntette erős büntetésekkel.»[124] Pedig Zsigmond nem jött többé vissza!

A történelem csak akkor lehet az élet oktatója, ha egészen való történeteket beszél el, nem meséket. Pedig az újabb történetírók folytaták vagy meg is bővíték a régiebbek meséléseit, a mit néhány példával meg akarok mutatni.

Engel a pórok és néhány nemesnek támadásáról beszél, mely Erdélyben 1437. júliusában kitört. «Az *oláh*

pórokat már az előbbi évben a minorita Jakab fegyveres járása-kelése és kivégeztetései bosszantották és elkeserítették. Ezt némely nemes ember és magyar pór felhasználák, a kiktől Lépes püspök három évi tizednek súlyos ezüst denárokban való fizetését követeli vala, s a királynak parancsára támaszkodva a megyei karhatalommal be is hajtá. Egy nemes, vajdaházi Nagy Pál, áll a zendülő pórok és nemesek élére, kik, midőn Alparétnél összegyülekeztek, nemcsak a püspök, hanem az összes nemesség ellen a szabad költözködhetés megakadályozása és az alattvalókkal való rossz bánása miatt fordulának» stb. Azután megemlíti Engel a nemesek, székelyek és szászok egyesülését Kápolnán, s így folytatja: «*Ez az egyesülés már első indulásánál fogva is senki más ellen irányozva nem vala, mint az oláhok és a keleti egyház hívei ellen Erdélyben.*»[125]

Fessler-Klein a történetet következőleg tudja: «A nyomás, melyet Lajos király a keleti egyház híveire gyakorolt volt, és Zsigmond folytatott, sőt nehezbíttetett, *az oláhok közt elégedetlenséget okozott, mely részint a püspöki tized megtagadásában,* részint kiköltözésben nyilvánult. A nemesség meg alattvalóit túlságos úri munkára kényszerítgeti, s ellenezi vala a szabad költözködhetést. Hozzájárult, hogy Erdélyben is terjede a Huszitaság, mely minden nyomás ellen felbizgatá a népet . . . Midőn tehát a kirótt huszita-adót kiméletlenül behajtották, az inquisitor, marchiai Jakab pedig kegyetlen üldözéseit folytatta, Lépes György, erdélyi püspök, a tizedet kiméletlenül pénzben követelte, melyet a földmívelő nem tudott előteremteni stb., feltámada a pórság, magyar és oláh egyaránt, erőszakoskodást gyakorolván nemesség és papság ellen stb.»

Azután a pór-támadásnak következését így fejezi ki: «*Az oláhok, valaha urai Erdélyországnak* s még most is a lakók nagy többsége, hódítás által más népek alattvalóivá lettek, s miután 1437-ben feltámadtak, a magyarok, székelyek és szászok pedig jogaik védelmezése végett ellenök egyesültek s őket legyőzték: mind súlyosabb szolgaságba sülyedtek.»[126]

Ezen két német munka után, melyeket egész Európa olvashat, két magyart is mutatok be, melyeket Európa ugyan nem olvas, de rumun hazánkfiai annál inkább olvashatnak.

Szalay Lászlónál ezt olvassuk: «A husziták eltörlésére gyűjtetni rendelt és kegyetlen szigorral behajtott adók, monte Orondonoi (?) Jakab erőszakos térítgetései s a szabad költözködési jognak megtagadása s *talán* (?) az úri önkény egyéb fajai is *az oláhságot Erdélyben, a Nyírségben és Szamosközben földesuraik és a klérus ellen lázították.* Az oláh pór-hadnak vezérei, Márton és Antal, nemeseken és polgárokon egyaránt rémséges kegyetlenségeket vittek véghez, s a lázadók száma mindinkább növekedett; egyes magyarok, egyes nemesek is hozzájok csatlakoztak. Szeptember közepén Alparéten Szolnokban táboroztak, midőn Erdélynek kiváltságos lakosai: a magyar nemesség, a székelyek és a szászok Tordán gyűlést tartottak, s magok és az ország oltalmára örök frigyet esküdtek egymásnak» stb.[127]

Kővári László szerint «a Jakab páter által felzaklatott s a térítés ürügye alatt vérpadra hurczolt erdélyi, különösen *oláh* nép között szomorító tragoedia idéztetett elő. A nagy papság által nyomott nép bilincseit mind tűrhetetlenebbnek kezdi érezni. A husziták által megingatott hierarchia, s a papi befolyás alá esett kormány-

zat ellen Erdélyben is szót emelt a népvélemény. A két évtől pénzre változtatott tizedet a nép vontatva fizeté, részint megtagadta. Most látva a király kemény parancsát, igen a hatóságok szigorú fellépését, igazságtalannak érezve különösen, hogy az elmaradt tizedeket más pénzben kivánják, mint mivel a nép bírt, s melylyel fizetni kelletett és lehetett volna, fellázadt; *a tizeddel újra (?) megterhelt nemesség egy része* szintén melléjök csatlakozik; a hónapi idő alatt, melyet gondolkozásra engedtek, fegyverre kél s a végrehajtók ellen homokra száll. Porszemnyi kezdete egy nagyszerű néplázadásnak stb. stb.»[128]

A való történetek, mint láttuk, *a magyar jobbágyságnak támadását* mutatják, melyet Lépes György püspök szokatlan tizedbeli, valamint a földesurak még szokatlanabb kilenczedbeli követelései, s ez utóbbiak önkénye, jelesen a szabad költözködésnek megtagadása okoztak. Eleinte a támadók mellé nemesek is állottak, talán az érdeköket sértő szokatlan tizedkövetelés miatt; de, úgy látszik, hamar elhagyták a népet. Melléjök állottak oláhok is, de sem a püspöki tized miatt — a melyet nem fizetnek vala —, sem nem a földesurak önkénye miatt, legnagyobb részök királyi várak földjein kenézségekben élvén: hanem az ötvenednek lehető kisebbítése végett. Az oláhságnak igen csekély részét a támadásban leghitelesebben a történt egyezkedések czikkei mutatják. *A «három nemzet» uniója tehát ingyen sem az oláhság ellen, hanem a magyar jobbágyok ellen volt irányozva.*

A támadók vagy lázadók a katholikus egyház híveinek vallják magokat; őket a marchiai Jakab hittérítése nem érinti vala. Ez a buzgó terítő a délmagyarországi husziták ellen működött, kiknek egy része Moldovába

menekül. Lépes püspök is a Moldova felől érkezhető rühes juhoktól félti hivő nyáját. *Jakab nem a «schismatikusok» megtérítésén, hanem a veszedelmesebb huszita eretnekség kiirtásán iparkodott.*

A hazai úgy magyar, mint német történetirók hamis felfogását készséggel fogadják el az oláh történetirók; ők az oláh nemesnek leigázását az 1437—38. eseményekben találják meg.

Zsigmond halála után leánya és ennek férje Albert Znaimból Pozsonyba sietének, a hol Albert hitvese mellett királynak választaték, s 1438. január 1-én meg is koronáztaték. Az 1439-ben tartott országgyűlés csak a nemesség jogait biztositá, azt a tizedfizetés alól is fölmentvén, mert, úgymond, a régi nemesi szabadság követeli azt (antiqua eorum — nobilium — requirente). De a jobbágyok vagy parasztok régi szabadságával senki sem gondol vala. Albert már 1439. október 29-én halván meg, az országnak igen válságos ideje kezdődött.[129]

Látván a magyar jobbágyok és az oláhok állapotát Erdélyben, nézzük most, milyen vala a havaselföldi és moldovai oláhoké, nemcsak Lajos királyunk idejében, hanem azután is. Balčescu híres rumun történetíró legyen kalauzunk.

«Ha az országnak (Havaselföldnek) régi gazdasági állapotát tekintjük, úgymond Balčescu, igen sok lakóját *vezemás*-nak, azaz független, szabad kisbirtokosnak találjuk.» Más helyütt *rezesch*-nek (rădeşi), vagyis saját örökben ülőknek (moşneni) nevezi őket.

«Ezen szabad kisbirtokosokon kivül nagybirtokosok is valának, a kiknek birtokain szolgáló lakók ültek. Azok

a nagybirtokosok, t. i. birtokaikat három-három részre osztván, két részöket földmívelőknek engedték által, kik *kalákára,* azaz bizonyos számú napi munkára, a harmadik résznek megmívelése végett, valának kötelezve. Tehát a kalákának nevezett úri munkáról «*kalákások*»-nak hivattak (prin mijlocul clacii, adica a unu numeru de ḑile de lucru-clacaşi).»[130] — De a mi feltetsző, saját nyelvű szóval, a «*rumun*» szóval, vannak megnevezve a havaseli oklevelekben. Ezt a feltetsző sajátságot Balčescu így magyarázza meg:

«A barbár népek, melyek a római birodalmat elfoglalták, a volt római szolgákat mindenütt földhöz kötött rabszolgákká tették. Valamint tehát, úgymond Balčescu, Európában ezeket a szolgákat *románok*-nak volt szokás nevezni: úgy minálunk is (azaz Havaselföldön és Moldovában) a szolgaságot *rumuniá*-nak vagy *szomszédság*-nak nevezték. (Intoemai dupe cum in Europa se običimisse a se da ačestor servi numirea di *Romani,* aśa ši la noi servagiul fu numita *Rumânia* ši *Večinâtute.*) Mert a nagy birtokok az alföldön lévén, birtokosaik a felföldről vittek le földmívelőket, vagyis szomszéd földekről vittek le *rumunokat.* Azért nálunk *rumunság* (ruménség) vagy *szomszédság* annyi vala, mint jobbágyság. Mégis a teljes földhöz kötöttség vagy rabszolgaság nagyon későn állott be; mert szinte a XVII. századig megvolt a szabad költözködhetés, csak egy köböl gabonát — elmehetési köblöt (galeta de eššire) — kellett fizetnie az elköltöző jobbágynak.»[131]

Balčescu téved a *rumunság* és *szomszédság* mint jobbágyság jelentésének magyarázásában. A germán népek a IV.—VII. századokban foglalták el a római birodalom nyugati tartományait, magát Itáliát is: de azoknál a

szolga vagy rabszolga soha sem nevezteték *rumun*-nak vagy *román*-nak. Nálok a *sklav, szláv* nemzet-név lőn a rabszolgának neve. (Németül *sklav,* francziául *esclave,* olaszul *schiavo,* angolul *slave* stb.) Tehát nem Európának nyugati nemzeteinél támadt a *rumun* szónak abbeli jelentése, hogy szolga, rabszolga, hanem Európának keletjén, a balkáni félszigeten.

Ott a konstantinápolyi görögök, büszkék arra, hogy folytatják a rómaiak uralkodását, *romaeusok*-nak (ῥωμαῖοι) nevezik vala magokat, mely elnevezés egyébiránt régóta ismeretes volt; a görög vagy hellén írók a *rómait* nem rómanos-nak, hanem *rómaios*-nak irván. A nyugati római birodalom elenyészte után a keleti római birodalom megtartotta a *római* vagy *romaios* elnevezést. A régi Thrákia lőn, Konstantinápoly fővárosával, a rómaiság vagy romaiosság előkelő tartományává. Ennek a rómaiosságnak vitézi híre Heraklius császár ideje után nagyon alábbszállott. Liutprandus X-ik századbeli író, s a nyugati frank-német császár követe Konstantinápolyban, ezt írá: «Mi longobardok, szászok, frankok, lotharingiak, bajorok, svédek, burgundiak annyira megvetjük a *romaios*-okat, azaz a konstantinápolyi görögöket, hogy gyalázóbb névvel nem illethetjük az ellenséget, mint ha ezzel, «te román vagy», szidjuk. Mert a *román* névvel jelentjük mind, a mi nemtelen, gyáva, fösvény, buja, hazug és egyéb vétkű.»[132] A romaiosok, vagyis a görög-románok megvetése a keresztes hadjáratok idejében, különösen Konstantinápolynak a keresztesek által való elfoglalása után, még nagyobbodott. S ez a megvetés a bolgárok között is, kivált a második bolgár birodalomban, az Aszánék korában terjede el.

Tudjuk, hogy az ellatinosodott thrákok és római kato-

nák utódai, kik a IX. században blakok, olakok név alatt mint új nép kezdenek előtűnni, magokat *rumun*-oknak nevezik vala, mi a nyelvök eredetét is jelenti. Tudjuk továbbá, hogy azon blakok leginkább nomádoskodó pásztorok valának, s mint ilyenek el is adományoztattak. A magát *rumun*-nak nevező ember tehát *paraszt* vala mind a romaios, mind a bolgár, mind a szerb előtt. S azt a «paraszt» jellemzést megtartá a Havaselföldre és Moldovába beköltözött *rumun* is, a mit már 1345-ben a pápai udvar katholikus szerzetesektől, különösen franciskánusoktól megtudott volt. Havaselföldön — úgy ír Hašdeu — a boérok magokat szlávoknak vagy görögöknek tartván, a *rumun* szóval a bérest, a rabszolgát vagy közembert jelezték, szinte mai napig.[133] Ez az elnevezés, mint látjuk, nem nyugatról származott Havaselföldre, hanem a Balkánból a beköltözött oláh pásztorokkal és parasztokkal jutott oda, a hol a bolgár, szerb, görög eredetű boérok nagy sértésnek tartják vala, ha ki őket *rumun*-nak nevezte volna.

A *rumun* szó a paraszt vagy szolga jelentésével a konstantinápolyi pátriárka és zsinat okleveleiben is hivatalos jellegű volt, mint a következő per-ügy bizonyítja.

A konstantinápolyi zsinat az ungrovlachiai metropolitának írta, hogy Barpul, néhai brailai szerdarnak (σερδαρ Μπραλουη) Mária nevű leánya azon panaszkodott, hogy egyik atyafia, Radul, őt és fiát, Serbant, osztályrészeikben megkárosítja, magához vevén az atyafiak közt megtörtént osztásnak okleveleit. Annálfogva felszólítja a zsinat az ungrovlachiai metropolitát, hogy derítse ki a valóságot, meghallgatván és megvallatván mindenkit; különösen tudja meg Máriának birtokát, melyet ez a nagyatyjától kapott volna, s a mely Tyrilestiből meg

Bodrestiből áll a hozzátartozó *rumun*-okkal, azaz szolgákkal együtt.[134]

Balčescu abban is téved, hogy a «*vecinitate*» = szomszédság azért jelentett volna jobbágyságot Moldovában, mert az ottani nagybirtokosok a *szomszéd* felföldről vittek le *rumun*-okat vagyis földmívelő szolgákat. Mert íme a *vecin* = vicinus, *szomszéd*, mint alattvaló földmívelő, a Fogaras vidékén is előfordult, a hova bizonyosan Havaselföldről, nem Moldovából jutott. Habár a fogarasi bizonyság a XVII. századból való, mégis már itt hozom fel.

1630-ban a fogarasi boéri törvényszék előtt «compareálának Fogaras földön lakó Posoricza falubeli boérok (névszerint tízen) mint actorok egyfelől, másfelől Brazavi Radul Bancsi, brázai biró harmadmagával mind az egész falu képében. A posoriczaiak panaszolkodának azon, hogy a brázaiak az ő havasukat, erdejöket és falubeli malmukat potentiose occupálták volna, ő nékiek nagy károkra: holott ők készek volnának száz vagy kétszáz emberrel is megbizonyítani, hogy *Bráza mind az egész falu a posoriczai boérságon vagyon és nékik vecsinyek*.... A brázaiak ezt hallván, nem tagadhaták azt, hogy ők a posoriczaiaknak boérságokon nem laknának és *vecsinyek* is nem volnának: de mitől fogva őket a várból elszakasztották és donatáriusoknak adták, attól fogva az ő urok nem engedte meg nékik, hogy *mint vecsinyek boéroknak szoktak szolgálni klakában*, *úgy szolgáljanak*, mert ők attól meg nem vonnák magokat stb.» A vecsiny tehát klakában szokott szolgálni; azaz *a vecsiny klakás*.

Mind a *boér* szó, mind a *vecsiny* szó idegenek a magyarság területén. A *boér*-nak eredetét már tudjuk; de hová való a *vicinus*-nak, *vecsiny*-nek feltetsző jelentése,

hogy klakás? E kérdésre Densusian felel helyesen a «Monumente pentru Istoria tierei Fogarasiului. Bucuresci, 1885.» a 23. 24. lapon.

«Kantemir (Descriptio Moldaviae) azt hitte, így ír Densusian, hogy a *vecsiny*, mint klakás név, Moldáviának sajátja. Mert Dragoš (Moldáviának úgy vélt alapítója) idejében a klakásokat Erdélyből és Oroszországból, tehát «e vicinis regionibus» szerezték volna. De ez nem áll. A középkorbeli Itáliában, Galliában, Hispániában a *vicinus* (vicino, voisin, vezino) a városnak, helynek lakosát, *vicinitas* pedig közterhet, feudális tartozást jelent vala. A fogalom és szó tehát a nyugati latin nemzeteknél támadott».[135]

»Eleinte, így folytatja Balčescu, kevesen valának a kalakások vagy rumunok, vecsinyek, a népség legnagyobbára *rezesek* (rădeşi) lévén, kik saját örökben ültek, tehát a rumun nyelven *mosnean*ok = birtokosok voltak. A *rezes*, a rumun szótárak szerint, közbirtokos, s a magyar *rész* szótól való, minélfogva *rezes* nem egyéb a magyar *részes*-nél.[136] *Mosia* pedig birtokot, ős-birtokot jelent, a mitől *mosnean* = birtokos.

Kik lehettek azon *rezesek* vagy *mosnean*-ok? Nem voltak *rumunok*, *vecsinyek*, azaz Balčescu, Hašdeu és az oklevelek szerint, földhöz kötött jobbágyok, hanem mások.

Tudjuk pedig, hogy Kúnországban már 1218 előtt volt kún püspökség. Mert a nevezett évben III. Honorius pápa, a kalocsai érseket, mint választott aquileai pátriárkát, felszólítá, hogy belátása szerint békéltesse meg a kún káptalani urakat, kik a közös étkezés miatt viszálkodnak, oszsza el köztök a tizedet. Ebből világos, hogy Havaselföldön, mely azelőtt Kúnország volt, tizedet fizető

katholikusok, akár kúnok, akár magyarok valának, kik nem lehettek oláh parasztok, vagy *rumunok, vecsinyek*, s a kiknek utódai talán a havaselföldi vajdák idejében is ott valának. A Szörénység katholikusairól is gondoskodának mind IX. Gergely pápa, mind IV. Béla 1237. és 1238-ban.

László havaselföldi vajda 1369. évbeli okleveléből is tudjuk, hogy Havaselföldön sok városi és különböző eredetű katholikus vendég lakik vala (cives populi, hospites, cuiuscunque nationis seu idiomatis, ritum et consvetudinem sancte Romana ecclesia tenentes); ezek pedig leginkább németek és magyarok voltak. Tehát a Havaselföldön lakó katholikus németek és magyarok valának rezesek (részesek), azaz önálló kisbirtokosok.

Moldovában 1370-ben támada a szereti katholikus püspökség; de ott már előbb volt a katholikus kún püspökség is. A katholikus népség magyar, vagy különösen székely, a keletkező városokban pedig leginkább német vala. Emlékezzünk az *Egydhalma* nevű községre, melynek magyar neve bizony nem oláh lakóktól való. S imént láttuk, hogy magyar husziták Moldovában találának menedéket; moldovai huszitákról még különösebben lesz szó.

Az előadottakból világos, hogy a rezesek leginkább Erdélyből és Magyarországból származtak, mit a következő történetek is bizonyítanak. Itt még egy különös beköltözést Moldovába említek meg. 1418-ban vagy három ezer örmény háznép jött oda, kiket Sándor vajda Szucsavában és más öt helységben telepíte le.[137] Utóbb ezek vagy más újon érkezett örmények 1675-ben Erdélybe költözének. Azok sem valának *vecsinyek* Moldovában, mint Erdélyben nem jobbágyok.

A rezesek (részesek), mosnean-ok mind Havaselföldön, mind Moldovában, a mennyiben katholikusok, tehát leginkább magyarok vagy németek valának, az örményeken kívül; a nem katholikus rezesek bolgárok, szerbek lehettek. S eme rezesek, Balčescu szerint, eleinte a népség legnagyobb részét tették, a mit én sem igazolni, sem megkétleni nem tudok. De, úgymond a rumun történetíró, «a rezesek száma hol érdekből, hol kénytelenségből fogyton fogyott». S habár ez inkább a következő időkre vonatkozhatik is, hadd lássuk itt az írónak előadását.

«Az érdek azért fogyasztotta a rezesek számát, mert a nagybirtokosok az uralkodóktól jogot nyervén, felszabadítani falvaikat a közadó alól, ez által az egész adóteher a rezesekre hárult. Azért sokan közülök, hogy meneküljenek a vajdák zsarolásától, magokat valamely hatalmas birtokosnak védelme alá adták, vagyis olcsó áron eladták örökeiket és magokat.»

«A kénytelenség meg úgy fogyasztotta a rezeseket, hogy kötelesek lévén hadakozni, s az országot idegen nemzetek ellen védelmezni, azt ugyan megtették, meg is tartották az ország függetlenségét; ámde a magokét elvesztették. A rezes hazakerülvén a hadakozásból, gyakran kénytelen volt örökét eladni, hogy kifizethesse adósságát, sőt maga magát is eladni. — — Kantemir[138] is bizonyítja, hogy sok kalákás vagy rumun, rezesekből lett azzá, kik szegénység miatt adták el öröklött telkeiket s alattvalói igába sülyedtek. (Ca o parte din clacaşi sunt din răḑeşi, cari pentru saracia şi au vendutu moşiile lor cele parintesçe şi 'i au silitu cu strambate să primescu jugul suppunerii.»

Balčescu így folytatja: «A szegény földmívelők (vagy rumunok) nagyon gyengék lévén a fegyverviselő földes-

úrral szemközt, ki korlátlan joggal bírja vala nemcsak a földet, hanem mindent, a mi azt értékessé teheti, csakhamar a legsúlyosabb föltételeket is kényszerültek elfogadni. . . . A földesurak előbb-utóbb elvették tőlök a szabadságot, s földhöz kötött rabszolgákká tették; mert a klakának (robotnak, úri munkának) okvetetlen következése a rabszolgaság. (Dinainte stapanulu ei eran forte şlabi, şi peste puçinu se veḑura siliţi a subscrie la legile cele mai aspre. . . . Mai curendu seu mai tarḑin le lua şi libertatea, şi îi facu robi ai pamentului; coçi robia este o consecuenţa neaparata a sistemei de claca.»

A XV. században a havaseli és moldovai *rumun* és *vecsiny*, azaz a havaseli és moldovai pór, alig vala jobb állapotú az erdélyi és magyarországi kenézségek oláhjainál; de bizonyosan rosszabb állapotú vala az erdélyi magyar jobbágyoknál, kik csak 1437 után jutván keményebb szolgaságba, lassanként veszni kezdének. De mert helyeiket oláhok foglalták el, ez azt bizonyítja, hogy azután is az erdélyi és magyarországi oláh jobbágy helyzete nem vala rosszabb, mint a havaseli és moldovai *rumuné* vagy *vecsinyé*.

Vissza kell térnünk a nyugati egyház történeteire, melyek visszhangja Erdélyből történetileg, Moldovából pedig utóbb mesével hallatszott. V. Márton pápa Baselbe 1431-re hívta volt össze az egyetemes zsinatot, meghatalmazottjává Cesarini Julianus cardinálist nevezvén ki. V. Márton ez év februárius 20-án meghalt, s utóda IV. Eugenius (1431—1447.) lőn. A zsinat Eugenius ellen is önállóan járván el, 1431. november 12-én el akará azt oszlatni, s másfél év mulva Bolognába összehívni.

De az eloszlatást maga a pápai meghatalmazott is ellenzé, mivelhogy az még inkább felbuzdítaná a huszitákat az egyházi kormány ellen. Sőt a zsinat, a pápa beleegyezése nélkül kezdé meg üléseit deczember 14-én. A viszálkodás a pápa és a zsinat között tovább is tarta; a zsinat egymás után határozgata egyházi reformokat, minélfogva a pápa a zsinatot, ez meg a pápát vádolgatá az illető jogok megsértéséről.

A görög egyházzal való egyesülési tárgyalások erős ürügyet nyújtának a pápának arra, hogy Itáliába, Ferrarába tegye által a zsinatot.

VII. Palaeologus János, konstantinápolyi császár, 1430 óta egész elszántsággal iparkodék a római egyházzal való unióra, hogy a nyugati keresztyénektől segítséget kapjon a törökök ellen. A baseli zsinat és a pápa között folyó viszálkodás hátráltatá az ügyet. A konstantinápolyi császár tehát a pápához fordula, ki az Itáliában tartandó zsinatra bocsátván ki a meghívókat, Gergely moldovai metropolitához is intéze egy levelet 1436. márczius 6-ik idusában. A levél «*Gregorio archiepiscopo Moldoblachiae*»-nek szól, kiről mondja, hogy a szt. Lélektől megvilágosítva ismeri el a katholikus hitnek igazságát, s a római egyházzal való egyesülésre, meg a pápa iránti engedelmességre állott.[139] A meghívó nem érte életében Gergelyt; azt utóda, Damianus vevé, hazatérőben lévén Konstantinápolyból. Azonnal visszaindula maga, meg a vajda követe, Neagogis, és egy főesperes (prosopopas), Konstantinus. Azonban Domianus nem ment Itáliába, csak Neagogis és a főesperes.

VII. Palaeologus János, a konstantinápolyi pátriárka és sok keleti püspök 1438-ban érkezének Itáliába. — A Florenczbe általvitt zsinaton, úgy látszik vala, meg-

hiúsul az egyesülés: ámde a töröktől való félelem engedékenynyé tevé a keleti császárt és pátriárkáját.

A pápa szerkesztette uniónak formuláját 1439. július 2—6-án írák alá. Az négy czikket foglal magában:

1. *A szt. Lélek az atyától és fiútól származik.* A görögök elismerik, hogy eddig félreértették volt, azt gondolván, hogy «spiritum sanctum ex patre et filio procedere» annyi, mint: «ex duobus principiis et duabus spirationibus procedere», holott az atya egy lévén a fiúval, tehát a mi az egyiké, az a másiké is.

2. Az úr vacsorájában a búzakenyér lehet kovászos és kovásztalan. Lehet «azymus et fermentatus panis triticeus juxta suae ecclesiae consvetudinem». A keleti egyház a kovászos, a nyugati a kovásztalan kenyér mellett volt.

3. A görögök elfogadják a purgatoriumot.

4. A római pápa Krisztusnak helytartója és Péter apostolnak utóda. A keresztyénség tehát a Krisztus helytartóját, természetesen, elsőnek tartja; de utána következik a konstantinápolyi pátriárka, harmadik az alexandriai, negyedik az antiochiai, ötödik a jeruzsálemi.[140]

Syropulos tudja, hogy a laikusok vagy világiak között a moldovai követ, Neagogis, június 2-án írta alá az első czikket, «ex filioque»; július 5-én és 6-án pedig Konstantinos főesperes és a követ az uniót, azaz a negyedik czikket írták alá[141]

A hazatérő görögök azzal vigasztalódának, hogy mitsem engedtek az egyház dogmáiból, csupán az uniót, vagyis a római pápának felsőségét, ismerték el.[142] De más véleményben valának az otthon maradottak, kivált a török hódoltságokban élő ázsiai püspökök. S midőn Metrophanes, konstantinápolyi pátriárka, az uniónak aláírására azokat is reá akarta bírni: az alexandriai, anti-

ochiai és jeruzsálemi pátriárkák 1443-ban zsinatra hívák össze a keleti püspököket, a meghívóban Metrophanes konstantinápolyi pátriárkát Metrophonosnak (Μητρόφονος = anyagyilkos) nevezvén. Az unióról tehát helyesen írta Ureki, moldovai történetíró, hogy abból semmi jó sem származott.[143]

Megemlítettük a viszálkodást a pápa és a baseli zsinat között, mely annyira elmérgesedett, hogy a zsinat XXVI. ülésében 1437. július 31-én vád alá helyezé Eugeniust; ez pedig a zsinatot Baselból Ferrarába tevé által, s 1438. január 8-án meg is nyitá az új zsinatot. A baseli zsinat meg XXXI. ülésében január 24-én felfüggeszté a pápát; sőt XXXIV. ülésében 1439. május 25-én meg is fosztá hivatalától, s ugyanazon év november 17-én Amadeus, szavojai herczeget választá pápának, ki V. Felix nevet vett föl. A zsinat hirtelenkedése tehát új schismát okoza, a mivel magának nagyon ártott. Mert Felixet csak kevés ország ismerte el;[144] legtöbb ország Eugenius mellett maradt; sok cardinális is elhagyta Baselt.

De a baseli zsinatnak határozatai a szász városok kereskedői által Erdélybe is eljutottak; minélfogva Eugenius pápa szükségesnek találá Zsigmond leányát, Erzsébet királynét 1440. márczius idusában kelt bullával megkeresni.[145]

«Bizonyosan, úgymond a pápa, Erzsébet királyné is szörnyűségnek tartja, mire a baseliak gonosz vakmerősége vetemedett (non dubitamus videri tibi, carissima filia, hoc portentosum et informe monstrum, quod Basiliensium perversa temeritas his diebus in ecclesia Dei excitavit). Nem akarja a pápa megemlíteni, a mit a zsinat az ő személye ellen vétett: de az cselszövényeivel

még a keletiekkel való uniót is hátráltatta. Nem elégedett meg azzal, hogy a latin egyházban is szakadást okozott. Vajjon ez-e az eretnekség kiirtása? ez-e a béke a keresztyénségben? ez-e az erkölcsök javítása? a mit teli szájjal hirdetett volt. (Haec est illa extirpatio haeresum, haec pax in populo christiano, haec morum reformatio, quam tantopere baccis tumentibus concrepabant?) Lehet-e valami dicsőbb az Isten egyházára nézve, mint a keletieknek, a kik szám szerint nem kevesebben vannak, mint mi, velünk való egyesülése. S mert azt a mi költségünk és fáradságunk által megtettük, jutalmul minket az egyház botrányának, vesztegetőnek, eretneknek hívnak, s úgy üldöznek, mint eretneket (pro quibus apud Basilienses illos perditos homines hoc premium reportamus, ut nos ecclesiae scandalizatorem, dilapidatorem et haereticum vocent, ac veluti haereticum crudelissime persequantur.) Végre a legiszonyatosabbat tették; reátalálván a boldogtalan [147] szavojai herczegre, egy laikus emberre, azt körülfogták tőreikkel, hogy a pápa tiszteletének színe által megcsalatva, a keresztyén nép botránykövévé lett. Szégyenlem előszámlálni, kik választották meg azt. Nyolcz olasz püspök és főpap, mind szavojai alattvaló; nyolcz franczia, az is többnyire szavojai eredetű; franczia egy sem; nyolcz német, de pénzen vett főpap, a kik vagy semmit sem tudnak, vagy rosszakaratúak (germani homines octo, pretio empti, qui aut nihil saperent, aut male sentirent); Spanyolországból hat kénytelen. (Mindeniket névszerint hozza fel a bulla.) S ezt ők választásnak nevezik. Nem tudja a pápa, kit sajnáljon inkább, a szegény öreget-e (a szavojai herczeget) vagy azokat, a kik megválasztották.

Mi — így folytatja — a keletiek egyesülése után azt

reménylettük, hogy kihajtjuk a törököt Görögországból: de még a görögök is, látván a nyugati egyháznak szakadását, s hogy ez által a segítség reményéről le kell mondaniok, el fognak hajlani az egyesüléstől. Nemde a nyugatinak egyenetlensége tárja ki Magyarországot, Boszniát és más tartományokat is a török hatalomnak, s útat enged annak más tartományokba is? Egyebet nem is támaszthat a basiliaiak dühössége. De bízunk az Istenben, hogy Tégedet és más fejedelmeket megihlet, s Te olyan védelmezője maradsz az egyháznak, a milyen boldog emlékezetű atyád volt. Mind követeid, mind írásaid által biztasd a görögöket és örményeket az egyesülés melletti állhatatosságra. Erre kérünk és intünk.»

Erzsébet királyné azon évnek Kisasszonynapja utáni ötödikén Losonczi Dezső erdélyi vajdának írja, hogy Lépes György erdélyi püspök folyamodásából nagy szívbeli fájdalmával értette, hogy erdélyi kereskedők a basiliai tartományból árúk gyanánt leveleit és írásait is elhozzák a szerencsétlen basiliai gyülekezetnek (infelicis, deplorabilisque illius Basiliensis conciliabuli) s azokkal az egyenetlenség mérgét terjesztik. Azt is hallotta, hogy Tamás, nagy-apoldi volt plébános, Amadé szavojai herczeg leveleire hivatkozván, olyanokat terjeszt a nép között, mik az egyház szentségével ellenkeznek, sőt a sátán mesterkélése által már néhány klérikust is elcsábított, hogy prédikálják a basiliaiak tévedéseit, s azt a pestist Magyarországra is ragaszszák. Annálfogva felszólítja a vajdát, hogy afféle embereket és ide-odajáró klerikusokat fogasson el s adasson által György püspöknek.[147]

Mi foganata lett Erzsébet királyné levelének, nem tudjuk. De azt látjuk, hogy Erdély a városok kereskedői által igen hamar tudomást vett a nyugaton történtekről.

A pápa bullája Erzsébetet arra kérte volt, hogy követei és írásai által biztassa a görögöket és örményeket az unió (egyesülés) melletti megmaradásra. Erzsébetnek, mint magyar királynak, leginkább a havaseli és moldovai vajdákra lehet vala hatása; azonban akarva sem gyakorolhatá a bekövetkezett politikai viszonyok miatt. Volt-e valami része Havaselföldnek is a florenczi tárgyalásokban, mint volt Moldovának, nem tudjuk. A történetek nem is mutatnak semmi nyomot az unióról; ellenkezőleg a később előtünt mese az uniótól való idegenkedést bizonyítja. A mese a következő:

Az uniónak egyik tüzes ellenese, efezusi Márk, az ohridai érseknek tanácsosa, Damianus moldovai metropolitának véletlen halála után, ennek utódává egy szerbet neveztete ki. Az mind a vajdát, mind a boérokat annyira felizgatta nemcsak az unió, hanem a nyugati latinság ellen is, hogy összehordták a latin egyházi és világi könyveket s elégették; sőt, hogy soha ne is támadhasson kedv a nyugatiakkal való unióra, az eddigi latin liturgia helyébe a szlávot fogadták el, minélfogva az eddigi latin írást és tudományt a kiryll írás és a szláv tudomány szorította ki. A havaseliek követvén a moldovaiak példáját, az egész latin oláhság egyszerre szláv oláhsággá lőn úgy a politikai, mint az egyházi életben. Ez a csudálatos nagy metamorphosis, természetesen, az erdélyi és magyarországi oláhságra is reáragadt.

Eme mesét Ureki a XVII. század első felében nem ismeri még, az tehát később, talán csak a XVIII. században, keletkezett. Miért volt arra szüksége a rumun história-írásnak, annak helyén fogjuk látni.

XVII.

Az 1440—1526. évek történetei.

Ezen 86 évnyi időszakaszban Magyarország a hatalom legmagasabb tetejére emelkedett, de arról gyorsan lehanyatlott szinte a megsemmisülésig. Erzsébet királyné csecsemő fiát, IV. (V.) Lászlót, rokona Fridrik oltalmára bízá, jogainak védelmére pedig a cseh Brandizi Giszkra Jánost hatalmazá fel. A rendek nagyobb része, melyhez az imént szörényi bánná lett Hunyadi János is tartozott, a 16 éves lengyel Ulászlót választá királylyá és meg is koronázá. Ulászló mindjárt 1440-ben Hunyadi Jánost és Ujlaki Miklóst erdélyi bánokká nevezé ki. Magyarországnak déli és keleti részein tehát Hunyadi János éber szeme őrködik — mert ő temesi gróf is vala — s azt vitéz karja oltalmazza. Ámde Fridrik császár, mint lomha nyűg, el-elzsibbasztja a törökre emelt karját; még Mátyás királynak is lehetőleg alkalmatlankodik.

Giszkra, Erzsébet halála után († 1442), Fridrik és a gyermek László nevében dúlja Felső-Magyarországot; végre is csak Mátyás királynak hódol 1462-ben.

A mit Mátyás az országon kívül, tehát nemzeti alap nélkül, épített, az halála után összerogy, s Magyarország 1490—1526-ig veszni indul, nemcsak II. Ulászló király-

nak tunyasága, hanem még inkább az oligarchák féktelensége és hadi tehetetlensége miatt.

Azon idő alatt Havaselföldön tizenötször változik a vajda; némelyik kétszer is ül a vajdai székre. Két nemzetség áll ott szemközt egymással, a *drakuliak* és *dániak*. Amazok I. Mircsétől, ezek Dántól, Mircse öcscsétől származtak volna, mint a már többször idézett történeti könyvecske tanítja.[148]

Moldovában I. Sándor vajda után az úgynevezett Nagy Istvánig, 23 év alatt, hét vajda fejedelemkedett; de maga István (1458—1504) negyvenhat évig vajdáskodék. Ez igazán jeles kora Moldovának a havaselihez képest. Általában a 86 év alatt Moldova csak 11 vajdát látott.

Emez általános tájékoztatás után némi részletes előadás következzék, mely előbb a havaseliek és moldovaiak viszonyát mutassa meg a magyar koronához, azután pedig az adózó, különösen az oláh, népnek állapotát tüntesse fel, a mennyire lehet.

1. *I. Ulászló, Hunyadi János és IV. (V.) László. 1440—1457.*

Havaseli vajdák: II. Vlád Drakul 1431—1445; IV. Dán 1445—1452; III. Vlád 1452—1456.

Moldvai vajdák: Ilyés és István atyafiak 1432—1447; Sándor és Román 1447—1448; Péter 1448—1449; István és Csupor három hóig; Sándor 1450—1455.[149]

Hunyadi János és Ujlaki Miklós, mint erdélyi vajdák, 1442-ben Mezet-béget verik meg, ki Havaselföldön keresztül Erdélybe csapott és ott dúlt. Sz. Imrénél esett a győzedelmes csata, mely után Hunyadi János a Vöröstornyon által Havaselföldre menvén, Vlad Drakult meg-

hódoltatá. Ugyanekkor a két moldovai vajda, Illyés és István is, meghódolának. Ezen vajdák, a török dúlásoknak lévén kitéve, mindannyiszor elpártolnak, valahányszor a magyar kormánynak keze gyengébb, mint a töröktől való félelem; viszontag készek meghódolni, mikor erősnek mutatja magát a magyar kormány. Most pedig a magyar kormánynak keze Hunyadi János.

1443 utó-nyárban kezdődött I. Ulászlónak hosszú hadjárata a törökök ellen Hunyadi János vezérsége alatt. A magyar sereg hat ütközetben győz; csak a balkáni havak kényszerítik visszatérni. Muradnak azonban Ázsiában is keletkezik ellensége; saját sógora, Karaman basa lázad fel ellene. Ezt ő nagyobb bajnak tartja, mint a magyar királyon való bosszúállást, azért hajlandó békekötésre, a miben Brankovics György, szerb despota, neki a közbenjárója, ki Szerbiának visszanyerését várja a szultántól, ha sikerül a békekötés.

Magyarországon a győzelmes hadjárat nagy lelkesedést támaszt a török elleni hadakozásra. 1444 áprilisban országgyűlés tartatik, mely azonban nem országúl készíti elő a jövő hadjáratot. Elhatározza ugyan, hogy Magyarországon a kamará-nyereség, az ötvened Erdélyben, meg a nyest-adó (mardurinae) Tótországban a királynak meg nem csorbítható jövedelme; ámde dandárjainak (banderiumainak) kiállítására és a hadjáratban személyes megjelenésre csak három püspök ajánlkozik: Rozgonyi Simon kanczellár és egri, János nagyváradi, és Szekcsői Herczeg Rafael bosnyák püspök. A többi országnagy és a kisebb nemesség idehaza fog maradni; hisz a számosnál számosabb nemesség úgysem köteles az országon kívül hadakozni; megveri majd a törököt, ha bejő. A hadviselés terhe csak a királyra hárul és Hunyadira, ki soha sem

vonja ki magát. Nem csuda tehát, hogy Brankovics nyilt fülekre talál s magát Hunyadit is hajlandóvá teszi a béke vagy hosszabb fegyverszünet megkötésére.

Murad követei az alatt teljes hatalommal útra kelnek Magyarország felé; maga Murad pedig Ázsiába indítja seregét Karaman basa ellen, mert bizonyosnak tartja a békekötést.

Ulászló király Szegedre hívja az országos tanácsot, hogy végezzen a török követséggel. Ez hosszú szóváltás után Murad nevében következőket ajánlja: 1. A magyarok a törökök birtokába, valamint ezek a magyarokéba semmi szín alatt nem csapnak; 2. Murad Bolgárországot ugyan megtartja, de egész Ráczországot, Chulmot Herczegovinát és Albániának egy részét visszaadja, tehát nemcsak Brankovics Györgynek minden tartományát, hanem egyebet is; 3. Oláhországot is átengedi ugyan, de ez a szultánnak jövendőre is tartozik adót fizetni; 4. A foglyok mindkét részről, különösen György fiai, minden váltság nélkül bocsáttatnak szabadon; de a natóliai basáért — a ki a hosszú hadjárat alkalmával került volt magyar fogságba — megalapítandó váltság-pénz fizettetik.[150] Ezen ajánlatok elfogadásával tíz évre köttetett a fegyverszünet s augusztus 3-án mindkét részről esküvel is megerősíttetett.

A fegyverszünet föltételei, a mint azokat a magyar történetíróknál találjuk, némi kétséget támasztanak. Alig hihető, hogy a török egész Ráczországot ingyen adja vissza, midőn Havaselföldnek, a Dunán inneni tartománynak, eddigi szokott adóját követeli, meg is tartja. Úgy látszanék, hogy a szultán inkább Havaselföldről mondjon le, mintsem Ráczországról. A magyaroknak is, úgy látszanék, leginkább Havaselföldnek felszabadítását kellett

volna követelniök a töröktől. Lássuk tehát a forrásokat a melyek elbeszéllik a történetet.

Thuróczi így adja elő: «Tehát tízéves fegyverszünetben egyesülnek. A király részéről elbocsáttatik az anatoliai basa: a szultán pedig Szendrő várat s *Ráczországnak minden erősségeit, a mennyit az előtt György despota bírt volt, ennek visszaadja.*»[151] Ime, Thuróczi meg sem említi Havaselföldet.

Chalcocondylas így beszéli el: «Egyességet kötöttek, mely szerint György visszakapja országát, *de jövedelmének felét a (török) császárnak fizesse.* Továbbá esküvel fogadták, hogy se a paeonok (magyarok) nem fogják harácsolni a császár földjét, se a törökök nem fognak általkelni a Dunán bármi kártétel végett vagy ürügy alatt is; sőt mindétig egymásnak barátai és vendégei lesznek csalás és álnokság nélkül. *A dákok (havaseliek) a császárnak adózói azon szerződés szerint, a melylyel az előtt neki kötelezték volt magokat, de a paeonoknak (magyaroknak) is azzal tartoznak, a mivel az előtt folyvást tartoztak*».[152] Chlacocondylas előadása inkább megfelel a szerződő felek hatalmi viszonyainak, mint a Thuróczié. Brankovics György megkapja ugyan elvesztett országát: de adózója lesz a szultánnak. Legkülönösebb Havaselföldnek állapota; két felséges ura lévén, melyiknek fog inkább szolgálni? A melyik ideiglen-óráiglan győzelmes; pedig csak Hunyadi János és fia, Mátyás király, olykor-olykor győzők. Különös, hogy soha, semmi alkalomkor nem tetszik ki, hogy a havaseli vajdák mivel tartoztak a magyar koronának; csak az bizonyos, hogy annak hűbéresei.

Három nappal a fegyverszünet megkötése után híre érkezik Szegedre, hogy Florenzi Ferencz kardinális a

a Hellesponthoz érkezett hajós seregével, tehát el lesz rekesztve Murad útja, ha vissza akarná hozni seregét Európába. Most Cesarini Julianus pápai követ is újra buzogni kezd. Őt, kit már a baseli zsinatból és a huszita háborúból ismerünk, 1442-ben Eugenius pápa legatusává nevezte volt Magyar- és Lengyelországon. Julianus a tavali hosszú hadjáratban is forgott, s legtüzesebb szószólója a török háború folytatásának. Most vagy soha sem, kiverhető Európából a török, midőn a magyarok győzedelmei megrendítették a szultán hatalmát, s a pápán kívül majdnem valamennyi nyugati fejedelem segítséget igért volt a törökök ellen. A törökre indítandó hadjárat nem a magyarok ügye többé, az a nyugati keresztyénségé; joguk sem volt a nyugati fejedelmek és a pápa hire nélkül fegyverszünetet kötni, a keresztyénség halálos ellenségével; azt az egyházi felsőség el nem ismeri, semmivé teszi, s Julianus feloldja az esküszegés bűnétől a magyar királyt.[153]

Elhatározák tehát a hadjáratot a török ellen, annál is könnyebben, mert a magyar oligarchák és dandáraik honn maradnak. 10,000-nyi sereggel indul meg Ulászló király Orsova felé, míg Hunyadi vagy 5000-rel Erdélyből Havaselen keresztül a Dunához vonul; azután Bödönnél a királyi sereggel egyesül. A havaseli vajda, Vlad Drakul is megjelenik ugyan seregestől, de kicsinyli a királynak hadát, — hisz ennyi néppel vadászni szokott a szultán. Ezért megtámadja Hunyadi. Drakul, azért is boszús, hogy Hunyadi pusztítva, fegyelem nélkül vonult át Havaselföldön, elhagyja a királyt, de fia vezérlete alatt 4000 embere marad a seregnél.

Ez a Feketetenger felé vonul, hódítva és rémületet okozva útjában, míg Várna felé közeledik. Azonban ott

a reménylett, de hijába várt külföldi hadi segítség helyett az a hír lepi meg, hogy Murad általjött.[154] Európába, s s egész hatalmával siet a magyarok eleibe. A gyászos csata november 10-én esett meg, a melyben Ulászló király, a három püspök, Julianus kardinális, Báthori István királyi zászlótartó és mások elvesztek; a sereg megsemmisült. Hunyadi János elmenekült ugyan, de midőn Havaselföldre ért, Vlad Drakul vajda letartóztatá. Nem tudni miért, de rögtön elbocsátá s tisztességgel elkísérteté Brassóig.

A havaseli vajda ellensége vala Hunyadinak, s másfelől Murad haragjától is tarthata, mert bár nem személyesen, mégis kis seregével részes volt a hadjáratban; ezért tartóztatta le Hunyadit. Azonban lehet, hogy a magyarok bosszújától is félt, kik megelőzhették volna Murádot; ellenségét tehát, — mert Hunyadi az úgynevezett dániakhoz szít vala, — tisztességgel elbocsátotta.

Mégis Hunyadi a következő évben betör Havaselföldre, elhajtja Vlad Drakult, s a másik nemzetségből való Dánt, ki e névvel már IV., teszi a vajdai székbe. Ez a Dán is kegyetlen; üldözi és öldösi a drakuliakat. Az elhajtott Vlad Drakul a szultánhoz futott volt, s nemsokára visszatér idősbik fiával és török segédsereggel; Dánon győz, de nem sokáig tart szerencséje. Mert Hunyadi most, mint az ország kormányzója, Drakul ellen indúlt, hozzája csatlakozván Sándor, atyja Illés után 1445. óta felsőmoldvai vajda is, s Tergovist környékén megütközik a török-oláh haddal. Véres tusa után Drakul megveretett, Dán ismét a vajdai székbe helyeztetett, ki a fogolylyá lett Drakult és fiát lenyakaztatá.

Hunyadi újra a török ellen indúl, de ismét elégtelen haddal. Mert «háborúba csak a király, a főpapok s a

világi urak dandárjai, valamint a kisebb papság költségein kiállított zászlóaljak menjenek. Ezekkel s a mindig hadi lábon álló kúnokkal, székelyekkel érje be a kormányzó. A nemesség közfölkelése csak nagyobb veszedelem s ellenséges túlsúly esetében rendelhető el s csak a birodalom határain belül kötelezhető hadi szolgálatra.» — Szalay III. 97.

Ez alkalommal a kormányzónak összes hadi ereje huszonnégy ezer főre ment, belétudva nyolcz ezer oláhot és két ezer cseh tüzért. Szörénynél szeptember 28-án kél által a Dunán s mint ellenség dúl Szerbiában. Koszovo (Rigómező) térségén 1448. október 18-án és 19-én vitézül vív a kis sereg a négy annyi ellenséggel. Végre elnyomatik, mert a Dán oláhjai, kegyelmet várván, átszágulnak a törökökhöz. Hunyadi hazafelé bujdostában Brankovics kezébe kerül. A Szegeden összegyűlt rendek követség által követelik a kormányzónak kiadását, a mit Brankovics súlyos kikötések mellett teszen.[155]

A rigómezei vesztett csata miatt Dán vajda új szerződést kénytelen elfogadni a szultántól, melynél fogva a szokott adón kívül háromezer nyilat és négyezer paizst köteles évenként beszolgáltatni. Dán, úgy látszik, 1452-ben meghalt, de utódja nem kis-korú fia Dán, hanem III. Vlad lett, bizonyosan a dániak nemzetségéből. Míg Hunyadi élt, lehető békében ült a vajdai széken. Meghalt 1356-ban.

Követője lőn IV. Vlad Drakul fia, kinek ragadvány neve hasonlóképen Drakul (= az ördög) vagy *Czepes*, *Czepeles*, azaz nyársbahúzó, mi eléggé jellemzi az 1456—1462-ig kegyetlenkedő vajdát. A már többször említett történeti tankönyvecske azt mondja felőle, hogy 500-nál több boért, s általában 20,000 embert öletett meg. «Bosszút akarván állani a magyarokon — így folytatja —

betöre Erdélybe, fölperzselé Brassót, és sok szászt húzata karóba, ezért nevezték őt *Czepes*nek.»[156]

De nem az erdélyi szászok, hanem magok a havaseliek adták neki azt a nevet. Ennek a vad embernek történetei, a kitől a törökök is irtóznak vala, a következő szakaszba esnek.

Most Moldvára térvén, emlékeznünk kell IV. Bélának 1247. évbeli adományára, melylyel a király a jeruzsálemi ispotály vitéz rendjének egész Kúnországot (a fluvio Olt et alpibus Ultrasilvanis totam Cumaniam) engedte által. Ez pedig az Olt-tól fogva Neszter folyóig ér vala. Láttuk, hogy Erdélynek déli oldalán Havaselföld (Oláhország) név alatt oláh vajdaság, valamint hogy 1343 tájban Erdélynek keleti oldalán a moldvai vajdaság kezdett alakulni; mind a két vajdaság hűbéri viszonyban állván a magyar koronához.

Azt is tudjuk, hogy I. Lajos magyar király halála után veje Jagello Vladiszláv, lengyel király, Moldovát, mint Hedviga örökségét, magához igyekezett rántani. Zsigmond tehát 1412-ben úgy szerződött Vladiszlávval, hogy a moldovai vajda mindenkor segítségére tartozik lenni Zsigmondnak, valahányszor a törökök ellen hadakozik. Ha szófogadatlan lenne a vajda, mind Zsigmond, mind Vladiszláv együtt indúlnak ellene, s elhajtván a vajdát, elosztják magok közt Moldovát, úgy, hogy:

a nagy Bukovina erdő, mely az erdélyi hegyektől fogva a Szeret folyó mellékein Kis-Bukovina (Bukovitza) erdőig ér s a Prutig terjed, ketté osztassék, s a balra eső (északi) rész Jassutam-vásárral (forum Jassutam)[157] Vladiszlávnak; a jobbra eső (déli) rész pedig Berlam vásárral vagy faluval Zsigmondnak jusson. Általkelvén a Pruton, a többi erdők, melyek a kietlen földekig és tengerig érnek,

hasonlóképen ketté osztatnak, s így *Bialogrod* (Neszter-Fejérvár, Akjerman) egyenlő részszel Vladiszlávé, *Kilia* pedig ugyancsak egyenlő részszel Zsigmondé legyen. Ha pedig a moldovai vajda a kötelességét teljesíti, egész Moldova, a szerződő felek holta után is, öt évig kezénél maradjon, a mikor is el fog határozódni, melyiké a tartomány, azaz lengyel-e vagy magyar.[158]

Ezen nagy jelentőségű oklevélből látjuk, hogy 1412. tájban Moldovához nemcsak a mai Bukovina, hanem a Szeret és Prut közti tartományon, vagyis a mai Bessarábián kívül is, a Pruton túli kietlen földek tartoznak vala, bizonytalan határig. De abból azt is világosan látjuk, hogy a nagy tartomány még leginkább erdőség. Hisz nagy belföldjén csak *forum Jassutam* (Jassi?) és *forum* vagy *villa Berlam* (Berlat) van megemlítve; azokon kívül *Kilia,* a tengerbe szakadó Dunának legészakibb ágán, meg *Bialogrod* (Neszter-Fejérvár) a Fekete-tenger partján a Neszter kifolyásánál.

Sándor vajdának († 1432) két fia, Illés és István vetélkednek egymással, mindegyiknek pártfogója a lengyel korona. Mert Jagello Vladiszláv holta után (1432) kiskorú fia II. Vladiszlávnak (mint magyar király I. Vladiszláv) anyja Zsófia, Ilyés vajdát szereti, ki sógora vala: Istvánt megint az ország érdeke kíméli, minthogy a törökök ellen nagy hasznára vala. Tehát osztást eszközöl közöttök 1435-ben a lengyel politika. Ilyésnek Chotsim, Szucsava, Jassy, Brailow, Berlát, Uszitehucs stb. jut; Istvánnak pedig Bjelgorod (Neszter-Fejérvár), a Fekete tengeren való kikötők, Tehin, Kilia, Szilisztria, Oblucsicse stb. Mindkét vajda meghódol a lengyel koronának: Ilyésnek adója is meghatároztatik, a melylyel Lengyelországnak tartozik; viszontag megkapja *Halics* várat, hová

menekülhessen, ha kizavartatnék. István is jó viszonyban áll a lengyelekkel, mert 1437-ben a Szepin területet a Chotsim, Czemie és Gmielov várakkal és falvakkal engedi által, azon kárnak visszapótlására, melyet atyja, Sándor a Kolomja és Sznatin vidékén okozott volt.

Midőn 1440-ben a lengyel Vladiszláv magyar királylyá lett, márczius 9-én arról biztosítá a magyarokat, hogy visszaszerzi az országtól elszakadt részeket, tehát a Zsigmond által elzálogosított szepesi városokat is; de Galiczia, Podolia, Moldavia a jelen állapotban maradjanak, míg a Zsigmond szerződése következésében egy bizottság el nem döntendi, a lengyel vagy a magyar koronának van-e több joga azokhoz.[159] Ámde olyan bizottság soha sem küldetett ki.

Hunyadi Jánosnak győzedelme a törökökön 1442-ben nemcsak a havaseli, hanem a két moldovai vajdát is hódolásra bírá a magyar koronának. Ezek mindenkor az erősebbiket uralják kénytelenségből.

1442. után viszály támad a két moldvai atyafi vajda között; István megvakíttatja Illést 1444-ben; de ennek fia, Sándor, néhány hónapig vetélytársa 1445-ben. Azután még két évig, 1447-ig, István maga vajdáskodik, míg Román, Illésnek másik fia, meg nem öli.

Román is csak egy évig ül a vajdai széken, 1447—1448, mert a megölt Istvánnak fia, Péter, Magyarországra menekül, s Hunyadi kormányzónak segítségével vissza ül a vajdai székbe. Azon segítségért *Kilia* várát engedé által Hunyadinak, a ki abba magyar őrizetet küldött néhány ágyúval. Az elkergetett Román a lengyelekhez futott, s Kázmér, a magyar I. Vladiszlávnak öcscse, már indulóban vala Románnak visszahelyezésére, midőn hírét veszi, hogy méreg oltotta el a vajda életét.

Hunyadi 1448. augusztusában csak segítséget küldött Péternek, maga a török hadakozásra készülvén, melyet a rigómezei veszteség szomorú hírűvé tett.

Ezen történetekből látjuk, hogy a XV. század közepén Moldova délen a Dunáig és a Fekete-tengerig, keleten pedig a Neszter folyóig ért.

Péter vajda, Kiliának átadása után még egy évig élt volna, meghalván 1449-ben. De Picot megmutatja, hogy nem halt meg akkor, mert 1456-ban Péter Áron név alatt újra elfoglalta a vajdai széket.

Azonban most, 1449-ben, valami István *egy* hónapig, Csubar vagy Csupor — némelyek szerint az, kit Hunyadi segítségül küldött Péternek — *két* hónapig ülének a vajdai székben.

Következék Illés fia *Sándor,* kinek kiskorúságát *Bogdán,* Jó Sándornak természetes fia, zavará meg. De anyja, Mária, mint a lengyel királyi nemzetségnek rokona, lengyel segítséggel visszahelyezteté 1453-ban. — Erről is azt állítják némelyek, hogy méregtől múlt ki 1456-ban; mások szerint a következő vajda lefejeztette; még mások szerint azután is élt, osztozván a vajdaságban *Péter Áronnal,* ki azonos volna az előbbi Péterrel. Moldovában azelőtt is két vajda osztozott; most is Péter Áron és Sándor egyszerre vajdáskodnak, mert íme Sándor 1455. október 6-án hódolását fejezé ki Kázmér lengyel király iránt. Azután öletett meg.

Most Péter egyedül maradván, 1456. június 5-én aláveti magát II. Mohamednek, a ki Konstantinápolyt 1453-ban megvevén a keleti római-görög császárságnak véget vetett. Évenként fizetendő kétezer aranyért vásárola magának békét a nagy győzőtől. De még azon hóban, június 26-án, ugyancsak Szucsávában, Kázmér

lengyel királynak is hűséget esküszik.[160] E szerint Moldavia háromszoros hűbéres vala, úgymint: a magyaroknak, a törököknek és a lengyeleknek hűbérese.

Péter ellen *István,* kinek *Jó* a ragadvány neve, támada s legyőzvén őt, a krónika szerint, fejét véteté 1457-ben. De ez nem való, mert Péter Erdélybe menekült, a hol még 1462-ben él vala.[161]

István, így beszéli el Ureki, összegyűjté Direptateba a nagy és kis boérokat, a kisebb nemességet, a metropolitát és nagy sok szerzetest, a kik őt vajdává tették. «Akkor kezébe vevé Moldovának parancsoló botját, s elmene Szucsavába uradalmi székébe.» István uralkodása (1458—1504.) a következő szakaszba esik.

IV. (V.) László, mint nagykorú, 1452-ben kezde uralkodni; tehát megszünt Hunyadi János kormányzósága. De László Bécsben, nagy fényes gyűlésben, Hunyadit az ország főkapitányává nevezé ki, egyszersmind az erdélyi Beszterczének és vidékének örökös grófjává tevé, valamint László és Mátyás fiait és örököseiket is. Az a Beszterczé tehát és vidéke akkor még nem tartatik vala a hét szász szék kiváltságaiban részesnek, minélfogva nem lett volna eladományozható, mint a nevezett hét szék, melyeknek afféle kiváltságát I. Ulászló is elismerte.[162]

Az adomány-levél Pozsonyban 1453. január 30-án kelt, s majdnem Hunyadi egész életének történeteit beszéli el. Megemlítvén a Mezet bégen nyert győzelmét, azt azzal is emlékezetessé teszi, hogy, úgymond, «ebből azon haszna lett az országnak, hogy a havaseli és moldovai vajdák, kik már elődeim idejében a magyar szent korona iránt hűtlenekké lettek s magokat a törökök alá vetették volt, visszatértek az engedelmességre, a melyben máig is maradtak».[163]

Folytatván Hunyadi érdemeinek előszámlálását, azokért a most Pozsonyban egybegyűlt országnagyjainak és nemeseinek kérésére, kik az egész országot képviselik, a király őt, fiait és örököseiket Beszterczе város és vidéke örökös grófjaivá teszi (super civitate et districtu Bistriciensi ac eius pestinenciis, in partibus Transilvanis habitis in perpetuos et liberos comites maiores). Ki is veszi az új grófságot minden hatóság alól, egyedül a királynak, nádornak és országbirájának törvényszékei alá vetvén. Azonban Hunyadi is az előírt esküt leteszi, hogy híve lesz a királynak és minden örököseinek az országban.[164]

Az erdélyi káptalan azon év július 3-án beiktatván Hunyadit és fiait az új grófságba, iktató bizonyítványát július 20-án adá ki, a melyben előszámlálja a helységek neveit. Azokat ethnographiai érdeköknél fogva mind az oklevél írása, mind a mai írás szerint a jegyzetben közlöm.[165]

László király bőkezűsége szinte határtalan Hunyadi iránt; mert ugyancsak Pozsonyban, 1453. január 30-án kelt oklevelében őt Görgény és Déva váraival ajándékozza meg, azoknak minden tartozandóságaival együtt Torda- és Hunyadmegyében; valamint Temesmegyében lévő némely oláh kerülettel is. (Castra nostra Görgény vocata in Comitatu de Torda, ac Dewa vocata in Comitatu de Hunyad, partium Nostrarum Transilvaniensium habita, simul cum cunctis districtibus, oppidis, possessionibus, villis et prediis ad eadem pertinentibus. — Item districtus Wolahales Swdja, Monostor, Bosár et Swpan vocatos in Comitatu Temesiensi existentes.)

Ebbe az adományba az iktatás június 26-án történt, s arról a bizonyítás július 13-án kelt. A helységeket az

oklevél írása és mai elnevezésök szerint a jegyzetben közlöm.[166]

Azonban közrettegés szállotta meg Magyarországot és vele együtt Európát, mert II. Mohammed 1453. május 29-én Konstantinápolyt bevette; az utolsó császár, Konstantin, halva terült el a tusában. Most készül a pápa, Olasz- meg Németország és a burgundi herczeg a török kihajtására, de a homérosi kép, «darvak háborodása», vala alkalmazható a nagy készületre. Magyarországot éri először a győzőnek harczvágya. Tehát Budán országgyűlés tartatik, mely igazán nagy hadi erőt akar összegyűjteni; *a jász, kún, oláh és tatár kerületek* is száz házhely után szintannyi fegyverest tartoznak kiállítani, a mennyit a jobbágyokkal bíró megyei nemesség.[167]

A *zab hazafiság* annyira meg is ijedt saját nagyságától, hogy a király és a rendek keresztyén hitre fogadták, hogy ezentúl hasonló áldozatot nem fognak kívánni a nemzettől: de most a nemesség és a királyi szék csak rendkívüli erőfeszítéssel menthetők meg.[168]

Nem is lett semmi a nagy készületből; Hunyadi a maga embereivel tőn hadjáratot Bulgáriában, s Krusovácznál győzött. Ámbár III. Calixtus pápa fogadást tett a szentháromságra, Péter és Pál apostolokra s Istennek minden szenteire, hogy saját vére ontásával is visszaveszi Konstántinápolyt; ámbár Aeneas Sylvius is a Frankfurtban összegyűlt német rendeket kérte, csatlakozzanak a magyarokhoz a török ellen: mégis midőn Mohammed Nándorfejérvár alá érkezett nagy seregével, «a király és rendek tétlenül nézék a veszélyt, talán kárörömmel, hogy a gyűlölt Hunyadi kudarczot fog vallani, kinek eljárásából látni való volt, hogy a király és rendek ellenére meg akarja menteni a hazát.» (Szalay, III. 145.)

Hunyadi saját dandárain és Szilágyi Mihály meg Kanizsai László zászlain kívül még csak Koroghy János macsói bán lovasai érkeztek Nándorfejérvárhoz. *Hármukon kívül az ország valamennyi zászlósai közül egyetlen egy sem jelentkezett.* De ott volt Kapisztrán János magyar, bár igen rossz fegyverű és fegyelmű keresztes hadával. S Hunyadi győzött 1456. július 22-én; a hatalmas II. Mohammed kénytelen megvert seregének foszlányaival viszszavonulni.

Fájdalom, Mohammed serege a keleti pestist hozta magával, melynek áldozatává Hunyadi János augusztus 11-én Kapisztrán János pedig október 23-án lőn.

László király, Cillei Ulrik kiséretében Bécsből augusztus 26-án indult Magyarországba, Futakon országgyűlést tartandó. Cillei régóta halálos ellensége lévén a Hunyadiaknak, mint Thuróczi tudja, most elérkezettnek gondolja az időt, melyben a kutya-fajzatot kiirthatja.[169]

Ismeretes, hogy Nándorfejérvárott Hunyadi László, szemébe bizonyítván Cillei Ulriknak álnokságát, s ez fegyverhez kapván, Lászlót megsebesítette, mire az ott termett csatlósok összevagdalák Ulrikot november 11-én; ismeretes, hogy László király színre megengesztelődött Temesvárott november 23-án a Hunyadiakkal; hogy Szilágyi emberei a 90 éves Brankovics Györgyöt is, Cillei Ulrik ipját megrohanták, ki talán a vett seb következtében halt meg; ismeretes, hogy Ujlaki Miklós és a Hunyadiak összes ellenségei reávették az ifjú királyt, hogy Budán 1457. márczius 16-án fejét vétette a 22 éves Hunyadi Lászlónak. Erre László király márczius 21-én azt az oklevelet adá ki, melyben a Hunyadiak ellenségeit minden támadások ellen biztosítja, Hunyadi Jánosnak pedig vétkeit számlálja elő, vagyis, a mint az ok-

levél mondja, csak néhányát említi meg (aliqua tamen ex illis commemorare non indignum duximus.)

Jelesen sokszor pusztította a hűséges György rácz despotának földeit, és elfoglalta várait, néha a törököt is reá hozván a rácz földre (inductis etiam interdum Turcis);

a hűséges havaseli és moldvai vajdákat hol megölte, hol elhajtotta, s helyökbe olyanokat tett, a kik neki valának kötelezettei (vajvodas nostros Transalpinum et Moldaviensem, *nobis et regno nostro fideles*, alios occidi alios expelli fecit, et eorum loco alios, quos sibi obligatos fieri debere putavit superinduxit);

ámbár nagy tisztességgel és adományokkal tetéztük, neki sok váron kívül a beszterczei grófságot adományoztuk, s míg a cseh korona fölvétele végett oda valánk, őt az ország főkapitányává s a királyi jövedelmek gondozójává tettük: mégis visszatértünkre alig bírtuk Buda várát is kezeiből kicsavarni, a királyi jövedelmeket pedig visszatartotta;

a törököt a rácz földre hozván, azt dúlatta; a felségünkhöz igen hű György fejedelmet Szilágyi által, kit Nándorfejérvárnak nagyjává tett volt, elfogatta és megsarczolta (inductis Turcis *regnum nostrum* Rasciae fere totum depopulari, depraedari et comburi, illustremque principem Georgium Despotum Rasciae, *maiestati nostrae fidelissimum* per Michaelem Zilaghy .... captivari fecit etc.);

halála után fiai is az atyjok nyomait követték a rosszban; László ugyanis, bár Ulrik cillei grófot, a mi nagybátyánkat, atyául fogadta el (sibi in patrem optaverat), mégis fejedelmi vérből való rokonunkat, se Istentől, se a világtól nem félvén, jelenlétünkben megölte.

S jóllehet kényszerítve megesküdtünk, hogy a gonosz tettet nem fogjuk megtorolni: de nyilvánossá lett, hogy a kormányzó fiai felségünk és tanácsosaink életére törnek. Ámde Ujlaki Miklós, erdélyi vajda és tótországi bán, elégséges fegyveresekkel segítségünkre jött (qui nobis in periculo constitutis cum decenti apparatu armatorum in subsidium nostrum venerat) stb.[170]

Ilyeneket írattak az éretlen királylyal a Hunyadiak gyűlölői. László király novemberben Prágába mene; s ott 23-án, 18 éves korában, halt meg.

Ethnographiai és műveltségi tekintetben nagyérdekű oklevél az, melyet 1445. ápril 12-én az erdélyi fehérvári káptalan kiadott, s melynek tartalma a következő:

Hédervári Lőrincz nádor és kúnok ispánja azt jelenti a nevezett káptalannak, hogy Hunyadi János erdélyi vajda, meg fiai, László és Mátyás, a Világos vár uradalmába, és az ahhoz tartozó zaránd- és aradmegyei helységekbe törvényes beiktatást kérnek. Meghagyja tehát a nádor a káptalannak, hogy a nádori kiküldöttel együtt egy káptalani emberével tétesse meg a beiktatást, még pedig akképen, hogy a várbeli magyar és oláh nemesek jogai, melyeket a királyoktól nyertek volt, sértetlenül maradjanak. (Quomodo ipsi dominium castri Világosvár vocati in Comitatu de Zarand existentis et nobilium castrensium Hungarorum scilicet et Wolochorum semper et ab antiquo ad ipsum castrum spectantium eisdem nobilibus in eorum nobilitatum juribus et libertatibus per divos reges ipsis concessis permanentibus); de a két kerületbeli, úgymint aradmegyei Aranyág és Kaladva-Pataka, meg zarándmegyei Kápolna, Csúcs,

Fejérkeres, Halmágy és Ribicze bányaadója az új birtokosnak járjon ki, valamint a Világosvárhoz tartozó 110 helységnek szokott jövedelme. Az új birtokosok a patronátusi jogot is általveszik Syryben, Galsán, Mezthen, Körösbányán és Kisbányán, valamint a többi egyházak és kápolnák patronátusát is, *legyenek azok keresztyéneké vagy oláhoké* (jurium patronatuum ecclesiarum parochialium in praedictis Syry, Galsa, Mezth, Keresbánya et Kisbánya, et aliarum cunctarum ecclesiarum et capellarum tam christianorum quam Wolochorum ubivis in pertinenciis dicti castri Világosvár).

A káptalan bizonyságot ád arról, hogy beiktatta Hunyadi János vajdát meg fiait, Lászlót és Mátyást, az előszámlált vár és kerületek, mezővárosok, falvak adójába, bányajövedelmébe (urbura), egyházak patronátusába, országos- és hetivásáraiba és valamennyi haszonvételeibe, semmi ellentmondás nem történvén (nemine penitus contradictore apparente).[171]

A nádori felszólításban, valamint a káptalan iktató bizonyságlevelében nincs megmondva, kitől mikor kapta meg Hunyadi ezt a nagy és bányászatánál fogva legjelesebb területet. Lássuk, kik annak lakói?

Az oklevél csak magyar és oláh nemeseket említ, kiknek jogait az adományos tisztelni tartozik. De bányavárosokban és falvakban lehetetlen, hogy németek ne lettek volna; hisz Körös (Keres)-bányának «Altenburg» német neve vala: csudálatos tehát, hogy a «hospites» = vendég szó nem fordul elő. Egyébiránt a 110 helység neve közt 50-nek «falva», «falu» a megjegyzése; az pedig, ha nem is kizáró, de mindenesetre túlnyomó magyar lakókról tanúskodik. Ma ezen helyneveknek csak kisebbik része ismeretes; van olyan is, melynek régibb

nevét oláh név szorította ki. *Fenyűpataka* ma *Valea-brad.*

Jegyezzük meg azt is, hogy itt látjuk először a *keresztyén* és *oláh* megkülönböztetését; keresztyén katholikust, oláh keleti egyházbelit jelent.

Hunyadi János Nagycsűrről ugyanazon év július 27-én meghagyja Körösbánya közönségének (providis viris, judici, juratis, ceterisque civibus et toti communitati oppidi Keresbánya vocati), hogy Nagyszebenben tartózkodó Simon szászt és arany forintosok verőjét (Symonem cusorem et factorem florenorum auri, in Cibinio commorantem) körösbányai javainak békés birtokában oltalmazzák, a melyeket a négy bányaváros (Körösbánya, Czebe, Karács és Riska) becsületes férfiai neki odaítéltek.[172]

Íme Körösbányán Simon szász ember birtokos. De ugyanott Maróthi László macsói bán is birtokos, a kinek jószágfelügyelői öt nemes oláh (nobiles Moga, Bolyai László, *fenyűpatakai* [valeabrádi] Bertin István, ribiczei Sorban és János), kiket vajdáknak (vayvodis nostris dilectis) nevez. Maróthi László meghagyja vajdáinak, hogy eskessék meg Simon szászt bizonyos zálogba vett birtok iránt.[173] A macsói bán nyilván Körösbányán kívül bírt sokat az aranytermő vidéken.

Végre Hunyadi János, mint kormányzó, Szászsebesen 1451. május 1-én kiállított levél szerint Körösbánya város urburáját, vagy bányaadóját, egy esztendőre Simon pénzverőnek négy arany márkáért, mindenik márkát 28 arany forinttal számítva, bérbe adta.[174]

Az erdélyi érczvidéken a XV. század közepe táján még kevés oláhot találunk. A bányabirtokosok akárkik voltak is — nagyrészint maguk a nevezett bányavárosok

polgárai — de a bányamunkások bizonyosan még leginkább németek valának.

A magyar törvénykönyv, mint láttuk, oláh kerületekről intézkedik, kik mint a jászok, kúnok és tatárok, függetlenek, azaz nem földesurak jobbágyai. Hol voltak azok?

A törvénykönyv említette négy oláh kerület, úgymint *Suggya, Monostor*, *Bosár* és *Supán*, Temesmegyében voltak; ezekről nem is tudok többet. De már I. Lajos korában tünnek elő Krassómegyében és a Szörénységben a megyékből kiváló kerületek. 1391-ben a *Sebes, Lugos*, *Karán* és *Komjáthi* kerületek nemesei és kenézei (nobiles et kenezii quatuor provininciarum S. L. K. K.) egy peres ügyben ítélnek Perényi Miklós szörényi bánnak előlülése alatt.

1437-ben Zsigmond király a két Oláh Jánosnak (utrique Joanni Olah, filiis condam Woyk de Hunyad) azért, hogy ötven lándzsást három hónapig szolgálatban fognak tartani, — egy-egy lándzsás 25 arany forintba kerülvén — s azokra ezer ötszáz ötven arany forintot költenek: annak biztosítására nekik Komját kerületet adja, a melyet eddig bizonyos összegért zálogba tartottak.

I. Ulászló király, László és Dézs, *Temeseli*[175] Dézs unokáinak hűséges szolgálataikért négy helységet adományoz *Miháld* megyében vagy kerületben (in comitatu seu districtu Miháld vocato), a melyeket eddig is bírtak.

Ugyanezen király Budáról 1444-ben, Úrnapján, tehát öt hónappal a szerencsétlen várnai ütközet előtt, azt írja, hogy Hunyadi János, erdélyi vajda ajánlatára Bizerei Miklósnak két oláh birtokot, *Patakot* és *Szilfát*, a karánsebesi kerületben adományozta. Mert ezen Bizerei Miklós előbb Hunyadi János erdélyi és havaseli csatáiban (in

conflictibus, quos primum Magnificus Joannes Vayvoda noster in partibus Transilvanis et Transalpinis cum perfidis Turcis paganis habuit), azután pedig a királynak személyes jelenlétében a Rácz-, Bolgár- és Románia-tartományokban vitézül kitünt. A nevezett birtokokat tehát, melyeket Miklós és atyafiai Zsigmond és Albert királyoktól vettek volt, de a melyekről való okleveleket a török dúlások alatt elvesztették, Ulászló király újra adományozza, még pedig azon föltételek és szolgálatok mellett, a melyekkel más oláh birtokok vannak ezen kerületben, s a melyekkel az előbbi királyok azokat odaadományozták (sub illis conditionibus et serviciis, *quibus aliae possessiones Wolachicales* in dicto districtu tenentur et possidentur, ac sub eisdem vigoribus, quibus similes possessiones Wolachicales per praedecessores nostros reges conferri solitae fuere).

Hét oláh kerületet neveznek az oklevelek, úgymint: Halmos, Karánsebes, Lugos, Miháld, Krassófő, Borzafő és Komját kerületeit, a melyek törvénykezési helye, legalább 1452-ben, Sebes városa volt. De hozzájok járult egy nyolczadik kerület is.

IV. (V.) László király új állapotot szervez eme nyolcz kerületeknek. Az 1457-ben kiadott oklevelében olvassuk, hogy Lugos, Sebes, Miháld, Halmos, Krassófő, Borzafő, Komját és Ilyéd kerületeinek nemesei, kenézei és közoláhjai (universi nobiles, kenesii et alii Walachi) követeket küldtek Bécsbe azon kéréssel, hogy a király erősítse meg a szabadságokat és jogokat, melyeket az oláhok és kenézek a királyoktól kaptak volt. Minthogy pedig a nevezett kerületek a Dunánál őrködnek a török becsapások ellen, s a király még nagyobb vigyázatra kívánja ösztönözni: azért rendeli, hogy

a) jövendőben a nyolcz kerület ne szakíttassék el egymástól; á mint hogy jelenben a komjáti kerület, melyet Zsigmond király zálogba vetett volt Hunyadi Jánosnak, kifizetődvén a kölcsön, a többi hét kerülethez csatoltatott;

b) a király igéri, hogy az oláhok akarata ellenére senkinek sem fog adományt tenni azokban a kerületekben;

c) a nemes oláhok és kenézek ispánjok törvényszéke alá tartoznak, a melyről a királyi udvarra történik a felebbvitel;

d) az oláh nemesek egyenlők az ország nemeseivel (nobiles valachi instar verorum nobilium regni nostri); a kenézek pedig a koronának kijárt minden adótól mentesek;

e) idegenek a közoláhok ellen csak a nemes oláhok előtt törvénykezhetnek; nemes oláhok és kenézek ellen pedig csak ispánjoknál indíthatnak keresetet.[176]

Ezekben a kerületekben némi jogi eljárás fejlődött ki, melyet *oláh törvénynek* neveznek vala, mint a következőből látjuk.

1478-ban Margai Jakab és Rajin vajda, szörényi albánok, Simon-Juda napja után Sebesen törvényszéket ültek az összes nemesekkel és Váraljai András szolgabiróval. Akkor nemes Vádi Kopasz panaszt tőn nemes György, Bizerei Gaman László fia ellen, hogy az molnárával együtt még atyja életében, egy malmát gyújtatott fel a Bizere folyón, s ez által néki 60 forintnyi kárt okozott. Azt tagadván a bepanaszolt, a törvényszék szükségesnek találá, hogy az oláh kerületek régi jó törvénye szerint *(juxta antiquam et approbatam legem districtuum volachalium) tizenkettedmagával esküdjék meg,* hogy nem

tette azt. De mások közbenjárására nemes Kopasz megengedé, hogy csak *másodmagával* esküdjék meg, arra maga választván nemes Bizerei Miklóst (kit az 1444. évbeli oklevélből ismerünk). Ez tehát nemes Györgygyel megesküvék, hogy nem tette meg a gyújtatást, s igy a vád alól fölmenteték.

A nevezett «oláh kerületekben», úgy látszik, a nemesek és kenézek magyar nyelven beszéltek, mi világosan az utolsó oklevél magyaros latinságából tetszik ki. Mert ezt «tizenkettedmagával», «másodmagával» esküdni — a mi magyar szólási sajátság — így fejezi ki: «duodecimo se personis sacramentum deponere», «secundus met sacramentum deponere». Ugyanezt bizonyítják Kauánsebes városának, a karánsebesi kerület és törvényszék levelezései, rendeletei, ítéletei, melyek majd oly gyakran magyarul, mint latinul adattak ki, soha nem oláhul.

A kerületek önállása a következő idők zavaraiban veszett el: jóllehet az erdélyi fejedelmek egész 1642-ig emlegetik a «districtus Karánsebes»-t és a «comitatus Zeveriensis»-t.

2. *Mátyás király 1458—1490.*

Havaseli vajdák: IV. Czepus vagy Czepelus nevű Vlad 1456—1462; Radu Draku 1462—1477; ismét Czepus Vlad 1477—1479; Baszarab; V. Vlad 1479—1492. *Moldvai vajdák:* Áron Péter 1456—1458; István 1458—1514.

Horogszegi Szilágyi Mihály mind Kassa városának, mind az erdélyi részeknek 1458. január 24-én jelenti az örvendetes hírt, hogy kisöccse, Hunyadi Mátyás, királynak választatott. («Gaudeatis itaque et letemini de tantis letitiis et gaudiis, que Deus altissimus e celo ipsi

Domino Mathiae et nobis et huic regno Hungariae praesenti die concedere dignatus est» szól a kassaiaknak írt levél.) Az erdélyiek pedig, «kiknél a felséges Mátyás úr (Serenissimus dominus Mathias) született és neveltetett, s a kik őt igazán magokénak mondhatják, nyíssák ki az örömnek forrásait, s mondjanak hálát az Istennek, ki annyira felmagasztalta az erdélyi részeket».[177]

Emlékezzünk arra, hogy Hunyadi János, a havaseli vajda, Dán halála után ennek hasonnevű, de kiskorú fiát mellőzvén, III. Vládot tette a vajdai székbe. Annyira hű embernek tartja vala őt, hogy Erdélyt is vigyázatára bízá, midőn Nándorfejérvár védelmére készült. Mert Kevinből 1456. Kisasszonyünnepe utáni másodnapon levelet íra a hét szász széknek, hogy minél előbb indítsák el hadakozóikat (vestros homines exercituales) hozzá, ki már a törökök előtt áll (jam cum Turcis facie ad faciem stamus). Otthon mit se féljenek a törököktől, mert meghagyta Vlad vajdának, hogy védelmökre folyvást vigyázzon (ecce enim commissimus Wlad vayuodae, ut pro defensione vestra semper invigilet et intendat).[178]

Nemsokára II. Vlád drakul fia, a már említett IV. vagy nyársoló Vlád drakul «török segedelemmel Havaselföldre csap, a vajdát (III. Vládot) elfogja, lenyakaztatja s egész nemzetségét kiirtandó, az ifjabb Dánt, IV. Dán fiát, ki már Hunyadi által atyai örökségétől meg volt fosztva, temetési szertartással előreásott sirjához viteti és itt elveszteti; így magát a vajdaságba behelyezteti. Vad indulatától vezettetve, hogy a nándorfejérvári események által felindult törökök előtt magát kedvessé tegye, tartományában az idegeneket, különösen a magyarokat, kezdi üldözni. Négyszáz itt tartózkodó magyarországi és erdélyi alattvalót összefog-

dostatván egy csűrbe zárata, s ezt meggyújtatván elevenen megégetteté. A tartományain átmenő brassai kereskedőket minden igaz ok nélkül kiraboltatá, minden portékáiktól megfosztatá, azután pedig nyársba vonatá. Harminczöt erdélyi követet, kik e miatt előtte panaszt tenni küldettek hozzá, elfogata, s az által, hogy börtönük előtt nyársakat állíttatott fel, annyira elijeszte, hogy panaszaikat előadni nem merék. Végre a Barczaságba is üte, az egyházakat feldúlatá, kiraboltatá, Bernharddorfot porrá égetteté s szent Jakab kápolnájánál számos embert csupa mulatságból nyársba vonata, míg maga e borzasztó látvány mellett csendesen és jóízűen költé el reggelijét.» (Teleki III. 74. 75.)[179]

Az ifjú király oly kevéssé bosszulhatta meg, mint Szilágyi Mihály kormányzó az embertelenséget: azért inték a szászokat, hogy békével éljenek Vlád vajdával. Szilágyi még a szebenieket is okolja a történtek miatt. «Azt halljuk — ír nekik Budáról 1458. márczius 6-án — hogy sok bosszantás által ingereltétek a vajdát, ki ellenetek hadakozott, a mi nektek nagy károkat tett, de a minek ti vagytok okai. (Intelleximus, quod vos pluribus incitationibus causam movendi contra vos illustri principi Wlad, wayuodae partium Transalpinarum dedissetis, unde vobis plurima mala et dampna evenissent, *de quibus vobis non mediocriter imputamus)*. S minthogy írtuk a vajdának, hogy hagyjon nektek békét: tehát nektek is komolyan ajánljuk, hogy legyetek vele békével. Mert ha kellemetlenséget okoztok neki, tudjátok meg, hogy rajtatok nem fogunk segíteni. (Quod si quid noxitatis contra eum attemptaveritis, vos non juvabimus et nec eius rei sedationi et vestre in hac parte tutationi partes nostras interponemus).»[180]

E levél nagyon kicsinynek látszik venni, a mit a nyársoló vajda elkövetett; — s bizony az nem ébreszthet vala az erdélyiekben, különösen a szászokban, nagy bizodalmat Szilágyi iránt.

A királyt választó országgyűlés t. i. azon napon (jan. 24-én) Szilágyi Mihályt öt évre kormányzónak nevezte ki, míg a 15 éves király nagykorúvá lesz. De Mátyás alig érkezvén február 16-án Budára, megmutatá, hogy maga tud és akar uralkodni. Szilágyinak az erdélyi beszterczei grófságot engedé át 1458. május 7-én, azon kikötés mellett, hogy lemond a kormányzóságról. Szilágyi Erdélybe megy elfoglalni grófságát, a mit a beszterczeiek ellenzenek. Mert Hunyadi János 1453-ban megerősítette volt jogaikat, melyek szerint szabadon közlekedhettek a hét szász székkel mind törvénykezési, mind igazgatási ügyekben.[181] Alkalmasint a nyers Szilágyi nem akarta azt tenni, a mit Hunyadi János tett volt; tehát megrohaná a várost, fölgyújtá, s kegyetlenül bünteté meg a városiakat. Ez fellázítá a szászokat. Az ifjú király meghallván Szilágyi eljárását, őt más ürügy alatt magához hívatta Szegedre, elfogatá Lábatlan György által és Világosvárban elzáratá. Október 8-án pedig Nándorfejérvárról tudósítá a történtekről a szászokat, amnestiát igérvén nekik és hűségre intvén őket.

A király követe, Lábatlan János, temesi és székely ispán, az elterjedt kedvetlenséget nem fojthatá el.

Mert november utóján a nemesek, székelyek és szászok Medgyesen gyűlést tartanak, melyben az erdélyi püspök, Mátyás, s a káptalannak megbizottai is jelen vannak. Ott hűséget fogadnak ugyan a királynak, de következő föltételek alatt (secundum suas modificationes et distinctiones infra scriptas):

1. Szent kötelességük sértetlenül megóvni a nemesek, székelyek és szászok jogait és kiváltságait, melyeket az előbbi királyoktól igen fáradságos szolgálataik által (non sine laboriosissimis serviciis acquisitas et obtentas) szereztek meg.

2. Ha valaki, legyen az belföldi vagy külföldi, az uniónak kötése ellen akármely módon cselekednék vagy áskálódnék, azt a nemesek, székelyek és szászok erőhatalommal törik meg (brachio forti conterere) s fölsegítik az elnyomottat.

3. Minthogy egész Erdélyország is (regnum hoc totum Transilvaniense), annál inkább egyes részei háborgattatnak: tehát, ha közhírré lesz ilyes valami, a sértettnek lehető hamar segítségére kell sietni.

4. Ha a királyi felség, mint az előbbi is, az ország nagyjai közül követet küld Erdélybe: ahhoz senki se csatlakozzék, azt senki se pártolja, se szokatlan szállás vagy élelem szerzésében kezére ne járjon. (Dum regalis excellentissima Serenitas nuntios seu legatos suos, prout supra, apportunitate quavis ingruente, ex suis baronibus sive magnatibus partes ad istas seu regnum hoc Transilvaniense exstiterit transmissura, tunc huic tali nuntio regio potenti et eius coetui nullus omnino ex nobilibus, sed neque ex Siculis aut Saxonibus totius partis seu regni hujus . . . se adjungere debeat, seu quavis ratione aut adinvento colore inhaerere eidem et dolose admiscere. Ipsum quoque nuntium regium seu baronem ad descensus inconsuetos sive victualia inusitata, neve alius institutus quasumque inconsuetas exactiones, novitate quavis inducta, faciendi, petendi et extorquendi inducere, informare ac suasum reddere seu securum facere praesumat et attentet.)

5. Az ország nemcsak belső viszályoktól szenvedvén, hanem különösen az immár folytonos török becsapásoktól is kellvén tartani: tehát a nemes és székely háznépeknek szabad legyen a szász városokba menekülni; úgy azonban, hogy nemesek és székelyek a városiakkal együtt védelemre keljenek az ellenség ellen.[182]

Az egyességnek negyedik pontja ellenkezik a király iránti hűségfogadással; az a felségnek nyilvános megvetése. A három egyesült «nemzet» biztosítani akarja a fáradsággal szerzett kiváltságait: de vajjon biztosítani bírja-e az országot is (totum hoc regnum Transilvaniae) nemcsak a szomszéd vajdáktól, hanem a töröktől is? IV. (V.) László, Hunyadi János ajánlatára meg a főpapok és bárók beleegyezésével a szász hét széknek hűségébe bízván, Talmács, Lotorvár és Vöröstorony várait a székekhez csatolta akképen, hogy leronthassák Talmácsot, de minél jobban erősítsék meg kőfalakkal és erődökkel Lotorvárat és a Vöröstornyot, s annyira elrekeszszék az útat, hogy ezen be ne törhessen az ellenség.[183] De azzal meg van-e védve az ország? Az egyesülők magok nemmel felelnek arra, midőn kikötik, hogy a nemes és székely háznépek, veszedelem idejében, a szász városokba menekülhessenek.

Az ifjú király Szegeden a következő (1459.) év elején országgyűlést tart, mely a haza védelmét a régi mód szerint határozza meg, de a királyra hárítja leginkább a hadi erő összeszerzését. A törvény többi közt azt rendeli, hogy «az oláh, ruthén és szláv pórokat, *kik az oláhok hitvallását követik* (fidem Wolachorum tenentes rustici), s a királyi kamara adójába (lucrum) meg nem rovatnak, akár királyi, akár más birtokokon ülnek, a hadseregbe össze kell írni, s azok a szokott módon fog-

nak hadakozni.» — De (XXVI. cz.) az összeírásból ki vannak véve a kúnok, jászok, tatárok, kik a régi szokás szerint tartoznak szolgálni, úgymint a szászok is (qui juxta antiquam consuetudinem exercituabunt, secundum quod Saxones).[184] Ez utóbbiaknak tehát alig vala okuk az új király ellen zúgolódni, annál kevésbbé föltámadni.

Ámde Gara nádor, meg Kanizsai László és Ujlaki Miklós *erdélyi vajdák* és más sokan, látván, hogy az ifjú király igazán fejedelem akar lenni, azt veszedelmesnek tartják vala a világi és egyházi oligarchákra nézve. Azért fordulának III. Fridrik német császárhoz, a kinek kezében a magyar korona volt, s őt kérék meg, hogy legyen magyar király, sőt meg is koronázák őt. Az erdélyi püspök, Máté, is csatlakozik a «nagy hazafiak»-hoz.[185] Az erdélyiek új szövetkezését, különösen annak negyedik pontját, ez a körülmény magyarázza meg.

De Mátyás meg nem ijede. Garától elveszi a nádori méltóságot, Kanizsai és Ujlaki helyébe pedig Rozgonyi Sebestyént és Rozgonyi Jánost erdélyi vajdákká, Rozgonyi Rinoldot meg a székelyek ispánjává teszi. Mind a mellett annyira másfelé van elfoglalva, hogy Erdélyt nem úgy biztosíthatta, mint kellett volna. Mert 1460. Bertalan napján, vagyis augusztus 24-én, Vlád vajda Omlást pusztítá el Erdélyben, mint káposztafejeket, úgy aprítván össze az embereket, az előbb idézett német kézirat szerint. Vlád bizony nem mer másodszor is becsapni Erdélybe, ha tarthat vala az ifjú magyar királytól.

Ámde midőn Mátyás Felső-Magyarországon a cseh rablókat némileg megtörte, s általában a kormány gyeplőit erős kézzel fogta: Vlád azonnal feléje fordula, követségét indítván hozzá 1461 végén. — Ezt megtudá II. Mohammed. Tüstént görög íródeákját küldé Vládhoz

azon üzenettel: vigye személyesen a már 10,000 aranyra emelt adót és 500 ifját Konstantinápolyba, hogy részesüljön a szultán kegyelmében. Egyúttal meghagyá Mohammed a bödöni basának, hogy csellel fogja el Vládot. De az nemcsak kikerülte a cselt, hanem el is fogta a basát és embereit, s nyársba vonatá. Erre Vlád követséget küld Mátyáshoz 1462-ben, s szövetséget köt vele a törökök ellen. Be is csap Bulgáriába, iszonyú kegyetlenségeket követvén el — hír szerint 25,000 embert nyársalt volna fel — úgy, hogy a törökök is elborzadván tőle, *kaziklí*nek [186] nevezék el.

Mohammed nagy sereggel indul Havaselföld ellen, részén lévén István moldovai vajda is, a ki már 1461-ben pusztított volt a Székelységen. Mert a Czepes Vlád, a magyar királylyal egyesülvén a török ellen, István a maga vajdaságát félthette azoktól, tehát Mohammed kedvét keresi, annál is inkább, mert Vlád már Kiliát is elfoglalta volt. Vlád látván, hogy kétfelől van megtámadva, seregét is ketté osztja; maga a nagyobbik részével a Dunához siet, hogy feltartóztathassa Mohammedet, kisebbik részét István ellen küldi. Bár rendkívüli vitézséggel és ügyességgel forgolódott is a hatalmas török sereg ellen, mely roppant veszteséget szenved: mégis legyőzetik s kénytelen Magyarországra menekülni, a honnan elkésett a segítség. Mert Mátyás megint Felső-Magyarországon vala elfoglalva, a hol részint fegyverrel, részint pénzzel csendesíté le a pusztító cseheket. A pénzt pedig, a melyet, egyesség szerint, a cseh vezéreknek fizetett, úgymint 16,000 arany forintot, Zápolyai Imre tárnokmester kölcsönzé a királynak, ki neki a még szabad tizenegy szepesi várost vetette zálogba. [187]

Ezután Mátyás Szegedre, az országgyűlés helyére siete,

a hol még 1462. augusztus 10-én vala. Innen Erdélybe indulván, augusztus 17-én Tordára ére. Már Szegeden vette a hírt, hogy Mohammed betört Havaselföldre, ott Radót nevezte ki vajdává, kihez a Czepes Vlád kegyetlenségeit megúnt boérok csatlakoztak, s azután kivonult az elpusztított tartományból.

Erdélyben lévén Mátyás, hozzá folyamodik Vlád viszszahelyeztetése végett. Ámde az új vajda, Rado és boérja is hódolnak Mátyásnak, kérvén őt, ne helyeztesse vissza Vládot, kitől mindnyájan irtóznak. Mátyás csakugyan tisztes fogságba Budára küldi Vládot, a hol neki még 1475-ben kétszáz arany forintot adat élelmezésre. (Matthias Ladislao Drakulya vajvodae Transalpino CC florenos pro subsidio dari jubet.)[188] Most tehát két elűzött vajda tartózkodik Mátyás országában: Áron Péter moldovai vajda Erdélyben, Vlád havaseli vajda Magyarországon.

Mátyás 1463-ban Jajczát megszállja és beveszi s 1464-ben, nagy áron csikarván ki III. Fridrik kezéből az ország koronáját, azzal nagy ünnepiességgel megkoronáztatik Székesfejérváron. Most már igazán magyar koronás király, s talán nagyobb erővel működhetik a török foglalgatások ellen, melyek sűrűbbek lesznek, mert Radu havaseli vajda elpártolt Mátyástól s a szultánnak hódolt.

Miért? Mátyás t. i. nem lesz képes Havaselföldet eléggé megvédeni. II. Pius pápa kiátkozta volt Podjebrádot, Pius meghalván 1465. augusztus 14-én, III. Pál már e hó 30-án lőn utódja. Mind Pius, mind Pál lehetőleg buzdíták Mátyást arra — a lomha Fridrik is csatlakozék a pápákhoz — hogy hajtsa végre az egyház ítéletét Podjebrádon, azaz foszsza meg királyságától.

Mert a római szék az egész keresztyénséget fenyegető töröknél sokkal veszedelmesebb ellenségnek tartja vala Podjebrádot, ki a Compactatákhoz ragaszkodik, s az evangéliom és Pál apostol meghagyása szerint[189] két szín alatt veszi fel az Úrvacsorát. Mátyás 1465. október 2-án elvállalá a Podjebrád elleni háborút, saját országának kiszámíthatatlan kárára. Minden jövedelem, melyet az országgyűlésen ajánlanak a királynak, nem győzi a cseh háborúnak költségeit.

Felette nevezetes az 1467-ki országgyűlés, mely új pénzügyi rendet akart teremteni, de a melyet eddig csak töredékekben ismerünk. A kamaranyereség, a sok kiváltság és mentesítés által egészen elfajult volt. Ezt tehát megszüntetik s helyébe a *királyi kincstári adó* (tributum fisci regis) lép, melyre, a nemesség kivételével, mindenki köteles. Jelesen minden kaputól vagy házhelytől 20 ezüst pénz jár; ha egy házhelyen két vagy három jobbágy-család lakik, 30; ha négy-öt lakik rajta, 40 pénzt fizetnek. Ezen adónak alája vannak vetve 1. a királynak és királynénak, az egyházi rendnek és a nemességnek minden jobbágyai és parasztjai; — de a nemesség szolgái, a mesteremberek és földetlen zsellérek kivétetvén. 2. Minden vár-nemesek (nobiles castrenses), kiknek magoknak nincsenek jobbágyaik. — 3. Minden pap-nemesek (praedialistae), kik kiváltságaikat nem királyoktól kapták. 4. A szabad királyi városok polgárai, kik kiváltságaiknál fogva a kamaranyereségtől föl voltak mentve, s a helyett egy az egész városra kivetett adót fizettek, — ezentúl minden kaputól fizessenek 20 pénzt. 5. Azonképen a kúnok, jászok, az oroszok és tatárok, valamint az oláhok is, kiknek nagyobb része eddig ment volt a kamaranyereségtől.

De az erdélyi oláhok, kik a kamaranyereségtől mentek voltak, s csak egy ötvenedet fizettek a fiskusnak, ezentúl annak tizedet vagy dézsmát tartoznak adni.[190] A másik királyi jövedelem a *harminczad* volt, mely hasonlóképen azért csökkent meg, mivel az alól is sok bel- és külföldi polgár lassanként fölmentetett. Ennek helyébe lépjen a *korona-vám* (vectigal coronae), de kisebb lábra szállítva, mint a harminczad volt I. Lajos idejében. A korona-vám alól is mentes a nemesség. Minden más lakos, valamint az idegenek is, meghatározott díjszabály szerint fizetik minden portékától, lótól, marhától, mely be- vagy kivitetik. A korona-vám gondviselőjévé a király egy sváb nemest, Erneszt Jánost, másként Hampot tevé, ki e tárgyra nézve független legyen Zápolyai Imre kincstartótól, a mi ennek nehezére is esett.

Ezen nevezetes országgyűlés határozatait már márczius 25-én hirdették ki; Mátyás király, többbi közt Kassa városának adja tudtára április 17-én, hogy «loco lucri cumarae» a «tributum fisci regis»-t a kiküldött rovó össze fogja írni; tehát ennek semmi akadályt ne tegyen, se pedig az ellen követséget vagy folyamodást ne küldjön.[191]

Az országgyűlés azt is határozta, hogy ezentúl Fogaras, Omlás és Radna ne adományoztassanak el, hanem királyi kéznél maradjanak, hogy lehessen valamely elűzött havaseli vagy moldovai vajdának megszállásul adni akár az illető tartomány ijesztésére, akár visszaszerzésére. (Praefati districtus in manibus regiis promti et parati ad hoc teneantur, ut si quando opportunum fuerit, vojvodae alicui Transalpino vel Moldaviensi, ad partium scilicet illarum terrorem seu recuperationem

assignari possint pro descensu). Annálfogva vissza kell venni a nevezett kerületeket, bárkinek birtokában legyenek is azok.[192]

Itt legelőször találjuk Radnát Fogaras és Omlás társaságában. Tudtomra Radna — ha ugyan *Rodná*val, a híres régi bányavárossal, egy — soha sem jutott adományul moldovai vajdának, mint Fogaras és Omlás többször adatott volt havaseli vajdáknak. Az aradmegyei Radnára pedig nem is gondolhatni, mint a mely havaseli vajdának, annál kevésbbé moldovainak nem lehet vala biztos menedék. Egyébiránt a mit 1467-ben az országgyűlés a királynak kivánságára meghatározott, azt Mátyás maga érvénytelenné tette, mint látni fogjuk.

Az adózási rendszer megváltoztatása ellenzésre talált a megyékben, különösen Zalában és a zágrábi papi nemeseknél; a király siete azt elnyomni, vagy eligazítani. Ennél nagyobb baj támada Erdélyben, hol Bazini és Szentgyörgyi János viseli vala a vajdaságot, ki látszólag a mozgalom élére állott, a melynek főizgatói azonban a két Zápolyai, Imre és István, valának.

S e mozgalom nem titokban — mint Thuróczi és Bonfinius, az eseménynyel szinte kortársak írták, — hanem egész nyiltan indult meg.

Ugyanis a kolozsmonostori káptalan előtt megjelenének augusztusban (Boldogasszony ünnepe utáni harmadnapon) az erdélyi nemesség, székelység és szászság megbízottai s előadták, hogy látván magok és egész Magyarország nyomorúságát, melybe Mátyás király a kiváltságok megsértésével sülyeszti, tehát kiváltságaik és szabadságaik védelmére egyakarattal Szentgyörgyi és Bazini János meg Zsigmond erdélyi vajdákat, Mogyorókeréki Elderbach Bertholdot székely ispánt és Zápolyai Imre

és István szepesi grófokat választották vezéreiknek. (Visis et perceptis ipsorum ac totius regni Hungariae, oppressionibus, molestiis et aerumnis, quibus ex diruitione et abolitione privilegiorum, per divos reges Hungariae concessorum, per ipsum dominum Mathiam regem paene oppressi existunt, et usque ad ultimam devenissent desolationem, concordi voto parique consensu et voluntate... libertates et privilegia ipsorum et totius regni Hungariae contra quoslibet cujuscunque generis, linguagii, status, conditionis et praeemissentiae homines volentes manutenere, defendere et conservare... spectabiles et magnificos dominos Johannem et Sigismundum comites de Sancto Georgio et Bazin, necnon Pertholdum Elderbach de Mogyorókerék, vajvodas Transilvanos Siculorumque Comites, ac Emericum et Stephanum terrae Scepusiensis similiter comites in eorum directores et antecessores elegissent speciales). Ezeknek joguk van adót és katonát szedni; hírök nélkül nem szabad békét vagy egyezséget kötni; semmi sem tartóztathatja vissza, míg az ország szabadságát ha kell, fegyverrel is, meg nem biztosították.[193]

A szövetségesek tehát nemcsak a magok, hanem egész Magyarország szabadságát szándékoznak megmenteni (ad conservandum ipsorum nec non totius regni Hungariae ac praelibatorum dominorum antecessorum ad eosque pertinentium libertates). Gróf Teleki állítása, hogy a szövetkezettek okoskodása szerint «Erdélynek nincs szüksége egy közös úrra Magyarországgal, termékenysége mellett magában is fennállhat» (Teleki III., 534.) nem olvasható ki az idézett oklevélből.[194]

A hír bizonyosan nagyobbította az erdélyi dolgokat, mit Thuróczi és Bonfinius elbeszélései bizonyítanak. Má-

tyás király tehát elegendő haddal siet Erdélybe. Még augusztus 14-én Budáról küld levelet Pozsony városának; de szeptember 28-án már Kolozsvárról parancsolja meg Nagy-Szeben városának, hogy fogassa el a Zápolyai embereit, a kiket az lázítás végett hozzája küldött.[195]

A király sehol ellenállást nem talál. Az erdélyi vajda és főtársai meghódolnak és bocsánatot nyernek: Veres Benedek (Benedictus Rufus-nak nevezi Bonfinius) és mások Lengyelországba menekülnek. Mátyás országgyűlést tart Tordán, a szökevényeket száműzi, birtokaikat elfoglalja; Nagy-Szebenben némelyeket, kik bizony a bazini és szentgyörgyi grófnál bűnösebbek nem valának, kegyetlenül, az oláh vajdák módjára, büntet meg.[196]

Mátyás király Erdélyből István moldovai vajda ellen készüle, a ki a lengyel királynak meghódolt volt s most alkalmasint az erdélyi lázadást is előmozdította. Ezen kívül István már előbb Radu Draku havaseli vajdát megtámadta és tőle Kiliát elfoglalta, sőt Erdélynek széleit is több ízben dúlta volt. Egyébiránt a viszálkodásnak oka a Mátyás birtokában lappangó Áron Péter, előbbi vajda is vala.

Mátyás csak október végén indult el Ország Mihály nádor, Csupor Mihály, Pongrácz János, Báthori István, Bánfi Miklós és több előkelő vezérei társaságában, az ojtozi és gyimesi szorosokon keresztül Moldovába. «Tűzzel, vassal pusztíttat mindenfelé; Bakó, Románvásár, Nyemicz városait porrá égeti.» Már Románvásárnál békét ajánl István, de Mátyás nem bízván őszinteségébe, az alkudozást félbeszakítja.[197] Minden akadály nélkül eljut a sereg Moldovabánya városáig. Itt a vajda megkínálja a királyt békével, felsősége elismerését igérvén, egyszersmind a magyar sereg meg-

lepéséről gondoskodván. Egy erdélyi nemes ember (Bonfinius «scythulus»-nak, azaz székelynek mondja), ki felesége öröksége miatt jött akkor Moldovába, fölfedezé a királynak, hogy 12,000 oláh fegyveres közelget. A király hirtelenében némely védeszközökről gondoskodik, bár mindennek megtételére az idő rövid. Deczember 15-én éjjel a faépületű város több felül meggyújtatik az egyetértő oláh lakosok által. Ez volt a megtámadásra előre kicsinált jel. «A minden oldalról egyszerre előtóduló oláhság majd minden ellenállás nélkül a piaczig előnyomul, de itt a magyarok vitéz bátorsággal fogták fel a rohanatát.» Négy egész óráig tartott az öldöklő viadal; a királynak szánt vágásokat a fentebb megnevezett vitézek fogják fel; a magyarok majd mind sebbe estek; sőt Mátyás maga is háta gerinczén kemény szúrást kapott egy dárda által, melynek hegye testébe tört, s csak négy évi sínlődés után tudta azt maga a természet kivetni. Drach Berthold, a király udvarmestere a csatamezőn maradt sok másokkal: jóval nagyobb volt az elesett oláhok száma. Mind a két félnek több ellenségi zászló jutott kezébe. István vajda ezeknek egy részét a lengyel királynak küldé; Mátyás pedig a magáéit Budán a Szent-szűz egyházában állítá fel.

A király Erdélybe visszaérkezvén, Brassóban tölté a karácsonyt és az újévnek kezdetét, a midőn a várost hűségéért és a moldovai hadjáratra adott segítségért a korona-adó fizetésétől menté fel.[198]

Lássuk itt egy rumun írónak előadását is. Ureki szerint Mátyás minden ok nélkül, csupán azért támadta meg István vajdát, hogy az ismerje el felsőségét, (ne avend niči o pričin če numai ka se'l puie se fic supt

askultarea lui.) Követeket külde tehát Istvánhoz, hogy hódoljon (sa i se inkine). Ezt István nem akarván tenni, Mátyás nagy sereget gyűjte s betört Moldovába azzal a szándékkal, hogy visszahelyezze Áron Pétert. Tatrosnál mene által a határon s november 19-én Románt foglalá el. Egy hétig dúlván a várost, nyolczadnapon felgyújtatá. Innen Szucsava felé tarta, be akarván venni a székhelyet (se apuče skaunul). De hogy az ország egy része se maradjon bántatlanul, letére a Szucsavába vivő útról, a hol őt István várja vala s Baie (Bánya) felé indult, a hova deczember 14-én ére. Itt Mátyás letevén minden gondját, katonáinak a harácsolást és dőzsölést engedé meg. Ezt megtudja István, deczember 15-én rágyújtatá a vigyázatlanul részegeskedő ellenségre a várost, szép renddel támadván meg, s nagy veszteséget okozván neki. A magyarok csak futásban keresének menekvést, de a parasztok is sokat ölének meg bennök. Vagy 12.000 halottat találának; a király is, nyíl által megsebesítve, alig juthata Erdélybe... István barátságos viszonyban lévén a lengyelekkel, a zsákmánynak egy részét a lengyel királynak küldé.[200]

Kázmér lengyel király neheztelését fejezte ki Mátyás előtt a bizony nem dicsőséges moldovai hadjárat miatt, mert Moldova lengyel hűbérség volna. Mátyás tehát levélben világosítja fel a lengyeleket.

Moldova a miénk — így ír 1468-ban — ezt bizonyítja elődeink legrégibb és folytonos, még pedig nem üres, hanem soha félbe nem szakadt birtoklás által megerősített czíme. A moldovai vajdák mindenkor a magyar királyoknak szolgáltak; a tartománynak soha más vajdája nem volt, csak olyan, kit a magyar király küldött oda és erősített meg. Hisz atyánk is, a ki csak kor-

mányzó vala, tetszése szerint egymásután nevezett ki több vajdát a nélkül, hogy valaki ellent mondott volna. (Genitor noster, qui tantum Gubernator erat plures illic successive ad libitum et sine contradictione praefecit vajvodas.) Mindez többet ér holmi följegyzéseknél, melyeket elő lehetne hozni.[201]

Ugyanezen évben István csakugyan Mátyásnak hódol meg, s miután a királytól, kegyelme visszatértének nyilvános jeléül a *baltai* és csicsói várakról, melyek közül az utolsót Bethlen Miklóstól vette volt, adománylevelet nyert volna, a királylyal régi viszonyait egészen megújította.[202]

Ureki hasonlóképen beszéli el. «Kevéssel azután megszűnt a viszály István és a magyar király között. Mert látják vala, hogy a török mindegyiknek kapuja előtt leselkedik. Miután tehát kiengesztelődtek, Mátyás király Balta és Csicsó erdélyi két nagy várral ajándékozá meg Istvánt (au daruit Mateas krain pre Stefan vod done četaci mari la Ardeal linume Balta ši Čičeul.)[203] Itt látjuk először, hogy a király a moldovai vajdát is megajándékozta, mint előbb a havaseli vajdákat Fogaras és Omlás adományosainak láttuk. Mátyás egyébiránt csak *Küküllő-várat* adományozá Istvánnak, de meghagyá ezt Csicsó várának birtoklásában is, a melyet Bethlen Miklóstól vett volt, s a melyre a királyi jóváhagyást II. Ulászló király 1503-ban adta meg.[204]

István vajdának hűsége nem vala tartós; talán Áron Péternek Erdélyben való tartózkodása is ingerelte. Már 1469-ben 8000 lovassal pusztítá Erdély széleit. Áron Pétert meg számos boérnak aláírásával — mintha a moldvai vajdaság elnyerésére hívnák — becsalá Moldovába és lenyakaztatá. Most oly szín alatt, mintha az

erdélyi vajda is adott volna némely sereget Péternek, másodszor üte be István Erdélybe s gazdag zsákmánynyal térhete vissza. Mindezt Mátyás bosszúlatlan kénytelen elnézni, mert a cseh dolgok foglalják vala el.

Az 1467-ik évi országgyűlés azt is elhatározta, hogy Fogaras, Omlás és Radna mindenkor a király kezénél maradjanak, tehát el ne adományoztassanak. De Mátyás nem sokára ellene cselekedett. Úgy látszik, külön is adományoztatott maga Fogaras s különösen Fogaras földje. Mátyás 1471-ben visszaadja Fogarast *Geréb Péter*nek, melyet tőle bizonyos okból («certis ex causis»)elvett volt. (Orsz. levéltárból Fraknóinál a 218. lapon.) Valami Udristya nevűt találunk a fogaras földje birtokában. Most — írja a király a fogarasbelieknek — megtudtuk, hogy Udristya (egregius Udr.) meghalt. Azért a kerületet és benneteket hű szászainknak, kiknek úgy is arra joguk van, adtunk.[205] 1472-ben új adományt tesz Mátyás király, a melyben azt olvassuk, hogy Fogaras vidéke és az Omlás-birtok a szászok tulajdona, mit a királyi adománylevelek bizonyítanak. De minthogy az újabb adománylevelet az innen (Budáról) hazatérő szász követektől elvették az oláh rablók, újra ismételjük az adományt.[206] De azután Korvin Jánosnak, Mátyás természetes fiának lett birtoka 1504-ig, azaz haláláig.

Ugyancsak 1472-ben a beszterczei biró, esküdtek és egész község elpanaszolják Mátyásnak, hogy ámbátor az előbbi magyar királyok a *Rodna-völgye* összes oláhjait örök időre a városnak adományozták volt (licet alias universi Valachi in districtu Rodna-völgye commorantes per divos reges Hungariae, nostros praedecessores eidem

civitati in perpetuum donati fuissent): mégis a királyi adórovók (dicatores) azokat elszakasztják a várostól és a megye nemeseihez számítván, ottan rójják meg, szabadságaik nagy sérelmére. A király tehát meghagyja a dobokamegyei adórovóknak, hogy többé ne a megyéhez tartozók gyanánt rójják meg a nevezett oláhokat, hanem a királyok adományai szerint a városéinak tekintsék azokat (ipsos Valachos in medium Nobilium non dicetis, sed ad ipsam civitatem secundum donationes praefatorum regum pertinere ac in omnibus libertatibus quibus alias usi fuerant, ut permittatis et permitti facere debeatis.)

1475-ben Mátyás Dobokamegyéből kikebelezi Rodna mezővárosát a Rodna völgyében lévő minden tartozóságával együtt s azt és azokat a városhoz csatolja. Ennélfogva Rodna mezőváros és tartozóságai mindig a város alattvalói legyenek, s minden rendes és rendkívüli adót is a várossal együtt fizessenek (ita tamen quod oppidum ipsum et pertinentiae ejusdem dictae civitatis nostrae semper subjecta esse censeantur, et cum civibus civitatis nostrae praefectae Bistriciensis et suis pertinentiis connumerentur, ac in omnibus contributionibus tam ordinariis quam extraordinariis nostrae Majestati pervenire debentibus taxentur.) Az adományt 1475-ben erősíté meg az ünnepies beiktatás.[207]

István moldovai vajda szerencsésen vervén vissza a tatárok berohanását, a havaseli Rad vajdát is nyugtalanítani kezdi. Rad a török szultánnak kedveltje lévén, Mátyás királynak is ellensége; tehát István törekvései Rad ellen Mátyásnak is tetszenek vala. A viszály már

1470-ben kezdődék, István sikertelenül támadván meg Radot. Ez 1471-ben viszonozta a becsapást, de Szocsinnál megveretik.

A szultán másfelé lévén elfoglalva, István a nála tartózkodó Baszarabot, egy előbbi vajdának ivadékát, akará a havaseli vajdai székbe ültetni. 1473. november 15—18. fényes győzelmet nyer Radon s vajdává teszi Baszarabot.[208] Rad a törökökhöz fut s Ali beg már deczember 15-én megveri Baszarabot s visszahelyezi Radot. Ezúttal Ali Magyarországban is pusztít; 1474. febr. 6-án Nagy-Váradot is feldúlja. Mátyás t. i. a csehekkel van elfoglalva.

István vajda a szultán haragjától tartván, ismét meghódol Mátyásnak, ki neki Balázst, erdélyi vajdát és székely ispánt küldi segítségül. A szultán igen nagy sereggel készül Moldova ellen; követjétől izeni Istvánnak, hogy küldje be az Áron Péter által 15 évvel az előtt (1458-ban) megigért adót; de útját folytatja, Rad havaseli vajda is a seregében lévén. Most István nemcsak a lengyelektől, hanem a velenczeiektől, sőt a pápától is kér segítséget. Kázmér lengyel király küldött is; Magyar Balázs is tetemes sereggel forgolódik ott. István nagy ügyességgel csalja mind beljebb a török sereget, előle minden eleséget és takarmányt elpusztítván. Így győz a törökön 1475. jan. 10—12. azon erdőségben, melyet a törökök *agads-deñizi*nek (erdő-tenger) neveznek, a Rakovecz tava és Berlad vize mellett.[209]

István azután még Radot is meggyőzé, ki a törökök segítségére jött.

Azon 1475. évben újra meghódolt István, miről Mátyás király Budáról augusztus 15-én kelt oklevelet adott ki, melynek tartama ez:

Minthogy István vajda visszatért az elpártolástól, *természetes urának ismerte el Mátyás királyt,* s annak mint a szent koronának is tartozó hűséget igért (quod quia fidelis noster Spectabilis ac Magnificus Stephanus vayvoda terrae Moldaviae, ab disvasione rediit, Nosque veluti dominum suum naturalem recognovit, ac Nostrae majestati et Sacrae Coronae nostrae fidelitatem debitam promisit): tehát a király őt, boérjait és egész Moldáviát kegyelmébe visszafogadja.

István megigéri, hogy mindazt teljesíti, a mit az előbbi vajdák jog és szokás szerint tenni tartoztak a magyar koronának. Mátyás megbocsátja és elfeledi, a mit eddig országa ellen a moldovaiak elkövettek. Azon kívül igéri, hogy senkit sem fog országában tűrni, annál kevésbbé pártolni, a ki Istvánnak ellensége. (Nullum, qui habuerit nomen Vayvodatus, sed neque nobilem aut magnatem ejusdem Stephani vayvodae hostem in nostris dominiis in periculum aut opprobrium ipsius aut patriae suae conservabimus, sed omnes tales extra regnum nostrum destinabimus, et cis nullum favorem proestabimus.)

A két tartomány közötti határokban is a király mind István moldovai, mind Vlad havaseli vajdákat azon kiváltságok szerint erősíti meg, melyeket Sándor és Mircse kaptak a magyar királyoktól. (Super metis etiam provinciae Moldaviae cum provincia Transalpina secundum antiquos terminos et consvetudines per praedecessores vayvodas possessos et tantos, utrumque Vayvodam, tam scilicet Stephanum Vayvodam Moldaviensem, quam Vlad Transalpinum secundum privilegia Alexandri et Myrse utriusque partis Vayvodatus a regibus obtenta confirmamus).

Minthogy István személyesen és országul kötelezi magát

segítségre nemcsak a pogányok, hanem a királynak minden ellensége ellen: a király is István vajdát személyesen fogja védelmezni, valamikor szükség lenne reá, hacsak az ország nagyobb ügyei nem foglalnák el, a midőn lehető nagy segítséget fogna neki küldeni.

Ha megesnék, hogy István és boérjai a királynak birodalmába kényszerűlnének menekülni, itt jó vendégfogadásra találnak majd; szabadon is visszamehetnek, sőt a király tehetsége szerint elő is mozdítja visszamenésöket.

Ezt a szerződést mintegy kezesül aláírták az esztergomi és kalocsai érsekek, több püspök; Ország Mihály nádor, Zápolyai Imre szepesi örökös főispán, Báthori István országbiró, Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda, Magyar Balázs erdélyi alvajda és mások.[210] Kár, hogy nem ismerjük István vajdának és boérjainak megfelelő oklevelét.

A felhozott szerződésben nagyon szembe tűnik, hogy a magyar királyok a határokat is megalapították Moldova és Havasel között, a mi nem kis világosságot derít azon függő viszonyra, melyben a két tartomány állott a magyar koronához. Ilyen határjelelő «privilegiumok»-at Sándor moldovai és Mircse havaseli vajdák kaptak, a szerződés világos kifejezése szerint; a mi Zsigmond király idejében történt volna, ha egy időben adattak ki. Mert Sándor 1401—1427-ben vajdáskodott Moldovában, Mircse 1383—1419-ben Havaselben. A két tartomány határát pedig a Milkó folyó tette.

A szerződés, mint jelenidőbeli vajdákat, Istvánt és Vladot nevezi meg. Ez a Vlad nem lehet más, mint Czepes vagy Czepeles (karóba húzó) Vlad. Ennek azonban Mátyás király még azon év februáriusában (datum Budae in festo beati Matthaei ap. et evang. anno 1475) kétszáz

aranyat fizettetett az offenbányai jövedelemből;[211] tehát akkor még Mátyás birodalmában tartózkodik vala. Úgy kell lenni, hogy Mátyás törvényes vajdának tartván őt, azért nevezi vajdának, mert valósággal csak a következő évben, 1476-ban helyezteték vissza.

Vajjon Küküllő várnak eladományozását István részére, valamint Csicsó várnak vételét Bethlen Miklóstól, melyeket a történetírók 1468-ba helyeznek, nem kell-e inkább az imént tárgyalt 1475. évbeli szerződés következésének tartani? Sőt vannak jelek, hogy a két várnak eladományozása 1484-ben történt, midőn Bajazid Kilia és Nesztervárat elfoglalta, mint látni fogjuk, s hogy Mátyás István vajdának eme veszteségét a Csicsó és Küküllővár odaengedésével pótolta, így tudja ezt Verancsics,[212] így Ferdinand királynak a maga helyén felhozandó levele.

A török újra készült Moldva és Magyarország ellen. Báthori István, országbiró, sereget gyűjt Erdélyben, melyet a törökök ellen vezéreljen Havaselben. A király Budáról 1476. szeptember 6-kán parancsot küld a szászoknak, hogy ha volnának közöttük, kik a seregből haza széledtek, azokat tüstént visszaigazítsák a seregbe, hogy Báthorival Havaselföldre mehessenek; a szászok általában iránta szófogadók legyenek; mert a szófogadatlanokat minden vagyonuktól megfosztja majd. (Cum eodem comite Stephani de Bathori ad *partes regni nostri Transalpinae* transire, et omnia ea, quae idem comes Stephanus vobis dixerit facienda facere stb.)[213]

Maga Báthori pedig Bukurest melletti táborából ugyanazon 1476. év november 11-én tudósítja Nagy-Szeben városát, hogy isten segítségével kihajtotta a hűtlen Bászarabot Havaselföldről (his novitatibus avisare possumus, quod deo nobis propitio perfidum Bosaras de regno Trans-

alpino expulimus); hogy kettő híján minden boér hozzá állott már, az a kettő is eljő nemsokára; hogy Tergovistben jó várat — alkalmasint fából — készíttetett, s most Bukurest mellett van. Kéri egyszersmind a várost, hogy sietve kenyeret és zabot küldjön utána.[214]

Ki az a Baszarab, a kit Báthori elhajtott? Nem lehet ama Baszarab, kit István vajda szándékolt a havaseli székre tenni, de a kit Rad a törökök segítségével csakhamar elűzött. Kell tehát, hogy Rad legyen az, kit Báthori Baszarabnak nevez; ezen melléknév nagyon sokszor előkerülvén a havaseli vajdák neveiben. Báthori elkergetvén azt a Radot, a Czepes vagy Czepeles Vladot helyezé vissza a vajdai székbe, a mit Mátyásnak Budán 1477. június 5-kén kelt oklevele megmond.

A király ugyanis Báthori Istvánnak meg András és László atyjafiainak jószágokat adományoz, ez által az elsőnek érdemeit akarván megjutalmazni. Mert Báthori István mindig a király oldala mellett vitézkedett, nemcsak a törökök ellen Szabacs megvétele alkalmával és Moldovában, hanem Cseh, Morva és Szilézia országokban is. S midőn a király a Beatrix-szel való menyegzője miatt távol vala, s ezt az időt a török szultán megragadván, a hűtlen *Bozorad* (sic) havaseli vajdának segítségével Moldovába tört be s azt majdnem egészen elfoglalta (maxima cum manu regnumque et provinciam nostram Moldaviae cum ope et adjutorio Bozorad vaywodae partium Transalpinarum regni nostri, qui a majestate Nostra et sacra corona defecerat, subintravit et totam ferme provinciam ditioni suae subjugavit): a király Báthori Istvánt nevezte ki vezérnek, ki más hűségesekkel együtt megfuttamította a szultánt; azután pedig Bozorad vajda ellen indult, ezt és az oltalmára hagyott törököket kihaj-

totta, s a másik vajdát, a kit a király választott volt, a székébe visszahelyezte (et alterum vayuodam, quem nos elegeramus, in eadem provincia fideliter reliquit.)[215] Ez a másik vajda tehát Czepes vagy Czepeles Vlad.

Erről Dlugoss, azon kornak lengyel történetírója után azt írja Engel, hogy egy séta-lovaglásban egyik szolgája megölte, s neki fejét vette, melyet a törökök egy póznán mutogatának sok helységben. Ez 1479-ben történt volna. Úgy látszik, hogy ki nem állhatták a havaseliek, jóllehet visszahelyezésekor emberségesebb magaviseletet fogadott volt.[216]

Ámde az oklevelekből megtudjuk, hogy Czepeles Vlad vajda még 1486-ban élt, mint látni fogjuk.

A törökök 1479-ben Magyarországon Vasvárig dúlnak. Más török sereg Havaselnek fordúl, a hol, az előbbi tudósítás szerint, a Czepeles helyett mást neveznek ki. A szultánnál t. i. Radu Draknak több fia és nagybátyja vala; ezek közül egynek száná a vajdai széket, a kit Radnak tartanak, mert az úgynevezett belföldi (Filstich-féle) évkönyvek nagyon megbízhatatlanok. Mohammed megszüntette volna a boérok vajdai választhatását, azt rendelvén, hogy a havaseliek más vajdának nem tartoznak engedelmeskedni, mint annak, a kit a szultán nevez ki, és ki az ő parancsára Konstántinápolyban jelenik meg.[217]

Az új vajda seregét is magához vevén, Alibeg 60,000 emberrel, kiket még tíz más basa vezérlett, ront be Erdélybe. Bár sok ügyességgel forog Báthori, Erdélynek pusztítását nem gátolhatja meg kis seregével. A király messze vala, Kinizsi Pál temesi ispán is, kit segítségére hí, csak lassan gyűjtheti össze vitézeit. Báthori mind a mellett kész megütközni. Kenyérmezőn, Felkenyér és Romoz között, esik meg a csata október 14-én. Vitézül

harczolnak a szászok, székelyek, mindnyájan; de már megfogynak, kifáradnak. A végső szükségben jelenik meg Kinizsi csapatja, s a szerencse megfordúl. A törökök nagy veszteséget szenvednek; a gazdag zsákmány a győzök kezében marad.

1480-ban újra szerencsét próbál egy török csapat, de az is a Verestoronynál szégyent vall.

1481-ben nagyobb készülettel támad fel a török, meg akarván boszúlni az 1479-ik évi nagy veszteségét. Báthori István már mint erdélyi vajda, Kolozsvárról 1481. február 23-án tudósítja Altenberger Tamást, N.-Szeben polgármesterét, hogy István moldovai vajda követeitől megtudta (per homines et oratores Stephani vayvodae Moldaviensis novissime ad nos venientes certificati sumus), hogy Alibeg nagy török sereggel a Dunán általjött, s megint Erdélybe szándékozik becsapni, kötelezvén magát ezúttal, hogy megszerzi császárjának Szeben és Brassó városait. Siessen tehát haza (a levélből nem tudni, hol vala Altenberger), s a mi hírt ott vehet, azt lóhalálában izenje meg neki (in morte equi renunciare debeatis). Offenbánya lovasait és gyalogjait is ültesse föl és készítse el, valamint a szászokat is mind, s szálljon Szent-Ágotára, magával a javából egy bombardát, egy taraczkot és két mázsa puskaport hozván.*[18]

S két hónap mulva, 1481. április 30-án Bogáton kelt levelével Báthori megint tudósítja Altenberger polgármestert, hogy valósultak a hírek, melyeket ez Báthorinak küldött volt, hogy Orsova felé útban vannak a törökök: de miképen jártak ott, a dévai várnagy küldötte levélből tudhatja meg. Viszontag a vajda is azt a hírt közli, melyet a brassaiaktól vett, hogy *Czipeles havaseli vajda* azon szín alatt, mintha Kilia ellen indulna,

gyűjtötte össze fegyvereseit; azonban a havasok aljában tartózkodik, várván a török sereget, mely Erdélybe szándékozik becsapni (tamen nunc idem Czypelles cum universo populo et gentibus suis sub alpibus constitueretur expectando Turcorum adventum, qui quidem Turci postquam advenerint, statim has partes Transsilvanas subintrare intendunt). Báthori legszigorúabban meghagyja a polgármesternek, hogy a mennyi fegyverest csak lehet, azokat mentül hamarább Kőhalomra indítsa, a hová ő is elmegyen. A többi szászok is védelemre készüljenek. Különösen a szerdahelyi és szászsebesi szászok, kik Hátszeg felé vannak, arra legyenek készek, hogy a dévai várnagyok felszólítására segélyökre siessenek.[219]

Hogy ez egyszer a török sereg nem csapott be Erdélybe, annak a «győző» Mohammednek május 3-án esett halála, és utána mindjárt a padisah-hatalom felőli belső háború lehetett az oka. Mahommednek ugyan idősebbik fia, Bajazid, 24 órával az apja halála után, a sereg által szultánnak elismerteték; de a nagyvezír, Mohammed Nissani, az ifjabbnak, Dsemnek, fogta pártját, mert ez akkor született, midőn atyja már szultán vala; Bajazid pedig előbb született, tehát nem volna császári fiú. Ha *Czipeles* havasali vajda, a kit Báthori levele április 30-án megnevez, csakugyan az, a kit erről a melléknévről ismerünk, akkor bizonyosan nem tudni, mikor, hogyan szűnt meg élni, s mikor kezdett Rad vajdáskodni.

Mátyás, még pedig a pápa és a keresztyén császár miatt, nem használhatván fel a török birodalom zavarát, mint lehet vala, 1483-ban elfogadá Bajazid megkínálását a fegyverszünetre. «Nem mintha hatalmától félne, szól Bajazid levele, hanem mivel a fegyverszünet mindkét részről kívánatos; mert mind neki az egyiptomi basával

támadott kedvetlenségeire, mind a királynak a császárral folyó háborújára nézve könnyebbségére szolgál, teszi ezen ajánlatot.» E mellett készségét jelenté ki örökös béke megkötésére is. — Mátyás király meg így felele: «Legyen kívánságodhoz képest öt esztendeig béke közöttünk, . . . mégis azon föltétel alatt, hogy nem fogsz az alatt egy országot is megtámadni, mely hitünkhöz tartozik (regnis nostram fidem observantibus) . . . Ha az Istennek úgy tetszik, jövendőre állandó béke is köttethetik közöttünk».[220]

Bajazid azonban 1484-ben nagy sereggel Moldvába ütött s ennek két várát, Kiliát és Neszterfejérvárat megszállotta, melyeknek megvételét István vajda meg nem akadályozhatá. Mátyás éles kifejezéssel lobbantá Bajazid szemére, hogy mintegy lopva vívta meg a két várat Moldovában, melyek Magyarországhoz tartoznak, és így a fegyverszünetbe volt foglalva. (Vestra potentissima Majestas fidem pro nihilo reputando terram Transalpinam et duo castra in finibus Moldaviae existentia, ad regnum Hungariae juridice pertinentia interim expugnari fecit.) A szultán azt felelé, hogy készebb meghalni, mintsem hitét megszegni. Követének szóbeli előadása után maga is azt véli vala, hogy Havaselföld és Moldova is a fegyverszünetbe foglalvák, de maga a kötlevél ellenkezőt bizonyít. Ennélfogva senki rossz néven nem veheti, hogy inkább az íráshoz, mint a szóbeli előadáshoz tartotta magát. A szultán tehát nem szegte meg a fegyverszünetet, mit a király a neki betekintés végett elküldött oklevélből valónak fog találni. Azért nem adja vissza a két várat.

A levél megtekintése meggyőzte a királyt a szultán előadásának valóságáról. Ezen vigyázatlan hanyagság

oly nevezetes oklevél kiadásában oly szerfelett megharagítá a királyt Várdai Péter kalocsai érsek ellen, hogy megvonta tőle királyi kegyelmét, s előbb Árva várában, azután Visegrádon tartotta fogságban.[221] Híre van, hogy Mohammed, Bajazid atyja azt szokta volt mondani, hogy míg Neszterfejérvárat, Kiliát és Nándorfejérvárat nem kerítendi hatalmába, addig nem vehet erőt az illető országokon. Ím Bajazid a két első várat 1484-ben foglalta el: mikor foglalja el a harmadikat a következő szultán, nem sokára megtudjuk.

Mátyás mindig másutt levén bajban, tehát elegendőképen nem biztosíthatván Moldovát, István vajda megint Kázmér lengyel királynak hódolt meg. A személyes hódolat Kolomia mezővárosánál a mezőn történt 1485. szeptember 15-én.[222]

Mátyás király idejében a törvények különbséget tudnak tenni a magyarországi és erdélyi oláhok között. A magyarországi oláhok területei, különösen a Krassó-Szörény és Temes megyebeliek hasonlítanak némileg a kúnok területeihez; azért is úgy katonáskodnak, mint a kúnok. Ezen oláh kerületekről nincsen külön említés, tudtomra, azon idő alatt; alkalmasint nem történt változás azokban 1458 óta. Utóbb van rólok említés, midőn Báthori Gábor erdélyi fejedelem 1609-ben kiváltságaikat megerősíti.[223] A török hódoltságban elenyésznek.

Azoktól nagyon különböznek a bereghi oláhok, kik Munkács várához tartoztak. Emlékezzünk arra, hogy ezek jogot nyertek vajdákat választani, úgy mint a máramarosi oláhok. Ezeknek vajdaválasztásáról eddigelé nincsen történeti emlék kezemnél; de van a bereghiekéről, a «krajnai vajdaságban».

Ehhez tíz vagy kilencz község tartozott. A tíz község ez: Dragabratfalva, Medencze, Ardánháza, Hátmeg, Závidfalva, Kerepecz, Lánfalva, Sándorfalva, Sztánfalva és Kenderes. Néha elmarad Kenderes — nem tudni, mi okból — a midőn csak a többi kilencz számláltatik elő.

Munkács vára gyakran változtatja urát; 1466-ban Szilágyi Erzsébet, Mátyás királyunk édes anyja, bírja. Ez meglátogatván a várhoz tartozó birtokait, azokat, úgymond, igen pusztultaknak találá. Mindegyiket, kiváltképen oláh birtokait (inter caetera possessiones nostras valachales), úgymint: Kerepecz, Lafalva (sic), Sztánfalva, Závidfalva, Hátmeg, Ardánháza, Medencze, Dragabratfalva és Sándorfalva községeket jó állapotban kívánván hagyni, rendeli, hogy:

1. azoknak lakói évenként egy-egy forintot fizessenek (a földesúrnak); kenézeiknek pedig az előbbi 12 juh helyett csak 6-ot adjanak (nincsen megmondva, mennyi juhból s egyszer-mindenkorra jár-e ki a hat juh). Disznóból és termésből tizedet nem fizetnek (az uraságnak), a mint eddig szokás volt. Vágható marhát sem tartoznak adni, kivévén az esetet, ha a várnak asszonya maga van ott, vagy új várnagy jő a várba.

2. Várbeli tiszt ne lakjék közöttök; de ha szolgálati útban van, mindenik községtől egy ebédet vagy vacsorát követelhet. Se a várnagy, se helyettese a birságokból kilenczednél vagy tizednél többet ne vegyen. A gyilkosok vagyonát, a vár urának különös engedelme nélkül, ne foglalja el; de három nyestbőrt követelhet belőle magának. A várnagynak adandó sajt se kisebb, se nagyobb ne legyen a szokottnál.

3. A kenéz a régi szokás mellett maradjon.

4. A bornak, melyet kimérés végett a községek elfogadni tartoznak, csak illő árát vegyék meg (pro vinis nostris, quae super eosdem incolas imponuntur, non plus pretii extorquentur, quam illa vina habent in valore).

5. Hivatalos küldetésben nem szabad egy jobbágytól sem venni el lovat (nec equus cujusque jobagionis nostri causa missionis in legationem auferatur).

Általában pedig minden állapotú ember, ki a megnevezett helységekbe lakni jönne s üres helyen házat építene magának, öt évig tartó szabadságot élvez, mely idő alatt semmi adót, semmi rovást (taxam) nem fizet. Kelt Munkácson, 1466. Mindszent-napját előző pénteken.

Ezekből mind az elharapózott visszaéléseket, mind a helyreigazításokat meg lehet érteni. A gazdálkodás leginkább juhtartás vala még. Üreségekről is tanúsít az oklevél, a mit Erzsébetnek egy más, ugyanazon évben kelt oklevele is bizonyít.

Sandomir nevű egyik jobbágyának üres, csak csipkebokorral belepett földet (terram habitatoribus destitutam nunc veprosam) adományoz örök tulajdonul, hogy benépesítse, s mint soltész örökös birtokában tartsa, de azon kötelezettségekkel, melyekkel más soltészok tartoznak (Scultetiam ejusdem terrae cum solitis obventionibus pro se et heredibus suis perpetuo haberet, sub illis tamen oneribus, conditionibus et servitiis, quibus alii Scultetii tenere Scultetias consveverunt).

Erzsébet halála után Munkács várát és tartozóságait Mátyás király természetes fiának, Korvin Jánosnak adományozta volt. Ez mint Tótország, Opavia (Oppeln) és Liptó herczege (nos Joannes Corvinus de Hunyad, Sclavoniae, Opaviae et Liptoviae dux) ugyancsak Munkácson 1493-ban, Dorottya-nap előtti szerdán kiadott oklevelé-

ben elbeszéli, hogy odaérkezvén s a panaszokat és perlekedő feleket kihallgatván, intézkedett.

Főügy vala a következő. Sztánfalvai vajda László egy, magától Korvin Jánostól Budán nyert oklevélnél fogva a krajnai vajda-hivatalt (officium vajvodatus de Kraina) magának és atyafiainak számára megerősíteni kéré. Az ellen Dabratfalva (sic), Medencze, Ardánháza, Hátmeg, Závidfalva, Kerepecz, Lafalva, Sándorfalva és Sztánfalva kenézei és összes lakossága felszólalának, hogy ott soha örökös vajda-hivatal nem volt, hanem hogy emberemlékezet óta a kenézek és a községek lakói mindenkor tetszés szerint szabadon választottak vajdát. Ezt igen sok tanú erősíté meg.

A községek kívánsága ez vala: Ha kenéz vagy más jobbágy elhal, de vannak örökösei, az elhaltnak vagyonából se a várnagy, se más várbeli tisztviselők ne vehessenek el semmit. De ha örökös nélkül talál elhalni az illető, csak egy harmadfű tulkot, a melynek szarvaira kötelet lehet már vetni, legyen szabad elvenni (de talium rebus et bonis unum vitulum trium annorum, et non plus, vulgo *tulok,* ad cornua cujus corda apponi potest, castellanus pro se recipere potest). Ezek előadása után kérék a községek a herczeget, hogy erősítse meg régi szabadságaikat.

A herczeg látván, hogy Sztánfalvai László helytelenül szerzett magának oklevelet a vajdaságra (eas literas nostras indebite a nobis impetrasse et extraxisse), de hogy a tőkési, vagy más szóval a sándorfalvai és sztánfalvai kenézségnek ő és fiai örökös birtokosai: annálfogva kimondá, hogy a kenézek és a községek lakói, a várnagy beleegyezésével (de voluntate beneplacita castellanorum nostrorum pro tempore constitutorum) évenként választhatnak vajdát.

Hogyha örököse van az elhaltnak, hátrahagyott vagyonából mitsem vehet el magának a várnagy vagy más tisztviselő. De ha nincsen örököse az elhaltnak, a várnagy csak egy harmadfű tulkot vehet magának. — Egyébiránt megerősíti a szabadságokat, a melyeket az előbbi királyok alatt élveztek.

Hasonlóképen megerősítik Munkács várának következő urai, jelesen II. Ulászló neje, Anna királyné 1506-ban, II. Lajos neje, Mária királyné 1523-ban, és II. János választott király 1562-ben.[224]

Vajjon a bereghi Krajna községeiben csupán oláh lakó volt-e? bajos elképzelni; bizonyosan oroszok is valának ott a XV. század végén s a XVI. század elején. Vallás-különbség nem lévén az oláh és orosz között, el sem váltak egymástól külsőképen.

Az erdélyi oláhok legnagyobb részétől ötvened járt a királyi fiskusnak. Ezt az ötvenedet az 1467-ik évi törvény megszüntette ugyan, tizedre változtatván által; de annak, mint általában az egész pénzügyi újításnak nem vala állandósága. A korona-vámot, mely a harminczad helyébe lépett, s mely alól mentességnek nem kellett volna történnie, Mátyás maga gyengíté meg, midőn legott Brassó városát kivette alóla.

Az ötvened azon jogi felfogásból eredvén, hogy a beköltöző oláhok a király emberei, hogy ne mondjam, tulajdonai: azért magánbirtokosnak oláhokat csak királyi engedelemből szabad a maga birtokára telepíteni, s az engedelemért jár a fiskusnak minden ötvenedik juh, vagy ennek értéke. Az ötvened tehát leginkább földesurak oláhjaitól folyó királyi jövedelem vala. Ennek tizedre való átváltozása felette nagy teherré lett, s talán azért

is hamar megszűnt; mert az emlékek azután mindig csak az ötvenedről szólnak.

A királyi várakhoz tartozó oláhok viszonyai természétesen mások, s igen különbözők valának.

Erdélyben az 1437-ki nagy pórmozgalom nagyon gyéríté a nyugati egyházhoz tartozó földmíveseket, akár magyarok, akár nem magyarok voltak is azok. A következő háborús idők még előmozdíták a földmívesek számbeli fogyását. Ellenben az oláhok szaporodását a pásztorkodó élet is, melyet a háború sanyargatásai alig-alig érintettek, előmozdítja vala. De eme szaporodás, természet szerint, mind szűkebbé teszi a pásztorkodás területét az irtott vagy még irtandó erdőkben és a havasokon. Az oláh kénytelen lassanként az ekéhez is fogni; arra pedig sok alkalom nyílik, a mint a földmívelők falvai elnéptelenednek. A juh-tartó oláhból tehát földmívelő oláh válik, még pedig vagy azokon a helyeken, a melyeken addig csak marhatartás volt, vagy előbbi lakosaiktól megfosztott helyeken.

A juh-, szóval a marha-tartó oláh tizedet nem fizetett az erdélyi püspöknek vagy székes káptalannak; mert csak földmívelés után járt a tized. Ez, úgyszólván, a szántóföldnek, nem a személynek adója. A ki tizedelő földet mível, az tartozik tizedet adni; a ki nem-tizedelő földet mível — milyenek voltak az irtatlan erdők, a havasok — az nem is tartozik tizeddel. Az eredeti tizedelő földeket lassanként *keresztyén földek*nek (terrae Christianorum) kezdék nevezni, mert azok mívelői katholikusok valának, kiket a kor a *keresztyén* névvel különböztet vala meg a nem-katholikusoktól, a *schismatikusok*tól, azaz a keleti egyház híveitől, az *oláhok*tól és szerbektől.

Ámde az úgynevezett «keresztyén» földmívelők fogytával azoknak helyeit az oláh földmívelők foglalják el; a keresztyén földet tehát schismatikus ember míveli, a kinek a katholikus püspökhöz és káptalanhoz nincsen köze. Fizessen-e az is tizedet?

Erre Mátyás király 1468-ban felel, azt parancsolván, hogy a schismatikusok, a kik *keresztyén földeken* gazdálkodnak, a tizedet, a «patrimonium Christi», tartoznak az erdélyi székesegyháznak fizetni. A vajda és alvajda szorosan ügyeljenek arra, hogy a schismatikusok (oláhok, szerbek) pontosan adják meg a tizedet. Hozzá tehetem itt mindjárt, hogy II. Ulászló 1506-ban megújítá ezt a parancsot, melynél fogva minden schismatikus és oláh, kik *keresztyén földeken* laknak (universis Schismaticis et Walachis ubivis in terra Christianorum habitantibus), a tizedet a fejérvári káptalannak fizetni tartoznak.

Így támadt a különbség a tized-fizető és tized-nem-fizető földek közt Erdélyben, mely sok helyütt a legutolsó időig maradt fenn.[225] Mert az irtások, az oláhok első telepedései, azelőtt nem fizetvén, sőt nem is fizethetvén tizedet, azután sem fizettek azt, midőn szántóföldekké váltak.

A megférhetetlenség a régibb lakosok és az oláhok közt nemcsak nem szünt meg, sőt mintha növekednék. Leginkább a szászok szenvednek sokat az oláhoktól, kiket, úgy látszik, eleinte, bizonyos szolgálatok fejében, szívesen fogadtak be. A szászvárosiak 1464-ben azt jelentik a szebeni birónak és esküdteknek, hogy Mátyás-mestert, volt birájok fiát, választották birónak, még pedig királyi engedelem mellett; s hogy az az egész széknek, jelesen *a szászok, magyarok és oláhok* akaratával történt. (Quamobrem magistrum Matheum, filium prudentis viri

Ladislai judicis voluntate cum totius sedis, signanter Saxonum, Hungarorum ac Walachorum decrevimus eligendo nostrum in judicem.)[226] Itt az oláhok mint hasonló jogúak tünnek elő; pedig a szászok még mesterinasnak sem fogadták el az oláh fiút. Egyébiránt megjegyezhető, hogy 1464-ben történik az első említés a szászvárosi szék oláhjairól.

Nem is annyira a székekben, mint másutt, a szomszédságokban lakó oláhok, valamint nemesek is bántogatják a szászokat, Mátyás királynak 1469-ben kiadot oklevele nemcsak erre a tárgyra, hanem az általános erdélyi állapotra vet különös világosságot. Monetarius (Münzer?) Konrád, szebeni lakos, mint a *hét* meg *két* szász széknek megbizottja, kéré Mátyás királyt, erősítse meg kegyelmesen a szászoknak következő határozatait:

1. Ha nemesek vagy más birtokosok, jelesen oláhok, *kiváltképen pedig a fogarasi és omlási kerületekben lakó oláhok,* juh-, sertés- vagy egyéb nyájaikat, tilalom ellenére, a szászok földjeire bocsátják, s vetésekben, legelőkön, erdőkben kárt tesznek, a juh-nyájból első ízben két ürüt vagy két juhot, másodízben négyet, harmadízben tizenkettőt foghatni ki a megtérítés biztosítására (pro vadio, vulgariter Schatzung); sertésnyájból első ízben egy disznót, másodízben kettőt, harmadízben a tizediket.

Ha ilyen emberek vagy oláhok éjjel, avagy esős időben tesznek kárt a vetésekben, tizenkét ürüt vagy juhot foghatni ki; s egy bárányt, juhot vagy disznót ölni is lehet azon a helyen, hogy a kifolyt vér bizonyítván a kártevést, azt el ne lehessen tagadni.

Ha nagyobb a kár, mint a kifogott állatok értéke, az illetőtől megtérítést követelhetni. Ha az oláhok vagy mások

oly erősek, hogy tőlök megtérítést kapni nem lehet: a megkárosodottak a helység biráját és lakóit szólíthatják segítségre. Ha az egész helység sem bírna a kártevőkkel, az egész széket kell segítségre szólítani. Ha még a szék sem volna elég, a hét és két szék álljon fel. Sőt ha az összes szászság sem volna elég erős a hatalmaskodás megtorlására, a vajdát vagy alvajdát hívhatják segítségül.

2. *A hét és két székben lakozók ne merjenek, egy ezüst márkányi büntetés alatt, oláhokat fogadni éjjeli őröknek, vagy nekik bért fizetni.*

3. Ha valakitől lovat vagy más jószágot elloptak, s ő a nyomait követve, *szászok, magyarok vagy más keresztyének* határára, helységére jut: az illetők a házaikban és egyebütt tartoznak megengedni a keresést; sőt meg is esküdni, hogy nálok nincsen a keresett jószág.

De ha a nyomok oláhok lakta helységre, határra vezetnek, az oláhok a keresett jószágot tartoznak kiadni. Ha pedig ki nem adnák, s a megkárosodott hetedmagával teszi le a szokott esküt: az oláhok a lopott jószágnak árát kötelesek letenni.

4. Ha a zsiványok, rablók akármely méltóságú embernek birtokáról intéznek támadást a szászokra: a székek 25 ezüst márkányi büntetés alatt kötelesek a megsértett helységet támogatni, s a hol elfoghatják a gonosztevőket, azokat megbüntetni.

5. A szászok közötti hitel megerősítésére határozták, hogy a fizetni nem akaró adóst fogságba lehet tenni, s az ország más városainak szokása szerint addig fogva tartani, míg le nem fizetendi adósságát.

Ezeket a király «in quantum rite et legitime atque pro commodo et utilitate dictarum Sedum factae sunt,

ratas, gratas et acceptas habendo» erősíti meg Olmützben, 1469. ápril 25.[227]

Egyébiránt Mátyás a szabad költözködhetést, a földadónak és más tartozásnak lerovása után (justo terragio deposito, aliisque debitis persolutis) 1474-ben s körülményesen 1481-ben határozta el. Azért közlöm az érdekes tartalmat.

A hét és két szász széknek szászai panaszolják, írja Mátyás Budáról augusztus 26-án, hogy nemes és más birtokosok nem akarják elereszteni a szászok földjéről hozzájok költözötteket, ha vissza kívánnak térni; valamint jobbágyaikat, bár lefizették minden tartozásaikat, sem akarják elereszteni, hogy a szászok földjeire költözzenek, mi kedvetlenségünkre és a szászok nagy kárára történik (in nostram displicentiam praejudiciumque et dampnum dictorum Saxonum valde magnum). Minthogy pedig, valamint a kúnok, jászok és afféle más nemzetbeliek, úgy a szászok is mindnyájan *egyedül a királyi felség alá tartoznak;* s minthogy különben is *régi törvény és országos szokás szerint,* szabad minden jobbágynak, ha lefizette tartozásait és engedelmet kapott, másnak birtokára költözni (de bonis cujuscunque habita licentia, justoque terragio deposito et aliis debitis suis persolutis ad possessiones et bona alterius cujuscunque libere recedere possit, talisque dimitti debeat): tehát meghagyja a király a nemeseknek, hogy a föltételek teljesítése után eresszék el nemcsak a visszatérni kívánó szászokat, hanem más jobbágyaikat is. Fel is hatalmazza a hét és két szász széket, hogy háromszoros megintést előrebocsátván, szabadon vihessék magokhoz, kik hozzájok akarnak költözni. (Facultatem dedimus .... ut ipsi facta trina monitione, prout haec ex antiqua eorum lege

et consvetudine habent .... cum omnibus eorum rebus et bonis levare et ad possessiones et bona nostra Saxonicalia libere traducere et transferre possint et valeant.)[228]

Ez a szabad költözködhetés a szászság földére, természetesen, szaporította a szász székek[229] lakosságát de az ottani oláhokat is.

Mátyás király czigányokat is adományozott a szebenieknek. Azokat is el akarták vonni a várostól. Mátyás tehát reá ír a vajdára és alvajdára, hogy ezen czigányok (populi illi egiptiaci seu ut vulgariter nuncupantur czigani), kik Szeben külvárosaiban tanyáznak, nem tartoznak a vajdai hatóság alá; azért nem szabad akár személyeikben, akár vagyonukban bántani. Mert a király azokat (mediantibus aliis literis nostris) a városnak a szükséges munkák megtételére adományozta (in subsidium et necessarios labores eiusdem civitatis deputavimus).[230]

Még azon királynak elég erős kormánya alatt is folynak vala a hatalmaskodások; miért nem bátorodtak volna ilyesmire az oláh kenézek is, el-elfoglalván idegen területet, s azt benépesítvén. Mátyás 1487-ben le is rontata ilyen falut, nem akarván eltűrni, hogy ott a királyi jobbágyok veszedelmére befészkelődjenek az oláhok. (Cum cognovissemus, quod ceteris regnicolis et praesertim vicinis jobagionibus nostris impedimento essent, pati noluimus, ut ibi radicentur, et idcirco eandem villam igne totaliter consumi et penitus deleri fecimus.)[231]

Egy évvel előbb, 1486-ban, Mátyás király, a nemesek és szászok együttes panaszaira (intelligimus ex querelis universorum nobilium et Saxorum partium nostrarum Transsilvanarum) rendeletet bocsát ki az erdélyi vajda és székely ispánnak, hogy törje meg az oláhok vakmerő-

ségét, kik fegyveres kézzel is megtámadják a lakosokat, sőt még a nemeseket is. Jóllehet az oláhok nem születtek, nincsenek is meghíva a szabadságra: mindazonáltal az ország meghagyása ellenére hatalmaskodás és gonosztettek útján szereznek magoknak szabadságot. (Licet Olachi nec ad libertatem vocati nec ad libertatem nati tamen libertatem contra regni mandatum vi quasi et facinoribus sibi arrogare audent.)[232]

Itt közlöm két rumén írónak ítéletét Mátyásról. — A XVII. század közepén, mintegy 1645 után Ureki így nyilatkozott felőle: «1490-ben halt meg a magyar király, vitézségének nagy hírét hagyván maga után. Mert győzelmesen harczolt nemcsak a németekkel és más szomszédjaival, hanem a törökökkel is, a kiken nem egyszer győzött.»[233] Az erdélyi oláhok szándékos kegyetlen elnyomásáról egy szót sem mond, mert, tudja, hogy a havaseli és moldovai «rumunok», azaz pórok, még különbet szenvednek vala. Ekképen írt volna más rumén író is 1746 előtt.

Bezzeg 1746 után, különösen e században, másképen írnak a rumén történetírók. Balčescu († 1852), egyike a leghíresebb rumén historikusoknak, miután elmondta, hogy I. Lajos királyunk 1366-ban az oláh nép kiirtását rendelte el Erdélyben; miután az 1437. évbeli *magyar* földmívelők támadását, melyet oláh támadásnak ád ki (in câtu la 1437 Românii apucară cu toţii armele impotriva tirannilor), megemlítette, úgymond: «A rumén Hunyadi János, mint kormányzó és fia Mátyás, mint király, ha reá gondoltak volna is, hogy megszüntessék a feudalis rendszert, azaz *hogy elkergessék a magyarokat a ruménck földjéről* (de aru fi voitu să disfiinţeze regimul feodalu, seu *să goniască pe Ungarii din pamentul*

Ramânilor), nem tehették azt, mert a magyarok nagyon szemmel tartják vala. Beérték hát azzal, hogy megnemesítettek sok oláhot, a mi nem használt semmit. Mert ezek a nemesek, ha szegények, nem tehetnek vala semmit a számos magyar nemesség ellen, ha pedig gazdagok, belémerültek a magyar aristokrácziába, elvesztvén nemzetiségöket is.»[284]

Ez utóbbi való, de Balčescu elfelejti a hitvallást. Mert a mely oláh katholikussá lett, az annálfogva magyarrá is lett. Úgyde mind a kormányzó, mind Mátyás király buzgó katholikusok valának. Ennek másik pédáját Oláh Miklós nemzetségében látjuk nem sokára.

A havaseli és moldovai *rumun*okról, azaz pórokról, nem találok semmi tudósítást a tárgyalt időszakban. A vajdák monostor-alapítások, adományok és perbeli ítéletek megerősítései által jelentik belső kormányukat. Egy ilyen megerősítést találok Czepes Vladtól, még pedig 1486. április 23-ikáról. Az ítélet 12 boérnak tanúságán alapul s Czepes Vlad a župan Ghizdavacz Dimitru és župan Djetko *bánok*ra bízza, hogy a «hatalom»-mal (xatalm) védelmezzék a birtokosokat a bitorlók ellen. A közlő (Hašdeu) jegyzeteket teszen az oklevélre, kiemelvén, hogy már a XV. században előfordul a *hatalom* szó, mely a későbbi emlékekben gyakran találtatik. Azt is kiemeli, hogy két *krajovai* bán, Ghizdavacz Dimitru és Djetko említtetik 1486-ban.[285]

Először esvén szó a krajovai bánokról, helyén valónak találom azokról némi tudósítást adni.

Ismeretes a mese, hogy valami Radu negru valamikor 1220. és 1290. között Fogarasból indult volna nagy

sereggel Oláhország megalapítására. Ott talált volna több apró fejedelmet, köztük a krajovai bán lévén leghatalmasabb. Ez mindjárt meghódolt volna Radunak; azért megtartotta méltóságát, sőt a vajda után legelső boér a krajovai bán lett.

Hašdeu 1875-ben az «Istoria critica a Romaniloru» (115—121. lapokon) mesének nevezi a Fogarasból való kiindulást (fabula despre venirei lui Negru din Fogarasu): az idézett «Columna lui Traian»-ban 1876-ban Krajováról is kezdé eloszlatni a mesét; azután 1884-ben épen Krajovában adá ki «Olteneščele» (mintegy Oltbeliek, Oltra vonatkozók) neve alatt egy könyvecskét, melynek legnagyobb része (25—130. lap) a Krajova eredetét fejtegeti.

E század elején Fotino és utána egy oláh Anonymus görögül írt munkájukban indították meg a krajovai mesét.[236] Fotino szerint a bolgár-vlach uralkodó János (Joannitzius) az Olton innen is ura volt a bánátnak, öt kerületet bírván Dakiában. Ez a János alapítá Krajovát, maga nevéről nevezvén azt így. Mert a vlach és bolgár nyelven *Jova, Iván* János, *Krain* pedig király, tehát *Kraijova* annyi, mint Király János. Ez továbbá 1205-ben Szent Demeter nevére építtete egyházat is, melyet *Banaszának* (báni-nak) neveznek.

Hašdeu azzal mutatta meg a Fotino elbeszélésének valótlanságát, hogy Joannitziusnak egy talpalatnyi birtoka sem volt Dunán innen; bármely dicsőségére szolgálna is a rumun történelemnek, úgymond, arról le kell mondani. Fotino azt a szent-demeteri egyházat, melyet Asan és Péter 1185. építettek, Krajovába teszi által s úgy gondolja ki a mesét.

Hašdeu helyben megvizsgálván a Banasza-egyházat,

egy felírást talált, mely azt hirdeti, hogy Mátyás vajda azt 1652-ben «de iznovu» azaz újból építette. Találá egy haranglábnak nyomát is, mely régibb épületnek maradványa. Ez alig két századdal előzhette meg a Mátyás vajda új építtetését. Az első bán, a ki Krajovában székelt, *Barb* vala 1450—1510 tájban úgymond Hašdeu; a régi egyházat tehát Barb építette, azért nevezik vala *banaszá*-nak, azaz báninak.

Ennélfogva semmivé oszlik el azon krajovai bán is, ki a «honalapító» (hasonlóképen) mesés Radunak legelőször hódolt volna.

De Hašdeu ekképen folytatja: A szláv oklevelekben Barb így nevezi magát: *župan Barbul Kralevski.* Az erdélyi szászok ismerik vala. Mert a nagyszebeni levéltárban azt találá Hašdeu, hogy a szebeniek 1494-ben küldének «unum rete pro piscibus capiendis honore *Barbwl de Krayova,* propter refugium ad eundem habitum in avisatonibus Thurcorum». A szebeni kémlők Barbnál találtak volt menedéket, midőn a törökök mozgalmait lesték, azért küld neki a város tiszteletdíjul egy halászó hálót. Ugyanott találá Hašdeu a szászvárosiak oklevelét is 1499-ről, melyben ez áll: «per quendam boëronem in regno Transalpinensi commorantem, *Barb de Kralyewa* vocatum».[237]

Ámde a leghitelesebb tanúk, a szász oklevelek, Barbot nem nevezik *krajovai bán*nak, csak *krajovai boér*nak. Úgy látszik nekem, hogy Hašdeut a «báni» egyház ejtette tévedésbe; mert a «báni» név későbbi században is támadhatott. Barb talán nem is volt krajovai bán, valamint talán a «báni egyháznak» sem volt építtetője. Annyi bizonyos, hogy 1499 tájban a *krajovai bán*, ha ugyan akkor már élt ez a nevezet, nem szorította még

ki a szörényi bánt, mert 1497-ben «dominus Bartholomaeus Drágfy waywoda, nec non egregius Petrus Tharnok de Machkas, *banus Zewryniensis,* szerepelnek egy oklevélben.[238] Egyébiránt mint majd látjuk *Barb bán* 1507-ben említtetik.

Hašdeu jártas lévén a szláv nyelvekben is, jól tudja, hogy *Kralyeva* vagy *Kralyova* annyi mint királyi. Kralova, kraleva, *krajova* olyan szláv származék, mint *Bukova* (buk = bükk), *Rogova* (rog = szarv), *Szadova* (szad = ültetés) stb. havaseli helynevek. Kérdés tehát, mely királynak vagy alapítása vagy tulajdona volt *Krajova?* Havaseli király soha sem volt a mi napjainkig. Hašdeu, Jónás kún királynak akarja tulajdonítani. Ámde 1239—1241 tájban a kúnok nem valának még állandó lakásokhoz szokva, annálfogva kún király alig lehete városalapító. Krajova tehát okvetlenül magyar királynak köszöni eredetét, habár nem mondhatom, hogy melyiknek.

Ureki szerint a moldovai István, majdnem minden győzelmét egy monostor építésével hálálta meg. Leghíresebb és leggazdagabb monostora vala *Putna,* a mai Bukovinában, mely Mária Terézia uralkodásáig Moldovához tartozott. De nem monostoralapító oklevelet, hanem egy birtokvételnek jóváhagyását közlötte, melyet István vajda 1476. május 26-án kiadott. A sok tanú között ott vannak a szláv oklevélben a Neszter-Fejérvár porkolábja (parkalab belogradskii), a Kilia porkolábja (parkalab kelinskii), a Nemcz porkolábja (parkalab nemeckii) és a Novograd (Újváros) porkolábja (parkalab novogradskii).[239]

A magyar *porkoláb* szó a német burggrafnak magyaros kiejtése. A szokott tiszti latinnyelvben «castellanus»

a burggraf. Ez a német szó bizonyosan I. Lajos királyunk ideje előtt nem vala ismeretes nálunk; azt hiszem, Zsigmond idejében került hozzánk. Tőlünk pedig által ment Moldovába, mint sok más, p. o. a polgár, soltész stb.

Moldova egyéb tekintetben is nevezetes reánk nézve. Említettük a bakói katholikus püspökséget. 1458—1490-beli időszak alatt bakói püspökök valának *Rosa János* 1453—1460-ig; *Davidicze János Simon* 1460—1466-ig; Waldhütteni plebános *Péter* 1467—1494-ig.

Rosa Jánosnak és Davidcze János Simonnak feladata lett volna a Huss tanítása követőinek megtérítése. «Mert a husszita jövevényeken kívül, szászok és magyarok is mint kereskedők, művészek és gazdag mesteremberek előkelők lévén, kedvelik vala a Csehországban keletkezett veszedelmes hitújításokat.»[240] De abban, a megtérítésben már a háborús idő miatt, melyet ismerünk, sem igen boldogulhattak a püspökök.

Láttuk, hogy déli Magyarországból Moldovába menekülének Huss tanítványai; azt is megtudtuk, hogy ott a menekülők a bibliát fordították. Ebből a fordításból tetemes részek maradtak meg az Ó-testamentomból és a négy evangélium; a legjelesebb magyar nyelvemlékek. A négy evangélium »Moldovában, Tatros városában, úr születésének ezer négyszáz hatvanhatod esztendejében» másoltatott.[241] Tehát a XV. századból nem Mátyás királyunk híres udvarától, hanem a kiüldözött magyar huszitáktól maradtak magyar nyelvemlékek. Az ó- és új-testamentomi könyvek magyar fordításához képest üres hordónak kongása, a mit íróink a Mátyás embereinek nemzetieskedéséről hirdetnek. Hogy magyar nyelven társalkodtak, nem érdem.[242]

Kiesoda az a Németi György, a ki 1446-ban lemásolta a négy evangéliumot? Maga azt írja (az előbb közlött jegyzetben), hogy Hensel Imre fia. A Prágában tanultak közt 1407-ben volt «Emericus de Septem castris». Ez az Imre nyilván szász volt, s talán nem tévedünk, ha Györgyöt az ő fiának állítjuk, a kinek azért lett *Németi* vezetékneve.

Tatros városa a hasonló nevű Tatros folyó mellett van, mely a székely földön eredvén, a gyimesi szoroson által siet Moldovába, s Okna és Tatros mellett folyván, a Szeretbe szakadt. Tatros szász lakosságú hely lévén, Németi György magyar hitrokonaival együtt szíves fogadást talált ott. Ha csak másoló volt is, tökéletesen bírta a magyar nyelvet, mint egy századdal utána Heltai Gáspár.

Úgy látszik, a magyar nyelvű husziták számosabbak valának Moldovában, mint a német nyelvűek; ezt a magyar bibliafordítás bizonyítja, mert azon időben Moldovában német bibliafordításnak semmi nyoma.

Tatros azután eloláhosodott, de még 1591-ben a «soltész és tizenkét esküdt polgár» a német városi alkotmányt bizonyítja. Bányában is, a hol Mátyást meglepték az oláhok, németek laknak vala, mit egy szlávul írt oklevél 1453-ból bizonyít, mely hasonlóképen soltészt és polgárokat (soltezi i pragari ot Bani) említ.

Bakó (Bakeu) közelében Lukačestiben is magyar colonia vala. Ezt a falut István vajda a Bisztricza-monostornak adományozá.

Nevezetesebb *Hus* város, melyet 1460-ban Pozsony- és Soprony-megyékből kihajtott magyar husziták alapítának. A név tulajdonképen *Husi*, azaz huszok, mert így nevezik vala Csehországon kívül a XV. században

az úrvacsorát két szín alatt vevőket (utraquistákat). Sándor vajdának két szláv oklevele «u Husoch» = Husiban kelt 1552. április 2-án, meg 1555. május 9-én. Husi városról utóbb is szó lesz.

Azon az úton, melyet a magyar kiüldözött husziták 1436-ban mutattak volt, ama «testvérek» is Moldovába jutának, kiket Mátyás király 1488-ban zavart ki Morvaországból. Lelkészi vezetőjük Slansky Miklós vala. De Mátyás halála (1490.) után égy más lelkészi vezető Chrenovsky Illyés kalauzolása mellett visszaszállingózának.[243]

3. *II. Ulászló 1490—1516; II. Lajos 1516—1526.*

Havaseli vajdák: V. Vlad 1492-ig; V. Rad 1493—1508; Michne vagy Mihály 1508—1510; Vladucze 1510—1512; Baszarab Neag 1512—1521; Theodosius; VI. Rad 1521—1522; VI. Vlad 1523; megint VI. Rad 1524—1529.

Moldovai vajdák: I. István 1504-ig; III. Bogdán, Istvánnak fia 1504—1517; II. István, Bogdan fia 1517—1526.

Zápolyai István, Ausztria helytartója s Bécs parancsnoka, két héttel Mátyás halála után nem átallá ilyenforma felhívásokat küldeni széjjel az országba: «Immár elmélkedjünk arról, hogy megszabadítván Magyarországot a szorongattatástól és elnyomástól, mit ekkorig szenvedett, régi szabadságába helyezzük vissza!» [244] Báthori István erdélyi vajda és a székelyek ispánja pedig így nyilatkozék, hogy neki olyan király kell, a kinek üstökét markában tartja.[245]

A választás Ulászlóra esett, kit a csehek, Podjebrád halála (1471. márczius 23.) után már április 27-én, 15 éves korában, Mátyás ellenére, választottak volt cseh

királynak. Ezen II. Ulászló tehát 34—35 éves vala, midőn a magyar királyi székbe ült, legjobb férfikor, ha igazán férfi és uralkodásra született a király. De a hír «dobzse László»-nak, azaz *«jól van László»*-nak nevezte el, nem tudom, már életében-e, vagy csak halála után? s ez nem dícsérő jellemzés. A magyar oligarchia, papi és világi egyaránt, melynél önzőbbet, kapzsibbat alig ismer a történelem, nemcsak visszaszerezte magának szabadságát, sőt azt még nagyobbította is. Ámde bele is veszett az ország, a min, fájdalom, a hitvány oligarchiai szellem nem is búsult.

II. Ulászló tehát Csehországnak és Magyarországnak királya, ámde *választott* királya, kinek kezét a választók bilincsekbe verték, s kitől a királyi jövedelmet, a mivel a választók kívánsága szerint, az országot védelmezni tartozik, épen azok vonták el. Mátyás hódításai, mint olvadó hófuvatok, úgy enyésznek el, sőt magából az országból is el-elmosnak széleket. S mind a mellett Ulászló királyi akaratot is tud néha mutatni, ha van, ki felkölti.

A havaseli és moldovai vajdák nem felejtik el, a mivel a magyar koronának tartoznak. A havaseli Vlad 1492-ben tudósítja a szebeni tanácsot a törökök hadi mozdulatairól, különösen arról, hogy a török császár a szendrői vajdaságot Ali bégnek, a bodonit pedig valamely Matkovichnak adta, s úgy látszik, hogy Erdély ellen készül. Egyszersmind kéri Vlad, hogy ne hirdessék ki ezt a tudósítást, hanem csak Báthori erdélyi vajdával közöljék, hogy baja ne legyen a törökök részéről. (Petit hoc indicium ab se factum clam haberi atque unice Stephano de Bathor communicari, ne si Turcae compperissent, molestiae sibi conflarentur.) [246]

Moré György, a ki szörényi bánná is lett, Szörényből

két szekérrel vitt török fejeket Budára; Bajazed szultán annyira felingerült a Szörényből való kicsapásokon, hogy még ez 1492. évben megszállotta az erősséget; de Kinizsi Pál elveré a törököket, sok foglyot ejtvén, kiket embertelenül kínozván öletett meg.

A szultán sejtvén, hogy Magyarország érdekeit szolgálja Vlad, ezt vagy 1492 végén, vagy 1493 elején elűzé, ki Erdélybe menekült. Mert Ulászló király a szebenieket felszólítá, hogy ne akadályozzák meg a havaseli kereskedők és előkelők megszállását nálok, ha a törökök becsapnak Havaselbe, mert így megtudván az újságokat, a királynak is jobban szolgálhatnak (quoniam hoc pacto Cibinienses de diversis novitatibus avisati facilius rebus suis consulere possint). Azonkívül a «Registrum proventuum regalium»-ban, melyet Engel Magyarország történeteiben közlött, pénz-kiadások fordulnak elő, melyek 1494-ben Vlad havaseli vajdának adattak. (Vlad vaydae Transalpino ad mandatum regium dati sunt stb.)

Az új havaseli vajda *Rad;* egy oklevél 1493-ban «Kalagyor Vajvoda Transalpinus»-nak nevezi.

Erdélyben is változás történt a vajdaságban. Mátyás halála után, ki annyira-mennyire megfékezte volt az oligarchák s általában az egyházi és nem-egyházi birtokosok zsarolásait — mit e szójárás: «meghalt Mátyás, oda az igazság!» bizonyít — a féktől fölszabadított oligarchák, birtokosok kényök-kedvök szerint gazdálkodának nemcsak jobbágyokon, hanem szabad embereken is. A székelyek nyomorgatásában Báthori István, erdély vajda, a kenyérmezei győző, lőn átkos hírűvé. Az, mint a székelyek II. Ulászlónak elpanaszlák, az előkelő székelyeket ki akarta irtani s a szegényeket minden jogaikból kiforgatni, mintha a nemesek parasztjai és jobbágyai

volnának (tanquam coloni et jobagiones essent nobilium). Valóban irtóztatókat hoznak fel a panaszlók. S hogy felrázzák a királyt tespedéséből, azt is megemlítik, hogy Báthori a királyi választás előtt nyilván hánytorgatta, hogy neki csak olyan király kell, a kinek üstökét mindig a markában tarthassa. (Ante electionem enim Majestatis vestrae in regem idem dominus vajvoda manifeste dicebat, quod ipse regem eligere vellet, cujus crines continuo in manu tenere posset.)

Hogy pedig a székelyek közül senki ne bátorkodjék a király előtt panaszt tenni, azt is mondogatta Báthori: Két feje legyen annak, ki panaszkodni megyen a királyhoz, mert ő bizony leüti az egyiket; ám lássa azután, hogy a másik legyen a vállán.[247]

Mégis hosszú panaszlevéllel menének fel Budára a székelyek, s Báthori István letéteték a vajdaságról, helyébe pedig Losonczi László és Drágfi Bertalan lőnek erdélyi vajdákká.

Ulászló Lőcsén Albert öccsével és más rokonaival találkozván, a hol egy hónapig Zápolyai István vendégei valának, onnan Kassára mene, a hol némely urakkal egy-egy aranyat vettetett minden jobbágyi házhelyre. Azután Kassáról Nagyváradra, s innen augusztusban (1494) Erdélybe utazék, a hol a törökök becsapása, s az új vajdák egyenetlensége nagy zavart támasztottak volt. A kivonuló törököket Telegdi István alvajda a Verestornyon utólérte és a zsákmányokat elvette ugyan; de a belső rendetlenséget utóbb csak Drágfi vas keze szünteté meg. Erdélyben Ulászlónál mind a havaseli (Rad), mind a moldovai (István) vajda követei tisztelgének. Mert ha Ulászló *személye* tiszteletet parancsoló nem volt is: de nagy vala még *a magyar királynak tekintete.*

Az új havaseli vajda előbb a törökök védettje vala, de azután hamar a magyar koronához hajlott. Követei 1495-ben Bácsra jövének egy török megbizottal s Ulászló három évi fegyverszünetet köte a szultánnal. Ennek következtében a menekülő Vladnak nem lehet többé maradása Erdélyben. Ulászló tehát azon év november 1-én a számüzött vajdának (Magnifico Vlad vayvodae, filio quondam Drakulya, fideli nobis dilecto) meghagyja, hogy ismételt felszólítás után immár menjen ki Erdélyből, a hol eddig, s különösen a szászoknak, sok alkalmatlanságot és kárt okozott (non sine displicentia intelleximus, Te adhuc in illis partibus esse, et plurima damna et nocumenta praesertim Saxonibus nostris irrogasse), még pedig Somi Józsa temesvári ispánhoz menjen. Különben tudja meg azt is, hogy a király felhatalmazta a szászokat, védelmezzék, a hogy bírják, magokat ellene és övéi ellen. (Nam certus esto, quod praefatis Saxonibus nostris omnimodam facultatem dedimus, ut se adversus Te et Tuos, utcunque potuerint, defendant.)[248]

1593. augusztus 20-án ismét fegyverszünet kötteték hét évre a szultánnal, a mely azért is nevezetes, hogy az oklevél egyenként nevezi meg a tartományokat és erősségeket, melyek a magyar korona alá tartoznak, s melyek már a török szultánéi. «Ezen béke terjedjen ki reánk és országainkra, mondja Ulászló oklevele, névszerint Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvátországokra stb. Moldovára és Havaselföldre, vajdáikat és ezeknek valamennyi fiait és utódait is ide tudva.»

Ezen vajdák az adót, melyet eddig a török császárnak fizettek, ezentúl is fizessék, és a szolgálatokat, melyeket eddig tettek, ezentúl is tegyék, s többet ne lehessen rajtok

követelni. Hasonlókép, a mit nekünk eddigelé fizettek, ezután is fizessék és többet nem».[249]

Rad havaseli vajda 1507. deczember 3-án az erdélyi szászokkal is szerződést köt, mely hasonlókép nagyon figyelemre méltó. Tartalma következő:

»Mi Rad, Isten kegyelméből az ország havaseli részeinek vajdája (waywoda partium regni Transalpinarum) elismerjük, hogy elődeink a magyar koronának és néhai királyoknak hívei valának, s hogy a *mi országunk is Magyarországnak egyik tagja* (quod etiam regnum nostrum existat de membro regni Hungariae).

Követni akarván Vlad vajda, atyánk példáját (imitari volumus vestigia divorum praecessorum nostrorum, praecipue quondam genitoris nostri piae memoriae Wlaad waywodae novissime defuncti hujus regni nostri Transalpiniensis domini) Ulászló királylyal és országának báróival és praelátusaival örökkévaló békét kötöttünk, mi és országunk boérjai és nemesei. Ezt a békét szentül meg akarjuk tartani a szebeni tanácscsal és a hét szász székkel is. Ennél fogva

Ha török vagy más ellenség Erdélyre, a mi kegyelmes királyunk birtokára, vagy pedig Havaselre szándékoznék csapni: mi országunk és a hét szász széknek összes erejével ellene fogunk állani.

Ha oly hatalmas volna az ellenség, hogy vele nem bírnánk: előre tartozunk a hét széknek bejelenteni, hogy gondoskodhassanak a védelemről.

Ha ellenünk vetélytársak kelnének s erőt vennének rajtunk, úgy hogy a mi kegyelmes királyunk birtokaira menekülnénk: akkor a szebeni és a hét szász szék lakosai nyitva tartják előttünk városaikat és váraikat, s azokban nőnk és gyermekeink, valamint boérjaink családjai és

vagyona biztos helyre találjunk és találjanak; ott szabadon tartózkodhassunk, s a mikor akarnánk, onnan vissza is mehessünk (intrandi, morandi, perseverandi atque exeundi liberam habeamus facultatem quocunque maluerimus).

Ha a székekben támadnának vetélytársaink, a kikkel azok nem bírnak: annak idején tartoznak bennünket tudósítani. De ne is tűrjenek magok között afféle ellenségeinket; azoknak se szállást, se harapás-kenyeret ne adjanak (in pertinentiis vestris hospitia seu loca mansionum non habeant, imo neque buccellam panis).

A szász urak segítségünkre legyenek országunk viszszaszerzésében (teneantur domini Saxones auxilio nobis adesse).

A meddig a szász földön leszünk, nem fogjuk megengedni, hogy a mi embereink a szegénységet nyomorgassák, hanem úgy viseljük magunkat, a mint az ott tartózkodó elődeink magokat viselték.

Ha Isten akaratával és kegyelmes királyunk segítségével országunkat visszaszerezhetjük: akkor a szász székek semmi akadályt nem tesznek a háznépestől, vagyonostól visszatérő boéroknak, sőt illendő kísérettel eresztik haza. Kelt Tergovist várunkban, 1507. deczember 3-án.

Ezt a lehető esküvel is megerősített szerződést hasonló esküvel erősítik meg: Barb bán és atyafiai (Barbol banus cum fratribus suis); Stroya provisor curiae; Kolcza vornik; Bagya vornik; Bagia castellanus; Bogdan supremus cancellarius et secretarius; Pervol magister agazonum; Kalotha thesaurarius; Iván Kalinaczki; Dunczul spatarius; Bagya pincerna; All thesaurius; Dragicz Kristyán et Stephanus pytar.[250]

Ezen oklevélből tanuljuk, hogy Rad nem (mint némelyek mondták) valamely kalugyerré lett boérnak, hanem Vlad vajdának a fia. A kalugyer név talán azért ragadt reája, mert kegyelte a vallás ügyeit. Továbbá, valamint sok más oklevélben, ismét azt olvassuk ebben is, hogy Havaselföld Magyarországnak egyik tagja (de membro Hungariae), úgymint Moldova is; tehát vajdáik igazán a magyar koronának vasallusai. Azok lévén, a kizavart vajdák Magyarországban, jelesen Erdélyben, keresnek és találnak menedéket, s visszahelyeztetésöket is a magyar királyoktól remélylik és várják.

De az oklevélben foglalt szerződésből a szász székek társadalmi és politikai nagy jelentősége is kitünik; hisz Rad leginkább velök szerződik. Igaz ugyan, hogy mint Havaselföldnek szomszédai leghamarább adhattak segítséget és nyújthattak menedéket: de az utóbbit azért tehették, mert kőfalakkal biztosított városaikban védelmi gondoskodás volt.

Végre most találtunk először a havaseli főbb tisztviselőkre is, a kikről mindjárt bővebben lesz szó.

Radul 1508-ban Budán is vala, hol az udvarnál sok jóakarója azt tanácslá a királynak, hogy adományozzon neki egy jószágot Erdélyben, a mint a moldovai vajdának vannak ott várai, úgymint Csicsó és Küküllő. — Ulászló tehát Algyógyot adományozá neki. — Úgy látszik, Rad 1508 végén halt meg.[251]

A többször megemlített iskolai könyvecske ezt beszéli Radról, kit «nagy»-nak nevez: «Látván a lengyelek és magyarok hitetlenségét (viklenia Poloniloru ši Ungariloru), Konstantinápolyba mene s megújítá II. Bajazéddel azt a szerződést, a melyet őse, I. Mircse, meg atyja, Vlad kötöttek volt. Visszatértében az Adrianopolyba száműzött

Niphon pátriárkát magával hozta, hogy szabályozza a klérust, s a kinek tanácsára a vajda *Deal*-monostort alapítá Tirgovist mellett.» (Mások szerint Rad a rimniki és buzeui püspökséget is felállította.)

«Jóllehet elismerte a török főhatóságot, így folytatja az iskolai könyv, mégis a Magyar- és Lengyelországok meg Moldova közti szövetségbe lépett 1507-ben. Egyébiránt békés természetű fejedelem vala. Midőn III. Bogdán, moldovai vajda Havaselföldre tört, Maximiu metropolitát küldé hozzá, ki békét is szerzett.» — Így tanítják a rumun történeteket! — De minthogy III. Bogdán moldovai vajdát is itt látjuk, Moldovára kell visszatérnünk, a hol István vajda 1504-ig élt.

Alaptalan híre járt, hogy Ulászló a lőcsei találkozáson Kiliát és Neszterfejérvárat öcscsének, Albert lengyel királynak, engedte át, melyeket azonban előbb vissza kellett volna venni a törököktől. Ezt a hírt talán Albertnek hadakozási készületei támasztották, ki követeivel István vajdát felszólíttatta, hogy hozzá csatlakozzék, mert Kiliát és Neszterfejérvárat szándékozik megostromolni (de au dat ščire sa se gateaze se merga ku dinsul ce bat Kilija ši Četatea-albă). Azonban István vajda megtudván a magyaroktól, hogy a lengyel király ellene készül, tehát két hű boérját, Taut logofetet és Izsák viszterniket (vestiarius) indítá hozzá, hogy tudják meg a király szándékát. De nem mehetének semmire is.

A hír a királynak közeledését a moldovai határhoz jelentvén, a vajda ismét nevezett két boérját küldé hozzá, ki most azokat békókba tevén, Lvovba (Lembergbe) kísértette. Így lőn bizonyossá, hogy Albert király Moldovára tör. István vajda tehát összegyűjté a sereget, hozzá vevén a 12,000-nyi segítséget, melyet az ő rokona,

Birtok erdélyi vajda a magyar király részéről vitt hozzá;[252] meg a havaseli segítséget Rad vajda részéről. Nagy lévén István vajda serege, Albert király, a kinek nemesei a hadjárat miatt zúgolódnak vala, kész elfogadni az egyességet, melyet Birtok, erdélyi vajda eszközlött a hadakozó felek között, s mely szerint a király azon az úton fog kimenni. a melyen bejött. István sok ajándékkal halmozá el Birtok erdélyi vajdát (ši au daruit Stefan vod ku multe darari pre Birtok, voevodul Ardealului), ki visszatért hazájába.

Albert, az egyesség ellenére, más útat választa, Moldovának ezen részeit is dúlván. István vajda Boldur vornikot küldé utána, ki október 29-én nagy győzelmet nyert a lengyeleken. Egy másik csatában is István lőn győztes, a melyben sok lengyel úr és közlegény elveszett. István hálából a Sz. Demeter-egyházat építteté Szucsávában. Ez történt 1497-ben.

A következő évben bosszút áll István, betörvén Lengyelországba, a honnan 100,000-nél több foglyot hozott, kiket Moldovában telepített le. Még napjainkban is hallani ott orosz beszédet, úgymond Ureki (ši pănă astazi tracašče limba ruseask in Moldova).[253]

Végre 1499-ben magyar, lengyel, litván és moldovai követek alkudozának a békekötésen, melyet áprilisban irtak alá, s a melynek egyik pontja menedéket biztosít Lengyelországban a kizavart moldovai vajdának.

István moldovai vajda meghalt 1504-ben; alkalmasint a vajdák legjelesbbike, kit azért *nagy*nak is neveznek. Halála előtt magához hívá a vladikákat (püspököket = kemat au vladičii), tanácsosait, a nagy boérokat és másokat, a hányat össze lehet vala hozni, írja Ureki, s elmondván nékik, hogy nem fogják megvédhetni az orszá-

got úgy, a mint a megvédette, még számba vevén, hogy a török minden másnál erősebb és okosabb (ši sokotind dekat toți mai puternik pre Turk ši mai ințelept): azt a tanácsot adá, hogy hódoljanak meg a töröknek.[254]

Azonban a külföldiek másképp beszélik el a történetet. István udvaránál, úgymint Budán is, velenczei orvosok valának, kik egymást, meg a velenczei signoriát tudósítgaták a folyó ügyekről. Muriano Mátyás már 1502. deczember 2-án jelentette volt Velenczébe a vajda betegeskedését. Muriano, a ki 1503-ban évi fizetésül 300 aranyat kapott, másik ügyes orvost is kért Velenczéből, a kit hiába várnak vala István vajda 1503. október 16-án új levelet írata Loredano dogenak egy orvosért. A levélvivő Tivadar (Feodor) vornik Budán menvén keresztül, Ulászló királytól is vőn ajánló levelet. Tivadar, Cesenai Jéromost fogadá meg 500 arany évi fizetésért, elhagyván Velenczét 1504. január első napjaiban. De akárhogy siete is, István betegsége már gyógyíthatatlan vala. Leonard de Massari, Budán lakó velenczei orvos, már márczius 30-án jelenté a signoriának István közeledő halálát, mely július 2-án állott be.

Húsz nappal azután ugyanaz tudósítá a signoriát az István halála előtti történetekről. A főboérok közt vitatkozás támada az utódról, lévén a félszemű Bogdán törvényes, Péter Rareš pedig természetes, de idősb fia. Hallván ezt a beteg István, oda viteté magát, a hol a czivakodók valának. Elfogatá azoknak főbbjeit, lefejezteté, s azután mondá: most válaszszatok szabadon urat, mert én már nem védelmezhetlek. S így választák meg Bogdánt; István pedig még aznap meghalt.

A fiának, Bogdánnak követe, folytatja Leonard, ma érkezett ide (Budára). Cesenai Jéromostól is kaptam

levelet, a melyben megírja, hogy Bogdán választatott meg vajdának, ki, meg boérjai látván, hogy már nem kellenek az orvosok, megígérték, hogy mindnyáját tisztességesen küldik vissza (hanno promesso de remandarli tutti honorifici). Valóban is egy budai borbélyt és a tatár khánnak zsidó orvosát visszaküldték már. Jeromos mester is kétkedik, hogy megtartják-e: azért kéri a budai barátját, hogy számára írasson a királylyal egy ajánlást [255]

Ezt azért közlöm, hogy lássa az olvasó, mennyire másképen estek a dolgok, mint a csinált história előadja; s másodszor, hogy az olasz tudomány, az olasz ügyesség nemcsak Budán, hanem Moldovában is tiszteletben állanak vala; harmadszor pedig azért, hogy a belsőbb viszony is kitünjék a moldovai vajda és a magyar udvar között, melyet a rumun történetírás elhallgat.

Zápolyai István nádor 1499-ben meghalt; János, György és Borbála kiskorú gyermekeinek gyámjává Bakocs Tamáson kívül több főurat tett volt. A Zápolyai nemzetség nagyon kiváló lévén, János már 14 éves korában a felső megyék főispánjává lőn. Szepesnek mindjárt atyja halála után, legalább névszerint vala főispánja.

Ulászló király végre, 46–47 éves korában, a franczia Annát vevé nőül 1502-ben, kitől 1503. július 23-án leánya születék, kinek hasonlóképen Anna lett neve, 1505-ben a pesti országgyűlés alatt a király beteg lett; ha fiörökös nélkül találna meghalni, a pozsonyi egyesség szerint Maximiliánra szállana az ország. Az egyesség ellenei tehát indítványt tesznek a királynak, hogy

jegyezze el leányát Zápolyai Jánosnak, kit a nemzet majdan fejedelmének óhajt. Ulászló kitérő választ ad. 1506. július 1-én Lajos fia születik; koronai örökös lévén, Zápolyainak királysága bizonytalanná válik ugyan, de maga nem szűnik meg a királylyal való vőségre törekedni.

A királyfi születése alkalmával a székelyektől az ököradót követelik az adószedők. Ezt vonakodnak megadni a székelyek s erőhatalommal kergetik el, sőt üldözik is az *«ökörsütők»*-et. Mert az adóba kifogott ökörre királyi bélyeget szoktak sütni, hogy ismerhető legyen; azért nevezik vala *ökörsütés*-nek (signatura boum) az ököradó-szedést. Tudniillik Albert királyunk IV. (V.) László fiának születésekor I. Ulászló hivaték meg királynak; akkor Erdély nem lévén Erzsébet királyné hatalmában, az ökörsütés sem eshetett meg a székelyeknél, Azok tehát nem emlékezvén születési ökörsütésre, azt hiszik vala, hogy azzal nem tartoznak.[256] Tehát sok helyütt ellene állának s a bélyegzőket megölék.

Tomori Pált küldé a király kis sereggel (cum aliquanto militum numero), a melyhez Oláh István tizenhat lovast adott, az ököradó behajtására. De a székelyek fegyveresen fogadták, megverték, elszélesztték. Tomori is vagy húsz sebet vőn, Oláh Istvánnak, az író, Oláh Miklós, atyjának is három lova veszett oda. Egy nagyobb sereg aztán legyőzé a felkelőket s végrehajtá az ökörszedést.

Ámde a székelyek is az év végén Agyagfalván gyűlést tartván, elhatározták, hogy ezentúl nem erőszakhoz, hanem kérelemhez folyamodnak a vélt sérelem ellen.

Láttuk, hogy Rad, havaseli vajda, kit Ureki is «Kaluger vod»-nak nevez, 1508-ban Budán vala s ott a királytól Al-Gyógyot nyerte adományul. Úgy látszik, már

akkor észrevevék, hogy élete nem sokáig tart. Mert a király Somi Józsának, ki a Barczaságban táborozik vala, ugyanez évben megírá, hogy mihelyt Radnak halálát megtudja, egyszeriben vonuljon be Havaselföldre, hogy a török meg ne előzze. S midőn Somi a halálát bejelentette, azonnal intézkedék a király, a boérok akarata is az lévén, hogy Czepeles Vlad fia, Dancsul, ki Zápolyai Jánosnál tartózkodik vala, legyen vajdájok.[257]

De a török megelőzvén a magyar kormányt, *Michnét* tevé vajdává. Ez — a vajdák szokása szerint — az ellenfél boérjait üldözé, többi közt a pervulesti vagy krajovai boér nemzetséget is. Ez Konstantinápolyba menekülvén, onnan török sereggel tére vissza és *Vladuczét* ülteté a vajdai székbe. Michne Erdélybe fut és Szebenben tartózkodik nejével, Mircse fiával és egy leányával. 1510. márczius 12-én az egyházból (Michne a katholikus istenitiszteletre járt vala) haza kisérék a már megnevezett Oláh István és más barátja. Az utczán Jaxics Demeter, Czipeles Dancsul és Albuster boér orozva ölék meg szinte a kisérők karjain. Az összecsődült nép azonban az elfutó gyilkosokat a szállásokban aprította össze, mivelhogy megbontották a közbékét és az 1507. évbeli szerződést. A király védelmébe fogadá Michne özvegyét, Mircse fiát és felügyelőjét Stoykát.

1510-ben Zápolyai János, alkalmasint az 1506. óta Lengyelországban uralkodó Zsigmondnak, Ulászlónk legkisebbik öcscsének ajánlására erdélyi vajdává lőn. Ez 1511-ben a Michne fiát, Mircsét akarta volna a havaseli székbe ültetni; de a magyar sereg kénytelen vala hátrálni, mert a pervulestiek is a többi oláhokkal együtt vitézül harczolának. Mind a mellett Vladucze, azaz *kis Vlad* is még ez évben meghódolt Ulászlónak. Az oklevél

így szól: Mi Vlad, Isten kegyelméből havaseli vajda (Woywoda Transalpinus) boérainkkal és nemeseinkkel együtt elismerjük, hogy kegyelmes Ulászló királyunk és elsőszülött Lajos fia bennünket havaseli ősi országunkban megerősítettek (recognoscimus, quod dominus noster gratiosissimus Wladislaus rex unacum illustri ejus primogenito rege Ludovico nos in paterno et haereditario regno Transalpino gratiose confirmavit.). Annálfogva, elődeink nyomain járván, mindenkor hűségesen akarunk a szent koronának és Ulászló királynak szolgálni.[258]

Vladucze és barátai, a pervuleštiek, között csakhamar gyanakodás fejlék ki; úgy hogy az utóbbiak a Dunán túlra futottak, a hol Mohammed basát segítségűl szólíták fel, Baszarab Neagot kérvén vajdának. Midőn a török segítség Bukarestig ért, a boérok megölék Wladuczét s *Baszarab Neag* lőn vajdává (1512—1521.).[259]

Azon évben, melyben Baszarab Neag, vagy Neagoi, a havaseli vajda-székbe ült, Zsigmond lengyel király Zápolyai Borbálát, Zápolyai János hugát, vette nőül: János tehát a lengyel király sógorává lévén, szinte még nagyobb reménynyel vágyhatik Ulászló királyunk leányának kezére. Azonban az udvari párt mindenképen ellene dolgozott; pedig János némi hadakozási dicsőségre is jutott, 1513-ban Szörény vidékéről csapván be a török földre és azt dúlván.

II. Julius pápa 1513. febrnár 20-án meghalván, a dús Bakocs Tamás, esztergomi érsek a pápai szék elnyerésére veté szemét, tudván, hogy Rómában a pénz mindenható. De Medicis János, mint X. Leo, már márczius 11-én lőn pápává; ki július 15-én Bakocsot Európa északkeletre eső országaiba szentszéki legátussá teszi s

felhatalmazza keresztes hadjárat hirdetésére Magyarországon a törökök ellen.

1514. húsvétvasárnapon, április 16-án, hirdeti ki Bakocs a veszedelmes bullát s április 24-én a székely Dózsa Györgyöt nevezi ki a keresztes had vezérévé.[260] Ismeretes a szomorú történet; ismeretes Zápolyai János győzelme és büntetése, a melynél különbet maga Dózsa sem gondolhatott volna ki. Ez a Dózsa-féle pórlázadás az alföldön leginkább a magyar nemzetű földmívelőket pusztította, még nagyobb mértékben, mint az Erdélyben 1347-ben dühöngött veszedelem. Mindkettőt püspökök okozták; az előbbit Lépes György, ki legalább maga is harczias vitéz vala, az utóbbit Bakocs bíbornok-primás, ki a felszította nagy lángnak eloltására csak kiátkozta Dózsát és seregét.

Tegyük ide az egykorú Verancsicsnak elbeszélését: «Végre egy rákost (gyűlést) titete László király, kire mind az egész Magyarország felgyűlínek Budára ... Az Rákos mezein akkoron vigezik, hogy az jóbágy rabja legyen az nemes embernek és földről ne legyen szabad elmenni, hanem bírja az ura vele mint rabjával. És hogy száz pénz ára kentöst feljebb ne viselhessen, és több efféle nagy sok nehézsigeket rejájok, ki mind Isten ellen vala, megszerzinek. Mert főkipen az uraknak bine vala, hogy az szeginsiget igy felköltvén, meg nem tudák őket szerivel vezirleni arra, a mire őket indították vala».[261]

Magyarországnak ezen gyászos ideje alatt Neagoi havaseli vajda elég békésen viszi kormányát, bőkezű lévén a kalugyerek iránt. Az Athos hegyén több kolostort gazdagíta, vagy építkezéssel erősíte meg. Ezt az Athos hegynek és kolostorainak leírásából tudjuk meg, melyet Comnenus János bukuresti orvos, az ungro-

vlachiai metropolitához intézett, a melyben a vajdát, természetesen, αὐθεντης Οὐγγροβλαχίας, *ungrovlachiai fejedelem*-nek nevezi. Neagoi példáját, azután más vajdák, sőt boérok is követték, kiket ἄρχοντες Οὐγγροβλαχίας-nak czímével tüntet ki.[262]

A törököktől úgy szerzett magának békét Neagoi, hogy a szultánnak a szokott adón felül 3000 banerašt (900 rénusi tallért) és 600 ifjat ajánlott évenként.

A magyar koronával is jó egyetértésben maradt, mi Ulászló leveléből tetszik ki, melyben a brassóiakat felszólítja, hogy küldjék el az aranymosók ügyében kiadott királyi leveleket a vajdához (de aurilegulis ad mittendis ad Vajvodam Transalpinum exaratas). Ulászló tehát kérte a vajdát, hogy engedje meg az aranymosást a havaseli folyókban.[263]

A magyar király 1516. márczius 13-án meghalván, a 10 éves Lajos, kit már két éves korában megkoronáztak, lőn utódja. A királyi gyámságra, sőt az ország kormányzóságára Zápolyai János, ki a keresztes hadnak legyőzése által a nemesség bálványává lett, a kihez Verbőczi István, az ország legnagyobb jogtudósa is, ragaszkodik vala, tarthatá magát legméltóbbnak. De huga, a lengyel királyné 1515-ben halván meg, Zsigmond, lengyel király nem sógora többé; a lengyel pártolás elesik tőle; s így az udvari párt hatalmasabb, mint Zápolyai hírneve.

A király tehát, halálos ágyán, kiskorú fiát, Bakocs Tamás, Bornemisza János és György brandenburgi márkgróf gondjaiba ajánlá, kik Maximilián császár, Zsigmond lengyel király és Leo pápa főfelügyelete alatt vigyék Magyar- és Csehországok kormányát a gyermek nevében.[264]

A Konstantinápolyban időző Bélai Barnabás magyar követnek sikerült 1519-ben három évre fegyverszünetet kötni a szultánnal, melynek oklevelét márczius 28-án Budán írta alá II. Lajos, Adrianopolban (Drinápolyban) pedig május 30-án erősíté meg a szultán. Szélim megfogadja, hogy Lajos országait három évig nem támadja meg; Raguza, Moldva és Havaselföld az adót, melyet eddig a magyar királyoknak és utóbb a törököknek is fizettek, ezentúl is fizessék, többet, egyebet ne.[265]

A politikai állapotnak ingatag mivoltát mutatja, hogy hat évvel előbb Bogdán, moldovai vajda kötött volt szerződést Szélimmel, melynél fogva Moldova évenként 4000 aranyat, 40 lovat és 24 sólymot adjon, s ha a szultán maga indul hadakozásra, 4000 moldovai járjon a serege előtt az útak elkészítésére. Viszontag Szélim biztosítja az ország alkotmányát és vallása szabadságát. A törökök ettőlfogva Bogdánt tartották első török vazallusnak Moldovában, a kit azért *Kara Bogdánnak* (azaz *fekete* Bogdán) neveztek el.[266] Ezen szerződéssel ellenkezik az 1519-ben kötött fegyverszünet, mely Moldovát még a magyar korona alá is tartozónak ismeri el. Azonban már 1518. és 1519-ben izengeték Neagoi és II. István Budára, hogy elveszettnek tartják országukat, ha segítséget nem kapnak Magyarország részéről. De Budán kisebb gond is nagyobb vala, mintsem a török ellen való hathatós intézkedés.

Szélim 1520. szeptember 21-én meghal, s I. Szulejman, Európában azon kornak legjelesebb és leghatalmasabb uralkodója, következik. Ő mindjárt követet indít Budára, hadat izenvén a királynak, ha adófizetésre nem kötelezi magát.

«Az király és az urak — írja az egykorú Verancsics

Antal — hallván a császár kevély kivánságát, hogy ő tőlük és az országtul, ki annak előtte soha adó-adó nem volt senkinek, mint afféle ifjú király és ollyan nagy akaratú kevély urak, kik az időbe épp országba uralkodnak vala, nagy nehezen vevén és hallván a következőket, és megbusúlván azon es, hogy az ő követöket haza nem eresztette volna, nem akarnak neki semmi választ tenni, hanem vetik (a követet) ugyanottan Budán őrizet alá, azután küldik Tata várába az vén Bornemisza János őrizete alá.»[267]

Ezt megtudván Szulejman, Magyarország ellen késziile s míg Budán 1521-ben az országtanácstól a Nándor-Fejérvár parancsnokai, Hédervári Ferencz és Török Bálint, meg a szabáczi várnagyok, Sulyok István és Balázs pénzt és hadi szereket kérnek, mind a két erősség Szulejman kezébe jut. Zápolyai serege talán fölmenthette volna Nándor-Fejérvárat; de az nem ment oda, «talán, mert az Erdélyre tört kalóz török csapatok visszatartóztatták, talán csak gyűlöletből Báthori István nádor iránt, s hogy súlyát királylyal és nemzettel éreztesse. A vajda — írá röviddel utóbb küldőinek a velenczei követség — nem bánná, ha veszendőbe menne az ország, hogy alkalma legyen azt Erdély segédjével visszanyerni s magát királylyá tenni.»[268]

Ugyanezen évben meghalt Neagoi, a havaseli vajda, Theodosius hét éves fiát hagyván utódjának, kinek gyámja Préda, az elholtnak öcscse, lett volna. De a boérok nem valának ezzel megelégedve, azért valamely Radot, volt kalugyert, választottak meg. Követeiket azonban a szultán megcsonkíttatta, megölette.

Lajos királyunk nagybátyjának, Zsigmond lengyel királynak 1521. decz. végén írt levelében beszéli el a törté-

netet. «Kémeink azt a hírt hozzák, hogy felette nagy sereggel készül a török. Megint be fog törni, mihelyt az idő megengedi. Azzal fenyeget nyilván, hogy a következő nyáron Budát látogatja meg. Megvalljuk ennyi hatalomnak ellentállani nem bírunk.

«Havaselföldről is nagy veszedelem várható Erdélyre, sőt egész országunkra (magnum quoque ex partibus Transalpinis nostrae Transilvaniae ac toti regno instat periculum). Mert midőn Baszarab (Neagoi) atyja meghalt, őt Theodosius gyermekfia a *mi beleegyezésünkkel követte* (filius Theodosius puer cum nostro consensu successit). De valaki a vajdák nemzetségéből háborút kezdett ellene. A közel levő Mehmet-bey, mintha segítségére menne Theodosiusnak, a feltámadót legyőzte, megölette s a fiút, anyját, kincsét és 32 ágyút elvitette a török táborba. A helyett, hogy Tirgovistbe vitte volna, hajóra rakatta s Nikápolyba küldte. Tehát nem Mehemed bírja Havaselföldet, míg az oláhok az egész tartományt felbolygatják, egymást pusztítván, rabolván (alter enim alterius bona hostilem in modum vastat ac diripit). A törökök a székely földre is becsapnak s már néhány székely falut megdúltak. Szándékunk tavaszra Erdélynek két legelőkelőbb városát, Brassót és Szebent megszállani, Szörény, Orsova, Miháld és Peth (Pécs)[269] várainkat is elfoglalandók, melyek Havaselföldnek határosai. Ha ezeket megveszik — mit Isten ne engedne — a többit mind könnyen megkapják (reliqua omnia facili negotio possent obtinere). Ezeket írhatjuk meg Fölségednek, bár kedvezőbb híreket írhatnánk!»

Lajos király a szebenieknek is írja: «Nagy kedvetlenségünkre hallottuk a szerencsétlenséget, melyet Dragomir kalugyer Theodosius havaseli vajdának okozott.

Ennek mindenképen segítségére akarunk menni; meg is hagytuk már az erdélyi vajdának (Zápolyai Jánosnak), hogy hárítsa el a bajt. Titeket is intünk, hogy Theodosius mellett legyetek.»[270]

A király Dragomirnek nevezi a kalugyert; mások Radnak nevezik. Préda, Neagoi öcscse és Theodosius gyámja egy ütközetben elesett. A győző Radot viszontag Mehmet bey győzi le, mintha meg akarná boszúlni Prédát. De mint a király levele mondja, elküldi Theodosiust, ki Konstantinápolyban hal meg. Mehmet Radot is elfogja, kit meg is ölnek.

Most egy másik Rad, Neagoi veje lesz vajda, még pedig Mehmed ellenére. Azt tehát ellene harczol és győz: Rad Erdélybe fut Zápolyaihoz. Ismételve harczolnak Mehmed és Rad; mert a boérok nem akarnak még egészen a török hatalom alá kerülni. Ötödször is Erdélybe menekszik Rad, a hol Zápolyai neki Alvinczet és Borbereket (Vorberg) adományul megszerzi, melybe a gyulafejérvári káptalan iktatja be.

Zápolyai 30.000 emberrel helyezi vissza a vajdaságba; de alig tért haza, Mehmet bey újra betör. Hogy ettől megszabaduljanak, készek a boérok megegyezni a szultánnal. Rad Konstantinápolyba útazik, vajdasága megerősítésére. De a szultán fogolylyá teszi Radot és Vladot nevezi ki.

Vlad a szultántól vett zászlóval jelenik meg, a boérok hozzá csatlakoznak. De megsérti Barbot vagy Pervet, az első boért, a krajovai bánt, kit alsóbb tisztre, postelnikre, állítván, mást akart bánná tenni. Barb sereget gyűjt, megütközik Vladdal Tergovist mellett, és győz. Rad a törökhöz fut.

Úgy látszik, a boérok Barbot választották vajdává;

de az nem kellett a szultánnak, ki a nála fogva lévő Radot nevezi ki. Különös, hogy Zápolyai János megint bevonul Havaselföldre, s Rad meg is hódol a magyar koronának. Broderics szerint is «a magyar királynak alattasa volt» (regi Hungariae subjectus erat). — Rad 1524—1529-ig vajdáskodék.

Láttuk, hogy Moldovában III. Bogdánnak fia, II. István 1517—1526-ig vitte a kormányt.

Az a levél, melyet 1521 végén II. Lajosunk Zsigmond lengyel királynak küldött, nem említi meg, hogy Szulejman már Nándorfejérvárat, Magyarország délkeleti kapuját, bírja. 1522-ben Lajos összekél Máriával, V. Károly császár és ausztriai Ferdinánd húgával, de sógoraitól, jelesen Károlytól, legkisebb gyámolítást sem nyer. Pedig, hogy a szegény király a közeledő veszedelmet nagyon is érezte, levele bizonyítja. De az oligarchia és az összes nemesség fatumszerű vakságban és önzésben hányódik. Szulejman roppant serege már benne van, úgyszólván, az ország szívében, mikor még a bandériomos urak egymással czivakodnak s versenyezve harácsolják el a királyi jövedelmeket, a melyek maradványából a legeslegsürgetőbb szükségre sem telt már. — A megyei nemesség pedig csak akkor ül fel, ha a testre is gyenge király ott lesz a táborban. S midőn egy maréknyi had nagy nehezen összeverődik, akkor tetszék ki az oligarchiának elvetemedettsége, mert közüle nem akadt egy is, a ki a fővezérséget el akarta volna vállalni. Tehát Tomori Pált, a francziskánusból lett kalocsai érseket, kényszerítik annak elvállalására. Zápolyaitól félnek, s mégis reá szorulnak. Előbb meghagyja neki a tanácstalan király, hogy a havaseli vajdával együtt hátába kerüljön a Szulejman seregének; azután meg,

hogy a királyi sereggel egyesüljön. De most ezt sem várhatja meg a nagyszájúság, a mely elől elnémul az eszesség, s a mohácsi ütközet bizonyítja, hogy «quidquid delirant reges, plectuntur achivi», az oligarchák veszettségét az ország lakolta meg.

István moldovai vajdának egyik követe *logofet*, másika *visternik*; Rad havaseli vajdának 1507-ben kötött szerződését a szászokkal több országos hivatalú boér írta alá. Helyén van tehát a havaseli és moldovai országos hivatalok előszámlálása, miből majd az is kitünik, honnan származnak neveik; tehát Havaselföld és Moldova, mint államok, micsoda példa után alakultak. Kezdem Havasellel.

Az 1507. évbeli szerződés alatt első helyen áll:

a *Bán*, t. i. krajovai bán, kit első «bárónak» — a nyugati államjog szerint véve — tartanak vala. A báni nevű méltóság *csak* a magyar koronához csatolt tartományokban divatozott. Ezzel a méltósággal legelőször ismerkedtek meg a havaseliek; valamint a *báni pénz* is első pénzök volt. Azért lett az oláh nyelvben a *bán* szó (többesben *bani*) általában «pénz» jelentésű. A krajovai bán nem egyéb, mint a magyar szörényi bánnak utánzása. — Következik

Provisor curiae. Ennek a latin névnek a *stolnik* felel meg (asztalnok). Ez szláv nevű méltóság.

Két *vornik*, vagy *dvornik*, szószerint a nálunk ismeretes *udvarnok* = szláv *udvornik*. Tulajdonképen udvari szolgát jelent, mint a latin *palatinus*. Tiszte nagyon különböző volt; Havaselföldön a «judex curiae»-nek is megfelelt. Több *vornik* volt, mert a *velikij vornik* = nagy udvarnok, alsóbb vornikokat nevezhetett ki.

Castellanus. Havaseli neve *«parkalab»*, azaz *porkoláb.* Ez csak a német burggrafnak elferdített magyar kiejtése lévén, világos bizonysága annak, hogy az oláh parkalab nem lehet ősrégi méltóság.[271]

Supremus cancellarius et secretarius. Havaseli neve *logofet.* — Ez a méltóság a bolgároknál is divatozott, kanczelláriai és pénzügyi tiszt lévén. A «supremus» szó mutatja, hogy alsóbb logofetek is voltak. A név és méltóság a byzanti császárságtól jutott a bolgárokhoz, s ezektől Havaselbe. Byzanczban is *nagy logothetes* (μέγας λογοθέτης) s alatta több logothetes volt. A görög *th*-t a szlávok *f*-nek ejtvén, logothet-ből *logofet* lett, mint Theodorból *Fedor*, mint avthentesből *effendi.*

Agazonum magister. Havaseli neve *komisz.* E nevű méltóság is, a byzantinus κόμης, a bolgároknál megvolt; tehát a görög császárságtól a bolgárokhoz, s ezektől a havaseliekhez jutott. Egyébiránt a byzantinus κόμης a latin *comes*nek utánzása. De a *komisz* kiejtés a byzantinus változást bizonyítja. A bolgároknál «komis s konmi = comes a lovakkal» volt; az tehát egyenlő a mi »főlovászmester»-ünkkel. Nyugaton «comes stabuli» = connétable.

*Thesaurarius*nak kettő írta magát alá. Havaseli neve *visternik*, vagy *vestiar.* A görög császárságban a πρωτοβεστιάριος = első vestiarius, kincstárnok volt, tehát pénzügyi miniszter. A bolgároknál is *protovestiar* ugyanaz. Innen Havaselföldön a *vestiar* vagy *visternik* a *tárnok*nak (szláv *tavernik*) megfelelő. A fővisternik alatt több visternik volt.

Spatarius. Havaselben is *spatar,* lovas vezér «campi dux, sive supremus generalis. A görög császárságban πρωτοσπαθάριος = első spathar, mintegy első kardhordó.

Ez a méltósági név is Bolgárországon át jutott Havaselbe.

Pincerna, mint nálunk «pincernarum regalium magister» = főpohárnok. Havaselben is «*peharnik*».

Pytar, oláhul *pitar* = sütőmester. A nagy-pitar alatt is több pitar volt. Talán a «dapiferorum magister»-nek felel meg.[272] A *pitar* tehát a vajdai kenyér és sütők felügyelője volt. — Még egy nagy tisztet említek, s ez *Postelnik* «summus aulae praefectus», ki az idegeneket a vajdának bejelentette és bevezette.

Moldovában a bánon kívül, ugyanazon méltóságok mind megvoltak. Jelesen: *logofetek, vornikok, stolnik, parkalabok* (István vajda szláv oklevele alatt csak várak parkalábjai állanak), *komis*, *visternik*, *spatar*, *peharnik*, *postelnik.*

A logofet, komis, visternik, spatar nevek és méltóságok Byzanczból Bolgárországba s innen Havaselbe és Moldovába jutottak. A pitar is balkáni eredetű. Ez annak bizonysága, hogy a két tartomány, mint állam, a balkáni példa után alakult. *Hivatalos nyelve is a kettőnek 1526-ig és azontúl szláv,* mint a bolgároknál és szerbeknél.[273] A vajdák csak azokat az okleveleket íratták latin nyelven, a melyeket a magyar és a lengyel kormányokhoz intéztek; meg ha néha Velenczébe vagy Rómába küldtek valakit.

Magyarország délkeleti részein, a Duna mellékein, magyarok laktak egy századdal azelőtt. Részint hit miatti üldözések, részint s még inkább a sűrű török becsapások fogyasztták el a magyar lakókat. Ezeknek helyeit a Dunántúlról jövő ráczok és oláhok foglalják el, kik azért is vonakodnak tizedet fizetni, mert királyi tisztviselők,

bánok, vajdák hívták be. Az 1495. XLV. törvényczikk tehát elmondja, hogy az ország végrészein (in confiniis regni) igen sok helység van, melyekben ráczok, ruthének, oláhok és más schismatikusok a *keresztyének földeit* (in terris Christianorum habitant), azaz a volt magyarok földeit lakják. Azok tizedfizetésre nem szoktak (juxta eorum ritum vivente; nullus penitus decimas solvere consveverant): mégis reá akarják szorítani a főpapok. De a törvény azt rendeli, mivelhogy a tized a Krisztus híveitől s nem a schismatikusoktól jár, kivált pedig azoktól nem, kiknek a királyi felség a nem-fizetésről biztosítást adott: ennélfogva jövendőben azoktól nem lehet tizedet követelni. (Quod a modo de caetero ab ipsis Rascianis, Ruthenis, Valachis et aliis schismaticis, in quibuscunque terris Christianorum residentibus, nullae penitus decimae exigentur.)

Ámde Erdélyben a régóta letelepedett oláhokat, kik keresztyén földeken ülnek, mind Mátyás, mind II. Ulászló királyok a tized-fizetésre kötelezték.

A mit továbbá az erdélyi oláhokról felhozok ez időszakaszból, az részint az ismert tüneményeket megerősíti, részint újakat is mutat fel, részint családi életökbe enged bepillantanunk, a melyről eddig semmi tudomásunk nem volt.

Az oláhok száma nemcsak a természetes szaporaság, hanem beköltözés által is növekedik. Ennek példája a következő.

Toreck János minden vagyonostól Havaselföldről a szászvárosi szék Parkas falujába költözött. Tizenkét disznót is hozott, melyeket a vámosoknak bejelent, hogy megadja a húszadot (quod et vigesimatoribus insinuavit, quod vigesimam eis exdare vellet). De utóbb per támad

e miatt a szászvárosi szék előtt, s ez által jut a beköltözés tudomásunkra.[274] Hasonló beköltözések, hihető, gyakran történtek, melyekről mitsem tudunk. Láttuk Mátyás királynak rendeletét, mely előmozdíthatta különösen a szász székekbe való beköltözést.

Itt természetesen némi szolgálatok fejében fogadtattak be, melyek alól azután fel is szeretnének szabadulni.

Tudjuk, hogy a magánbirtokosok, tehát a nemesek oláhjaitól az ötvened járt ki a királyi fiskusnak. De a szász székek oláhjaitól nem járt ki; a királyok tehát azoktól nem követelik vala. Ennélfogva némi különbség mutatkozik a nemesek oláhjai és a szász székek oláhjai között. A székbeli oláh azt is gondolhatja vala, hogy ha ötvenedet adna, nem tartoznék fizetni vagy szolgálni a széknek. Azt értjük ki a szászvárosi biró és esküdtek írásából, kik jelentik a szebeni tanácsnak, hogy be nem küldhetik a várt pénzt. Mert a székhez tartozó három falu: *Kudzir*, *Ramasel* és *Sebesel*[275] mult vásárkor ajándékokkal reábírták a vajdák ötvened-szedőit, hogy szálljanak meg falvaikban, s vegyék tőlök az ötvenedet, mivelhogy nem győzik a székbeli adózást. (In proximis celebratis nundinis *quinquagesimatores* dominorum waywodarum, numeribus oblatis, accesserunt, rogantes eosdem, ut cum ipsis in villas praedictas descenderent ac quinquagesimas ab eis reciperent, et tantos census graves ac continuos cum provincialibus non posse portare atque sufferre, dixerunt.) Tanácsot is kérnek a szászvárosiak, mitevők legyenek ez ügyben (obnixe rogitamus, nos quid in his rebus agere debeamus, informare velint).[276]

Az erőszakoskodásokat ezen időszakban is folytatják az oláhok, mit a következők bizonyítanak: 1498-ban

II. Ulászló meghagyja Drágfi erdélyi vajdának, hogy mindenütt hirdesse ki a királyi rendeletet, mely szerint azokat az oláhokat, kik a megérdemelt büntetésért gyújtogatások vagy pénzbeli kicsikarások által boszút állanak, tüstént el kell fogatni és kivégeztetni.[277]

Hasonló rendelet mene 1503-ban a fogarasi várnagyhoz. 1511-ben a király nagy kedvetlenségét fejezi ki Zápolyai János, erdélyi vajdának, a királyi tisztviselők hanyagsága miatt a gonosz oláhok megbüntetésében, a kiknek vakmerősége bámulatot okoz (miramur, unde tanta licentia illis pessimis hominibus concessa sit).

1504-ben az alpestesi nemesek pert indítanak a szászvárosi szék előtt a Perkasz falubeli oláhok ellen, a kik Alpestesi Albert nemes rokonukat a Marosba ugratták és megölték. Ezúttal megtudjuk, hogy különbség vala a nemesi és székbeli igazságszolgáltatás között. A nemes felperesek azt kívánták, hogy a széki biróság az egész faluért feleljen: a biróság pedig csak a három tettesért (kik azonban megszöktek volt) felelt, a többi oláhokat, miután mindegyik hetedmagával megesküdött (quivis Valachus *metseptimus* juramentum praestare debeat), felmentette. Az ügy tehát a szebeni székre vitetett fel.[278]

Katholikus falvak lassanként a szász székekben is eloláhosodnak, a minek tanúságos példája *Alsókenyér.* 1515-ben Várdai Ferencz erdélyi püspök a nagyszebeni tanácsot felszólítja, hogy védelmezze az alsókenyéri plébánost az oláhok ellen. Mert Alsókenyéren már kevés a keresztyén, azaz katholikus; a szászvárosi oláhok tehát nem sokára minden keresztyén telket elfoglalnak, s elvesztik az alkenyéri plébániát (ut mox ipsi — Volachi — sessiones Christianorum pro se occupare et dictam plebaniam illius penitus tollere valerent). A plébános már

több ízben fordult a szászvárosiakhoz, hogy védelmezzék őt; de azok még soha sem intették meg az oláhokat, hogy ne bántsák a plébánost (sed iidem nunquam adhuc praefatos Valachos monuissent, ut a perturbatione ipsius plebani desistere deberent). Annálfogva a püspök a szebeni tanácshoz folyamodik, hogy akadályozza meg az alkenyéri plébániának megsemmisítését, s ne váljék marhaóllá az Isten egyháza (ne praefata plebania in diminutionem fidei Catholicae a dictis Valachis schismaticis pessum detur et ex Dei templo stabulum pecoris fiat).[279] Így nyilatkozik a papos gőg és tehetetlen gyűlölet.

Fogaras földe vagy vidéke I. Lajos királyunk óta sokszor eladományoztatott havaseli vajdáknak, mint láttuk, kik oda lakosokat telepítettek, s mint más magánbirtokosok, p. o. a munkácsi várnak birtokosai, kiváltságokat is osztogattak. A kiváltságosok ott *boér* néven valának ismeretesek, mely név, valamint egyéb is, Havaselföldről származott oda. Fogarasban tehát némileg visszatükröződik Havaselföld.

Korvin János halála után (1504) II. Ulászló a budai vár castellanusát, Bornemissza Jánost, tevé Fogaras vidékének birtokosává, ki meg a már ismeretes Tomori Pált helyezé oda castellanusnak.

Tomori 1508-ban az összes boérok és közoláhok egyetértésével (cum boyaronibus universisque Valachis eiusdem districtus Fogaras) a régibb törvényt és szokást megváltoztatván, új törvényt alkota, melyet Budán ugyanazon évben a várnak és vidéknek tulajdonosa, Bornemissza János helybenhagyott. Az új törvénynél fogva tehát:

1. Emberölésért a castellanusok vagy birák vérdíj (homagium) fejében a boértól 66 forintot zsaroltak volt

(extorquebant): ezentúl boértól csak 33 forintot, vagy egyezkedés mellett, annál is kevesebbet, de soha sem többet, követelhetnek.

Oláh paraszttól is, ha elmarasztaltatott, 33 forintot vettek: ezentúl csak 25-öt, vagy egyezkedve még kevesebbet is, de soha sem többet, vehetnek. (Látjuk, az Erdélyben divatozó nemesi és nem nemesi vérdíj járt azelőtt Fogarasban is.)

2. Vérontásért azelőtt 13 forint volt a bírság: ezentúl csak 4 forint legyen. De vértontó tíz éven aluli fiú nem fizet bírságot, hanem a felek illendően megegyezkednek. (T. i. a castellanusnak vagy birónak jár a bírság; azt tehát 10 éven aluli fiú nem fizeti.)

3. A ki hatalmaskodva foglal el házat, udvart, kertet, az 13 forintnyi birságot fizet. Elszántás, legeltetés, kaszálás általi kártevő ezelőtt három forintot fizetett: ezentúl egyet fizet.

Különösen figyelemreméltók a házassági ügyek.

4. Némely oláh leány, szülei engedelem nélkül is, fiúval kezd élni; ha azután a fiú hitvesül akarja megtartani a leányt, két forintot fizet bírságban: azelőtt hatot tartozott fizetni.

A ki leányon vagy asszonyon erőszakot követ el, az 13 forintot fizet: de ha el akarja venni, a nő pedig nem akar hozzá férjhez menni, csak 12 forintot fizet.

A boér, törvény és szokás szerint (more et lege ipsorum) taszítván el nejét, mert nem akar többé vele élni, a castellánnak vagy tisztjének *egy forintnyi bírságot* fizet. Az oláh paraszt pedig, eltaszítván nejét, a boérnak, a ki alá tartozik kilencz *oszporát* [280] fizet (boyaroni suo, sub quo existit, solvat asporas novem).

Boér vagy oláh paraszt házasságában, ha egyik fél

hűtlenné lesz, az mind örökét, mind ingóját elveszti, mely is a másik félnek marad.

5. Azelőtt az elhaló boér a castellanusnak felnyergelt lovat és lándzsát még akkor is tartozott adni, ha nem is volt lova. Ezentúl a mely boérnak nincsen lova, csak három forintot fizet a castellánnak.

6. Örökös nélkül elhalt boérnak ingójából egy harmadrész a feleségének jut, a többi két harmada a vár uráé lesz, a kire az örök is (haereditas, a boéri fekvő birtok) visszaszáll.

Ha az elhaló boérnak nincsen fia, de van leánya, erre marad az ingóság; az örökből pedig negyedrész jár ki neki, a következő becsü szerint: Minden népes telek (sessio) után 12 denárt, néptelen telek után hat denárt, üres, épület nélkül való telek után három denárt kap.

Ha az elholtnak osztályos atyafiai vannak (si fratres divisionales habuerit), azok a leánynak a mondott becsü szerint való kielégítése után foglalják el az örököt. Ha pedig nincsenek osztályos atyafiak, a mi ritkán, vagy soha sem lesz (quod raro vel nunquam eveniet), az örök a földesúrra száll, ki a leányt az ismert becsü szerint elégíti ki. Azonban ha a leány atyja halála előtt ment férjhez, az ingóságból nem kap semmit, csak az örökből jár ki neki a negyedrész. *Mert az oláhok törvénye szerint a női nemet nem illeti meg az örök* [fekvő birtok] (quia in lege Valachorum haereditates sexum femineum non concernunt).

Ha valaki a leányát vagy leányait örökösíteni akarná az örökben, a földesúrtól és az esküdtektől érvényes, pecsétes okleveleket szerezzen, melyeknél fogva a leányok, mint fiúk, bennmaradnak az örökben.

7. A boérok minden évben fejenként két szekérrel

visznek fát a várba, egygyel karácsonkor, másikkal Sz. Mihály napján. — Kaszálni is két napig tartoznak, s összegyűjteni meg behordani a szénát.

8. Szokás volt azelőtt, hogy puszta rágalomra is megbírságolják a rágalmazottat. Ezentúl csak törvényes ítélet után lehet bírságot venni: ha pedig ártatlant vádol valaki, rajta vétetik meg a bírság.

9. Az orzásokra nézve megmarad a régi szokás, melynélfogva ki juhot, sertést, vagy egyéb jószágot lop, annak tizenkétszeres árával válthatja meg csak fejét az akasztófától. Tehát a ki lovat lop, tizenkét lóért fizet, azaz mindegyik lóért két forintot, összesen 24 forintot. Így váltja meg életét az akasztófától.

10. A ki házat ás ki, vagy ablakon lopódzik be, fejével lakol.

11. A makkoltatásért a kerület tartozóságain lakó oláh parasztoktól se a földesúr, se a boérok nem követelhetnek semmit. De ha a falu más boérnak erdejében makkoltat, ennek engedelmét egy köböl zabbal, vagy egy pint borral szerzi meg.

12. A ki a castellanus tilalma ellenére az országon kívül adna el lovat, ökröt, juhot vagy egyebet, a castellanus az eladott jószágnak fele árát veheti meg az eladón.[281]

A fogarasi boérok eredetének is szerencsés vagyok okleveles példáját felmutathatni.

Tomori Pál (castellanus et capitaneus castri terrae Fogaras) 1511. augusztus 19-én tudtára adja mindenkinek, hogy Raduly, Vochan és Vaszul néhai Komsa fiai, másik Raduly néhai Stoycza fia, meg Harabal Szaniszló néhai Viszti Sándor fia megjelenvén nála, előadák, hogy Koszta ősük hajdan Mircse havaseli vajda és szörényi

bántól boérsági tiszteket kapott adományba egész Alsó- és Felső-Visztben és Alsó-Árpáson minden haszonvételestől, valamint azokhoz tartozó tizenhét sátoros czigányt is (officia boëronatuum totalium possessionum Alsó-Vist et Felső-Vist, item directae et aequalis medietatis possessionis Alsó-Árpás cum omnibus utilitatibus ad easdem pertinentibus, atque decem et septem Ciganos tentoriatos). Előadák továbbá, hogy mind máig is bírják; de adományleveleket a Vingárdi Geréb Péter vajdasága idejében becsapott törökök elrabolták.

Tomori tehát, tekintvén hűséges szolgálatukat, a Bornemisza János úr által reábízott hatalomnál fogva erősíti meg őket boérságukban, birtokaikban és czigány jobbágyaik birtokában.[282]

Fogaras várát Oláh Miklós «Magyarország leírásában» (Hungaria libr. I.) kis herczegségnek mondja, melynek alattvalói oláh boérok, kik a vár urát mint fejedelmöket úgy tisztelik. (Haec arx est veluti quidam parvus ducatus. Subjecti enim sunt ei Bojarones Valachi, qui arcis dominum observant ut principem.)

A Fogaras földjén való boérságok, mint láttuk, már I. Mircse vajda idejében támadnak. Az ottani boérok a királyi várnak kötelezettjei, mint másutt az oláh vajdák és kenézek. Egyébben is, de kivált a házasság ügyében, nagyon különböznek Erdély «három nemzetének» lakosaitól. Kérdés, vajjon az a «törvény és szokás», mely Tomori Pál által az összes fogarasi boérok és oláhok egyetértésével 1508-ban megújított törvénynek 4. pontjában olvasható, itt Fogarasban keletkezett-e, vagy Havaselföldről hozták be az oláhok? Erre a maga helyén találjuk meg a feleletet.

Az a házassági «törvény és szokás», melyet Fogaras-

ban találunk, vajjon a szászok és magyarok közt élő oláhoknál is divatozott-e? Erre választ nem adnak az ismeretes történetek. De a valószinűség igent mondat velünk. Hisz a kenézek bizonyosan nem utasították vissza a közoláhok válási bírságait: a királyi várnagyok vagy porkolábok pedig miért utasították volna vissza a kenézekéit? A pópák és kalugyerek hatását a keleti egyházbeli hivőkre nem látjuk a XV. századnak ismeretes erdélyi történeteiben. Keleti püspök sem lévén még ebben a században, az ottani egyházi kormányról semmit sem tudunk. De a máramarosi és néhány más magyar megyei kelet-egyházi kormányról a következő tünik elő.

Emlékezünk, hogy 1391-ben a Balitza és Dragos atyafiak a szentmihályi kolostort alapították Máramarosban, azt a konstantinápolyi pátriárkának ajánlván, ki abba egy igumént (apátot) nevezett ki az egyházi kormányra.

Idővel Munkácson egy ruthén, tehát görög-keleti, püspökség támadt. 1491-ben János nevű vala püspök, ki magát a Sz.-Mihály-kolostor püspökének is nevezte. Ez panaszt tőn II. Ulászló előtt, hogy a ruthén pópák és pórok megtagadják tőle a szokott adókat. A király tehát megparancsolja, hogy a ruthén pópák és pórok (praenominati Rutheni presbyteri et coloni graecam fidem, ut praefertur tenentes) adják meg a püspöknek, a mi neki törvényesen kijár. De három év mulva, 1494-ben, a sz.-mihályi kolostor iguménje, Hilarius felmutatja a görög oklevelet s annak latin fordítását, melyből kitetszik, hogy János püspöknek nincsen joga a kolostor, és az ahhoz tartozó egyházi megye (Szilágyság, Meggyesalja, Ugocsa, Berzava, Csicsó, Bálványos, Almazyg) jövedel-

méhez. A király tehát megerősíti és megújítja Hilarius és utódai számára az oklevelet, hozzátevén, hogy mindamellett tisztelettel tartoznak a munkácsi püspök és engedelmességgel a havaseli érsek iránt (ita tamen, quod ipse frater Hilarius prior et sui successores episcopo de Munkács sui ordinis reverentiam, archiepiscopo de Transalpinia modernis et futuris, velut superioribus suis, debitam subjectionem et obedientiam praestare debeant et teneantur).[283]

Erdélyben azon időben kelet-egyházbeli, tehát oláh püspöknek nincsen nyoma, mit a következő oklevelek is bizonyítanak.

1469-ben Pongrácz János, erdélyi vajda, a szebeni tanácsot értesíti, hogy Macarius halicsi püspöknek bizonyos jövedelem-szedésre van joga az oláh pópáktól (super presbyteros wolachales certam suam taxam et proventus suos exigere habet). Annálfogva ne tegyen abban akadályt a tanács, sőt inkább segítségére legyen a püspöknek.[284]

Tíz évvel azután, 1479-ben, Mátyás király felszabadítja a máramarosi pópákat némely adótól, még pedig Jovanychik, nándorfejérvári püspök kérésére, a kinek egyházi megyéjéhez azok tartoznak (valachos presbyteros, graecam fidem tenentes . . . praefaectoque metropolitano subjectos).[285]

Világos tehát, hogy Erdélyben a XV. század végéig kelet- vagy görög-egyházi püspök nem volt; különben se a halicsi, se a nándorfejérvári püspök nem avathatta volna magát az ottani oláhok ügyeibe. Másfelől bizonytalanság is tetszik ki az erdélyi kelet-egyházi felsőbbségben, milyen se Havaselföldön, se Moldovában többé nem vala. Mégis a mennyire láthatni a történeti homály-

ban, az erdélyi pópák leginkább a havaseli egyházi felsőbbség alá tartozának. A homályos viszonyok a XVI. században lesznek világosabbá.

Mit tudunk a havaseli és moldovai parasztok kötelességeiről? A már megnevezett Hašdeu közöl némely tudnivalót e tekintetben.

Havaselföldön és Moldovában a boérok és monostorok nem valának a földek *tulajdonosai,* hanem csak örökös *birtokosaik.* Mert a vajdák régente lakatlan, kietlen dombokat adtak volt nékik benépesítés végett. Ámbár a boérok és monostorok birt földeiket eladhatták, elcserélhették, zálogba vethették, sőt el is ajándékozhatták: mégis, mivelhogy minden afféle cselekvényre vajdai jóváhagyás kellett, melyet csak vagy pénzbeli, vagy természetbeli adóval lehet vala megnyerni, a vajdák az egész nemzeti területnek urai maradtak.

Ez így lévén, a parasztnak kötelességei valának a fiskus meg földesura iránt.

A fiskus iránti kötelezettsége vala:

1. bírságot fizetett a házasulásért és elválásért, mint látni fogjuk; pénzbeli büntetést pedig lopásért, ölésért stb.

2. Évenként *csekély* pénzbeli adót, meg a juhok, disznók, bárányok tizedét.

Ezen fiskusi jövedelemnek egy harmada azonban a beszedés és beszolgáltatás fáradságáért a birtokosnál maradt.

A földesúr iránti kötelezettsége vala:

1. három napi úri-munka, egy szántási, egy kaszálási és egy aratási nap;

2. évenként kétszer, karácsonkor és húsvétkor *tiszteleti ajándék,* úgymint: tojások, ludak, sajtok. — Ámde arisztokratikus elvű vajdák alatt, a boérok és kalugyerek egyfelől, akár elnézésből, akár valóságos engedésből, a fiskusnak összes jövedelmét tulajdoníták el, a minek csak egy harmada járt volna nekik; másfelől a meghatározott kötelezettséget megszüntetvén, mindennapi munkára és adóra kényszerítették a falusi népet. (Silindu pe sateni să le lukreḑe ši să le dea mai in tote ḑillele.)[286]

De katholikusok is valának mind Havaselben, mind kiváltképen Moldovában, a hol a husziták száma inkább a XVII. század eseményeiben tünik ki, mintsem a XV-iknek végén, meg a XVI-iknak elején. A katholikus püspökök történetei, már a nevezett tartományok hányódásai miatt is, bizonytalanok. Hányszor változott Havaselföldön a vajda; hányszor sepert végig rajta a török becsapás 1490-től fogva 1526-ig? Állandó székhelye a katholikus püspöknek, ha ilyen volt is, alig képzelhető. Csak a hegyek aljában találhattak búvóhelyeket. Hogy a magyar hierarchia alá tartoztak, magától érthető. Argyisben több ízben említtetik katholikus püspök.

Moldovának állapota, a havaselihez képest jobb vala, kivált az úgynevezett Nagy István hosszú uralkodása alatt. Ezen vajda nem is vala idegen a katholikus egyházhoz; mert Pray szerint, kire Schmidt Vilmos hivatkozik, István vajda Tatrosban katholikus egyházat, Kotnarban pedig monostort építtetett.[287] A tatrosi huszitákról ezen időben nincs tudomásunk.

A bakói katholikus püspök, Péter, 1479. február

3-kán IV. Sixtus pápától engedelmet kapott, hogy oldja fel az egyházi büntetéstől Tóbiási Lászlót, szász királyi birót, a kinek szolgái több ártatlant megöltek volt.[288]

Péter után Zagradi Tamás lőn 1497-ben bakói püspök. A törökök elpusztítván Bakót, a püspök másutt keresett és talált szálló helyet; de meg-meglátogatá püspöki megyéjét. Egy látogatása alkalmával Niamtzhoz közel való Orlesti faluban zsiványok agyonüték. István vajda a falunak azon földjét, a melyen a gyilkosság történt, elfoglalá, s azt unokája, Ifjú István, 1522-ben Theoktistus göröghitű metropolitának adományozá.

Tamás után sokáig püspök nélkül marada a megye; mely idő alatt a bakói monostornak szerzetesei tartották fenn, nagy hányatások között, a katholikusságot. — István vajdának fia, félszemű III. Bogdán, a mint tudjuk, Zsigmond lengyel királynak húgát, Erzsébetet, kérte nőül. Nem teljesedvén kívánsága, nemcsak háborút visele Lengyelország ellen, hanem a katholikus egyházra is felbuzdulván gyűlölsége, a szereti egyházat és kolostort lerontatá. 1510-ben tatárok pusztítának; s 1515-ben pestis fogyasztá a lakosságot. A bakói szerzeteseket X. Leo pápa 1520. május 20-án meg is dícséré buzgóságuk miatt.

Ezen nyugtalan időben Csik-Somlyóból francziskánusok költözének Bakóba a katholikus hit ápolására; mert Bakó környékén 62 magyar falu vala, s mert a somlyói franczisk ánusok, megüresedvén a püspöki szék, vicáriust választhattak magok közül.[289]

A bakói katholikus püspökség hanyatlásával a milkóvi tűnik elő, mintha ideiglen amaz emebbe olvadt volna belé. Visszamenvén az időben IX. Gergely pápa, 1371-ben észrevevé, hogy a tartós nyugtalanságok miatt milkói

püspök vagy távol, vagy nem is vala; s minthogy a milkói püspökség, mint a brassói és szebeni dékánságok, az esztergomi érsekség alá tartozott, az esztergomi érsekek sok milkói birtokot és jövedelmet tulajdonítottak el, a melyek visszaadását sürgeté a pápa.

Egy későbbi milkói püspök, Gergely, V. Miklós pápát kéré, mivelhogy a török háborúban legtöbb birtoka elveszett, s Milkó városát hitetlenek lakják, kik nem tűrik magok mellett a keresztyéneket (Civitas praedicta as infidelibus qui Christi fideles ibidem cum eis cohabitare non patiuntur, tantum inhabitatur): engedné meg, hogy székét Brassóba tehesse, mely megerősített, biztos város. A pápa hajlandó vala ezt megengedni; ámde az esztergomi érsek, mint magyarországi primás és született pápai legatus (qui etiam legatus et primas in regno Ungariae), kinek tisztei is vannak Brassóban (officiales suos habet), nem állott reá; a pápa kívánságáról lemonda 1453-ban, s a milkói püspök azután is kénytelen vala ide-oda járni, szállást keresni.

Félszázad mulva 1512-ben II. Julius pápa, mert a milkói egyház és város hetven év óta hitetlenek és schismatikusok birtokában van, s mert a milkói püspöknek csekély jövedelmeit a brassói és szebeni dékánságban az esztergomi érsek foglalta el már; tehát azt a püspökséget az esztergomival egyesítette. [290]

A milkói püspökök gyakran nevezték magokat moldovai püspököknek is (episcopos Moldovienses). Engel 1466-tól fogva 1511-ig hét ilyen püspököt számlál elő. Az utolsó Demeter (Demetrius, ep. Milcov.), kit Bakocs Tamás 1512-ben «episcopus Sanctuariensis»-nek neveztetett ki, s a ki a pápától azt a brevét szerezte meg, mely a milkói püspökséget az esztergomival egyesítette.

Ámde ez az egyesülés csak addig tartson, míg vissza nem vétetik a milkói egyház és város a hitetlenektől és schismatikusoktól. Csakugyan 1518-ban Mihály lőn milkói püspökké, ki egyik levelében egyházát Moldova székesegyházának nevezé (cathedralis ecclesia Milcoviensis regni Moldaviae). Ennek utóda Lőrincz, ki utójára törekedék a milkói püspökség fentartására.[291] Az bizonyos, hogy ez a püspökség a XIV. században kezdődött, s a XVI.-ban enyészett el.

XVIII.

Az 1526—1571. évek történetei.

I. Ferdinánd és János 1526—1540; I. Ferdinánd és Izabella 1540—1551; I. Ferdinánd 1551—1556; Izabella és János Zsigmond 1556—1559; János Zsigmond választott király 1559—1571.

Havaseli vajdák: VII. Rad 1529; Moyses 1 év 6 hó; VIII. Vlad 1530—1532; Vintila 1532—1534; Ardsisi Péter 1534—1546; III. Mircse 1546—1554; Petraskó 1554—1557; megint III Mircse 1558—1559; Sánta Péter 1560—1567; II. Sándor 1568—1577.

Moldovai vajdák: Ifjabb IV. István 1526—1527; Rareš Péter 1527—1538; Lapujet István 1538—1540; V. Sándor 1540; ismét Rareš Péter 1541—1546; Illyés 1546—1552; István 1552; Lapušan Sándor 1552—1561; Heraklides 1561—1563; Tomsa; megint Sándor 1564—1566; Bogdán 1560—1572.[292]

A mohácsi veszedelem után Ecsedi Báthori István nádor Mária királyné nevében országgyűlést hirdete november 25-ére. Zápolyai János azonban megelőzé. Már október 14-én Tokajban értekeznek hívei, köztük Verbőczy István is, s három nap mulva király-választó országgyűlést hirdetnek Székesfejérvárra.

Szulejman, a mint a Duna jobb oldalán Mohácsról Budáig és pusztító csapatai még tovább, Esztergomig, rémítgették a védetlen lakosokat, földeket: úgy vonult vissza a Duna bal partján Szegedig és onnan Nándor-

fejérvárig, elsepervén a munkás népet s füstölgő üszköket hagyván serege után. Zápolyai János tehát békével vonúlhata be Budára, október 28-án, s onnan Székesfejérvárra. Ott a szerencsétlen Lajos királynak megtalált holttetemeit eltemetvén, november 10-kén királynak választatá s a következő napon meg is koronáztatá magát 36 éves korában.

Azonközben Ferdinánd, Mária királyné 23 éves bátyja. október 15-én Haimburgban a Pozsonyból hozzá ment főurakkal, köztük lévén természetesen a nádor is, tanácskozék, minek folytán ők is november 25-én országgyűlést tartanak Pozsonyban, s ott Ferdinándot, ki már október 23-ától fogva cseh király, tehát a szerencsétlen Lajos egyik országának királya, deczember 16-án annak másik országa, Magyarország, királyának is megválaszták.

Az ország legnagyobb része nyilván János részén vala. ki Mátyás után második nemzeti király lévén, a jámborok reménye szerint egy második Mátyás lesz. Ámde János ennek minden jó tulajdonsága nélkül szűkölködik vala. 1527. augusztus 26-án Ferdinánd, mondhatni kardcsapás nélkül, vonult be Budára. János fut; Tokajnál megverik seregét; a szolgálatába fogadott pálos perjelt, György frátert, az utóbb híressé vált Martinuzzit, Lengyelországba küldi, segítség keresése végett; maga pedig Erdélybe vonul, melynek elpártolt vajdája, Perényi, a koronát Ferdinándéknak adta ki; s a hol leíratok a megyéket, székelyeket, szászokat Ferdinánd részére hívogaták, sőt ez utóbbiakat János elfogására is biztaták.

Hiába készül most János; Ferdinándot november 3-án magyar királylyá koronázzák meg. Podmaniczky nyitrai püspök egy évvel azelőtt Jánost, most Ferdinándot koronázta meg: világos tanúsága a püspökök és oligar-

chák önző magaviseletének. Ki mikor többet igérhete, ahhoz térének a hazafiak. Ferdinánd pedig, mint Maximilián császárnak unokája, s V. Károly császárnak öcscse, az igéretekben pazarabb vala, mint János. Ferdinánd sem volt hadvezér, de voltak német kapitányai, bár többnyire a török ellen tehetetlenek, olykor-olykor német segitsége is. János magára volt hagyva, mert a mit Ferencz, franczia király, mit a velenczeiek igérgettek neki, annak ő alig láthatá hasznát, kivéve azt, hogy a franczia követ Konstantinápolyban a János ügyét pártolta, a szultánt Ferdinánd ellen ösztönözvén.

A havaseli vajda, IV. Rad, meg a moldvai vajda, Rareš Péter is, eleinte Ferdinánd felé nézének. Moldovában ugyanis ifjabb István 9 éves és 9 hónapos vajdáskodása után 1527. február 14-én meghalt. A boérok az anyjáról Rarešnek nevezett Pétert, Nagy Istvánnak természetes fiát, a ki már azelőtt is vajda-társ volt, február 20-án tevék vajdává.

Míg Zápolyai János Lengyelországban (márcziustól fogva november 1-ig) tartózkodott, követe Laszki, Konstantinápolyban Szulejman pártfogását nyeré meg küldője számára, kitől Erdélyt Török Bálint, Gerendi Miklós erdélyi püspök, Perényi Péter, Majlát István és Pemflinger Márkus hajlították el. Rareš Péter tehát a szultán akarata szerint is a János részére álla.

Minthogy az oláh történetirók különösen emlegetik Péter vajdát, mint a ki az oláh nemzet egységének valósításán, azaz Erdélynek elfoglalásán iparkodván, nagy érdemet szerzett magának: némi dolgot részletesebben kell előadni.[293]

Már II. Lajos 1525-ben szerződött volt a moldovai vajdával, neki a beszterczei adóból 1000 magyar forintot

igérvén, hogy a török ellen biztosítsa Moldovát, tehát Magyarországot is. Nincs tudomásunk, hogy a moldovaiak 1526-ban valami szolgálatot tettek volna; mind a mellett 1529-ben kifizeték a beszterczeiek az ezer forintot.[294]

Ferdinánd is 1527 januáriusában követet (Michillinger Lőrinczet) külde Péterhez, neki a királyi szék elfoglalását jelentvén. Májusban meg Péter követe Boroszlóban találván meg Ferdinándot, készségét fejezé ki urának leendő szövetségére. Ferdinánd tehát még abban a nyárban Reichendorfer Györgyöt küldé Moldáviába, s meglőn a barátságos viszony.

Péter csakugyan 1528-ban a török mozgalmakról tudósítgatá Ferdinándékat, azzal is dicsekedvén, hogy ő szerzi meg Ferdinándnak az erdélyi három nemzetet.

Ámde János király is hasznosnak találá Péternek barátságát, tehát azt keresé is. Péter választhat vala a két versenyző között; mindegyik Erdélyt nyitja meg neki zsákmányolásra. De midőn bizonyossá lőn, hogy Szulejmán 1529-ben Magyarország ellen készül, Péter már januáriusban becsap a székelységre, holott az 1528 végén Ferdinánd mellett nyilatkozott volt. Kinek érdekében pusztítá a székely földet, nem tudja vala senki. De hamar megtudák. Mert Péter májusban követet indíta Lippára Jánoshoz, s ott szerződött vele a jutalomért is.

Már 1529. május 22-én győz Péter Földvárnál a Ferdinánd vezérein, Török Bálinton és Majláth Istvánon. Erre a székelyek János király részére állanak. A nosznai azaz a beszterczei kerület is július 17-én Farna Mihálylyal, János vezérével egyezkedék.

János király, mindjárt megkoronáztatása után, a beszterczei kerületnek Törpény községét Bethlen Eleknek,

Vörmös községet pedig Apafi Ferencznek eladományozta volt, ezzel a beszterczeiek jogát megsértvén, a kik is 1527. január 22-én óvást és ellenmondást tevének Kolozsmonostoron. Most somlyói Báthori István erdélyi vajda, ura meghagyásából, írá meg a törpényieknek, hogy ismét régi uruknak, a beszterczei tanácsnak engedelmesei legyenek, — Bethlen Elek t. i. átpártolt volt Ferdinándhoz.

Ámde azt is megtudák a beszterczeiek, hogy János király nemcsak Csicsó, Bálványos és Küküllő várait, hanem Besztercze városát és Rodna-völgyét is odaigérte Péter vajdának a tett és még teendő segítségért. Mindenképen el akarják hárítani, hogy alattvalói legyenek a moldovai vajdának. Ők, kik Hunyadi Jánost nem szerették volna földesúrnak, a moldovai vajdát sem tisztelhetik annak. De hiába keresik meg Báthori Istvánt, hiába Pétert magát is. Tehát ellentállásra készülnek.

Péter vajda 1529 szeptember 3-án fenyegetőzve ír a beszterczeieknek: «Péter Isten kegyelméből moldovai vajda. Bizonyosan tudva van előttetek, hogy felséges *János*, *Magyarország királya*, *a mi legkegyelmesebb urunk*, különféle szolgálatainkért Besztercze városát és megyéjét nekünk adományozta. Tehát — úgymond — adják meg magokat, külömben rajta üt a városra, s majd úgy bánik vele, mint Brassóval fog bánni, ha megveendi.» (Petrus waywoda, Dei gratia dominus regni Moldaviensis. Prudentes et circumspecti fideles nobis sincere dilecti. Non est vobis incertum, quod Serenissimus dominus Johannes rex Hungariae, dominus noster Clementissimus, ob obsequia diversa nostra civitatem Bistriciae cum comitatu sou magnificenter nobis condonavit.)

Október 31-én Brassóból újra megfenyegeti a besz-

terczeieket. «Azt hiszszük, írja, nem titok előttetek, hogy *a királyi Felség legkegyelmesebb urunk, János király* Bálványos várát is birtokunkba adta (Castrum Bálványos in subditionem nostram a regia maiestate domino nostro Clementissimo Johanne rege donatum adjecisse). Az én seregem Besztercze ellen fog menni s azt elfoglalni. Ha ellenezitek, szőlőiteket elpusztíttatom, a városnak apraját-nagyját megcsonkíttatom; lefejeztetem (vos una cum pueris vestris detruncari et decollari castellani nostri debeant.)»

Valóban a csicsói porkoláb, Mihály is megjelenik egy moldovai sereggel a város előtt; de nem boldogulván vele, fegyverszünetet köt a vitézül védelmezőkkel s Rodna-völgye elfoglalására indul. A beszterczeiek, a fegyverszünetben bízván, szüretelni kezdenek; ámde egy más csapat rohanja meg őket Anasztáz püspök vezérlete alatt, mely hasonlóképen veszteséggel vonul el és Salamon boér, Budakról ismét fegyverszünetet köt a várossal. 1530 márcziusában újra a városi falak alatt terem a moldovai sereg s újra kénytelen elszaladni, melyet a beszterczeiek Törpényig üldöznek.

A város János királyhoz folyamodik Budára, hogy vegye vissza az eladományozást. A király azonban azt írja 1530 ápril 22-én a városnak: «Ámbár az előtt már meghagytuk nektek, hogy tartoztok engedelmeskedni a vajda úrnak (ad ipsum dominum Waywodam audire et attendere, eique obedientes esse debeatis): mégsem teszitek, a mi Nekünk nagyon visszatetszik (quod Nobis vehementer displicet). A legnagyobb büntetés ér benneteket, ha tovább is vonakodtok a vajdát vagy tisztviselőit elfogadni.»

Besztercze városa látván, hogy se a királytól, se az

erdélyi nemzetektől nem várhat semmit sem, a szükségnek enged, s június 15-én Gref Mátyást és Diák Gáspárt küldi Moldovába egyezkedés végett. Július elején Péter vajda követsége jelenik meg a városban, mely tehát megadja magát. Péter Rodnán táborozik vala; viszternikje, Mátyás pedig (nos Mathias vysternik seu thesaurarius generosissimi Petri, vaivodae de Moldaviae) Bálványosról július 24-én írja a városnak, hogy harmincz szekérrel bort és kenyeret küldjön Rodnára a vajda táborába. Ez vala az első alattvalói szolgálat. Márton napján az évi adót, 550 forintot, már Péter vajdának fizeté a város. Ez az alattvalói viszony természetesen, Péter bukásával szűnt meg.

Havaselföldön 1529-ben Neagoi dvornik és Dregan posztelnik Rad vajda ellen összeesküdtek s azt megölték volt. Ezután Moyses, az előbbi (VII.) Vladnak fia, másfél évig vajdáskodik. Rareš Pétert utánozván ő is, még azon évben, 1529-ben betöre Erdélybe s Brassó környékén pusztítgata. Haza térvén s elődjének gyilkosait a maga ellenségeinek is tartván, őket több gyanús boérral együtt Krajovába hívá, hol a hugával a krajovai bán menyegzőt fog tartani 1530. február 13. Azon nap lekonczoltatá Neagoit és Dregant; a többiek elillanván, Konstantinápolyba menekülének, a hol VIII. Vladnak kinevezését eszközölték ki. Moyses Erdélybe fut; Ferdinánd pártosai, Gerendi Miklós erdélyi püspök, Majláth István és Horvát Gáspár szivesen látják. Ezeknek segítségével egy csapat katonát gyűjtvén, Havaselföldre tör s 1530 aug. 18-án visszafoglalja a vajdai széket. Azonban Vlad hamar felülkerekedik egy csatában, melyben Moyses és sógora Barb, krajovai bán, életöket vesztik.[295]

VIII. Vlad is csak két év és hat hónapig (1530—1532.) ül a vajdai széken. Török segéddel Brassó visszavételére jelenik meg, János király számára, tehát Rareš Péter ellen is.

Ez a nyughatatlan és változékony ember 1531-ben Lengyelországot támadja meg, Pokucziát követelvén; de rosszúl jár ott. A lengyelek visszafizetik Moldova pusztításával. Péter nem kételkedik János király közbevetéséhez folyamodni, a ki bár nehezen, összebékíti őt a lengyel királylyal. Mind a mellett a lengyel követség Péter megzabolázására ösztönzi Szulejmánt, ki Gritti Alajosra bízza a moldovai ügyek elintézését.

Gritti 1532. febr. 26-án hagyja el Konstantinápolyt s Havaselföldre jő, a hol Vlad vajda nagy tisztelettel fogadja Tergovistben. Gritti innen Moldovába indul, de megtudván, hogy Péter lesben várja, visszafordul Tergovistbe. Azután Erdélyen által Budára megyen János királyhoz, ki őt az ország főkapitányává teszi, a magyar urak nagy visszatetszésére. Budáról ismét követül megyen Konstantinápolyba, kedves embere lévén mind a szultánnak, mind a nagyvezírnek, tehát leghathatósabb szószólója János királynak is a fényes portán.

Konstantinápolyból 1534 június 18-án elindul 2000 lovas és 2000 gyalog kiséretében, ezúttal is Tergovistnek tartván, a hol Péter moldovai vajdának követei is üdvözlik és megajándékozzák.

Gritti Tregovistból Brassóba jöve, a hol Ferdinánd király részéről — mert Gritti, mint tudjuk, nagy befolyású és kedves ember Konstantinápolyban — Kún Gocsárd és Majláth István tisztelkednek neki. János részéről Czibak Imre, erdélyi vajda, elmulasztja a tisztelgést, mi neki életébe kerül, mert Gritti emberei Felméren

megölik őt, ki épen útban vala, bár későn is, a hatalmashoz.

Czibak megölése, úgyszólván egész Erdélyt lázítja fel Gritti ellen, még Kún Gocsárdot és Majláthot is, kik sereget gyűjtenek ellene. Gritti Meggyesre siet, a melynek kapuját bezáratja s Rareš Pétert és a szemendriai basát hívja segítségül, kik azonban elmaradnak. Sőt Péternek ott lévő lovasai is a megszállókhoz csatlakoznak. Gritti a moldovai vezérhez fordúl levéllel, hogy szabad kimenetelt kapjon; s annak biztatására, kimegyen a kapun, de legott elfogják s Kún és Majláth sátrába viszik. «Gondoljátok meg, mit tesztek, mond nekik Gritti, mert én itt Szulejman képviselője vagyok, a kinek megbízásában járok el.»[296] Azon kérdésre: miért ölette meg Czibakot, azt felelé, hogy szándéka ellen történt az, mert csak el akarta fogatni; mivelhogy Erdélyt fellázította ellene. Erre a magyar katonák levágják, s fejét Péter vajdának küldik, a ki Gritti két fiát is elvesztette.

Gritti megöletéseért Szulejmán haragjától lehet vala tartani, azért sokan, maga Rareš Péter vajda is, Ferdinándhoz hajlának. Ez ismét Reichersdorffer Györgyöt és Nagy Imrét küldi Péterhez, a ki 1535. ápril 24-én szerződik Ferdinánddal, elismervén Magyarország felsőségét (réconnaissait la suzeraineté de la Hongrie — Ureki — Picot a 308. lapon). Ha háború tör ki a törökkel vagy tatárral, Péter a seregét Ferdinándéval egyesíti; s ha sikerülne lerázni a török jármot, Péter Magyarország vazallusa marad. Ellenben ha őt elűznék a törökök, Ferdinánd neki a Csicsó, Küküllővár, Bálványosváralja és Beszterczé birtokait adja.

A szultán a perzsiai háborúval lévén elfoglalva, Péter

ismét a lengyelek ellen fordul, tőlük Pokucziát követeli, mert Ferdinánd pártolására is számított.

Erre nézve nagyon tanulságos Ferdinándnak és Zsigmond lengyel királynak levelezése 1536 elejéről. Ferdinánd ezt írá Zsigmondnak:

«Tudomásunkra jutott, hogy Felséged és *hűséges kedvelt moldovai vajdánk közt* (inter Seneritatem Vestram et Magnificum fidelem nobis dilectum vajvodam Moldaviensem) fennálló viszálynak leginkább Pokutzia az oka. Mert ámbár elődeink, a magyar királyok, a moldáviai tartományt és Pokutziát azon kikötéssel adták oda a vajda elődeinek, hogy hivei legyenek a magyar koronának,[297] mégis Felséged emberei, általkelvén a határt tevő Neszteren, ott némely részt elfoglaltak s rajta építgettek. Feleletet nem kapván Felségedtől a vajda, ez azokat a helyeket feldúlta, leégette.» Minthogy pedig Ferdinánd óhajtja, hogy jó egyetértés legyen Lengyelország és Moldávia között, azért szeretné, hogy fegyverszünet köttessék négy vagy hét évre, mely alatt a vitás kérdést el lehessen intézni. Követét is a végett küldi el Zsigmondhoz, ki ennek hajlandóságát megnyervén, a moldovai vajdához fog a leendő szerződés végett elmenni.

Erre Zsigmond király így felele: «Vettük Felségednek az oláhnak súgásából írt s azért a valóságot ki nem fejező levelét a Pokuczia átengedésére nézve (de deditione nostra Pokuciensi). Azt a Pokucziát sem a mostani vajda, sem elődei soha sem bírták; de Magyarország királyai sem adhatták azt senkinek, mert ahhoz soha semmi joguk nem volt, mivelhogy azt a lengyel királyok mindig bírták (ut qui nihil ibi juris unquam habuissent, quinimo majores nostri divi reges Poloniae

semper in ejus possessione fuissent). Igaz, Moldávia néha Magyarországnak adófizetője volt: de volt ám, pedig előbb Lengyelországnak is. Most mind a két országtól elvette a török, Moldávia ennek engedelmeskedik s a keresztyének ellensége.»

«A mi azzal az oláhhal kötendő fegyverszünetet illeti (quod attinet ad inducias cum ipso isto Valacho paciscendas), arra reá nem állhatni, hogy a fegyverszünet tartama alatt odahagyja a király Pokutziát, mert az valóban nevetséges volna. Egyáltalában — így folytatja a levél — azzal az emberrel lévén dolgunk, a kiben se hit se vallás, nem tudjuk, miképen szerződhessünk vele. Hisz minap is, hogy mást ne említsünk (ut alia ejus egregia facta praetermittamus), követével azt kérvén tőlünk, hogy legalább a fegyverszünet föltételeinek megállapítása végett határozzunk helyet és időt; ő, míg követe nálunk vala, berontott országunkba, s néhány falut elégetett. Fogadja tehát Felséged mentségünket, ha nem tesszük, a mit kárunk és kisebbítésünk nélkül nem tehetünk.» (Vilnae, die 6. martii a. D. 1536.)[298]

Rareš Péter jogi ürügyet keresvén Pokutzia elfoglalására, követe által, lehet talán Reichersdorffer által is, azt «súgatta» meg Ferdinándnak, hogy nemcsak Moldávia, hanem a felső Prut és Neszter folyók közti azon föld is, melynek ma Kolomea és Sniatyn a főbb városai, Pokutzia név alatt, a magyar királyok átengedéséből jutott a moldvai vajdák birtokába. Ezt helyesen czáfolja meg Zsigmond lengyel király.[299] Viszontag azt nem birná senki történeti okokkal megbizonyítani, hogy Moldávia előbb volt vazallusa és adófizetője Lengyelországnak, mintsem a magyar koronának. Mert mi tudjuk, hogy Jagello Ulászló csak I. Nagy Lajosunk

halála után, mint Hedviga örökségét, kezdé igényelni Moldáviát.

A közben János király ügye felülkerekedett Erdélyben. Az ő hű székelyei Bálványos-Váralját foglalják el; egész Erdély fegyverkezik; három hét után Moldovát támadják meg, megölvén Lázár Ferenczet, Péter pártosát. Most Péter a már megemlített Mátyás viszternikjét János királyhoz küldi Nagyváradra, egyezkedés végett. Ott lévén V. Károly császár követe, Wese János lundi érsek, a viszternik több ízben megfordul az érseknél, kérvén őt, ne kössön békét János királylyal.

Tudniillik János belátván, hogy a versengő hadviselés az országát pusztítja, s hogy *az aszúfa mellett a nyers is elég* (mint Verancsics egy helyütt írja): Frangepán Ferencz egri és Brodarics István pécsi püspököket V. Károly császárhoz küldte volt, hogy ez öcscsére, Ferdinándra hasson némi egyesség végett, mely megszüntesse az ország megsemmisítését. Károly császár tehát Wese János lundi érseket indította János királyhoz, ki akkor Nagyváradon vala. A mint Vrancsics mint szemtanú írja,[300] János király Statilius János, erdélyi püspököt és Török Bálintot ötszáz fényes udvari nemessel küldte az érsek eleibe, reménylvén, hogy elfogadható föltételeket hoz, miben ezúttal csalatkozott.

Mátyás viszternik urának természetét követve, ki, Verancsics szerint, mást gondol vala, mikor állott, mást, mikor ült (alia est stantis, alia sedentis sententia), Wese érseket *titokban* János ellenére ösztönzé. Mert ura, Péter vajda, kész 30,000 vagy 40,000 emberrel Erdélyre csapni, s azt Ferdinánd részére meghódítani. Ha pedig a német császár a török ellen szárazon hadakoznék, Péter 60,000 vagy 80,000 emberrel csatlakoznék hozzá.

Ezt Wese 1536. szeptember 6-án írá meg Károly császárnak.[301] Az érsek levele szerint, Mátyás viszternik csak Bálványos várnak visszaadása végett jött volna Nagyváradra; pedig nagyobb feladata vala, t. i. János királynak kibékéltetése Rareš Péterrel, a mi sikerült is.

Ez oldalról biztosítva érezvén magát, Péter megint a lengyeleket támadá meg. De ezen folyvást változó politika utójára Péter fejére zudítá a veszedelmet. A lengyel követek, sőt a moldovai boérok panaszai is, valamint Kiliának leégetése — a moldovaiak t. i. a Kilia török őrizetét egy vitás erdő miatt támadván meg, felgyújtották volt a fa-erősségből álló várat — hadjáratra indíták meg Szulejmánt Moldova s egyúttal Erdély ellen is, minthogy akarata ellenére János király Ferdinánddal 1538. február 24-én Nagyváradon kiegyezkedett. A török sereg a Dunán átkelvén, Moldovába becsap. Péter hiába kérvén segítséget a lengyel királytól és Zápolyai Jánostól is, s látván, hogy a boérok összeesküsznek ellene, Erdély felé fut, már előre küldvén nejét és gyermekeit Csicsó várába. Nagy bajjal sikerül a fosztogató székelyektől is menekülnie, s 1538. szeptemberében érkezik Csicsóra.

A moldovai boérok kegyelmet kérnek Szulejmántól, s beleegyezésével *Lekuszt Istvánt*[302] teszik vajdává, kit némelyek Rareš Péter öcscsének, mások, mint Ureki is, Sándor fiának († 1496) és Nagy István unokájának tartanak. Ez az István két évig és három hóig uralkodék 1538—1540-ig.

Az új vajda előbb a lengyelekkel szerződött; de magát nem látván biztosságban, míg Rareš Péter Csicsón ül, a szultánhoz fordul, hogy követelje annak kiadását János királytól. Ez azzal igyekszik lecsendesíteni a szul-

tánt, hogy visszavette Küküllőt és Bálványost, kelengyének íratván be azokat, a dévai uradalommal együtt, Izabella nejének; Csicsó várát pedig megszállatta, hogy el ne illanhasson Péter. Ureki sokat mesél a szenvedésekről, melyeket Péter kiállott volna Csicsón; de maga mondja, hogy a magyarok «notcsiagoš» [303] = nagyságosnak czímezik vala, olyan birtokos lévén Erdélyben, mint magok (zikund ka are mošii ši večine intreun ku dinšii = mondván, hogy vannak örökei és alattvalói közöttök). De midőn Szulejmán Péter kiadását erősen sürgette, János király, úgy mint követét, küldé Konstantinápolyba, nejét és gyermekeit Csicsón tartván biztosságban, Pétert magát pedig a szultán nagylelkűségébe ajánlván. A szultán csakugyan nem bántá őt, Perába küldvén lakni, a hol nagyúriasan magyarokat, görögöket, olaszokat, törököket fogadott.

«Sáska» (Lakuszta) Sándor még folyvást féltvén uralkodását, üldözni kezdé a gyanús boérokat, a mi saját vesztét okozta. Mert Mihu choczini porkoláb és Trotusan logofet megölik 1540 végén, helyébe valami *Kornea Sándort* tévén vajdává.

Míg ezen Sándor követei hiába keresnek ótalmat V. Károlynál és Ferdinándnál, hiába Zsigmond lengyel királynál is, Rareš Péter engedelmet nyere a szultántól a moldovai vajdaság visszafoglalására. Brailából Galaczba érkezvén, megütközik Sándorral, kit elfog, lefejeztet, s azután Szucsavába siet, a hol Huru vornik [304] fényesen fogadja 1541. márcziusában.

Péter legelőbb is bosszút áll a gyanús boérokon, kiket hol levágat, hol megcsonkít, hol megvakít. Lakása és a szucsavai utczák a megölöttek tetemeivel undorodást keltettek. Azután Péter a nejét és három gyer-

mekét elhozatá Csicsóról, kik május 25-én érkeztek Szucsavába.

E közben nagy változások estek Magyarországon és Erdélyben. János király 1539. január 29-én a lengyel királyi leányt, Izabellát, jegyzette volt el magának, s azt már február 2-án megkoronáztatá királynévá Székesfejérvárott. De az elégedetlenség nagy vala Martinuzzi, Jánosnak főembere ellen Erdélyben, a hol Majláth István és Balassa Imre a vajdahivatalt viselték. Minthogy leginkább Majláth tünik ki, róla egy-két szót kell mondani.

Majláth a fogarasvidékbeli Komana helység egyik boérjának fia lévén, Mária királyné udvarára került, a hol mint ügyes fiatal ember az Olaszországban tanuló Nádasdy Tamással ismerkedett meg, sőt nővérét, Annát, feleségül vevén, szorosabb viszonyba jutott vele. Az oláh eredetű Majláth természetesen katholikussá és magyarrá lett — a mi akkor senkinek föl sem tetszik vala —, mint Oláh Miklós, s mint még előbb Hunyadi Jánosnak atyja és más sokan.

Eleinte Nádasdy Tamás meg Majláth, a János király részén valának, ki Nádasdyt Fogaras urává tette. Fogaras várát és vidékét 1503-ban Corvin János kapta volt adományba, minek a szászok — a Mátyás királytól nyert adománynál fogva — ellene is mondának. De ennek halála (1504. október 12-én) után Fogaras visszaesvén a fiskusra, II. Ulászló Bornemiszának adományozta, mint láttuk. Ez örökös nélkül halván meg, a mit Oláh Miklóstól is tudunk, Fogaras ismét a fiskusé, következésképen János királyé lett, ki azt Nádasdynak adományozá.

Ez János király beleegyezésével Ferdinánd részére állván, mivelhogy magyarországi birtokai a Ferdinánd

birodalmába estek, Fogarast sógorának, Majláthnak, engedé át. Az elégedetlenség nagy lévén Erdélyben, Ferdinánd hű embere, Nádasdy által Majláthot, ennek vajdatársát, Balassa Imrét és Balassa Menyhértet is a maga részére vonatta. — Majláth különösen Grittinek leverése (1535-ben) után Erdélynek igen népszerű embere s egyszersmind Martinuzzinak ellensége lett. Nádasdy által jó hírben állván Ferdinánd előtt, egy török basa, Kucsuk Bali által Konstantinápolyban is kedves ember lévén, «talán Ferdinánd érdekében, talán olyan reménynyel is, hogy török felsőbbség alatt önmaga válhatik Erdélynek urává»[305] 1540. márczius 9-ére tartományi gyűlést hirdet Marosvásárhelyre. — A gyűlés a három nemzetnek négy-négy követét indítja Budára Jánoshoz sok panaszszal Martinuzzi ellen. János a követeket elzáratja, s mi tévő legyen, tanakodik. De hadd beszélje el ezeket Mindszenti Gábor, a királynak meghitt embere, ki udvarában élt s végnapjaiban is körülötte volt.

«1540-ben megértette volt még Budán való létében a mü kegyelmes urunk, János király ő felsége, hogy Erdélyországban való vajdái Majlát István és Balassa Imre uraim, ő kegyelmek, ingadoznának hűségökben; s hogy Ferdinandus német király ő felsége, emberei által és főképen szász uraimék által őket mü kegyelmes urunktól elcsábítani igyekeznék. Hivatá is tüstént Verbőcz uramot ő kegyelmét mü urunk ő felsége, mondaná meg, mi bizonyos hír lönne felőle. Cancellarius (Verbőczi) uram ő kegyelme tüstént megjöve urunkhoz; tanácskozának is délestig. Azután egybehíván a többi urakat, megjöve az bizonyos hír Erdélyből, hogy vajda uramék csúfosan elpártoltak volna urunktól, megadván hütöket Ferdinandus német királynak. Volt is nagy zúgás az

udvarban, mert bizony nagy dolog, meghütt királyát, urát elhagyni.»

Mig az urak több napon át tanácskoznak, különösen «az Váradon tett kötésről, miért hogy bizony ez dolog az országnak eleibe még ekkorig nem bocsáttatott; Ferdinándus német király pedig ezen kötést megzavarta azzal, hogy vajda uramékat, kik Erdélyben sok szép erős várak és jószágok birtokában valának, elcsábította urunk ő felsége hütétől. Valának is sokan, kik királyunk ő felségének szemire hányták, hogy oly semmi, sohuni oláh embernek, mint Majlát uramnak ő kegyelmének annyi hütöt, jószágot, méltóságot adott; bizony más ember inkább megérdemlette volna ez tisztet.»

«Azonközben meghozák mind török császár, mind pedig franczia király leveleit, melyekben nagy igéretek tétettek királyunknak ő felségének, ... mely dolog nagy örömet is okoza az udvarban. Meghozák akkor azon hírt is, hogy Majlát uram Fogaras várát megerősítette volna, s oda akarná magát húznia ... s hogy már német népeket is várna bé Erdélybe ..... Jöve pedig ez közben parancsolat török császártól, hogy király ő felsége, mü kegyelmes urunk, Péter vajdát, ki Csicsó várában tartózkodik vala, küldené vissza a császárhoz.»

Elhatározák tehát, hogy Török Bálint és Petrovics Péter tüstént jó válogatott hadakkal induljanak meg Erdélybe.

«De királyné asszonyunk betegsége — nagyon viselős lévén már akkor — és királyunk, urunk ő felsége nyavalyás volta sok gondot okoza szegény fejünknek. Nem is volt éppen beteg János király urunk, mert nagyon jár vala dolgában, de ereiből kezd vala már kifogyni, ... gyakran panaszkodván, hogy szédülne néha és nehéz

volna a mellye. Egyszer megkívánta szegény az asztalán ebéd közben az budai veres bort, kit eddig soha sem ivott vala, s mondá nekem: Lám kegyelmed! iszszuk már az veres bort is, mert majd kikopunk borból, ha Erdélynek indulunk, az hol Majlát uram kipusztított várainkból és bizonynyal pinczéinkhez is nyúlt, mert szereti ő kegyelme a jó bort. Tudja meg te kegyelmed, hogy az oláh, az még szegény, addig csak az korcsmában iszik bort, ha van miből; de ha nagy úr lesz, akkor asztalán tartja drága pinczéjét.» .... «Midőn kérdeztetnék, minő szablyáját parancsolná ő felsége útra elvinni, ezt felelé: Bizony látja Isten lelkünket, hogy kívánnók, hogy mint keresztyén király szablya nélkül mehetnénk Erdélybe: de vajda uramék szablyával várnak reánk, azért mü is üres oldallal nem indulhatunk. De kössétek kegyelmetek azon szablyámat fel, kivel paraszt Dózsa uram ellen hajdan hadakoztunk; mert nem érdemel ennél többet Majlát uram hitván feje.»

«Itt lévén már a nagy bőjt, s az elutazást sem halaszthatván tovább», a király mindenről intézkedék. — «Tudom azt is, hogy elindulásunk előtt való pénteken pecsételte meg cancellarius uram (Verbőczi) és György frater barát (Martinuzzi, váradi püspök) ez csomót, s midőn az palotába mentem volna, mondá nekem ő felsége: No, Gábor uram, gondoskodtunk mindenekről, te kegyelmedről is, kit, ha Isten után megérkeztünk Erdélybe, visszaküldünk asszonyunkhoz; ha meghalunk, lesz asszonyunknak gondja te kegyelmedre. Az mü kegyelmes királyunk ez beszédére, midőn sírásra szinte fakadnánk, mondá: Ne féljen te kegyelmed, mert halálunk előtt még sok igazítani valónk vagyon.» ...

«Másnap elindulának Budáról az király társzekerei és

hátas lovai sok néppel. Akkor történék az, hogy Geszti uramat elkapván az ló szinte a Dunába ugra, és szinte oda vesze. Az mit ő felsége megtudván, monda az ifjú úr Losonczi uramnak: Lám te kegyelmed, Geszti uramnak igen sok az tüze, azért itatta meg Isten ő felsége véle az vizet. Vigyázzon te kegyelmed is, ne hogy az nagy tűz miatt az Dunára kellessék te kegyelmedet küldenünk.» . . .

A királynak elindulása még két nappal későbbre esett. «Jövének penig ez alatt újabb hírek az vajdák felől. Harmadnap búcsút vevén asszonyunktól, ki nehezen viseli vala ez megválást, az sok nép penig kiséré ő felségét szinte Szeged feléig, de ott ő felsége elbúcsúzván a sok magyar uraktól, haza bocsátá őket.»

Gyalu felé siete a király a táborba, a hová Petrovics Péter és Vrantzus (Verancsics) és több főúr is megérkezett. Ott hallá, hogy Török Bálint és Petrovics Balassának két várát, Diódot és Almást, elfoglalták és porrá rontották, a mit a király nehezen vett, mert «nem akarja vala akkor még annyira megbüntetni Balassa uramat». Ekkor megijedvén Majláth és Balassa, házok népével Fogarasba futának. «Szász uramék is megszeppenének nagyon, mert az várt és kért német segítség csak nem jött el; s keresik vala újra királyunk ő felsége kegyelmét.» «Ilyen volt ez előtt is ez a pórnép; oda hajlik az merre az szél fúv. Ma jöjjön az török, és megcsókolja az kaftánját; hólnap jöjjön az magyar, annak hízelkedik; hólnap után pedig jöjjön az német, azt áldja. Örökké csak maga hasznát keresvén, hazáját, ha kell, el is tagadja.» Ezek valának ő felsége szavai akkor, midőn ez hírek a táborba jövének.[306]

Tordán gyűlést tartván, kegyelmébe fogadá Balassát

János király. «Ezeknek utána jövének Tordára némely szász uraimék is, még az gyűlés előtt bémenetelt kérvén ő felségéhez. Verbőczi nem akará béereszteni, mondván: nem érdemlik te kegyelmetek, hogy bejelentsem . . . De urunk ő felsége fülébe menvén ez dolog, mondja cancellarius uramnak: Bocsássa te kegyelmed őket szegényeket. Nem taszíthatjuk el őket mütőlünk; legyen rajtok is irgalom.»

A király betegsége nőttön nőtt. Tordáról Gyulafejérvárra mene, innen meg a rossz levegő miatt Szász-Sebesre. «A fő urak közül ott valának: Verbőczi István uram, Török Bálint uram, Petrovics Péter uram, Eszek János uram (pécsi püspök), Vrantius uram és György frater barát uram. Azon közben megjöve Budáról az bizonyos hír, hogy királyné asszonyunknak július 7-én fia született.» Erre a király lóra ülvén, a városból a táborba kimene, a hol a hír már elterjedt volt. «Vala is az nap nagy öröm városban, táborban, mert szeretik vala az népek az jámbor királyt, mü kegyelmes urunkat. Estve felé pedig visszajövén az városba, midőn urunk az lováról le akarna szállani, szegény urunk igen nagy nehezen jöhetett le az lóról. Ott állván pedig az urak, mondá nekiek vídám arczával: «No atyámfiai, nagyon megnehezedtünk: de nem is csuda, mert már gyermekünk is nyomott gondot nyakunkra. De te kegyelmetek segítségével már csak ezt is elhordozzuk.» . . . «Nyolcz kínos napok után július 21. napján meghala jámbor urunk szép csendesen.»[307]

János királynak halála után egy hónappal Martinuzzi, Török Bálint és Petrovics Péter, a halottat Magyarországra vivék s Székesfejérvárott szeptember 15-én eltemeték. Az alatt Erdély Bornemisza Boldizsár gondjaira vala bízva, mi nem akadályozta meg, hogy Majláth Segesvárott

augusztus 29-én gyűlést ne tartson, s magát és vajdatársát az ország kormányzó-kapitányaivá ki ne nevezztesse. Ugyancsak a király halála után Verbőczi István és Eszéki János pécsi püspök Konstántinápolyba menének, dús ajándékkal János fiát a szultán kegyelmébe ajánlani. Nyájasan fogadá őket Szulejman, s Verbőczi azt írhatta küldőinek, hogy a szultán a gyermek jogát elismeri az országra.

Ez által felbátorodva a Zápolyai-felekezet, a Rákoson szeptember másik felében gyűlést tart, (a melyen az özvegy Izabella is megjelenik) s a csecsemő János-Zsigmondot királylyá kiáltja ki, a főhatalmat Izabellára és az ország-tanácsra bízván, melynek tagjai Martinuzzi, Petrovics és Török Bálint.

Ámde Ferdinánd is a nagy-váradi szerződésnél fogva követeli az egész magyar királyságot. Tehát legelőbb is Budát igyekeznék elfoglalni, mi a többit maga után vonná; Erdélybe pedig Nádasdy Tamást, Majláth István sütét, Horvát Gáspárt és Balassa Zsigmondot küldi, október 14-én kelt megbízó levelében felhatalmazván őket, hogy a két erdélyi vajdával, Majláthtal t. i. és Balassa Imrével, valamint a nemességgel, a székelyekkel és szászokkal is akár együtt, akár külön-külön tárgyalják az ország átadását.[308] S erről egy úttal a moldvai Sándor és a havaseli Rad vajdákat is tudósítja, kiket «spectabilis et magnifice fidelis nobis dilecte»-vel szólít meg.

A két erdélyi vajda közt Balassa Imre látszik vala leghajthatóbbnak. Ennek tehát Fels, Budának ostromlója okt. 31-én írja, hogy vigyázzon Majláthra. Maga Ferdinánd király is november 8-án írja Balassa Imrének, hogy reményli, hogy Nádasdy és a többi megbizottjai elfordítják Majláthot a töröktől (ut praefatum Stephanum Majlath

dehortentur et retrahant ab eo negotio, quo minus Turcarum partes desideriaque sequatur). Statilius püspökről is tudja Ferdinánd, hogy benne nagyon nem lehet bízni. Arról is tudósítja Balassa Imrét Ferdinánd, hogy ő, mihelyt elintézendi az erdélyi dolgot, a moldovai és havaseli vajdákhoz is küld követeket.

S már 1540 deczember 22-én értesíti a moldovai vajdát, hogy követétől, Literatus Jánostól, feleletét veszi, melynek tartalma:

«Ő felsége (Ferdinánd) kegyelmesen veszi a vajdának, boérjainak és tanácsosainak hűségajánlását, minél fogva őket azonképen fogadja kegyelmébe, a mint azt elődei, Magyarország királyai, tették volt (dominus vayvoda, boierones suique consiliarii sincera fide obedientiam et fidelitatem denunciant et in gratiam accepturi instar divorum regum Hungariae praedecessorum suae Majestatis supplicant). Csicsó és Küküllő-vár, *melyeket a moldovai vajdák a török által elfoglalt Kilia és Neszterfejérvár helyett kaptak volt*, s melyeket Sándor vajda visszakér, most János király embereinek kezénél vannak, tehát addig vissza nem adhatók, míg Erdély el nem lesz foglalva. Egyébiránt Ferdinánd követe megadja majd a szükséges felvilágosítást.»

Íme Ferdinánd emberei is tudják vala, hogy az elvesztett Kilia és Neszterfejérvár fejében engedték volt a magyar királyok Csicsót és Küküllővárat a moldovai vajdáknak.

Majláth sok tétovázás után nyiltan Ferdinánd részére áll, mert attól, az 1541. február 6-án kelt oklevél szerint Huszt várát és a máramarosi sóbányákat bérbe kapja.[309] Febr. 9-én pedig Ferdinánd Fogaras földének szabad urává és örökös grófjává teszi Nádasdy Tamást, a mint

már az előtt János király is tette volt Majláthtal együtt. A jövő márczius 29. és 30-án Ferdinánd már vigyázatra inti Majláthot, mivelhogy az elhajtott Péter vajda megnyerte a szultán ígéretét, hogy moldovai vajdává teszi; hogy Sándor vajdát már megölték, Péter pedig nem megvetendő sereggel Moldova felé indult. Tehát az erdélyi ügyek jó rendben legyenek, mert, úgymond Ferdinánd, kötve hiszszük, hogy Péter hűségébe lehessen bízni (dubii sumus, an aliqua Nobis in ipso [Petro] spes fidelitatis sit reponenda).

Ferdinánd június 14-én segítséget igér Erdélynek, s júliusban ismét hűségre inti Majláthot, mert úgymond: Láttuk az erdélyieknek küldött török levelet, azért lehető gondja legyen Majláthnak, hogy Péter moldovai meg a havaseli vajda kárt ne okozzanak Erdélynek. (Quare quam potes maximam curam habeas, uti waywoda Petrus Moldavus et Transalpiniensis contineantur, ne scilicet praecipitent damnum inferre in Transsilvania.) De azt a levelet már nem vehette Majláth.[310]

Ferdinánd nem küldött segítséget Erdélybe, mert Buda alatt sem boldogult a serege; Majláth szava tehát, ki még június 18-án felszólítást bocsátott Erdélyhez, hogy a határon álló török ellen fegyverre keljenek, nem hat többé. Azért Fogaras várába vonja magát; mert elhagyatva Ferdinándtól, el saját Erdélyétől, mely Izabella és a fia, János Zsigmond felé hajlik, vajjon elaltathatja-e még a törököt?

Halljuk tehát Verancsics Antalt, ki nemcsak Majláthot, hanem Rareš Pétert is nagyon jól ismeri vala.

«Péter mellé két személyt adának, havaseli vajdát és Kücsük Bali béget, ki régen kezdett volt az Majlát dolgát a portán forgatni. A tanolság (terv) az vala: hogy

a török császár elvégezte, ő neki megadni az erdélyi fejedelemséget, de úgy, hogy a Bornemisza Boldizsárt megölik, ki a királyné asszony kapitánya vala s annak utána őtet felemelnék az uraságba . . .

Az Majlát megédesíttetvén ilyen módon innett is onnatt is, Bali bég a havaseli vajdával egy felől, Péter vajda is másfelől Erdélybe jövének, mindhárman jó szerrel; Bali bég 2000 ezer lovaggal, havaseli vajda 6000, moldovai vajda 12.000-el. És szállának Fogaras előtt, mintegy két mélyföld távol tőle. Vala velek Bornemisza Boldizsár is, királyné asszony kapitánya, kinek az asszonya meghagyta volt, hogy ezekkel együtt legyen; lássa is, értse is mint leszen a dolog.

Onnatt mindjárt főköveteket, kikkel Bornemisza is vala, küldének hozzája, kérve, jönne hozzájok, hallaná a császár akaratját, s az ő kívánságának is lenne vége.

Azonközbe, mert az vár előtt hitre mind a két fél jüttek vala, a sok szólás között nem tűrheté az Bornemisza; mint keresztyén keresztyént kímélve, jó okkal, hogy az többi ne vették volna eszökben, mondá neki röviden. Uram, mindétig eszes ember voltál, de most főképen élj vele. Ne menj el közikbe, mert megcsalatol; jól ismersz oláhokat, terekeket . . .

Nem hallgatá az Majlát se Bornemiszát se feleségit, se jámbor szolgáit, kik mindnyájan érte valának, hogy ki nem menne; terekeknek, oláhoknak ne hinne. Mert nuha az fejedelemségre való kívánság igen őtet furdalja és megvakította vala elméjét, mindazonáltal félelemben is vala. De végre felele nékiek, hogy közikbe megyen; kéré az hitlevelet, mit neki megadának.

Azután hogy az hitlevél keziben lőn, túszokat is kezde kérni. Kit hogy meghallotta az okos és ravasz ember,

Péter moldovai vajda, mondá mindjárton társainak: adjuk a túszokat is néki; annál inkább mi eljárjunk az mi dolgunkban. Mert az túszok a mi hitünket megmentik. Ők is az hatalmas császár egészségeért szenvedjenek valamit, ha halniok is kelletik. Csak az Majlát essék a császár kezibe.

Ott mindjárást hat személyt, két moldvait, két havaselit és két tereket nagy ékesen és drága ruhában felkészítvén, nagy nevet is adván nékiek, tanítván őket, hogy rátartsák magokat, elküldik. Az túszokra Majlát Fogarasból kijüve nagy szépen felkészülvén, mintegy hatvan lovaggal közikbe mene. Bali bég két fijával és sok boérral szállíták az ő sátoriba, kiket még annak előtte a szolgái felvontak vala.

Az napon csak meglátogatá egyenkint az vajdákat, Bali béget s lakozik sátorában Bali bég fiaival, Bornemiszával, fő-fő boérokkal nagy vígan. Másodnapon is így mulaták az időt délig. Azután, hogy az Bali bég és az havaseli vajda lettek volna az sátorokban: Péter vecserne táján magához hívatá. Jüve Bornemiszával. Ott Péter leülteti az Bornemiszát jobb kézre, Majlátot balra.

Az Péter vajda sátorát két felé nagy hosszú és sűrű rendekkel állják vala fegyveres kézzel szolgáji. Az Majlát szolgájit közben imitt-amott állattak vala, mindeniktől elszedvén fegyverit.

Ott benn hogy leültek vala, Péter vajda mindjárton szidni kezdé Majlátot, külön-külön régi sértésekért boszúságát szemire neki számlálván és vetvén, és minden más szóval *ebnek* mondván, míg maga Majlát, mint kő úgy hallgata, de nagyon elsápada (ipso territo tacenteque ut lapide, maxime tamen pallente): bal kezét reá veti

mondván: «Eb, terek császár foglya vagy!» Erre a vajda népe, kik a sátor ajtaja előtt valának, nagy hirtelen a sátorba esének, Majlátot fogák, foszták, tollait szedék és önnön övivel megkötözék, Bali bégnek vivék; Bali bég pedig a császárnak küldé.

Ezt látva az Bornemisza, ő is féle; kérdé is az vajdát: kell-e neki valamit tartani? Felelé: Te ne félj; kinek vétke volt, arról immár vége vagyon. Te menj el, és híven, mint kezdetted, szolgáld hatalmas császár-királyné asszonyt és az ő fiát. Így szabadult az Erdély, királyné asszony és az ő gyermeke Majláttól.»[311]

Szulejman pedig a Jedikulába[312] záratá, melyből sem Ferdinánd sem az erdélyi rendek közbenjárása, hanem csak 1550-ben esett halála szabadította ki. De családja Fogaras birtokában maradt, míg fia, Gábor, el nem adta János Zsigmondnak.

Rareš Péternek másik vajdáskodásáról 1541—1546-ig csak annyit tud Ureki, hogy «a magyarok megvetvén a Péterrel való barátságot (kalkand ungurii prietešugul, cel avea ku Petru vod), miután az másodszor beléült az uralkodásba, Szulejman szultántól parancsolat érkezett hozzá, hogy induljon a magyarok ellen, s fogja el Majláth erdélyi vajdát, segítségül küldvén neki Čubali bejt egy török sereggel és Rad vajdát az oláhokkal (ku munténii). Ojtoz szoroson törvén be, Majláth seregével találkoznak. Ez meggyőzetik és Pétertől elfogatik, ki megbilincseli és a szultánhoz küldi. Péter pusztítván Magyarországot (azaz Erdélyt), békével tér vissza. Azután, úgymond Ureki, 1546. szeptember 4-én Péter betegségben hal meg, a ki sok monostort meggazdagított, némelyeket alapított is volt.

De Picot, Urekinek kiadója és fordítója még egy érdekes és jellemző dolgot közöl Péterről.

Miután Izabella 1541 szeptember 5-én elhagyta Budát, melyet a török szultán foglalt el, Ferdinándnak sikerült 1542-ben segítséget kapni a német birodalomtól a törökök ellen. A német seregnek Joákim, brandenburgi őrgróf lőn fővezérévé, melléje hadi tanács is adatván. Ferdinánd tehát ezekre bízá a hadviselést. Ámde az őrgróf és hadi tanácsa sokáig ül Bécsben, katonákat és pénzt várván. Az őrgróf a moldovai Péterre is vetvén a szemét, azt már márczius 1-én rábírta, hogy részesüljön a hadakozásban a török ellen. Péter levele így kezdődik: »Mi Péter, moldovai hospodár, megvalljuk és elismerjük a magunk és örököseink nevében, mikép arra szerződtünk a brandenburgi marchióval, hogy kiragadjuk Magyarországot a törökök kezéből, minélfogva mi és örököseink is a török szolgaságból kiszabadulván, a katholikus hitben maradhassunk és Moldova a német birodalomhoz csatoltassék.» [313]

Joákim nagy összeg magyar aranyat ígér Péternek; szószólója lesz, hogy Moldova a római birodalomhoz csatoltassék, s azonfelül a sereg számára küldendő 30,000 ökörnek ára kifizettessék. Sőt Joákim már Bécsben június 24-én elismeri, hogy Pétertől 100,000 aranyat vett fel kölcsön, s hogy ennek, a 30,000 ökörnek árával együtt, 200,000 aranynyal adósa. Azután 500,000 aranyra emelkedik Joákim adóssága, ki az ökör árát posztóval ígéri kiegyenlíteni.[314] Bár tudjuk merre, mi úton, (t. i. Galiczián által) juthatott a 30,000 ökör Joákim táborába — az egészhez mégis némi kétség fér, de jellemzi Ferdinánd és a német birodalom hadi vezérének ügyefogyottságát.

Az őrgróf ugyanis csak augusztus 5-én üt tábort Komáromnál, a hol 80,000 ember egy hónapig hever. Budának nem mervén indulni, mely előtt Fels és Rogendorf kudarczot vallottak volt, Pestet fogják megvenni. Tehát Szent-Endrén fölül, a Duna balpartjára szállítják a sereget; de Joákim csak október 4-én kezdi lövetni Pest falait. Azonban hamis hír érkezvén, hogy a romaniai Begler bég 25,000 emberrel már Nándorfejérváron innen van, «Joákim október 7-én a folyam partján pompásan, a mint jött, hadaival visszaindult. A kárról nem is szólok, — írá Ferdinánd a császárnak — a vezérek agyvelejében hiba volt. *Nagyobb gyalázat még nem érte a német birodalmat*».[315]

Ha Péter igazán szerződött Joákimmal, hogy azt elfelejtesse, a szultán mellett kezde buzogni. Az 1542. év végén mind a brassaiak, mind a nagyszebeniek hírét veszik, hogy Péter nagy sereggel Erdély ellen készül s hogy megesküdött volna, hogy soha jó nem lesz az áruló magyarok iránt, ellenben a kegyelmes török császárral fog tartani (jurasseque, nunquam Hungaris, tanquam manifestissimis proditoribus et perfidis beneficum fore, sed domino suo elementissimo Caesari Turcarum et Turcis qui non pagani sed christiani essent.)[316] Péter csakugyan 1543-ban a Bodzán nyomul be, s Beszterczének vonul, pusztítván mindenütt, hogy megküldjék az adót a szultánnak.[317]

Pétert a történetek felette ügyes, ravasz, de változó elméjű vajdának mutatják, mire bizony a politikai viszonyok is kényszerítették. Egyszer János király érdekében dúlja Erdélyt, attól, mint kegyelmes urától, kér és fogad el adományokat; másszor Ferdinándot szolgálja, s ennek érdekében dúlja Erdélyt; kész V. Károly

császár számára is Erdélybe törni, ha elfogadja ajánlatát; sőt ha együtt kiverhetnék a törököt Európából, kész a katholikus hitre térni s Moldovát a német birodalomba bekebeleztetni. Azonképen viseltetik a lengyel király iránt is, ki már vele nem is akar szerződni. De állhatatos szolgája Szulejmánnak, mert ez hatalmasabb a két magyar és a lengyel királynál. Egyre nem gondolhatott, t. i. arra, hogy magának meghódítsa Erdélyt; mert azt Szulejmán János birtokának nézi vala, s 1540 után fiának is biztosította. Azért Verancsics helyesen teszi Péter szájába a Bornemiszának adott intést: «Te menj el, és híven, mint kezdetted, szolgáld hatalmas császárt, királyné asszonyt (Izabellát) és az ő fiát.»

Bezzeg az új rumun történetírás, melyet ha nem csalatkozom, Balčescu kezdett meg, másképen tudja a történt dolgokat. Balčescu szerint a középkori viharok három részre szekították ugyan az oláhok nagy területét: *Erdélyre* a bánáttal együtt, *Moldovára* és *czara Romaneascára*, [318] de minden rumun lélekben megmaradt a volt egységes és közös életnek eltörülhetetlen hagyománya, s az égő kívánság, azt újra létesíteni (dar in inimile tutulor Românilor remase neštérsa tradiţia unni traiu communu ši dorinţa d'a'lu infiinţa din noŭ).

Midőn a *rumun-bolgár* [319] birodalom (imperaţia) a török csapások alatt 1392-ben összerogyott, azt az öreg Mircse a töröktől mint örökségét követelé (a miről ugyan a történelem nem tud semmit). Mircse az egész rumunságot egy államba akarván egyesíteni, Bulgáriát és Moldovát igyekszik vala megnyerni. Akkor tűnék föl először a nemzeti egység eszméje, mely a jövő századokban minden nagy vajdának lesz czélja. (Acum ânteiaši data vedem idea de unitate aretanduse, idea, care va fi ţinta secolilor

viitori ši a tutulor voevoḑilor celor mari). De a nagy Mircsének igyekezete végre is a török felsőséget alapítá meg saját birtokain (dar isprava ačestor silinţi ale marelui Mircea fură pene in urma intemerea suzeranităţii turcešči asupra ţerrii).

A moldovai nagy István lépe Mircsének nyomaiba; elfoglalá a czara Romaneasce-t (Ungrovlachiát), de azzal a törökök dühét vonta magára. Azután a magyar királytól, rumun Mátyástól, Kükküllőt és Csicsót nyeré meg tulajdonául, mi később egyik utódját, Rareš Pétert, beavatkozásra kényszeríté az erdélyi ügyekbe, elfoglalandó lévén Erdélyt (ši a voi să cuprindá ačesta ţérră). Ámde ő is áldozatja lőn a nemzeti ambitiónak. Hanem mennél több vértanút követel azon eszme, mennél nagyobb költségbe kerül az a rumunoknak: állhatatos jellemöknél fogva, annál erősebben ragaszkodnak hozzá.[320]

Még jobban tudja Rareš Péternek történeteit és szándékát a többször megnevezett iskolai könyv, a «Notiuni de Istoria de Romanilor de M. C. Florentiu», melyet a közoktatási miniszter a két nemű nyilvános iskolák számára helyeselt.[321]

«Rareš Péter, úgy mond, igen merész ember vala. Föltette magában, hogy egyesítse Erdélyt Moldáviával; azért betöre abba, s kétszer győze a magyarokon (elu iši propuse a uni Transilvania cu Moldova, intră ači ši bătu in doue prénduri pe Ungari). Mind a mellett, hogy Péter győző és szövetséges volt Zsigmond lengyel királylyal: mégis szeme előtt tartván a multat, III. Bogdánnak szerződését újítá meg a törökkel. Azután ismét betöre Erdélybe, el lévén most határozva, hogy egyesíti Moldovával, sok várat is foglala el: de Zápolyai János meghiusítá szándékát, a szultán haragjával fenyegetvén meg.»

Azután a könyvecske Péter harczait említvén meg a lengyelekkel, így folytatja:

«Szulejmán nem lévén megelégedve Péter magaviseletével, s meghallgatván némely moldovai boérnak panaszait nagy sereggel általkele a Dunán, s Szucsaváig haladván, VII. Istvánt, Rareš anyjának testvérét, tevé vajdává. Péter Erdélybe mene, Csicsó várába bezárkózék, a melyben magát négy hónapig védelmezé Zápolyai ellen, ki a szultánnak akarja vala kiadni. De szerződvén Zápolyaival, Konstantinápolyba mene, viselt dolgait mentegetni. Annyira meg bírá győzni a szultánt, hogy ez visszahelyezte a moldovai thronusba (1541).

«Másik uralkodása alatt szakadatlan harczai valának a magyarokkal és lengyelekkel. Hogy annál jobban megengesztelje a szultánt, még egy hadjáratot tőn Erdélybe Majlát, *fogarasi herczeg,* ellen (contra lui Mailatu, ducele Făgărašului), a ki fegyverét a török ellen emelte. Csellel fogván el azt, Konstantinápolyba küldé, a hol megöleték (unde fu ucisŭ). Ezen alacsonyító tett nagyon kisebbíti Rareš Péternek érdemeit» — (mert oláh létére az oláh Majláth, fogarasi herczeget, fogta el).

Első és főkérdés volna: Vajjon 1527—1546-ig, vagy általában a XVI. század első felében a rumun nemzetiség eszméje volt-e vagy lehetett-e bármily oláh vajdának eszméletében? Azon időben s még később is sokáig a vajdák otthon *csak szláv* okleveleket adának ki; a török is szlávul levelezék velök. (A nyugati uralkodókkal, tehát a lengyelekkel is, mint láttuk, *latinul* foly vala a vajdák levelezése). A kelet-egyházi kormány és a kelet-egyházi vallásos gyakorlat is szláv nyelvű vala. A szláv nyelv lévén uralkodó a vajdák udvarain, a boérok házaiban, az egyházban és a monostorokban;

továbbá, mint tudjuk csak az oláh paraszt, éppen mert paraszt, viselvén a rumun nevet, bár mely nyelven beszélett is különben: ugyan kiben és hol nyilatkozhatott volna a latin-román nemzetiség eszméje? Bizony se Oláhországban, akár Munteniának nevezzék is, se Moldovában — sehol, a társadalom egyik osztályában sem nyilatkozott az.

De talán Erdélyben nyilatkozhatott? Az akkori Erdélyt három nem-magyar születésű író ismeri jól: Oláh Miklós, oláh eredetű; Verancsics Antal, dalmát-szláv eredetű és Reichersdorffer György, erdélyi szász eredetű.

Oláh Miklós tudja, hogy az oláh nyelv a latinnak ivadéka, tudja a havaseli vajdák történeteit, maga is egy vajdai nemzetségből való lévén. De rumun nemzetiségi eszmét, milyet Balčescu és a XIX. századbeli többi rumun historikusok képzelnek, Oláh nem ismer. Róla egyébiránt másutt lesz szó.

Verancsics azt írja az erdélyi oláhokról, hogy számuk a három nemzet mindenikét megközelíti (qui quamlibet harum [nationum] magnitudine facile aequant).[322] «Hanem nincsen szabadságuk, nincsen nemességük, nincsen saját joguk, a Hátszeg kerületben némely lakókat kivéve, a kik Hunyadi János idejében azért kaptak nemességet, mert vitézül harczoltak vala a törökök ellen, t. i. Hunyadi vezérlése alatt. A többiek mind parasztok, a magyarok alattvalói, saját lakásuk híjával lévén. De az egész országon széjjel vannak szórva, ritkán nyilt helyeken, leginkább hegyeken és erdőkben, marháikkal elbúva piszkosan élnek. (Nulla illis libertas, nulla nobilitas, nullum proprium jus, praeterquam paucis districtum Hatzak incolentibus, qui tempore Joannis Hwnyady, inde oriundi, nobilitatem, quod semper contra Turcas pugnanti strenue

affuerunt, adepti sunt. Caeteri plebei omnes, Hungarorum coloni et sine propriis sedibus, sed sparsi hinc inde per totum regnum; rari in apertis locis incolae, montibus ac silvis, plerumque cum suo pecore pariter abditi, sordide vitam ducunt.)

Külsejüket is leírja. Posztó-féle barna daróczczal, melyet a fejre is húznak, öltözködnek; a szakál és fésületlen hosszú haj miatt fekete a képök; bár gyarló a fegyverök, de hihetetlen gyorsasággal szaladnak erdőkben, hegyeken s éjjel nagyon bánthatják az ellenséget orzással és apró csatázással.[323]

Ezeknél az oláhoknál bizony nem igen nyilatkozott a latin nemzetiség eszméje, még oláh beszédök mellett is: hisz pópáik csak szláv nyelven tartják vala az isteni tiszteletet; szláv nyelven végezvén a keresztelést, temetést és más egyházi szertartásokat. A pópák tudományánál különbet senki sem kereshet az olvasni és írni nem tudó közoláhoknál.

Reichersdorffer György Bécsben 1550-ben ajánlá a «Chorographia Transilvaniae»-t Oláh Miklósnak, akkor egri püspöknek, tudván, hogy ő Főtisztelendősége többször megjárta egész Erdélyt s annak minden helyét jól ismeri, mert ott született és nevelődött, atyja István szászvárosi királybiró lévén.

Erdély, úgymond Reichersdorffer, három nemzetre oszlik: szászokra, székelyekre és magyarokra. «Ezek közt az oláhok is *némely elhagyott birtokon és falun laknak.* Igen kemény faj, mely csak nyájaiból, de többnyire lopott marhából és lóból él. Az oláhok kecske szőrből, saját kezeikkel szőtt borzas ruhákba öltöznek, *semmi emberi törvények szerint nem élvén.* (Genus hominum durissimum, nec nisi armentis et pecoribus, plerumque

etiam furtivo pecorum et equorum abigeatu se alentes. Hi more suo pilosis seu hirsutis ex lana caprina contextis, suaque manu elaboratis amiciuntur vestibus, nullis penitus legibus humanis obsequentes.)

Hogy az oláh nép Olaszországból való, a nyelve bizonyítja. De az *oláh* nevet, úgy látszik, a szlávoktól vette (ex Sarmatis adepti videntur). A tartomány (Havaselföld) neve «*Flaccia*» pedig *Flaccus*tól származik, ki oda gyarmatot vitt a dákok ellen. Bizonyítására Reichersdorffer Ovidius verseit idézi (Epistolae ex Ponto libr. IV., IX., V., 75—78.)

«Praefuit his, Graecine, locis modo Flaccus, et illo
Ripa ferax Istri sub duce tuta fuit;
Hic tenuit Moesas gentes in pace fideli,
Hic arcu fisos tenuit ense Getas.»

(Ezen vidékeken Flaccus volt parancsoló; ő alatta az Ister termékeny partja biztosságban vala; ez tartotta a moesiaiakat hites békében, ez karddal tartotta meg az íjakban bízó gétákat.)[324] Flacciából lassanként Valachia lett, mondja az író.

Most belé vezeti az olvasót Erdélybe, Nagy-Váradról indulván ki, a hol Fráter György (Martinuzzi), Erdélynek kincstárnoka, lakik. Váradról a Körös mentében *Fekete-tó*-ra ér az ember, melynek köröskörül lévő hegyeit oláhok lakják (quem Valachi montibus et rupibus undeque interseptum incolunt).

A hét szász várost és széket leírván, Brassóról tudósít, hogy három külvárosa van, melyek egyikét bolgárok lakják (quorum unum incolunt Bulgari — *Bolgárszeg*), másodikat magyarok (*Bolonya*), harmadikat szá-

szok. Tehát Reichersdorffer idejében Bolgárszegnek lakosai még bolgárok valának, innen máig «Škiai», azaz (szlav) *skláv* (olaszul *schiavo*) a neve. A hegyek szorosait, úgymond, oláhok lakják, a hol egyházuk is van egy pópával (hic habent templum et praesidentem sacrificulum.)[325]

Fogarasnál megemlíti, hogy várából 1541-ben Péter moldovai vajda adta ki s adta át a töröknek Majláthot, ki most is Konstantinápolyban van; tehát Reichersdorffer még nem tudja vala halálát.

Medgyesnél nem felejti el megmondani, hogy ott Grittit megölték, mivel Czibak Imrét, váradi püspököt, meggyilkolta volt. Kiküllőről beszéli, hogy azt Péter moldovai vajda «ex donatione et inscriptione divorum regum Hungariae» bírta volt, most pedig Martinuzzi bírja.

A Körösre térvén, elmondja, hogy ott oláhok elhagyott épületekben laknak (in desertis aedibus resident) és marha- meg halkereskedésből élnek.

Abrudbányáról Zalatnára érni, «melyet most oláhok laknak», de melynek hajdan igen nagy voltát a régi emlékek bizonyítják (ubi ex vetustis monumentis apparet olim maximam fuisse urbem).

Szászvárosról azt a különöst említi meg, hogy mívelt népe (populus admodum urbanus) az oláhok szertartásait és szokásait nagyon követi. Egyébiránt az oláhok imitt-amott elhagyott birtokokon laknak köröskörül (qui passim in campis circumquaque desertis quibusdam possessionibus resident.)

Hátszegen oláhok vegyesen laknak a magyarokkal (Valachi mixtim Pannonibus cohabitant).

Várhelyen, úgymond, majdnem minden nap láthatni,

hogy az oláhok a romladékokat forgatják s a földből becses köveket, arany- meg ezüst-pénzeket és egyéb régi emlékeket ásnak ki.

Körösbányán szászok laknak oláhok között, a kiktől nem igen bátorságosak ama helyek (a quibus ea loca interdum minus tuta sunt ex frequenti depraedatione.)

Reichersdorffer nem egyszer mondja, hogy *elhagyott* helyeken laknak az oláhok; tehát azelőtt azokon mások, nem oláhok laktak volt, a mit igen sok oklevélből tudunk. Egyébiránt a nemzetiség eszméje, mely az új rumun irók fejét tüzeli, a XVI. században nem nyilatkozott sehol és senkiben.

Ferdinánd elfoglalhatta volna Erdélyt, ha a nagyváradi egyesség szerint Izabellának a kelengyét és a gyermek János Zsigmondnak a Zápolyai-birtokokat — melyek azonban már Thurzóknak és másoknak is el voltak adományozva — kiadhatja vala. De Ferdinánd rendszerint mind pénz, mind katona híjával van. Izabella tehát viszi a kormányt az országos tanácscsal együtt, de inkább «Frater György»-nek vagy Martinuzzinak tútorsága alatt.

A tizedet a földes urak már régen megalkudott pénzösszeggel szokták volt megvenni a püspöktől és káptalantól, s magok számára szedni be. Azt tette volt Szászváros is a «Kenyéri» tizedre nézve, mint Izabellának Gyalun, 1545. július 28-án kelt okleveléből megtudjuk. (Isabella etc. capitulo ecclesiae Albensis Transsilvaniae. Expositum est nobis pro parte et in personis fidelium nostrorum prudentum et circumspectorum judicis et juratorum civium nostrorum oppidi nostri Zazwaras,

qualiter ipsi decimam possessionis Kenyer ad prafatum oppidum pertinentis, quam ipsi semper retroactis annis justo pretio vobis persoluto emissent et accumulassent..., nunc ab ipsis exponentibus, licet integram arendam vobis pro eis deposuissent, occupare et ad usum vestrum proprium convertere velletis.) A káptalan, jóllehet a város kifizette a tized váltságát, maga akarván szedetni a tizedet, azért folyamodik a város a királynéhoz, hogy tiltsa el attól. A mit meg is teszen a királyné, megintvén a káptalant, fogadja el a pénzt, s ne nyúljon a tized-szedéshez. (Hortamur igitur devotionem vestram, ut observata antiqua consvetudine, sicuti alias, ita et nunc praefatam decimam possessionis Kenyer ipsis exponentibus libere percipiendam permittere, et pretium apud vos depositum ejusdem decimae levare debeatis et teneamini communi justitia svadente.)

Az oklevél csak «Kenyér» nevet írván, nem tudjuk, Al-Kenyér (Alsó-Kenyér) vagy Fel-Kenyér faluról van-e szó. Al-Kenyéren már 1515 tájban igen elszaporodtak az oláhok, a szász lakosok ellenben megfogyatkoztak vala. Ugyanazon 1545-ik év június 15-ikén kelt oklevél szerint az al-kenyéri kenéznél egy tanúvallató bizottság szállásola. (In Al-Kynyer hospitium habuimus apud kenezium.) Ott és akkor is tized alatti búzáról vala kérdés, melynek behordását valaki (Bruz) megengedte volt, a ki ellen a tanúvallatás folyt.[326]

János király (felicis memoriae condam Joannes Hungariae etc. rex) *Wajde* nevű királyi birtokot, melynek *Újfalu* is a neve, a szászvárosi székben, Gyulay Mihálynak zálogba vetette volt 1000 forintért (totalem possesionem regalem Wayde alio nomine *Wyffalu* vocatam, in sede Zazwaros existentem egregio condam Michaeli

Gyulay in rationem servitii sui infra tempus redemptionis titulo pignoris possidendam contulerat et obligaverat). Azt a szászvárosiak kiváltják, letevén a zálogösszeget.

Erről szól a következő magyar levél, melyet a mai helyesírással közlök:

«Mi, Kendi Ferencz és Macskási György adjuk emlékezetre mindeneknek, hogy mi végeztünk az szász uraimmal: Haller Péter és András uram szék biróval, ilyen módon, hogy ez jövendő szent Márton napján ki következik, Vajdét, ki Szászvároshoz való volt, nekik megeresztjük, de így, hogy az mibe zálogon volt az ezer forintba, az napra Macskási Györgynek Bakaiba, az ő házánál, megadják az ezer forintot és meglévén az ő pénze, kezéből kibocsássa, és ezen mi levelünkkel elfoglalhassák (a szászvárosiak). Kinek bizonyságára adtuk ez mi levelünket. Kelt Székelyvásárhelyt, vízkereszt estin vasárnap 1550 esztendőben.»

Kendi Ferencz azután deczember 16-án latin levélben kibocsátja Vajdét (dictam possessionem *Wyfalw* reoccupandam et possidendam remittimus et resignamus.)[327] Izabella királynénak Martinuzzi, vagy Fráter György tútorsága alatt igen sok panasza van; nemcsak semmi joga, úgyszólván, nincs, de mindenben szűkölködik is. Meg akarván szabadulni, kész Ferdinándnak által adni Erdélyt és a hozzá tartozó magyar megyéket. Martinuzzi is alkudozik Ferdinánddal; egyszersmind a törökkel is, kitől meg kívánja óvni Erdélyt.

Izabella 1551 júliusában elhagyja Erdélyt, Lengyelországba, Bona anyjához költözendő, tizenegy éves fiával. (Atyja, Zsigmond, már 1546-ban elhalt volt.) Martinuzzi elkíséré a Meszesig; aug. 19-én az éjt Egregyen tölték; a következő napon elválának egymástól. Ferdinánd a magyar sereg kapitányává Ecsedi Báthori Andrást nevezi ki; *Castaldo*-t pedig a német és spanyol katonákévá: de Martinuzzi a kormányt kezében tartja, mert el kell altatni a törököt, ki nem fogja megengedni, hogy

Ferdinándé legyen Erdély; a török-elaltatáshoz pedig senki sem ért úgy, mint ő. Izabella távozásával egy időben Verantzius vagy Verancsics Antal is Ferdinándhoz álla.

De Castaldo, gyanakodó ember léttére, nem fér meg Martinuzzival; Ferdinánd is, míg egyfelől ezt bíbornoki süveg és az esztergomi érsekség ígéretével bíztatja, másfelől Castaldónak is hiszen. A bíbornoki süveg épen akkor érkezék meg, midőn Martinuzzi és Castaldo egyesülten Temesvár alá a török ellen mentek, a ki onnan elhúzódott. Visszatérvén, az egyenetlenség mind nagyobbá lőn közöttük s Castaldo emberei decz. 14-én megölék Martinuzzit.

Ennek megbuktával a kormány Castaldo kezébe jut, ki azonban, pénzszűke miatt saját katonáit sem fegyelmezheti, annál kevésbbé biztosíthatja az országot. Ferdinánd 1552-ben Kendi Ferenczet és Dobó Istvánt vajdákká s Haller Pétert kincstárnokká teszi. Már előbb Bornemisza Pált és Wernherr Györgyöt azzal bízta volt meg, hogy írják össze a koronának igenes jövedelmeit. Hivatalos jelentésökben elmondák, hogy egyebek közt az *ötvened* rendes királyi jövedelem (quinquagesima habetur pro ordinario regio proventu), melyet a nemes birtokosok oláhjaitól szedetik be évenként, *még pedig ötven juh után egy juh a szopós és egyéves báránynyal; azonképen a kecskék után is, továbbá minden nagyobb sertés után két denár, minden méhkas után is két denár jár.*

Ez az időjárás szerint változó lehet, pénzzé tétele még bizonytalanabbá teszi vala. Főérdek volna tudnunk, hány helységbeli oláhság esett az ötvened-adó alá? Nem tudom, a Bornemisza és Wernherr jelentése magában

foglalta-e az illető helységek összeírását? Szerencsénkre 1461-ből maradt ránk ilyetén összeírás, melyet itt közlök, a helységeket betűrendbe írván:

Aczintos, Aranykút, Asszonnépe;

Babahalma, Bagó, Bala, Báld, Bálványos, Bányabükki, Báré, Bedeva, Béld, Bekénszeg, Benye, Berend, Besenyő, Bikal, Bogács, Böl, Bord, Borgó, Bos, Boziás;

Czikod, Csáklya, Csehtelek, Cserged, Csepegő-Macskás, Csesztve, Csicsó-alja, Csongva, Csüdőtelke;

Dál, Dég, Dellő, Derse, két Dióď, Diómál;

Egregy, Elekes, Encsel;

Faragó, két Farkastelek, Felek, Fellak, három Fild, három Füged, Füzes;

Gabod, Gerebenes, Géres, Gezse, Gombocz, Gyékényes, Gyerőmonostra, Gyerővásárhely, Gyulas;

Háporton, Hennengfalva, Hidas, Hidegkút, Hosszúaszó-pataka, Hosszúmező-patak, Hosszú-telek;

Ikland, Iklód, Járabánya;

Kályán, két Kapus, Karácsonfalva, Kecskehát, Kemen, Keménteleke, Kencsed, Kereki, Keresztyénfalva, Keszlér, Kiskas, Kiskalota, Kisnyulas, Kocsárd, Kökénpataka, Kölesmező, Korpad;

Lacskod, Lekencze, Létaalja, Lodormán, Lompert, Lóna, Losád, Ludas;

Magasmart, Magyargáld, Majus, Maró, Meregyó, Mezőszilvás, Mikes, Mihálczfalva, Milván, Mohal, Musnaháza;

Néna, Nemegye, Nercze, Nyulas;

Oláhdetreh, Oláhdezmér, Oláhsuk, Oláh-Szent-Miklós, Ompoly, Őr, Őrke, Oroszfája, Oroszi, Otmár;

Pakocza, Palolka, Panád, Panik, Pata, két Pete, két Peterd, Péterlaka, Pókafalva, Poklostelke;

Régen, Rőd, Rücs;

két Sályi, Sármás, Sáros, Septer, Sillye, Só-telke, Somkút, Somostelek, Sóspatak, Sövényfalva, Sükösd;

Szakál, Szakol, Szancsal, Székes, Szent-György, Szent-Jakab, Szent-Katerina, két Szent-Király, Szent-László, Szent-Márton, Szent-Margita, Szent-Miklós, Szent-Péter, Széplak, Szépmező, Szilkút, két Szilvás, Szombattelke;

Táté, Teremi, két Tóhát, Tomb, Topa, Tordalaka, Tordas, Toroczkó;
Udvarhely, Ugrócz, Ujfalu;
Vadverem, Vajdaszege, Velkér;
Záh.[328]

Ezen, majdnem kétszázra menő helységek a régi Fejér (később Alsó- és Felső-Fejér), Küküllő, Torda, Kolos, Doboka és Belső-Szolnok megyékbe valók. A nagy Hunyadmegyét nem ismeri az a régi lajstrom: ott tehát más adózási viszony volt. Fogaras vidéke sem fordul elő abban; mert ott a boérok a várnak lévén adózói, a boérok parasztjai pedig, kiknek «vecsin» nevök a következő századokban tűnik elő, az illető boérok alatt s ezek által a vár alatt is élvén, az a vidék valóban, mint külön országrész, úgy tekinthető. A fejérvári országgyűlésnek (1557. június 1—10.) határozata, mely szerint Fogaras földe és annak minden helysége, a melyek eddig mentek és össze nem valának számlálva, hasonlóképen megrovandók és összeszámlálandók, — bizonyítja Fogarasnak külön voltát. (Publico dominorum regnicolarum suffragio decretum est, ut *terra Fogaras* et universa oppida, quae hactenus exempta et connumerata non fuerunt, dicentur et connumerentur). Erdélyi Országgyűlési Emlékek. II, 78.

Általában sokat nem bírunk megérteni a mult századok belső életében. Ha nemes birtokosok oláhjaitól szedték az ötvenedet: miért nem szedték azt a szász székek oláhjaitól is? Talán azért, hogy itt az oláhok az illető községhez úgy adóztak és szolgáltak, mint az eredeti lakosok.

1550 tájban bizonyosan nem kevesebb helység rovaték meg, mint 1461-ben. Ne gondoljuk azonban, hogy az elősorolt helységek 1461-ben egészen oláh helységek voltak; az oláhok leginkább még a helységek, vagy

inkább a helységek birtokosainak erdeiben, havasain tanyáznak vala, főképen juh-, kecske- disznó-tartással foglalatoskodván. Egy századdal utóbb, tehát 1550 tájban, sok oláh már «keresztyének» földén — tudjuk, miért? s mit jelent az? — gazdálkodék. Vajjon ilyen földmivelő oláh, a ki már a tizedet is fizette, a juhaitól, kecskéitől még az ötvenedet is fizette-e, hasonlóképen nem tudom.

Az 1461-ben összeírt helységek neveiben azonban jeles ethnographiai tanúlság van, a melyért is tulajdonképen közlöm. A helynevek annyira magyarosak, hogy Magyarország bármelyik vidéke magyarosabbakat nem mutathat fel. Azok egyike sem vall oláh eredetre. Az oláhok mind már meglévő magyaros nevű helységek birtokosainak erdeiben, havasain szállottak meg. Az erdélyi oláhság tehát az előszámlált helynevek tanúságánál fogva is — s hasonló tanúságot hányat találtunk már? — a politikailag és társadalmilag rég megalakult Erdélybe szivárgott be lassanként.

A helynevek magyaros színén kívül más három körülmény is hirdeti az oláhok későbbi beszivárgását. A hány helység *szent* jelzőt mutat, az már nem lehet oláh eredetű, mert az oláhoknak nincsenek szentjeik. Hašdeu a havaselföldi monostorok alapítóját, Nikodemust, méltán dícsérvén, azt írja róla: «Meghalt száz éves korában 1410-ben nagyra tisztelve nemcsak az oláhoktól, hanem szinte az egész keleti egyháztól. De nem az oláh nép tette szentté, hanem már szentnek fogadta el a bolgároktól és szerbektől. Mert a földkerekség népei közt *az oláhok a legkevésbbé vakbuzgók, nincsen nemzeti szentjök; egyetlen helységök sem neveztetik szentről: nincsenek ereklyéik, egy-kettőt kivéve, melyeket a szlávoktól vettek*»[329] Ugyanezt ismételi Hašdeu más könyvben is, mondván: «A rumunok az

egyetlen keresztyén nép, mely saját nemzeti szentet nem mutathat fel; ezt a dicsőséget a moszkvaiaknak és görögöknek hagyja, kiknél a mennyországra érdemesültek milliónyi számra mennek».[330] Obedenare is dicsekszik ezzel.[331]

Ámde nem vakbuzgóság hijából, vagy különös rationalismusból, származik ez a tünemény az oláhoknál, hanem történeteikből. Tudjuk, kik térítették meg a balkáni félsziget népeit; tudjuk, hogy a keresztyénné és románossá vagy latin nyelvűvé lett thrák néptől meg római katonáktól származó vlakok soha sem képeztek önálló egyházi eparchiát, hanem bolgár, szerb és görög püspökök egyházi kormánya alatt éltek. Nem cselekvők (hitterjesztők), hanem csak elfogadók lévén az egyházi és vallási ügyekben, azért nem támadhattak köztök szentek. Hasonlók e tekintetben nemcsak a czigányokhoz, de a finnekhez, esztekhez, a mordvinekhez és más ugor népekhez is, kik másoktól fogadták el a keresztyénséget, de soha mint hitterjesztők nem tünhettek ki.

Az igen sok erdélyi helység-név tehát, melynek jelzője «*szent*», nem származhatik az oláhoktól; megvoltak már, midőn az oláhok azokban lakni kezdtek.

A másik körülmény, mely az oláhok későbbi beszivárgását hirdeti, a helynevekben előfordúló »*király*». Az oláhoknak Dunán innen nem volt királyuk; tehát azon helynevek, melyekben megvan a *király* szó, nem származhatnak tőlök; megvoltak már, midőn az oláhok azokban lakni kezdtek. Ez áll az oláhországi *Krajova* (királyi) nevű városról is.

Az elősorolt helység-nevek között vannak: *Oláhdetreh, Oláhdezmér*, *Oláhsuk*, *Oláh-Szent-Miklós*. Mit bizonyítanak ezek? Azt, hogy *Detreh*, *Dezmér*, *Suk*, *Szent-Miklós* hely-

nevek már megvoltak, midőn oláhok kerültek oda, kik mintegy fiókhelységeket alapítottak, melyeket az anyahelységektől az «oláh» jelzővel különböztetett meg a környék és a hatóság. Az «oláh» jelző tehát a harmadik körülmény, mely az oláhok későbbi beszivárgását bizonyítja. A külföldi olvasó is felfogja talán ezt a bizonyitékot, ha arra emlékeztetem, hogy az igen gyakori «brod» szláv helységnév okvetetlenül megvolt már, midőn p. o. az «*Ungrisch-Brod*», a «*Deutsch-Brod*» támadtak.

Ferdinánd még 1553. május 7-én Oláh Miklóst esztergomi érsekké, Bornemisza Pált erdélyi püspökké, és Verantiust vagy Verancsicsot pécsi püspökké nevezé ki; de markából annál inkább kisiklik Erdély, mert a szultán magáénak tartja, s ifjú János Zsigmondnak szánja. Tehát Izabellának és fiának visszahívását sürgeti Szulejmán; a havaseli (Petrasko) és moldovai (Sándor) vajdákat is felülésre parancsolja, hogy kísérjék be Izabellát. A magyar küldöttség, élén Kendi Ferencz és a szultán követe, Lwovban (Lembergben) 1556. augusztus 8-án üdvözlik Izabellát, ki szeptember 23-án útra kél. Somlyói Báthori István, a későbbi erdélyi vajda és lengyel király, Munkácsnál csatlakozik a kísérethez; nemsokára eljönnek a havaseli és moldovai vajdák is, kiknek emberei jövet-menet pusztítgatnak. Így Izabella magyar, török és oláh kísérettel október 22-én érkezik Kolozsvárra.

1557-ben Kristóf igumént, a ki görög nyelvbeli jártasságával kitűnik, nevezi ki Izabella Felső-Diódban, most Feredő-Gyógyban, egyházi fővé, felhatalmazván őt a püspöki jövedelmek elfoglalására, s meghagyván a kalugyereknek (szerzeteseknek), hogy őt püspökjük-

nek ismerjék el.[332] A mint Máramarosban a szentmihályi monostor igumenje (apátja) püspöki jogokat gyakorolt, úgy gyakorolja majd azokat a gyógyi igumén is, a görög nyelvű isteni tiszteletet tartók felett. Erdélyben igen sok kelet-egyházi gyülekezetnek, kivált városokban vagy mezővárosokban, első alapítói görög kereskedők valának, kiknek isteni tiszteletök görög nyelven folyt, szóval egyházi életök görög volt. Ebben különböznek vala az oláhoktól, kiknek egyházi életök szláv volt. Tudtomra, ez a diódi vagy gyógyi igumén az első, ki Erdélyben püspöki jogok gyakorlására vett felhatalmazást. Oláh vladikának (mert így nevezik vala a püspököt az oláhok) még nincsen híre 1557 tájban; az erdélyi oláh pópák folyvást a havaseli vladikáktól (püspököktől) függnek. Csak 1579-től fogva kezdenek az erdélyi ország-gyűlések oláh vladikákról gondoskodni, mint annak helyén látni fogjuk.

Reichersdorffer azt találá 1550 tájban, hogy a szász-városi nép nagyon nyájas, mívelt, s az oláhok szertartásait és szokásait ételben, ruhában követi (ibi populus admodum urbanus et ad Valachorum ritum et consvetudinem amictu et victu non parum accedens). Talán így is lehet azt érteni, hogy a szászvárosi szék oláhjai a magyarokhoz közelednek, legalább a magyar nyelvet ismerik vala.

A szászoknál is akkor a latin nyelv a törvénykezési nyelv; a városok és székek latin nyelven leveleznek egymással. Azonban a magyar nyelv, legkivált a falvakban, nem ismeretlen előttök. Egy ramaszi elhagyott ház-helyről lévén szó, melyet a falu valakinek oda adott, ki azon épített is, mit némelyek tagadtak, «Íme, mondja az új tulajdonos, itt van a helység birája, mondja meg

maga, nincs-e úgy? Ez előállván, mondá: Úgyvan, mi adtuk oda neki a helyet 6 forintért, mivelhogy régen *az adóba veszett* (quia jam dudum in censum deperiit idem locus — *adóba veszett*). A ramaszi szász biró magyarúl fejezé ki, hogy az elhagyott házhelytől adó nem fizetődvén, azért *adóba veszett.* A királyi székbirák, Lugassy és Banyáz, latinul fogalmazván a pert, az «*adóba veszett*» kifejezést «in censum deperiit»-re fordítják, de az «*adóba veszett*»-el magyarázzák meg az érthetetlen latinságot.

Ramasz (most Romosz, oláhul Rumesz) helységben 1557-ben szántóföldek miatt is per folya a szászok és oláhok között, melyet Dávid Mihály székbiró következő magyar levéllel ismertet meg:

«Jövének ez elmult napokban az ramasziak én hozzám, kérdvén engemet egy dologról, ki régenten még az én székbiróságomban elvégeztetett volt, hogy ha reá emlékezem, mint volt az ő dolgok és az ő törvények. Kire úgy emlékezem, mint ez mostani napra. Hogy eljövének az ramaszi oláhok, perelvén az ramaszi szászokat mi előttünk valami kevés föld felől, kit *Mülgass*-nak hínak az falunak az alsó végén; kívánják vala azt, hogy ő nékiek részt hagynának afföldekből. Ez ramaszi szász uraim azt felelék, hogy soha még az atyjoknak sem volt részek ott az kevés földben. Az oláhok pedig azt forgatják vala, hogy volt. Akkorbeli tanácsbeli uraimnak úgy tetők (tetewk), hogy kimennénk az földnek szinén és meglátnók; isteni igazság szerint kezettek és megértenők. Akkor az tanács én velem bocsátának két polgárt, Bernalt Antalt és Tongyot. Mikor jutottunk volna az földnek szinére, és megmutatták volna, menénk be az faluba, és az Kis Jakab házánál alkának elénkben. Az sok perpatvar közett akarák az szász uraim vén jámborokkal, önön közölek valókkal, megbizonyítani: az oláhok penig ezt nem igazolák, azt mondják vala, hogy az szász uraim magoknak vallanak; hanem kévánák azt, hogy ő közölek is legyen valló. Mi nekünk is tetök (tetwk) az ő kévánságok. Ez meglévén, az szász uraim kévanák az oláhok közöl egy igen vén embert, kinek Dömitrö Zirbul vala neve, kinél az oláhok közett idésb ember nem vala. Viszontag az oláhok kévánák az szász uraim közöl Serpel Mátyást, kinél esmég az szászok közett nagyobb idejű nem vala. Megeskvének

azon, hogy soha az oláhoknak a darab földön részek nem volt még az elejiknek is. Jóllehet hogy Dömitrö Zirbul az előtt a oláhokkal egyetemben azt perli vala, hogy volt az atyjoknak régen részek; de megesküvék, nem meré azt vallani, hanem az felyül megmondott dolgot vallá. Azért esztentek[333] az én hitem szerint mondhatom, kire megesküttem, hogy akkoron az oláhok megállának ezen a dolgon, és az ő vallásokon. (Datum in possessione nostra Benczencz die sabbato in festo Philippi et Jacobi apostolorum anno domini 1557. Michael Dawyth.)

A ramaszi oláhok mégis folytaták a perlést a szászvárosi tanács előtt, azt hozván elő, hogy mindenféle adót, tizedet, az iskolamester járandóságát is fizetik, hogy nincs fizetés, melyet ők úgy, mint a keresztyének ne teljesítenének (ita quod nihil solutionis factum est, quod ipsi similiter cum Christianis onera non portarent): tehát részt követelnek abból a földből is, mely hajdan a falunak része és házakkal be volt építve, de melyet most a keresztyének szántanak (quae olim erat pars pagi, domibus exstructa, nunc communiter destructa loca Christiani arant). Arra meg azt felelék a megperlettek, hogy ők, a keresztyének, magok verejtékével tisztították meg a kövekkel borított földet, nem pedig az oláhok. Viszontag az oláhok ismételék, hogy ámbár a keresztyének tisztították is meg a földet, de minthogy egyenlő terhet viselnek a taksák fizetésében, a szolgálatokban, a katonatartásban, az iskolai rector javadalmában (tamen aequale onus in solutione taxarum, in servitiis, in pendendis stipendiis et solutione salarii rectoris scolae facimus), azért egyenlő részt követelnek a földekből is.

A tanács az oláhoknak adott igazat. Mert, úgymond a «törvény» azaz ítélet, a kérdéses föld nem pénzen vett föld, nem is magánosok tulajdona, hanem évenként kiosztatik; s mert az oláhok egyenlő terhet viselnek a

keresztyénekkel: tehát azon föld is közös legyen az oláhokkal is.[334]

Világos ebből, hogy a szászok között megtelepedett oláhok mindenféle adózást, szolgálatot, tehát a tizedet is és az iskolai tanítónak salariumát úgy tartoztak fizetni és teljesíteni, még pedig a szászok javára, mint maguk a szászok.

Hajdan Ramasz tiszta német vagy szász vala, mit a «Mühlgass» = malom-útcza nevű föld is bizonyít, a mely felől perlekedének. Még 1557-ben is nagyobb számmal valának a szászok. De az 1766-iki népszámláláskor a szászokból csak 59 férfi és 66 nő találtaték meg, a többi mind oláh lévén. Az újabb számlálás szerint található 1978 lakos közül mennyi szász vagy evangélikus jár még az evangélikus meglevő egyházba? nem tudom.

Izabella 1559 szeptember 15-én meghalván, a 19 éves János Zsigmond mint «választott király» Csáki Mihályt, nevelőjét, ki Lengyelországba is követte volt és Hagymási Kristófot Bécsbe küldi megalkudni Ferdinánddal. Ez azonban a «királyi» czímről sem akarván hallani, a követek mire sem mehetének; de nyilt háború sem tör ki, mert készületlen vala Ferdinánd (quod simus ad praesens imparati), mint maga írta Maximiliánnak. Hát ha háború nélkül is vissza lehetne szerezni Erdélyt, az új moldovai vajdának, Heraklides despotának fegyverei által? Ezt Forgách Ferencz nagyváradi püspök gondolta ki s ajánlotta Ferdinánd királynak.[335]

Forgách így okoskodik: a despota, a kinek történeteit alább beszéljük el, útatlan útakon törvén be Moldáviába, nagy bátorsággal győzött. Ha ily hirtelen tá-

madná meg Erdélyt, a semmit nem sejtő, hadsereg nélkül szűkölködő Erdélyt is — Transsilvanum azaz János Zsigmondot — legyőzné (nihil tale cogitantem extunque et intersa militia carentem opprimi posse.) Mert Majláth Gáspár, Fogaras várának ura, János király iránti haragból által eresztené a despotát; azonképen, régi gyűlölségből, Patócsi Gáspár, Bethlen várnak ura és Harinai Farkas, ott lévén a moldovai sereg (exercitu promptu confisi), mindjárt a császár részére állának. Mindenről tehát értesíteni kell a despotát 's *neki élethosszíglan jutalomul Erdélynek vajdaságát, mely a moldovainál többet ér*, s azonkívül még Kendy János és Antal, meg Bebek összes jószágait és várait örökségképen ígérni.[336] Laszki Albertnek, Székely Antalnak és Villyey Jánosnak is írni kell, az elsőnek a Somlyai Báthoriak összes birtokait, a két utóbbinak pedig ötszáz-ötszáz parasztot ajánlani, sőt ha többet is követelnének, semmi kegyelmet nem kellene megtagadni.

Balassy Menyhárton kívül nincsen ott tapasztalt hadvezér; de az, mint Báthori András jelenti, nem idegenkedik attól, hogy látván a dolgok rossz menetét Erdélyben, a császárhoz visszatérjen. Annak is, ha közreműködik, Drágfi Gáspár és Báthori György jószágait lehetne odaígérni. Ha Balassy Menyhárt megtér, a magyarországi urak követni fogják.

Meg kell ragadni az alkalmat, mely kopasz, mint mondják. Mert a despota nem fog sokáig uralkodni; visszamegyen majd azon az úton, a melyen bejött, vagy kénytelen szövetségbe lépni az erdélyivel, s akkor mindhiába lenne.

A despota 1561. deczemb. 27-én Jassyból írja Maximiliánnak, hogy Isten segedelmével szélylyelverte az

ellenséget, s most fogja a király (Maximilián, Ferdinánd fia) látni, milyen szolgája ő (qualis ego Majestati Vestrae sim servitor). Maximiliánnak némi segítségével jutott a despota a moldovai vajdaságra. «Beiktatásom után, mely január 12-én lesz, folytatja Russelt, testőreim kapitányát, küldöm felségedhez, a ki mindenről tudósítja majd. Rajtam nem fog múlni, hogy Isten akarván, felséged rövid idő múlva ne tapasztalja szolgálatomat.»

Ferdinánd közli mindezt Maximiliánnal, felszólítván őt, hogy kevés személyt avasson a titokba; a váradi püspök sem akarja, hogy neve megemlíttessék. Biztos embereivel járassa körül Balassát meg az erdélyi városokat, melyek, ha megtudják, hogy a despota a mi akaratunkból cselekszik, bizonyosan nem lesznek ellene. Küldjön okos embertől levelet a despotának, ki örömünket fejezze ki az ő győzelmén, s ott maradván, híven tudósítsa Maximiliánt; ez pedig titkos írással (per notas secretiores seu ciffras) jelentse meg Ferdinándnak.

Zay Ferencz az Ocsva-várat megszálló seregből 1562 január 13-án hosszú levélben tudósítja Maximiliánt, hogy az *erdélyi* (Transilvanus = János Zsigmond) a budai basát a királyi alattvalók ellen felbújtja; hogy a havaseli vajdától is segítséget kér, a mint azt a despotától tegnap vett levélből tudja. Tehát nem kell a kígyót a kebelén nevelnie; már is *választott királynak nevezi és nevezteti magát,* s nem elégedvén meg Erdélyországgal, a magyar megyékre is kinyújtja a kezét. Most ajánlkozik a legjobb alkalom, melyet nem kell elszalasztani, mert a despota megírja, hogy a szultán a jövő nyáron a perzsák ellen fog hadakozni, ezenkívül fiával is baja van. Talán megadja a kegyelmes Isten, a mit felségeik (atya és fia) óhajtanak.

Matucsinai Péter, Balassa Menyhárt sógora, ő felségeik részére állván, Kovásó várába a felségek katonáit akarta befogadni, de Hagymási Kristóf magához csalta s foglyúl Huszt várba küldte feleségével együtt. Ezt Balassa nem tűrheti, mint tudom, azért fog valamit tenni Hagymási és Daczó ellen, hogy kiszabadítsa rokonait.

Ugyanez a Zay 1562. január 16-án és 21-én megírja Maximiliánnak hogy az «erdélyi» a fegyverszünet ellenére a törökök által várat akar építtetni Debreczenben, s hogy megtudván Balassa Menyhártnak elpártolását, mindjárt Diód várát szállatta meg, melynek segítségére igyekszik Balassa.

Báthori András meg Semptéről 1562. január 24-én tudósítja Maximiliánt, hogy egyik szolgája, kit hazaeresztett volt, visszajövén, Székely Sebestyéntől azt a hírt hozza, hogy ez eddig nem esküdött hűséget a királynénak és fiának; Balassának tehát legjobb módja volna, valamit mozgatni Erdélyben. *A székelyeket is túlságosan nyomorgatja a királyné fia* (ut nihil supra); *azokat könnyű lenne feltámasztania ellene.* Reményli, hogy a szászokat is, kik mindenkor inkább ő felségeik uralkodását óhajtják, vissza lehetne téríteni, ha velök alkalmas módon kezdődnék az értekeződés. Általában kevés nemes, a kik zsoldjában állanak is, kedvelik a királyné fiát.

Walkay Miklós is mondta szolgámnak, hogy eddig csak kénytelenségből tart az ellenkező féllel; somlyói Báthori István, nagyváradi kapitány, azt mondják, fegyverszünetet tart ő felségeik gyulai csapatával, hogy várakat építhessen és Kassa ellen készülhessen.

Zay Ferencz 1562. január 28-án már arról értesíti Maximiliánt, hogy János királynak fia, Némethy Feren-

czet nevezte ki főkapitányává s ez ma neki mint ő felségeik kapitányának, nyiltan háborút izent. Kéri tehát, a szükséges költséget, a melyre most leginkább szükség van. Félni lehet, hogy Erdély is a törökė lesz. Mert János király fia ezt mondta legyen: inkább szeretné Erdélyt és mindazt, a mit bír, ma a török császárnak adni által, mintsem egy talpalatnyi földet ő felségeiknek engedni; ha nem volna meg a török, a kinek adhatja az országát, tehát inkább az ördögnek, hogysem a németeknek adná (quod si Turca non esset, cui regnum assignare posset, etiam diabolo libentius concederet, quam Germanis).

Végre a pozsonyi kamarának elnöke, Thordai Zsigmond sokról tudósítja Maximiliánt 1562. február 2-án. Jelesen, hogy a szultán a despotát megerősítette Moldáviában, neki zászlót küldvén, mint szokás; Sándor volt vajdának kincseit lefoglalta, őt magát pedig Konstantinápolyba idézte. Azt hallja, hogy Zay Ferencz, Balassa Menyhárttal és Báthori Miklóssal arról egyezkednek, hogy kastélyokkal (kis várakkal) megkerítsék Kovasót, Munkácsot és Husztot. Legelőbb Husztot kellene körülfogni, hogy a máramarosi sónak jövedelme a felségek számára folyjon. De most minden előtt a despotával és az erdélyi városokkal kell szerződni, hogy meg lehessen előzni a magyarok bejövetelét, mert ha egyszer Erdélyben benn volnának, azt bizonyosan törökké tennék, ha abban ideiglenesen meg is tűrnék János király fiát. Azt hiszi Thordai, hogy a despota mindent meg fog tenni, nehogy elzárassék Erdélytől s így rabszolgájává váljék a töröknek (neque commissurum, ut ipse quoque hinc se clusus et interceptus praeda fiat et manicipium Turcarum) stb.

E levelek nagyon jellemzik a gyarló politikát. A krétai születésű Heraklidesz Jakabbal akarnák Erdélyt megnyerni. Előbb azonban Heraklideszt magát kell a moldovai vajdaságra segíteni, hogy viszontszolgálatot követelhessenek tőle.

A terv Ferdinándnak is tetszik, ki némi pénzt is áldoz a vállalatra. A Lengyelországban tartózkodó Heraklidesz a gazdag Laszki Alberttel, Késmárk kapitányával, szerződik, ki Zay Ferencz, kassai kapitány segítségével, spanyolokból és magyarokból gyűjt sereget, melynek élére Székely Antalt teszi.[338] Ennek segítségével Heraklidesz csakugyan elfoglalja Moldovát s még az évben, 1561-ben a török megerősítést is nyeri. Heraklidesz most Csicsót és Küküllővárat követeli János Zsigmondtól, a ki neki Pál apostol szavaival (Titushoz írt levele I., 12.) felel: A krétabeliek mindenkor hazugok.

A Forgách terve, melynek fele már megvalósult, tudva lévén János Zsigmond előtt, ez a betörendő moldáviaik ellen készül; de nem onnan, hanem a székelyek felől támada veszedelem. Székely Antal és Baksai a régi jó idők visszatérésével biztatják őket, ha János Zsigmond megbuktatásával Erdélyt Ferdinánd foglalhatja el. A székelyek Udvarhelyen nemzeti gyűlést tartanak elveszett jogaik visszaszerzésére; hiába szólítja fel a választott király 1562 május 4-én szétoszlásra, mert ő nekik minden szabadságot megenged. Három hadnagyot választanak: Nagy Györgyöt, Gyepes Ambrust és Bán Istvánt; a szászokat is csatlakozásra hívják fel, kik azonban követeiket János Zsigmondnak kiadják. Ez jelenti már vesztöket.

Majláth Gábor Fogarasból indulván ellenök, Vajánál szerencsétlenül jár ugyan; alig menekülhet maga is:

de János Zsigmond vezére, Radák László, Kis-Görgénynél győz az egyik csapaton, mire a Holdvilágnál táborozó másik csapat rémülve szétoszlik, sőt vezéreit is, Nagyot és Gyepesit elfogja és kiadja, kik azután életöket vesztik.

A király Segesvárott jún. 20—26. tart országgyűlést, a melyre «a székelységben való főnépeket és lófejeket fejenkint, a község közül pedig minden székből tizenhat-tizenhat válogatott személyeket örök hitetlenségnek alatta, meghívatott». A székelyek könyörgő leveleket nyújtanak be, a melyekből kitetszett, «*hogy a sok nyomorúság, kéntelenség és erőszak, kiket a főnépek a községen míveltenek, a támadásnak okát adták*». Jelesen:

»A község a hosszú perfolyás miatt fogyatkozik. Az egyik székről más székre való kérdő-vétellel hiábavaló költséget és gondot kénytelenek fölvenni, úgyannyira, hogy efféle kérdőknek egynéhány esztendeig való hordozásában elfogyatkoznak.»

«A fejedelem dézsmásai és a főnépek, kik az bárányokat, süldőket, lúdfiakat megszokták a dézsmásoktól venni, azokat a szegénységen sok ideig hagyják tartani, sőt ki is teleltetni.» Határozat: Ezentúl csak három hónapig tartják. Közbe van ez is szúrva: «A bárányokból, süldőkből, lúdfiakból és rajméhekből tizedik vétessék. A hol a tíz szám be nem telik, a gazdák, régi szokás szerint pénzen váltják meg.»

«Kik a község közül szegénységök miatta kénytelenek a főnépektől házokra és egyéb örökségökre pénzt kölcsön fölvenni, és azokat (házat, örökséget) nekik elzálogosítani, azok, mikor meg akarnák váltani a vett summán, azon nem akarják megereszteni, de valamennyi adó az elzálogosítástól fogva volt, azt is a summával együtt meg-

kivánják.» — Ezentúl efféle ne történjék, meghatározott büntetés alatt.

«Az országbeli híveink közül sokan vannak, így szól mintegy János Zsigmond, kik a moldovaiak és havaseliek marháit a havasokon elragadozzák, a kikért a moldovaiak és havaseliek is még a községnek barmait és marháit ragadozzák el.» — Végeztük, hogy minden rendbeliek efféle kapdosástól, kártételektől, fejek, jószágok vesztése alatt megszünjenek.

«A királybirák, régi szokáson kívül, a kiteleltetésnek idején az fő-népekkel együtt a község között járnak, azonkívül a dézmáláskor is különb-különb szokatlan fizetésekkel terhelik őket.»

«*Mikor a fejedelem valami bűn miatt elesett embernek megkegyelmez, s az elkobzott jószágot visszaadatja: a királybirák, hadnagyok a széket elhalasztják, hogy a megkegyelmező levelet meg ne magyaráztassák a széken, s az afféle vétkezett személyek marhájában zsákmányt tesznek és köztök felosztják.*»

A támadást udvarhelyi, marosi, csíki, gyergyói, kézdi, sepsi, orbai székelyek tették volt. A segesvári gyűlésen tehát a fejedelem így határoz: «Minthogy Balasi Menyhárt árultatása miatt magyarországbeli részekben az országos jövedelemnek egy része elszakadt, s köz-székelyek feltámadása sok vérontást és kárvallást szerzett: *azért a székely földön való sót a mü tárházunkhoz végeztük foglaltatni; — de a fő-népeknek házok szükségére való sót adatunk, mint a nemességnek régi szokás szerint só adatik.*»

A könyörgő levelek szerint a támadásnak okát a fő-népek zsarolásai adták, melyekkel a székely községet nyomorították. A község megbünhödik, a fő-népek csaknem jutalmaztatnak. Mert a gyűlés ezt határozza:

«Az fő-népek az ő főségökben, és az ló-fejek az ő ló-főségökben minden széken szabadon éljenek, úgy mint a nemesség az ő nemességekben. Az ő földin lakókat, kiket jó igazsággal bírnak, úgy mint a nemesség bírják az ő jobbágyokat, ők is jobbágyúl bírják, kik az rovásnak idején több községgel együtt megrótassanak.»

«A fő-népek és lófejek minden dézsmának fizetésétől kivétessenek, mint a nemesség, de ők is lovakkal, pánczéllal, sisakkal, paissal, kopjájokkal hadakozóképen jó módon készen legyenek mindenkor, — úgy hogy minden ló fő egy-egy lóval indulhasson, kik egy hónapon az ő költségeken éljenek; az után mü nékik minden hónapra segítségül egy-egy forintot adatunk.»

«A fő-népek is az ő rendeknek és állapotoknak mivolta szerint, ki három lóval, ki négygyel, ki öttel legyenek készen jó szerrel; kiknek mi esztendő által egy-egy lóra nyolcz-nyolcz forintot adatunk nyargalásul; mikor pedig országunk szüksége kivánja, és szolgálatban lesznek, két-két forintot hópénzt adatunk nékik.»

«A székely község mü szabad birodalmunkban legyen, kiket sem az főnépek, sem senki, akárkik legyenek, bántani ne merjenek, és semmi szolgálatra ne kényszerítsék őket. Ha kik a főnép és lófő közül a végzés ellen vétkeznének, a megbántott személyek díjokat megadják».[339]

«Hogy a támadásoknak okai közülünk kivétessenek, végeztük, hogy azután, valamikor ők oly dologban vétkeznének, kiből örök hitetlenség szokott következni, ők is azonképen, mint a nemesség és országunkbéli több híveink örök hitetlenséggel büntettessenek, és mind fejeket, jószágokat és örökségeket elveszessék, miképen az dologról artikulusaink között országunkbéli híveink-

nek közönséges végezetéről artikulusa van.» (Érti az 1557. febr. 6-iki gyűlésen szerzett törvényt.)

A székely urak is (domini Siculi) a közszékelyek legközelebb támadása által szenvedett károk miatt könyörögnek János Zsigmondnak, a ki azonban a következő gyűlésen ígér választ (placuit maiestati suae sacrae in futura congregatione dominorum regnicolarum responsum dare.)

A legközelebbi gyűlésen csak azt határozák, hogy újra össze kell olvasni a székely urakat, kik a reájok vetett adót úgy tartoznak fizetni, mint a többi erdélyi nemes urak. Az urak parasztjai vagy zsellérei, az úgynevezett *földön lakók* is, az adózás végett megrovandók.[340]

Az 1566. évi gyűlésen (május 28-tól június 3-ig) a székely primorok és lófők folyamodása került elő. Panaszolják, hogy a tiszttartók elvonják jobbágyaikat a szolgálattól, vármunkára erőltetik, a makkos erdőben részt, a házakhoz szántóföldet és szénafűvet kérnek... *A szegénységök miatt a község közé beosztott lófőket hadakozásra és várszolgálatra kényszerítik; a lófőkkel leveleket hordatnak;* a mustrálást túlszigorral végzik.[341]

Egyébiránt azt találom, hogy János Zsigmond (nem országgyűlési határozatból, hanem fejedelmi jogánál fogva) a marosi székben 143, a gyergyói székben 211, az udvarhelyiben 237 családot, mint jobbágyokat osztott ki a főnépeknek és másoknak.[342]

Ferdinánd király 1564-ben meghalván, János Zsigmond Maximiliánnal is alkudozni kezd, részint házassági összeköttetés végett, részint a történhető örökösödés végett, minélfogva, ha János Zsigmond örökös nélkül találna meghalni, Erdély és magyarországi részek Maximiliánra szálljanak. Az ez iránt folyt levelezést Maximilián

követei Szulejmánnal közlik, a ki azért szerfelett megharagszik János Zsigmondra, s azt maga igazolására szólítja fel. A vád oly súlyos, felel ez, hogy csak személyesen védelmezheti magát. Ezzel beéri Szulejmán; nem kívánja, hogy János Zsigmond most távozzék országából; megteheti azt jövő évben, a mikor nagy hadjáratra fog indulni.

Szulejmán 1566. májusában hagyja el Konstantinápolyt; június 27-én Zimonyba érkezik, a hová János Zsigmond fényes kísérettel utazik. A császár saját hajóján szállítja magához az erdélyieket, nyájasan fogadja «fiát» — így nevezi az erdélyi királyt, megerősíti az uralkodásban, sőt arról is biztosítékot ad, hogy az örökös nélkül elhalt király után szabadon választhassanak vajdát az erdélyiek.[343]

János Zsigmond július 17-én érkezett vissza Fejérvárra. Szulejmán, mint tudjuk, szeptember 4-én halt meg Szigetvár alatt, melynek védelmében gróf Zrínyi Miklós halhatatlan hírt szerzett volt.

János Zsigmond még 31 éves korában, 1571. márcz. 14-én szűnt meg élni.

Havaselföldről és Moldáviáról a már ismeretes három egykorú írótól vannak jeles tudósításaink.

Oláh Miklós[344] a tiszántúli Magyarországnak következő részeit számlálja elő: Nagy-Valachiát, melyet Havaselföldnek (Transalpina) is neveznek, Moldáviát, Erdélyt (Transilvania), Máramarost, Szamosközt, Körösközt, Nyírt és Temesközt. Itt csak azt közlöm röviden, a mit Havaselföldről és Moldáviáról mond Oláh, és a mit magáról nemzetségéről tudunk.

Havaselföldnek fejedelme (princeps) most Radul, ki

Tergovistben székel (sedem habet in civitate Targawystya). Ha kell, negyvenezer embert is táborba gyűjthet, mint mondják. A magyar királynak alattvalója, a kinek követei által hódol (cui per legatus praestat juramentum fidelitatis servandae.) Eleinktől fogva — úgymond Oláh — a mi időnkig két nemzetség, a *Dáni* és a *Dráguli*, vetélkedett a vajdaságért. Hunyadi János idejében *Drák* (Dragula) vajda ragadá meg a hatalmat, részint megölvén, részint kihajtván a Dániakat. Az ardgyesi Manzillának, Marina nejétől két fia lett: *Stantzul* és *Stojan*. Stanczulnak is két fia született, úgymint Dán és Péter. Stojan pedig engemet (Miklóst), Mátét, Ursulát és Ilonát nemzette.

«Megkerítvén Drák a vajdai hatalmat, nagybátyámat Stantzult lefejezteté; István (Stojan) az én atyám még fiú lévén, szerencsésen Mátyás királyhoz meneküle, a ki őt többízben vissza szándékozik vala vinni az országába, a mit nemcsak az én atyámtól, hanem Bornemisza Jánostól és Sárkány Ambrustól hallottam, a kikkel az atyám vitézkedett vala.

De atyám látván az uralkodás viszontagságát, inkább Erdélyben akart magánemberül élni, s feleségül anyámat, Hunzár Borbálát vette.

Idővel a Dáni nemzetségből való Mihne, közel rokonunk, okos és kemény ember (vir consilio magnus et manu strenuus) lőn vajdává. Ez 1510 tájban a hitetlen boéroktól, kiket a török segít vala, elüzetett nejével, Mircse fiával meg leányával, kit — mint hallottam, azután a moldovai vajda vett feleségül. Ulászló királytól engedelmet és védelmet kapván, Szebenben szállott meg Mihne. Ott egy napon az atyám és vingárti Horváth János őt a templomból a szállására kisérvén, egy rácz

ember, Jaxith Demeter, lesből, szinte a kisérők kezei között ölé meg három-négy sebbel. A királyi védelem megsértése miatt felbuzdulván a nép, a házat, a melybe a gyilkos futott, megrohaná, s valaki a tömegből meglövé a gyilkost.

A két nemzetség mai napig verseng egymással. Mindegyik a maga emberét igyekszik hol a magyarok, hol a törökök segítségével vajdává tenni. A győztes a másik nemzetségből minden gyanúst megölet, vagy megcsonkíttat. Ez minap is történék. Ardjesi Péter, Stantzul fia, a kit megemlítettem, azt írta Magyarországról nekem (Brüsselbe), hogy őt Mahomed basa havaseli vajdává tette volt; de rövid idő múlva a török sereg más vajdát hozott a másik szövetségből. A két hadsereg közt ő (Péter) a másik vajdával külön viaskodván, ezt a lováról leejtette. De midőn meg akarta volna ölni, a hitetlen boérok megszabadíták, őt magát megfogák, s orrát elvágván, elhajták. Úgy reményli mégis, hogy megfogja boszúlni a rajta ejtett meggyalázást.»

E kis történeti elbeszélés is mutatja, milyen vala Havaselföldnek állapota a XV. század második s a XVI. század első felében.

Szúrjuk ide a nevezett állapotnak megvilágosítására még a következőt is.

1557. vége felé Petraskót, havaseli vajdát Zokul dvornik megmérgezé, s a vajdai hatalmat bitorolni kezdé. Rustan nagyvezír közbenjárására a porta elhatározá, hogy az 1554-ben letett vajdának, Mircsének, visszaadja székét, kit török haddal Havaselföldre is küldött. Ennek hírére Zokul több boérral együtt Erdélybe menekül.

Két csausz jelene meg Erdélyben, Zokulnak kiadatá-

sát követelvén. Izabella királyné nem akarván ez ügyben maga határozni, az 1578. márczius 27-re Thordára összehívott országgyűlés elébe terjeszté azt, miszerint Zokult ki kellene adni, de nem nejét és gyermekeit, se ingó-bingó marháját, azaz kincseit, melyeket Zokul a két csausz előtt bevallott s a gyűlés össze is íratott. Zokult azután menedék-levéllel Konstantinápolyba küldték, a hol őt két boérral együtt a tengerbe fúlasztták.[345]

Lássuk még az «Oláhok» saját történeteit.

Mindjárt itt jegyezzük meg, hogy az *«oláh»* tulajdonnévvé lett, mint a Corvinoknál volt; mielőtt Hunyadról kezdték magokat nevezni.

Tehát *Oláh István,* a mi Miklósunk atyja, Erdélyben élt. Első okleveles megemlítése — tudtomra — 1504-ben történik, midőn a szászvárosi királybiróságra akart jutni. A szászvárosiak ellene vannak, a királyhoz is folyamodnak, mert nekik nemes ember nem kell, kiváltságuk ellen volna nemes királybiró. A király azt feleli, hogy se Oláh István, se más nem lesz királyi biróvá a kiváltságok megsértésével.[346]

Mind a mellett Oláh István már 1505-ben királyi biró a szász-városi székben. Úgy látszik, tisztét a szászok megelégedésével viselte. A székelyek ellen, kik a királyfiú születésére rendelt ökörsütés miatt fellázadtak, Istvánunk 16 lovassal mene Tomori Pálnak segítségére. (In eius auxilium sedecim equites Stephanus Olahus, pater meus misit, — írja Oláh Miklós).

Oláh Istvánnak, mint láttuk, két fia volt, Miklós és Máté. Amaz az egyházi pályára lépett; Máté úgynevezett világi állapotban maradt. Atyjok, István, 1520-ig viszi a királyi biróságot: de akkor már öregnek mondja az oklevél. Mert II. Lajos király azt írá a szebenieknek,

hogy szászvárosi nemes Oláh Mátét a szászvárosi királyi biróságba kinevezte, hogy atyjának halála után, a ki már öreg, következzék abban a tisztben. Ugyanazon 1520. évben Zápolyai János, erdélyi vajda, is ajánlja a szebenieknek Oláh Mátét, különösen azért is, mert annak édes bátyja, Miklós, a pécsi püspök, Zápolyai Györgynek nagyérdemű titkára. (Quare nos propter servitia magistri Nicolai Olah, secretarii Reverendissimi domini episcopi Quinqueecclesiensis, fratris nostri charissimi, has nostras [literas] ad amicitias vestras dandas duximus, rogantes, velint nostri etiam respectu id negotium habere commendatum, et Mattheum ipsum ad possessionem ipsius judicatus introducere et in eo tueri et conservare juxta regiam commissionem.) Maga a pécsi püspök is ajánlja Mátét a szebeni tanácsnak. Többet nem is tudok Oláh Mátéról annál, hogy 1536 tájban még él vala tisztében, a mely mellett az erdélyi sóbányák igazgatója is vala.

Oláh Miklós, Magyarország leírásában Nagy-Váradon Szent Lászlónak nagy lovas ércz-szobrát (statua equestris divi S. Ladislai aerea, ingentis molis) meg az épületek nagyszerűségét dicséri, melyeket Thurzó Zsigmond püspök «az én hajdani nevelőm», úgymond, rakatott. Dévény váráról beszélvén, Bornemisza Jánosról emlékezik, kit mintegy második atyjának (mihi certe alterum parentem) tisztel. Hozzá teszi, hogy a gyermektelen Bornemiszától se nem kért, se el nem fogadott volna örököt, mint más sokan tették (apud quem, licet ἄτεκνον ὄντα, nec captaverim nec acceperim, ut plerique alii, haereditatem).

Tehát Oláh Miklós 1520-ban a pécsi püspök, Zápolyai Györgynek, secretariusa vala. Nem sokára Lajos király és neje, Mária királyné, Budára hívák, hol a secretariusok és tanácsosok között foglalt helyet (in secretariorum et

consiliariorum suorum numerum cooptaverunt). A szerencsétlen mohácsi ütközet után Mária királynét követé, a mely hűségért Ferdinánd, mihelyt királylyá lett, fejérvári őrkanokká nevezé ki, s hasonlóképen secretariusává tevé. Mária pedig annyira megkedvelte, hogy magával vitte Belgiumba, midőn 1531. okt. 4-én bátyja V. Károly császártól annak kormányzójává tétetett.

Oláh Miklós a tudománya, a görög és latin nyelvbeli jártassága által (ob excellentem omnium bonarum artium ac linguarum Graecae et Latinae cognitionem) tűnt ki ott. Azután Mária követül küldvén Ferdinándhoz, hol sokáig kellett tartózkodnia, ez Máriától elkéré s zágrábi püspökké meg magyarországi kanczellárrá tevé, a mi 1536 után történt. 1543-ban Oláh püspök és kanczellár Ferdinándot Német- és Csehországba elkísérvén, s mind nagyobb érdeművé válván, az egri püspökséget nyeré el, vagy, mint maga a király írja, ezt a zágrábi püspökségből az egribe tette által, mely a két érsekség után első az országban (cuius secundum episcopatus in eodem regno nostro prima semper dignitas et amplitudo fuit). 1548-ban a király Miklóst, az öcscsét Mátét és húgait, meg Máténak és ezeknek minden örököseit új nemesekké tevé (nova nobilitate donamus), jeles czímerrel is kitüntetvén őket.[347]

Végre Oláh Miklós 1553-ban esztergomi érsekké és primássá lőn, tehát az országnak legmagasabb egyházi méltóságára emelteték.

Következik most még, a mit Oláh Miklós általában az oláhokról és Moldáviáról ír.

Az oláhok, úgymond, keresztyének, de a Sz. Lélekre nézve a görögök felfogását követik. Egyéb tűrhetőbb hitczikkekben is különböznek a mi egyházunktól. Ezeket

akartam megérinteni, úgymond, hogy ismeretesebbé váljanak a havaseliek erkölcsei (ut mores Transalpinorum essent cognitiores).

Moldáviának fejedelme is vajdának neveztetik, ki nincs annyi veszedelmes változásnak kitéve, mint a havaseli. Az is hűséget esküszik a magyar királynak, s ennek bőkezűségéből néhány várat is bír Erdélyben. Most Péter a vajda. Nyelvre, szokásra, vallásra nézve a moldvaiak egyek a havaseliekkel; de a ruházatban különböznek némileg ezektől. Egyébiránt is jelesebbeknek tartják magokat a havaselieknél. Gyakran elpártoltak a magyar királyoktól, gyakran hadakoztak a lengyelekkel is. Beszédjök, mint a többi oláhokké is, a régi római; de már időnkben nagyon távol áll attól, azonkívül, hogy igen sok szavuk (a szláv eredetűek) érthetetlen a latinok előtt (praeterquam quod multa eorum vocabula latinis sint inintelligibilia).[348]

Oláh Miklósnak helyes felfogását, mely szerint Havaselföld és Moldávia Magyarországnak részei, úgymint Erdély is annak egy része, a királyi czím is igazolja. Ez a «hozzá kapcsolt» (regna adnexa) tartományokat és országokat foglalja magában, bár rövid ideig állottak is csak a magyar korona alatt, mint p. o. Szerb- és Bolgárországok. De Magyarország részeit nem nevezi meg a királyi czím, jelesen Erdélyt, Moldovát és Havaselföldet soha sem nevezte meg.

Míg a kunok uralkodása Moldovában és Havaselföldön lassanként elmúlik, s II. András és Béla mint ifjabb király a keresztyénséget azokban terjesztik, a «rex *Cumaniae*» is belékerül a czímbe. *Cumaniát* utoljára IV. Bélának 1247-ki nagy adománya említi meg; de a jéruzsálemi lovagok ideje után közvetetlenül Magyarország részévé

válik, s azért nem nevezi a királyi czím Transalpiniát és Moldáviát, ép úgy mint nem Transilvániát.

Miután *Verancsics Antal* régibb írókból és a magyar krónikából sok haszontalant felhordott, saját jobb tudomásából ír. Először az Aeneas Sylvius (II. Pius pápa) kieszelte mesét, mely szerint *Flaccustól* származnék a Valachus népnév, helyesen czáfolja meg, hogy, úgymond, a balkáni félsziget meghódítása által Lucullus, Flaminius, Aemilius, Metellus, Manilius, Curius, C. Caesar, Augustus, végre Traianus nevei tűnnek ki, de egy Flaccus sem (Flaccorum vero nullus). Mert ha azon népnek valamelyik római győzőről kellett volna a nevét kapnia, leginkább Trajánusról volna nevezhető. S így folytatja a dalmát eredetű Verancsics:

Galienus császár vesztette el Dakiát; Aurelianus pedig a lakosait a római Moesiába vitte, azt két Dakiára: *parti*ra (Ripensis) és *belföldi*re (Mediterrania) osztván, melyek Dardaniának határosai. Ezen dákok, kik mai napig egész Illyrikumban Makedoniától fogva a Dunáig és a dalmát tengerpartokig *az erdőkben és hegyeken* tanyáznak, az illyrektől (azaz a szlávoktól) kapták a *vlach* és *vlasz* nevet. Mert valamennyi szláv nép: a dalmát, horvát, tót, bosnyák, rácz, bolgár, stájer, karantán, rutén, lengyel, cseh, az itáliabelieket *vlahi* és *vlasi*aknak nevezi. Ezekből lettek a magyar *oláh* és *olasz* elnevezések is.

Moldáviára és Havaselföldre térvén azt mondja — bár csak hallásból tudja — hogy azokban nincsenek városok, nincsenek jeles épületek, nincsen politikai rend. Moldáviában csak három vár van: *Szucsava* (Zwchwa) a Szeret mellett, a vajda széke; *Choczin* (Hothyn) Lengyelország felé és *Nemcz* (Nemuz) a Székelység felé. Itt-ott van falu, többnyire pásztori kunyhók. A mezővárosok nin-

csenek gyepűvel biztosítva (oppida nullis sepibus communita).

Havaselföldön (in Transalpinia) Tirgovišt egyetlen, elég nagy mezőváros, a tartománynak fővárosa. Azután még kőből épített két vár van.

Moldovában és Havaselen egy a nyelv; az oláh lakosok a görögök vallását követik . . . Fejedelmeiket vajdáknak hívják; a *vajvoda* illyr (azaz szláv) nyelven hadvezért jelent.

Az uralkodásban törvényes és törvénytelen fiak egyaránt következhetnek, mert a törvényes feleségen kívül sok mást vesznek feleségül. De a törvényest is, bár gyermekei legyenek is, ha nem tetszik, könnyen elhagyják, neki elválólevelet és kis pénzösszeget adván. Nemesek, nem-nemesek követik azt a szokást; sőt a nem-nemesek még szabadabbak (ignobilibus largior licentia).

Nem vendégszeretők. Az emberölést alig tartják valaminek (hominem interimere nihili ducunt). Nagyon kapzsiak; mintha lopásra volnának születve (ad furta nati). Nem kellemes emberek; barnák, hosszú hajúak és szakálúak, torz képűek: de fáradságban, éhségben kitartók.

A boérok ruházatja sajátságos és szebb.

A havaseliek vajdáikat titkon vagy nyilván szokták megölni: csuda, ha valamelyikök a harmadik évet éri el a vajdaságban. Néha két év alatt két-három vajdát is tesznek el láb alól. Nincsen is fiaik közül senki, a ki, midőn vajdává lett, nem tudná, hogy bizonyos halálnak megyen elébe (se ad manifestam mortem ire, quum vajvoda creatur).

A moldvabeliek szelídebbek, nem is törnek annyira vajdáik ellen. A kit annak fogadtak el, azt tisztelik

és híven szolgálják; csak zsarnokságra ne vetemedjék. De ha zsarnokká lesz, bizonyosan megölik vagy elűzik, a mint időnkben Pétert elűzték.

Azelőtt a magyar királyok erősítették meg a vajdákat, kik nékiek évi adót is fizettek. Most a török az úr, annak fizetik, a mit azelőtt a magyar királyoknak fizettek.[349]

Az erdélyi *Reichersdorfer György* már 1527-ben, mint I. Ferdinánd királynak követe jára Moldovában, hol Rareš Péter vajdával megismerkedett. Azután is többször követül lévén ott, s keresztül-kasul utazgatván a tartományban, utóbb annak leírását «Chorographia Moldaviae», vagy «Descriptio Moldaviae» czím alatt Ferdinánd királynak ajánlá, mert Moldávia, *Magyarországnak ezen nem utolsó ága, éppen nem megvetendő* (Moldaviam minime contemnendam, Regni Hungariae quasi ramum non infimum).

Moldáviának nagyságát és határait leírván, két folyóját nevezi meg, a *Nesztert* (Nester qui Boristhenes amnis dicitur) és a *Moldovát,* a melyről neveztetik a tartomány. A Neszter kifolyásánál az igen erős *Neszter-Fejérvár* van (arx Nester Fejérvár munitissima).

Valachia, úgymond, a Dunánál a török szomszédja, azelőtt az magyar királyoknak adózott, *most pedig Moldovával együtt a török zsarnokság alatt van a keresztyénség nagy kárára.* (Valachia olim Hungariae regibus obnoxia et tributaria fuerat, nunc vero, proh dolor! simul cum Moldavia Turcarum tyrannidi, magna cum Christianorum jactura, subjecta est.)

A moldovai vajda is hajdan a magyar királynak volt esküvel köteles híve, mert tartománya mintegy Magyarországhoz tartozott (quasi regno Hungariae addicta).

Valachia a természetnél fogva *Havaselföldnek* neveztetik (Transalpini nominis originem ex re sortita). De azt a mesét is tudja Reichersdorfer, hogy a Valachia név valami Flaccusról származik.

A moldvabeliek vad emberek, de vitézek. Krisztust ismerik el és két apostolt, s a mint magok állítják, Sz. Pálnak hitvallását követik eleitől fogva nagy tisztelettel és áhítattal. (Christum et duos apostolos agnoscit — gens Moldavica —, ac S. Pauli, ut ipsis volunt, religionem jam inde ab initio, non sine summa veneratione et pietate coluit.)

De a moldvai népen kívül ruténék, szarmaták, ráczok, örmények, bolgárok és tatárok laknak, sőt *az erdélyi szászoknak is nem kis része* találtatik ott. Mindenik nép szabadon követheti vallását.

Miután röviden valamit mondott a népekről, a helységekből Szucsavát, Choczint, Nempczet, Romanújvárt (Romani-wiwar), Bahluj-jázvárt (Bahluj-iazwar), továbbá Husi-varast, Tatrost, Barlatot és Románvásárt (Romanwasar) nevezi meg.

A moldvai vajda a török császárnak 500 nemes, szép lovat, 300 jeles sólymot és nagy összeg aranyat (ingens ducatorum summa) adózik évenként. Azt is, folytatja, hozzá kell tenni, hogy törvényes, nem-törvényes fiak, különbség nélkül, következnek atyjok uralkodásában. *Tehát mihelyt fejedelmi örökös születik, tüzes bélyeggel jegyzik meg a testét, hogy meg lehessen ismerni a vajdai ivadékot.* (Quamprimum illius terrae haeres aut princeps nascitur, corpori stigma quoddam ignito imprimitur ferro, ut de vero demum stemmate natus princeps, ad virilem evectus aetatem, certo dignoscatur indicio). Mert az uralkodási vágy miatt egymás vesztén dolgoznak, mi Havaselben még gyakrabban megesik.

Ezután a vajdákról ír. Pétert (1527—1538), úgymond, a szultán fosztotta meg az uralkodástól, elvevén kincsét s magát Konstantinápolyba vivén. De néhány havi fogság után szabaddá tette, s megint Péter (1541—1546) uralkodott. Most fia Illés van a kormányon (1546—1552).

Havaselföldön (in Transalpina provincia) Mircse uralkodik (1546—1554), ki sok évig a török udvarban forogván, Vládnak megöletése után lett vajdává. Kegyetlen egy ember, öl, száműz, minden törvényes ok nélkül (nulla legitima occasione habita).

A sok megvakított ember is a Mircse kegyetlenségét bizonyítja, kik mint koldusok a vajdai udvar közül lézengenek.

Visszatérvén Moldovára, azt mondja Reichersdorfer, hogy abban csak három erősített vár van: *Nempcz*, *Román-Újvár* és *Románvásár*. Az egész tartományban egyedül régi magyar pénz, valamint magyar és török arany meg ezüst oszpora forog; más, előttük ismeretlen pénzt nem is eresztenek be a kereskedésbe. (Per hanc totam regionem vetere saltem moneta Hungarica, item asparis argenteis et aureis, tam Hungaricis quam Turcicis, utuntur. Neque aliam quamcunque monetam ipsis incognitam, publico quaestui exponendam admittunt).[350]

Nemcsak Reichersdorfernél és más íróknál, hanem oklevelekben is föltetszik Moldova «Neszter» folyójának és több helységének magyar neve, mint: *Neszter-Fejérvár, Husi-város*,[351] *Románvásár*, *Román-Újvár* stb. Reichersdorfer ugyan sok erdélyi szászt is talált Moldovában; mi pedig másunnan tudjuk, hogy azok a szászok leginkább a városféle helységek lakosai valának: miért nem talált hát csak magyar nevű s nem német nevű városokat is? Talán azért, hogy általában a magyar nyelv a

németnél ismeretesebb vala a vajdák udvarainál. De okvetetlenül azért is, hogy az oláh nyelv a magyar «város», «várad» szókat így fogadta volt be: «óraš» = város, «órad» = várad, «órašel» = városka, «órašénü» = városbeli stb. A török nyelvből pedig a perzsa *bazar*, mely a magyar nyelvben *vásár*, alkalmasint Moldovában is ismeretes lévén, a «Román-vásár» név oly kevéssé látszhatik vala idegennek, mint a «Román-Újvár». Különben is ha visszaemlékezünk a Tatrosban 1466-ban «megvégeztetett» négy evangéliomnak *magyar leírására*, holott Tatrosban is erdélyi szászok laknak vala, arról győződünk meg, hogy a magyar, akár falusi, akár városi nép számosabb vala, mint a német nép.

Reichersdorfernél azt a becses tudósítást is találjuk, hogy az ő idejében (1550 tájban) Moldovának még nem vala saját pénze, hogy ott egyedül régi magyar pénz, meg magyar és török arany-, ezüst-oszporák forognak. Bizonyosan akkor Havaselnek sem vala még saját pénze. Az a régi magyar pénz a *báni garasokra* emlékeztet bennünket; az oszporát, mint a Balkán-félszigetről beszármazott pénzt ismerjük. A török *akcsa* = fejérke, ezüst kis pénz, már 1466-ban ismeretes vala Moldovában, hisz a Tatrosi Másolatban olvassuk: «Nem jösz ki inneten, mígnem megadod az utolsó *akcsát* es;» — «Láta egy néminemő szegény özvegyet két fél *akcsát* eresztettet.»

Mind Verancsics, mind Reichersdorfer az oláhoknál divatozott laza házasságról is tudósítanak. Törvényes, törvénytelen fia annyi volt némely vajdának, hogy sok, mert nemcsak a feleségeket váltogatták, hanem számos más nőkkel is szabadon élhettek. Forgách az 1561-iki évről írja «Commentariusaiban» hogy szokás szerint a vajda szabadon elhálhatja a nemesek leányait, kiknek született

fiait beégetett bélyeggel jegyzik meg. (Est in consvetudine gentis, ut princeps libere coëat cum filiabus nobilium, quae, cum filios peperint, nota quadam tanquam signe inuruntur.) Ugyanezt mondja, mint láttuk, Reichersdorfer is. Verancsics is ezt irja: «Mindenkinek rendesen két vagy három felesége van; a nemesnek és előkelőnek még többet szabad tartania; a vajdának pedig, a mennyi tetszik, annyija van».[352] Gratianus meg (de Joanne Heradide despota Valachorum principe, Varsaviae 1759. pag. 21.) írja, hogy leghitványabb okokból bontják fel a házasságot, a fiskusnak 12 denárt fizetvén (matrimonia viri vel missimis de causis saepe solvunt, remisso uxori nuncio, pensisque fisco duodecim denariis.)[353]

Emlékezzünk vissza a fogarasi oláhok törvényére, melyet Tomori Pál 1508-ban megújított, s mely hasonló laza házassági rendszert mutat. Ott azt a kérdést tettük: vajjon Fogarasban eredett-e az a törvény és szokás, vagy idegen földről hozták-e az oláhok? A feleletet itt kapjuk meg. Nem erdélyi, vagy szorosan véve fogarasi eredetű, hanem a havaselföldi és a moldovai szokást behozták az oláhok Fogarasba s alkalmasint mindenüvé, a hol oláh lakosság megtelepedett.

A rumun íróknál — a mennyiben ismerem — nem találok erről az erkölcsi és társadalmi életre oly hatalmasan befolyó házassági rendről vagy inkább rendetlenségről alkalmatos felvilágosítást. Hašdeu, úgy látszik, maga sem tud többet annál, a mit az idézett «külföldi» írókból felhoztam. «Nagy István moldovai vajda után, úgymond, félszemű fia Bogdán s ezután ifjú István következik, ki örökös nélkül halt el. Most hosszú ideig tartó küzdelem áll be az uralkodó nemzetségnek sokféle

természetes fiai között. Mert parasztember is egyik nőt a másik után vehetvén feleségül, ha 12 bánt fizetett a kincstárnak (cu aĕeia numai, ca pentru fie-care nou divorciu să plătéscă vistieriei summa de 12 bani — a mit Hašdeu Gratianus után írt): képzelnünk lehet micsoda szabadsággal éltek e tekintetben a vajdák!»

«A hol a nemzeti demoralisatio oly fokra hágott, ott nevetséges lett volna határt keresni a törvényes és nem törvényes utódok között, kik — a nem törvényesek — a népnek többségét teszik vala (carii formau ca ši majoritatea poporului.) Még csuda, hogy találkoztak törvényes házasságok, mikor ezeknek származéki minden elsőség nélkül szűkölködtek, s mikor a törvénytelenek még némi büszkeséggel foglalták el az ország uralkodó székét.»

De miért, hogyan lett a nemzeti demoralisatio oly általánossá? azt nem kutatja Hašdeu. Pedig azt nyilván a keleti egyháznak praxisából kell származtatni, mely után azonban én nem járhatok.[354]

Tévedek; Hašdeu keresi és meg is találja az oláh nemzeti demoralisatiónak eredetét. «Trajanus napjaiban, írja, a házas élet mulatsággá, ‚per usus' való társulássá fajult el. Ezt a római erkölcsi hanyatlást ide magokkal hozták az Itáliából Dákiába telepített rómaiak s azt a keresztyénség nem bírta kiirtani.» (Caci Românii stramutaţi din Italia, şi asedaţi in Dacia addussesera cu sine nesce idee cindate asupra legamentului casatoriei, pe cari nule putu sterpi in ţérra nóstra lumina crestinismului.)[355]

Csakhogy Itáliából se Trajanus, se más római császár soha nem vitt vagy vitetett coloniákat Dákiába, a mit a feliratokból tudhatni. Még nagyobb czáfolat ez. Azon idő

alatt, melyben Havaselföldön és Moldovában a nagy nemzeti demoralisatio divatozik vala, egészen más fogalmak uralkodtak a «matrimonium» körül Itáliában. Pedig az olaszok legalább is annyira a rómaiak egyenes utódai, mint a balkáni szlávsággal át-megáthatott oláhok. De «a római eredet» a nevetségest sem láttatja a rumun történetírókkal!

A havaseli történetek ezen időszakban alig mutatnak egyebet vajdák neveinél. Hasonlót lehetne Rareš Péter halála után a moldovai történetekről is mondani, ha egy kalandor nem tűnt volna elő, a kinek viszontagságai legjobban jellemzik a kort és a moldovai állapotot.

Ifjabb Sándor (Stefaniczá-nak nevezi Ureki) esztelen zsarnokságát megúnván a moldovai boérok, ezeknek egy része Lengyelországba fut, másik honn maradt része megöli Sándort 1552-ben.

Ezek azonnal Zsoldia komiszt teszik vajdává; de amazok lengyel sereggel térnek vissza Moldovába, s nem tudván, mi történt itt, a félszemű Bogdánnak természetes fiát, Péter sztolnikot, kiáltják ki vajdának, neki Lapusnean Sándor nevet adván. Zsoldia három napos vajdasága után megbélyegzett orrával monostorba kerül.

Lapusnean Sándor tehát 1552-től 1561-ig vajdáskodik. Ő vette Petrasko havaseli vajdával együtt Szulejmántól a parancsot, hogy vigyék vissza Izabellát és fiát János Zsigmondot Erdélybe. A vajdák jövését-menését 300 füstőlgő magyar falu tette siralmassá; Ureki is azt írja: A két úr (domnii) egész seregökkel, kiki a maga országába tére vissza, sok zsákmányt szerezvén és vivén el Magyarországból (adukend mult dsak ši dobend dela Unguri).

Sándor fejedelemkedése kilenczedik évében az úgy-

nevezett despota, *Bazilik Heraklid* mutatkozék, a kinek viszontagságai valóságos regény.

Bazilik János (ez vala igaz neve), Kréta szigetén születék 1510-ben. Atyja, kalmárhajónak kapitánya, egy Jakab nevű gazdag görögnek szolgálatába adá, ki magát Heraklid nemzetségűnek tartván, a Szamosz, Parosz és más szigetek deszpotájának nevével büszkélkedett. Ez a gazdag úr taníttatá az ifjú Bazilikot, ki a görögben, latinban nagy haladást tett.

A görög Heraklid Jakab V. Károly császár szolgálatában, mint görög zsoldos csapat vezére, kitűnteté magát a Peloponnesusban; s midőn a császár spanyol és görög csapatait Belgiumba küldte, Heraklid Jakab is oda kerüle. Bazilik követi az urát, ki őt halálos ágyán örökösévé teszi.

Bazilik kezébe kapván urának okleveleit, a János nevét Jakabra változtatá s magát Heraklid Jakab fiának adá ki. Görög és orbonás zsoldos csapatnak vezére levén, hadi érdemet szerze magának, de fogadó atyjának genealogiáját és V. Károlytól nyert kiváltságait is eltulajdonítá, sőt a császár őt azzal a joggal is kitünteté, hogy magát dicsőítő koszorús költőket nevezzen ki s protonotáriusokat is tartson.

Basilik 1555 végén még Belgiumban vala; de 1556-ban Wittenbergába mene Diassorinos Jakabbal. Itt a két görög egy-egy kis udvart tartván, Diassorinos magát Doris tartomány urának adá ki, Bazilik pedig a Heraklid okleveleit mutogatá. A reformatio fő embereivel társalkodván, maga is protestánssá lőn; Melanchthon több levelet írt neki.

Wittenbergát elhagyván, s Lubekán, Dánián, Svéd- és Poroszországon keresztül a brandenburgi választó feje-

delem ajánló-levelével Lengyelországban Radzivil litvániai kanczellárhoz jutott, ki feje vala a lengyel protestánsoknak. A Heraklid levelei között ott volt a fényes genealogia, melyet Bazilik magára alkalmaztatott és V. Károly által helybenhagyatott volt. Abból kitűnt, hogy Rareš Péter feleségül bírta Heraklid Ilonát, ama Heraklidnek rokonát, a kinek fia volna Bazilik. Ez az Ilona pedig Rokszandának, Lapusnean Sándor nejének anyja; tehát Baziliknek joga van Moldáviára, mit Radzivill is igaznak talál.

Bazilik Jakab 1557-ben Moldáviába megyen, a hol magát Rokszanda közel rokonának adja ki és hitelre talál; annál is inkább, mert a boérokkal elhitette, hogy ő majd felszabadítja Moldovát a töröktől. Lapusnean Sándornak tudomására jutván a dolog, láb alól el kell tennie a kalandort. De Bazilik Brassóba menekül, a hol genealogiáját kinyomatja, mely szerint ő Triptolemustól származik.[356]

Rövid ideig tartózkodhatik Brassóban, mert Sándor vajda annak kiadását követeli a brassaiaktól. Bazilik most Ausztriába jut, hol a már cseh királylyá lett Maximiliánt, Ferdinánd fiát vonja érdekébe. Leveleket mutat fel moldovai boéroktól, kik sürgetik cselekvésre. Nem nagyon boldogulván itt, megint Lengyelországba akar menni, de útjába esik a Szepesség, s ott Laszki Albertnél, Késmárk kapitányánál, ki a XIII szepesi városnak lengyel kormányzója vala, nyájasan fogadtatik.

Szándékának kivitelére megnyeri Laszkit, a ki Székely Antallal és Roussel franczia kapitánynyal ismerteti meg. Moldovai boérok is gyűlnek ott nála. Laszkitól vett pénzen kilencz ágyút szerez, magyar és lengyel katonákat fogad s Moldávia határán terem. De a lengyel király

elűzeti Bazilik seregét, a ki ismét Brassóba menekül, hol azonban János Zsigmond választott király el akarja fogatni. Bazilik újra szerencsésen a Szepességbe jut Laszkihoz.

Míg Lepusnean Sándor hálából a lengyel királynak meghódol, a görög kalandor egy másik betörésen gondolkodik Moldovába. Laszkitól 10,000 aranyat veszen kölcsönbe, azután Zay Ferenczhez, Kassa kapitányához fordul, a kit úgy, mint Laszkit, érdekének megnyer.[357] Zayval együtt nagyon hízelgően sürgető levelet ír Ferdinánd királynak. A levelet a királyi tanács (úgymint Oláh Miklós esztergomi érsek, Forgách Ferencz nagyváradi püspök, Draskovics György zágrábi püspök és Nádasdi Tamás nádor) tárgyalja, melyet titokban fog tartani a török miatt, s Ferdinánd király elutasító választ vél helyesnek. De Forgách azt alítja, hogy veszedelem nélkül lehetne költséget adni a vállalatra, mert ha sikerülne, nagy hasznára lenne Magyarországnak. Helyeselvén azt Ferdinánd, sőt 8000 forintot szánván reá, a titkos hadfogadást engedi meg.[358] Laszki és Zay előkészítik a hadjáratot, Székely Antal lévén Bazilik után a másod-hadvezér; a franczia Roussel és a sziléziai Rukunski is tisztségeket fogadván el.

Bazilik a Lapusnean Sándor vigyázását el akarván altatni, betegséget színlel Késmárkon, sőt eltemettetését is tartatja.

A kis sereg Munkácson által Veres-Oroszországba (keleti Galicziába) siet, mindenütt eloszlatja az ellenálló lengyel csapatokat, s Moldovában terem. Bazilik reménylette, hogy számosan hozzá sereglenek, mihelyt megjelenik, de csalatkozott. Lehető nagy veszedelembe jutott: hátul lengyel sereg, elől Lapusnean Sándor serege van, szinte

kétségbe esik. Ámde Székely Antal a megtámadásban látja az egyetlen menekvést; ő és Laszki megrohanják a moldovai előcsapatot s azt széjjel szórják; a moldvai derék hadat is, Moczog fővezérének megvesztegetésével, sikerül Székelynek legyőzni. Az ütközet 1561. novemb. 10-én Bazilikot Moldovának urává teszi.

Sándor Kilia és Neszter-Fejérvár felé sietvén, Konstantinápolyba jut, a töröknél keresvén támogatást.

A püspökök és boérok most Bazilikot vajdának ismerik el, János deszpota nevet adván neki.[359] Nem sokára megerősítését is kapja Konstantinápolyból.

De a török azt kivánja tőle, hogy az ország terhének könnyebbítésére bocsássa el az idegen csapatokat és vezéreiket: a mit a deszpota elhirtelenkedve teszen is, megfosztván magát legtapasztaltabb vezéreitől. Székely Antal már 1562. januarius 21-én honn vala; Roussel is a német császárhoz vivé lovasait. (Székely Antalnak öcscse, Péter, mint Szucsávának kapitánya ott maradt). Pedig külső megtámadástól lehet vala tartani a lengyel király felől, meg az elűzött Lapusnean Sándor felől, a ki ellene ármánykodik a töröknél.

Más bajai is támadnak. Nem fizetvén vissza a kölcsönt, melyet Laszkitól vett volt, ez ellene fordúl és megbuktatására gondol. János Zsigmonddal is viszálkodik, Csicsó várát követelvén, a mire az a híres feleletét adá: A krétabeliek mindenkor hazugok. János Zsigmond tehát nem hiszi vala a deszpotának kérkedő genealogiáját, melyet V. Károly tudósai és mások sokan elhittek.

A deszpota Maximilián cseh királynak jelentvén Moldova elfoglalását, egyúttal kérte volt, támadja meg János Zsigmondot, de magának is küldjön segítséget Havaselföldnek megszerzésére, melynek boérjai vele egyetérte-

nek. Ferdinánd, Maximilián atyja, erre csak tétovázó feleletet ada, de üdvözlé a vajdai széken.

Kalandor természetét nem tagadván meg, a deszpota két arany koronát készíttete magának, s meghittjeivel azt a hírt terjeszteté, hogy karácsony-nap reggelén három angyal jelent meg neki koronákat tartván, a mi három országon (Moldován, Havaselföldön és Erdélyen) való uralkodását jövendöli. «Nagyon föltetsző, hogy külföldi kalandor, egyedül személyes érdekből, fogta fel az összes ruménck egyesítésének gondolatát, a mi Nagy Istvánnak és Vitéz Mihálynak révedezése vala.»[360]

Azonban nemcsak hogy nem lesz három országnak ura, még Moldovában is legjobb intézkedései ellenségeket támasztanak neki. Ureki szerint a deszpota megrablá az egyházakat, elvevén az ezüst tárgyakat, hogy pénzt veressen belőlök, s az igazság ellenére sokat tevén, a minek eltűrésére a moldvaiak nem is gondoltak vala (biseričele desbraká, ardsintarile lua ši fačea bani; si alte multe lukruri fara de kale fačea, kare nice audzise ka le vu vedea). A deszpota t. i. az első moldovai tallérokat vereté. Az adókat be kellvén hajtatni, az ellen a parasztok lázadának fel.

Legveszedelmesebb gyanúba ejté azonban a deszpotát a vallás. Protestansnak tartják vala, jóllehet tisztelte a görög egyház szertartásait, s jóllehet a konstantinápolyi patriárka iránt engedelmességet fogadott.

Ámde Kotnárban, szász és magyar kibujdosottak helységében iskolát állíta, a protestans Sommer igazgatása alatt, ki utóbb a deszpotának történetírója lett. Tanároknak Pencer Gáspárt, Melanchthon vejét és Krakóból Rhetikus Joakim mathematikust is, édesgeté; de hiába. Az iskolába egész Moldáviából gyűjteté a tanítványokat

Lengyelországból egy házas papot, Lusinski Jánost hívá be «a rumun egyházak rendezésére (formandarum Romanarum ecclesiarum gratia), meg a házassági visszaélések, melyek a német és magyar lakosokra is elragadtak, megszüntetésére. A nő p. o. szidalom vagy könnyű ütés miatt (leviter pulsata) kérhete elválást, ha férjének egy-harmad aranyat adhatott, a mivel magát kiváltotta. A deszpota Lusinskira bízá a német és magyarok közti elválásokat, de a moldovaiak közöttieket, túlságos szigorral, maga intézé el. Sommer egy óra alatt hat boért láta bigamia miatt vinni a vesztő helyre.

Utóbb a deszpota Zborovski, krakói porkoláb leányát, ki mint atyja, buzgó protestans vala, feleségül szándékozék venni, — mi csak nevelte a vallás miatt ellene támadt gyanút. S ezt a következő tettel sem háríthatta el.

A würtenbergi Urach helységben lakó Ungnad János, Truber Primus reformátornak nagy patronusa, szlovén és horvát nyelven nyomtat vala könyveket a reformatio terjesztésére. Azokat Ungnad, pécsi eredetű Schreiber Wolfgang által Moldovában is el akará terjeszteni, minthogy a tanult moldovaiak mind olvasták és értették a a kirill betűjű könyveket. Schreibernek a deszpotához, is vala izenete, Ungnadtól. Az izenetet a deszpota írásban kivánja, s midőn megkapta, azt és Schreibert Konstantinápolyba küldi. (A gályára ítélt Schreiber csak utóbb szabadult meg.) A deszpota ezzel a tettel meg akarta mutatni, hogy nem tör a görög egyház ellen. De az nem altathatta el a gyanút Moldáviában; a szultán pedig még rosszallotta is, sőt más tekintetben gyanússá vált előtte is.

A bizalmatlanság a deszpota ellen általánossá lesz.

Galatzban egyszer éjfélen riadót verete kisértés véget: a magyar katonák mindjárt ott teremnek védelmére, de a boérok és belföldiek az erdőkbe futnak. Ebből láthatta, kibe bízhatik. Ez útban halt meg Lusinski püspök, talán méregtől. Felesége Jassiban temetteté el.

Szucsávában visszatérte után a deszpota figyelmeztetést vőn erdélyi ötvöse és pénzverője Wolfgangtól, hogy ellene összeesküvés készül. Ő azonban ezt még rossz néven vette, hogy a figyelmeztető gyanúsítja hű alattvalóit.

Híre terjede, hogy tatárok csaptak be. A deszpota, észre nem vevén a cselvetést, 300 magyar lovast, és néhány ezer moldovait küld a határra. Ott nyoma sincs a tatárnak. A boérok külön táborba szállítják a magyarokat, s éjfélen megrohantatják, s majd mind levágatják. A következő napon a fellázadók Szucsávában a deszpota várát szállják körül; meglepetik mindenütt az őrizeteket, a deszpota híveit gyilkoltatják, még a békés mesterembereket is, a kovácsok, bádogosok, építők, bányászok többnyire németek és olaszok lévén. Lusinski özvegyét megfojtják; a kotnári iskolát lerontják, Sommer három hónapig bujdosik, míg Erdélybe juthat.

A megszállás alatt az összeesküvés fejei: Bernovszki, Moczog és Stroitza, az utód felől tanakodván, Tomsát, a deszpota tárainak felügyelőjét, kinálják meg a vajdai méltósággal, nevét Istvánra változtatván.

Az új vajda a megszállást igazgatván, János Zsigmondtól is segítséget kére, a kinek oka vala a deszpota ellen haragudni. De az összeesküdtek Visnjevszkitől, a kozákok hetmanjától félnek, tudván, hogy ez a vajdaságra törekszik. Tehát követséget indítanak hozzá, hogy jöjjön, foglalja el a vajdaszéket, melyet Tomsa ideiglen

tart s szabadítsa meg Moldovát a deszpotától. A különben ravasz Visnjevszki ezúttal tőrbe esik. Elfogadja a a meghívást s háromszáz fényesebben felöltözött mintsem fölfegyverzett kozákkal jő; a moldovaiak pedig csaknem egész hadi erejökkel mennek eleibe. A deszpota most kimenekülhetne, de már ő Laszkival ki van egyezkedve, s attól vár segítséget; kölönben is megveti a moldvaiakat. Visnjevszki látván, hogy nem barátság, hanem ellenség fogadja, köszvényes lévén, kocsiról tüzeli kozákjait, kik Piaszek vezérlete alatt vissza is verik Tomsát. Másik napon is győznek, de kis számukat mégis a nagyobb szám elnyomja s Tomsa az elfogott Visnjevszkit és Piaszeket Konstantinápolyba küldi, hol kínos halállal múlnak ki.

Erdélyből Radák László, Rácz Mihály és Daczó Tamás 2200 emberrel érkeznek Tomsa segítségére. Azonban az erdélyiek a deszpota magyar gyalogjaival kezdenek egyetérteni; azért a deszpota egyik kapitányt, Dévai Pétert, le is vágatja, mi rajta már nem segít.

Harmadhóig húzódott a megszállás, midőn egy török csausz 500 emberrel közeledik. A megszállók attól tartván, hogy a deszpotának jő segítségére, a megszállottak megvesztegetésére fordulnak; a deszpotát pedig únszolják, hogy adja meg magát János Zsigmondnak és a török császárnak. A deszpota nem hiszen nekik, őrízetét pedig azzal biztatja, hogy Laszki már csak két napnyi távolságban van 4000 emberrel. A magyar gyalogőrízet mégis kimenni kényszeríti 1563. november 9-én. A deszpota lóra ül, de alig lép ki a kapun, Tomsa vasbuzogánynyal agyonüti.

Néhány órával a csausz elérkezik, szemökre vetvén a boéroknak, hogy visszaéltek a császár nevével, mi Lapusnean Sándornak visszahelyezésére szolgált okul.

Az lőn vége az 50 éves deszpotának. Fogadott fiát. Demetert, Tomsa eleinte asztalához is ülteté, néhány nap mulva mégis kihasíttatá orrának jobbik lyukát, mert azt szokás tenni a volt vajdák rokonain, hogy ne reménykedjenek a vajdaságra, melyet megcsonkított ember nem foglalhat el.[361]

Laszki meghallván a deszpotának halálát, elég bajjal tért vissza, honnan jött, oda veszvén kölcsönadott pénze. Zay Ferencz sem járt jobban, ki, állítása szerint, 15,000 forintot költött volt a vállalatra. A tartozás behajtására Merthy Mihály, kassai polgárt küldé Heraklidesz Basilikoshoz, ki pénz helyett 1425 darab szarvasmarhát, 16,500 forintnyi értékben adott által. Merthy a marhát Galiczián keresztül hajtván Kassa felé, abból Barzy Szaniszló sniatini kapitány, a vajda halálának hírére, 1135 darabot foga ki. Zay tehát nagy kárt vallott, mely miatt sokáig hiába folyt per Lengyelországban. Azonfelül Zayt még azon pénzért is, melyet a király adatott, felelőssé tették. (Lásd az alább idézett Thallóczy közleményét.)

Tomsát legelőbb is a havaseli vajda, Sánta Péter (1560—1567) Mircse fia támadá meg, de csatát veszte a Milkó folyónál. A győztes Tomsát azonban az zavará meg, hogy a szultán már az elhajtott Sándort küldte vajdának Moldovába. Ennek serege elől Lengyelországba menekülnek, ő, Moczog vornik, Spancsuk spatar és Nevericza postelnik.

A török sereg Moldáviában dúl, míg Lapusnean Sándor Szucsavában elfoglalja a vajdai széket. Alig hogy beléült, azonnal megöleti a boérokat, kiknek részük volt az ő elhajtásában, s minden rokonaikat. Ureki szerint 47 boér veszett el s azonkívül sok kisebb nemes,

kiket számba sem vettek (fara altă kurte če nu s'au bagat in samă). A szökevények kiadását is követelé II. Zsigmond lengyel királytól s ez és tanácsa elég gyávák valának, hogy lefejeztették Tomsát és társait Lvovban (Lembergben) 1564-ben.

Ezen évben valami Mizga nevű István készült volna Erdélyben Sándor ellen; Beszterczе tanácsa értesíté N.-Szeben tanácsát, hogy 3500 ember be akar törni Moldovába, Putna kolostor elpusztítására. Még két más «vajda-követelő»-ről szólnak az emlékek. Lehető szomorú idő jár vala Moldovában.

Sándor a szultán kivánságára a vajdai széket Szucsavából Jassyba tevé által. Beteggé válván, halála előtt utódjának 15 éves fiát ajánlá a boéroknak, s kalugyer ruhában mult ki. Azonban Ureki más hírt is tud. Sándor meghagyta volna a püspököknek, hogy haldoklásában kalugyerré tegyék (s'el kalugereaszkă). Az megtörtént. Magához tért azonban, s magát kalugyer köntösben látván, ezt mondta volna: ha egészséges leszek, én is pópákká teszek némelyeket. Hallván ezt a püspökök, boérok és neje Rokszanda, s megemlékezvén az elkövetett gyilkolásokra, mérget adának neki, s úgy halt meg Sándor. Ha nem való is, de nagyon jellemző a hír.

Fia Bogdán (1566—1572.) két évig anyja, Rokszanda gondoskodása alatt csendesen uralkodott. Azután a lengyel királylyal egyességet kötvén, s neki hódolván, úgy látszik vala, egészen lengyellé akar lenni. Nemcsak többnyire Lengyelországban mulata, hanem Parnjewszki Gáspár Bogdánnak egyik leánytestvérét vevé feleségül, Zborovski Kristóf, egy eladósodott lengyel úr meg nagy kelengyét várván, a másikat jegyzé el magának; Bogdán vajda pedig Tarló János leányát választá menyasszo-

nyává. 1511. őszén Zborovski Kristóf nagy kísérettel menyegzőre jő Moldovába: de Bogdán elutasítja. A következő télen Bogdán akarja menyasszonyát meglátogatni. Ezt megtudván Zborovski, lesbe áll, elfogja Bogdánt, házába hurczolja, pénzt csikarván ki tőle.

Az ellenséges boérok azt a hírt terjeszték, hogy Lengyelországban megölték Bogdánt s új vajdát kérnek II. Szelimtől, ki Bogdánnak egyezkedését a lengyelekkel úgy sem helyeselte. Tehát Szelim Ivoniát küldi Moldovába 1572-ben.

Verancsics és Reichersdorfer dícsérték volt a moldovaiakat, hogy nem változtatgatják vajdáikat, mint a havaseliek. Bezzeg, látjuk, most e tekintetben nem különbek emezeknél.

XIX.

Az erdélyi reformatio és az oláh irodalom kezdete.

János Zsigmond királynak olasz testőrei is valának. Ezek az olaszok talán a Castaldo olasz seregének, mely Erdélyt 1556-ben hagyta el, hátramaradottjai, vagy más szökevények is voltak a Ferdinánd király seregeiből. Az olasz testőrségnek kapitánya 1564. és 1565-ben *Gromo Giovanandrea* vala, ki I. Cosmo florenczi herczegnek (uralkodék 1537—1574) számára János Zsigmond birodalmáról egy igen érdekes leírást készíte.[362] Ebből az erdélyi nemzeteket illető kivonatot közlök, bevezetésül ez új fejezethez. Tanúlságos mindenkor az idegenek felfogása, még ha itt-ott tévednek is.

Gromo előbb királya országának hosszát-szélét ismertetvén, annak nemzeteit számlálja elő. Van pedig abban *öt* nemzet, úgymond: a magyar, szász, oláh, lengyel és czigány.

A magyar nemzet két felekezetből áll: tulajdonképi magyarokból és székelyekből.

A *tulajdonképi magyarok*, az urak, elszórva élnek az országon mint földbirtokosok, kik földeiket oláhokkal míveltetik, mint azt az olasz földesurak a «colonus»-okkal tétetik. A magyar urak hugenották vagy lutheranusok,

Báthori birtokait kivéve, melyek egészen katholikusok, s Nagy-Váradot kivéve, a melyben többféle vallás uralkodik.

A *székelyek*, az ország legrégibb lakosai,[363] külön területen laknak; mindnyájan nemesek, jeles kiváltságaik vannak. Foglalatosságuk a földmívelés, melyet magok, nem az oláhok űznek (wollen keine Valachen dazu), vagy arra czigányokat fogadnak napszámba . . . Nincsen kőfallal kerített városuk, de van sok jeles mezővárosuk... A székelység még — hála istennek — katholikus, jóllehet a hugenották és lutheranusok minden alkalommal nyugtalanítják. Tartok is attól, hogy előbb-utóbb elalszik bennök a vallási buzgalom. Mert van ugyan nálok több kolostor, de annyira tudatlanok a szerzetesek, hogy igazán mondhatni: vakok vezetik a vakokat.

A második nemzet a *szászok*, kik már réges-régen beköltöztek, de a mint hallottam, István király alatt új jövevényekkel szaporodtak meg.[364] Ez a nemzet máig megtartotta a német szokást, nyelvet, szabadságot, melyet a szabad németországiak élveznek . . . Hét gazdag, szép és népes városuk van: Nagy-Szeben, a fő, azután következnek Brassó, Beszterczе, Medgyes, Segesvár, Szászváros (v. Szász-Sebes), Kolozsvár. Egyáltalában vagyonos nép; nincsen közte szegény. Nagyra becsülik a földmívelést: de az oláhokkal míveltetik földeiket, a kikkel azokat őriztetik is fizetésért . . . Vallásuk a német szászoké, azaz lutheranus. Igen sok és alaposan tudós tanáraik vannak. Brassóról mondja, hogy a szabad művészetek számára jeles iskolája van, egy gazdag könyves gyűjteménynyel, mely mérkőzhetik minden más híres könyvesházzal (die sich mit jeder andern gerühmten messen kann). Fő emberök (capo et protettore dei Sassoni

et della setta Lutherana) az úgynevezett «oláh pap Mihály» (heisst Priester der Walach), a ki mindig híve volt János királynak és most az ország főkanczellárja. De nem barátja Blandrata orvosnak, nem annyira vallásaik, mint inkább — mondhatnám — eretnek-felfogásaik különbsége miatt.[365]

A harmadik nemzet az *oláh*, mely elszórva él az egész országon. Csupán földmíveléssel foglalkozik, melyet hol maga számára űz, hol a magyarok és szászok földjeit munkálja. Kevesen lóháton, többnyire gyalog katonáskodnak. Dühösségig vitézek, legnagyobb fáradságban kitartók. *De köztök sok a zsivány és útonálló.* Ruhájok durva, ritkán posztó, többnyire saját kezök szőtte gyapjú és kecskebőr. Testeik, házaik piszkosak . . . . Nyelvök idegen, a magyartól különböző. Azt mondják, hogy az oláhok római gyarmattól származnak, melyet először Tiberius császár vitt Dekebalus ellen, azután Hadrianus császár hagyott ott a tartomány védelmére.[366] Máig oly nyelven beszéllenek, mely a régi rómaihoz hasonlít ugyan, de barbár, egészen szokásaikhoz és ruhájokhoz illő. Vallásuk a görög, mely az anyaországban, Havaselben is, (Valachia Transalpina) uralkodik. Ez a havaseli ország most Petrazzo (Sánta Péter 1560—1567) kormánya alatt áll.

A negyedik nemzet a *lengyel*, melynek se földjei se házai nincsenek, mert csak udvari szolgálatban és a testőrségben él. Mind udvari emberek és katonák a lengyelek. Az udvar soha ötszáznál kevesebbet, de néha két ezeret is tart. Mindnyájan lovon szolgálnak. Vallásuk a lutheránus[367] inkább talán tudatlanságból mintsem rossz akaratból.

Az ötödik nemzet a *czigányok*, kik nagy számmal, de

különböző csapatokban élnek szélylyel az országban. Mint Itáliában, itt is cserekereskedés és lopás a fő életmódjok. De szolgálnak is mint darabantok, mert így híjják a gyalog katonákat. A czigány mind paraszt, egy sem nemes. Egyébiránt, mint a törvény szegődöttjei, poroszló, bakó és adóbehajtó szolgálatokat is tesznek. A hol a mezei munkákat végzik, a földesúr adván a magot, a takarás háromötöde övék. Ezt a népet Indiából származottnak mondja, s habár színre keresztyén, máig amaz ország vallásában él.[368]

A katholikus és olasz Gromo az erdélyiek vallásáról is tudósítja I. Cosmót; ő csak a székelyeket nevezi katholikusoknak, de nem bízik vallási buzgalmukba, mert szerzeteseik nagyon tudatlanok, s azért a hugenották és lutheránusok el fogják téríteni. Ő mind a reformatusokat, kiket, a francziák szerint, hugenottáknak nevez, mind a lutheránusokat, olasz létire, hajlandó tudatlanságból való eretnekeknek tartani; mégis elismeri, hogy a lutheránusok közt sok tudós professor van; s hogy a brassai könyvesgyűjtemény akármely hires könyvtárral mérkőzhetik. Azonkívül tehát, a mit Gromo az oláhokról és czigányokról mond, leginkább a reformatio okozta változás érdekel bennünket, még pedig az oláhokra való tekintetből is.

Luther könyvei igen hamar elterjedének az erdélyi és magyarországi városokban, melyek akkor Erdélyben kivétel nélkül, Magyarországon is — ha lehet Debreczent, Szegedet s talán még más alföldi mezővárost kivenni — szinte mindegyik legnagyobb részben még német nyelvűek valának. A világi és az egyházi aristokratia akkor nyomasztó vala mindenütt; de talán nyomasztóbb és legelvetemültebb a magyar királyságban II. Ulászló és II. Lajos alatt. Luther könyvei az egyházi aristokratiát,

a hierarchiát támadták meg, melynek nagyobb gondja vala a birtokszerzésre és világi uralkodásra, mintsem a vallásra. A városok leginkább az egyházi aristokratiának visszaéléseit érezvén, nagy készséggel fogadák az új tudományt, mely a vallási és erkölcsi érdeket is, jobban látszik vala szolgálni, mint a fényes külső szertartások.

A magyar királyság városainak kereskedése a külfölddel, jelesen Németországgal, sokkal jelentékenyebb vala, mint újabb időben. Budai, lőcsei, kassai, nagyszebeni, brassai és más városi kereskedők Németországból Luther német könyveit vásárfiául hozzák ide, s képzelni lehet a kiváncsiságot és áhítatot, a melylyel a latinos irodalom korában az érthető és annyira érdekes könyveket és könyvecskéket olvasgatták.

Bod Péter szerint[369] először 1521-ben hozák nagyszebeni kereskedők Luthernek több könyvét, p. o. a keresztyén szabadságról, a gyónásról, a bűnbánásról, a két szín alatt való úrvacsoráról stb. Ugyanekkor Sziléziából két szerzetes, Ambrus és György, kik Luthert hallgatták vala Wittembergában, érkezék Szebenbe, s magyarázgaták a hozott könyvecskéket. Szász ispán és szebenszéki királybiró Pemflinger Márk is kedvelője lőn az új tudománynak. A szebeni plébános Kálmán Mátyás (Matthias Colomannus) ellenzője ugyan; de korai halála után utódja, Ramasi Mihály nem bír már vele.[370]

Más baj is volt ott. A szebeni dékánság az esztergomi érsekség alá tartozván, a dékán az érsek vicariusa vala. E között és a szebeni tanács vagy szék között, visszavonás folyt a tized és más dolog miatt. Az érsek, Szakmári György, II. Lajos királyhoz is folyamodik a szebeniek túlkapásai ellen. Mert ha

1. valamelyik székbeli plébános és közember között világi ügy (profana causa) miatt per támad, a királyi biró és a szebeni tanács ítélnek abban, végre is hajtják az ítéletet, — tehát a dékánnak vagy az érseknek jogkörébe avatkoznak;

2. ha a dékán valamelyik plébánosra egyházi büntetést szab, vagy interdictummal is sújtja, azaz lelkészi eljárástól eltiltja: a világi hatóság kényszeríti a plébánost teendőinek teljesítésére, különben hivatalából kiteszi;

3. a bongárti plébánost minden egyházi vizsgálat nélkül tették ki, s mást rendeltek helyébe, a dékánt meg sem kérdezvén.

4. Néhol a tizedet is megtagadják az illető plébánosoktól.

Ezeken kívül még több sérelmet is hoz fel II. Lajosnak 1522-ben kibocsátott leírata, melyben a szebenieket meginti, hogy tiszteljék az esztergomi egyháznak jogait és kiváltságait (volumus omnino ut jurisdictio ecclesiarum Dei immunis et inviolata observetur, et ut privilegia, libertatesque ecclesiae Strigoniensis nec in minima re violentur aut perturbentur.)[371]

Azonban a két szilézita ellen a dékán és a szerzetesek folyvást küldenek fel panaszokat. Pemflinger tehát Budára megyen a királyhoz, addig pedig gondoskodik a két idegennek biztosságáról. E közben meghal Szakmári György s utóda Szalkán László Rómába utazik az új pápa választására.[372] A két szilézita természetesen, az érseki székre volt idézve. Pemflinger könnyen kieszközli a királynál, hogy addig ne bántsa senki azokat, míg az érsektől válasz nem érkezik a király levelére. Ezt rendeli II. Lajosnak 1523-ban a szebeniekhez írt levele.

De ugyanezen évben a magyar országgyűlés parancsolja, hogy fő- és jószágvesztéssel kell megbüntetni a lutheránusokat és pártolóikat, mert nyilvános eretnekek és a Boldogságos szűz Máriának ellenségei.[373]

Most a hazatért érsek kiviszi a királynál, hogy biztosokat küldjön a szebeni székbe, a kik a városokban és falvakban elszedjék a Luther könyveit és elégessék, a mi meg is történt.[374]

1524 augusztus 15-én Szalkán kardinális-érsek az egyházból való kirekesztés (excommunicatio) büntetése alatt meghagyá a plébánosoknak, hogy minden ünnepi alkalommal keressék ki az ártalmas könyveket és égessék el. De a plébánosok már nyilt ellentállásra is bátorkodnak.

A következő évben, 1525-ben a magyar országgyűlés «in campo Rákos» több különösséget határoza. Száműzi a Fuggereket és minden külföldit, a kik a kincstárt kiüritik — mintha az oligarchák és püspökök nagyon töltögetnék, — a császári és velenczei orátorokat (követeket) az országból kirekesztik; végre «a lutheránusok mind kiirtassanak az országból s a hol találtatnak, nemcsak a püspöki emberek (per ecclesiasticos), hanem világiak is (per seculares personas) szabadon fogják meg és égessék el.»[375]

Ennek, legalább Erdélyben, mi foganatja sem vala, jóllehet vajdája, Zápolyai János az újításnak inkább ellensége, hogysem, úgy mint Pemflinger, pártfogója volna. Szebenben Hecht János (qui et Csukás cognominabatur) házában épen iskolája nyilt az új tudománynak. Az ellene való panasz, mely az érsekhez fölment, nyiltan kimondja, hogy Szebenben a kereskedők szinte mint bálványokat úgy tisztelik a lutheránus tanítókat; ven-

dégségekre, egymással vetekedve, hivogatják (cum optimo affectu trahuntur ad convivia, etiam ad altercationem usque, cum quo isto vel isto debeant cibum capere.) A szebeni plebános Ramasí Mátyás senkit sem mer excommunikáltnak feljelenteni. Magát Thonheuser Pétert, a nagycsűri plébánost és dékánt, tehát az érsek vikáriusát, személyesen sértegetik; a kis-csűri egyházat Pemflinger Márk feltörette. Szóval, tudomás szerint, a lutheránus pestis nagy volt, pusztítást teszen itt, mint magában Luther városában (testibus de his partibus venientibus et nobis referentibus). A szebenieket, a falvak lakosait és a többi szász székeket is elcsábítják. (Cibinienses seducunt populum in villis circum circa et in sedibus Saxonicalibus, inficiendo eosdem dicta haeresi perfida, ita ut rustici insultent pastoribus eorum).[376]

A mohácsi ütközet után Zápolyai János, mint magyar király 1527-ben, Pál fordulása napján, parancsot küld a szebeni tanácshoz, hogy fogasson el minden olyan állapotú embert, a ki a Luther eretnekségéhez ragaszkodik, s a király számára kobozza el vagyonukat (resque et bona ipsorum universa, quocunque nomine censeantur, dispositioni Majestatis nostrae reservare... debeatis et teneamini). De János király a tokaji veszteség után az országból kénytelen kifutni; Ferdinánd király pedig a szászok bántogatását politikai érdeke ellen valónak találja vala.

A szebeni tanács tehát 1529 febr. 18-án kihirdeti, hogy a szerzetesek és a kik azokkal tartanak, nyolcz nap alatt menjenek ki a városból, elvivén holmijukat, (reculis suis humero secum ablatis), vagy alkalmazkodjanak az evangeliumokhoz, különben fejvesztéssel bünhödnek.[377] A szebeniek példáját más szász városok is követik, melyek közt Brassó kitűnik.

Honter János 1498-ban Brassóban születvén, s alkalmasint ott is tanulván, — mert Brassóban a reformatió előtt is voltak iskolák, — Bécsben, Krakkóban és Baselben folytatá és végzé tanulmányait. Baselben a könyvnyomtatás mesterségébe avatván magát, Erdélybe az első könyvnyomdát ő hozá be 1535-ben s lőn a reformatiónak legbuzgóbb apostola. Gymnasiumot állít fel, melléje könyvtárat szerez, hogy — mint maga írja — «a hit megőrzésére semmi eszköz híjával ne legyünk, azért a tanulók használatára nyilvános könyvesházat rendeztünk be, azt szegénységünkhöz képest theologiai, orvosi és jogtudományi könyvekkel látván el.» Leghíresebb, mert az erdélyi szászok közt a reformatiót legsikeresebben terjesztő és megerősítő könyvecskéje a «Formulae reformationis ecclesiae Coronensis et Barcensis totius provinciae» 1542-ből. Másik kiadása 1543-ból e változott czímmel jelent meg: «Reformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae». Ezt Melanchton oly helyesnek találá, hogy 1543-ban Wittenbergában is kinyomatta. Beszterczén is az döntött a reformatio mellett.[378]

Mielőtt tovább folytatnám, a reformatiónak rövid elbeszélését, egy közbejött eseményt nem mellőzhetek el, melynek elejét az egykorú Heltai Gáspár szavaival «Hispániai Vadásság» (vadászság) czímű iratából hozom elő.

«Anno 1538 bírja vala az két országot, Magyarországot és Erdélyt az boldog emlékezetű nagy János király, urunknak ő Felségének (János Zsigmond) édes attya. Akkoron annyira lecsendesítette vala János királynak minden ellenségit az Isten, hogy Segesváratt az az urak előtt az asztalhoz támaszkodván mondotta: Istennek hála, az én ellenségeim annyira lecsépülve vagynak, hogy senkitől immár semmit nem tartok, hanem a két nagy bakot (sic) bocsátom immár öszve; a ki nyerheti, megválik. Akkoron kezde mind Magyarországban, mind

Erdelben az Úr Istennek igéje néhol villámlani. De a többi között nyilvábban kezde prédikalni az *Szántai István* mester. Ezokáért Frater György (Martinuzzi), váradi püspök és kincstartó, s az herélt Statilius gyulafejérvári püspök és az egri püspök Frangepan addig mondák a királynak, hogy bé kelle hozatni az szegény jámbor István mestert. Segesváratt a királyt mind könyörgésekkel, mind fenyegetésekkel arra akarják venni, hogy *megégetné minden törvény nélkül* (azaz ítélet nélkül), miérthogy Luther vala. Az király eszes és istenfélő lévén, disputatióra engedé a dolgot. Elküldének a papok Váradra Frater Györgyért s több papokkal, barátokkal béhozták azt Segesvárra. A király két arbitert neveze: a boldog emlékezetű Adrián doctort, fejérvári vikáriust és Kálmáncsehi Mártont, ki akkor fejérvári oskola-mester vala.

A disputatio Fejérváratt lőn. Azon igyekeztek, hogy sok csácsogásokkal bédughatnák száját, melly úgy is lett volna. De az Isten támaszta mellé egy tudós embert, orvos doctort Rezenci Jánost. Az fogá pártját István mesternek, és nemcsak argumentummal, hanem végre ‚dass dich Gott'-al is kezde a papokhoz.»[379]

A vitatkozás több napig tartván s írásba lévén foglalva, a király felszólítá a kinevezett birákat, Adriánt és Kálmáncsehit, hogy mondják ki ítéletöket. De ők vonakodnak azt tenni, félvén a püspököktől. A püspökök és szerzetesek tehát a királyhoz mennek, s Martinuzzi bátran szól.

«Mi, úgymond, az egyházat védelmezni tartozunk; azért fáradoztunk azon, hogy ide hozassék az eretnek, és megégettessék mások elijesztésére, a kik mernek az egyház ellen tanítani. Felséged akaratunk ellen cselekedett, azt a semmire kellőt vitatkozásra eresztvén, a minek eredménye az, hogy mások is isznak a méregből.» A király azt felelte volna, hogy ítélet nélkül senkit sem büntet meg. Tárgyaljátok az ügyet s hozzatok ítéletet: a megérdemelt büntetés nem fog elmaradni. Erre Statilius mondá: Az eretnek hirdeti, hogy a szent mise az ördög találmánya; hogy az úrvacsorát két szín alatt kell bevenni,

holott Krisztus azt az áldozatot csak a papoknak engedte meg. Hát ez nem halálos vétek-e?

Püspök uram, szóla a király, felelj erre: A görög egyház igaz egyház volt-e? Az, viszonza Statilius. A görög egyházban nem volt mise, folytatá a király, ma sincs: miért nem lehetnénk mi is el mise nélkül? A görög egyház két szín alatt osztogatja a hivőknek az úrvacsorát, a mivel bűnt nem követ el: miért nem vehetnők mink is két szín alatt az úrvacsorát? «Én nem akarom védelmezni Szántait, csak az igazságot keresem, hogy ne büntessek ártatlant.» Erre bosszankodva távoztak a püspökök. A király pedig éjjel magához hivatván Szántait, a kit, úgymond, saját veszedelme nélkül nem oltalmazhat, Ötvös Kristófnak és más kassaiaknak, a kik őt elhozták volt, meghagyá, hogy titokban vigyék vissza Kassára.[380] Szántai t. i. Kassán és a vidékén hirdette volt az új tudományt; Kassa városa pedig János király birodalmához tartozott.

Martinuzzi a reformatiónak tüzes ellensége lévén, s Izabella királyné nevében kormányozván az országot, a Tordán vagy Maros-Vásárhelyen tartott 1543-beli országgyűlésre a brassaiakat is meghívta, különösen meghagyván nekik, hogy hozzák el Honter Jánost. A brassaiak féltvén Hontert, a város biráját két tanácsossal és más vidéki papokkal küldék el. A gyűlés színe alatt Martinuzzi a lutheránusok megégetését követelé. Azonban a királyné tanácsosai, *Csáki Mihály* fejérvári kanokok, a ki Lengyelországba követte volt a királynét és fiát, meg az előbb említett *Adrián*, a jelenvolt rendek jóváhagyásával ellenzék a hirtelenkedést, mert meggondolásra méltó a dolog. Tehát itt is vitatkozás lőn, melyben a lutheránusok egyedűl a Sz. Írásra hivatkoztak, a melyet az ellenfelek, ter-

mészetesen, meg nem czáfolhattak. Így, a brassaiak is, mint az előtt Szántai, kiszabadúlának a veszedelemből.

Kolozsvár azon időben már nem vala ugyan többé egészen német város, de a híres *Heltai Gáspár* még német papnak hivatott oda. Ez N.-Disznódon, németül *Helt* vagy *Heltau*ban (most is kitünő szász helység a volt szebeni székben) születvén, 1542-ben és 1543-ban Wittembergában tanult, s 1544-ben jutott Kolozsvárra.[381] A mit Honter Brassóban, nemcsak mint reformator, hanem mint író és nyomtató tett, azt tette Heltai Gáspár Kolozsvárott, még pedig a magyar irodalom terjesztésére is.

Csáki Mihály látván, hogy a reformatio a Szentírásból védelmezi magát, ennek magyar fordítását is szükségesnek találá. Már 1546-ban biztatá Heltait, Gyulai Istvánt, Ozorai Istvánt és Vizaknai Gergelyt, hogy fogjanak a biblia-fordításhoz. Ezt megtudván Martinuzzi, a kolozsváriakra pénzbirságot szabott ki, mert a fordítás ott történik. Csakugyan a bibliának első kötete csak Martinuzzi halála után, 1551-ben, jelent meg, még pedig Csáki Mihály költségén. Az elég ritka könyvnek czíme és története: «A Bibliánac első része, azaz Mózesnec öt könyve, melly magyar nyelvre fordíttatott a régi és igaz szent könyvecből. — Cum gratia et privilegio Reginalis majestatis. — Colosvárba 1551.» Az előszóban olvassuk: «Jóllehet immár mastan eeretyüc, hogy soc jámbor kivania, ha az szent Bibliát magyar nyelven láthatnáia, és olvashatnaia. Eszt pedig tételményével is megjelentette egy nemes jámbor és Istenfélő szömély, Fejérvárat lakozó Cháki Mihály. Mert nem kimilvén az ő kölchégét mind minékünc, kic ez munkába voltunc foglalatosok, segétségül volt, s mind a nállunc való könyw-nyomtatóknac». A kötet végén áll: «Colosvárba nyomtatot Helthai Gáspár

és György Hoffgréff által, 1551.» 1551—1561-ig öt kötetben jelent meg a biblia.[382]

Kalmáncsehi Márton előbb kanonok Fejérvárott, azután Munkácson, Beregszászon és Debreczenben prédikátor, a Kálvin felfogását terjesztette volt Magyarországon, de e miatt kénytelen Erdélybe menni. Már 1538-ban «fejérvári oskolamester» és «arbiter» a Szántai miatt folyt vitatkozásban. Kálmáncsehi Erdélyben is folytatá a kálvinságot, Szegedi Lajos, Petek Lőrincz és Fodor Valentin tordai prédikátor buzgó követői lévén, úgy hogy 1554-ben már meg volt erősödve a Kálvin tana.

Ellenben Óváron, Szatmármegyében, Drágfi Gáspár védelme alatt, 89 magyarországi és erdélyi prédikátor azt határozá, hogy szószerint fogadják el és tartják meg az ágostai hitvallást. Ezt a határozatot 1557. jan. 13-án a kolozsvári, 1558. május 1-én a tordai zsinat is elfogadá és megerősíté.

Erdélyben 1556-ban Petrovics Péter mint helytartó (Locumtenens) pártolván a reformatiót, a rendek a kolozsvári országgyűlésen (nov. 25-től decz. 7-ig) a püspöki és káptalani birtokokat a fiskusnak adák által, minélfogva Bornemisza Pál püspök, Statilius utóda, elhagyta Erdélyt.

A rendek (domini regnicolae), úgymond az illető hely, nagyon kérének minket (Izabella királynét) s különösen fiúnkat, hogy a püspökségek, káptalanok, conventusok, prépostságok és más egyházi személyek birtokai ne adassanak vissza azoknak, a kiktől el vannak véve, hanem az ország javára és szükségeire fordíttassanak.[383]

Erdélyben tehát már két protestáns felekezet, *evangelikus* és *református*, lévén, azoknak kiváló tagjai hiába igyekeznek 1561-ben Medgyesen egyességre jutni. A tordai ország-

gyűlés 1657-ben azt határozá, hogy mindenki szabadon követhesse azt a vallást, a melyet akar, az új és régi szertartásokkal, úgy mindazonáltal, hogy az új vallásnak követői ne bántsák a régi vallás híveit (clementer consensimus, ut quisque teneret eam fidem quam vellet cum novis et antiquis ceremoniis... citra tamen injuriam quorumlibet, ne novae religionis sectatores veterem professionem lacesserent etc.). Továbbá azt is kérik a rendek, hogy János Zsigmond oltalma alá fogja az *egyetértő magyar és szász egyházakat* (idem sentientes), minél fogva a törvényes jövedelmet, tizedet és egyéb haszonvételt nekik visszaadasson. Még nagyobb jelentésű a rendek azon kérése, hogy a szerzetesek kolostorait *tudós iskolákká és tanulók lakóhelyeivé* tegye a felség (in scholas literarias et loca studiosorum converti); még pedig Kolozsvárott a dominicanusok kolostorát, M.-Vásárhelyett a franczískánusokét, Nagy-Váradon a mindszentét. De itt, Nagy-Váradon, két kolostor maradjon meg, egyik a fekete, másik a szürke barátoké. (Erd. Országgyűlési Emlékek, II. 78., 79.) Ezen mérsékelt határozat bizonyosan Csáki Mihály kanczellárnak tulajdonítható, a ki mint államférfi, távol marad vala a szélsőségektől. Ámde a theologusok az egymásnak eretnekesítését folytaták, míg az enyedi zsinat 1564. január 21-én Blandrata György elnöklete alatt a két felekezetnek teljes elválását meg nem alapította. Az úgynevezett reformátusok, tehát a protestáns magyarok, *Alesius* (Madarász) *Dénest*, az evangelikusok pedig, a protestáns szászok, *Hebler Mátyást* választák szuperintendensnek.

Ámde egy harmadik felekezet is támada. A piemonti Saluzzobeli Blandrata György orvos, theologus és politikus, mert Jézus istenségét tagadta, Páviából s azután

Kálvin Jánostól Genfből is kiűzetve, Lengyelországba menekült volt, a hol Sociniusnak a szentháromságot elvető tanát fogadá el. János Zsigmond udvari orvosának hívá be Erdélybe. Már 1563-ban nemcsak Davidis Ferencz kolozsvári prédikátort nyerte meg a Socinianus tannak, hanem a gyenge, gyakran beteges János Zsigmondra is annyira hatott, hogy ez elbocsátotta Alesius udvari papját és szuperintendenst, s helyébe Davidis Ferenczet tette, ki Kolozsvárnak legnagyobb részét az *unitarius hitre* térítette.

1566. márczius 15-én nyilvánossá teszik az unitárius felfogást, melyet azonban a tordai, marosvásárhelyi és debreczeni református zsinatok elkárhoztatnak.

1568. márczius havában János Zsigmond választott király, Csáki Mihály kanczellár és sok főúr jelenlétében tíz napig foly vitatkozás, mely 8-án kezdődik, a protestánsok és unitáriusok között. Választott birák a szentháromság védői részéről valának: Hebler Mátyás szász szuperintendens, Károli Sebestyén, Heltai Gáspár és Insulanus Miklós; s minthogy itt a reformátusok és evangelikusok együtt valának, képviselőiket «ministri ecclesiarum Ungaricarum *consentientes*»-nek nevezték. Az unitariusok választott birái pedig: Szegedi Lajos, Császmai István, Starius Miklós és Karádi Pál.[384]

A vitatkozás mind tüzesebbé válván, János Zsigmond király a kanczellárja, Csáki Mihály, által berekeszteté azt; a midőn Csáki, a király nevében, kölcsönös türelemre és béketartásra intette a vitatkozókat (serio utrisque partibus mandavit, ut caverent, ne se mutuis convitiis vel publice vel privatim proscinderent; non enim esse pastorum piorum blasphemiis lacessere quempiam). Mind a két fél még az évben kiadá a vitatkozást.[385]

Az unitarius hitet azután János Zsigmond halála után a Maros-Vásárhelyen tartott országgyűlés 1571. nov. 19-én a törvényesen bevett hitvallásokhoz (katholikus, evangelikus, reformátushoz) számítá.

Heltai maga is 1570-ben az unitáriusokhoz csatlakozék; de Csáki Mihály, habár a Reverendissimus czímet, mint volt kanonok, megtartotta, hű maradt a protestáns hit mellett, a melynek megerősítésében nagyobb része vala, mint a közönséges történetírás tudja.

Ezt a nagy szellemi mozgalmat, mely az erdélyi tudósságot és irodalmat annyira felköltötte és előmozdította, eddig csak a németek és magyarok között láttuk: hát a többi lakosokat, nem érte-e az új kornak lehelete? Az erdélyi egyházak történeteinek írója, Haner György, e kérdésre azt felelé 1694-ben: «Brassóban sok görög lévén, az igen tudós Wagner 1544-ben a kátét görög nyelven adá ki, mit a németországi egyetemek nagy örömmel fogadtak. Csak az oláhok nem részesülének a világosságban; igen tudatlan pópáik, kik alig tudják vala szokott énekeiket olvasni, megveték az új szertartást és hitczikkeket.»[386]

Itt másodízben találunk erdélyi görögökre. Először Felgyógyban, melynek igumenjét Izabella királyné püspöki joggal ruházta fel; most Brassóban, hol görög kereskedők az újabb időig nagy számmal laktak. Ezek kedvére nyomatá ki Wagner Luther kátéját görög nyelven 1544-ben, mit első kisérletnek tarthatni, a görögöket is megnyerni a reformatiónak. Azonban ennek sem lett nagy sikere; utóbb a wittenbergaiak és genfiek sem tudtak tartós sikert elérni a görögök között, a mint majdan előadásunk folyamában látni fogjuk.

Az oláhokra nézve azonban egyebet tudunk, mint

Haner tudott. Ennek nemcsak megértésére, hanem teljes méltánylására is szükségesnek tartom az oláhok elterjedését mutatni a XVI. században, a mihez egy-két észrevételt csatolok politikai és társadalmi állapotukról.

Chalcocondylas Laonicus, a várnai ütközetet megelőző eseményeket beszélvén el, míg Amuratesnek (Murad) Ázsiában vala dolga, elmondja, hogy Dragosis nevű Konstantinus majdnem az egész Peloponnesust elfoglalta, sok kis urat adófizetővé tevén, valamint a *Pindus hegységén lakó vlahokat is.* Ezek, úgymond Chalcocondylas, egynyelvűek a dunamelléki *dákokkal*, s nem is különböznek azoktól. Tudjuk, hogy az író a régi neveket megtartja, habár nem illenek is a korának ethnographiai viszonyaira. Ő tehát a régi Dákia után az oláhokat dákoknak, valamint a régi Pannonia után a magyarokat panonoknak nevezi.

A Nepos Mihály írta Epirus történeteiben olvassuk, hogy a hatalomra fölvergődött szerb István magát királynak neveztteté (κράλης Σερβίας ἁπάσης) s a koronát vevé fel 1350-ben. Azután az egész Romais-földet — azaz Görögországot — pusztítgatván (πᾶσαν ληΐζεται Ῥωμαΐδα γῆν) a városokat elfoglalá. Megtámadá a *Hellasbeli Vlachiát* is (τὴν ἐν Ἑλλάδι Βλαχίαν) Joannina városával együtt. De halála után Nikephorus deszpota visszavevé a Hellasbeli Vlachiát és Aetoliát, s látván, hogy a Vlachia görögjei a szerbektől, az Aetolia görögjei (ῥωμαῖοι) pedig az albánoktól ki vannak űzve, azokat vissza akarja vala szállítani hazájokba, de 1358-ban az Achelousnál az albánoktól meggyőzeték és megöleték. Symeon, a szerb István testvére, tehát újra elfoglalja Vlachiát, Trikalában

ütvén fel székét. — Az elbeszéllett történetekben *Belagrad*, *Kanina*, *Kastoria*, *Trikala*, *Arta* városnevek fordulnak elő a Vlachia és Albania területeiben.[387]

A XIV. századbeli ethnographiai viszonyok a balkáni félszigeten nem változtak, különösen az oláhokra nézve, a törökök uralkodása alatt a XVI. században. Mert a dalmát születésű Verancsics tudja vala, hogy Aurelianus császár a trajanusi Dákiából kivitt lakosokat Moesiába telepítette volt, azt két Dákiára: *Parti*ra (Ripensis) és *Belföldi*re (Mediterranea) osztván, melyek *Dardaniá*nak határosai. Ezek, úgymond, mai napig egész Illyrikumban Makedoniától fogva a Dunáig és a dalmát tengerpartokig az erdőkben és havasokon tanyáznak, az illyrektől, azaz szlávoktól *vlah* és *vlasz* nevet kapván.

Petancius Felix, szegniai kanczellár, II. Ulászló magyar királyhoz, a törökök megtámadására vezető útról intézett értekezésében következő ethnographiai jellemzést közöl: A régi Moesiában és Dardániában a ráczok (Rasciani) leginkább a Dráva, Száva és Duna felé laknak, vad, de harczias nép. *A vlahok*, *nyers emberfaj* (genus agreste hominum), *a hegyeken tanyáznak*, *csak nyájaik lévén gazdaságuk* (gregibus tantum pollent et armentis). A szerbek inkább délfelé laknak, azért s mert gyakrabban érintkeznek a kereskedőkkel, szelidebbek.[388] Tudjuk, hogy az említett István szerb király törvényei el is tilták a szerb férfi és oláh nő közötti házasságot, a melynek gyermekei jog-vesztességet vallottak.

Szerbországból az oláhok nyugatra is terjedének, a fiumei öböltől a trieszti öbölig, s az Isztriai félszigeten ütvén fel tanyáikat. Veglia szigetén is valának oláhok, az oklevelek tanúságai szerint, p. o.

1488—1496-ból való egy oklevél azt mondja, hogy a

falu-nagy *horvát* legyen, ne pedig *murlák* (che el primo patron della possession sia stato Corvato, cioe Schiauon et non Murlaco). Itt a horvát és szlavon vagy szklavon egy, az oláh pedig murlák, morlák, mi a görög μαυρόβλαχοςnak rövidülése. Ez pedig *fekete-vlakot* jelent, törökben is *kara-vlak*. Gr. Frangepán Iván idejében, 1480-ban, a «murlakok» a termésnek tizedét fizeték s fejenként 3—12 lirát; ezenkívül karácsonra egy sonkát (lonza de porco), farsangra egy pár tyúkot, bőjtre egy bárányt, Sz. Márton napjára egy kenyeret, általában 50 tojást adának, hét napi szőllő-munkával szolgálván. Ez vala az úri tartozás. De a sziget és a község szükségeire, meg az utakra s minden szokott költségre is adakozának (et a tutti li bisogni dell' isola, et pagano i communi et viaggi et tutti l'altri datis ordinaris).

A Frangepánok alkalmasint a szárazföldről, azaz Horvátországból, szállították az oláhokat Veglia szigetére, a hol ma senki sem beszél oláhul. De mikor kerültek Isztriába az oláhok, nem tudhatni, mert a lassanként beszivárgó népet a krónikák nem veszik észre.[389]

Bolgárországból szivárgának az oláhok a dunáninneni tartományokba: Havaselföldre, Erdélybe, Moldovába. Sőt van biztos tudomásunk, hogy Bolgárországból már 1164 tájban Galicziába is jutottak volt oláhok. De a mi nagyobb jelentőségű más tartománybeli oláhokra nézve is, az, hogy p. o. 1347-ben az orechovoi kolostor lakosaikkal együtt kapott földeket; s hogy Šišman czár 1378-ban a Gradečnica faluban *Tódor pópát minden gyermekeivel együtt* a Ryli kolostornak ajándékozta. Bolgárországban is a kolostorok parasztjai között pópák valának.

A földhöz kötött jobbágy még ha pappá lett is, föl-

desurának tulajdona maradt, a ki azonban azt táplálni tartozott; csak a püspökké való fölszentelés tette szabad emberré.[390]

Tehát a pópák paraszti, azaz földesúr alatti állapota, mint sok egyéb különösség, a Balkán-félszigetről jutott a dunáninneni tartományokba.

Szükségtelen itt az erdélyi oláhokról szólni; a havaselföldi és moldovai oláhokra nézve is elég arra emlékeztetni az olvasót, hogy *rumun*-ok, azaz parasztok vagy pórok valának. Tudniillik mind Havaselföldön, mind Moldovában a boérok és kalugyerek szlávul, csak a parasztok beszélnek vala oláhul.

Moldovából és Magyarországból terjeszkedének az oláhok Galicziában. Erre a beköltözésre a háborúk is okot szolgaltatának. Ha hinni lehet az orosz évkönyveknek, ott 1231-ben tűnnek fel először, midőn II. András királyunk a volhiniai fejedelemmel, Dániellel hadakozott, mert a király seregében oda való *oláh kenézek* is valának (knazi bolochovščini.) Az oláh költözést, különösen azon háború mozdíthatta elő, melyet I. Lajos királyunk és Kázmér lengyel király együtt viselének 1351—1354-ben a litvániak ellen. Már 1390-ben *Džurgio de Stupicza* magát «voyvoda Valachorum»-nak nevezi: tehát a szambori kerületben oláhok valának. Természetesen, az oláhok üres vidékekre szállottak, a hol új falvakat lehete alapítani. Kalušniacki csernoviczi tanár 157 falut nevez meg, melyek *oláh jog szerint*, azaz oláh kenézeknek kijáró s az oláh lakosoktól a földes úrnak (akár a lengyel korona, akár magánbirtokos volt is az) tartozó jövedelem meghatározásával alapíttattak.[391] Minthogy a galicziai «oláh jog» világosságot derít nemcsak a beregmegyei, hanem az erdélyi oláhok társadalmi vi-

zonyaira is: néhány oklevélnek tartalmát közlöm. Előre bocsátom, hogy azon oklevelekben a soltész, kenéz, advocatus (németül Vogt), továbbá a soltészság, kenézség és advocatia (Vogtei) — advocatia alias *knioztwo* egy 1532 évbeli oklevélben — egy jelentésűek; mi azt bizonyítja, hogy a soltészség és advocatia a németektől vagy előbb vagy egy időben jutott a kenézséggel a lengyelekhez. Az pedig nem ismeretlen az olvasó előtt, hogy az oláh kenéz, sőt az oláh vajda Lengyelországban nem valami fejedelem volt, hanem csak az, mi a bolgár, erdélyi és magyarországi kenéz vagy vajda.

Az okleveleket gr. Stadnicki Sándor munkájából veszem, melyet 1848-ban adott ki, s melyet Hašdeu az *Archiva Istorica a Romaniei* IV. kötetében «Materialuri pentru Istoria colonieloru Romane in Galitia» czím alatt oláh fordítással közlött.

Jagello vagy II. Vladiszláv, a magyar Hedvigának férje, 1431-ben *Turka* nevű kietlen és lakatlan helyet (vastitas, seu haereditas deserta) Vanczának és fiainak, kiket az oklevél *Magyarországból való oláhoknak* nevez (Valachi, advenae de Hungaria), adományozza tett és még teendő szolgálataikért, természetesen, hogy benépesítsék. De minden hadjáratban négy íjjassal és alkalmatos lovakkal tartoznak a királynak szolgálni.

Fia III. Vladiszláv, mint magyar király, Nagy-Váradról 1444-ben kelt oklevélben, Zankónak, az említett Vancza fiának (Zanko, valachus de Thurka) a kietlen, lakatlan Thernove-polyét a Szan folyó mellett adományozza (vastitatem Nostram Thernove polye dictam, in fluvio San consistentem), hogy kiírtsa és benépesítse (exstirpandi et collocandi dedimus.) A miért két íjjassal (duobus sagittariis cum arcubus) tartozik minden had-

járatban szolgálni. («Datum in Waradino feria secunda ipso die Bartholomaei apostolii a. D. 1444.»)[392]

1509. Zsigmond lengyel király (dei gratia rex Poloniae magnus dux Lithvaniae nec non terrarum Cracoviae etc. etc. dominus) tudtára adja mindenkinek, hogy erdélyi nemes Jancsovits Ivón vitéz meg néhai édes fitestvére Tódor, ki az oláhok elleni harczban elesett (nobilis vir Iwone Janczovicz Transsilvanus miles stb.) a királyi kedvet megnyerte; ezért meg azon gondjáért, hogy magával Magyarországból hozott embereket az ország kietleneinek benépesítésére (in advocandis secum ex terris Ungariae hominibus et vastitatibus regni Nostri Poloniae excolendis solertia) Brzegi új falunak megtelepítésére hatalmazza fel a Strwiaz és Hoszowka patakok egyesülésénél, a mely új falu számára (pro qua villa noviter locanda) minden földet által enged, akár mívelt, akár míveletlen legyen az, hegyestől, erdőstől, vizestől, szóval mindenestől a mi a körülírt határok között találtatik. Annak az új falunak kenézségét (advocatia) neki és örököseinek adja meg a király. A kenézség pedig áll négy szabad ekealjból vagy oláh telekből; minden adónak és bírságnak harmad denárjából; két szabad korcsmából; halászati tóból; a két patakon való két malomból, s ezekhez tartozó földvégekből (et pro eis excrescentias agrorum)[393] a mint Ruthenia más kenézségeinek szokás adni.

A falubeli kmetek (Cmethones in eadem villa residentes) évenként karácsonyra két kakast meg két oláh sajtot vagy kenyeret (duos caseos vallachicos vel tortas), húsvétra pedig hasonlóképen két oláh sajtot vagy kenyeret (similiter duo, vallachicos caseos vel panes) és harmincz tojást tartoznak a kenézek adni; továbbá minden ekealj

után évenként hat napot úri munkában tölteni. Mindazt pedig a szabad húsz év elmulta után (elapsa libertate viginti annorum, quam possessoribus earum arearum concedimus) tartoznak teljesíteni.

Az adományos hat kmetet telepíthet, mindegyiket háromnegyed telekre (concedimus quque eidem, attribuimusque pro sua advocatia locare Cmethones sex in tribus quartis agri quemlibet); kertészeket is fogadhat elég számmal meg mesterembereket szükség és tetszés szerint. Azonkívül a kenéz vadászhat is a királyi erdőkben, s méheket is tarthat azokban.

Végre marhacsapásra egy telket ád a király (pro pellendis gregibus.)

Kunasz és fiai Wanczko fiaitól a Strwiažek falu soltészságát vették meg a przemisli kapitányságban. Zsigmond király 1532-ben jóváhagyja s következőleg szól az oklevél:

A király a falu lakosainak már előbb adta meg az oláh jogot, a melylyel örökké éljenek. A soltésznak és törvényes örököseinek három telket ád a hozzájok tartozó rétekkel, hogy azokon kuriája legyen, (in quibus Scultetus residebit cum curia sua). Ad neki egy negyed telket marhacsapásra, egy negyedet korcsmára, egy negyedet malomra, a melynek jövedelme övé lesz.

Azonkívül az adónak és jövedelemnek, melyek évenként a király számára befolynak, minden harmad denárját a soltész magának veszi, a mint más királyi falvakban szokás.

Befogadhat mindenféle mesterembereket s öt vagy hat kertészt is. A királyi erdőkben méheket tarthat, a melyektől azonban mind ő, mind a falubeli kmetek adóznak a przemisli várnak, a mint a többi kenézek is adóznak (prout et kniaziones csteri dare tenebuntur).

A kmetek pedig évenként két ízben visznek ajándékot a soltésznak, úgymint húsvétra és karácsonra. Azonkívül mindegyik kmet öt napot tartozik neki dolgozni, t. i. két napot aratni, kettőt kaszálni, egyet szántani.

A szabad időnek elmultával a soltész vagy kenéz íjjal vagy nyilakkal és alkalmas lóval tartozik háborúban szolgálni, s évenként azt az adót is várunkba beadni, a melyet más kenézek is beadnak (dabit et solvet quolibet anno talem daciam ad nostrum castrum Przemislense, qualem alii Kniaziones etiam solvere tenentur). S valamint ezek, úgy ő is engedelmes lesz a királynak és a vár kapitányainak.

A falu lakosai, a kikre nézve a falu telepítésétől fogva a húsz szabad év rég elmult s a kik egyenként háromnegyed *lan*-on (telken) ülnek, úgy mint más királyi falvak lakosai évenként a szokott adót fizetik, se nem kevesebbet, se nem többet.

Ruthén zsinagógájok [394] is lehet a faluban s a király megengedi a pópatartást; de a pópa az évi censust úgy fogja fizetni a királynak, mint azt más pópák is fizetik. (Qui quidem *pop* censum Nostrum annualem, juxta morem aliorum poponum in villis nostris existentium, annuatim solvet.)

Végre a soltész és örökösei el is adhatják, megcserélhetik a kenézséget, de csak királyi jóváhagyás mellett (nostro regio consensu et successorum Nostrorum ad hoc accedente).

Ugyancsak Zsigmond lengyel királynak 1532-ben kelt oklevele ezt mondja: «Minthogy Przemišl várnak és kapitányságnak jószágait szaporítani akarjuk, nemes Mihálynak (nobili Michailo) Sthebnijczek folyót minden erdőstül adjuk, hogy ott oláh falvat telepítsen az oláh

jog szerint, a mint más falvak is telepíttettek abban a kapitányságban (ad locandum et erigendum illic villam juris Valachici, more aliarum villarum Valachicarum ad ipsum Capitaneatum pertinentium). Az új falunak lakosai húsz évig szabadok; de a húsz évnek elmúlta után minden adóval, melyekkel más királyi oláh falvak is, kötelesek (quas villae aliae regales antiquitus consveverunt solvere et dare tenebantur).

A falu soltészsága (Scultetia) két szabad telket kap (duas areas agri), minden haszonvétellel, a melyek nem ártalmasak a kmeteknek.

Az egyháznak fél telke lesz (medius laneus), a melyen a *baitko* (popa) és utódai lakni fognak, s kik, úgy mint más baitkok (prout solvunt alii Baitkones), adóznak.

A soltész vagy kenéz maga hasznára malmot építhet, korcsmát és kertészeket tarthat, de a kmetek megkárosítása nélkül; továbbá méhei lesznek, madarászhat és halászhat. Minden jövedelemnek egy harmada övé, más soltészok szokása szerint (habebit tertiam partem omnium et singulorum proventuum et obventionum de hac villa provenientium, more aliorum Scultetorum). Minden kmet három napot szolgál neki évenként.

Ellenben a soltész és utódai évenként 12 bárányt adnak przemisli konyhánkra; s háborúban jó lovon íjjal és nyilakkal szolgálnak.

A falu kmetjeit pedig mi és várunk kapitányai mindig az oláh jog szerint fogjuk törvénybe állítani, mint más királyi falvaink kmetjeit (non alio jure nisi ipso Valachico judicabuntur sicut alii Cmethones in aliis villis Nostris regiis).»

Péter, wiczniczei és szabieni gróf, krakai palatinus és kapitány, Lengyelország nagy-marsalja, meg szepesi és

przemisli kapitány, 1541-ben Timko kenéznek egy soltészságot vagy kenézséget ád el száz forintért a Lodenka folyó mellett (vendidimus Scultetiam, alias Kniastwo in fluvio dicto Lodenka pro florenis 100 in moneta).

A kenéz és utódai két szabad telket kapnak, a melyekre nem szabad kmeteket[395] telepíteni; malmuk is lesz, a melyben a kmetek őrölni tartoznak; szabadon halászhatnak is. Hogy mentül hamarább megnépesedjék a falu, azon kmetek, kik irtásokat kénytelenek tenni, 24 évig lesznek szabadok; de kik már irtott földön telepednek, csak 12 évig szabadok. A mondott szabad évek elmulta után mindegyik kmet azon adóval lesz köteles, a melylyel más oláh falvak is tartoznak; azonkívül a hadi terheket is viseli (omnem datiam more aliarum villarum Valachicarum dabit et exsolvet ac bellicalia et alias quasvis obventiones et omnia facere tenebitur, quaecunque de jure aut consvetudine aliae villae facere tenentur.)

Lengyelországban, azaz Galicziában, ismétlődik az, a mit Erdélyben sok-sok esetben láttunk. A korona vagy más földesúr felszólít valakit, hogy szerezzen lakosokat lakatlan helyre, s telepítsen falut, a melynek ő kenéze, vagy soltésza vagy advocatusa lesz, az oláh jog szerint. A kenézségi vagy soltészi oklevelekben a föltételek, melyek alatt keletkezzék az oláh falu, a kenéznek vagy soltésznak javadalma és kötelessége, a telepedők vagyis a kmetek mind földje, mind terhe sokkal részletesebben van meghatározva, mint eddig Erdélyben találtuk. Az oláh népesítés Galicziában t. i. sokkal később és fejlettebb társadalmi viszonyok között történik, mint Erdélyben.

Az úgynevezett *oláh jog* leginkább abban állott, hogy: 1. a kmetek birája a soltész vagy kenéz vala, ki

maga mellé a kmetekből választott társbirákat; a soltész vagy kenéz pedig a király vagy királyi tisztek törvényszéke alá tartozott. A kiváltság szavai szerint:

«Cmethones coram nullo alio, sed coram Sculteto judicabuntur. Similiter et Scultetus coram nullo alio, sed coram Nobis aut officiali Nostro in judicio nostro generali, dum vocatus fuerit, tenebitur respondere.»

2. A birságok, azaz pénzbeli büntetések, a *melyekhez az elválásoktól járó fizetések is tartoztak,* a falu szükségeire fordíttattak, egy harmadának híján, melyet a kenéz vagy soltész magának vett. Tehát a házassági laza kötelék egyik vonása az oláh jognak. (Chiaru divorciulu se rescumpera prin un certa suma de bani, dupre vedemu din privilegiu satulu Dolžica. Az említett «Archiva Istorica» IV. kötetének 12. lapján).

3. A kötelezett munka megváltására az oláh falu marhájának, gabonájának és főzelékének tizedét adta. (Muncă silnică era inlocuită prin dečiueli din vite, din grane, din legume). — Ezen nyilván országos közmunkát kell érteni; mert a kenéznek vagy soltésznak meghatározott munkával tartoztak a kmetek.

Az oláh kmet egy lengyel teleknek háromnegyedét kapta mívelés alá. A teleknek neve hol *area*, hol *laneus* nevű; de nagyságát nem tudom.[396]

Az egyház és a pópa számára is meg van határozva a földmennyiség, még pedig a felhozott oklevél vagy kiváltság szerint fél telek (medius laneus), a melytől a pópa is adózik (solvit, prout solvant alii Baitkones.) A pópát *baitko*nak nevezik, mi azonos a beregmegyei *batyko*val.

A beregmegyei *batykok* is adóztak a földes úrnak, rendesen egy *nyestet* vagy négy forintot.[397] Eddigelé az

oláh pópák földesúri tartozásáról Erdélyben nem találtunk említést; a XVII. században előkerül az is. Szinte bizonyosnak tarthatni, hogy a XIV., XV. és XVI. századokban is megvolt az a tartozás, habár az előttem ismert oklevelek nem szólnak is arról.

A soltésznak vagy kenéznek a tartozása is az illető vár, azaz a korona iránt, meg van határozva. Az oklevél szavai szerint: «Scultetus dabit et solvet quolibet anno talem daciam ad Castrum N. N. qualem alii Kniazones solvere tenentur».

Az országos adó is jóllehet változott, meg volt határozva. 1577-ig az oláh falu annyit adózott, mint más falvak, úgy mint egy ekealjtól ($^3/_4$ area vagy laneus-tól) 20 garast. A kinek nem volt telke, 100 juhtól 10 garast, tíz tehéntől is 10 garast fizetett.

De 1578-ban az oláh falu kétannyit fizetett mint más falu, t. i. egy ekealjtól 30 garast; száz juhtól vagy tíz tehéntől 20 garast. Ellenben más, lengyel falu az ekealjtól csak 15 garast fizet vala. Ez 1629-ig tartott. Később ismét, úgy látszik, az ország szüksége szerint, változott az. Ha nagyobb adó terhelte az oláh falut, bajos értenünk a kiváltságot, a mely az oláh falu kmetjeit a ruthén, lengyel és német jog alól kivonja s csak az oláh jog alá holyezi (eximimus dictae villae Cmethones ab omnibus juribus Ruthenis, Polonicalibus et Teutonicalibus ac quibus aliis, solum illos in jure Valachico conservabimus). Alkalmasint a különböző adókat kell érteni.[398]

Az oláh népet a XVI. században a balkáni félszigeten, tehát a Dunán túl, s Havaselföldön, Moldovában, Bessarábiában, Erdélyben, kelet-déli Magyarországon, továbbá a mai Bukovinában meg Galicziában, tehát

Dunán innen találjuk. Mindenütt más lakosok között, de sehol sem mint politikai vezérnépet; mert Havaselföldön és Moldovában is az oláh csak «rumun», azaz paraszt vala, (a boérok és vajdák pedig, bármi nemzetségűek voltak is, de *rumunoknak nem tartják vala magukat.*) Társadalmi állapota is, akár mint pásztor, akár mint földmívelő, hasonló mindenütt, az illető országnak politikai és társadalmi viszonyainak különbsége szerint. Annálfogva különböznek a galicziai oláh falvak az erdélyiektől s ezek a Balkán-félszigetbeliektől. A havaselföldi és moldovai oláh falvakról semmi bizonyost sem találok a rumun történetíróknál; mert a mit fel is hoznak, p. o. Balčescu és Hašdeu, az leginkább a galicziai oláh falvakat vagy az erdélyi oláhokat illeti.

Ha az oláhok társadalmi állapota mindenütt majdnem ugyanaz: egyházi és vallási állapotuk épen azonos. Ők mindenütt a keleti egyház hívei; liturgiájok az ó-szláv, kivéve a Balkán-félszigetnek azon részein, a hol pópáik görögök lévén, liturgiájuk is görög vala. A görög pópákat számba nem vevén, a többi pópák vagy batykók, kik szlávul szolgáltatták ki a szentségeket, szlávul tartották az isteni tiszteletet, lehető tudatlanok valának, mit már társadalmi állapotuk is megérthetővé teszen. Soha egész a XVI. századig egy oláh sem tűnt ki tudománya vagy vallásos buzgalma által; ezért s csakis ezért nincsenek is oláh szentek.

Azon tartományok közül, a melyekben a XVI. századbeli oláhokat találjuk, Erdély nagy különbséggel vagy inkább jelességgel tűnik ki, úgymint sok mívelt, és nagy kereskedést űző várossal. S a reformátio Erdélyben keltett nagy szellemi mozgalmat, mely az ottani oláhokat is érinti vala. Sehol Hellas határaitól fogva az egész bal-

káni félszigeten Dunán túl, Galiczia északi határáig és Oroszországig Dunán innen a reformatió szele nem érte az oláhokat, csak a városokkal díszes Erdélyben.

A beszterczei Wurmloch Adalbert 1546-ban levelet ír a boroszlói Hess Jánosnak, a melyben olvassuk: «Ezt sem akarom hallgatással mellőzni. Van itt egy nép, mely nemcsak szokásaival és nyelvével, hanem vallásával is különbözik tőlünk, oláhnak nevezzük (quam — gentem — Walachos nominamus). Ez, habár Krisztust vallja, még sem volt Róma egyházának alávetettje soha. Szertartásai egészen eltérnek a mieinktől. Folyóban keresztelnek; az úrvacsorát kovászos kenyérrel és borral veszik be. Az evangéliumot és Pál leveleit nem maguk nyelvén olvassák, hanem idegen nyelven, melyet úgy nevezünk: «die Raczische Sprach.» (In ceremoniis prorsus dissentiunt a nostris. Baptizant e flumine. Conficiunt coenam Domini pane fermentato et vino imposito. Legunt Evangelia et epistolas Paulinas non sua, sed peregrina lingua, quam nos nominamus: «Die Raczische Sprach».) Ezt a nép nem érti, ha neki a papja meg nem magyarázza. A mieink közűl sokan tökéletesen tudják a népnek nyelvét. *A káté erre az oláh nyelvre van fordítva és Szebenben* (mely város nekünk, erdélyi szászoknak, fővárosunk), *úgynevezett rácz betűkkel kinyomtatva*, melyek némileg hasonlók a görög betűkhöz. Sokan a pópák közűl mint szent könyvet úgy fogadják azt: de sokan egészen elvetik.» (Et multi ex sacerdotibus amplectuntur eum libellum tanquam sacrosanctum: multi autem prorsus comtemnunt.)[399]

A káté az oláh nyelvre van fordítva (translatus est Catechismus in linguam Walachium) írá 1546-ban a beszterczei Wurmloch. Ez más nem lehet, mint Luther *kis kátéja*, akkor sehol más káté nem lévén.

Ez a könyv az első oláh nyomtatvány egész Európában, tehát a rumun vagy oláh irodalmi bokornak legislegelső szála, melyet a reformátió fakasztott ki. Cipariu Timotheus, balázsfalvai kanonok, az oláh irodalomnak tudós kutatója, *Inveatiatura Creštineasca*-nak (keresztyén oktatás) nevezi azt a könyvet, mely Szebenben 1546-ban megjelent. Minden példánya elveszett; gyanítom, hogy az uniót végrehajtó jezsuiták a XVII. század legvégén tűntették el, ha találkozott még egy-egy példánya. Mert a jezsuita páterek buzgósága kiveré a reformatió nyomait az oláhok emlékezetéből s ebben gyűlöletet gyújtogata minden ellen, a mi arra vonatkozik.

Tudjuk, a mit Reichersdorfer a moldovai oláhokról írt, hogy mint állítják, Szent Pálnak hitvallását követik nagy tisztelettel és áhítattal, Wurmloch is az erdélyi oláhokról mondja, hogy az evangéliumokat és *Pál apostol leveleit* olvassák rácz (azaz ó-szláv) nyelven (legunt evangelia et epistolas Paulinas, non sua, sed peregrina lingua, quam nos nominamus «die Raczische Sprach»). A következő fejezetben a «Mohácsi oláh nyelvemlékekről» lesz szó, akkor látni fogjuk, hogy az oláhoknál, a Paulikianus-tudománynak nyomai maradtak fenn, a mely Bulgáriában a X. században Bogomil pópa által terjedt volt el.

A mely vallásos könyveket az oláhok eddig láttak, azok mind — tehát Pál apostol levelei is — idegen, ó-szláv nyelven valának *írva.* A nyomtatás mesterségét is a keleti egyház sokáig eretnek dolognak tartván, 1546-ban nyomtatott könyv nem vala még annak egész nagy-nagy területén. *A Keresztyén Oktatás* kétszeresen nevezetes: *első oláh nyelvű könyv vala*, *s első*, *mely a keleti egyházhoz tartozó nép számára nyomatott ki.* Nagyon

érthető, hogy az oláhul tudó pópák szent könyv gyanánt fogadták; de az is érthető, hogy az oláhul nem tudó szerb vagy bolgár pópák — milyeneket még egy század mulva is találunk — megvetették.

Az oláh irodalomnak első szálát csakhamar mások is követék.

A brassaiak legtöbbet tevének a reformátiónak terjesztésére, a mint Honterus életében is láttuk. Erre nézve leginkább Benkner János és Hirschel Lukács említhetők.

Benkner János 1545-ben városi kapitány, aztán 1547., 1548., 1550—1552., 1555—1560. években biró, tehát a Barczaságnak feje volt; meghalt 1565-ben. Ő állítá fel az első papirmalmot, a melyben 1546-ban készült az első papir Erdélyben. Benkner ösztönzé Wagner Márton Bálintot, Luther kátéjának görög nyelvre való fordítására, melyet Wagner 1550-ben, mint az Új-testamentomnak görög szövegét is kinyomatott Brassóban. Ott t. i. akkor görög kereskedők nagy számmal laknak vala.

Természetes, hogy Benkner a nagyon elhagyott oláhok oktatásával is gondolt. A brassói városi lelkész Fuchs Márk ezt írá 1559-ről: «Ugyanezen évben márczius 12. Benkner János a város tanácsosaival együtt reformálta az oláhok egyházát, a kiknek meghagyta, hogy tanulják meg a kátét.» (Anno 1559 d. 12. Martii Joh. Benkner cum reliquis senatoribus reformavit ecclesiam Valachorum et praecepta Catecheseos illis discenda proposuit.)[400] Ezekből a szókból nem azt érthetni ki, hogy Benkner fordította a kátét, hanem inkább azt, hogy a már leforditott (tehát a Nagy-Szebenben 1546-ban megjelent) kátének tanulását ajánlotta, vagy meg is parancsolta.

Cipariu balázsfalvai kanonok szerint az *első hét oláh*

nyomtatvány Erdélyben, jelesen Szebenben, Brassóban, Szászvároson kerültek ki a sajtóból.[401]

Cipariu szinte panaszra fakadt azért, hogy az első oláh nyomtatványok a XVI. és XVII. századokban mind fordítások; még inkább azért, hogy azok a nyomtatványok *más vallású és nemzetiségű emberek indítványából és költségein* jöttek ki.[402] Így az *Evangeliomot magyarázattal* = telculu 1580-ban Hirschel Lukács adta ki, a mint látni fogjuk; más *evangeliumi magyarázat* (evangelia cu telcu) Forró Miklós költségén jött ki; a Mózes két könyvét pedig Geszti Ferencz nyomatta Szászvároson; végre a XVII. században Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fordíttatták, és az utóbbi kinyomatá az egész Újtestamentomot.

Csakugyan hatott a reformatió az oláhokra is. Különös megemlítésre méltó a szebeni országgyűlésnek (1566. nov. 30.—decz. 13.) végzése: «Hogy azelőtt való artikulusok tartása szerint, *az evangelium prédikálása semminémű nemzet között meg ne háboríttassék* . . . sőt minden bálványozások és isten ellen való káromlások közülök kitisztíttassanak és megszűnjenek. Azért újabban végeztetett, hogy ez birodalomból minden nemzetség közül efféle bálványozások kitöröltessenek, és az Isten igéje szabadon hirdettessék *kiváltképen pedig az oláhok között, kiknek pásztori vakok lévén vakokat vezetnek*, és ekképen mind magokat, mind az szegény községet veszedelembe vitték.

Azokhoz, kik az igazságnak engedni nem akarnak, ő felsége parancsolja, hogy *György püspökkel superintendenssel* a bibliából megvetélkedjenek és az igazságnak értelmire menjenek. Kik, ha úgy is, az megértett igazságnak helyt nem adnának, eltávoztassanak, vagy oláh püspök, vagy papok, vagy kalugerek legyenek, és *min-*

denek csak az egy választott püspökhöz, György superintendenshez és az ő tőle választott papokhoz hallgassanak. A kik pedig ezeket megháborítanák, hitlenségnek poenajával büntettessenek.»[403]

Íme, itt találom az első *választott oláh püspököt* Erdélyben, kit az országgyűlés arra kötelez, hogy az ő papjai *«a bibliából megvetélkedjenek és az igazság értelmire menjenek.»*

Hasonlóképen az 1547. évbeli (április 21—26) országgyűlés imígy nyilatkozék: «Sokan lévén az oláhok közt, kiket Isten megvilágosított, hogy elhagyták a görög egyházat, és *magok nyelvén olvassák Isten igéjét*, de superintendensök elhalván, tehát azt határozzuk, hogy ők is egy tudós és istenfélő embert válasszanak magok közül (superintendensnek), minél fogva az Isten igéjének hirdetése meg ne szünjék, sőt inkább terjedjen közöttök.»

A debreczeni zsinat is elhatározá, hogy a reformatus oláhok között espereseket kell választani, kik különösen arra figyeljenek, hogy a pópák áttérése igazán meggyőződésből történik-e, s nemcsak azért, hogy szabadokká legyenek (propter visum libertatis).[404] Mert az erdélyi pópák szintúgy jobbágyai valának az illető földesuraknak, mint a dunántúliak, s mint a beregmegyeiek és a galicziaiak.

De hogy nemcsak térítési szándékból nyomtattak oláh könyveket a protestáns erdélyiek, a következő példa fényesen bizonyítja.

A «Homiliarium» vagy «Telculu Evanghelialoru» előszavában olvassuk: «Én Hirschel Lukač Brassó városának birája s az egész Barczaság ispánja (eu županul Chrežil Lucač, žudecul de in četatea Brašovului ši a tot ţinutul Brašei) lelkemnek nagy buzgóságával vettem

kezemben ezt a derék könyvet. Mert sok helyütt kerestem volt, míg azt Havaselföldön Szerafim metropolitánál találtam, a min nagyon megörülék. Hathatós kérésemre ideadá azt ő Szentsége nekem, Genadius (erdélyi vladika, vagy püspök), meg sok pópának örömünkre. Mind ezeknek óhajtására, s Szerafim beleegyezésével is, odadám Koreš diaconusnak, ki tudó, mester vala ebben a dologban (če era mešter inveaţat in ačest lukru). Ez a brassóbeli škai[405] egyháznak Jane és Michai pópái segítségével a szerb nyelvből oláhra fordította. Sok képet is iktaték bele, mert nem sajnáltam a költséget a könyvtől, melyet a háromságos Isten tiszteletére és a keresztyén emberek oktatására kinyomattam.» — A társadalmi viszonyoknak szép tanúsága ez, a ki meg akarja érteni!

Hašdeu nem akarja megérteni. A «Kuvinte den bătrani», vagy «Cărţile poporane ale Românilor in secolul XVI.», melyet az előbbi jegyzetben már idéztem, ekképen ír:

«Tisztelendő Cipariu kanonok az «Inveaţatura crestineasca»-t legelső rumun nyomtatványnak tartja, mely Szebenben 1546-ban megjelent volna; de mit sem közöl róla vagy felőle.

«Az iránt tett kérdésemre Balázsfalváról 1879. januarius 26-án azt felelé, hogy Bécsben létiben neki egy magyar literatus 1847-ben egy Brassóban nyomtatott «Ephemerides» czímű latin könyvet mutata, mely 1546-ról jelenti, hogy abban az évben nyomatott rumun nyelven a «Doctrina Christiana.» Ez a magyar literatus 1849-ben meghalt, s könyvei sok kézen által a budapesti magyar Akadémiába jutottak, a melyben Cipariu hiába kereste 1874-ben.[406] De a kanonok úr, folytatja Hašdeu, nem írta, régi-e vagy új a brassói Ephemerides. Míg tehát egy XVI. századbeli író nem kerül elő, ki tanúságot hoz fel mellette:

a szebeni rumun kátének volta bizonytalan marad». — Cipariu, mint látjuk, nem ismeri vala Wittstocknak könyvét, a melyben Wurmloch levelét találjuk a boroszlói Hesshez; s a min nagyon csudálkozom, Hašdeu sem ismeri, a ki az összes európai irodalmakban igazán bámulatosan járatos.

«Mind a mellett, folytatja Hašdeu, megvolt Erdélyben egy Inveaţatura, s Massa Simon krónikájából, azaz a Chronicon Fuchsio-Lupio-Oltardinumból, hogy Benkner *reformálván az oláh egyházat*, a káté parancsainak tanúlására ösztönözte az oláhokat (praecepta Catechesios discenda Valachis proposuit).

«Ki volt ez a Benkner? s hogy, minek nevében fogott a rumun egyház javitásához (imbunătaţire)?» kérdi Hašdeu.

Az első kérdésre erdélyi irókból[407] azt feleli, hogy Benkner János 1547-től 1562-ig tizenkétszer volt brassói biró; hogy Petraška havaseli vajdánál is megfordult, s 1546 ban részvényese vala az első papirgyárnak Brassóban.

A másik kérdésre, hogy mi néven avatkozott Benkner, lutheranus létire, a rumun egyházba? az egyszerű felelet ez: Benkner és a brassói tanács a Barczaság oláhjainak földes urai lévén, azért tartják vala nemcsak kötelesnek, de jogosítottnak is a tanácsot, az alattvalók oktatásáról gondoskodni. Ez vala európai felfogás azon időben.

«Egy könyvészeti ritkaság nagyon foglalkoztatja a szláv phihologusokat. Ungvárott a püspöki könyvtárban, Pétersburgban a császári könyvtárban s Pultavában a lukaszevicziben, tehát összesen csak három példánya van meg egy szláv evangeliarumnak, melyet erdélyi szász a maga költségén nyomatott ki, a ki magát «župan Hans Bengner ot Brassov» nevezi. A nyomtatás éve nincs rajta kitéve.

«Világos, így okoskodik Hašdeu, Benkner azért nyomatta ki azt a szláv evangeliumot az oláh egyház számára, hogy az addig használt és sok helyütt eltérő kéziratok helyett egyenlő tartalmú szöveg legyen. Tehát az 1559-ik évi márczius 12-ike, melyet a Chronicon felhoz, alkalmasint a brassói község határozatának a napja, mely megajándékozza az oláhokat egy szláv evangeliummal és *egy oláh nyelvű kátéval.* A határozat pedig 1560-ban hajtaték végre. Húsz évvel azután ismétlődék a brassói lutheranusok gondja az oláhok egyházi könyveinek kiadásában, t. i. a Hirschel Lukács homiliariumával.

«A szászok, folytatja Hašdeu, a rumun vallásos nyomtatványaikkal soha sem törekedének a magok hitét az oláhokra terjeszteni. Afféle beavatkozás nem támasztott félelmet és lármát a Kárpátokon túli testvéreinknél, a milyen mindenkor felhangzott, valahányszor kálvini nézettel jelent meg egy-egy rumun könyv, a mint egy századdal utóbb történt a Kálvin-féle kátének kiadásakor. (Erről a maga helyén).

«Egyébiránt Luther kátéjának oláh fordítása sem lett volna *botrányos* (n'ar fi fost atât de *scandalosă*), mert a nagy reformátornak tanítása «in genere» nagyon kevéssé különbözik az orthodox hittől (diferind pré-puţin de čea ortodoxa??): mégis hinnünk kell, hogy Benkner János tartózkodott ilyetén *perfidiá*tól, egyszerű fordítására szorítkozván egy kátének, mely a kelet-egyházbeli keresztyének használatában vala.»

Hašdeu íme perfidiának tartja a reformatió terjesztését a nagyon tudatlan oláhok között, s botránynak annak terjedését is. Hašdeu a Luther tanítását is igen kevéssé különbözőnek látja a keleti egyház tanításától: a Luther kátéjának fordítása nem is lett volna botrány. Tehát

a Kálvin tanítását felette nagyon különbözőnek hiszi a keleti egyházétól: azért Kálvin nézetű rumun könyvnek kiadása botrány volt. Nem ismeri Hašdeu a századnak szellemét, vagy botránynak hiszi-e a francziák kálvinistaságát? de nem is akarja ismerni se Luthernek, se Kálvinnak tanításait.

Benkner, úgymond Hašdeu, tartózkodván térítési perfidiától, olyan kátét fordított, mely a kelet-egyházbeli keresztyének használatában vala. Meg akarja tehát Hašdeu mutatni, hogy már a VII. századtól fogva káték valának a görög egyházban, jelesen a Maximus-é.[408] A keleti szlávok ezt elfogadván, az a szlávoktól az oláhokhoz is eljutott, s ezt nyomatá ki oláhul Benkner 1560-ban, talán azért is, mert igen megegyezett a Luther kiskátéjával.

Nem egyéb, csak puszta vélelem tarthatja, hogy Benkner egy görög-szláv kátét fordított, vagy más valakivel fordíttatott. Különben is a szász krónikás nem kátének fordításáról, hanem már meglévő kátének taníttatásáról tudósít. Az említett szláv könyvészeti ritkaság azt is bizonyítja, hogy a szászok igazán gondoskodnak vala az oláhok vagyis inkább a pópák oktatásáról, mert számukra szláv nyelvű könyveket is *nyomattak*, a mire akkor az összes keleti egyházban egy fényes czímű patriarcha, metropolita vagy püspök sem, annál kevésbbé a havaseli vajda gondol vala.

De minden kétségen felül az a történeti való áll, hogy az erdélyi protestánsok kezdték meg a rumun vagy oláh irodalmat, mely azután Erdélyországból terjeszkedett a többi oláhságra a Dunán innen. Kell, hogy most némileg az oláh nyelvvel megismerkedjünk, s hogy ezt tehessük, a déli oláhokra is kell tekinteni, a mint odafel a galicziai oláhokat vettük némi vizsgálat alá.

Az oláhok nyelve, bármennyire elterjedtek is azok, sehol saját egyházuk gondozásában nem állván, bizonyosan a szónak teljes értelmében, köznépi vala és maradt is. De hogy milyen volt? azt csak a XVI. században, csak az Erdélyben kinyomatott könyvekből tudhatjuk.

A XVIII. századtól fogva van tudomásunk a balkáni oláh nyelvről is; még több módunk van a XIX. századbeli dunántúli és inneni oláh nyelvnek összehasonlítására.

Az oláh nyelv, a román, azaz olasz, spanyol, portugál, franczia és a romauncs (Helvétiában és déli Tirolban) nyelvekhez tartozik. De valamint a Balkán-félsziget geographiailag legközelebb van Olaszországhoz, úgy az oláh nyelv is legközelebb áll az olaszhoz. Sőt ennek dialectusa lehetne, ha sajátságai nem volnának, melyek megkülönböztetik valamennyi román nyelvtől.

A franczia Picot szerint, (a ki az oláh vagy rumun nyelvnek nagy tudósa), ezt valamennyi oláh érti, annak tehát nincsenek feltetsző nyelvjárásai. «Ha valaki, úgymond Picot, Franczia-, Olasz-, Spanyolországokon utazik, azt tapasztalja, hogy a nyelv majdnem falunként változik. E tekintetben a rumunok kivételt tesznek a román népek közt. A havaselföldi és a moldovai rumun fennakadás nélkül beszélgethet az erdélyi vagy bukovinai rumunnal; s ezek mindnyájan a makedoniai rumunt értik, ámbár ennek nyelve mutat legtöbb változást. Ellenben Olaszországban a lombardi ember nem érti meg a romagnait, s a velenczei ember nem érti meg a piemontiakat.»[409]

A makedoniai rumun nyelv mutat legtöbb változást. Ezt kell tehát a többi rumun nyelvvel összehasonlítani. Erdélyben kezdődött a rumun irodalom, s ott a XVII. században meg is erősödött, s minthogy a rumun tudo-

mány Erdélyből súgárzott ki Havaselföldre, vagyis *Ungro-vlachiára* és *Moldovára:* tehát a rumun irodalmi nyelvet méltán *ungro-rumunnak* lehetne nevezni; minél fogva két nagy ága volna a nyelvnek, az *ungro-rumun* és a *makedo-rumun* ág. De, nem tekintve, hogy a Duna jobb partján Szerbiában és Bulgáriában a rumun nyelv a havaselföldihez tartozik: mégis legjobb *Dunántúlira* és *Dunáninnenre* osztani a nyelvet. Van ugyan egy harmadik az *illir-rumun* nyelvjárás, a melynek sajátságait helylyelközzel lesz alkalmunk megemlíteni; de külön nem tárgyaljuk.

A Dunántúli, az úgynevezett *makedo-rumunokról* a byzantinus kortól fogva egész 1770-ig az európai tudomány semmi hírt sem vett. Azon évben Thunmann János, hálai tanár, «*Vizsgálatait* adá ki *a kelet-európai népekről*», a melyekben bővecske szógyűjteményt közöl az oláh és albán nyevekből, újgörög és latin fordítással. Thunmann az oláhokat elrómaiasodott thrák eredetűeknek tartja.

Az említett szógyűjteménynek következő a története. Kavalleotis főpap (protopapas) lévén a hajdan híres Moscho- vagy Vosko-polisban, az új görög, vlak és albán vagy arbonás nyelveket, mint anyanyelvét, jól tudja vala. Őtet Trikupa, máskép Kosminski, kereskedő szólította fel, hogy írjon meg egy vlak és albán szógyűjteményt, melyet a felszólító Velenczében 1770-ben ada ki, mint első kísérletet (πρωτοπειρία). Ezt 1774-ben Thunmann foglalá be a «Vizsgálatai»-ba.[410]

Második forrás, melyből a déli rumun nyelvnek ismeretét veszem, *Bojadši* grammatikája, melyet az Bécsben 1813-ban újgörög és német nyelven adott ki. «A mi vlach nyelvünket — írja az előszóban — mintegy négy

millió ember beszéli, a kik azonban politikailag annyira szét vannak szakadva, hogy nem nyomnak semmit. Mennyire többet nyom az egyesült két-három millió magyar! Az oláh nyelv még Oláh- és Moldovaországokban is a vajda (görög) nyelvének kénytelen oda-engedni az elsőséget. Valóban példát vehetne az olasz, franczia és spanyol nyelvekről, emelkedhetnék, ha az egész nemzet, kicsinyek nagyok, mívelnék.» Bojadsi ezt 1813-ban írá Bécsben. Egyébiránt az oláhra a latin betűket alkalmazza, habár ezek nem fejezhetik oly jól ki a hangokat, mint a kirill betűk, úgymond.[411]

Harmadik forrásom «*Basmul. Fet-frumos cu perul de aur.*» *Tradus in dialectul macedo-rumun de la Crušova* = Elbeszélés. Az aranyhajú szép fiú. Fordítva a krušovai makedo-rumunra. Az előszóban a fordító mondja: Azt a dialectust, melyet Makedoniában beszélünk, *limba arumânésca*-nak nevezzük. A helyett «*vorbimu românešče*» (rumunul beszélünk) ezt mondjuk «*sborimu arumânešče*» (arumenul beszélünk). Ezzel mindjárt különbséget mutat az író a dunántúli és dunáninneni rumun nyelv között.[412]

Azután némely más eltérést is hoz fel a krušovai Petrescu, jelesen a déliek sok szó elején *a*-t ejtenek, mint láttuk, p. o. *arumânu* rumânu helyett, továbbá *aremâne* remâne, marad, helyett; *avenat* vênat = vadászat, helyett; *aridere* ride = nevetés, helyett stb. stb.

A déliek az egész *lu* articulust teszik ki, tehát mondják *lup-lu* a farkas, *lupu-l* helyett; *omlu* ember, *omul* helyett; többesben is kiteszik az egész *li*-t, tehát mondják *oamen-li* az emberek, *oameni-i* helyett stb.

A déliek *cz*-t ejtenek *cs* helyett, p. o. *cinci* (olvasd: czinczi) öt, *činči* (olvasd: csincsi) helyett. Azért, úgymond, némely külföldiek *czinczárok*nak (Zinzaren, Tsin-

tsares) neveznek bennünket. Különben, folytatja, a beszédben falunként vagy városonként tűnnek elő különbségek: ő mégis a krušovai beszédet követi, bár abban sok görög szó van, mert «a mi culturánk, tanulásunk, liturgiánk görög». Krušovában háromezer oláh család, kevés bolgár, meg kevés arbonás van; nincsen török, nincsen görög. Van két egyház; az egyikben csak görög, a másikban csak bolgár nyelven tartatik az istenitisztelet. De van egy iskolájok, a melyben vagy száz fiú és leány ruménul tanul (avemu uă scólă, unde peste 100 elevi ši eleve invéța românesce).

Negyedik forrásom Weigand: *Az olympo-vlakok nyelve.*[413] Ezen jeles munkából ezúttal csak a déli oláhok lakhelyeit sorolom elő.

Weigand földrajzi és nyelvi szempontból öt csoportot különböztet meg; mert a törzsek szerinti felosztást, melyet *Bolintineanu*nál és *Margarit*nál is találunk, homályos. (Die Eintheilung nach Stämmen ist unklar).[414]

I. A makedoniai csoport.

Északi Makedoniában a főhely *Monastir* (Bitolia). A 45,000 lakos között 13,000 oláh van. A többiek bolgárok, törökök, albánok. Egy rumun gymnasium, 13 tanítóval. *Krušova* (Kruševo). A 13,000 lakos között 8000 oláh, a többi bolgár. Ezt 1740-ben oláhok alapították. *Têrnova*, *Megarovo*, *Molovišta*, *Gobeš* stb. Monastir közelében tiszta oláhok.

Déli Makedoniában a jelesebb helységek *Vlacho-Klisur* és *Neveska*, sok gazdag kereskedőnek hazája, kik ott a meleg hónapokat töltik. Mindenik megnevezett helységben van fiú- és leányiskola. Meg kell említeni, úgymond Weigand, hogy négy község lakosai a Karadzsova hegyen

az iszlámra tértek, megtartván az oláh nyelvet. *Margarit Apostol* 1873-ban adott ki «Tudósitást az Aurelianusi Dakiában való községekről,»[415] a melyben azt mondja, hogy Salonikitól 12 órányira nyugat felé a Meglen kerületben (ținut) öt rumun község van, melyek a mult század közepetáján a fanarota (konstántinápolyi görög) érsek zaklatásai miatt az iszlámra tértek. A hodsa rumunul imádkozik a mecsetben. — Talán ugyanazon községeket értik Weigand és Margarit.

II. A Strymon-csoport.

Ezt nem látogattam meg, mond Weigand, tehát csak hallomásból beszélek. *Serres*ben (oláhul Seare) sok rumun lakik görögök között. A mint mondják, tiszta rumun helységek: *Ramne*, *Poroja*, *Dzumaja;* rumun telepedések volnának *Alistrate*, *Drama*, *Kavala*, és *Sarišaban* helységekben, melyek a mult században az elpusztított Muskopolisból menekültek volna oda.

III. A Pindus-csoport.

Ez a csoport az északi Pindus Smolika hegyétől a déli Pindus Itamo hegyéig terjed, 65 tiszta rumun helységgel. *Samarina*, a Smolika előhegyén, csak nyárban lakják. *Perivoli*, *Smixi*, és *Avdhela* községekben rumun iskolák vannak. Lakosaik buzgó rumunok, a mit délen a görög földön lakó rumunokról nem lehet mondani. Legnagyobb helységek *Metrovo*[416] és *Kalarites*.

IV. Az Olympos-csoport.

Fő helység *Vlacho-Livadhon*, 560 házzal, két órányira keletfelé *Kokinoplo* van 1200 lakossal és egy iskolával. A legkisebb helység *Fteri*, oláhul *Fcarikă*. Az olymposi oláhok legnagyobb része vegyes lakosságú helységekben

lakik; így *Katerinában* 1500, *Salonikiben* legalább 3000, *Serviában* 2000 oláh volna.

Vlacho-Livadhon a petrai püspöknek széke. A püspökön kívül a többi pap mind oláh. Az iskolában három tanító és egy tanítónő működik, kik a papokkal együtt mindent elkövetnek, hogy elgörögösítsék e serdülő ifjúságot. Büntetés alatt tilos anyanyelvükön beszélleni a gyermekeknek. De játéknál és otthon csak oláhul hallottam őket beszélni. A nők is majd egyedül oláhul társalkodnak, jóllehet értik a görög nyelvet, így tudósít Weigand.[417]

V. Az albán-epirota-csoport.

Erről legkevesebbet tudunk. *Muzaki* kerületében, azt mondják, sok oláh község van. *Joaninaról* azt a hírt vevém, hogy 1887. tavaszán nyilt meg az első rumun iskola, úgymond Weigand. Általában az arvanito-oláhokról (arbonás-oláhok) és a farsaliotákról való tudósítások nagyon hiányosak.

A dunántúli nyelvre nézve az említett forrásokból veszem az adatokat, úgy azonban, hogy a Thunmann közlötte szógyűjteményt tekintem alapnak, melyhez a krusovai nyelven olvasható mese és Weigand nyelvtana meg dalai kiegészítést szolgáltassanak. Bojadsit is idézem, a hol szükség lesz reá.

A dunáninneni nyelvet a rumun irodalom tárja ki.

A két nyelvágnak összehasonlításából két kérdésre kapunk feleletet, arra t. i.: 1. vajjon *egy* vagy *két* helyen, azaz Dunántúl vagy Dunáninnen támadt-e a nyelv? avagy ott is, itt is kell-e annak bölcsőjét keresni? 2. Arra, ha csak egy bölcsője volt a nyelvnek, hol ringott az, Dunántúl-e vagy Dunáninnen?

Kezdem a szókon, azután megyek által a grammatikára.

a) Latin szók, melyek mind a két ágban azonosak, p. o.:

Dunántúli.	*Dunáninneni.*	*Latin.*	*Magyar.*
acu	acu	acus	tű
albu	albu	albus	fejér
alegu	alegu	eligo	választok
arbore	arbore	arbor	fa
ardu	ardu	ardeo	égek
stb.			

Képzelni lehet, hogy messze egymástól való két helyen, azaz Erdélyben és Makedoniában—Epirusban keletkező új román nyelv a latinból ugyanazon szókat ugyanazon alakban vette át: de mégis nagyon föltetsző volna.

Még inkább lehet tehát némi változásokat képzelni a két helyen támadt nyelvben, p. o.:

Dunántúli.	*Dunáninneni.*	*Latin.*	*Magyar.*
herbu	ferbu	ferveo	forrok
hillia	fia	filia	leány
hilliu	fiu	filius	fiú
stb.			
clemu	chiemu	clamo	kiáltok
cliae	chiaie	clavis	kulcs
muliare	muiare	mulier	nő
stb.			
cina	čina	coena	vacsora
citate	četate	civitas	vár
cingu	čingu	cingo	övedzek
stb.			

Ezen *c* (cz) hang miatt, č (cs) helyett, nevezik, mint láttuk, *czinczár*oknak a makedoniai oláhokat.

b) Latin szók, melyek nagyobb változással jelentkeznek a két ágban, p. o.:

Dunántúli.	*Dunáninneni.*	*Latin.*	*Magyar.*
zeu	zeu	deus	isten
zicu	zicu	dico	mondok
raca	raza	radius	sugár
stb.			
apa	apa	aqua	víz
deriapte	dereapte	directa	jobb (kéz)
lapte	lapte	lacte (lac)	tej
lemna	lemnu	lignum	fa
limba	limba	lingua	nyelv
stb.			
burete	burete	boletus	gomba
ceru	čeru	coelum	menny
mascuru	mascuru	masculus	hím
paru	paru	palus	karó
stb.			

c) Az *e* és *o* hangok *ea* (ia) és *oa* kettőshangra szélesednek, ha a közetkező szótagban *e* vagy *a* következik, p. o:

Dunántúli.	*Dunáninneni.*	*Latin.*	*Magyar.*
iarba	earba	herba	fű
iapa	eapa	equa	kancza
doamna	doamna	domina	asszony
foame	foame	fames	éhség
stb.			

Ha lehet is képzelni, hogy az *a)* és *b)* alatt felhozott latin szók, változásaik mellett is, egymástól igen távol két helyen támadó nyelvben meghonosodtak: teljes lehetetlennek kell tartani, hogy tetemes hangváltozások, minő d = z, de kivált a torok- vagy ínyhangoknak

ajakhangúakra változásai, tehát *qu* (k), *c* (k), *g* hangoknak *p*-re, *m*-re változásai, egymástól igen-igen távol két helyen meggyökeresedjenek. Azon lehetetlenség még inkább szembe tűnik, hogy vannak szók, a melyekben a torok-ínyhangok nem változtak ajakhangokra, mint:

Dunántúli.	*Dunáninneni.*	*Latin.*	*Magyar.*
calu	calu	caballus	mén-ló
cale	cale	callis	út
care	care	qualis	kicsoda
stb.			

Azonképen lehetetlennek látszik az *e* és *o* hangoknak kettős hangokra való szélesedése Erdélyben és Makedoniában, minő p. o:

Dunántúli.	*Dunáninneni.*	*Latin.*	*Magyar.*
noapte	noapte	nocte (tis)	éj
kiale	peale	pelle (is)	bőr
kiaptene	peaptene	pecten	fésű
oameni	oameni	homines	emberek
stb.			

d) Szók, melyek nem azonosak a latin szókkal, vagy a melyek idegenek, bármely nyelvből származtak is, mégis egyaránt megvannak a két nyelvágban:

Dunántúli.	*Dunáninneni.*	*Latin.*	*Magyar.*
adunu	adunu	colligo	gyűjtök
arucu	aruncu	jacio	dobok, elvetek
astupu	astupu	obstruo	bedugok
balta	balta	palus (dis)	mocsár (balaton)
barbatu	barbatu	vir	férfi
buza	buza	labium	ajak
stb.			

Ha valami, ezen nagyon számos szók teszik bizonyos-

nál bizonyosabbá, hogy az oláh vagy rumun nyelv csak *egy* helyen támadhatott.

Hol kell azt a helyet keresni? Talán a következő szók is vezethetnek ama helynek fölkeresésére:

Dunántúli.	*Dunáninneni.*	*Görög.*	*Magyar.*
besiarika	beserika	βασιλική	egyház, templom
daskalu	daskalu	διδάσκαλος	tanító
ikoana	ikoana	εἰκών (ονα)	kép
lipsa	lipsa	λεῖψις	híja valaminek
pedefsa	pedepsa	παιδεδσις	büntetés

stb.

Ezen szók délre, Görögország felé, igazítanak. Említettük már, hogy az oláh vagy rumun nyelv, román-nyelv létére, bizonyos sajátságainál fogva valamennyi román nyelvektől különbözik. Lássuk ezeket a sajátságokat.

A számnevek:

	Latin.	*Olasz.*	*Dunántúli.*	*Dunáninneni.*
1	unus, a, um	uno, una	unu, una	unu, uno vagy ǫ
2	duo, ae, a	due	doi, dou	doi, doae, doua
3	tres, ia	tre'	trei	trei
4	quatuor	quattro	patru	patru
5	quinque	cinque	cinci	činěi
6	sex	sei	šase	šease
7	septem	sette	šapte	šeapte
8	octo	otto	optu	optu
9	novem	novo	nau	noue
10	decem	dieci	zace	zeče
11	undecim	undici	un-spre-zace	un-spre-zeče
12	duodecim	dodici	duo-spre-zace	doi-spre-zeče
13	tredecim	tredici	trei-spre-zace	trei-spre-zeče
14	quattuordecim	quattordici	patru-spre-zace	patru-spre-zeče
15	quindecim	quindici	cinci-spre-zace	činči-spre-zeče
16	sedecim	sedici	šas-spre-zace	šease-spre-zeče
17	septendecim	dieci-sette	šapte-spre-zace	šeapte-spre-zeče

	Latin.	*Olasz.*	*Dunántúli.*	*Dunáninneni.*
18	duodeviginti[418]	dieci-otto	optu-spre-zace	optu-spre-zeče
19	undeviginti	dieci-novo	nau-spre-zace	noue-spre-zeče
20	viginti	venti	žinžici	doue zeči
30	triginta	trenta	trei zaci	trei zeči
40	quadraginta	quaranta	patru zaci	patru zeči
50	quinquaginta	cinquanta	cin zaci	činči zeči
100	centum	cento	suta	suta

Voltak, kik a rumén nyelvet szlávnak tartják vala: a számnevek, melyek a nyelveknek hovávalóságát legbizonyosabban jelentik, azt kétségtelenül románnak hirdetik. Ámde egyszersmind annak egy sajátságát tüntetik elő, a melynél fogva a többi román nyelvektől különbözik. Ez a sajátság abban áll, hogy midőn a latin és az olasz (valamint a többi román) nyelvek is az 11—16-ig compositumokkal fejezik ki, a rumén nyelv széttaglalja, így: un-spre-zace; un-spre-zeče stb. azaz unum *supra* decem stb.

Ebbeli sajátság nemcsak azt tanúsítja, hogy a rumén nyelvnek két ága *egy* helyen támadott, hanem azt is, hogy ezt a sajátságot idegen hatásnak kell tulajdonítani. Hol keressük az idegen hatást?

Az albán (arbonás) nyelvben 11 nje mbe djete; 12 dju mbe djete; 13 tre mbe djete, 14 katre mbe djete; 15 pese mbe djete stb. Ezekben nje, dju, tre, katre, pese = 1, 2, 3, 4, 5; djete 10. Az *mbe* tehát a rumén spre = supra, felül. Az albán nyelv pedig balkáni ős-nyelv, melyet a régiek thrák és illirnek neveztek volt. Azt az idegen hatást tehát az ős thrák-illir nyelvnek kell tulajdonítani.

Tudjuk, hogy a thrákok, a bessek stb. elrómaiasodtak volt, mielőtt a betóduló szlávoktól a hegyekre szoríttattak, a hol nomád vagy pásztorkodó életmódra adták magokat. Azt is tudjuk, hogy a Balkán-félszigetnek nyugati

részei, a régi Epirus és Dalmatia legelőbb kerültek a római hatalom alá, s legelőbb teltek meg *római* (nem mint a trajanusi Dákia két-három századdal utóbb mindenféle tartományból, csak nem Itáliából származott) coloniákkal.

Az olasz, valamint a többi román nyelvek az artikulust a latin *ille illa*ból képezték, mely megelőzi a névszót, p. o. olaszul *il lupo*, francziául *le loup* a farkas. A rumun nyelvben is a latin *ille illa*ból lett az artikulus, ámde az nem *előtte*, hanem *utána* jár a névszónak. Lássuk a példát:

	Olasz.	*Dunántúli.*		*Dunáninneni.*
nom.	il lupo	*Bo.* lup-lu	*W.* lupu-lu	lupu-lu
gen.	del lupo	a lup-lui	al lupu	a lupu-lui
dat.	al lupo			lupu-lui
		Többes szám:		
nom.	i lupi	*Bo.* lup-li	*W.* lupi-li	lupi-i
gen.	dei lupi	a lup-lor	a lupi-lor	a lu lupi-loru
dat.	ai lupi			lupi-loru.[419]

Ennek hasonlóját is az albán nyelvben találjuk meg, a melyben a hímnemű artikulus *u* vagy *i*; nőnemű *a*. Tehát:

rum. *omu-l* az ember; alb. *njeri-u;*
» *omu-l bun* a jó ember; alb. *njeri-u i-mira*
» *omu-l čel bun* az a jó ember; alb. *njeri-u i-mira*;
» *al doi-le* a második; alb. *i-dit'-i;*
» *omu-l al doi-le* a második ember; alb. *njeri-u i-dit'-i*

Az új bolgár nyelvben ugyanezen tünemény van meg. Ebben, mint a szláv nyelvekben általában, három genus van: masculinum *at*, femininum *ta*, neutrum *to;* ellen-

ben a román nyelvekben, tehát az oláhban is, csak masculinum és femininum találtatik.

	Bolgár.	*Oláh.*	*Albán.*	
(ember)	čelovek-*at*	omu-*l*	njeri-*u*	az ember
(anya)	mama-*ta*	mam'*a*	mamm'*a*	az anya
(szita)	sito-*to*	čuru-*l*	sit'*a*	a szita.

A balkáni nyelvekben az eredeti (thrák-illir nyelvnek nyomai látszanak meg, mely a római hódítást és a szláv invasiókat megelőzte. A rumun és albáni nyelvek hasonlósága, Hašdeu szerint, eredetbeli, törzsbeli («Asemenarea intre Româna ši Albanesa easte o asemenare congenitala, o asemenare din nascere, din tulpina»). Az eltérések későbbi hatásoktól származnak, melyek az alapot, a lényeget meg nem változtathatták. Ilyen törzsbeli hasonlóságot a két nyelv és a bolgár között azonban nem talál Hašdeu.[420]

Azon korban, melyben a «lingua rustica»-ból az olasz spanyol, franczia és a többi román nyelvek kiváltak, a Balkán-félszigetnek az Adria felé eső partvidékein is a rumun nyelv alakult, a mit a VI—VII. századra tehetni. Mert a történetek tanúsága szerint az V., VI. században kezdenek a latin nyelvnek hangjai azokká változni, melyeket az új román nyelvekben találunk, s a melyek a rumun nyelvben is előtűnnek. S ez az oláh vagy rumun nyelv bizonyosan sokáig összeköttetésben maradott az olaszszal, mit ilyenek is bizonyítanak, mint:

az olasz *uomo* (homo) ember, többesben *uomini* (homines);
a ruman *uomu* » » » *oameni* »

Ámde a két nyelvnek más-más földje vala. Az olasz nyelv Italiában lett és fejlődött, a hol a tanult emberek mind *latinul* értenek és írnak is vala, s a hol az egyházi

nyelv megszakadás nélkül latin maradt. *Dante*, *Bocaccio*, *Petrarca*, kiki a maga korának jeles *latin*, egyszersmind az *olasz* nyelven classikus írója vala. Ellenben a rumun nyelv a Balkán-félszigeten lett és fejlődött, a hol a tanult emberek csak néhánya görögül, a többi mind szlávul írt, *senki közülök nem is értvén a latint;* s a hol legdélen az egyházi nyelv görög volt és maradt is megszakadás nélkül, Bolgárországban pedig és Szerbiában a szláv nyelv uralkodott mint egyházi nyelv megszakadás nélkül. Azért vannak kisebb számmal görög szók a rumun nyelvben: a szláv szók pedig a rumun lexiconnak legnagyobb részét teszik ki.

«Az illirség, a rumunok és albánok elei, *civitas*ok körül élt (civitas = rum. *četate*, alb. kjutete); a civitasok pedig *conventusok*nak valának alárendelve, úgy mint a *conventus Naronitanus*nak, mely Herczegovina, Montenegro és Észak-Albániára terjedt, és a *conventus Salonitanus*nak, mely alá a mai Dalmatia és nyugati Bosnyákország tartozott. Ezekben ültek össze a törvényszékek, s itt intézték el a római tisztviselők az ügyes-bajosok dolgait. S íme a *conventus* szó megvan mind a rumun, mind az albán nyelvben, de átvitt értelemben. Abban *kuvent* (cuvent) szót jelent; tehát *kuvintà* beszélleni, megbeszélleni. Az albánban is *kuvend* beszéd, kifejezés; *kuventoigj* beszélek.[421] Az a *kuvent* (cuventa) szó is, mely az északi vagy dunáninneni rumun nyelvben is általános divatú, megczáfolhatatlan bizonysága annak, hogy a nyelv a Balkán-félsziget nyugati részein az albánok szomszédságában keletkezett. Hogy mikor történt az, meg volt mondva, t. i.: a VI., VII. században. S van egy rumun szó, mely azt bizonyítja, hogy nem is keletkezhetett Augustus vagy Trajanus idejében, hanem később, s ez a *barbat* szó.

A nyugati román nyelvekben a latin *homo* «ember» értelmében mint *uomo*, *homme* stb. van meg. A déli és északi rumun nyelvben *barbat* az «ember». Augustus és Trajanus idejében a beretválás divatozván, a *barbatus* = szakálas, nem jelenthet vala embert, férfit. De a byzantinus császárok idejében, a szakálosság idejében, a közfelfogás csakugyan a *barbat* szót «ember, férfi» értelemben vehette. A *barbat* szó is egyebiránt a nyelvnek közös fészkére mutat.»

Az a tanúság, melyet a rumun nyelv maga, s azon körülmény szolgáltatnak, hogy a Balkánon túl délre görög betükkel, a Balkánon pedig és azon innen bolgár-szláv betükkel írták, s részben mai napig írják a rumun nyelvet, teljesen egybevág a magyar nyelv tanúságával, mely szerint a magyarok megtelepedésekor szlávok laknak vala egész mai Magyar- és Erdélyországon. Ezért mindenütt a magyar nyelv egyaránt és ugyanazon szláv szókkal van elárasztva, úgy hogy e tekintetben a tiszántúli és erdélyi magyar nyelv egy csöppel sem különbözik a dunamelléki magyar nyelvtől.

Minden új megszálló nép, mely vallásával nem szigetelődik el s felsőbb műveltséggel nem bír, óhatatlanul összekeverődik azon néppel, a melyre mintegy reárakodik, s a melyen uralkodni kezd. Az összekeveredés vagy teljes nyelvváltozást okoz, vagy legalább a reárakodó és vezérkedő nép nyelvén látható nyomokat hágy. A nyelvváltozás sűrűbb lakosságot teszen föl, mely a reárakodót lassanként magába olvasztja; a kevésbbé sűrű lakosság, habár nem műveltebb is az új megszállónál, mégis ennek sok kifejezést kölcsönöz. A magyar, a Kárpátok-övezte földön megszállván, *kijelentett* vallással nem szigetelődik

vala el az előtalált népségtől, mint a török a Mohammed vallásával elszigetelődött. A pogány népek, ha hódítók is, az említett oknál fogva, a meghódolt népekbe olvadtak bele, mint a frankok és normannok Galliában, Britanniában, Siciliában; a gótok Itáliában és Hispániában; a lombardok is Itáliában. Így olvadtak a roszok a Deneper szlávjai és a bolgárok a balkáni félsziget szlávjai közé. A magyar pogány nép nem olvadott belé az előtalált szláv népbe, pedig ez, legalább részben, keresztyén is vala.

De a magyar nyelven nagyon is megláthatók ám a szláv népnek nyomai, t. i. az igen számos szláv kifejezések, a melyeket a magyar nyelv fölvett, még pedig egész területén, Pozsonytól fogva a Szeretig. Rumun szókat azonban nem vett föl, mert szlávokon kívül rumun lakosokra a IX. századtól fogva a XIII. századig nem talált.

Midőn a rumun nyelv a magyarral találkozott, ez már politikailag és egyházilag megállapodott alkotású vala, minek fényes bizonysága az 1466 előtt és tájban történt magyar biblia-fordítás. Ellenben akkor a rumun nyelvet még képződésfélben találjuk, minek bizonysága a XVI. századbeli nyelvemlékekben előforduló *szláv praepositiók* használata is.[422] Különösen a vallásra vonatkozó kifejezések, úgy szólván, mind szlávok lévén, a rumun szók arra nézve még hiányoznak vala. De a reformatio Erdélyben a rumun irodalmat megkezdvén, a hiányzó szók előteremtésére is gondot kellett fordítani. Nagyon lehet sajnálni, hogy a kátének első fordítása 1546-ról teljesen elveszett; tehát nem tudjuk, mire ment abban az a fordítás.

A Miatyánk eme szavait: «Ne vígy minket a kísér-

tetbe, hanem szabadíts meg a gonosztól» egy 1560. évbeli kátéé így fejezé ki: «Ši noi ne duče in nepaste, če ne izbaveašte pre noi de *hikleanul*». Koresi 1580-ban így: «Ši nu ne duče in nepaste, če ne izbeveašte pre noi de *hitleanul*».[423]

Az 1580—1581-ben kinyomatott legrégibb Miatyánk azokat így fejezi ki: «Nu ne duče in napaste, če ne izbavešte pre noi de *hitlenul*». A rossz, gonosz szó *hitlen*, *hiklen* szóval van kifejezve, a melyhez az artikulus *ul* járult. — Stroiči Lukács moldovai logofet 1593-ben fordítván a Miatyánkat, ezt így írja: «Nu aduče pre noi in ispite, če ne *mentuiaste* de *fitlanul*».[424] Ebben nemcsak a *fitlanul*, hanem a *mentuiaste* is figyelemre méltó. A *fitlan* rumunos hangszélesedés nélkül *fitlen*, s ez szabályos változása a *hitlen*nek. Mert *h* gyakran változik *f*-re, *v*-re, s megfordítva; azért van *vulpe* (róka) helyett *hulpe* is, *feru*, *fieru* (vas) helyett *heru* is. Még az idegen szók *h*-ját is a nyelv *f*-vé változtatja; e szláv szók *marha*, *prah*, *vrh*, *vihar* a rumunban: *marfa, prafu, verfu*, *vihoru*. Így lesz a *hitlen*ből is *fitlen*.

Chamberlayn János, angol író, 1715-ben a Miatyánk különböző fordításait adván ki, azok közt három rumunt is közöl. A szóban levő kérés így hangzik azokban:

Si nu dutze pre no la ispitire, tze ne *mentueste* pre noi de *viklianul*.

Shi nu ducs pe noi inka la ispitira, shi *mentujeschte* pe noi de *roo*.

Shi nu ducs pe noi la ispitira, shi *mentujeshte* pe noi de *hitlyanul*.[425]

Íme tehát a *hitlen, fitlen*, *viklen* alakok a *reu, roo*, azaz gonosz, rossz szónak értelmét fejezik ki. *Pontbriant*nak rumun-franczia szótára a *viklen* szót, melyet «artificieux»

«perfide»-nek magyaráz, a magyar *hívtelen*től származtatja, nem ismervén a régi *hitlen* szót. A *h*, mint láttuk, *f*-re, *v*-re változik; de *tl*-nek *kl*-re változása is szokásos. A *Betlen* nevű falut Fogarasban az oláhok *Beklen*, *Beklean*-nak ejtik; a *Bethlehem* bibliai helységet *Vikleimu*nak nevezik.[426] Bizonyos tehát, hogy a *viklen*, *fitlen*, *hitlen* nem más, mint a magyar *hitlen*.

Mikor, mi okból lett a magyar *hitlen* a rosszat, gonoszt jelentő szóvá? Bizonyosan akkor, midőn a *hit*et fő-fő jónak tartják vala, tehát nemcsak a reformatio idejében (sola fides salvificat), hanem már a huszitákéban is; következésképen a *hitlen* vala a legnagyobb rossz.

A figyelemre méltó másik szó a *mentueŝte*, *mentuaŝte* különbféle írással kifejezve. Ez a *mentui* igének conjunctivus praesense. A Máté 27. fejezetének 24. versét: «Egyebeket megtartott, de magát nem tarthatja meg» az Új testamentomi fordítás így adja vissza: «Pre alţii a *mentuitu*, eara pre sine nu poate sa se *mentuia*.» Ennek az új fordításnak czíme: «Noulu Testamentu alu domnului ŝi *Mentuitoriului* nostru Jisusu Hristosu».

Honnan valók a *mentui* és *mentuitoriu* szók? Pontbriantnak rumun-franczia szótára azt is helyesen a magyar *menteni* szótól származtatja. A Megváltó az olaszban *Salvatore*, a spanyolban *Salvador*, a francziában *Sauveur* stb. miért nem képezte az oláh nyelv is a latin *salvare* szóból a Megváltónak nevét? Azért nem, mert az az oláhban csak *sărbatoare* vagy *serbatoare* lehetett: úgyde ezt a nyelv már az «ünnep» kifejezésére foglalta volt le. Azért folyamodott a magyar *menteni*hez, ebből *mentui* igét és *mentuitoriu* névszót képezvén.[427]

A rumun nyelv nemcsak magyar *szókat* fogadott el, melyek mind a míveltség magasabb (politikai és egyházi)

fokának kifejezői, hanem *képzőket* is, melyeket rumun és nem-rumun szóknál alkalmaz.

Ilyen az *s* magyar képző. *Suta* (szláv szó) a rumunban száz. Erről a Bukuresti Szótár mondja: *«de zeče ori zeče»* (azaz tízszer tíz), mintha ezzel fejtené meg a *suta* etymonját, s *centu*ra utasít, a mely nincsen az eddigi rumun nyelvben. A sutahoz az *s* képző járulván, lesz *sutaš* (sutašu) százados. — *Klaka*, azaz *kaláka* (szláv szó) ingyenes munka, urbéri munka; *klakašu*, a ki ilyen munkával tartozik. *Semena* hasonlít, *semenašu* hasonló. *Frunte* homlok, *fruntašu* előkelő. *Meseria* mesterség, *meseriašu*, *miseriašu* mester. *Arma* fegyver, *armašu* fegyveres stb.

Ilyen a *ség* képző, mely *šug*ra változik. *Prietel* (szláv szó) barát, *prietešug* barátság. *Viklen* gonosz, *viklešug* gonoszság. E két példából azt is látjuk, hogy a nyelv nem szereti a mássalhangzók összetorlódását. *Betegu* beteg, *betegšugu* betegség. *Bil* bő, *bilšugu* bőség; *imbilšugà* bőséget terjeszteni stb.

A magyar nyelvnek hatását a rumunra nem lehet eltagadni. De az a hatás a dunáninneni, tehát az *irodalmi* rumun nyelvet érvén, a dunántúli népnyelvre nem terjedett.

XX.

Báthori Istvántól Vitéz Mihályig.

Erdélyi fejedelmek: Báthori István 1571—1576, mint lengyel király 1586-ig; Báthori Kristóf 1576—1581; Báthori Zsigmond 8 éves lévén, kormányzóság uralkodik a lengyel király intézkedése szerint 1581—1587; Zsigmond 1599-ig. Básta.

Havaseli vajdák: II. Sándor 1569—1577; II. Michne 1577—1583; Čerčele Péter 1583—1585; megint Michne 1585—1590; Siket István 1590—1591; III. Sándor (a gonosz) 1591—1593; Vitéz Mihály 1593—1601.

Moldovai vajdák: IV. Bogdán 1569—1571; az örmény Ion 1572—1574; Skiopu Péter 1575—1577; Ion (Creţulu) 1577—1580; Ion (szász) 1580—1584; megint Péter 1584—1591; Áron 1591—1595; Rezvan néhány hóig; Movila Jeremiás 1595—1600.

János Zsigmond király halála után az 1571. évi májusban tartott országgyűlésen Csáky Mihály kanczellár az elhunyt királynak véghagyományát és a szultán levelét olvasá fel, mely megengedi a szabad fejedelem-választást, s másik napon kikiálták «Báthori uramat, az somlyait». Báthori uram fonogató szóval megköszöné a választást az gyűlésnek, s tüstént odahagyá az gyűlést, az ez országbeli régi szokás szerint.[428] Maga 1581-ben úgy nyilatkozék a választásáról, hogy «az török az király halálakor, minden hadaktól üres lévén, consentiált az

ország én felőlem való végzésinek, kit talám azelőtt hírrel sem hallott.»

István, mint a Báthoriak, buzgó katholikus vala, de Erdély majdnem egészen protestáns és unitárius lévén, a viszonyok szerint viselte magát, sőt a medgyesi gyűlésen 1576-ban úgy nyilatkozott volna, hogy Isten három dolgot tartott magának fenn: teremteni semmiből, előre tudni a jövendőt és uralkodni a lelkiesméreten,[429] — mit azonban nem mindig tartott meg.

Báthori uralkodását Békés Gáspár nyugtalanítá. Valamint Havaselföldön és Moldovában a kalandos nagyravágyók Konstántinápolyban kerestek és találtak is — pénzért és nagyobb adónak igéretéért — támogatást a vajdák ellen: úgy gondolta Békés Gáspár is, hogy török segedelemmel megbuktathatja Báthorit. A székelyek Báthori mellé készek állani, ha visszaadja régi szabadságaikat. De István nem alkudozik velök, s ők Békéshez indítják dandáraikat. 1575. julius 7-kén esik a csata Békés és Báthori között, s ez győz. A kolozsvári országgyűlés megbünteti a hűtlen székelyeket;[430] 34-et felakasztanak, 34-nek orrát, füleit vágják el; a jobbágyság terjed közöttük. Báthori mégis az eddigi 10,000 arany adót 12,000-re kénytelen emelni, hogy kielégítse a Fényes-kaput.

II. Sándor havaseli vajda az Erdélyből visszatérő boérokat ölette meg; fia Michne 1577-től 1583-ig vitte a vajdaságot.

De Moldovában IV. Bogdán után az örmény Ion tünteté ki magát, a kinek történeteit Hašdeu szerint adom elő. Ez a neves író a «*Nagy rumén férfiak*» közé számítván a «kegyetlen» Iont, neki külön munkát szánt, mely jellemzi a' rumén történetirást, s inkább megérdemli figyelmünket, mintsem Ion tettei.[431]

Hašdeu végig menvén akkori Európának uralkodóin, azt találja, hogy Spanyol-, Angol-, Német-, Olasz-, Svéd-, Dán-, Lengyel-, Orosz- és Törökországokban a főhatalmat papok, fiúk, semmisek, haszontalanok, részegesek, vagy asszonyok tartják vala. *Egyedül kis rumén területen tűnik elő fejedelem, a kit csak a leggyalázatosabb árulás akadályozott meg, hogy a byzantinus trónuson új latin császárságot alapítván, Európának más képét teremtse* (tocmai atunči, intr'ua ţerrišora româna, appare unŭ principe, pe care numai čea mai négrŭ trŭdare îllu patu opri de a nu da uă alta faţa Europei, fundându pe tronulu Bizanţei unŭ noŭ imperiŭ latinŭ). «Nagy administrator! nagy politikus! nagy hadvezér! Egyetlen ember egész Európában, a ki nem hagyta magát, hogy áldozattá tegyék a papok, hanem ő áldozta fel a papokat. Egyetlen ember egész Európában, a ki érdemes vala koronára.»

Kíváncsiak lehetünk megismerkedni a XVI. századbeli Napoleonnal.

Ion mint kalandor.

Nagy István, moldovai vajda után fia, félszemű Bogdán, ez után ennek fia, ifjabb István, uralkodék, a ki után az uralkodó nemzetségnek fattyai versengenek egymással. Hárma tölt ki félszázadot a moldovai történetekben.[432] Nagy Istvánra egyik fattya (unŭ bastardŭ), Rareš Péter, atyja halála után húsz évvel jut a vajdaságra, egyike a legjelesebb rumén fejedelmeknek. De fia ellen félszemű Bogdánnak egyik fattya, Lapušnean Sándor támad fel, megölvén nagybátyját, Rareš fiát, meggyalázván Rareš özvegyét, s ennek leányát vevén feleségül. Az iszonyatosságra oly vérengző uralkodást alapíta, hogy kortársai összehasonlították a mesés Diomedessel, a ki

emberhússal étette a lovait (contimpurenii îllu assemenau cu allu regelui Diomedes din anticitate, carele îši hrania caiĭ cu carnea ómeniloru).

E közben ifjabb Istvánnak örmény nőtől született Seberga nevű fattya külföldön növekedik vala. Atyjától a vitézséget és kegyetlenséget, anyjától a szint és alakot öröklötte; a nép *Örmény*nek nevezte, mint Sándor vajdát *Lapušnean*nak, s mint Péter vajdát *Rareš*nek, kit-kit anyja után; mert fattyúnak nincsen atyja (bastardulu nu are tata).

Negyven éves korában tűnik először fel Örmény, megemlékezvén, hogy vajdának fia, tehát neki is joga van a vajdaságra, mint másoknak. Egy lengyel mágnásnak, Firlenek, ki a lutheránusok feje vala, udvarolván, ő is lutheránussá lesz. «Ez hősünknek első tudvalevő apostasiája, ki, mint ruháját, úgy változtatgatá a hitet» (ačesta fu prima connoscută apostasiă a eroului nostra, carele trecea necontenitu de la na leže la alta, schimbandule asemenea haineloru).

Firlénél nem boldogulván, a krimiai chánhoz megyen, a hol a moskoviták elleni háborúban magát kitünteti, a miért is őt Mehmed Kalga 1563-ban a lengyel királynak a végett ajánlá, hogy segítse a moldovai vajdaságra.

Midőn a vérengző Lapušnean ismét a vajdai székbe ült, Örményt Bécsben találjuk. Maximilian hadi szolgálatba fogadja, neki hét vagy nyolczezer katonát igérvén, hogy elkergesse Lapušneant. *Csak igéret, igazán némct igéret* (numai promissiuni, simple promissiuni, promissiuni curatu nemţešči).[433] De egy török csausz jelenik meg Bécsben. Az leirván Örmény előtt a németek perfidiáját és gyengeségét, a szultán hatalmát magasztalja, ki tíz-

akkora országot is ajándékozhat mint Moldova. Örmény elszökik az osztrák seregből s Konstantinápolyba megyen. Bár itt óriási termetével és erejével bámulatba ejti a törököket, bár Mehemed-Szokoli nagyvezir megkedveli: az öreg Szulejmán mégis Rhodos szigetére küldi. De a szultán 1566-ban meghalván, Szokoli, a ki II. Szelim alatt is nagyvezir, visszahívja Örményt. Konstantinápolyban, mint muhammedán hitű, három vagy négy évig becses kövekkel kereskedvén, dúsgazdaggá lett.

Lapušnean 15 éves fia, Bogdán lesz vajdává. Örményünk *Golia Jeremiás* elbujdosott boérral köt ismeretséget s ez által az elégedetlen boérokkal is. Ezek panaszlevelet küldenek a Fényes-kapura, mely hősünket titokban moldvai vajdává teszi. (Numireu lui la domnia Moldovei remase secretu.)

Mint kereskedő száll által a Dunán, pénzével vett szerb, görög, bolgár önkéntesekkel. Galacztól Szucsaváig nem talál ellentállásra; Bogdán elfut s a boérok és pópák mint a haza atyját úgy fogadják. Hisz a római imperátorok is magokat «patres patriae»-nek nevezték volt (intocmai precum vechiĭ imperaţi romanĭ se numiai «Patres patriae».)

Az új vajda az *Ion*[434] nevet veszi fel.

Bogdán Chotinba zárkózik, segítséget barátaitól, a lengyel királytól és mágnásoktól kérvén. Otthon is pártfogói vannak, mint minden székvesztett fejedelemnek. Ion, hogy ezek ellen magát biztosítsa, a legelőbbkelőket a czigányok kezébe adja (czigányok lévén bakók vagy hóhérok), névszerint Zbierea Jónaskót, Alsó-Moldáviának vornikját. Feje húsvétnapján hull a hóhér lábához, mert Ion meg akarja mutatni, hogy az ünnep sem tartóztathatja fel az állam ellenének megbüntetését. A húsvétnél előbb

való az ország (ţérra mai ânteiŭ de tóte, paščele mai pe urmă).

A kis nemzetségű, de nagy lelkű Dumbruvát teszi Zbierea helyett vornikká, s reá bízza a lengyelek viszszaverését, meghagyván neki, hogy kímélje a lengyel vért. A lengyel sereg Chotinból Stefanesci felé tart, ott Zbiereát reménylvén találni, kinek haláláról Mielecki vezér későn értesült: de Dumbravát találja. Ez győz, azonban gyengén üldözi az ellenséget, a ki Chotint elfoglalja. Hősünk Izsák radauczi püspököt küldi alkudozni. A lengyelek érezvén, minő kéz tartja a moldvai kormányt, példátlan szívességgel teljesítik Ionnak kívánságát: visszaadják Chotint, melynek őrzését Hurul Lupea és Golia Jeremiás vállalják el. Bogdán Lengyelországba menekül, onnan pedig országról-országra bujdosik, mígnem az orosz czár Moszkvában zsákba dugja és vízbe fúlasztja.

Ion mint uralkodó.

Bölcsőjében örmény azaz katholikus, Lengyelországban lutheránus, Konstantinápolyban török, Moldvában orthodox (keleti) keresztyénnek viselte magát Ion. Caesar a druida-isteneket imádá Galliában, Napoleon mecsetben térdepelt Egyiptomban; nagy férfinak dicsőség a vallása! (Oămeniĭ čei mari, Česarii ši Napoleonii, nu au toţi decatu ua singura religiune: religiunea gloriei.)

Két évnél rövidebb uralkodásában Ion öt nagy reformot tőn.

a) Egész 1572-ig a belföldre vonatkozó okleveleket csak a logofet írta alá; a vajdai pecséttel tehát sok visszaélés történhetett. Ion behozá a személyes ellenőrzést, aláírván az okleveleket s a dátumot is kitevén.

b) 1572-ig Szucsava volt a székhely. Ion ezt Jassyba

tevé által. Mert Szucsava közel van a lengyel-magyar határokhoz, ellenben nagyon távol a török-tatár határoktól. Jassyból, az ország közepéből, Ion, mint keselyű sas a fészkéből, egyaránt lesheté az ellenséget.

c) Ha hősünk a társadalmi állapotra vetette pillantását, egy nagy nemzetet kicsi osztályok rabigájában talála; roppant nagyságú élő laokoni szobrot, melyet egy kígyó összeszorít. Egyfelől vala az ország, másfelől a boérok és kalugyerek, ezeké lévén minden föld, minden jövedelem, minden haszon. A ki hozzájuk nem tartozott, annak temetkező helye sem vala.

Ez állapotban csak három út nyilt Ion előtt. Vagy a boérokkal és kalugyerekkel tarthat a nép ellen; vagy a néppel tarthat amazok ellen; vagy összebékíti a két felekezetet. Mind a három út meg volt már kisértve. Rareš Péter a néppel tartván a boérok és kalugyerek ellen, szinte 20 évig tartó dicsőséges (?) uralkodás után a fejedelmi széken halt meg. Lapušnean Sándor a boérokkal és kalugyerekkel tartván a nép ellen, elárultatott s visszahívatva bár, mégis elhajtatott. Heraklidesz deszpota ki akarván békíteni a népet a boérokkal és kalugyerekkel, mindkét felekezet előtt gyanússá lett s általános összeszövetkezés buktatta meg. Ezt látván Ion, másképen járt el.

Egy nagy vornik, mint láttuk, húsvét napján veszett el a hóhér kardjától; más boérok követték egyik a másik után.

A monostorok dőzsölésben és feslettségben költik vala el az ország izzadtságát. Ion vajda eddig hallatlan példát mutata. Egy püspök (unŭ vladika) a legocsmányabb bűnről, a szodomitaságról vádoltatott. Reá a díván (vajdai tanács) a Theodosius-féle codex törvényét alkalmazá, melynél fogva a nép láttára megégetett. Ion betű

szerint tiszteli vala a római jogot. (Ionŭ-voda ţinca prémultu, pe semne, la littera dreptului romanŭ!) A metropolita nagy pénzért nevezvén ki a pópákat s úgy gazdagodván meg;[435] csak a hegyekbe elbujdosva kerülte ki halálát. Egy boér, ki három vajdát elárult volt s bűnét a fekete csuhával reményli vala eltakarhatni, elevenen ásaték el a földbe. A tömlöczök kalugyerekkel teltek meg. A papság azzal állott bosszút Ion vajdán, hogy egy monostorban sem vala látható a képe; sőt egy század mulva a metropolita ki is törlé őt a vajdák sorából s dicsőíté Lapušneant. Mentől galádabbak valának a nagyok, annál szentebbül tarták a bőjtölést; a parasztok ellenben nem sokat gondolának a bőjttel. Ion úgy teszen vala, mint a parasztok: megveté a pópákat, meg a bőjtöt.

Öletvén a boérokat és kalugyereket, teljes biztosságban érezé magát Ion; hisz' minden támadás hiábavaló, ha nem támogatja a nép. Kellemes látványossága Iónnak ez vala:

Elvevén monostori birtokot s azt boérnak adván, a kalugyerek a boérok ellen támasztának lármát. Vagy elvevén az egyik monostortól birtokot és azt a másik monostornak adván, a kalugyerek egymás ellen törének. Vagy egyik boértól vevén el valamit s más boérnak adván, a boérok kapának egymás hajába. Az ország nevet vala rajta, látván, hogy pusztulnak nyomorgatói; a vajda is nevet vala, látván, hogy milyen ostoba a világ. (Ţérra rideu, priivindu între-sfîšiarea fostiloru sei uppesători; domnulu ridea, veḑendu catŭ de prossă e lumea!) Ez, Hašdeu szerint, kitünő administratio!!

Ion vajda nem tevé tulajdonossá a parasztságot, nagy válságtól félvén: hisz, ha a boérok és kalugyerek va-

gyonát elosztja a parasztok között, a volt kis számú gazdagokat szegényekké teszik ugyan, de a nagyszámú parasztokat nem gazdagítja meg. Látván, hogy a földbirtokosok majdnem mindent elfoglalnak, a mit a paraszt szerezhet, de a fiskusnak mit sem adóznak, a parasztnak meg nincsen, mitől adózhatnék, igen egyszerű titkot talált ki a mi hősünk, úgymond Hašdeu. Egy hajszálnyi visszaélést sem engede meg a robotra nézve.

A parasztnak, t. i. a fiskus és földesura iránt voltak tartozásai.

A fiskusnak jártak: 1. díjak és birságok, jelesen a házasságért és elválásért való pénzbeli díjak; a lopásért, emberölésért való birságok. 2. Évi kis fizetés s a juhoktól, disznóktól, méhektől való tized. Azonban a fiskusi jövedelemnek egyharmadát, a beszedés és beszolgáltatás megjutalmazása fejében, a földes úr magának tartotta meg.

A földes úrnak jártak: 1. évenként három nap, úgymint szántási, kaszálási, aratási munka. 2. Karácsonkor és húsvétkor tiszteleti adó, tojások, libák, sajtok.[436]

Az aristokratikus vajdák elnézéséből vagy hallgató engedelméből sikerült volt a boérságnak és kalugyerségnek a fiskus jövedelmét mind eltulajdonítani, s a parasztokat naponkénti munkára kényszeríteni. Tehát a fiskus jövedelme csak elkobzásokból, vámokból — és viaszbeli meg mézbeli tizedből áll vala; földadóból, mely az államnak igazi jövedelme, nem húzott semmit.

Ion vajda joggal szüntetvén meg minden visszaélést, a parasztokat, tehát a nagy többséget, meggazdagítá; s csak egy ötödét vagy tizedét vevén abból, a mit a paraszt a földesúrnak fizetett volt, a kincstárt is megtölté, s bálványa lőn a parasztságnak.

d) Negyedik reformja volt, hogy rézpénzt veretett a

társadalom alsó osztályának javára. Moldovában külföldi arany- és ezüstpénz forog vala, mely leginkább marháért jött be az országba. A deszpota és Lapušnean kezdtek volt arany-ezüst-pénzt veretni; de nem gondolnak vala a parasztok szükségével, melynek apró réz-pénz kellett. S azon a vajdai képen kívül először tűnt elő oláh körülírás: «parintele Moldovei» = Moldovának atyja. Tehát nem latin körülírás, mint a deszpota és Lapušnean pénzein, nem is szláv, mint az előbbieken. Hisz, úgymond Hašdeu, *a boérok és kalugyerek latinul és szlávul beszéllenek vala, egyedül a paraszt beszéllett rumunul.*[437]

e) Az ötödik reformot a fiskusi adónak legszorosabb behajtása tette (stricteța contribuțiunilorŭ fiscale).

«Ion a legkisebb vétek miatt ártatlanokat is fejjel bünteté; eleveneket nyúzata, karóba vonata, megvakíttata (mely büntetés az oláhoknál közönséges); az embereket orr- és fül-levágással elcsúfittatá. Szóval, ha akarata ellenére valaki csak egy fürt szőlőt vagy egyebet, mitől jövedék jár vala, adott el, azt megöleté, vagy orrán keresztül horgot húzatván s kezeit hátraköttetvén, a kínzókkal vagy czigányokkal kegyetlenül korbácsoltatá az utczákon végig, s a mi még iszonyatosabb, a megölettek holt testeit el sem temetteté.»[438]

Igazán Ion, homo completus, az oláhok eszejárása szerint, teljes, tökéletes férfi (barbatu cumplitu) vala s pénzügyi rendszerénél hatásosabb nem is lehet. «Ma, teszi hozzá az író, a mi törvényeink tömlöczczel büntetik meg a magános adóst, a ki legtöbbnyire zsidó vagy görög, mert rumun embernek nagyon ritkán van kölcsön adható pénze... az állam adósai büntetlenül maradnak. Én jobbnak tartom Ion vajda rendszerét.» (Preferu sistemulu lui Ionu-voda.)[439]

A történetírók, folytatja Hašdeu, kegyetlenségről vádolják hősünket. Nincs igazuk. Íme, mit mondott harmadfél századdal utóbb nagy Napoleon, midőn őt is a historikusok kegyetlenségről vádolták: «Én mindenkor a nép többségével tartottam, mire való lett volna nekem a kegyetlenség?»[440] Ion a legnépszerűbb vajda volt: tehát hol a vétek? (deci, unde e crima?) «Két év alatt valósítá a legnagyobb uralkodók álmát: fináncziái virágzanak s az adózók szaporodnak vala».

Hasonlóan nagy a mi hősünk a külpolitikában is Alig, hogy a vajdai székbe ült, az utolsó Jagello, Zsigmond-Ágost lengyel király meghala. Legott Ion két követet indít el, egyiket Konstantinápolyba Szokoli nagyvezírhez, kérvén a tatár segítséget, a melylyel most könnyen meghódítaná Lengyelországot; másikat Krakkóba a lengyel kormányzósághoz, azt hazudván neki, hogy 100.000 tatár akart becsapni Lengyelországba, de Ion kivitte Szokolinál, hogy megakadályozta a becsapást. Szokoli megköszöné a vajdának készségét, de mégis inté, hogy veszteg maradjon; mert a fényes porta Vallois Henriket, IX. Károly franczia király öcscsét pártolja a lengyel királyság keresésében. A lengyel kormányzóság pedig nem győzé meghálálni Ionnak közbejárását, a a melyért azonban a vajda Pokutziát és a moldovai kincsek kiadását kívánta, melyeket Tomša István vajda (kit Lembergben megöltek) magával vitt volt Lengyelországba.

Pokutzia hajdan része vala a trajanusi Dakiának, a mit *Kolomia* azaz «Colonia Romana» s *Sniatyn* azaz «Netin-dava», városnevek bizonyítanak. Az olvasónak tudnia illik, hogy Hašdeu nagy nyelvész is. *A moldovaiak tehát, mint Rómának utódai, hagyományos joggal bírnak*

Pokutziára (deci, ca urmaši a Romei, Moldovenii aveau unŭ dreptŭ tradiţionalu assupra Pocuţici, az 52. lapon). Jól tudja vala Ion, hogy a lengyelek jó szerivel nem engedik által Pokucziát, hogy akarva sem adhatják vissza a Tomša kincseit, de ráijesztésre jó ürügy.

Még kétszer külde követeket mind Konstantinápolyba, mind Krakkóba, mindeniket hazug hírekkel. Ő ugyan sem a franczia, sem az ausztriai követelőt nem pártolja vala, mert a Rettenetes Ivánt, moszkvai czárt, óhajtotta volna a lengyel királyi széken, minthogy a muszulman igának lerázása vala nagy czélja.

Moldova eddig 40,000 aranyat fizetett a fényes portának évi adóba: de az ország virágzó állapota nagyobb adót reméltet a portától. Egy csausz elhozá tehát a parancsolatot, hogy Ion 80,000 aranyat fizessen; 40,000-et azért, mert elhagyta a mohammedán hitet. Azon nap érkezék a parancs, a melyen Vallois Henrik a lengyel koronát elnyerte. Ion ellenségei északon és délen győztek.

Ion megkérdezi a boérokat és kedves szolgáit: akarjátok-e azt a harácsot fizetni? mert nem én, hanem ti fizetitek. Nem! szól a felelet s mindnyájan esküsznek az evangéliumra és a keresztre, hogy készek harczolni. «A mi multunkban fenséges pillanatok vannak (sunt momente sublime in tre actulu nostru)»! kiált fel az író. Ion pedig azzal az üzenettel küldi vissza a csauszt: Mondd a te császárodnak, hogy ezentúl semmit sem fizetünk; a 80,000 aranyon majd szedek hadsereget, s majd azután szólok. Eredj!

A hadvezér.

Moldovának ijesztő az állapota. Havaselföldön és Erdélyben, úgymond Hašdeu, két török vazallus uralkodik, vakok és némák. Lengyelországban Vallois Henrik király,

kit a törökök kedvelnek. Németország messze van, még messzebb a moszkovita. Egyszer sem mutatott a történelem kisebb és elszigeteltebb népet, melyet a leghatalmasabb ellenség harczra kényszerít.[441]

A szultán a kihívó üzenetet megtudván, kiteszi Iont a vajdai székből, s abba az úgynevezett *Skiopu Pétert*, a havaseli vajdának fivérét, ki anyjánál fogva rokon a moldovai vajdákkal, helyezi. Egyúttal parancsot küld a nikápolyi szandsákhoz, a havaseliekhez és erdélyiekhez, hogy szállják meg Moldovát; követet küld Vallois Henrikhez is, de a moldovaiak elfogják a csauszt, különben talán a török-szerető lengyel király is részt vett volna a rumun oroszlánra való vadászatban.

Nikápolyból 20,000 török, II. Sándor havaseli vajda vezérlése alatt 40,000 s vagy 2000 székely, kiket az erdélyi bég[442] — így nevezi mindig Báthori Istvánt az író — adott, gyűlnek össze, Skiopu Pétert a moldovai székbe ültetendők. Ionnak seregét a moldvai lovasságon kívül, mely a nagy- és kisbirtokosokból áll, és magát *nemes seregnek* nevezi vala (numindu-se oaste *nemešeasca*), leginkább gyalogság és vagy 1200 kozák teszik; azonban Ion már felismerte volt a gyalogságnak előbbvaló erejét a lovasságnál, s a mi még több, ő a pattantyúság hasznát is kellően becsülte. «Hősünk felfogása ez vala: az artilleria és infanteria az alap, a kavalleria csak járulék; holott 1574 tájban az olasz, franczia és német hadvezérek a lovasságot veszik vala alapnak, a pattantyúságot és gyalogságot csak járuléknak. *Lássátok tehát, ki volt Ion vajda* (puteţi judeca, čine fu Iona-voda)! Ő tudja vala, mit tehet maga, de azt is tudja vala, mit tehetnek a rumunok (ellŭ ščiea ce potu Românii)!

Miután Hašdeu a külföldi írók dicséretét közölte a

rumun vitézségről, így folytatja: «a Scipiók, Metellusok, sőt a mi ősünk Trajanus is háborúban egy szeletke szalonnával és egy darabka sajttal érték volt be. Egy doboz túró s egy rozskenyér egész hadjáratra elég vala a moldovai katonának. *Képzeljétek most a moldovai sereget egy Ion vajda vezérlése alatt* (inchipuiți-vě acum ua oaste moldoveneasca sub uni Ionu voda)!»

Jilišče helység egyenlő távolságban van a török, moldovai és erdélyi határoktól. Ott várja meg Skiopu Péter, hogy hozzá seregeljenek a moldvai boérok; addig pedig iszsza a dragušani bort szövetségeseinek egészségére; a a törökök hašišt isznak prófétájuk tiszteletére, a székelyek iszszák, a mit találnak, hogy el ne maradjanak. Dumbrava, Ionnak vezére, meglepi a havaseli őrzőket, s egy lábig lekonczolja, hogy az iddogáló tábor hírt se vegyen az ellenfél közeledéséről. Csakugyan édes álmaikból riasztja fel Ion, s 50,000-et pusztít el belőlük. Péter eloson a közeli Brailába. Mint Hannibal Cannaenál, Narses Casilinónál, III. Eduárd Crecy-nél, úgy győz Ion Jiliščénél; hadi fogásait csak később sejtette meg Montecuculli! 10,000 moldvai 60,000-et vert meg; tehát 30,000 rumén nem verhetne-e meg 180,000-nyi ellenséget?

Győző seregének négy napi pihenőt engedvén, s a dús zsákmányt elosztván, Bukarestnek tart Ion, útjában mindent fölégetvén, levágván, elzsákmányolván, a kornak szokása szerint.

Petrasko néhai havaseli vajdának három fia volt, Cercella Péter, Mihály és Vintila, kik elől Skiopu Péternek atyja foglalta el az uralkodást. Cercella Péter Olasz- és Francziaországokban utazgatván, s Tasso nyelvén verselvén is, híressé vált az akkori tudósok előtt. Mihály még

kicsi vala, de harmincz év mulva óriássá lőn, a «Vitéz» nevet érdemelvén meg. Vintila mint bujdosó Moldovában élvén, ezt a halálos ellenségét Skiopu Péternek, tevé Ion Havaselföld vajdájává.

«A rumun történelem tanulmányozása közben gyakran csudálkozás fog el, írja itt Hašdeu, hogy az Uniónak eszméje a testvér tartományok között nem villant meg egyszer sem elődeink elméjében. A moldovai zászlókat Bukarestben láttuk, a havaseli zászlókat Szucsavában és Jassyban láttuk: de Uniót nem láttunk. Pedig azt Nagy Mircse, azután Nagy István végrehajthatta volna. *Sokkal utóbb Vitéz Mihálynak sikerült kardjával egyesíteni Erdélyt, Havaselföldet és Moldovát: de maga megelégedék Erdélylyel, odaadván Havaselföldet egyik fiának és Moldovát egyik kis öcscsének.*

«Hogy lehet ezt megfejteni? A rumunok ellenségei azt egy régi időből származó ellenszenvnek tulajdonítják a havaselföldiek és moldvaiak között. De azon ellenszenv csak a bécsi udvar képzelődésében és a török udvar hallucinatiójában létezett. A valódi oka, hogy egygyé nem lett Havaselföld és Moldávia, az aristokratia, a boérság vala. A boérok inkább két vajda-széket, tehát több-több logofetséget, több-több vornikságot stb. szóval több-több boéri hivatalt szeretvén az Uniónál, ezért maradt az el.» Azonban lehet, hogy alaposabb oka is vala ennek; hisz Hašdeu azért is dícséri Ion vajdát, hogy irtogatta a boérokat; azok tehát ez egyszer nem igen ellenezhették volna az Uniót.

Ion a fényes jiliščei győzelmet saját 9000 emberével és 1000-en felüli kozákokkal nyerte meg; havaselföldiekkel szaporodván gyalogsága, Braila alá mintegy 14000-nyi infanteriával siete. Oda érkezvén, Skiopu Péternek kiadá-

sát követelé: a vár parancsnoka négy török követet indít hozzá fenyegetéssel, ha el nem vonúl. A hős Ion a négy embernek orrát, ajkait és füleit levágatván úgy akasztatá fel lábaiknál fogva, s megmutatá, hogy így fog járni minden török. Tüstént meg is mászatá a falakat, s Braila városa kezébe juta. Teljes szabadságot engede katonáinak, s azok iszonyú öldöklést, zsákmányolást követének el, hogy egy ember, sőt még kutya sem maradt életben. De a várat nem vívá ki: *mert a nagy hadvezérek Nagy Sándortól kezdve I. Napoleonig nem vesztegették az időt várak kivívásával.* (Generaliĭ čei mari, inčepéndu dela Alexandru ši pone la Napoleonŭ I nuši perdeau niči ua data timpulŭ de'naintea četaţiloru.)

Ion négy napi pihenőt engede Jiliščénél, négyet Bukarestben, négyet Brailánál, honnan Péter Konstántinápolyba futott. Azután Ion Bessarábiába siete, mert a Prutnál törökök-tatárok sereglettek össze Moldova eltiprására. Lopusnánál és Bendernél oly hamar esett a győzelem, hogy Hašdeu a rumun (vagy római?) történelemben nem találja hasonlóját, a melyre Julius Caesar híres jelentése: jöttem, láttam, győztem! inkább illenék.

Most Ion szokatlan, úgymint nyolcz napi pihenőt engede győzelmes seregének. Bendernél Swierczewski tüntette ki magát, mint Jiliščénél Dumbrava. «Egy kérdés ötlik fel itt, írja Hašdeu, mely általában minden nemzetet és minden századot érdekel, s mely talán holnap-holnapután minket is különösen fog érdekelni. Az a kérdés: vajjon Ion-vajda Dumbrava, vagy Swierczewski nélkül boldogult volna-e? valamint, vajjon Bonaparte Ney, Murat, Lannes nélkül boldogúlt volna-e? De Bonaparte találta ki híres marsaljait Francziaország minden helyein; Ion-vajda találta ki Dumbravát és Swierczewskit.

A háborúnak két hava alatt legalább 200,000-nyi ellenség veszett el; holott a moldvaiakból alig 1000 (In ačelle duo lune perira.... čellu paținŭ 200,000 de dušmani, pe candŭ Moldovenii nu se vede a fi perdutŭ peste totŭ niči na miia de ómeni.) Részletesen tárgyalja az író Ion vajda intézkedéseit, a melyek által nyerte meg győzelmeit, s azután azt kérdi: «Vajjon Hannibal, Caesar, Wallenstein, Nagy Fridrik, Napoleon más intézkedésekkel győztek-e? ámbár mindegyike korának körülményeihez alkalmazta azokat.»

Válság (katastropha).

Európai Törökország nagy mimosához hasonlít. A rumunok, bolgárok, szerbek, görögök, albánok megannyi érzékeny levelei.[443] Bármelyikének mozgása a többieket is megmozgatja.

A rumunok *latinok,* a bolgárok és szerbek *szlávok,* a görögök *elfajult hellének,*[444] az albánok *kelták;* tehát a vér különbözése egymástól elválasztja ugyan, de a hitbeli testvériesség és a rabszolgaság egyesíti. *A régibb időtől fogva legszorosabb kötelék van a rumunok és bolgárok között.* Ők a középkorban egy hatalmas birodalmat képeztek a kárpáti alpoktól a balkáni alpokig, dicsőséges egy rumun dynastia alatt, melytől Konstántinápoly reszket és melynek Róma hízeleg vala.

A XIII. században három részre oszlott a hatalmas monarchia. Moldova és Havasel (țérra Romanésca) keletkezik; Bulgária haldoklik. *Egy* felség helyett három *független* fejedelem tűnik elő: ámde a volt egység emlékezetét mind a három azzal őrzi meg, hogy saját nevéhez a *János* nevet szokta csatolni, mely a rumun-bolgár nagyság alapítójának, Asan *János*-nak volt a neve.

A XIV. században Bulgária végkép az ottomán igába jut, s ettől fogva a szerencsétlen bolgárok ezerenként költözének a még szabad területre, Dunáninnen, a megmentést a rumunoktól reménylvén, a kiktől egyszer egy dynastiát fogadtak volt el.[445]

Ion vajda csudálatos tettei megindíták a bolgárokat, szerbeket, albánokat, görögöket (Hašdeu szerint). A Fényes-kapu megrémül. Megfenyegeti Lengyelországot, ha abba nem hágy minden közlekedést Moldovával; s Ion vajda ellen olyan sereget állít fel, melytől Európának leghatalmasabb uralkodója is megijedett volna. Ahmed basa ruméliai beglerbég (bégek bége) százezernyi haddal a Dunához, Adel-Ghiraj krimiai chán ugyancsak százezernyi haddal a Neszterhez közeledik, hogy vajdává tegyék Skiopu Pétert.

Annak hírére Ion Bendertől elmozdul, általkél a Pruton, s táborba száll *Husi*nál, melyben egy századdal előbb a Cseh- és Magyarországból kiűzött husziták új hazát találtak. Minthogy a törökök és tatárok csak Izacsnál egyesülhetnek, Ion előbb a tatárokra veti magát, s azután a törökökre, kiknek átszállását az akkor úgynevezett oblucsiczai réven hátráltathatja a lovasság, melyet Pokotilo kozáknak 25 sajkája fog támogatni. Az odarendelt lovasság élére Golia Jeremiást teszi Ion, azt a Goliát, ki társa volt bujdosásában, a ki magát a jiliščei csatában kitüntette, a kinek életét Ion mentette meg egyszer, s a ki most elindulása előtt holtiglan való hűséget esküszik. Mégis 30 erszény aranyért árulja el barátját, hazáját, hitét. A Dunán általkelnek a törökök, mert későn érkezett oda az áruló.

Ion kénytelen strategiáját megváltoztatni s a Dunához repülni. Az ellenség számát és állását Slavila hetmán

ezer lovassal hiába kémli ki; maga Ion sem lát egyebet négy csapatnál, mely különböző irány felől őrzi a török tábort.

Másnap hajnalban három nagy boér: Murgu vornik, Bilae stolnik és Slavila hetman odahagyják a moldvai tábort és a törökhöz szöknek. A török sereg 130,000 ember és 120 nagyobb ágyú; Ion serege 20,000 gyalog, 10,000 lovas, 1000 kozák, néhány ezer fölkelt nép s vagy 200 kicsi ágyú.

Ion a középen van; Swierczewski a jobb, Golia Jeremiás porkoláb a bal szárnyat vezeti, a kinek lovassága, támogatva a gyalogságtól, megkezdi a támadást. Észre veszi Ion, hogy visszavonul a gyalogság, a lovasok pedig, kucsmáikat a láncsákra téve, általnyargalnak az ellenséghez, az áruló Golia vezetése alatt. A moldvaiak elvesztik a bátorságot, de nem Ion. A török az árulókat az első sorba rendeli: Ion azokra sütteti ki az ágyúkat s azok mind elvesznek. Mikor szinte már a moldvaiaké a győzelem, Adel-Ghiraj 100,000 tatárja érkezik a csatahelyre, s a szerencse megfordul. Ion megmenthette volna magát: de ő nem Pompejus, nem XII. Károly. Leszáll lováról, s a kozákok és kevés gyalogjai között harczol, rakásra ölvén a pogányokat. A 35,000 főnyi moldvai seregből alig 7000 marad meg. «Fel vagyok villanyozva; egy hang csendül fülembe: nagy ember a rumun (mare e Românulu)!» írja itt Hašdeu. Rošcan nevű dombon három napig védelmezi még magát Ion. Negyednapon a törökök kezdik az alkudozást, s Ion következő föltételek alatt adja meg magát: hogy szabadon elmehessenek a moldvaiak, s a leendő vajda se bánthassa; hogy a kozákok hazájokba térhessenek; hogy magát igenesen Szelim szultánhoz küldjék. A beglerbég a koránra, Skiopu

Péter az evangeliumra tett hétszeres esküvéssel fogadják el a föltételeket.

Skiopu Péter mellett ott van a kapidsi basa, Cigala Scipio, nemes nápolyi családból való renegat, új neve Dsigala-zade, a ki Pétert székébe fogja iktatni. Iont a beglerbég kérdeni kezdi: az csak Szelimnek fog felelni. A törökök bámulják a hősnek büszkeségét: az olasz Dsigala-zade hanzsárját üti szívébe, a jancsárok leszelik a fejét, s lábait két lónak farkához kötvén, széjjel szakasztják testét.

Ureki, az aristokrata pártnak viszhangja, írja tovább Hašdeu, védelmezi Goliát, hogy meg nem akadályozta a török seregnek átjövetelét a Dunán, mert «a kicsi és gyenge szám mit tehet a nagy és erős szám ellen?» A lovasság elpártolását pedig Ureki így említi meg: «Az ütközet elején, azt mondják, hogy egy csapat moldovai a töröknek adta meg magát (la inčeputulu resboiului ḑiat că nă seamŭ de Moldovenĭ să se fie inchinatu la Turci)», a nélkül, hogy meg is nevezné Golia Jeremiás porkolábot.

Az elűzött havaseli vajda Skiopu Péternek atyjafia, II. Sándor, török sereggel tére vissza Bukurest elfoglalására. Vintilánál csak Dumbravának kis moldovai serege vala, mind a mellett elfogadá az ütközetet, de legyőzeték. Dumbrava Erdélybe fut, de Golescu Ivaško havaseli követ, kiadását sürgeti, s Báthori István megkötözve adja által a követnek. Bukurestben lefejezék Ionnak jeles társát. Ézsaiás vladikát is elhajtá püspöki székéről a vajda.

Ionnak törvényes felesége Huru Lupea nagy boérnak leánya vala. Ez meghallván Ionnak esetét, Chotinból a kincseivel együtt Lengyelországba futott, a hol Strus

lengyel nagyhoz méne másodszor férjhez, hogy kijátsza a Fényes-kaput, mely kiadását követelé. Harmincz év után Ion fia, Strusnak mostoha fia egy csapat kozákkal betöre Moldovába, épen akkor, midőn Áron vajda, két havi uralkodás után Konstántinápolyba menekül, a hol mint fogoly Marienburgba száműzeték.

Ionnak kedvese is vala, egy szász nő, a ki az utolsó csatába is elkísérte, a honnan foglyúl Konstántinápolyba kerüle. Huszonöt évvel azután fia *Siket Ion* (Ion Surdul) név alatt lőn vajdává, semmiben sem hasonlítván hős atyjához és nagylelkű anyjához.

Skiopu Péter a janicsárok őrzése és kormánya alatt uralkodván, 1577-ben egy futár azt a hírt hozá, hogy a kozákok Ion vajda testvérének vezérlése alatt a Neszteren átjönnek. Az új vajdakövetelő csakugyan Ion anyjának, de más atyától, még pedig örménytől való fia; tehát mind anyja, mind atyja után örmény. Örmények, ha hinni lehet az íróknak, már 1342-ben szállottak meg Moldovában, megtartván katholikus hitöket, és ipart meg kereskedést űzvén. Annak az örménynek neve *Serbega Carabied*, a moldvai krónikában hajáról *Creţul Ion* = Tarajos János, a kozákoknál *Potkova Iván* vala, mert újjaival lópatkót bírt eltörni (fiindŭ ca frângea in degete potcóve de callu). Az örmény származást restelvén, rumunságát hánytorgatta, mert, úgymond Hašdeu, rumun, a ki az akar lenni és annak érzi magát; *régi elődeinknél* (la antici nostri strabuni) *két legjelesebb imperator, Trajanus spanyol barbár, Alexander Severus siriai barbar voltak!*

Patkó János rettenetes hírt szerzett magának, mely Moszkváig és a konstantinápolyi háremig elhatott. A törökök és a budsaki tatárok ellen kitűnt vitézsége a muhammedánok rémévé, a szláv költészet dicsőült hősévé tette.

A kahuli csatából Kopycki kozák kapitány is elmenekülvén, megőrzé Ionnak emlékezetét. Ugyanekkor havaseli Románnak volt porkolábja *Czopa*, Péter vajda előtti félelemből elköltözvén Havaselföldről, kis birtokot vőn Moldáviában. Kopycki és Czopa elhatározák, hogy Patkó Jánosnak szerzik meg Ionnak vajdai székét. Néhány száz kozákot fogadnak pénzen, s a moldovaiak írását mutatják, mely Patkót behívja. Skiopu Péter a lengyel királyhoz folyamodik, hogy a határában ne engedje meg a kozákok gyülekezését. De midőn *Sah*, kozák hetman, őket szolgálatába fogadta, Potkova átkele a Neszteren. Serege elől elfut Skiopu Péter, s Potkova beül Jassiban a vajdai székbe. De uralkodása igen rövid ideig tart. Skiopu Péter török-tatár sereggel jő vissza, s legtöbb moldovai hozzá csatlakozik. Docolinánál mégis győz Potkova. A Fényes kapu meghagyja most a havaselieknek, erdélyieknek, tatároknak és a ruméliai beglerbégnek, hogy iktassák vissza Pétert. Tudván ezt Potkova, lemond a vajdaságról; mind a mellett a lengyel kormány elfogatja s bilincsekre veri.

Kopycki és Czopa meg kozákjai felzúdulnak e galád tetten. — Potkovának öcscse, Sándor, hasonlóképen a Neszter megé bujdosott volt. Ezt felkapják most a kozákok, kiáltván: «ha nincsen patkónk, van talpunk (in lipsa potcóvei avemu nă talpa)!» s Moldovába viszik. Péter megint elfut, s Sándor lesz vajdává — alig egy hóra. Mert mielőtt hadat szerzett volna, török, erdélyi és havaseli seregek elöntik az országot. Jassiból eloson ugyan, de az üldözők utólérik s kemény viaskodás után a sebeitől félig holt Sándor életét karóban leheli ki.

Potkovát Báthori István lengyel király, III. Murad kivánságára Lvovban (Lemberg) lefejezteté 1578-ban.

Hašdeu ezúttal Nagy Istvánra térvén, leírja, mint rontott az be Galicziába, egész fővárosáig, rettentő módon pusztítván minden falut (pustiĭndŭ intr' un modŭ infricošatu tóte satele din pregiuru); s megemlítvén, hogy — a mint mondják — egy galicziai mágnás palotájának zsákmánya között találták volna a legrégibb moldovai krónikát, melyet Huru krónikája név alatt fedeztek fel.[446]

Zsigmond Ágost lengyel király 1564-ben Tomša Istvá vajdát, s 1578-ban Báthori Zsigmond Potkovát fejezteték le.

Skiopu Péter 1591-ig vajdáskodék. Azon időben Petrasko havaseli vajdának fia, s Vintilának öcscse, az utóbb úgynevezett Vitéz Mihály, Konstantinápolyban kedves emberré válván, aláássa vala Péternek hitelét, annyira, hogy a szultán Áront nevezé ki moldvai vajdává. Péter az elől is fut, de most Németországba, s katholikus hitre térvén, Rhetiában, Balsano mellett halt meg 1594-ben, épen Rómába való útjában, hogy megcsókolja a pápa papucsát, mondja az író (devenindŭ catolicŭ ši tocmai atunči, candu mergea la Roma să sarute papučulu Papei).

Itt, a Ion vajda «százada» után, Vitéz Mihály «százada» kezdődik, mint Hašdeu írja. Mi azonban lássuk előbb, lehető röviden, mi történt Erdélyben és Havaselföldön, mielőtt Vitéz Mihály feltűnt.

Báthory István 1576. márczius 23-án lengyel királynak megválasztaték, május 1-én meg is koronáztaték. Erdélyi fejedelemmé öcscse, Báthori Kristóf lesz ugyan, de István ezután is főintézője az erdélyi ügyeknek.

Mint lengyel király a katholikus hitet uralkodóvá akarja tenni; Liflandiába, mely protestáns s a lengyel

korona alá tartozik vala, az európai fejedelmektől katholikus lakosokat kér; a jezsuitákat felette nagyon kegyeli, Possevini Antal jezsuitának befolyása alatt állván. Báthori Istvánnak sikerült ugyan a lengyel protestánsok meggyengítése; de meg is honosítá a türelmetlenséget a keleti egyház ellen is, mi utóbb majd az orosz kormánynak ürügyet szolgáltata a lengyel ügyekbe való beavatkozásra, s elvégre Lengyelország megbuktatására. Ezt azonban akkor senki sem gyaníthatja vala. Hisz Báthori István 1579—1581-ig győzelmes háborút visele a moszkvai czár ellen; most tehát Lengyelország még hatalmasabb keleti határosánál.

Possevini jezsuita tanácsára István Lengyelországból 1579-ben tizenkét jezsuitát állít be Erdélybe, ez által ott is a vallásbeli békét megzavarván. Megtelepíti Kolozsvárott, a kolozsmonostori apátság gazdag jövedelmeivel dotálván őket.

Báthori Kristófot 1581 elején a Magyarországból Erdélybe, s innen a Fényes-kapura szökött Markházi Pál fondorlatai nyugtalaníták. «Ez a fejedelem iránt boszúval eltelve, a miért nejétől, a havaseli vajda leányától, ennek kérésére, törvényes ítélettel elválasztotta, igéretekkel kecsegteté a nagyvezirt arra, hogy őt tegyék erdélyi vajdává. A nagyvezir alkalmas eszköznek tartja vala, hogy mind őt, mind az erdélyi fejedelmet megsarczolhassa. De István király bátorítá az erdélyieket. A török, így ír, Markházi kedviért hadat nem indít; *«az török császár hada nem szed más kosárjába eperjet»*. A török csak ámítja Markházit, nem egyéb végre, hanem ajándékot, hasznot keres, *mint az halász kicsiny keszeget örömest reá vet a horogra, hogy nagyobbat fogjon rajta.*»[447]

Ugyanezen év május 1-én megnyilt országgyűlésen

Kristóf nyolcz éves fiát, Zsigmondot, némely tanácsúrnak erős ellenzése mellett is, utódjává választá, s tíz nappal az országgyűlés bezárása után, május 27-én megszünt élni.

Zsigmond kiskorúsága alatt eleinte tizenkettes, majd hármas, végre egyes kormányzás vivé az uralkodást. Az elhunyt fejedelem véghagyományának végrehajtására négyen valának kinevezve; ketten a fejedelmi ház rokonai: Bocskai István, Körösszegi Csáky Demeter; harmadik Kovacsóczy Farkas kanczellár és Kendy Sándor. A tizenkettes kormányzóság felette bajosan működhetvén, István király 1583 márczius 6-án *három helytartót* neveze ki: Kendy Sándort, Kovacsóczy Farkast és Sombory Lászlót. Kovacsóczy mint kanczellár viszi a nagy terhet.

István király gyermektelen lévén, egyik unokaöcscsét, *Boldizsárt*, utódjának szeretné tenni, másikát, *Endrét* pedig főpapi méltóságra emelni, a ki is utóbb varmiai érsekké lőn. István már az 1583-iki lengyel országgyűlésen igyekvék határozatot eszközölni az utódra nézve, de akarata a lengyel nemességen nem bírt győzni. Czéljának utóbbi elérésére alkalmatosnak találá Zamoiski János főhetman kanczellárnak házasságát Báthori Griseldissel, Zsigmond testvérnénjével. A boldog házasság azonban nem egészen hét évig tartott, mert Zamoiskiné 1590 márczius havában halt meg.

1583 június elején a szultán fermánt külde Erdélybe, hogy a rendek segítséget adjanak Skiopu Péter moldovai vajdának s a szeptember 15-ére összehívott országgyűlésre csausz hozá a szultán erős parancsát, hogy az erdélyi hadak csatlakozzanak a ruméliai beglerbég hadaihoz. Kovacsóczynak arról sikerülvén meggyőzni Pétert, hogy az erdélyi hadak több kárt okoznának Moldovának, mint-

sem hasznot Péternek, a tettleges beavatkozás elmaradt. Belefáradván a három helytartó az erdélyi rendek akaratával való viaskodásba, kik *egy* kormányzót kívánnak vala: a király 1585. május elsején Ghiczy János váradi kapitányt nevezé ki egyedüli kormányzóvá.

1586. decz. 12-én hal meg István király; de Báthori Boldizsárnak nem nyílik reménye a lengyel korona elérésére, mert János svéd királynak fia, Zsigmond, lesz lengyel királylyá, Jagello lévén az anyja.

István király a véghagyománya utolsó pontjaiban ezt mondja: «Végül te hozzád fordulok, kedves unokaöcsém Erdély fejedelme, Báthori Zsigmond, és szívedre kötöm főként a kolozsvári és fehérvári kollegiumokat, melyeket atyád és én alapítottunk saját költségünkön. Ha lelked és hazád üdve kedves előtted, védelmezd és oltalmazd azokat. Hiszem, hogy lesznek némely arianusok, főként a kolozsváriak, a kik azokat kiforgatni akarják; kedvezni fognak ezeknek tanácsuraid mindannyian mind kálvinisták, mind lutheránusok ... Csak te ne engedj, ha helyedet megállod, annál nagyobb lesz dicsőséged és örök jutalmad.»[448]

De a jezsuiták befolyásának mind nagyobb erősbödése, s főkép a megszabott határokon, a tanügy terén való túlterjeszkedésök hívta ki ellenök a csaknem egészen protestáns országnak közvéleményét s a rendek az 1588. okt. országgyűlésen a fejedelemtől a jezsuiták kitiltását követelék. Az év decz. 8—23. tartott újabb országgyűlést a jezsuiták ügyén kívül a Ghiczy János öregsége és betegeskedése miatti lemondás foglalkoztatá. Erősen követelik a jezsuiták kitiltását, a kiknek az 1566-iki törvény után jogi alapjok nincsen bármely birtokra. A fejedelem nagy nehezen késznek mutatá magát a

jezsuitákat Fehérvárról, Mihálykőről, Váradról és Kolozsvárról eltávolítani s egy helyen, Monostoron, telepíteni le. De a rendek nem tágítanak, mig a fejedelem azt nem izente nekik deczember 16-án, hogy az ország közóhajtására beléegyez a gyűlésnek abbeli határozatába, hogy a jezsuiták úgy Erdélyből, mint a magyarországi részekből 25 nap alatt örökre eltávozni tartoznak. Ennek fejében a rendek a lemondott Ghiczy helyébe nem választának új kormányzót, hanem nagykorúsíták a tizenöt éves fejedelmet, kezébe adván az uralkodást, de mellé Báthori Boldizsárt, Kovacsóczy Farkast és Gálfi Jánost tanácsosokul rendelvén, a kik kötelesek folyvást az udvarnál tartózkodni. Zsigmond tehát a jezsuiták kiűzetése árán a fejedelmi hatalom gyakorlatához jutott. Kezébe adtátok a gyeplőt, bizony megbánjátok!» mondá Kendy Sándor.[449]

Az elűzés után is több jezsuita benmaradt s álruhában működik az országban. *Carillio Alfonz* jezsuita a fejedelem gyóntatója vala.

Akár természetes hajlandóságai, akár jezsuita nevelője miatt Zsigmond jellemtelen, pillanatonként változó és kegyetlen ember lett, ki majd a fejedelemségről lemond, majd ismét azt megragadja, ki egy habsburgi feleséget kiván, majd azt kerülgeti, hogy cardinálissá válhassék, s a kit végre a Rudolf császár-király udvara is Prágában bolondnak tart, jóllehet országát a császárnak ajánlotta. De úgy alakulának a viszonyok, hogy a megvetendő fejedelem a havaseli és moldvai vajdák fejévé lett s győzelmesen harczolhatott a török nagyhatalommal.

Mint a fejedelem gyóntatói és titkos tanácsosai nagy változást okoznak az erdélyi politikában, hogy a török ellen a német szövetkezést fogadták el. *Carillio Alfonz*

jezsuita, mint pápai követ, azzal a megbízatással jött Erdélybe, hogy elvonja a fejedelmet a töröktől, holott Zápolyai János ideje óta az ország épen a török barátság által lehető békében élhetett volt. A fejedelem tanácsosai s a rendek nagy többsége azon meggyőződésben lévén, hogy a törökkel való nyilt ellenségeskedés Erdélyre nagy szerencsétlenséget hozhat, Carilliónak, ki a fejedelem gyóntatója lett, első dolga vala bizalmatlanságot ébreszteni a rossz erkölcsű s annálfogva is gyanakodó fejedelembe a terveit gátló fejedelmi rokonok és tanácsosok iránt. A mi sikerült is. Legelőször Báthori Boldizsár, ki eleinte a kormányzásban kiváló részt vett, esék abba a gyanúba, hogy a fejedelemségre vágyik. Minthogy Gyulai Pál és Gálfi János titkos tanácsülésben arra szavaztak, hogy meg kell ölni Báthori Boldizsárt, ennek testőrei 1592 végén összevagdalák Gyulait; Gálfit pedig a fejedelem maga öleté meg Huszton, 1593 elején. Így kezdődék a gyanúsítgatás és gyilkolás.

Ugyanezen 1593-iki évben tört ki Magyarországon a tizenötéves háború a törökök ellen. Pálfinak dunántúli és Forgách Simon meg vezértársainak győzelmei Dunáninnen felette kivánatosnak mutatják Erdélynek csatlakozását a háborúban, de mind az erdélyiek, mind a török miatt csak titokban lehet lépéseket tenni. Azokat Teuffenbach felső-magyarországi főkapitányra bízzák. Ez Kis Mátyást indítja Báthori Zsigmondhoz; Kis pedig 1594 februáriusában kimerítő tudósítást ír küldetéséről Teuffenbachnak. Szükségesnek találom a bővebb kivonatot abból a tudósításból.

Kis február 6-án érkezik Fejérvárra, a hová a fejedelem négy nappal előbb jött vissza Brassóból és Fogarasról. Mindjárt azon napon keresi föl Carillio [450] Alfonzót,

a fejedelem gyóntatóját, a ki minap Teuffenbachtól tért volt vissza. Carilliotól megtudja, hogy Cumuleo Sándor, pápai követet ma várják Kővárról, a hol a fejedelem távolléte miatt várakozott.

Másnap reggel hét órakor már ott van Kis a monostorban, a hol Carillio lakik s a fejedelem számára tartatik az isteniisztelet. Carillio a fejedelemnél lévén, addig egy kanonok az érkezett Cumuleohoz vezeti, ki nyájasan fogadja Kist. Carillio ebédnél tartja Cumuleot és Kist, a ki külön kihallgatást kér, mert «követsége nagyon titkos» (nam legatio mea esset nimis secreta). A fejedelem is *a tanácsosok távollétében kívánja kihallgatni Kist.*

Ebéd után fölmennek a várba, a fejedelem palotájába. Carillio jelenlétében üdvözli Kis a fejedelmet Teuffenbach részéről, kit betegség, meg a hadak mozgalmai tartóztatnak vissza a személyes megjelenéstől; s azért őt (Kist) bízta meg a követséggel, be lévén avatva a titokba. A fejedelem is szinte ismeretlen személyek által (per quasi ignotas et non splendidas personas) közlekedik Teuffenbachchal.

Azután Kis előadja, hogy ő felsége (Rudolf) örömmel tudta meg Paczot Zsigmondtól, hogy a fejedelem kész a hadait ő felsége hadaival egyesíteni. Ő felsége nemcsak valamennyi tartományainak hadi erejével, hanem a pápa, a spanyol király, az itáliai fejedelmek, a lengyel király, sőt a moszkovita segítségével, hadakozni fog a török ellen; reményli tehát, Zsigmond fejedelem sem marad el. Már is 24,000 vasas útban van Magyarország felé; márczius 1-jén ott lesznek. Kassára immár 1200 elérkezett, 5000 gyalogost pedig várnak. Annálfogva a fejedelem nyiltan fejezze ki akaratát, milyen

föltételek mellett akar csatlakozni. A császártól hozott levélnek czímét is mentegeti, melyet a kanczellária bevett szokás szerint tett ki. Végre megemlíti, hogy Szinán basa Konstantinápolyból magával hozta Nándorfejérvárra a császár követét, a ki ott meg is halt; nincsen tehát módja a császárnak megtudnia a törökök mozgalmait; de van a fejedelemnek állandó követe Konstantinápolyban, a kitől mindent megtudhat; kéri tehát a fejedelmet, jelentse meg, a mit megtud, a császárnak is.

A fejedelem helyesli, hogy Teuffenbach maga nem jött el, hisz a török csauszok és kémek miatt alig lehetne vele találkozni. *De most még nem határozhat el semmit* (nunc tamen non posse decise aliquid concludere, neque ad proponendas conditiones descendere). Az ország állapota, melyet Teuffenbach és a császár jól ismernek, nem engedi meg, de hajlandóságát tavaly is megmutatá, midőn a Szinán basa nagy sürgetésére is hadat nem küldött segítségére. *A mi a neki adott czímet illeti, azon ő fenn nem akad, inkább fennakadnának rajta tanácsosai, azért meg sem mutatja nekik a császár levelét.* Híreket is akar közölni Teuffenbachnak, melyekre várakozék Kis.

Az hat napig várakozván, Geszty Ferenczczel is beszéle, megkérdezvén, hogy gondolkodnak a többi tanácsurak? Ne látogassa meg azokat, lőn a felelet, maradjon titkon; leginkább Kendy Sándor és Kovacsóczy kanczellár ellenzik a császárral való szövetkezést. Ajkay Ferencz főlovászmester is állítá Kis előtt, hogy a fejedelem kész a császár részére állani, egy véleményben lévén a moldvai vajdával (optime cum vayvoda Moldaviae correspondent). — Február 11-én czédulát ír a fejedelem Alfonznak, hogy ennek szavait elhigyje Kis, ki a császár levelét nyitatlan vevén vissza, elhagyá Fejérvárat.

Érdekes Báthori András kárdinálisnak két levele Carillio (Cariglio)-hoz, melyek egyikét Fejérvárott 1594. márczius 9-én, másikat Lengyelországba mentiben Sáros-Patakon április 8-án írta meg.

András nem helyesli a fejedelem gyóntatójának tervét, t. i. Erdélynek elszakasztását Magyarországtól; sem azt nem, hogy mind a magyar, mind az erdélyi országos rendek tudta nélkül folynak alkudozások. Jobbnak tartaná Erdélynek egyesülését Magyarországgal a császár felsősége alatt. Közösek lennének a jogok, tisztségek, hivatalok, hadi kötelezettség; de az erdélyi fejedelem méltósága, kit szabadon választanak, biztosítva lenne. Erdély sem kivánja a teljes elszakadást Magyarországtól. Jogosat kell kérni ő felségétől, a mibe a magyarok is beléegyezhetnek (justa sunt petenda, idque ita, ut quod Caesarea majestas concesset, idem tota etiam Ungaria concedat, confirmetque).

A német birodalmi fejedelmek közé az egész Báthori nemzetséget (familia) kellene fölvenni; s örökös szövetség köttetnék a birodalom és Erdély között. De be legyen avatva az erdélyi országos tanács, mely bizony fogoly nem akar lenni, s nem fogja eltűrni, hogy a mostani igából keményebb szolgaságba essék, s Erdély ne visszanyerje, sőt elveszítse a szabadságot (nec pati, ut a moderno jugo in duriorem servitutem incidat, ne tam recuperata, quam amissa libertas Transilvaniae videatur).

Csudálkozik András, hogy a magyar mágnások semmit sem sejtenek, a mi nagy veszedelmet hozhat reánk, úgymond. Hát ha mitsem fognának helyeselni, a min a császár a fejedelemmel alkudozik. Erdélyország sem fog beléegyezni abba, a mit a fejedelem Cariglio által tárgyal (nec Transilvania unquam consentiet ad ea omnia

quae illustriss. princeps per Reverentiam vestram tractat). «Úgy látszik, nagyon különbözünk (t. i. Cariglio) a tanácsurak és a főnemesség nézetétől. Ezt tudtára akarom adni Tisztelendőségednek, mert engemet nagyon aggaszt. (Reverentiae Vestrae significanda haec duxi, nam me valde affligunt).»

Még érdekesebb Teuffenbach levele Mátyás főherczeghez. Neki is írt volt a kárdinális, kit a főkapitány, rövid beszélgetésből, okos, szerény, értelmes 30 éves fiatal embernek talál. Teuffenbach is helyteleníti, hogy országot és vért érdeklő, *nagy dologban idegen és tapasztalatlan papok járnak el, kik egyedül saját hasznukat keresik.* Íme azelőtt tíz évvel Possevinus is a naidovani ügyben mind István királyt, mind a császári felséget megkárosította. Carillio Alfonz reá vette az erdélyi vajdát, tegye utasításába, *hogy a pápa közbejárására ő felsége Zsigmondnak és örököseinek tulajdonul engedje által Erdélyt,* a mi pedig a rendek beléegyezése nélkül meg nem történhetik. — Nem papi, hanem nagytekintetű más férfiakat kell az ilyen dolgok meghányására alkalmazni.

Azt is jelentette Teuffenbachnak a kárdinális, hogy testvérbátyja, Boldizsár, saját költségével nagy Oláhország elnyerésére törekszik, nem a Moldováéra, melynek vajdája Áron, keresztyénes és a császárnak hű embere. Nem kis reménye is volna Boldizsárnak a végrehajtásra: csak ő felsége ne legyen ellene. Oláhország, *mint azelőtt, úgy ezután is a magyar koronához fog tartozni*; Boldizsár pedig ő felségének hű vazallusa lesz. De Teuffenbach kétkedik, vajjon időszerinti volna-e most «utcunque» barátokat nyilt ellenségekké tenni; az nagyon meggondolható. (A levelet Megyaszón 1594. április 15 írta Teuffenbach, a táborba való útjában lévén.)[451]

1594 tavaszán Carillio a császári udvarról nagy ígéretekkel jöve vissza Erdélybe a szövetség megkötésére. A fejedelem május 12-re országgyűlést hirdet Tordára; a tanácsurak legtöbbje azonban nagyobb veszedelmet lát Erdélyre nézve, ha nyiltan föllépnek ellenségül a török ellen, mint a mennyi hasznot Rudolf ígérhet. A júniusi országgyűlésen sem boldogul a fejedelem, ámbár személyesen felszólalt a rendek előtt. Július 1-re újabb, még pedig fegyveres országgyűlést hirdet Fehérvárra, a hová azonban csak a tanácsurak, főispánok és főnemesek gyűlnek, a közrendek pedig Tordán, a Keresztes-mezőn táboroznak. A közben Carillio Prágából az *aranygyapjas-renddel* érkezik vissza, mi Báthori Zsigmondot annyira megerősíti szándékában, hogy most már megesküszik a török barátság felbontására s a németekkel való szövetkezésre. Azon költött hírre, hogy a tatárok beütöttek Erdélybe, Báthori Boldizsár és több tanácsúr kiviszik Zsigmondnál, hogy a kéznél levő sereget, Kovacsóczy János, a kanczellár testvérének vezérlése alatt, a határra küldje. A testőreitől megfosztott fejedelmet most azzal ijesztik, hogy élete forog veszedelemben. Zsigmondon győz a félelem, a fejedelemséget Boldizsárnak engedi által, s Kővárra megyen. Itt biztosságban érezvén magát, mindjárt megbánja, hogy oly könnyen »kimosdott a fejedelemségből». Magához hivatja nagybátyját, Bocskai István váradi kapitányt, Geszti Ferenczet, a dévai várból, Kornis Gáspárt Husztról és Keresztúri Zsigmondot, kővári kapitányt, kik leveleket küldöznek széjjel, hogy Báthori Zsigmond visszatér a fejedelemségbe. A főúri összeesküvésnek ellenei a Kolozsvárott gyűlésező fejedelempárti kisnemesség, a székelység és szászság, mely utóbbinak élén Süveg Albert szebeni polgármester áll vala, zúgni kezdének, hogy ki

az oka a fejedelem kimenetelének; hogy «valaki oka, meghozzák, helyre állassák, mert így s amúgy lészen dolga».[452]

Zsigmond augusztus 8-án bevonula Kolozsvárra; feloszlatá az országgyűlést s 20-ára hirdete újat. Időközben Monostorra költözék s ott Bocskaival és Gesztivel főzé ki a pokoli tervet, az ellenzéki főuraknak, köztük rokonainak is megöletésére.

Az országgyűlés együttlétében, augusztus 28-án vasárnap, a fejedelmet a misére kisérendő urak összegyűlnek, s ott Király Albert, a kék drabantok hadnagya, fegyveresek élén, elfogatja a *tanácsurak közül:* Báthori Boldizsárt, Kendy Sándort, Kovacsóczy Farkast, Ifjú Jánost, Kendy Ferenczet, a Sándor atyjafiát, Senyei Pongráczot és Vas Györgyöt. *A főrendek közül:* Kendy Gábort, Forró Jánost, Bornemisza Jánost, Gerendi Jánost, Lónyai Albertet, Szalánczy Györgyöt, Szilvási Boldizsárt, Gávai Miklóst. Az elítéltek között a távollevő Báthori István s a Lengyelországban élő Báthori András kardinális s mások is vannak. Augusztus 30-án a fejedelem az ablakából nézé az első kivégzéseket; Báthori Boldizsár és Kovacsóczy Farkas szamosújvári fogságban, mások másutt öletének meg. Többen a megnevezettek közül, mint Senyei Pongrácz stb. életben maradnak és még szerepelnek is. A kivégzettek és elítéltek vagyona mind lefoglaltaték; most már van pénze a hadakozásra a boldogtalan fejedelemnek.[453]

Forduljunk Havaselföld és Moldova történeteire, a mint azokat Balčescu Miklós, híres rumun historikus, előadja, lehető híven követvén őt.[454]

A poesis Mihálya.

«Kinyitom a szent könyvet, a melyben be van jegyezve Romániának dicsősége; hadd lássanak fiai néhány lapot őseink hősies életéből — így kezdi meg Balčescu. Meg akarom mutatni azon óriási csatákat a nemzeti nagyságért és egységért, a melyekkel a románok (azaz rumunok) leghíresebb és legnagyobb vajdájok vezérlése alatt fejezték be a XVI. századot. Csak nyolcz évre (1593—1601) terjed elbeszélésem: ámde a rumunok történeteiben ezek leggazdagabbak vitéz tettekben és csudálandó áldozatokban a hazáért. Dicső ideje a hitnek és áldozásnak! midőn elődeink a csaták helyén térden állva imádkozának a győzelem babérjaiért vagy a mártirság koronájáért; s neki bátorodva minden egyes tizet támada meg. Isten, a jogok védelmezője, megadá nekik a győzelmet: mert ő a népeknek hagyta a szabadságot, s a kik a szabadságért küzdenek, azok Istenért küzdenek.»

Nemzeti szabadság (libertatea nationale).

(1593-tól 1595. áprilisig.)

Moldovában *Áron*, Havaselföldön *Bogdán Sándor* vajdáskodnak vala. Ez utóbbi pénzen vásárolt méltóságban rabja a töröknek, megőrizve idegenektől, úgymint magyaroktól és törököktől, de gyűlölve saját népeitől, a melyeket kínoz és fosztogat. A nagy kamatra fölvett pénzek visszafizetésére janicsárok járják be az országot, szedvén az adókat; már a boérok sem valának biztosak az erőszakoskodások ellen.

A szomorú időszakban az Olton túl, Krajovában, Mihály bán vonja magára a nép csudálását és szeretetét. Petrasko vajdának (1554—1557) fia lévén, a bánságot nem-

csak a török kapzsiságtól mentegeti, hanem azt jó igazgatás által boldogítja is. Mihálytól várja tehát a nép a zsarnok kormánytól való felszabadítását. Azért félni is kezd tőle Sándor vajda, s el akarja veszteni. Mihály menekülni szándékozik Konstantinápolyba, a hova ipja, Ion vesztier, híjja. De útjában elfogják Sándor emberei s Bukurestbe viszik. A vesztőhelyen Mihály oly bátran néz a hóhér szemébe, hogy az ijjedtiben elejti kardját; ilyen embert ő meg nem ölhet. «Azonképen a régi nagy időben a cimber barbár Marius nagyságától ijede meg s nem meré megölni azt, a ki összetörte volt cimber népét (astfelu in čele mari timpuri betrăne unu Cimbru bărbaru se infiora de vederea mareța a luĭ Mariu, ši nu îndraznĭ să uccidă pe čelu, če sdrobise totŭ nimul lui). A nép és boérok látva ezt, nekiesének Sándor vajdának, hogy ne végeztesse ki. Sándor enged a kérésnek; de Mihály nem bízik a zsarnokban. Erdélybe fut Báthori Zsigmond udvarára, kitől Báthori Boldizsár közbenjárására ajánlólevelet kap Szinán nagyvezérhez, hogy neveztesse ki havaseli vajdává, mely ajánlást az angol követ, Barton Eduárd, is pártolt. Ekkor havaseli boérok is panaszszal jelennek meg Konstantinápolyban Sándor vajda ellen, kik hasonlóképen Mihálynak kineveztetését kérik, kit, úgy mondják, az egész nép óhajt.

De csak pénzért esik meg a kinevezés. Mihály tehát ipja hitelére 400,000 forintot (patru sute miĭ florinți) kölcsönöz török, görög és zsidó hitelezőktől; s így megkapja a szultántól a zászlót és kardot, a vajdaság jelvényeit; de hadsereget nem kap, a melyet a boérok kértek; mert ha az összes nép óhajtja Mihályt, ennek nem kell sereg Sándornak elhajtására, úgy vélekedik a szultán.

Mihály tehát 1592-ben tér vissza hazájába. Bogdán Sándor megtudván letételét (mazilia-su), Konstantinápolyba fordul, hol azután 1597 pünkösd napján, Mogilu Jeremiás moldovai vajda ösztönzésére, a ki ellen dolgozott volt, a szultán fényesen felöltöztetvén, tengerbe fulasztá (din porunca Sultanului fuluatŭ din casa sa ši in haine deparada domnesči asvirlitu in mare).

1593-ban kezd uralkodni Mihály: de nyomja az adósság; hogy segítsen országán, melyet a török fosztogat, a ki mecseteket is épitget már a városokban? A Sándornak hitelezőin kívül 4000 janicsár és török lovassági tiszt kóborol alá-fel; sőt a régi szokás szerint találkoznak boérok, kik aláássák Mihály székét a szultánnál. Ezen helyzetben minden más ember kétségbe esett volna: de Mihály nem esik abba. Ő ki fogja szabadítani hazáját a török járomból, a minek a körülmények is kedveznek.

A török hatalom Szulejmán után hanyatlani kezde. 1575 óta a gyenge és babonás hitű III. Murad uralkodik. Habár Rudolf császár-király nem sokkal többet ér Muradnál, mégis követei Rómába járnak, maga meg a regensburgi birodalmi gyűlésen sürgeti a török elleni háborút. VIII. Kelemen pápa követei pedig nemcsak az olasz fejedelmektől, hanem a moszkvai czártól is segítséget kérnek. Denona Corneliusnak meg volt hagyva, Moszkvából Erdélybe menjen, hogy Báthori Zsigmondot és Áront, a moldvai vajdát is, a közvállalatra bírja. De Mihályhoz ne menjen, válságos lévén az ő állapota; különben is szándékai felől bizonyosak valának (fiind sigurî de scopurile sale). Tehát csak az erdélyi fejedelem hasson reá, hogy minél előbb tanácskozzék a boérokkal és népével komoly szövetség kötéséről, mely által megmenthesse magát.[455]

A regensburgi gyűlés 1594. évi június 2-án 20,000 gyalogot és 5000 lovast igér. A császár-királynak, valamint a brandenburgi és szász választó fejedelmek követei Lengyelországot is felszólítják a török elleni háborúra: de Zamoiski, a ki gyűlöli a németeket (care ură pe Nemţi) kiviszi, hogy a követek kivánsága nem teljesült. Szerencsésebben jár a császár-király Erdélyben Báthori Zsigmondnál. Ennek konstantinápolyi követe, Sennyei előtt Szinán előszámlálta volt győzelmeit, hozzátevén, hogy jövő tavaszszal Bécsnek és Prágának elfoglalására fog indulni. S midőn Báthori Zsigmondnak egy másik követe, Ravazdi György, arra kérte Szinánt, hogy a János Zsigmond idejében volt adónál nagyobbat ne követeljen Erdélytől: Hallgass kutya! riada reá a nagyvezir, János Zsigmond mintegy fia volt a szultánnak: de *az, a ki most kormányozza Erdélyt*, *annak szolgája*. Ez, s még inkább azon parancs, hogy 50,000 emberrel egyesüljön a török sereggel Nándorfejérvárnál, megijeszti Báthorit s hajlandóvá teszi a császár-királylyal egyesülni, a mire különben is Carillio Alfonz jezsuita folyvást ösztönözi. Láttuk, hogy az erdélyi rendek többsége irtózott a törökkel való háborútól; láttuk, mint verte le az ellenkezést a fejedelem. Pénze lévén az elkobzásokból, 40,000 embert indít Temesvár alá, s Teuffenbach kassai parancsolónak írja, hogy seregével közeledjék Erdélyhez.

Azonban Szinán felette nagy erővel, a melyhez Gazi-Gerej hám is 40,000-rel csatlakozott volt, Magyarországba tör, s Veszprémet, Palotát, Győrt elfoglalván, Komáromnak fordúl, hogy annak megvétele után Bécsnek megszállásához fogjon. A fényes győzelmeket, melyek Szinánnak gőgjét, de nyugati Európának ijedelmét nagyobbítják, «egyszeribe megállítá egy új keresztyén társnak

feltámadása, a ki hatalmas kardjával a győzelmet Krisztus zászlóinak szerezte meg. Ez a dicsőséges társ a rumun nemzet, mely most hadvezért tálalt, a milyen volt Mircse, Drakul, Hunyadi és István.»

A palotájába zárkozó Mihály álmát népének kiáltozása háborgatja. Elvonulva éjjel nappal azon gondolkozik, hogy mentse meg a nemzetét. Lesi a híreket Magyarországból; örvend a keresztyének győzelmein s búsul azoknak veszteségein. Országának bajait a tatár sereg átvonúlása nevelé 1693-ban, mely Magyarországnak tartott. Már zúgolódik a nép, kész az ura ellen is támadni, ha ez a török ellen nem támad. Mihály tehát *a nagy és kis boérokat* összehívja, eleikbe tárja az ország szenvedéseit a zsarnok töröktől, s megmutatja, hogy megmentésökre más eszköz nincsen, mint a fegyverfogás. (Elu strinse atunči o adunare de toți boerii mari ši miči din țerra stb.)

Egy hanggal elfogadják Mihály véleményét, s azonnal háborúra készülnek. A vajda pedig Buzescu Rad kulcsárt követűl indítja Báthori Zsigmondhoz, s Buzescu Stroét asztalnokot Áron vajdához Moldovába. Báthori Zsigmond feleletét Jósika Istvántól és Sennyei Pongrácztól, Áron pedig egy boértól küldi. Tehát Bukurestben 1594. november 5-én támadó és védő szövetséget kötnek, mely szerint 2000 vitéz, Horváth Mihály és Békes István alatt, készen álljon Havaselföld határán, míg meghíjja Mihály. De a szövetséges fejedelmek panaszaikat is küldik a szultánhoz, hogy orvosolja meg sérelmeiket, s változtassa meg a rendszert. Felelet helyett 3000 janicsár jő be Havaselföldre, behajtani az adót. Ezentúl már nincsen helye a késésnek.

Elhatározza Mihály, hogy november 13-án a törököket mind Havaselföldön, mind Moldovában megölik; a mi

meg is történt. Két nappal azután, november 15-én, Mihály az erdélyiekkel együtt Dsurdsevo (Szent György) alá siet, azt megveszi, vagy 3000 törököt megölvén. Onnan visszatérvén, Bukurest mellett táborba szállítja a seregét.

Most híre érkezik, hogy egy emir 2000 gyaloggal és 500 spahival jő be az országba. Mintha mi sem történt volna, az emír csendesen Bukurest mellett egy monostorba száll. Kérdést intéz Mihályhoz, hogy béke idején miért tart fegyverben annyi magyart? Mert, azt feleli Mihály, az elűzött vajdának fia, Péter, őt ki akarja vetni a székéből, s a míg azt el nem bírja fogni, addig tartja az idegen sereget. Az emir úgy tetteti magát, mintha elhinné, sőt ajándékot is küld Mihálynak s elfogad ettől. De a reá következő éjszaka Mihály körülfogja a monostort, azt felgyújtja s egy lábig levágja az álmukból felriadt törököket. A dús zsákmányt a seregnek osztja ki.

A magyar segéd-csapatok egyetnemértő vezérei, Horváth Mihály és Békes István ellen kifogásai lévén Mihály vajdának, ez visszaküldé azokat Báthori Zsigmond fejedelemnek, ki az ott maradt csapatok vezérévé a gömöri születésű Király Albertet választá meg. Ez már István király alatt tűnt volt ki az orosz háborúban. Mihály és Király új hadjáraton Flocsi várost veszik meg 1594. deczember 10-én. Azután Mihály a megfagyott Dunán kél által, Hirsovához közeledvén, melyet I. Lajos magyar király kőfallal körülkerített volt. A Duna jegén januárius 1-sején erős viadal lesz, melyben a rumunok győznek, s azután létrákon jutnak fel Hirsovába, s azt kizsákmányolván, Szilisztriát is megveszik.

Mihálynak ezen győzelmei nagyon megzavarják a Magyarországon folyó török hadmíveleteket. Havaselföld egymaga — úgymond Balčescu — 100,000 scudot vagy

70,000 aranyat fizet vala évenként a Fényes-kapunak, de a sok ajándékkal együtt az adó 300,000 aranyra rúgott; ezenkívül évenként 10,000 kilo gabonát, ugyanannyi árpát, 2000 lovat, mézet és egyebet adott. Moldova 62,000 scudot fizet vala évenként a Fényes-kapunak, s 20 négyökrös szekeret, 50 kanczát s mézet a tatár hámnak;[456] az erdélyi fejedelem pedig 15,000 czechinát (aranyat). Ez az adó elmaradván, a török birodalomban pénz híja mutatkozék. Különben is Havaselföld és Moldova gabonatárai lévén Konstantinápolynak, azok lázadását tehát mennél hamarább el kell fojtani. A szultán kiteszi Mihályt s vajdává Bogdánt, a Szász Jankula vajda fiát (törökül bej-zade = bej-fi) nevezi ki. Jankula ugyanis három év és hét hóig (1570—1574) ült volt Moldovának vajdai székén, kinek fejét vételé azután Lvovban (Lembergben) István király. Az ifjú Bogdán anyjával és leánytestvéreivel együtt Konstantinápolyban tartózkodván, most Musztafa basa parancsot vőn a szultántól, hogy azt török és tatár sereggel vigye Havaselföldre.

Ezt megtudván Mihály, a Dunához siet, s győz a tatárokon és törökökön januárius 8., 14. és 23.-án, úgy hogy 25.-én Ruscsuk alá mehete, a hol Musztafa hiába kisérel új csatát, mert maga is elesik. Ifjú Bogdán szerencsésen megmenekül Konstantinápolyba, de itt 1597-ben Movila Jeremiás fondorkodásai következtében a törökök tengerbe fulaszták.[457]

Most Mihály Bukurestbe megyen, de a magyar és kozák csapatokat meg számos rumunt ott hagy Király Albert vezérlése alatt, ki Drinápolyig száguldoza és sértetlenül tére vissza temérdek zsákmánynyal. Más vezér, Mihalcea, Szilistriát, Brailát égeté fel, Hirsováig terjesztvén pusztításait. Ugyancsak ebben a januárius hóban

tudák meg, hogy Szinán Magyarországból jövén, Nándorfejérvárról Konstantinápoly felé indul. Meglepik a rumunok s elveszik tőle a dús zsákmányt. Geszty Ferencz, erdélyi csapatait a rumunokkal egyesítvén, a thrákiai hegyeken által ijedelmet terjeszt egész Konstantinápolyig.

A moldovai Áron azon 1594. évben hasonlóképen szerencsésen hadakozék, segítsége lévén Báthori Zsigmondtól Becse András vezérlése alatt, ki azonban Bendert hiába támadta meg. Mégis a tatárok nagy veszteséget szenvedének 1595 januárius és februárius havában.

A győzelmek által bátorítva, a két vajda tudósítja az erdélyi fejedelmet, hogy ha az igéret szerint az erdélyi összes hadsereggel hozzájok csatlakozik februárius 29-ig, ők Konstantinápolynak indulnak, mert a török birodalom keresztyén népei már fellázadtak, vagy készek a lázadásra.

De Báthori Zsigmondot házassági ügy foglalja el. Carrillo Alfonz meghozta volt Rudolf császár-királynak igéretét, hogy Mária Krisztiernát, Károly főherczeg leányát, Zsigmondhoz adja férjhez. Ez Bocskai István vezérlése alatt fényes követséget indít Rudolfhoz. Bocskai deczember 14-én (1594) érkezik Bécsbe s januárius 12-én (1595) Prágába, mindenütt nagy kitüntetéssel fogadva.

Itt januárius 28-án lőn szerződés Rudolf és Báthori Zsigmond között, melynél fogva

csak egyetértéssel teszik le a fegyvert és kötnek békét a törökkel, mely Havaselföldre és Moldovára is kiterjed;

hogy Erdély és Magyarország részei, úgy a mint János király, István és Kristóf vajda-fejedelmek birták volt, *örökös birodalma Zsigmondnak*, ki az «illustrissimus» czímet kapja. De Zsigmond és férfi örökösei Rudolfot és örököseit, mint Magyarország királyait, fő-felségeiknek

ismerik el. Ha Zsigmondnak nem talál örököse lenni, a miről, hír szerint, a felhatalmazott szerződők bizonyosak valának, Erdély és Magyarország részei visszaesnek a magyar királyok birtokába stb.

A Mária Krisztiernával való összekelést Gráczban, márczius elején, Bocskai István «per procuram» tartá meg Maximilián jelenlétében.

Azalatt a két vajda győzelmes hadakozását folytatá. Áron és segédcsapatai megveszik Kiliát, Bendert, Neszterfejérvárat. Mihály Iszmailt veszi meg, a hol 70 ágyút talál, kettőt Ferdinánd király, más kettőt Hunyadi János czímerével. Ezt a négy ágyút Mihály Erdélybe küldé ajándékul Zsigmondnak.

A szultán ismét valami István nevűt akar havaseli vajdává tenni, s azt török-tatár sereggel indítja el. Megtudván ezt Mihály, Király Albertet küldi az ellenség eleibe, a ki márczius 16-án legyőzi s azután Tuturkaját veszi meg; Mihalceu pedig Brailát kezdi vívni; Király is oda siet. Április 10-én megadja magát a brailai őrség, azon kikötéssel, hogy holmiját szabadon elviheti. Hajókra rakják tehát az ingó-bingó vagyont: de az oláhok, a zsákmányt áhitozván, a szegény törökökre rohannak. Kara-Muhamet bej látván ezt: Hazugok! kiáltja, van-e vallás, mely megengedi, a mit ti tesztek? Ekkor Király Albert és a seregnek más fejel fegyveres kézzel állíták meg a keresztyéneket, meg is ölvén némelyeket, hogy ne bántsák a törököket. (Atunči Albertŭ Kiraly cu čelel-alte capese ale armateî puseră mâna pe săbii spre a opri pe creštini de a maltrata pe Turci.)

Míg oly hősiesen harczolt Mihály a külső ellenséggel, hazájában belső ellenség támada. Valának a boérok között, a kik kiváltságaikat féltvén Mihálytól, ennek meg-

buktatására a törököt akarták behívni. Manta, krajovai bán, az elégedetlenek feje, már 5000 szerbet fogadott volt Krajovába. Mihály seregét, Király Albert vezérlése alatt, eloszlatá: de a vajda kegyelmesen bánék Mantával is. Krajovából Nikápolynak fordúl Király, melyet felgyújt. De Farkast 3000-nyi seregével «két rumun csalá meg, kiket a törökök 2000 aszperrel megvesztegettek, hogy 30,000 török körülfoghata. Csak maga menekülhete.» (Farkas fu inšelatŭ de duoĭ custodĭ români cumparaţi de Turči cu 2000 aspri.)

Braila megvétele fejezé be az 1595. évbeli dicsőséges téli hadakozást, *melynek talán nincsen mása a világ történelmében* (fora sémĕnŭ póte in istoria lumei).

Kalugeréni.

(1595 áprilisétől deczemberéig.)

A visszatérő Szinán nagyvezir megtudván a keresztyén fejedelmek szövetkezését a török ellen, Nándorfejérvárott békeajánlatot tőn Rudolfnak, de teljesíthetetlen föltételek mellett. Viszontag Rudolf nagyhatalmazottai is békekötésre csak úgy állanának reá, ha Szinán minden elfoglalt várat visszaad s a Fényes-kapu lemond jogtalan igényeiről Havaselföldre és Moldovára, *melyek régi feudatarius tartományai a magyar koronának* (ţerri vecchi feudatare ale corónei Ungariei).

Ilyen békekötésre még nem hajlandó a török, jóllehet babonás félelem uralkodik vala Konstantinápolyban, s a birodalom vesztét is jósolják, mit Balčescu bőven elbeszél.

III. Murad 1595 január 15-én meghal; utóda III. Mohammed öcscseinek megöletésével kezdi meg ural-

kodását. Februárius 16-án kiteszi Szinánt hivatalából s Ferhadot, Szinán ellenségét, nevezi ki nagyvezirnek. Ez divánt tart, a felől tanácskozván, Magyarország vagy Havaselföld legyen-e az új hadjáratnak czélja. A divánkodók Havaselföldet tűzik ki. Ruscsuk legyen a gyülekező hadaknak találkozója. De Szinán barátai mozgalmat támasztanak Konstantinápolyban, melyet Ferhad csak pénzzel és a janicsárok dédelgetésével nyomhat el. Maga április 26-án indul ki a városból, annak őrizetére Ibrahim basát hagyván, ki azonban neki titkos ellensége, hamis hírekkel tartván a szultánt Ferhad megbuktatására.

Ez május 13-án Drinápolyban Havaselföldet és Moldovát török tartományoknak nyilatkoztatja ki; annak basájává Szatirdsi Mehemetet, ezévé Dsáfert teszi.

Ez időtájban Báthori Zsigmond egyik jeles vezérét, Borbély Györgyöt, Karánsebes és Lugos elfoglalására indítá, ki is némi kudarcz után, szaporított sereggel, a temesvári basán győz s a gyulai és csanádi beyeket fogolylyá teszi.

Rudolf meg 1595 február 8-ára Pozsonyban, s február 9-én Prágában tart országgyűlést, katonát és pénzt kérvén és kapván a török háborúnak folytatására. Épen ekkor az erdélyiek, havaseliek és moldovaiak szövetsége felbomlott volna, ha Mihálynak eszessége el nem hárítja a szerencsétlenséget. Báthori Zsigmond ugyanis *magát felséges úr gyanánt kezdé viselni, Erdély, Havaselföld és Moldova fejedelmének czímét vevén fel, tehát szövetséges társait vazallusainak tekintvén.*

«Az idők viszontagságai külön-külön tartománynyá tették ugyan Erdélyt, Havaselföldet (Valachiát) és Moldovát: de azoknak minden fejedelme, a ki elég hatal-

mas vala, a különvált három tartományt ismét egyesíteni, tehát megújítani szándékozék a dák királyságot. Erre a rumunokat azon óhajtás ösztönzi vala, hogy megteremtsék alkotmányos egységüket, hogy a nyelv és vér szerinti testvérek egyesüljenek. A magyarokat ellenben csak a régi és állandó kívánság ösztönzötte, hogy megalapítsák felséges jogukat az egész rumun nemzeten, azt láb alá tiporván, s birodalmukat a Fekete-tengerig terjesztvén. A rumunok és magyarok ellenkező czélú küzdelmei egyfelől meghiusították a dák királyságnak új feltámadását, másfelől a nemzeti versengés közös rabságba juttatta mindkettejét.»[458]

A meggondolatlan Báthori a szinte elaludt nemzetiségi gyűlöletet újra felgyújtá. Nagyravágyó czélja még Oláhországban és Moldovában is pártolókra talált.

Áronnak érdeme nem kicsi, hogy feltámadt a török ellen: ámde a moldovai boérok nem felejtették el zsarnokságát. Báthori Zsigmond tudtával összeesküvének Áron ellen; fejök vala Razvan aga, a vajdai magyar testőrzők kapitánya (Razvanŭ ce commanda guardia de unguri a ačestui domnu). Azon oknál fogva, hogy levelek bizonyítják Áron egyetértését a törökkel, és Báthori András kardinálissal, — a mely leveleket, Balčescu szerint, nem látott senki, — Zsigmond sereget küld Moldovába Kornis Gáspár és Daczó Ferencz vezérlése alatt; Jassyban Razvannal együtt elfogják Áront, nejét és fiait, 1595 ápril 23-án Erdélybe viszik s Vinczben zárják el, a hol 1597-ben meg is halt. Zsigmond moldovai vajdává Razvánt nevezi ki, czigány atyának a fiát, ki Lengyelországban Báthori István seregében magát kitüntette, onnan moldovai szolgálatba lépett s mint moldvai követ, 1593-ban Zsigmond udvarába is jutott volt.

Zsigmond mentegető levelet íra Zamoiski sógorának, hogy kénytelen volt úgy bánni Áronnal; de Zamoiski azt feleli: jobb lett volna előbb a lengyel királynak tanácsát megtudni. «Báthori nagyravágyása tehát a lengyelek régi kivánságát is fölébreszté Moldova elfoglalására.»

Mihály, el lévén Ferhad basa berontása ellen, hazájának védelmében foglalva, hallá meg a Moldovában történteket. Lehetetlen Zsigmond ellen támadnia, a kinek segedelmére most van legnagyobb szüksége. Sőt félnie kell, hogy Zsigmond még el is árulja őt a töröknek. Valóban Ibrahim csausz kaftánt és leveleket viszen a szultántól és a temesvári basától, melyekben igérik, hogy a szultán «királyi czím» alatt el fogja ismerni Zsigmondnak uralkodását a három tartományon, s a 15,000 czechin helyett csak 5000-et követelni adóba, ha eláll a keresztyének szövetségétől. Mi nem telhetik a változó elméjű Zsigmondtól? Hisz még a császár is márczius 7-én megintette őt, ne hagyja magát rászedni a töröktől!

Ekkor mutatá meg Mihály szellemének nagyságát. Az emberiség és keresztyénség javára kész lemondani függetlenségéről, saját és hazája jogairól. Az összehívott gyűlés is hasznosnak találja, hogy urok hódoljon Zsigmondnak, de megtartván a felségi jogokat és az ország jövedelmeit.[459] Ilyen utasítással megyen Erdélybe a követség, melynek tagjai: *Eftimie* tergovisti metropolita, *Theophil* romniki püspök, *Lukács* buzeui püspök, *Mitrea* nagy vornik, *Christea* vornik, *Dimitri* logofet, *Preda* és *Borcea*, továbbá *Dan* és *Theodos* vesztierek, *Buzescu Rad* és *Stamata* posztelnikok, *Rad* és *Vintila* klucserek. «Ezen boérok között, úgymond a krónika (?), az ördög egyenetlenséget támasztott; egyik fél megbuktatni szereti

Mihályt, a másik fél híven szolgálni neki. De ezt legyőzte amaz, s így lőn 1595 május 20-án következő szerződés:

A püspökök, boérok, Mihálylyal és az egész országgal együtt Báthori Zsigmondot és utódait választják uroknak s hűséget esküsznek neki.

Zsigmond nem lakhatván állandóan Havaselföldön, azt egy megválasztott alvajdával kormányoztatja, a kinek zászlót, buzogányt és kardot, az uralkodás jelvényeit, küldi.

Az alvajda tizenkét boérból álló tanácscsal kormányoz; de azok közt görög nem lehet. Az alvajdának jövedelmét a fejedelem határozza meg. Továbbá az alvajda többé nem nevezheti magát «Isten kegyelméből vajdának»; egy várost sem mondhat magáénak.

A fejedelem joga ítélni a boérok főbenjáró ügyeiben; az határozza meg az adót; az szerződik a külső hatalmasságokkal béke vagy háború felett.

Az erdélyi országgyűlésre havaselföldi követek is hívatnak, kik szólás és szavazás jogával bírnak, mint a többi követek.

A klérus és a kalugyerek szabadsága és jövedelmei biztosítva maradnak, a mint eddig valának; a tergovisti érsek jurisdictiója pedig minden rumun egyházra kiterjed, melyek a fejedelem országaiban vannak.

Mindezért Báthori Havaselföldnek oltalmára kötelezi magát, akármely ellenség ellen.»

«Ezen szerződés, úgymond Balčescu, az aristokratiának boszúállása volt Mihályon, a kit hiába igyekezett eltávolítani. *Hogy biztosítsák, sőt még nagyobbítsák kiváltságaikat, s Mihályt felséges úri állásáról magyar szolgai állapotra alacsonyítsák, azért árulták el a boérok és kalugyerek a rumun nemzetnek jogait, s vetették azt a magyar*

nemzetnek, ama régi ellenségének, uralkodása és felsősége alá. A szerencsétlen körülmények kényszeríték Mihályt az őt és nemzetét alacsonyító szerződésnek elfogadására: de büszke lelke azon pillanatban szörnyű boszúállást fogada a Báthori nemzetségen, tudván, hogy a rumun nép azt az emlékezetének kitörléséig gyűlöli.»

«A mint a követek hazatértek, Zsigmond buzogányt és hadi zászlót, a vajdaság jelvényeit, külde Mihálynak, ki és a boérok Palatics György, a jelvények hozója előtt, tevék le a hódolati esküt. Zsigmond ettől fogva ezt a czímet használá: Regnorum Transilvaniae, Moldaviae, Valachiae, Transalpinae et Sacri Romani imperii princeps. Európában is Dákia királyának kezdték tartani és nevezni; hisz a három tartománynak lakosai a rumunok, magyarok és szászok, Dákiának nevezik vala azokat. *Báthorinak eme meggondolatlan nagyravágyása tehát nyitotta meg a rumunok szemeit, őket arra emlékeztetvén, hogy nékiek ősi örökségök a dákiai királyság. Maguk a magyarok keltették fel a jövendő dákiai királyságba való hitet, mely ma mint rémítő kisértet fagyasztja lelkeiket.*»[460]

Ezen idő alatt Ferhad vezir Oláhország határaihoz közeledék, a tatárok pedig Moldáviát támadák meg jún. elején. Mihály magyarokból, rumunokból és kozákokból álló sereggel elűzé a tatárokat, s azután Király Albert hadából 16,000 lovast vevén magához, Födösi Gáspár vezérlete alatt, Bukarestből a Duna felé siete, útjában nevelvén csapatait. Nikápolynál általkele a Dunán, eloszlatá a híd építésére rendelt török sereget és sok zsákmánynyal tére vissza. Ebből két nagy ágyút, melyeket Győrnél nyertek volt a törökök és 16 kisebb ágyút Zsigmondnak külde Mihály. A győzelmet, úgymond Balčescu, a valónál nagyobbnak azon törökök is hirdették,

kik Ferhad vezir megbuktatását óhajtják vala. Az író tehát inkább Király Albert tudósításának hiszen, melyet az Zsigmondnak küldött, de nem mondja meg a tudósítást.

Ferhad vezir Konstantinápolyból kiindulása után hetedik héten, június közepén érkezik Ruscsukba, siettetvén a híd építését. Azonban ellenségeinek sikerül megbuktatása s július 6-án Szinán basa lesz negyedszer nagyvezirré 83 éves korában. Augusztus 5-én vonul be a ruscsuki táborba, magával hozván a Mahommed próféta zöld zászlóját is a győzelem biztosítására. Maga nagyhírű vitéz lévén, alatta a legjelesebb basák vezérlik a csapatokat. A basák között egy hitehagyott rumun, II. Sándor vajdának fia is találkozik, ki II. Mihnea vagy Mihály név alatt követte volt atyját a vajdaságban 1577—1583-ig. Zsarnoksága miatt kitétette a szultán s Tripolisba száműzte. Egy év mulva ismét mint vajda tért vissza Havaselföldre, azt öt évig (1585—1591) még gonoszabbul kínozván (chinuind o ši mai cumplitŭ aprope de činči anni). Újra kiteszi a szultán s Konstantinápolyba viteti. Mihnea az életét féltvén, mohamedánná lesz, mit a törökök vallásuk nagy győzelmének tekintettek. Most az ottoman seregnek kalauza, mely le akarja igázni hazáját.

Midőn Szinán basa Ruscsukba érkezett, Zsigmond összekelésre készül Mária Kristiernával s Mihály vajdát is meghívja vendégül. Az összekelés augusztus 7-én esik meg, a melyre Mihály — maga nem mehetvén el — Buzescu Stroét és Kalomfirescu Radot küldi illő ajándékokkal, kéretvén Zsigmondot, hogy siessen segedelmére.

Mihály egész házanépét és kincseit Nagy-Szebenbe indítja s minden gondját a haza védelmére fordítja. De

lehetetlen Moldova felől és a Duna felől egyszerre megakadályozni az ellenségnek betörését. Augusztus 19-én általkél Szinán a kész hídon. Dsurdsevoból Bukurestig a legrövidebb út síkságon viszen keresztül; csak feleútján, Kalugereninél, van hegyek közti szoros, melyben a Nezslov patak mocsárt képez. Szinán azon legrövidebb úton akar Bukurestbe jutni; Mihály meg a kalugerenii szoroson szándékozik kis (16,000) seregével a roppant (180,000) török sereget feltartóztatni. «A rumunok, úgymond Balčescu, egyszer zászlós bivalycsordát is állítának soraik eleibe», hogy nagyobbnak látszassék a seregök.[461] Csakugyan erősen feltartóztatá a szövetséges kis sereg a töméřdek nagy török sereget. Szövetségesnek mondom, mert Király Albert és magyarjai nagyon kitünnek azon *«oláh Thermopylében»*: Erdélyből 300 puskás is érkezék a csatahelyre, a mi nagy segítség vala a szorultságban.

A heves viadalt az éjszaka szakítá félbe. Szinán nagyvezir hadi tanácsot tartván, azt indítványozá, hogy török vijaletté (kormányzósággá) kell tenni Moldovát és Havaselföldet, melyek folytonosan lázadnak; hogy két várat kell épiteni, egyiket Bukurestben, másikat Tergovistben; s hogy Szatirdsi Mahommed basát nevezi ki az új török tartomány kormányzójává, minderről a szultánt értesítvén. A diván (tanács) természetesen helyeslé. Szinán magához rendelvén a Dunán túl maradt csapatokat s azt is reménylvén, hogy a hitehagyott Michnea ellenségeket támaszt Mihálynak a boérok között, ingyen sem gondolta, hogy végképen meg ne igázhassa Havaselföldet, melyet roppant seregével el fog árasztani.

Mihály vajda is attól tartván, hogy a török megkeríti seregét, visszahúzódék s augusztus 15/25-én általkele az Ardses folyón, s Vacarescinél száll táborba, nem akarván

Bukurestben időt tölteni. «Azalatt, tudta nélkül, a magyarok más idegen katonákkal együtt Bukurestet feldúlák, azon ürügyből, hogy inkább övék legyen a zsákmány, mintsem a törököké (in ačesta vreme, fora scierea lui [Mihaiu] ungurii impreuna cu alţi ostaši straini navalira in Bucuresci ši ilu jafuira sub pretextu, ca mai bine sa ieo ci acea préda decat sa cadu in manile Turčilor). Balčescu ezt minden történeti bizonyíték nélkül beszéli el, tehát alig lehet valónak tartani, mert ha való, Király Albertet, a magyar csapatok fővezérét, vagy más magyar kapitányt kellene azért felelőssé tenni; a minek azonban nincsen nyoma az elbeszélésben. Mihály maga sem látszik azt észrevenni; mert a történetíró rögtön így folytatja: «Mihály, megtudván, hogy követi az ellenség, Vacaresciből Tergovistbe húzódik, a hova augusztus 17/27-én táborba száll. Innen is tovább-tovább a hegyek közé vonul, várva-várván Báthori Zsigmondnak segítségét. Bukurestnek és Tergovistnek lakosai is *minden vagyonostul* követék a sereget a hegyek közé (se *ridicasera cu totu bunul lor* ši insočisera armatu in retragerea ci spre munţi). Tehát a magyarok nem dúlták fel Bukurestet.

Szinán nagyvezir, elfoglalván Bukurestet, a Szentháromság monostorát választá ki leendő várnak, két akkora helyet kerítvén el kőfalakkal. Munkások hija lévén, Bulgariából hozata kézműveseket. Az építés augusztus 21/31-én kezdődik, s olyan erővel folyt, hogy 13 nap alatt elkészüle. Szatirdsi-Mohammed basát hagyá ott elegendő őrizettel. Szeptember 3/12-én Tergovist felé indúla Szinán.

Tergovist öreg Mircse idejétől fogva kétszáz évig vala székhely. Most üresnek találja Szinán, s azonnal megerősítéséhez fog, mint Bukurestben egy monostort

várrá változtatván. Itt az építés 30 nap alatt végződik be. Azután a nagyvezir Mihály vajdát keresi, kit ha meggyőzött, Erdélybe fog betörni és a Magyarországon hadakozó fiával, Mohammed basával, egyesülni. Ámde az ellenkező történt.

Báthori Zsigmond valahára 14/21-én indul ki Gyula-Fejérvárról. Más napon Segesvárra jut, a hol Mihálynak a Kalughereni táborból indított követét fogadja, ki gyors segítséget kér. Megtudván a hős hadviseletet, arról azonnal Rudolfot is tudósítja. Következő napon másik jó hírt vesz, t. i. Lippa várnak a töröktől való elfoglalását, melyet Borbély vitézsége hajtott végre. Nagyobb megelégedésére szolgálhata még egy harmadik hír is, hogy a tatárokat, kik Moldován keresztül Erdélybe szándékoztak volt betörni, a Deneper mellett a muszkák és kozákok törték meg; az előre küldött csapatjokat pedig a moldvaiak és oláhok szórták szélylyel.

Szász-Sebesről Zsigmond követeket külde a nyolcz székely székbe, hogy fegyvert fogjanak a székelyek. Azok meg azt felelék, hogy míg vissza nem kapják a tőlök elvett szabadságot, addig nem mozdúlnak meg. «A székelyek kivánsága zavarba ejté Zsigmondot, mert, természetesen, a nemesek felé hajlik vala, kik bizalommal keltek fel mellette, s a kiket nem akarhata így megjutalmazni, hogy tőlök elvegye a jobbágyoktól járó jövedelmet. Attól is tart vala Zsigmond, hogy visszaadván a székelyek szabadságát, rossz példát mutat a többi jobbágyoknak is, kik hasonlóképen szabadságot kérnének tőle s fellázadnának a nemesek ellen. De a haza érdeke, és az ellenség fenyegetése hathatósabban szólalván fel, mint az aristokratiának érdeke, Zsigmond engede, s a székelyek visszanyerék szabadságukat.»

Szász-Sebesről Báthori Feketehalomra vonul, a hová az új kalendáriom szerint október 4-ére érkezik. 14,755 fegyveres székely csatlakozik hozzá. Zsigmond az ő táborukban hirdeti ki a székely szabadságot, azt esküvel is megerősítvén. Erre 40,000-re szaporodik a székelyek fegyveres száma. Ebből 16,000 marad hon a haza védelmére a lengyelek ellen, kik Moldova felől törhetnének be. A nemesség tábora 13,000-et számlál; a porosz Veicher János 16,000 lovast hoz; Báthorinak magának van 300 kozákja; Bocskay 800 lándzsást és 1700 íjast visz Nagy-Váradról; a szászok költségén 4000 gyalog gyűl oda. Az egyesült sereggel Zsigmond a törcsvári szorosba vonul, a hol Razván István moldovai vajda 2300 gyaloggal, 800 lovassal s 22 ágyúval csatlakozik hozzá. Razván nem jöhetett egyenesen a székelyekhez, mert útját lengyelek állották, kiket el kellett hajtani. De Razván sarkán az a hír is érkezik, hogy Zamoiski hetman, meghallván Razvánnak távozását, királyának tudta nélkül, Moldovába tört be, s Movila Jeremiást tette vajdává. Felette alkalmatlan hír Báthorira és Razvánra nézve: de az nem tartóztathatja vissza, mert Szinán basa közeledik, s a székelyek nyugtalanok, minthogy még nem kapták meg a szabadságukat megerősítő oklevelet.

A hártyán írt oklevelet kézhez vevén a székelyek, előre mennek Havaselföldre, de parancsuk lévén, mit sem tenni, míg Zsigmond ott nem lesz a seregével, Mihály kénytelen azt megvárni.

Végre október 7-én Zsigmond kilencz csapatra osztván a seregét, a Kárpátokon keresztül hata, s a havaselföldi Bucaru szorosaiban száll táborba. Míg a sátrakat felállítják, a királyi hegy (Königsstein, pétra craiului) felől nagy keselyű-sas repdes a tábor felett s azután Zsigmond sátorára

leereszkedik. Ezt nagy csudának, egyszersmind a győzelem jelentésének tartják; a jezsuiták pedig, kik Báthori körül valának, vallásuk terjesztésére is alkalmazzák. «Carillio Alfonz azt írá akkor Bucaruból Erdélybe, hogy sokan az isteni csudát látván, a pápista vallásra tértek (Alfonso Carilio seria atunci de la Bucaru in Ardélu, ca mulți, vedĕnd ačesta minune dumnedeésca au venita la credința papistăséasca).»

Míg itt táborozik Báthori, a rég várt császári segítség Raybitsch Albert szilezita vezérsége alatt érkezék, kit Maximilián Kassáról küldött 1600 lovassal, és 150 kozákkal a lengyel határról. Elérkezék Piccolomini Silvio is 75 lovassal a toskaniai nagyherczegtől. Báthori eleikbe Theke Ferenczet indítá kalauzul. Mielőtt tehát Bucaruból elindúlna Báthori, serege 32,200 gyalogból, 22,200 lovasból és 54 ágyúból állott.

Általkelvén a Dimboviczán, Stoienesci falunál találkozik Mihály vajdának 18,000 katonát és 22 ágyút számláló seregével. Közel egymáshoz áll itt a keresztyén és török sereg; az harczi vágytól buzdulva, ez a kalugherenii tapasztalás után megfélemlítve. Október 15-én napfelkeltekor égi jel is bátorítá a keresztyéneket, t. i. a táboruk felett tündöklő üstökös csillag.

Még az nap a sereg Tergovisthez közeledék, két ligára a Szinán táborától. A nagyvezir egy hegyről szemlélvén a keresztyén sereget, s azt sokkal nagyobbnak, mint gondolta volt, látván, annak híre is terjedvén, hogy Maximilián főherczeg is útban van, hadi tanácsot tarta, mely azt határozza, hogy Ali basa maradjon Tergovistnek védelmére, a déréksereg pedig vonuljon visszafelé. Mert mennél tovább halad el a mérkőző csata, annál előbb fogy el a kizsákmányolt országban a keresztyén sereg-

nek élelme, mely azonképen fog gyengülni, a mint inkább-inkább távozik Erdélytől. Szinán tehát Bukurest felé huzódik vissza.

Báthori október 16-án csatára készül, nem tudván, hogy Szinán már útban van Bukurest felé, s Bocskai Istvánt nevezi ki fővezérnek, nem annyira ismeretes hadi jelessége miatt, hanem inkább azért, mert anyai-nagybátyja s az erdélyi nemesek közt gazdagság és tekintély által kitűnő vala. A csatarend következő lőn: Mihály vajda 4000 lándzsás lovassal, Király Albert csapatai és Csáki István lovasai teszik az előremenő hadat. A jobbszárnyat 10,000 lándzsás, ugyanannyi képezi a balszárnyat. A középen van a gyalogság és Zsigmond székely testőrsége. Utána jő a német lovasság, s végre a podgyászos szekerek.

Most két keresztyén jelenik meg a török seregből, azzal a hírrel, hogy Szinán basa Tergovist védelmére Ali basát és a hitehagyott Mihneát rendelvén, maga a derék sereggel Bukurest felé halad. Alig merik hinni a keresztyén vezérek. Némely erdélyi tábornok, bízván vitézségében, azt tanácsolá, hogy Tergovistet mellőzvén, rögtön a török után kell sietni, s a hol lehet, vele megütközni. De Mihály vajda és Király Albert azon véleményben valának, hogy nem jó hátuk megett hagyni Tergovistben a török őrizetet, mely felfoghatná az Erdélyből jövő hadi szereket. Piccolomini Silvio is hosszú beszéddel (melyet hol vett, az író nem mondja meg) Tergovistnek megvételét tanácsolván, a keresztyén sereg október 17-én Tergovist alá jut. De fáradsággal, a székelyek feláldozó vitézséggel veszik meg a monostoros várat, a Báthori István királytól feltalált tüzes golyók segítsége mellett (arucand ghiulele arse de čele inventate de craiul Stefanu

Bathori). Ali basa és Mehemet bej fogolylyá lesznek; a hitehagyott Mihnea ott vész el. Ámde a Tergovistnél töltött idő mentette meg Szinánt.

Ez már október 16-án hagyta volt el a tergovisti tábort. Megtudván, hogy Tergovist a keresztyének hatalmában van, Bukurestben sem állapodik meg, hanem az erősséget és a várost az október 20—21-ki éjszaka felgyújtatván, Sz.-György azaz Dsurdsevo felé futa, a hová három tábor-szállás után 23-án érkezett.

A keresztyén sereg csak 21-én indult el Tergovist mellől, s Báthori még most sem hivén a Szinán futását, Sennyei Miklóst és Farkas Györgyöt kémlő csapattal küldé előre. Ezek azt a hírt hozák, hogy Szinán csakugyan már Sz.-György felé siet. A keresztyén sereg a leégett Bukurestet kerülvén, más úton siete az ellenség után. Az első csapat, Mihály vajda vezér alatt 25-én érkezik Sz.-György alá, a hová Báthori Zsigmond is eljutni törekszik.

Sz.-Györgyöt (San Giorgio, oláhul Dsurdsevo) Kr. u. 1000-ben a genuaiak épiték, védszentjök nevét adván a várnak. Ezt azután 1431-ben Zsigmond császár és magyar király újra megerősíté. Attól fogva majd a törökök, majd a havaseli vajdák birták ideiglen. De 1544-ben elfoglalák a törökök s birák azt 1595-ig. Mihály vajda halála után megint a törököké lett; s maradt a drinápolyi békekötésig 1830-ban. Ezóta Dsurdsevo Havaselföldé.

Szinán basa már október 23-án Dsurdsevonál lévén, bátran átvihette volna egész megmaradt, bár rendetlen seregét a Duna másik partjára. De a tömérdek zsákmánytól, melyet tízezer szekéren hoztak, Szinán vámot akar szedetni a szultán számára. Egy felügyelőt és egy iródeákot rendel tehát a vám szedésére. Ámde 24-én a

hír Mihály vajda közeledését jelenti; vége a vámszedésnek. Szinán maga október 24—25-én éjszakán megyen a sz.-györgyi szigetről vivő hidon Ruscsukra, a janicsárokkal és a munitiónak egy részével. A többi sereg és hadiszer a Duna balpartján van még, midőn Mihály ágyúi már bömbölni kezdenek. Katona, kereskedő, marha a hídra tolakodik, s nagy számmal a vízbe vész. Most Báthori is elérkezik, s a török utóhadból egy ember sem marad életben. Itt különösen a székely gyalogság, a pixidarusok, tünteté ki rendkívüli vitézségét. (In isbênda ačesta se deosebi mai cu séma pedestrimea allesa a Secuilor, če purta numirea de *Pixidari* [suliţari] vestita de vitéza).

Miután a Sz.-György szigetre vezető híd el volt szakasztva, a moldvaiak a szigetről a Duna jobbpartjára vetett másik hidat is el akarák szakasztani, de azzal nem boldogultak. Báthori október 26-án a Tergovistben nyert török ágyúkat a szentgyörgyi várra igazítá, de a magyarok ostroma sem sikerül, mert a különben nagyon vitézek (atát de vitéza in multe rônduri), ezúttal vigyázatlanok valának. 24-én a kőfalban törés nyílik, s Piccolomini buzdítja a magyarokat és székelyeket az ostromra, kik azon pillanatban rohannak a várba, midőn a török őrizet egyezkedni készült. Szinán elszomorodva a jobbpartról nézé hadának megsemmisülését.

Itt az író szemrehányást teszen Báthorinak, hogy késedelmezése által szabadult meg Szinán basa; Báthorinak kötelessége és dicsősége lett volna megakadályozni, hogy egy török se meneküljön Havaselföldről.

Szent-Györgynek megvétele után haditanács tartaték, ha vajjon által kell-e menni a Dunán a megrettent török megsemmisítésére, vagy pedig a lengyeleket kell-e

kikergetni Moldovából? Az első nagyon veszélyesnek látszik vala, részint a télnek közeledése miatt, részint a Moldovában ülő lengyelek miatt, kik egyetértésben lévén a tatárokkal és törökökkel, Erdélyt is megtámadhatnák, mi alatt Báthori serege Bulgáriában hadakozik. Tehát a lengyelek kiűzése Moldovából előbb való. Jobb lett volna, úgy ítél Balčescu, Mihály vajdát elegendő haddal Bulgáriába küldeni, a hol ismeretes neve a keresztyén lakosokat feltámasztotta volna a török zsarnokság ellen.

Báthori, a sereget Bocskai vezérlete alatt hagyván, Piccolominivel és ennek lovagjaival Brassó felé indul; Bukurestet üresnek találja a lakosaitól. Mihály Gergitza városig kiséri. Ott Báthori megköszöni vitéz közreműködését, s a május 20-án kötött egyezségnek megváltoztatását igéri, visszaadván neki az uralkodás jogait, s magának csak a czímet tartván meg. Néhány napig időzvén itt, Bocskai és Razván is eljövének az összes sereggel. Báthori Razvánnak 2000 székelyt ád és Moldovába ereszti el, meghagyván neki, hogy mit se koczkáztasson, ha erősebbnek találja a lengyel hadat. De Razván Moldovába érkezvén, nem kerülheti el a csatát, melyben szerencsétlenül járt. Ekképen Báthori a lengyelek kiűzését Moldovából sem teljesítette.

Brassóból Gyula-Fehérvárra siet, a honnan a pápát és Rudolfot értesíti a szerencsés hadjáratról. A Báthori név mindenfelé magasztaltaték, s a kornak írói és szónokai Nagy Sándorhoz és Julius Caesarhoz hasonlítgaták.

De a fáradhatatlan Mihály még Brailát, s általkelvén a Dunán, Nikápolyt is megveszi, égetvén, dulván mindent egész Bödönig. Szerbia, Bulgária, Bosznia, Makedonia, Albania, sőt még Görögország némely részeiből is zászlója alá gyűlnek a vitézek, kik őt «Kelet csillagának» dicsői-

teni kezdék. (De atunči ele inčepură a' lu numi «Stéoa lor» de la resăritŭ.)

A földmívelők szolgasága. (Robirea ţerranului) (1595—1599).

Láttuk, hogy a császár-király a török elleni szövetségre a lengyel királyt is felszólította. A pápa is Capuai Annibal nápolyi érseket elküldé, hogy arra rábírja a királyt. 1595. február 7-én nyílik meg Krakkóban az országgyűlés, melyre Rudolf részéről Pavlovici Stanislav olmützi püspök és Berka Venczeslav, a magyar országgyűlés részéről Náprágyi Demeter aradi prépost, Szokoli Miklós és Kelemesi Mihály mint követek jelentek meg, kikhez Báthori Zsigmond követei is csatlakoztak. A lengyel király hajlandó a szövetségre; de a németeket gyűlölő Zamoiski, kinek nagy hatása vala a királyra, és erős pártja ellenezék a törökkel való 70 éves békének felbontását, István királynak mondását emlegetvén, hogy «a lengyel respublica addig tartja meg a nagyságát, a meddig békében él a törökkel». Hiába fáradozik Malespina pápai legatus is a királynál és a senatoroknál, hogy a keresztyénségnek közös ellensége ellen Lengyelország is feltámadjon. De a gyűlés csak egy bizottságot neveze ki, mely kitalálja, miképen lehetne szövetkezni a császárral; a bizottság pedig nem jutott határozatra, míg egy csausz a szultántól levelet hozott királynak, s Ferhad basától a senatusnak; kik a béke megtartását kérték, s kedvező feleletet nyertek.

Midőn Szinán basa a Dunához közeledett, s a tatárok betörése Moldovában szinte bizonyos volt, Razván vajda nem bírván a tartományát megvédelmezni, a lengyelekhez folyamodék segítségért a pogányok ellen. Azoktól

azonban azt a választ vevé, hogy ha nem védelmezheti meg a tartományát, szakassza el a keresztyénekkel való viszonyt, s vesse magát a török alá. A szorultságban levő Razván, kit különben is Báthori Zsigmond segítségül hívott, nejét és kincseit kocsikra tevén, a seregével Erdélybe mene.

Alig hogy Zamoiski megtudta Razvánnak eltávozását, királyának híre nélkül Moldovába készül betörni, a miről Szinánt tudósítja, mondván, hogy Lengyelország nem bontja fel a békét, ha ő elfoglalja Moldáviát, s ez által a lengyel határokat biztosítja a tatárok ellen. Moldova mint volt, úgy ezentúl is közbevetés lesz a lengyelek és törökök között, elhárítván az összeütközést, sőt kezessége lévén a két hatalmasság közti barátságnak.

Augusztus 27-én általkél a Neszteren Zamoiski s Chotint foglalja el. A Lengyelországba elbujdosott boérok Zamoiskihoz csatlakoznak s keresik, kit tegyenek vajdává. A jelöltek Stroici Lukács nagy logofet és a Zamoiski táborában levő Movila Jeremiás vornik. Ez Skiopu Péter vajdával 1591-ben bujdosott volt Lengyelországba s Zamoiskinak kedves emberévé lett. Azon időben Báthori Zsigmond követe, Casquida Ambrus, levelet hoz, mely felszólítja Zamoiskit, hogy ne bántsa Moldovát, mert az Zsigmondé, s a mely levél egyszersmind Szinán basának átkelését jelenti a Dunán, a ki ellen Zamoiski is hadakozék. Ámde a felelet az lőn: a moldovaiak megunták Razvánt, azért választottak más vajdát; a mi pedig a török elleni hadakozást illeti, abban ő nem határozhat, tehát a lengyel királyhoz kell fordulnia.

Jassi (Jászváros) a tatároktól el vala pusztítva, csak erős kőfalú vára áll fenn és három egyháza: görög, örmény és katholikus (azaz magyar). A választott új

vajdát Movila Jeremiást, Zamoiski a nagy (görög?) egyházba kiséri, a hol a püspök a szokott megkenést adja meg neki (unde săveršindu se ungerea običinuită.) Zamoiski pedig így apostrophálja: «Prince! lengyel sereg ültetett e székre; ugyanazon sereg, ha Isten is megengedi, fog tégedet védelmezni. Vazallusává lettél, nem mint az előtt, egy barbar zsarnoknak, hanem egy szabad és nagylelkű nép királyának. Légy tehát híve, s mutasd meg minden tetted által».

Lengyelországban nem nagyon helyeslék a Zamoiski eljárását. Maga is aggódni kezde. Tehát levelet ír Szinánnak, hogy ne ellenezze Movilának megválasztását, mely úgy a lengyelek, mint a törökök előnyét czélozza, hogy az új vajda kétszerezi az adót, 25,000 lira (font?) helyett 50,000-et igérvén. De a gőgös nagyvezir, még azon reményben lévén, hogy győz a keresztyéneken, azt felelé Valachiából (če se afla atunči in Valachia), hogy a szultán nem tűrheti a lengyeleket Moldáviában, mely az övé.

Zamoiski serege csak 10,000-ből áll, pedig a Szinántól felszólított Gerej, krimiai khán már útban van Moldova felé. Szerencsére nem úgy siet, mint Szinán kivánja, mert a zavarban magáévá szeretné tenni Moldovát. Zamoiski október 19-én általkél a Pruton a tatárok elébe. 21-én esik meg az ütközet, melyben a lengyel és magyar karabélyosok kitűnnek (carabineri atât poloni cât unguri). Movila Jeremiás pedig öt falunak adományával, melyek máig *khâni falvak* nevét viselik (če pênĕ astăḑi se numescŭ *Satele Hanešči*), engeszteli a khánt, ki csakugyan kiegyezkedik Zamoiskival.

Báthori Zsigmond egész Európában hangoztatá panaszait a lengyelek ellen. A császár-király október 30-án,

a pápa november 8-án írák a lengyel királynak, hogy bontsa fel a pogányokkal való szerződést. A pápa hozzá tevé, hogy ha a lengyel király nem szövetkezhetett a keresztyénekkel: de azt még sem gondolta senki, hogy ellenök fog működni. Nagy szemrehányást tesz Zamoiskinak is a pápa, írván: «a mit Moldovában tettél, azt minden tisztességes ember, a ki most él, és azután fog élni, gyalázza.» Íra Báthori kardinálisnak is, atyailag megfenyítvén, hogy felbizgatta a lengyeleket saját unokabátyja, az erdélyi fejedelem ellen s megparancsolá neki, hogy tüstént Rómába menjen.

Razván nem várja meg a mellette tett lépések eredményét s november 27-én indul a Báthoritól vett kevés haddal Moldova felé; 29-én általment az ojtozi szoroson és Szucsavának tért. Serege 4000 gyalogból, székelyekből és 1000 lovasból áll, kiket Báthori Zsigmondtól kapott. Movila Jeremiás seregét moldovai és igen számos lengyel csapatok, különböző vezérek alatt teszik. Decz. 5-én (1595-ben) Razván Szucsavához ér, s az odasietett Movila Jeremiás elfogadja a csatát, melyben Balčescu szerint, az oláhok mind a két félen, nem akarván, hogy testvér testvér ellen harczoljon. Visszahúzódnak. De a lengyelek legyőzik a székelyeket; ezt látván a magyar lovasság, az is hátat fordít. A győzők zsákmánya nagy; minden kincs, melyet Áron vajdától és a Tergovistben meg Szent-Györgynél a törököktől nyert volt Razván, az övéké lett.

A sebesült Razván, Székely Mátyás és Kakas Illés, egy falucskába érnek késő esttel, a hol az üldözők elfogják. Deczember közepén a kegyetlen Jeremiás elvágatja orrát, ajkait Razvánnak, s karóba húzatja, de még szeme láttára öcscsének fejét is véteti. A czigány, meg-

vetett rab-nemzetnek szülötte volt Razván, ki mint vajda ily szomorú véget ért.

Bármennyire rosszallotta is a pápa a moldovai eseményeket; a lengyel király és Zamoiski mégis megengesztelték, hozzája küldvén a görög egyház zsinatjából két ruthén püspököt, kik elismerték suppremitiáját, — ámbár nem is lett semmi az unióból. A király és senatus pedig 1596 márczius 24-én azt írák Rudolfnak, hogy közös kötelesség megakadályozni, ne váljék Moldova és Valachia török pasalikká; de minthogy az erdélyi fejedelem nem képes azokat megvédelmezni, tehát kell, hogy a lengyelek vegyék oltalmuk alá. Ezzel nagy szolgálatot tesznek a keresztyénségnek; küldjön annálfogva Rudolf nekik 100,000 forintot, s távolítsa el Havaselföldről Mihályt, a ki azt biztosítani nem bírja. Ezen gonoszsággal teli levél nem mutat egyebet, mint a lengyelek kivánságát, Mihály helyett mást tenni vajdává. Íme első jele a halálos gyűlöletnek, melylyel hősünk iránt viseltetnek a lengyelek. (Ačesta fu čélu d' ânteiŭ semnŭ alŭ urei uččigetóre če Poloni purtara eroului nostra.)

Szinánnak szerencsétlen hadjárata kétségbe ejté a szultánt, hogy Mihály vajdának leverése fog-e sikerülni. Azért meg akará szövetségeseitől fosztani. A budai beglerbég által igen jó ajánlatot tesz Rudolfnak, ha Mihályt, mint a Fényes-kapu ellen fellázadót, magára hagyja. De a császár-király elutasítá a tisztességtelen föltételt. Hasonlóképen Báthori Zsigmondhoz külde a szultán egy csausztr, azon igérettel, hogy nem kiván több adót Erdélytől, csak ezüst-edényeket, melyeket az adónak elküldésével szoktak volt adni, sőt Havaselföldet is kész átengedni, ha elhajtja Mihályt s eláll a Rudolffal való szövetségtől. Báthori Zsigmond is azzal a visszaüzenettel bocsátá el a csausztr,

hogy nem szegi meg a szerződéseket. Sőt Carillio Alfonz ösztönzésére 1596 február 4-én Prágába indula új segítséget kérni a hadakozásra.

A mit a szultán Rudolfnál és Báthori Zsigmondnál nem ért el, azt bezzeg elérte az oláhoknál. Az aga, ki a végett jött Havaselföldre, a boérok közt találá, kiket megnyert Mihály ellen. Nagy összeesküvés készül tehát, melynek fejei Dumitru, a divánnak legöregebb tagja, és Chissaru logofet, meg ennek egyik fia. Hatezer tatár a Dobrudsából és háromezer török fog belopózni az összeesküvők segítségére. Mihály idejekorán hírét vevé a fondorlatnak, megbünteté az árulókat, s a négy nap mulva bejövő tatárokat és törököket is megtöré.

Ugyanazon 1596-ki év februáriusában Gerej khán jöve, 30,000 tatárral és 4000 törökkel Moldovába, a szultán parancsa szerint Havaselföldbe ütendő: de tartván Mihálytól, ő is cselvetéshez fog. Jeremiás vajdát kétezer aranynyal reá veszi, hogy közbenjáró legyen Mihálynál. Jeremiás írja tehát Mihálynak, hogy a khánnak teljes hatalma van a kiegyezkedésre azon kikötés mellett, hogy Mihály küldje el az idegen csapatokat, melyek pusztítgatják a török birtokokat s Havaselföldnek is terhére vannak. Nagyobb hitel végett a khán két kitűnő tatárt is küld kezesnek Mihályhoz. Ez nem útasítja el a szóbaállást. Mert Báthori Prágában van, attól tehát nem várhat gyors segítséget; híre is szárnyal, hogy lemond a kormányról s Rudolfnak adja által tartományait, meg a Havaselföldön nyert jogait is. Mihály követeket indít a khánhoz, hogy értekezzenek az ajánlott béke föltételein; egyszersmind elbocsátja az erdélyi csapatokat. Most leveti az álarczot a khán. Egész seregét a Braila, Buzeu és Bukurest közötti síkságra viszi, pusztítván és égetvén

mindent. De Mihály csudálatos sietséggel 6000 embert gyüjt össze, s úgy ráijeszt a khánra, hogy ez pironkodva visszahúzódik. A tatárnak álnoksága még hitetlenebbé teszi Mihályt a török iránt.

Midőn tehát áprilisban két csausz érkezik a szultántól, emlegetvén a békét s kérvén Havaselföldön való átmenetelt a török seregnek Magyarország felé, nemcsak hogy Mihály el nem fogadta a két csauszt, hanem még kis seregét is általküldötte a Dunán zsákmányolásra. Május 6-án ismét 1300 hajdút indíta Bulgáriába, de rosszúl jártak ezek, majd mind odaveszett. Ezt a szomorú hírt Mihály közlé az erdélyi fejedelemmel, a ki Prágából visszajött.

Báthori t. i. Rudolftól 2000 gyalogot és 1000 lovast kapván, meg számokra három hóra való alafát[462] a pápától is 40,000 aranyat vevén igéretben, Prágából Bécsbe mene, a hol a jezsuita collegium mint második Jozsuát ünnepelte; Bécsből pedig Gráczba, napájának meglátogatására szándékozék utazni, de megtudván, hogy a székelyek fellázadtak, Erdélybe siete. Balčescu így adja elő:

«A székelyek felindulván, hogy az országgyűlés elvette tőlük a szabadságot, melyet Zsigmond fejedelem visszaadott nekik, midőn Szinán ellen táborozának, a Lengyelországba száműzött Báthori András kardinális és Báthori István által is biztosítva lévén, fellázadának. De míg Zsigmond hazaért, nagybátyja, Bocskai István, már vérben elfojtotta volt a lázadást, kegyetlenül büntetvén meg a vezéreket, kit felakasztván, kinek fejét vevén, kinek orrát, fülét elvágatván.»

A fejérvári országgyűlésen (1595 decz. 13—23.) a fejedelem mind a székely nemes urak és donatariusok, mind a székely község a főnépek és donatariusok ellen

való kérését «az országnak törvény szerint való meglátására utasította. Az «ország» főtörvénytudó személyeket választván, azok úgy találták, hogy a székely nemes urak felhozta «ratiók» mindenképen erősek, és törvényszerint valók: ellenben a község írásiban semmi jó törvényszerint való «ratio» nem találtathatik. A donatariusok az előbbi és mostani fejedelmektől vett törvényes donatiókat háborítatlanul bírták, és semmit sem követtek el, a miért el kellene azokat veszíteniek. A volt (1595. évbeli) hadjáraton nemcsak «interfuerunt», hanem «profuerunt» is. Donatiójuk előbbek a községnek adott mostani donatiónál; pedig «qui prior est tempore, potior est jure».

«A mely donatiót felséged a községnek adott, föltételekhez volt kötve (conditionalis volt), a melyek megtartására «sub amissione libertatis date» kötelesek is valának. De azokat mindenképen megszegték. «A köztük való nemességnek házokra menvén, kerteket, malmokat, elvagdaltak, elfoglaltak; tavakat elvágták, meghalászták, szántóföldeket, szénaréteket occupálták, tilalmas erdeiket levágták, szőlejüket ezenképen elfoglalták, magok számára megszedték; s egyéb hatalmaskodást követtek el, melyeket ő nékiek az ő levelek tartási szerint elkövetniök nem volt szabad. Tehát megszegvén a feltételeket, a donatiót is megsemmisítették; donatiójuk «penitus corruál». *Ők ennélfogva visszaesnek a jobbágyi állapotba s visszaadatnak földesuraiknak.* (Ipsi in pristinum rusticitatis statum rediguntur, dominisque suis terrestribus restituuntur). «Ellenben az nemességnek donatiójok «in vigore» megmaradnak és stálnak.»

A tett károkat «ő felsége bizonyos commissariusokkal megláttassa, és azok törvény szerint eligazítsák, et spoliatos restituant in integrum.» [463]

Zsigmond hazaérvén seregével, Temesvár alá mene, a hová Mihály vajdát is meghívá, a ki 4000 harczost és sok boért hozott. Tíz napi megszállás után május 25-én 40,000 török-tatár veré el a megszállókat. Mihály visszamene Havaselföldre; de Zsigmond kénytelen vala 20,000-nyi seregével Magyarországba indulni, hogy egyesüljön Maximilián főherczeggel, a ki most fővezér a török sereg ellen, melynek élén maga a szultán van.

Törökországban a nagyvezirek változása esett meg. Szinánt, a szerencsétlen hadjárat miatt számüzi a szultán, Lala-Mahometet nevezvén ki helyébe. Az új vezir harmadnapra meghal, mit — úgymond Balčescu — a törökök isteni intésnek tartanak, hogy Szinánt kell visszahelyezni. Így lőn ez ötödízben nagyvezirré, s reábírja a szultánt, hogy nagy Szulejmán példáját követvén, a háborúba induljon. De maga Szinán nem állhat bosszút a keresztyéneken a mult évi kudarczért, mert 1596 április 3-án meghalt. Most a szulán sógora, Ibrahim lesz nagyvezirré.

Ekkor érkeznek Konstantinápolyba Mihály vajda és a boérok levelei a békekötés ügyében, a melyeket Mihály még a tatárok csalása előtt indított volt el. A diván kedvezően felel azokra. «De Mihály, mint tudjuk, a khánnak csalása után hitetlenné válván, nem akar többé szerződni a törökkel» (Mihaiu, cum ščim, neincredetoru acum dupe inšelučiunea hanului, refusa d' a mai tracta cu Turčii). Azért még sem merik őt megtámadni, hanem Magyarország lesz az új hadjáratnak czélja.

A szultán 200,000 emberrel és 300 nagy és kis ágyúval Nándorfejérvárról szeptember 2-án Budára érkezik. Ott elhatározá szept. 21-én Eger városát és várát megvenni. Maximilián főherczeg, mint fővezér, Teuffenbach kassai

főkapitány és az erdélyi fejedelem, a rossz utak, de leginkább Maximiliánnak tétovázása miatt, elkésnek; a megszállás hetednapján az egri őrség, a vallonok, kényszerítik a kapitányokat a vár átadására október 13-án. A keresztyén vezérek csak október 18-án egyesülnek Vámosnál, a Sajó mellett. A mintegy 40,000 fegyveresből és 95 ágyúból álló sereg, mert számos csapat elmaradozott, október 22-én Mező-Keresztesnél, a Csincsepatak mocsarai mellett száll táborba. Ott megütközik a két sereg. Három napig (október 23., 24., 25.) foly az elkeseredett viadal. A keresztyének győznek: de a fegyelmezetlen vitézek a török tábor zsákmányára rohannak, s a megforduló törököktől teljesen legyőzetnek. Maximilián Kassára fut, Zsigmond fejedelem dicsőség nélkül Erdélybe tér vissza. A szultán Ibrahim helyébe Csikala basát, a kinek a keresztesi győzelmet köszönhette, nevezvén nagyvezirré, Konstantinápolyba fordul.

A Duna mellékein lakó törökök látván, hogy a szultán nagy sereggel Magyarországnak megyen, neki bátorodnak, s be-be törnek Valachiába. Mihály vajda Sz. Mihály napja után vagy kétezer fegyveressel támadja meg azokat, kik a Teleorman folyó környékén dúlnak. Ezeket levervén, Turn város alá megyen, azt elfoglalja és felgyújtja. Általkelvén a Dunán, november 12-én Nikápoly alá jut, levágván mindenütt az útját álló törököket. Nikápolynak egy külvárosát elfoglalja, midőn a mezőkeresztesi vesztett csatának hirét meghallja. A nikápolyi szandsák az erős várból becses szöveteket, ékes nyergeket és tíz lovat küld Mihálynak, izenvén, ne ostromolja hiába a várat s ne ingerelje a hazatérő győztes szultánt, kit Szófiában várnak. Egyszersmind igéri, hogy közbenjáró lesz a szultánnal való egyezkedésben, melynél fogva a szultán őt

és fiát örökös urainak ismerje el Havaselföldön. Mihály nem a szép ajánlat miatt, hanem a várnak erős falai, s még inkább a miatt, hogy ellene fordíthatja seregét a szultán, úgy teteti magát, mintha a szandsák tanácsa meggyőzné. Elszállott onnan, s általjövén a Dunán, Tergovistbe mene megpihenni.

Ámde a gonosz boérok nem hagynak neki békét. Deczember első napjaiban a nikápolyi szandsák igérete szerint a szultán csakugyan húsz emberből álló követséget és a béke jeléül veres zászlót küld Mihálynak. Ezt azonnal felhasználják az ellenséges boérok, s bevádolják Zsigmondnál a vajdát, ki el akarja árulni a keresztyéneket, szövetkezvén a törökkel. Gyanut ébreszt ez a gyenge, kórságos fejedelemben; a mit megsejtvén Mihály, azonnal kész Gyula-Fejérvárra menni, hogy megczáfolja a rágalmat, addig pedig, míg visszatér, a török követség várakozik Tergovistben.

A vajda Mihalče bánnal, Buzescu Raddal s még néhány boérral deczember 30-án érkezik Gyula-Fejérvárra, hol Zsigmond fényesen fogadja. Újév napján a vajda az egyházban ájtatoskodik, azután Zsigmond vendégségére megyen; januárius 3-kán becses ajándékokat vesznek egymástól. 5-dikén elbucsúzik Mihály. Ekkor Zsigmond elpanaszolja neki, hogy a pápa, és saját fogadása nem engedik meg, hogy kellő elégtételt vegyen a lengyelektől, a kik nemcsak Moldovát akarják megtartani, hanem Valachiára is áhitoznak; hogy a császár nem adja meg az igért segedelmet pénzben és fegyveresekben; ő tehát kénytelen vagy magát egészen kifosztani, vagy békét kötni a törökökkel. El van fáradva, s elhatározva, hogy lemond az uralkodásról. Általadja tartományait Ausztriának, az 1595. januáriusában tett szerződés szerint; azért

akar Prágába utazni. Mihály részt kiván venni abban; Mihalče-t hagyja a fejedelemnél, azzal a megbízással, hogy ő, a vajda, társ lesz a török elleni háborúban, de ha békét óhajt a császár, abban meg közbejáró lesz. Ezután a vajda hazatért, Zsigmond, kisérve Mihalče-től Prágába indul, a hova 1597. február 17-én érkezik.

Mihály most magához hívja a csauszt, elfogadja a veres zászlót, kielégítő feleletet is ád a szultánnak s békét köt vele, a mely azonban csak fegyverszünet, s mely Mihálynak készülésre enged időt.

Az ő küldöttei, s még inkább nagy vitézségének híre lázítják fel a szerbeket és bolgárokat. A támadás feje a ternovai püspök. Mihály serényen gyűjt sereget: de a moldovai vajda, Movila Jeremiás, a keresztyének ellensége s a pogányok barátja, útját állja a 6000 kozáknak, kiket Mihály fogadott volt. A törökök megtudják, hogy mi készül; mielőtt tehát a keresztyén szabadítók megjelennek, a püspök meg más sokan foglyokká lesznek, s kínos halállal halnak meg. Mind a mellett tízezer szerb folyamodik Mihályhoz, hogy legyen vezérök; ők véröket nem fogják kímélni, ha lerázhatják a török igát. Mihály nem tartja idejénvalónak a támadást: de maga csak készül. Július elején szemlét tart a 15,000 fegyveres népen, Sziléziából várván még a császártól igért jó harczosokat. Csakugyan e hóban egy császári tiszt, Lesota Henrik, egész hóra hozza 4000 lovas számára az alafát. De Mihály látja, hogy a nemzet csak saját erejével szerezheti és tarthatja meg önállását, nem pedig idegen segítséggel, tehát készül.

Báthori Zsigmond gyóntatója, Carillio Alfonz és Piccolomini ösztönzéséből Prágába utazott, a hová — mint tudjuk — február 17-én érkezék. Megkapván ott a spa-

nyol királytól az aranygyapjas-rendet, lemondási szándékát tudatja. Ezt Rudolf tettetésből — mint Balčescu ítél — nem akarja elfogadni; mégis meglesz az alku, melyet azonban titokban kell tartani. Zsigmond általadja Erdélyt a hozzátartozó magyarországi részekkel együtt, s kapja érte Oppeliát és Ratibort Sziléziában, meg 50,000 arany évi díjat, melyet neki Rómában vagy Velenczében fizetnek ki, ha Olaszországban tartózkodik; Ágostában vagy Norimbergában pedig, ha Németországban van. Ha, elválván feleségétől, az egyházi rendbe lép, Rudolf a kardinálságot szerzi meg neki. Eltávozása után Maximilián főherczeg lesz Erdélynek kormányzója.[464]

Zsigmond visszatérvén, április 14-re országgyűlést hív össze Gyula-Fejérvárra s költséget kér a háború folytatására. Megszavazzák a rendek, bár sejtik, hogy eltitkol valamit a fejedelem. Ez, hogy még jobban elpalástolja, a mit fogadott, Jósikát szeptember 27-én Temesvár megszállására küldi, ki azonban az esőzés miatt nem boldogulván, november 27-én elvonul onnan.

A fejedelem ravaszul össze akarja vesztetni a főbb urakat, hogy könnyebben hajthassa végre a szándékát. Kornis Gáspárnak írja: azért tette őt a hadsereg fejévé, hogy utána Erdélynek fejedelme legyen. Más nap Bocskai Istvánnak igéri a fejedelemséget, mert nem akarja, hogy *oláhnak* kezére jusson, Jósikát értvén. Jósika oláh létére is — úgymond Balčescu — az ország első emberei közé emelkedett, s nagy befolyást gyakorolt Zsigmondra. Ő is biztatá ezt a lemondásra, reménye lévén, hogy követője lesz a fejedelemségben; sőt mint arravaló jelöltet, úgy meri magát mutogatni. Valóban is Zsigmond olyan egyezést köt vele, mint 1594-ben Báthori Boldizsárral kötött volt. Még többet is teszen.

Titokban követet indít a Fényes-kapura, ki zászlót és buzogányt kérjen Jósika, mint leendő fejedelem, számára. Jósika meg Zsigmond tudtával a kassai alkirálynak írja (cu inţellegire cu Sigismundu scrise la vice-craiul din Cassovia),[465] hogy Erdélynek átvételére nem kell biztosokat küldeni, mert a fejedelem el nem határozta magát a lemondásra. E levelet az «alkirály» Rudolfnak küldi, a ki azonnal Erdélybe utasítja Maximiliánt, előre pedig három biztost nevez ki: Zuhay István váczi püspököt, Istvánffi Miklós alnádort és Petz Bertalan hadi-tanácsost, kik általvegyék Erdélyt.

Mihály vajda látván, hogy Zsigmond a töröktől való félelemből akarja általadni Erdélyt Ausztriának; látván, hogy Rudolf is az osztrák parasztok mozgalmai miatt képtelen nagyot tenni a török ellen, s azért hajlandó vele békére lépni: ő is azzal állandó békekötést óhajt, hogy elkészülhessen a tervezett szándék kivitelére. Tehát nyájasan fogadja Hali-Maszur csausztׄ kit a szultán 1594. tavaszán hozzá küldött, hogy a törökkel való egyesülésre bírja; mert a szultán meg vala győződve, hogy Mihály vezér alatt győzhetetlen lenne a serege (siguru fiind că de vor fi commandaţi de unŭ generalŭ vitezŭ ca dinsi, Turčii vor fi nesiruiţi). Mihály azt feleli, hogy békekötésre kész, de soha nem fog a keresztyének ellen harczolni. A szultán ezzel is meg van elégedve, s Ibrahim nagyvezir tanácsára egy új fényes követséget indít Mihályhoz, sok ajándékkal meg *egy koronával is*, *melyet viseljen Mihály* (ši corónă ănco'i au datu să porte). Így meglesz a békekötés.

A török felől biztosítva lévén Mihály, egészen a szándékának kivitelével foglalatos.

Jósikával egyetértve azon dolgozik Erdélyben, hogy

az a németek kezére ne jusson, hanem Jósika legyen majd fejedelme. Bosszút akarván állani Movila Jeremiáson és a lengyeleken, küldöttei által meg-megnyeri a moldvai boérokat, kik ő tőle, *«a rumun hőstől»*, az egész rumun nemzetnek felszabadítását várják vala (de la care ašteptan toţi măntuirea naţiei integri). Be is készül csapni Moldovába a következő 1598-ki tavaszon; Zsigmondot is tudósítja, hogy hívják a moldovaiak, adjon tehát segítséget mind Movilának elhajtására, mind Lengyelország megtámadására.

De Zsigmond megint a németek befolyásának enged. Nem gondolván a Jósikával tett egyezéssel, s hallván, hogy Rudolf biztosai útban vannak, április elején országgyűlést hív össze Gyula-Fejérvárra. Még rejtegetvén az elfogadott kötelezettséget, költséget kér a török elleni háború folytatására. A nála lévő pápai nuntius, casertai püspök, Jósika barátságába színli magát, s így annak tervét tudja meg. A csalárd pap Tordára megyen a biztosok eleibe, s elárulja nekik, hogy Jósika mindent elkövet, hogy Erdély ne jusson a németek kezére; hogy az országgyűlés rendei közül már sokat megnyert a tervének, tehát nehezen fogja a gyűlés jóváhagyni, mit titkon és tudtukon kívül tett a fejedelem.

A biztosok Gyula-Fejérvárra érkezvén, Zsigmond velek Bocskai Istvánnak jelenlétében tanácskozik, miképen lehessen a gyűlést beleegyezésre birni. Azt találják, hogy erőszakkal, feláldozván egy hatalmas mágnást, s megfélemlítvén a többieket. *Akkor fakada ki a magyar gyűlölet a rumun ellen.* Zsigmond megszólal, Jósikát nevezvén meg, a kit meg kellene büntetni.

A rendeket Zsigmond a palotába hívatja gyűlésre, mely a templomban szokott tartatni. Jósika is eljön, de

utána az őrség elállja a kijárást. A biztosok felmutatják a császár megbízó leveleit, s előadják, hogy a szerződés végrehajtására jöttek, melyet a fejedelem a császárral kötött. A belépő fejedelem ugyanazt mondja, követelvén, hogy a rendek hagyják helyben, ha nem, az ajtó előtt állanak a poroszlók, meglakol, ki elleneszegül. Ezután előmutatják a biztosok Jósika leveleit, melyeket Kassára küldött volt, szomorú dolognak tekintvén, hogy van Erdélynek mágnásai közt, a ki meri felbontani a fejedelem szövetségét a császárral. Zsigmond elég gyáva és gonosz hazudni, hogy tudta nélkül írattak a levelek; Jósika tehát a császárnak és Erdélynek ellensége. Egyszersmind megparancsolja Bocskainak, hogy a gyűlés színe előtt tegye fogolylyá Jósikát, ki bámultában elnémult. Szegényt azután a biztosok kezébe adák, kik Szatmáron zárták el; birtokai pedig elkobzattak. Megtörténvén Jósikának elfogása, a fejedelem megparancsolja, hogy mindnyájan Rudolfnak esküdjenek hűséget, a ki azt tenni vonakodik, halállal és birtoka vesztésével büntettetik meg. A rendek mégis maradásra kérik a fejedelmet: de az azt feleli, hogy nem mások tetszése szerint, hanem a magáé szerint cselekszik (elŭ nu vrea să amble de pe placul altora, ši de pe 'alŭlui). Tehát előbb az állami tanácsbeliek, azután a rendeknek többi követei esküdének hűséget Rudolfnak, legtöbben csak ajakkal, nem szívből (mai multŭ din buză decăt). A biztosok meg Rudolf nevében esküvel igérték meg Erdély jogainak és szabadságainak fentartását.

Most bátorkodának a rendek Jósikáért lépést tenni. Elküldék Zsigmondhoz Theke Ferenczet és Süveg (Huet) Albert szebeni birót azon kéréssel, hogy ereszsze ki fogságából Jósikát, *a ki a legelőkelőbb erdélyi nemzetségek,*

sőt a fejedelemnek is rokona (care se rudia cu čele mai d'ântei familii, chiar ši cu a prinçului);[466] s hogy ha bűnös, a törvény szerint essék meg rajta az ítélet. — Zsigmond azt felelé, hogy Jósika a biztosok kezében van, a kik az igazságszolgáltatást is ellátják.

Mielőtt Zsigmond elhagyná Erdélyt, Sarmasági vezetése alatt ünnepies követséget indíta Mihály vajdához, a kit a lemondás erősen nyugtalanít vala. Zsigmond levelei elmondák, hogy Bocskait szerette volna elküldeni, de arra most a császári biztosok ottlétében szüksége van; hogy nem gondol örökké elválni Erdélytől, hanem inkább személyesen akarja az európai uralkodókat közös háborúra bírni a törökkel, hogy azután az általános békekötésbe Havaselföld is befoglaltassék. Moldovát illetőleg Sarmasági által azt izeni Mihálynak, hogy ne bántsa most, mert a pápa és a császár el vannak határozva, nem engedni meg, hogy háború legyen a havaseliek, moldvaiak és lengyelek közt.

Gyerekes képzelődései Báthorinak, jegyzi meg Balčescu. Az európai népek nem akarják vala pénzeiket és verejtéköket a török háborúra vesztegetni, mely csak a telhetetlen ausztriai háznak előnyös, mely most Erdélyt is elfoglalja. Az európai egyensúly fentartására szükségesnek találják a török birodalmat. Ezért nem akartak a lengyelek, angolok, francziák a török ellen szövetkezni a császárral.

Zsigmond elutazik, ott hagyván nejét kormányzóul, míg Maximilián megérkezendik. Június vége felé iktatják be a császári biztosok kis államába, Oppeliába és Ratiborba. Útjában mindenütt nagyon megünnepelték a császár rendeletéből; de külföldön senki sem akarta eleinte Zsigmondnak lemondását elhinni, mely valóban szeszélyes, meggondolatlan tett volt.

Az erdélyi események és a Sarmasági követsége aggodalomba ejtik Mihály vajdát, *a ki eddig vállait és fegyvereit Erdélyre támasztotta volt* (pênê ači elu iši rezimase spatele ši armele de Transilvania). Erdélynek átengedése által Mihály is országostul a császárság befolyása alá esik, kivált ha Zsigmond a Havaselföldre való jogait is általadta. Mihály könnyen semmivé teheti azt az általadást, hisz vitézsége régen hiúvá tette az 1595. évi májusában kötött szerződést. De körülvéve annyi ellenségtől, midőn a török is ürügyet keres a háború megújítására, lehet-e most Ausztriával is szakítani? Erdélyre való szándéka s kedves reménye Moldáviának elfoglalására, nem veszít semmit, ha Ausztria mellé áll s a császár beléegyezésével, annak protectorátusa alatt egy hatalmas rumén államot alapít, mely neki és a keresztyénségnek kardja és kőfala lesz a kelet ellen (care să fie sabia ši bulevardul ei ši creštinŭtăţii despre Orientu). Ő nem válik meg föltett czéljától, csak elhalasztja végrehajtását.

Ennélfogva a székely Kokas Illést és az örmény Pétert indítja Erdélybe a császári biztosokhoz. Nem tudja, mittevő legyen, nem tudja, mit csinál a császár, mit biztosai; személyesen akart volna hozzájok elmenni, de vadászaton leesvén a lóról, vállát sértette meg. — A biztosok belátván, hogy minden áron Ausztria részére kell vonni azt a merész hőst, kis türelme legyen, kérik; mihelyt Maximilián Erdélybe jövend, az mindent lehetőleg jól fog elintézni.

Maximilián késvén, Mihály új követségül indítja Rad spatárt és Mirište logofetet, kik megmondják a biztosoknak, hogy ő, Mihály, nem várakozhatik, neki határozott válasz kell. A biztosok, a váczi püspök és Istvánffi, tanácskozván néhány főbb erdélyivel, magok mennek Havas-

elföldre Mihály vajdához, kisérve Kornis Gáspártól és Sennyei Pongrácztól, kiket, mint többször nála megfordult követeket, a vajda jól ismer vala. Gyula-Fejérvárról Szebenen, Brassón és Bukaron által hetednapra Tergovistbe érnek.

Háromnapos értekezés után következő szerződést kötnek:

«Mihály havaselföldi vajda s ő császári királyi fölségének tanácsosa, Eftimie tergovistei metropolita, Dumitru vornik, Mihalčea bán, Rad klucsér, Theodor logofet, Andronake vesztier, Negru spatár, Mirište logofet, Calota bán tanácsosaival és Havaselföld képviselőivel együtt *el vannak határozva, hogy országuk egyesüljön a magyar koronával* (sunt hotăriţi să ši uniasca terralor cu corónna Ungariei). A végett főtisztelendő Zuhay István püspökkel és Kisasszonfalvi Istvánffi Miklós al-nádor és soproni főispánnal, mint a császárnak Erdélyben és Havaselföldön teljes hatalmú követeivel, következő szerződést kötöttek:

1. A császár kötelezi magát, hogy alafát[467] ád Mihály 5000 fegyvereseinek; más 5000 lovasra és gyalogra nézve pedig, kiket Mihály a császártól kér, a biztosok kieszközlik, hogy a császár vagy küldje meg, vagy adjon alafát azoknak fogadására és eltartására, télre ugyan csak fél, de nyárra egész alafát. Ezenkívül, ha okvetetlen szükség lenne, a császár vagy az ő nevében Maximilián, kellő segítséget küld Mihálynak. Ez is kötelezi magát, szükség esetében, Erdélynek és Magyarország határos részeinek oltalmára indulni.

2. Mihály és fia Petrask, meg egyenes férfiutódaik, örökös fejedelmei lesznek Havaselföldnek, mint a császárság vazallusai: de semmi adót nem fizetnek, csak évenként

méltó tiszteletdíjat küldenek be. Mihálynak és fiának magánbirtokai megmaradnak, a mint vannak.

3. Ha Mihály és Petrask férfiörökös nélkül halnának el, ő felsége megerősíti azt, kit a boérok és rendek szokott módon választanak vajdának.

4. Ő felsége a vajdának Magyar- vagy Erdélyországban egy várat ad elegendő jövedelemmel.

5. A gonosztevőket, kik Magyar- vagy Erdélyországba szöknek, meg lehet ott fogni s visszavinni.

6. A havaselföldi kereskedők szabadon kereskedhetnek Erdélyben, a szabad városok privilegiumainak sérelme nélkül. Havaselföldön, megfizetvén a meghatározott vámot, szabadon mozog a kereskedő.

7. Havaselföldnek vallása és egyháza szabad és biztosítva lesz minden megtámadástól.

8. A vajda követei a császárhoz vagy Maximiliánhoz gyorsan nyernek kihallgatást s illendően tartatnak.

Történt a tergovistei Szent Mihály egyházában 1598. június 9-én.»

Még a szerződés megkötése előtt II. Rudolfnak hűséget esküvének Mihály, Eftimie és a többi boérok. A biztosok pedig Mihálynak 17,500 magyar forintot adának hadakozási költségre, még pedig tízezret készpénzben, hétezerötszázat gyémántos gyürűben s 37 kisebb gyémántban.

A szultán felette rossz néven vevén Erdélynek átadását, meghagyá Szatirdsi-Mehemet basa másodszori nagyvezirnek, ki Magyarországon vala, meg a határos basáknak, hogy csapjanak Erdélyre. Mihály vajda egyszeribe védelemre készül, midőn új esemény nagy hullámokat támaszt, melyek megnyitották előtte az annyira óhajtott utat.

Báthori Zsigmond sehogy sem volt megelégedve Oppeliával és Ratiborral; hozzájárult, hogy elmaradt a díjfizetés

is. Megbánja tehát a tettét s visszavágyódik Erdélybe. Levelet küld Bocskai Istvánnak, tudakozván, miképen éreznek az erdélyiek. Az erdélyi mágnások követet követ után indították volt Maximiliánhoz, hogy siessen Erdélybe, a hol rosszul mennek a dolgok, s a melynek megtámadására készülnek a törökök. Morogni kezdenek Rudolf ellen, a ki se hadat, se pénzt nem küld az ország védelmére; Bocskai pedig, a ki az átadást javasolta volt, leginkább morog. Vevén Zsigmondnak levelét, azt Náprágyi püspöknek, a német kormány ellenzőjének, mutatja. A püspöknek barátja Kornis Farkas előkelő székely. Hárman feleletet küldenek Zsigmondnak, hogy siessen vissza Erdélybe.

Zsigmond Carilliót — hogy meg ne akadályozza elmenetelét — Prágába küldi, birtokainak nagyobbítása és díjának rendes fizetése végett, és azonnal elutazik, a lengyel határokon lopózván be Erdélybe. Augusztus 20-án érkezik hirtelen Kolozsvárra. Katonai Mihálytól, a város parancsolójától tudja meg, hogy neje templomban van. Ezt hizelgéssel magához édesgeti, mert szüksége van közremunkálkodására, s Makedo Benedeket meg Lázár Istvánt levéllel Gyula-Fejérvárra küldi Bocskaihoz. A császári biztosok nem tudják meg a két küldöttnek bejövetelét a városba. Bocskai rögtön éjfélkor néhány fegyveressel Szász-Sebesre indul Kornis Gábor táborába, kit hamar megnyer. Felszólítja a székelyeket, fel a szász városokat, hogy csatlakozzanak hozzájok, a mit az utóbbiak csak úgy akarnak tenni, ha felmentést kapnak a Rudolfnak tett eskütől. Maximiliánt is háromféle úton értesítik, hogy már nem kell Erdélybe jönnie, Zsigmond ismét fölvette a fejedelmi méltóságot.

Harmadnapon Bocskai és Kornis a táborból Gyula-

Fejérvárra mennek a császári biztosokhoz, megmutatván nekik Báthorinak Bocskaihoz írt levelét. Ezek meggondolásra időt kérvén, Bocskai tisztes őrízetbe teszi őket s visszasiet a táborba, hol a fegyvereseket Zsigmond részére hajlítja, mert Maximilián el nem jött, tehát nem védelmezi az országot a gyülekező törökök ellen. Zsigmond is a kolozsváriaktól elfogadtatván, Erdélynek minden részeibe leveleket küld, s mindenütt alája vetik magokat, csak a szászok nem sietnek azt tenni. Nagyvárad pedig, melynek parancsolója Király György vala, nem szegi meg a Rudolfnak tett esküjét.

Augusztus 22-én Zsigmond levelet ír Maximiliánnak, előadván az okát, miért kellett visszatérnie Erdélybe; de hogy ezentúl is oly hű barátja lesz Ausztriának, mint azelőtt volt. Nejével pedig Tordára megyen, a hová összehívta az országgyűlést s keményen meghagyja Rudolf biztosainak, hogy ők is Tordára jöjjenek. Lovaskisérettel hozzák Tordára. Előttük is kitárja az okait, melyekért visszaveszi Erdélynek kormányát; de hogy addig nem ereszti el szabadon őket, míg Maximilián a letartóztatott társzekereit ki nem adja. Jósika fogva van Szatmáron, ezen állanak bosszút a németek; perbe fogják, melyben Jósika elutasítja a védelmet, s egy török rabbal üttetik le a fejét. «Ez lett vége annak a férfinak, ki egyike az erdélyi nagy ruméneknek. *Ha érdeméhez és nagyravágyásához képest segíti a szerencse, hazájának urává lett volna, az erdélyi (rumun) testvéreink sorsa egészen mássá lesz vala. Bűne az volt, hogy hazájának függetlenségét szerette* (vina lui fu, că dori independenţia patriei sale.)»

Szatirdsi Mehemet basa nagyvezir elfoglalván Csanádot, Aradot és Nagylakot, Nagyváradnak indul. Zsigmond hozzáindítja Borbély Mátyást, kérvén a basát, küldene

négy megbízottat Lippára, a kikkel szerződhessék; kész a császári biztosokat kiadni a töröknek, hogy legyen béke. Szatirdsi azt felelé neki, ha szövetséget kér, forduljon Konstantinápolyba. Ez a felelet megijeszti Zsigmondot, tehát Rudolf császárral kell egyezkednie. Ennélfogva Haller Gábort és Transmericsi (?) Lukács kolozsvári lakost küldi Kassára Maximiliánhoz, hogy ennek nézetét kitudják. Attól kedvező választ veszen, különösen, hogy Maximilián kiadja társzekereit, ha kilencz nap alatt szabadon ereszti a császár biztosait. Zsigmond örömest teljesíti, s a biztosok Kassára érkezvén, nagybetegnek találják Maximiliánt. Ausztria se lévén olyan állapotban, hogy megkezdje a háborút, s a törökkel való békét óhajtván, Zsigmond is neki bátorodik, Náprágyi gyulafejérvári püspökkel és Bocskai Istvánnal az 1564-ik évi szerződés megújítását megkisérleni, Prágában hozzájuk adván Torre Zsigmond grófot, a ki Rómába, Kelemen pápához fog menni. Egyúttal Bodon Istvánt Mihály vajdához küldi, hogy azzal is új szerződést kössön. Zsigmond kétségbe esvén, a török karjaiba dől, ha Mihály el nem fogadja az ajánlást, mert «Románia» (Havaselföld) nem állja ki a harczot a Duna felől jövő sereggel, ha nem támaszkodhatik a hegyekre, tehát elkerülhetetlen az Erdélylyel való szövetség»[468] S minthogy a császár is ki akar békülni Zsigmonddal, ő is reá áll, hogy míg Zsigmond Erdélyben uralkodik, segítségül lesz neki mindig; most azonban a Dunánál gyülekező törökök miatt nem távozhatik el, de küld magyar öltözetű 3000 gyalog íjjasokat és 300 lovast Zsigmondnak.

Hafiz-Ahmed basa eddig a Dunát őrizvén, most parancsot vőn, hogy törjön be Havaselföldre. Mihály általkél a Dunán s szerencsésen megütközvén Hafiz-Mehe-

mettel, folytatja zsákmányolását. Tizenhatezer férfit, nőt hoz magával Bulgáriából, kiket az elpusztított helyekre telepít.

Mihálynak eme győzelmes hadjárata a Magyarországon hadakozó törököket is fel-feltartóztatja. Szatirdsi Mehemet felhágy Nagyvárad megszállásával, s Szolnok felé vonul vissza. Zsigmond is Kolozsvárra tér, s elbocsátván a seregét, a főherczegnővel beutazza Erdélyt. De míg követei Prágában elég sikerrel alkudoznak a fejedelem érdekében: az már megint únja az országlást, s környezete azt javasolja neki, hogy nagybátyjára, Báthori András kardinálisra ruházza a fejedelemkedést, ez által se a császártól nem pártol el, se a Mihály vajdával kötött új szerződést meg nem szegi; mert a kardinális folytatja majd az ő politikáját. Kabosi jezsuitának sikerül reá bírni Zsigmondot ez új lépésre. András azonnal Krakkóba siet s tanácskozván a lengyel királylyal és Zamoiskival, álruhában érkezik Nagy-Szebenbe 1599 februáriusában, a hol Zsigmond és a főherczegnő a körutazás után megszállottak, s a hova Mihály vajda boérjai is üdvözletére eljöttek.

Innen Kolozsvárra menének. Az emberek csodálkozának vala a két Báthorinak egymásiránti jóindulatán, kik halálos ellenségek voltak. Miután megegyeztek, hogy micsoda jövedelme legyen Zsigmondnak, a Medgyesre összehívott országgyűlésre mennek, melyen Zsigmond hosszú magyar beszéddel magyarázza meg, hogy András mindazt fogja a hazáért tenni, a mit ő már nem tehet. A rendek elfogadák fejedelemnek a kardinálist, miután a multért teljes amnesztiát igért. «Erdélynek ezen forradalmát a rumunok maguk és urok vesztére való összeesküvésnek tarták. A rumén krónikák (melyek?) arról vádolák

Zsigmondnak gazságát (viklenia facuta de Sigismundu), hogy azért mondott le a kardinális kedvéért, hogy kibéküljön a törökkel, a mit a Mihálylyal tett szerződés megakadályozott, tehát megcsalta Mihályt. Ez az első lemondás a németeknek való hódolásra kényszerítette, azonkívül a törököt ingerelte ellene; s midőn Mihály a németek haragját magára vonta, Zsigmonddal kötött egyezséget. A másik lemondás pedig a törökök, lengyelek és Jeremiás vajda, Mihálynak legnagyobb ellenségei, kezébe játsza Havaselföldet. Ezt látván Mihály, a kardjára tevé kezét.»[1]

Itt a kiadó, t. i. Odobescu, figyelmezteti az olvasót, hogy Balčescu bizonyosan az «Ašeḑamentul lui Michaiu-Voda» = Mihály vajdának szervező törvényét részleteivel akarta kifejteni, mert munkájának III. könyvét *«a földmívelők szolgaságának»* czímezte. De csak azt találjuk itt, a mit Balčescu a rómaiakról és az első vajdákról mesél, a mit fel is hoztam annak idején s azután a való történetet beszéli el:

«Mihály volt a legelső vajda, a ki az ašeḑamentul által törvénynyé tevé, hogy *minden földmívelő paraszt, a kinek birtokán él, annak* ***«örökös rumun»***-*ja, azaz földhöz kötött szolgája legyen.* Ezt a barbár törvényét egy olyan fejedelemnek, ki annyit tett a szabadságért, fel sem foghatnók, ha nem tudnók, hogy az akkor igen hatalmas aristokratia reá kényszerítette. Azóta lőn teljessé a feudalrendszer a mi országunkban. Azóta a kalakások rabokká lévén, nemcsak a földdel együtt adattak el, hanem neveik is beírattak az eladási oklevélbe, mert a föld nélkül nem lehet vala eladni. Azóta lett a földesúr

örököse a parasztnak, ha ez magzat nelkül halt el. Azóta kényszeríthette parasztját a földesúr annyi munkára, a mennyire neki tetszett. Egyetlen joga maradt a földmívelőnek, hogy pénzétől, marhájától és szántóvető eszközeitől nem foszthatta meg az úr s nem büntethette meg halállal. Nem tudjuk, mikor lett teljessé a feudalrendszer Moldovában, de azt tudjuk, hogy ott is ugyanazon időben már megvolt.»[469]

Íme ez volt a XVI. századtól fogva a havaselföldi és moldovai parasztnak a sorsa.

Nemzeti egység. (Unitatea naţionale.)

Erdélynek tehát Báthori András kardinális a fejedelme, a ki a lengyelek, törökök és a moldovai Movilának barátja, kik ma mindnyájan Mihály vajdának ellenségei. András remélvén, hogy a két hadakozó fél a németek és törökök közt semleges maradhat, míg meglátja, melyik fél nyujt neki több biztosságot, követet küld a Fényes-kapura, melytől kedvező választ veszen s követet küld a császárnak is.

Ez Bocskait és követségét Zsigmond részéről nyájasan elfogadta, s elég mérsékelt feltételekkel elbocsátotta volt. De azok alig hagyták el Prágát, az új változás Erdélyben tudomására jött Rudolfnak. Ezen felindulván, a visszautazó követek után Petzet indítja, hogy fogja el őket, a hol reájok talál. Ezek Thornban hallák meg a történteket. Petz előtt esküvel állítják, hogy azokról semmi tudomásuk sem volt; de mégis csak a kardinális halála után térhettek vissza. András követét is a császárhoz Bécsben letartóztatták. Tehát András Bástához, mostani parancsnokhoz Felső-Magyarországon fordul, hogy ne

támadja meg Erdélyt, ő megtartja mindazt, a mit Zsigmond igért volt; sőt Petztől is levelet küld a császárnak, melyben minden szolgálatra ajánlja magát s késznek mondja Mária Kristiernával lépni házasságra, ki elválófélben vala Zsigmondtól. Az elválást ki is hirdeté a pápa 1599. július 14-én, de a főherczegnő kolostorba mene, a hol meg is halt.

A császár nem felel András levelére, hanem parancsot küld Bástának, hogy készüljön Erdélybe. *Ellenben elfogadja Mihálynak levelét, melyben az készségét nyilvánítja András ellen hadakozni* (ca aru dori să se oštiascu in contra Andreiu), s egy raguzai embertől jó összeg pénzt is küld neki. András, hogy időt nyerjen, Kornis Gáspárt küldi Bástához, mindent igérvén a török elleni háborúban: de Básta csak azt felelé, hogy kérését támogatni fogja a császárnál. A lengyelekhez és Movila Jeremiáshoz is követséggel fordul, hogy biztosítsák fejedelemségét. Mihály vajda figyelemmel kiséri Andrásnak vergődését s mindenről tudósítja a császárt, *igérvén neki, hogy kihajtja Erdélyből Andrást.* Balčescu hozzá teszi itt: «Mihály nagyon csodálkozik azon, hogy egy pap akar ilyen szép országon uralkodni, a mire magát sokkal érdemesebbnek tartja s a mely országot annyira szeret vala!»

András most Kornis Gáspárt, a sereg fővezérét küldi Mihályhoz, de Kornis még csak jobban ingerli azt András ellen. Otthon pedig biztosítja fejedelmét, hogy semmi ellenségeskedésre nem is gondol Mihály. Ennélfogva Ravazdi Györgyöt és Vitéz Miklóst indítja el, hogy kössenek szerződést Mihálylyal. Ez 1599. április 14-én meg is történik. «Mihály és tíz boér az evangéliumra esküsznek, hogy megtartják azt.»

Csakhamar meggyőződik Mihály a fejedelem gonoszságáról. Elfogja ennek egy, a Fényes-kapura küldött követét, a kinél talált levél a törökkel és Movila Jeremiással való szövetségét árulja el, s azt is, hogy őt, Mihályt el akarják kergetni. Meg kell tehát előznie az ellenséget, ne hogy magát megelőzzék. Sereget gyüjt, mely leginkább lengyelekből, kozákokból és szerbekből áll, azt a hírt terjesztvén, hogy a törökök ellen készül. Egyszersmind tudósítja Rudolfot mindenről, a mit András teszen s kér tőle 30,000 tallért a sereg fizetésére, meg 10,000 puskát.

Azonban terjed a gyanú, hogy Mihály Erdély ellen készül. András tehát egy követ által kérdi Bástát, igaz-e, hogy Mihály őt akarja megtámadni. Básta egyszerűen feleli: kérdezze meg magát Mihályt. András tehát Sennyei Pongráczot indítja Mihályhoz, a ki azt nagy tisztességgel fogadja tergovistei palotájában, katonáitól környékezve (in palatul seu de la Tergovişte inconjuratu fiind de soldaţii sĕi). Sennyei kéri a vajdát, hogy őszinte nyilatkozással oszlassa el a rossz hírt, mely nemcsak Erdélyben, de másutt is jár. Mihály hivatkozik a tett esküre, s hogy jövendőben is úgy lesz Andrásnak barátja, mint eddig volt. Sőt ő nejét és fiát Erdélybe akarja mintegy zálogul küldeni, fiát azért is, hogy megtanulja a latin nyelvet (pe fiiul sĕu să inveţe limoa latinésca). Bethlen történetíró — teszi hozzá Balčescu — azt írja, hogy akkor Mihály azt is mondta volna: ha Erdélybe becsap, vegye rá az Isten, hogy egye meg a feleségének húsát s igya meg fiának vérét (să' lu duca Dumneḑeu a mănca traput femeii sale ši a bea săngele fiului sĕu). Balčescu nem hiszi ezt az esküt, mert Mihály vallásos ember vala; oroszlán lelkű, de családját szerető. Inkább hiszi, hogy az egykorú magyar írók költötték azt, vagy

Sennyei maga, ki, mint Kornis Gábor, titkos ellensége vala Andrásnak, s nevelte azzal ennek bizodalmát Mihály iránt. Tehát inkább hites emberei s nem Mihály, csalták meg Andrást. Ez meg igazán együgyű bizodalmából meg is engedé, hogy Mihály fegyvereket, puskaport, trombitákat, zászlókat s egyéb hadiszereket vásárolhasson a szász városokban; sőt megengedé, hogy több vitéz magyar, Makó György és öcscse Gergely, Lugos Ferencz és mások Mihály szolgálatába lépjenek. Ámde az alatt folytatá közlekedéseit a lengyelekkel, Movila Jeremiással és a törökökkel; sőt sereget is gyűjt Szász-Sebesnél, hogy rá támadjon Mihályra, (spre a se porni impotriva lui Michaiu).

Tétlenül hever a sereg; mert András vadászattal és pisztráng-fogással mulat. Otthon minden embernek dolga volna, s itt kell hevernie, így zúgolódik a tábor; a fejedelem csak úgy él most is, mint püspök; nem uralkodásra, annál kevésbbé hadakozásra való ember! Afféle zúgolódás gondolkodóba ejti a kardinálist, s haza bocsátja a seregét, csak testőreit és zsoldra fogadott katonáit tartván meg. «Tehát nem vakbizodalom Mihály iránt, hanem seregének zúgolódása bontatá fel vele a tábort, s tevé maga-magát harczra keptelenné.»

Ekkor, 1599 aug. 20-án, érkezik Malespina casertai püspök, Gyula-Fejérvárra, mint apostoli nuntius. Ez rábeszéli Andrást, hogy hagyja el a törökkel való közlekedést, ne ingerelje a pápát, a ki hajlandó engedelmet adni házasságára. Erre a fejedelem Kakas Istvánt küldte volna a császárhoz; a török követnek pedig kijelentette volna, hogy háborút izen a Fényes-kapunak. Ezt Bethlen megkétli; mert András követei, Gávay Miklós és Budai Ferencz csak akkor jövének vissza Konstantinápolyból, midőn Mihály már Erdélybe becsapott. Szóval — írja

Balčescu — Báthori András rászedé a császárt, Mihályt, Bástát és Malespinát; — a császár rászedé Andrást és követét, Kakast, a kit jól fogadott, s azt reméltette vele, hogy megköti az óhajtott szerződést; egyúttal pedig *titkos utasítást külde Bástának és Mihály vajdának, hogy együtt siessenek Erdélybe s hajtsák el onnan a kardinálist* (ca să se inţellega impreuna spre u intra căt mai cu grabŭ in Ardélu, ši a goni d'acolo pe cardinalu). A császár Mihályt is rászedé, sokat igérvén neki, de el lévén határozva, hogy csak eszköz gyanánt használja, s soha sem fogja megengedni, hogy uralkodjék Erdélyen. Mihály rászedé Andrást, egyszersmind Bástát is rá akará szedni az által, hogy előbb tör be Erdélybe; rászedé a császárt, mert el van határozva, hogy megtartja Erdélyt kormánya alatt (fiind hotaritŭ a părtra a čestá ţerra sub cormuirea sa). Básta hasonlóképen azon törekszik vala, hogy ő, ne pedig Mihály legyen Erdélynek kormányzója. Végre Malespina az egész világot akará rászedni. Diplomatiának nevezik ezt, úgymond Balčescu; de a historia, az emberiségnek lelkiismerete, elkárhoztatja. Legkönnyebb Mihályt mentegetni; ő mindenfelől ellenséget lát, nagyravágyásának pedig sokkal nemesebb és magasabb czélja vala, mint a többieknek, t. i. *nemzetének regenerátiója!* (elu ţintia a regenera naţia sa.)

Mihály most Mihalceu bánt és Rácz Györgyöt, szerb embert, küldi Erdélybe, hogy megtudják Andrásnak hadi erejét és szándékát. A küldöttek azt jelentik Andrásnak, hogy Bulgáriába készül betörni Mihály, tehát biztosítva legyen Erdély felől; András azt feleli, hogy tőle ne tartson Mihály. Küldötteitől azt is megtudja Mihály, hogy a szászsebesi táborban csak a testőrség és néhány zsoldos csapat van.

Erre Mihály a császárhoz Stoica boért küldi, hogy az parancsolja meg Bástának, egyesítse a seregét Kassánál a német őrizettel, Bocskai Istvánnal és a nagyváradi csapattal s induljanak Erdélybe, míg ő is betör abba, úgy hogy András kénytelen lévén annyi felé osztani erejét, egyik megtámadót se tartóztathassa fel. A császár utasítást ád Székely Mózesnek, a szatmári vár parancsnokának, hogy adjon ki minden szükségest a várból. Rácz György pénzt is viszen Mihálynak, a kinek serege az akkori írók tudósítása szerint magyarokból, erdélyiekből, néhány arbonásból, görögökből és szerbekből áll vala.

Szeptember havában Mihály megint Damian vesztiért és Prédát küldi Andráshoz azon kéréssel, engedjen a seregének átmenetelt Erdélyen keresztül, mert a császár Magyarországra hívja Ibrahim basa ellen; azt fogadja, hogy az átmenetel az ország kára nélkül fog megtörténni. András megtagadja; mire Mihály ismét Mihalceu krajovai bánt és Rácz Györgyöt küldi hozzá, azon tudósítással, hogy Bulgáriába fog becsapni.

Meg lévén nyugtatva Mihály felől, András bosszút akar állani Boldizsár bátyjának megöletéseért azokon, a kik ezt tanácsolták, jelesen Bocskai Istvánon, Kornis Gáspáron, Ravazdi Györgyön és másokon. Mert Bocskai hivatva sem ment Erdélybe, azért elvette tőle András Déva és Görgény várakat. Október 18-án akar országgyűlést tartani Fejérváron, hogy végrehajtassa a szándékát. Ekkor Lengyelországból érkezik Zsigmondnak levele, hogy megúnta külföldön az életet, Erdélyben kivánja nyugalomban tölteni az időt. A kardinális félvén a változó elméjű Zsigmondtól, négy sor versben kéri, maradjon veszteg.

Nagyobb nyugtalanságba ejti szegény Andrást Movila Jeremiás moldovai vajda tudósítása, hogy Mihály hatalmas sereggel Erdélybe készül. Maro János szerb, de Erdélyben született és nevelt ember, ki jól tudja vala az oláh és latin nyelvet, s mint Mihálynak iródeákja, ennek terveit ismerte, hasonlóképen irá Andrásnak, ne higyjen Mihálynak, mert az el akarja foglalni Erdélyt. Az ügyefogyott András még most is Csomortáni Tamást küldi Mihályhoz, hogy megtudja, mit szándékozik az. Az irók — úgymond Balčescu — különbözően adják elő Csomortáni követségét. Némelyek szerint azt követelte volna, Mihály hagyja oda vajdai székét, különben ő, a fejedelem, meg a törökök erővel hajtják el. Mihály ezen annyira megharagudott, hogy majd megölte a követet. De «a csudálatos férfi birt magán uralkodni, s elrejteni szándékát». Mások szerint András menedékhelylyel kinálta volna Mihályt, ha elkergetnék a törökök, meg mások azt irák, hogy Kornis Gáspár, úgymint Csomortáni is, titkos pártolói lévén Mihálynak, ezt egyenesen béhitták Erdélybe. Balčescu nem akarja ezt hinni, mert habár Kornis, Csomortáni és mások gyűlölték is a kardinálist, bosszúállásától félvén; de a gyűlöléstől még messzire van a hazaárúlás.

Nem is vala szüksége Mihálynak néhány nemes hazaárúlóra, mikor *Erdélynek összes népe az ő felén van* (când aveu în parte i tote popórele Ardélului). A ruménėk (oláhok) régen várták mint megváltót a magyar rabságból. Itt Balčescu néhány példát hoz fel a Kendiek, Alardiak, Bogatiak nép-nyúzásáról. Következik az 1592. óta tartó háború, mely mód felett kinozta az oláhokat. Ezek ok nélkül is, a vérnek kötelékénél fogva, inkább testvéreikhez vonzódtak, mintsem idegenekhez.

A szászok és székelyek is Mihály felén valának. A szászok, természetesen Németország császárjához vonzódtak, s Mihály azt mondogatá, *hogy a császár számára foglalja el Erdélyt* (care ḑicea ca cuprinde ferra pentra imperatul). De félnek is vala a szászok a kardinálistól, a ki a pápának megígérte, hogy erőszakkal is a pápista hitre fogja téríteni őket. Továbbá híre kelt, hogy Gyula-Fejérvár vásárán hét karó van felállítva, a hét szász biró számára, kik az október 18-án megnyitandó országgyűlésen ott lesznek. Huet Albert, szász ispán, megtudván ezt a rettenetes szándékot, levélben kéré meg Mihályt, siessen, az egész nemzet fel fog támadni mellette. Mihály, hogy hitét megmutassa, Herschel Kristofort, a brassai birónak öcscsét Prágába küldé, jelenteni a császárnak, hogy kész elhajtani a kardinálist.

A székelyek dühösek valának a magyar nemességre, különösen a Báthoriakra, kik midőn szükségök volt rájok, a szabadság visszaadását igérték, meg is adták: de elmulván a veszedelem, megint elvették tőlök, s feltámadásukat keményen megbüntették 1595-ben.

A népeken kívül sok előkelő magyar nemes nem vala megelégedve a Báthoriakkal, s szivökben hívták Mihályt habár hazaárúlásig nem mentek is.

Mihály tehát Erdélynek reménye s népeinek támasza vala a magyar uralkodás ellen. *Oh miért nem ismerte fel szép missióját s vonta magára a megérdemlett büntetését azoknak, kik megvetik a feladatot, melyet a gondviselés rájok kiszabott.* (Vai! pentru ce necunnoscu elu ačesta fruměsa misia ši trase asupra' ši pedépsa meritata ačelor, če calcă menirea, cu care provedinţa î a ĭnsărcinatŭ!)

Csomortáni Erdélybe való visszatérése után másod-

napon, október 13-án Mihály szemlét tart Plocsában a seregén. Baba-Novák alatt 5000 gyalog és magyar hajdúk vannak. Rendbe állatván azokat, Makó Györgyöt, Taskony Istvánt, Tamásfalvi Jánost, Kis Gergelyt s a többi magyar tisztjeit megesketi Mihály, hogy hűségesen kövessék zászlóit. Ezután Floresci faluról hozatja az 500 magyar lovast, kiknek vezérök Demeter, tisztjeik pedig Horváth György, Kis János, Kidel Péter és mások. Beslik, török nevű lovasok, is meg vannak fogadva; ezek vezére Petneházi István. Mindegyiket megesketi Mihály. Néhányan vonakodnak a határozatlan esküt letenni; de Mihály rájok rivall: «Tegyétek meg, a katonák kötelessége a tábornokot követni; nem a tábornok követi a katonákat; én parancsolok, ti szót fogadjatok.» De még folyvást azzal áltatja, hogy a török ellen vezeti.

Némely boér, ki szereti vala ugyan a vajdát, még inkább azonban a békét, megsejtvén a szándékát, nem helyeselheté a «két Mihálynak» (ambilor Michai) — Mihály vajda és Mihalcea bán — törekvéseit. Míg a bán Erdélyben Andrásnál vala, Theodosius logofet a vajda nejével «Stancával» szerette volna őt elfordítani az erdélyi hadjárattól. Kérve kéri tehát Stanca, ne hadakozzék András ellen, hisz háladatossággal tartoznak a Báthoriaknak, a kikhez menekültek üldözőik elől, a kik közbejárásával a vajdaságra jutottak; hisz csak Zsigmond segítségével űzhette ki országából Szinán basát is. Ámde Mihály «hogy tegye félre a lelkében régen forrott eszmét ebben a pillanatban, mikor azt valósíthatja (tocmai acum, in minutul d' a o îndeplini, să se tase de o ideă, care de multŭ vreme frămîntă inima sa)? *Még rajta van a szégyenfolt, melyet az 1595. évbeli szerződés reákent, azt le kell mosnia!* Azután *az uralkodónak háladatossága*

eltörölheti-e a jogot és kötelességet a saját nemzete iránt? Vajjon Erdély, melynek tömeges népe oláh, nem rumén föld-e? A magyarok uralkodása alatt hagyhatja-e azt, mely a természeti és emberi jog szerint a ruméneké?! S ha el talál bukni a nemzeti egység martirjainak számát fogja szaporítani. Az ő kiöntött vére, sőt még tévedései is a következő nemzedékek útját fogják megvilágosítani. *Mert bármi késő is, eljő a nap, melyen dicsőséges szándéka teljesedni fog.»*

Mielőtt bement Erdélybe, Mihály a török felől is biztosítja magát. Követet küld Konstántinápolyba, ki jelentse, hogy ő a kardinális ellen indul, mivelhogy békét kötött a császárral. Egy csausztis hagyott Tergovistében, ki a hátra lévő adót felszedje, azzal is elhitetvén a törököt.

Mihály most öreg anyját, Theodorát, biztos helyre, Cozia monostorba, küldi, hogy ott lakjék, míg tart a háború. Ez az asszonyság előre sejté fia szerencséjének változását. Meghalt 1603-ban a monostorban. De Stanca és 25 éves fia, Petrasku, elkisérék Mihályt a táborozásban.

Október 16-án megparancsolja a vajda a magyaroknak, hogy az elválasztó hegyek oldalában szálljanak táborba. Maga 18-án indúl meg a Bodza-szoroson Erdélybe, a szászok és a székelyek földje közé, míg a krajovai csapatok a Zsil mentében huzódnak fölfelé, majdan Szebent elfoglalandók. Már Buzeuból Makó Györgyöt, Tamásfalvi Jánost és Dömös Istvánt a székelyek feltámasztására küldi, szabadságuk visszaadását igérvén nekik. A csiki és sepsi-sz.-györgyi székelyek azonban nem fognak mindaddig fegyverhez, míg az udvarhelyi vár, melyet János Zsigmond választott király a székelység megzabolázására épített, le nem rontatik; s míg Mihály nem biztosítja őket, hogy ha győz, valóban visszaadja elvett szabadságu-

kat. Mihály elfogadja, a mit kivánnak, s a székelyek felégetik a várat, de míg vagy ezeren Mihályhoz készülnek, a székely lakosság a nemesekre rohan, egyiket sem hagyván élni (unul nu scăpă de omoru). Béldi János palotáját is leégeték, mit hibásan — mond Balčescu — Mihályra rónak.

Ez október 19-én Prázsmárnál táborozik, felszólítván Brassó városát, hogy nyilatkozzék, ellensége vagy szövetségese akar-e lenni. Herschel Bálint városi biró és követtársai három napot kérnek meggondolásra. Hétfőről keddre való éjszaka (október 20—21.) nagy eső hull le, addig szárazság lévén. Mihály Feketehalomra mozdul. Itt Brassóból Kertz Pál, Fronius Mátyás és Hirscher János jelennek meg, azt fogadván, hogy semmit sem mozdítanak Mihály ellen. Október 22-én az egész sereg a Feketehalom maguráján keresztül Sárkányba jut. Némely előcsapatbeliek lengyel utazó kereskedőket ölnek meg, elvevén a portékákat; mások Földvárt gyújtják fel, valamint Prázsmárt is felgyújtották volt; meg mások több (szász) papot fosztogatnak ki. Ezért a krónikások és magyar történetírók nagyokat üvöltenek, mintha ilyesmi a legfegyelmezettebb seregtől nem történnék. Azután *a hitetlen lakosok elrejtegeték az élelmet.* Mihály seregét a híres Wallenstein császári seregével kell egybehasonlítani. (Armia lui Michaiu trebuia să semene cu ačeia impĕrătésca a vestitului Wallenstein.)

Október 23-án hirdetést bocsát ki: azért jött be, hogy az erdélyi lakosokat a császárnak tett eskü mellett és alatta tartsa meg, elhajtván Andrást, ki elpártolt a keresztyénektől s országát a töröknek árulta el. Sárkányból Fogarasra, innen meg Kertzbe vonult, mindenütt felültetvén és csatlakozásra kényszerítvén a népet.

Gyula-Fejérvárott épen azon nap nyílék meg az ország-gyűlés, a melyen Mihály a Kárpátok szorosain táborozott. A gyűlés kéri a fejedelmet, hogy fogja perbe Bocskait, a ki megidézve sem jelent meg. Íme Brassóból Herschel Bálintnak sürgős követe levelet hoz a fejedelemnek, melyből Kornis Gábor azt olvassa, hogy mindenütt csend van, csak Buzeu környékén vannak eltévedt lengyelek, kik azonban senkinek kárt nem tesznek. Ámde a sürgős követ a városból kimenetkor Mihály előcsapatait látja meg s ezt elmondja Fejérvárott, mely azonnal megtelik a szomorú hírrel. Egy testőrkapitány, Libek Gáspár, megjelenti azt Kornisnak, a ki megrémülve kiált fel: Isten legyen most velünk! Ez a rémület is — jegyzi meg Balčescu — bizonyítja, hogy Kornis mégsem volt hazaáruló.

A kardinális mesének tartja a hírt, hiszen nála vannak még a vajdának küldöttei, Mihalcea bán és Rácz György, a kik bizonykodnak, hogy nincsen semmi baj. Mind a mellett parancsot bocsát ki az általános fölfegyverzésre. A székely nemesség is, mely a kardinális felén van, egyik hirdetőt a másik után szalajtatja Fejérvárra, hogy az ellenség már Prázsmárnál táborozik, hogy a gyűlésen levő Béldinek kastélyát felperzselte s Földvárig pusztítgatja a falvakat. A brassai sürgős követ érkezése után másodéjszakán, Báthori István, Kornis Gábor, Sennyei Pongrácz és Bodoni István a fejedelemhez menének, ki egy zene-szeren játszik vala, hogy előtte fölfedezzék a dolgok állását. Ő ereszti az országgyűlést, Kornist fővezérré nevezi ki, körülhordoztatja a véres kardot a közfelkelésre; a székelyeknek is iratja, hogy jobb, ha saját fejedelmektől nyerik vissza a szabadságot, mintsem idegentől. De azok nem hajtanak reá.

Az ügyefogyott András még most is követet küld Mihályhoz, ezt béketartásra intvén. Mihály nem felel semmit, sőt visszatartja a követet. Most hagyja el András Fejérvárt, öcscsét, Báthori Istvánt és Gyulasi Lászlót tevén helytartókká, míg ő távol lesz. Szász-Sebesről, a hol serege gyűl, Nagy-Szebenbe megyen október 24-én, hol Süveg Albert és a város előkelői — Mihálynak szövetségesei — hidegen fogadják.

Mihály október 25-én Talmácsnál van seregével, nejével és családjával, egyesülendő a Veres-torony szorosán érkező csapatokkal. Vesztennél ismét táborozik. Október 24-én, szerdán, az ellenkező két sereg már egymást látja. Lukács napja lévén, melyet az oláhok nagyon ünnepelnek, Mihály halasztja a csatát. András is vár még segítséget Lippáról, Káránsebesről és az aranyosi székelyektől. Körülbelül egyenlő számú (25,000) a két sereg, sőt Andrásnak több ágyúja van, de Mihálynak serege sokkal fegyelmezettebb, gyakorlottabb. Aznap nem akarván megütközni, Andráshoz követeket küld azzal a kéréssel, hogy a császár seregével egyesülni akarván, engedjen neki utat Erdélyen keresztül. Ezt azért tette, hogy ámítsa Andrást. Ez is választ küld Mihálynak, hogy menjen vissza, a honnan jött, megtérítvén a tett károkat; hogy azután új szövetséget fognak kötni. Hogy még inkább rászedje Andrást, ennek követeivel egy napi fegyverszünetet fogad el, de kezeseket vár. András tehát Székely Mózest és Bogáthi Menyhártot küldi kezesekül Mihályhoz, ez meg viszont Préda posztelnikot és Györgyöt indítja Andráshoz.

E közben Malespina érkezik meg, a ki még kétszer is elmegyen Mihályhoz, azt állítván, hogy a császártól van meghatalmazása békés útra téríteni Mihályt, de azt elő

nem mutathatván, Mihály *a császár levelét veszi elő, mely megparancsolja, hogy késedelem nélkül támadja meg Andrást.* Székely Mózes és Bogáthi is minden módon igyekeznek Mihályra hatni; de az így felel nekik: Én Krisztusnak megesküdtem, hogy nem szolgálom többé a törököt, ti meg barátai vagytok, miképen hihetek nektek? El vagyok határozva, elfoglalni ez országot s mint keresztyén meghalni, vagy rajtatok uralkodni.

Csütörtökön, október 28-án Mihály visszaküldi Székely Mózest és Bogáthit, azt izenvén Andrásnak: A törökök pártosa és a keresztyénség árulója lévén, hagyja el Erdélynek kormányát, vegye föl a papi ruhát s menjen vissza Lengyelországba, Zsigmond pedig legyen fejedelem. András most másodszor küldi Malespinát Mihályhoz, de ez nem hallgatja meg, sőt fiának őrizetébe adja, minthogy a tábor tisztjeivel szóba állott, ezeket el akarván vonni Mihálytól.

Míg a magyarok Malespina visszatérését várják, Mihály az ütközetre készül, újra kihirdetvén, hogy nem vért ontani jött, *hanem a császár nevében végre akarja hajtani, a mit annak igért* (in numele imperatului sä 'i asigureze invirile če i se dedese); *hogy a kardinális az őt nem illető fejedelemséget foglalta el; hogy ha rögtön le nem teszi a fegyvert s magát nem veti a császár alá, tűzzel és vassal fogja kikergetni.*

András is ütközetre készül, s még nagy beszéddel tüzeli a seregét, ezt mondván többi közt: «Mihály egy kigyó, melyet ő (András) a kebelén nevelt, s a melynek mérge most el akarja veszteni. Testvérei ma is disznókat és kecskéket őriznek Havaselföld erdeiben. Mihály inkább ragadozó vad, mintsem ember. Hozzá mindenben hasonló zsiványokkal és parasztokkal egyesült a mi vesztünkre.

Ne féljetek ezen paraszt és rosszhírű néptől, mely századok óta a magyaroknak adózott, attól a rabnéptől, melyet illőbb vesszővel és szíjjal, mintsem fegyverrel megverni.»[470]

Az ütközet Schellenbergnél október 28-án esék meg. András több vitézséget mutat, mint tőle várhattak. De a magyar lovasok és székelyek Makó György vezérlete alatt meg Baba-Novák csapatjai megnyerik a csatát. Helyesen írja Bethlen: «Magyar harczola magyarral, az meg akarván védeni hazáját, ez azt meg akarván rabolni». (Ungurul era in lupta cu ungurul; unul se băttea spre a apăra Patria, čel-l-altu spre a o robi.)

Ez a csata a leghíresebb csaták egyike a rumun dicsőség évkönyveiben. Nagyobb még eredményénél fogva is, mert bennünket Erdélynek uraivá tett (coči ne facu indatŭ stepani ai Ardelului).

Másodnapon, október 29-én, Mihály mindenfelé száguldókat külde ki, vajjon nincsen-e valahol gyülekező sereg? s hogy Andrást senki se merje befogadni, hanem élve vagy halva hozzák el. A vesztett csata hírére a Fehérvárott hagyott helytartók, Gyulasi és Báthori István, elfutának, az utóbbi előbb Husztra, azután Somlyóra, a Báthoriak fészkébe. A fejérváriak pedig Turi Mártont, Sartorius Istvánt és Nagylábú Györgyöt küldék Mihály táborába, ennek hódolván és védelmét kérvén. Mihály nyájasan fogadja, mondván, csak azért jött be, *hogy visszatérítse a lakosokat a császárnak esküdt hűségre;* neki tehát a lázadók megtörése, és a nép lecsendesítése a feladata. Semmi baja sem lesz annak, a ki hozzá hű.

Tábort bontván, Szeben felől Fejérvárra indul, mindenütt örömmel fogadva. A városból eleibe mene Náprágyi Demeter püspök a klérussal, örvendezvén, hogy Mihály karddal meghódította Erdélyt, s hosszú, sikeres életet

kivánván neki. November 1-én vonul be nagy pompával — melyet Balčescu részletesen leír — darutollal ékesített magyar kalpag a fején, zenészek s megszámlálhatatlan nép kiséretében. Husztot és Vajda-Hunyadot kivéve, minden város hódol neki. Azontúl így czímezé magát: *Mihály havaseli vajda, ő császári királyi felségének tanácsosa és erdélyi helytartója, meg hadainak Erdélyben és a hozzákapcsolt részekben kapitánya.* Jegyzetben mondja az író, hogy nem jól tudjuk a viszonyt a császár és Mihály között Erdélyre nézve; nagyon hihető, hogy ezt a czímet is Mihály maga tulajdonította magának, de hogy Ausztria legalább jóváhagyta.

Az egész világban dicsőítik Mihályt, ki a lázadókat megbüntetvén s a népet lecsendesítvén, Dakiának kulcsát a császár kezébe adta (da in mânile česarului chiaile Dačiilor).

Mi történt a szerencsétlen kardinálissal? A csatában elég bátorsággal helyt állván, mégis kénytelen futásban keresni menedéket. Segesvárról Udvarhelyre érkezvén, ott elbucsúzik kisérőitől, mert kevesed magával igyekszik Moldova felé. Hosszasan és megkapóan írja Balčescu a futás körülményeit. Ördög Balázs azonban neszét veszi a futó Andrásnak, feltüzeli a közszékelyeket, s azok az egyetlen megmaradt társát, Makó Miklóst, levágván, Ördög az elbujt Andráson oly sebet vág balszeme felett, hogy a csurgó vér megvakítja. Gyengén, fáradtan védelmezi magát a 28 éves kardinális, míg Ördög a fejét le nem vágja, azt lándzsára tűzi, a testet pedig ott hagyja. Történék ez Csíkban, Sz.-Domokos falu mellett, november 4-én.

Andrásnak megölése után a székelyek a (székely) nemesség kiirtására vetemedének — Balčescu névszerint

számlálja elő a meggyilkoltakat. — Mihály pedig a kardinális testét fölkeresteti, melyet egy, a becses gyürű miatt levágott, ujjnak híjával, épségben találnak, s azt Fejérvárra hozatja. Stanca ennek látásán sírva fakadt. Miért sírsz? kérdi Mihály. Mert tégedet s azt is — fiára mutatván — hasonló sors érhet. Maga pedig lehajtott fővel és könnyezve így kiált fel: Săracul popă! Săracul popă! = szegény pap! szegény pap! «Így síra nagy Caesar is, midőn ellenségének, Pompejusnak, fejét meglátta», teszi hozzá az iró. Nagy tisztességgel temetteti el Mihály a két Báthorit, Boldizsárt — ennek testét Szamosújvárról elhozatván — és Andrást. Ördög Balázs jutalmat remélvén, hozza el a fejet, de maga fejével lakol, mert jogtalanságot követett el.

A szánalom, melyet Mihály a szerencsétlen kardinálison mutatott, a népnek hajlandóságát nevelé iránta, s az erdélyi nemességet is megnyugtatá. Ha már idegen vérű uralkodó alá jutottak, legalább életöket és vagyonukat tartják meg, így okoskodának. Mert volt ám mit félniök. Láttuk, hogy bántak a székelyek a székely nemességgel: tehát az oláhoktól mennyire kell tartaniok! «Az erdélyi kínzott oláh nemzet megtudván a szebeni győzelmet, fenyegetőleg álla fel. A milyen nagyon el volt taposva a nemességtől, a mennyire elfojtotta volt érzését, olyan vala most a bosszúállás vágya, annyira fellobbana most haragja.» Így szólának a magyaroknak: «Ti jövevények vagytok, erőszakkal raboltátok el földünket, jogainkat; kínoztatok bennünket s a legnagyobb rabságba vetettetek. Köztetek s mi közöttünk jog és emberi érzés nem uralkodott soha, hanem csak erőhatalom. Most, hogy fölébredtünk és erőseknek érezzük magunkat, visszavesszük a földet, melyet hajdan elvettetek tőlünk. Elfoglaljuk

házaitokat, birtokaitokat, titeket pedig megölünk». Ez volt — úgymond Balčescu — az 1437. és 1599. évi forradalomnak a jelszava, ez a Horia támadásáé 1784-ben, ez az 1848-ik évié. De hozzá teszi: bosszúállás soha sem nyerheti meg a szabadságot. De az oláhok azt gondolják vala, hogy megölik az aristokratiát s elpusztítják jószágaikat, úgy szerzik meg a szabadságot. Midőn a nemesek futásban kerestek menekvést, a magyar polgárokon is kitölték bosszújokat. Ezt az író nem helyesli ugyan, mégis azzal végzi okoskodását, hogy a természeti jog feljebbvaló a történeti jognál, mert a föld az embereké, nem pedig az ember a földé. *Bizonyosan az oláhok száma természetes túlsúlyt ad nekik Erdélyben, s ezt előbb-utóbb rumun földdé fogja tenni* (si va preface óre-cum Ardélul intr' o ţerră rumânésca).

Az oláhok feltámadván 1599-ben, nem úgy viselék magokat, mint érett, a szabadságot szerető nemzet, mely magaviselete által úgy Mihályt, valamint elnyomóikat is rábírta volna, hogy természetes és társadalmi jogaikba visszahelyezzék őket. Mihály nem tűrheté a gyújtogatást és öldöklést. Még mielőtt Erdélybe jött, gyanus lévén, hogy a pópák által fellázítja az oláhokat a magyar nemesség ellen, meg kelle mutatnia, hogy az nem való. Ámbár tehát betörése után nemcsak az erdélyi oláhoktól, hanem a boéroktól, sőt tetemes számú előkelőktől is — a kiknek feje Náprágyi Demeter katholikus püspök vala — a magyar nemesek meggyilkolására biztattatott: az ő lelke a szép hírt szereti vala, mely egész Európának szemeit ráfordította. Lehet, hogy afféle lelketlen politika megerősítette volna uralkodását Erdélyen; de ő inkább jótéteménynyel akarja vala megnyerni a nemességet. Szerencsétlenségére, nemcsak tűrte és védel-

mezte azt, hanem legjelesebb hivatalokat osztván nékie, környezetébe vonta. Csáky Istvánt a hadak fővezérévé tette. Nagylelkűsége gyengeséggé vált, mely őt elvesztette. Tehát miután a támadást elfojtotta, fel nem szabadítá az oláhokat, hogy ne ártson a nemesek érdekeinek. Különben is az *«aseḑamentu de rumania»*-t, azaz a rumun parasztokat földhöz kötő intézkedése Havaselföldön, koloncz vala, mely megakadályozta, hogy Erdélyben az ellenkezőt tegye. Felszabadítá ugyan a székelyeket, kiktől nem régen vették volt el a függetlenséget: de nem szabadítá fel a sokkal számosabb oláhokat, kik századok óta szolgák lévén, a fegyverek használatát is elfeledték. Inkább követé tehát a Corvinok példáját, némileg könnyítvén a terheken, s sokat nemessé tevén az oláhok közül, hogy a nemzet képviselve legyen az országgyűlésen; mi azonban mit sem használt. Mert a megnemesített oláhok a magyar nemesekhez állván, még nemzetiségöket is elhagyták.

November 20-kán országgyűlést tartván, a székelyek szabadságát kihirdeté s az országos törvény és kiváltságok megtartását fogadá. A nemesek javára történt minden: az oláh nép a jobbágyi állapotban maradt. *Mihály tehát a missióját nem teljesítette Erdélyben, s megérdemelte a bukását* (astfelu Michaiu tradase misĭa sa în Ardélu ši merita de a cădé).

Híre terjed, hogy a törökök becsaptak Havaselföldre, de bár nem is való, mégis azt biztosítani kell. Fiát, Petraskót küldi annak kormányzására, Sennyei Pongráczot rendelvén gondviselőjévé (curatorŭ), kit, nem tudni mi okból, nem sokára visszahí. Maro János íródeákot, ki áruló lett, Tholdi István rejtegeti magánál, de kitudódván, Tholdinak közbenjárása ellenére, Fejérvárott kinos halált

szenvede. Most Prágába megyen követség, jelenteni Mihálynak győzedelmét, melyet a császár örömmel veszen tudomásul.

Ámde november 2-kán Básta, ki Maximiliánnak Bécsbe mente után mint helytartó maradt Kassán, Székely Mihály és Ungnad Dávid kiséretében seregét Nagy-Várad felé indítja, hogy segítségére legyen Mihálynak. Bár megtudja Erdélynek elfoglalását, mégis folytatja menetét. Ungnad november 13-kán fejezi ki örvendezését Mihály előtt a nyert győzedelmen. Mihály neki András fejét küldi, melyet Ungnad lefestet. 17-én elbúcsúzik. Básta bevezeti seregét Erdélybe, a melyet a császár nevében kormányozni akar.

Básta György arbonás lévén — mert atyja, Demeter, családostul Albániából Itáliába menekült a törökök elől — Tarentum mellett Rocca faluban született 1547-ben. Előbb a spanyoloknál szolgált, azután a parmai herczeggel 1587-ben Németalföldre jutott; Mansfeld Károly alatt Francziaországban is kitűnt, sőt Magyarországon is vitézkedett. 1597-ben Rudolf elkéré II. Fülöptől, s Maximilián seregében tábornokká lőn. Jövetelét Mihály nem szereti, nem akar vele osztozni Erdély kormányzásában, mondván, *hogy a császár őt nevezte ki főkapitánynak s tette vazallusának.* Kezéből nem ereszti ki Erdélyt, a melyet kardjával meghódított. A jogász Petztől hallván, hogy a császár Bástára akarja ruházni Erdély kormányát, Mihály nagyon felingerüle, szidván a császár perfidiáját és háladatlanságát. *Összehívja tehát az oláh boérokat és erdélyi nemeseket, s tudatja velök, mennyi baja van az ország jogai miatt a császári emberekkel.* Azok meg mindnyájan kérik Mihályt, tartsa meg az uralkodást, mert Erdély csak adózója a császárnak, nem tulajdona. (Toţi fură de parere ši indemnară pe Michaiu ca sa ţină domniu ačestii ţerri,

fiind numai tributaru cŏtre imperaturul.) Ezt Mihály két követével, Mihalčea bánnal és Stoica logofettel, tudatja a császárral, kit Pilsenben találnak, s attól azt a határozatot veszik, hogy Mihály csak kormányzónak tekintse magát, s ezen czímet meg is adja neki a császár. A követeknek másik kérése is lévén: mit kelljen Kolozsvárral tenni, mely több ízben elárulta a császárt s példás büntetésre érdemes? a császár részéről azt felelik nekik, hogy biztosokat fog Erdélybe küldeni, s azoktól izeni meg majd akaratát.

De ugyanakkor Bástának levelei is jutnak a császárhoz, melyek vádolják Mihályt, hogy független ura akar lenni Erdélynek, azért tetteti magát, mintha kiváltságainak őrzője volna. A császári udvarnál több hitelt talál Básta, mintsem Mihály.

1600. február 9-kén országgyűlést tart Mihály, a melyen a rendek kiváltságaikra hivatkoznak. Bethlen szerint most kezde a vajdának illusiója szűnni a nemesekre nézve, kik akkor merének kiváltságaikra hivatkozni, midőn szükség vala, hogy az ország jogainak biztosítására minden lakosok egyesüljenek. Erre dühösen kardjára csap Mihály, kiáltván: Nesze a kiváltságtok (iata privilegiul vostra)! A magyarok — úgymond az író — alítják, hogy most csakugyan ki akarta volna írtani a nemességet, ha *Demeter, bolgár érsek*, a határozat visszavételére nem bírja vala. Ezt nem híszi Balčescu, mert Mihálynak többször lett volna módja azt tenni, s még sem tette. Ellenkezőleg nagylelkűsége a nemesek iránt a gondatlanságig ment.[471]

Brassóban egy török követ nagyon ráakarja bírni, hogy hagyja el a német császárt és szövetkezzék a szultánnal. De Mihály bizonykodik, hogy más urat nem fog elismerni, mint a keresztyén császárt (elu niči odata nu

va recunnošie alta autoritate decat čeio a imperatului creştinescu). Akkor a császár követei, Ungnad Dávid és a magyar Székely Mihály is odaérkezvén, tanúi valának a török követ elfogadásának. Ezek meg a császár akaratát kijelentik, hogy elismervén nagy szolgálatát, azt parancsolja neki, menjen vissza Havaselföldre és őrizze meg határait a törökök ellen. Által is adják az 1600. február 11-én kelt császári levelet, mely megdicsérvén Mihálynak vitézségét a kardinális ellen, s bízván, hogy jövendőben is, mind ő, mind utódai hívek lesznek, őket és Havaselföldet clientelájába fogadja; hogy Mihálynak fiörökösei követői legyenek a vajdaságban, hűséget esküdvén a császárnak, mint maga Mihály tette. Mihály kifakad, hogy Erdélyből nem megyen ki, csak fegyver, a melylyel meghódította, hajthatja ki abból. Ebben a határozatában a boérok és erdélyi nemesek is megerősíték (simţimintele boierilor ši ale nobililor ardeleni conglasuiescu cu ale sale).

Brassóból, hol márczius 15-én országgyűlést is tartott, Szebenbe, s innen Fejérvárra mene, magával vivén a császári követeket, a kiktől azután ezt a feleletet izené: Ha hamarosan nem kapja meg az évi subventiót, nem embereket, de ezer meg ezer ördögöt uszít majd a császárra. Básta helyett is, ki előtte gyanús, mást rendeljen oda. S látván Mihály, hogy jószerivel semmit sem nyer a németektől, a lengyel királyhoz indít követséget, hogy azzal szövetkezzék; sőt mint mondják, Movila Jeremiástól is a leányát kéré fia számára, ekképen Lengyelországot, Erdélyt, Havaselföldet és Moldáviát egyesíteni akarván, mind a németek, mind a törökök ellen. Ámde más történt.

Báthori Zsigmond megtudván a kardinális szomorú

végét, azonnal sógorát, Zamoiskit kéri, adjon segítséget Erdélynek visszaszerzésére, s Mihálynak kiűzésére. Az erdélyi kibujdosottak, jelesen Bethlen Gábor, Ferrei(?) Ferencz és mások is biztatják. Zsigmond Movila Jeremiáshoz, sőt még a szultánhoz is fordul. Ez azonban nem mer Mihály ellen nyilatkozni: de titokban pártolja őket. Természetesen, az új zivatar ellen készül Mihály, de szokása szerint, hogy időt nyerjen, alkudozáshoz fog. Zsigmondhoz követet küld ezen ajánlattal: «Vegye feleségül leányát, Florikát, ő (Mihály) odahagyja Erdélyt, csak Brassót és Fogarast tartván meg.» Zsigmondnak tetszik az ajánlat, de a nála levő Szilasi Boldizsár és Hertelius lebeszélik, hisz Mihály más ajánlatot tett Movilának.

Nem sikerülvén az alkudozás se Zsigmonddal, se Jeremiással, a szultánhoz fordul Mihály, kérvén megerősítését az erdélyi hatalomban; de fordul a lengyel királyhoz is, hogy ne bízzék Jeremiásban, sőt tiltsa ezt el a magyar bujdosók, kik közt Csomortáni Tamás vala, elfogadásától. De a lengyel király értesíti arról Jeremiást. Most Mihály egy óriási tervet gondol ki. Lengyelországban sokan, jelesen a keleti egyházbeliek, kiknek a római egyházba való térítését a jezsuiták erőszakolják vala, mentőjöket látják benne. Ő tehát Lengyelországba fog törni, a királyt elkergetni és mást nevezni ki helyébe. Hogy a tervét valósíthassa, levelezésbe áll a konstantinápolyi pátriárkával, a kievi metropolitával, a moszkvai nagyherczeggel, meg a svéd Sudermani Károlylyal, ki ellensége vala Zsigmond lengyel királynak. Ő a keleti egyházat meg akarja erősíteni Lengyelországban, azt fogadja a pátriárkának és metropolitának. Azonban, a mely jogtalanságot az oláh (rumén) kard ki nem vihete

akkor, az a mi napjainkon történt meg az európai fejedelmek szégyenére.

Míg feleletet veszen mindenfelől, Moldávia ellen készül. Május 1-én Prázsmár mellett táborozik, 6-án Moldovába indul. Movila Jeremiás és Báthori Zsigmond Tatroson egy lakadalmon veszik hírét, hogy bent van az ellenség. 18-án esik az ütközet Chotin mellett, melyben Mihály fényesen győz. Ezentúl így nevezi magát: *Havaselföld, Moldávia és Erdélynek ura* (domnu alu ţerrei Romanesci, alu Moldovei ši alu Ardélului).[472] Baba-Novák azután Pokucziába is betör. «Kétségen kívül — magyarázza Balčescu — jogunk volt Lengyelországba mennünk, mely akkor hadakozék ellenünk; de jogunk volt Pokucziába is mennünk, mely Moldáviának régi tartománya, mert 1431-ben Sándor vajda 1000 ezüst rubelen megvette volt Ulászló lengyel királytól. Azután sokszor lőn háborúnak oka. Mihály tudván ezt, azért követelé Pokucziát. De nem lévén elhatározva Lengyelországgal hadakozni, hiba volt oda betörni, mert az szaporítá Mihálynak ellenségeit Lengyelországban is. Azonban ez csak védelmi állásban lévén, Mihály visszatér Erdélybe, hogy elvégezze a közte és a császár közti kérdést, az országnak ki az ura. Megjelenti tehát Rudolfnak, hogy számára meghódította Moldáviát, de az azon való uralkodást magáénak tartja meg. Az erdélyi városokban is kihirdeté a győzedelmet, melyet mindenütt ágyúk kisütögetésével ünnepeltek.

Moldávia lakosainak elengedvén az adót, minden zsarolástól eltiltá katonáit, az oláhokat botbüntetésre, a magyarokat pedig halálra ítélvén, ha megszegik parancsát. A magyar nemesek, kik annyi lármát csaptak volt Mihály seregének zsarolásai miatt Erdélyben, a szabad

prédálást Moldovában természetesen szabadnak állítják vala. Egy napon Sennyei Pongrácz emberei közül heten rajta éretvén a zsákmányoláson, Mihály elibe vitettek. Sok magyar nemes közbejár érettök; Mihály határozatlan feleletet ad, egyúttal pedig megöleti őket. Ezen morogni kezdenek a magyarok; cselszövő nagyravágyók pedig, mint Csáky István, Székely Mózes, megragadják az alkalmat, a nemesek feltüzelésére Mihály ellen. Titokban követeket is indítanak Báthori Zsigmondhoz, ki Lengyelország határán Zamoiski táborában vala, hogy jöjjön Erdélybe, a nép örömmel fogadja majd s hajtsa ki Mihályt. Zsigmond azt izeni vissza: ha Isten is úgy akarja, alkalmas időben bemegyen. Azonképen Zamoiski és Potocki is segítséget igérnek.

Miután Mihály négy biztost, Udrea hetmant, Androni vesztiert, Szava armást és Negrea spatart Moldávia kormányzására kinevezett volt, június 27-én az ojtozi szoroson visszatére Erdélybe, Brassóban szállván meg. Moldovában 6000 gyalogot és lovast hagya Székely Mózes és Merza vezérlése alatt. De Székely, kit a magyarok főkapitányává tett volt a moldovai hadjáratban, Brassóba követé, a hol megkérlelé Mihályt, ne büntesse meg a várost némelyek ócsárló beszéde miatt. A többi sereg is követé, melyet így osztott széjjel: a magyarokat Makó György és Tárkány István alatt, a Barczaságon szállatá meg; a szerbeket a kőhalmi és sinki szászszékeken; a lengyeleket és kozákokat a segesvári és medgyesi szász székeken. A többi sereg diadal-bevonulását diszíté július elején Fejérvárra, hová e hó 20-ára az országgyűlést összehívá.

Moldova meghódításán az egész világ elbámult (tóta lumea rêmase uimită de vreme). A század nem mutatott

hasonló hadsereget és hasonló hadvezért. Alig öt éve, hogy kivonta kardját s többszörös győzelmeivel a török áradást visszatolta tartományától és az európai keresztyénségtől. Egy nagy hazát akart teremteni, a mennyire a rumun föld terjed, s néhány hó alatt egygyé lettek Erdély, Moldova, Havaselföld meg a Bánátnak egyrésze; csak Temesvár maradt még a török kézben, Nagy-Váradot és Magyarország keleti részeit pedig a császártól követelte, melyeket Báthori Zsigmond bírt volt. E kis darabok megszerzésével a nemzeti egység teljessé és a tökéletes függetlenség bizonyossá vált volna. Óh jaj! kiált fel itt az író, miért nem állapodhatunk meg a rumun nemzet győzelmeinek legtetején, velünk együtt állapodván meg az idő és a történelem is!

Miriszló.

(1600. júliusától 1601. januáriusáig.)

Fejérvárra érkezése után a császár futárja örvendezését nyilatkozatá ki Mihály győzedelmén, egyszersmind tudatá vele, hogy a császár akarata szerint hagyja oda Erdélyt s elégedjék meg Moldovával és Havaselfölddel. Erre Mihály rá nem állván, Theodosius logofetet és Kornis Gáspárt indítja a császárhoz, kérvén, hagyja meg Erdélyben, melyet kardjával meghódított, s engedje meg legelőbb a császár számára Temesvárnak visszavételét a töröktől (sa merga a lun mai anteiu de la Turcii Temišora, pe care s'o indrine imperatului). Ezután Markust, Čerčeli Péter vajda fiát, rendelé Moldova kormányzójának, melléje a hű Buzescu Predát adván.

Július 20-án nyitván meg az országgyűlést, s újra magának hűséget esketvén, meghallá, hogy Petz Bertalan,

császári követ érkezett Szatmárra. Alord Ferenczet, Barcsai Andrást, meg Mihalcea bánt küldi oda, hogy hívják meg Fejérvárra, a hol várva várja a gyűlés, s gyanakodó ember lévén Petz, zálogul maradjanak ott, míg az visszatérend. Sennyei Pongrácz ékes beszéddel fogadja a gyűlés nevében Petzet, ki a császártól az «*Erdélyi Helytartó*» czímet, meg pénzt hoz, melyet azonban, bármi oknál fogva, Szatmáron hagyott. Mihály azt izeni a követnek Kornis Gáspártól és Sennyei Pongrácztól, hogy térjen vissza a császárhoz, ezt kérvén, új föltétel alatt adja neki Erdélyt s írja meg a lengyel királynak is, hogy ne támadja meg Moldovát, mert ő, Mihály, az erdélyi, moldovai, munteniai (havaseli) és a császártól vett sereggel a török ellen akar indulni. Ezt hallván Petz, titkon azt feleli: «Tudja, hogy Mihály, kinek csalárdsága ismeretes, semmit sem fog teljesíteni abból, a mit fogad. A ti dolgotok reá vigyázni, s ha észreveszitek, hogy a császár ellen tervez valamit, azt rögtön jelentsétek meg ő felségének.» Ezen szók fedezik föl nekünk Petz küldetésének való czélját, jegyzi meg Balčescu.

Az országgyűlés a sereg tartására adót szavaz s Mihály megparancsolja, hogy mindnyájan készen legyenek a hadakozásra. Ezen időben visszajövének az erdélyi nemesek, kik Petraskához küldettek volt Havaselföldre.

Brassóban fényesen fogadja Ibrahim nagyvezirnek követét, s megajándékozva bocsátja el Dimu vagy Dumitruval együtt a nagyvezirhez, Kanizsára. Ennek megvétele után Ibrahim Konstantinápolyba küldi Dumitrut. Ez 1598-ban Hafiz basát megverte volt Nikápolynál. A basa fetvát szerez magának a muftitól, hogy hitetlen uralkodónak, milyen Mihály, követét a «jus gentium»

30*

nem biztosítja. Hafiz tehát a szerencsétlen Dumitrut haláláig talpaltatta.

E közben hírét veszi Mihály, hogy a lengyelek Moldova ellen sereget gyűjtenek a Neszter folyónál. Felszólítja ennélfogva Bástát, ki a császári parancs szerint Erdélyből Kassára ment volt, hogy készüljön segítségére, a mint neki meg van rendelve. De a császári kedvezés gaz árulást rejteget (ascundeau o vicléna tradare), a melyet Petz szavaiból is ki lehet érteni. Nem lévén sereg, a melylyel kihajthatni Mihályt, kitől a császár tart vala, hogy szövetkezvén a törökkel, függetlenné teszi magát Erdélyben: tehát színből teljesítette annak kérését; de titkon utasította Bástát és Petzet, hogy szítsák az erdélyi nemesség rosszakaratát Mihály ellen. Székely Mózes és Csáky István már Moldovában lettek gyanússá. Székely követvén Mihályt, a Barczaságon, Földváron tartózkodik néhány napig; ott Makó Györgyöt és más magyar tiszteket ráveszen, hogy Zsigmondnak visszahívásába beleegyezzenek. Onnan Székely Segesvárra megyen, nejének és Kornis Farkas vejének meglátogatására; azután Lengyelországba fut Zamoiskitól segítséget kérni Mihály ellen. Meghallván ezt Mihály, Rácz Györgyöt küldi Segesvárra, ki vasraverve Kornis Farkast, Fejérvárra viszi. Udvarhelyi székelyek pedig két nemes embert ölnek meg Segesvárott. Keresztyénszigeten (Kertzen) az oláh katonák egy lutheránus papot fosztogatnak ki és ölnek meg. Huedinben [473] vasárnap, midőn a nép a templomba mene, oláh katonák — mert oda Mihály vagy százat szállásoltatott — a vásártéren néhány boltból portékákat vittek ki. Azon nagy lárma lesz. A lakosok megtámadják az oláhokat, kik társaikat segítségül hívják. A nép a templomból a vásárra szalad; a verekedés csatává válik,

melyben az oláhok majd mind életöket vesztik. Mihály példásan meg akarja büntetni a helységet. Megparancsolja Csákynak, menjen elegendő hadi erővel a helység elpusztítására s a lakosok megölésére. Csáky nem meri ugyan megtagadni az engedelmességet: de titkon értesíti a lakosokat, mi vár rájok, meneküljenek. Csak kevesen maradtak helyben, kik bennégtek a városban. Ezen történeteket a nemesség mohón megragadá a vajda elleni gyűlölet fokozására.

Mihály egy erdélyi oláhot, Vitéz Miklóst, jeles szónokot, bíza meg azzal, hogy csendesítse le a nemeseket. Azok két részre oszlanak vala. A Magyarországból Erdélybe menekültek egész lélekkel ragaszkodnak Mihályhoz, *attól remélvén hazájok megmentését és helyreállítását, a mint a Corvinok idejében volt.* — Balčescu itt is arról elmélkedik, hogy a magyar királyok, mint Nagy Lajos, Zsigmond és mások, a Fekete-tengerig akarták kiterjeszteni birodalmukat: de a helyett, hogy testvérek gyanánt nézték volna az oláhokat, ezeken csak uralkodni kivántak, s keservesen lakoltak a Havaselföldre és Moldáviába való berontásaikért. De az erdélyi nemesek — igen kevés kivétellel — gyűlölik Mihályt, mert oláh uralkodó (fiind ca era domnu romanu), ki megváltoztathatja a politikai rendszert, minélfogva közülök is sokan majd eloláhosodnának.

Valóban is Mihály sok oláhot nemesíte meg, s bizodalommal csak azon magyar nemesek iránt kezdé magát viselni, kik elfogadták az oláh öltözetet és szokásokat. Ezenkívül a nagyon elpusztított országot havaselföldi oláhokkal és bolgárokkal népesíté meg. Fejérvárott metropoliát építtete, azt nagyon meggazdagítván, hogy kedvöket nyerje az erdélyi oláhoknak; János metropolitának

ezüst püspöki botot is csináltata, mely máig Balázsfalván látható. Mindez mutatja, hogy Mihály lassankint oláhhá akarta tenni Erdélyt.

Ámde ezáltal növekedék is elleneinek a száma. Székely Mózes elillanása után Csáky István[474] lőn a lázadók feje. Kitüntetvén magát előbb, Mihály sok jószágot adományozott neki. Mind a mellett urát elárulta, levelezést folytatván Székely Mózessel, Báthori Zsigmonddal, Movila Jeremiással, a kik a tatárok és törökök segítségét keresték Mihály ellen. Mindnyájan készek *egy* ember ellen támadni, ámde *az Vitéz Mihály, a vitéz ruménck ura.*

Vitéz Miklós biztatásai nem nyugtatták meg a nemeseket, ellenben ezek nyugtalanítani kezdék Mihályt, ki a sokféle népből álló seregében sem bízik már. A nemesek bármi kis esettel is félelmet gerjesztének. A magyar annalisták különösen két dolgot emlegetnek, melyeket azonban még igazolni kell. Az első ez:

Mihály Fejérvárott egy napon a veresbársonyos teremben kereveten nyugodván, magához hivatá Hadnagy Istvánt, az alafás magyar legiónak kapitányát, s előtte elbeszélé nagy győzelmeit, s azt, hogy ő, nem tekintvén az előkelő születést, csak érdem szerint jutalmazza embereit, a mit az előbbi fejedelmek nem tettek. «Én, úgymond, három tartományt, Havaselföldet, Erdélyt, Moldovát egyesítettem. Mi van még szerezni valónk a török császár véleménye szerint is, a királyi diadémán kívül? Azt a keresztyén császár meg is adja nekünk, ha tapasztalandja hatalmunkat. Sokat tettem eddig is javatokra, de mit fognék tenni, ha több módom lesz, magatok képzelhetitek. Ámde egy akadály van előttem, az elfajult, hitetlen erdélyi nemesség. Nem szivesen harczolt eddig is a török ellen, a kinek szolgája volt. Meg lévén kötve

a császárnak sokszor esküdött hűséggel, valamin töri a fejét, a mit nyilván vagy titkon elkövessen a császár ellen. Tehát csak ha megsemmisítjük a keresztyénségnek eme rothadt galyát, érhetjük el a vitézek dicsőségét és jutalmát. El kell tehát mind pusztítani, kedves Istvánom, (trebuie sa 'ĭ sdrobim pe toţi, Stefanu dragu). Menj a Barczaságra a mi magyarjainkhoz, s mondd el nékiek, a mit hallottál. Ha meg vannak ölve a nemesek s az ország szerbekkel, oláhokkal telik meg, könnyen Magyarországra vethetjük kezeinket, s lassanként Prágáig juthatunk. Akkor veszed majd hűséged jutalmát, milyenről nem is álmodol.» Balčescu hozzáteszi, hogy Mihálynak sokszor oka volt a nemesség háladatlansága miatt panaszra fakadni; de kiöletni szándéka nem vala. S ha az lett volna is, nem kellett az 1500 magyar zsoldosnak kapitányát megnyernie: csak szemét kell vala hunynia, s engednie, hogy az erdélyi oláhok és székelyek kitöltsék bosszújokat a nemeseken.

A másik dolog egy levél, melyet Mihály irt Tamásfalvinak, kit a marosi szék praefectusává tett volt. A levél igy szól: «Én tökéletesen bízom hűségedben és tehetségedben. Látván levelemet, azonnal bontsd ki a zászlókat s siess csapatoddal oda, a hol a nemesek tábora van. Köszönetemnek jeles és nagy bizonyságát veszed néhány nap mulva». Ehhez azt teszi hozzá az iró, hogy a levél a nemesek támadása után iratott, s akkor joga vala Mihálynak a nemesek táborát megtámadni s őket megölni.

Makó György, a Barczaságon szállásoló magyar katonaságnak kapitánya, nemcsak a maga embereit, hanem más ismerőseit is a Mihály elleni lázadásra buzdítá, mindig azzal az ijesztéssel, hogy az meg akarja öletni a magyar

katonákat is. Midőn tehát Mihály parancsot küldött Makónak, hogy Fejérvárra menjen a csapatával és az alatta levő nemesekkel, az Veres Mártontól és Borsai Györgytől azt izenteté neki, hogy katonái nem akarnak elindulni, ha nem küldi meg a négy hóra való alafát, a melyet eddig nem kaptak, de leginkább a miatt az ijesztő hír miatt, hogy el akarja őket pusztítani. Hiába esküdözék Mihály mindenre, a mi szent előtte, hogy soha nem is gondolhatott arra, hogy azokat elvesztesse, a kik oly híven szolgáltak neki. Mindez augusztus folytában történt.

E hó végén Csáky meg néhány mágnás Kolozsvárott arról tanácskozának, miképen ültessék fel a nemességet Mihály ellen. Mindenfelé izenetet indítanak, hogy Torda mellé gyülekezzenek. Megsejtvén ezt Mihály, udvarára hívá a tanácskozókat, kik azonban nem menének oda. S most az a hír is hozzáérkezik, hogy Zamoiski, Movila Jeremiás és Báthori Zsigmond hatalmas sereggel készek Erdélybe törni. Követet indít tehát Bástához Kassára, hogy jöjjön segítségére. A követ már útban találja Bástát. Mert különös, de érthető találkozás az, hogy a mely napon határozták Kolozsvárott a forradalmat, azon Básta megmozdult Kassán, a honnan szeptember 2-án elindula. Seregét Rottowitznak ezer lovasa meg ezer gyalogja — Sziléziából valók, — Pezennek háromezer németje, azután helybeli és más katonaság tévén, száma hétezerre ment, kilencz ágyúval. Mihálynak követe előtt Básta nagy sietséget mutata, de Majthénynél állapodék meg Szatmármegyében, az erdélyi mozgalomra figyelvén.

Mihály reményli, hogy segítségére lesz Básta, Szász-Sebesnél gyűjté össze a seregét; oda tehát oláhok, lengyelek, kozákok és székelyek sietnek, a marosiakon és aranyosiakon kívül. A nemesek meg Torda mellett a

keresztesi mezőn táborozának. Mihály szoros parancscsal szász-sebesi táborába hívja; ők Bánfi Gábortól visszaizenik neki, hogy Fejérvár és Szász-Sebes között annyira el van pusztítva minden, hogy se lónak, se embernek nincsen ennivalója, de Torda mellett jó legelő van; azért nem mehetnek szász-sebesi táborába. Legalább néhány szolgájával jöjjön mindegyik hozzája, felel Mihály. Bethlen azt tartja, hogy eme meghívás vesztükre történt volna. Balčescu ellenben állítja, hogy az is már elkésett dolog lett volna, mert Mihály nem csapott rajtok annak idejében. Miért nem szólította fel a népet és a székelyeket a fellázadt nemesekre? Való ugyan, hogy a nép dühe elpusztította volna az egész nemességet. De hadd veszett volna el; megérdemelte azt. Fájdalom, Mihály soha sem fogta fel, hogy hatalmának alapja a nép, mely már el kezde tőle hajolni, mivelhogy semmit sem tett a javára. Pedig még akkor is feltámad, ha kívánja. Mikor erre azután elhatározta magát, már késő volt (cand ansé Michaiu se hatari a o face, era pré tarḑiu). Tétlen marad, Bástát várván. Sőt Kemény János és Petki István két szenátort küldi a nemesekhez, hogy mit akarnak, s hogy lehet őket megbékíteni. Ámde a két követ is elárulja Mihályt. Mindnyájan ellene vannak a nemesek, de maguk között nincsen egyetértés, nem bíznak Csákyban, ki nagy kegyben áll vala Mihálynál. De Csáky megismervén a követek gondolkodását, így szól hozzájuk: Bátorkodjam-e nyiltan beszéleni előttetek? Hát mi előtted? felelnek azok. Akkor Csáky azt tanácsolja: küldjenek követséget Bástához, jöjjön segítségökre, hogy a császár számára foglalja el Erdélyt és hajtsa ki Mihályt. Alord Ferencz és Haller Gábor indulnak tehát Bástához; mások meg Makó Györgyhöz, hogy

ha meg akarja menteni a hazát, jöjjön hozzájuk a seregével.

Mihály észrevevén, hogy Makó serege nem Fejérvárra megyen, hanem Medgyesre, Nemes Jánost küldi el, hogy térítse vissza a sereget. Sennyei Pongráczot és Stoica vesztiert pedig, kik épen a császártól jöttek vissza, a tordai táborba küldi, hogy hazudtolják meg a hamis híreket. Tordáról Makóhoz kellett menniök, a sereg feltartóztatására. De ez, meglévén vesztegetve Makótól, azt kiáltja, nem akar többé Mihály alatt szolgálni.

Alord Ferencz és Haller Gábor Majthényba érkezvén, elmondák a nemesek kérését Bástának, ki mint némely író állítja, gondolkodni kezd. Nyilvános utasítása volt a császártól, hogy Mihály vajdát segítse: titkos utasítása az ellenkezőre hatalmazta fel; a körülmények szerint Básta kész elárulni akár a nemeseket, akár Mihályt (Basta, de pe imprejurari, sta gata a trada seu pe Michaiu seu pe nobilii ardeleni). Hadi tanácsot tart, hogy mittévő legyen. Cauriolo Tomaso grófnak véleménye, hogy a nemesekhez kell csatlakozni s kiragadni Erdélyt a Mihály kezéből; az volt egyébiránt a Bástáé is. A követeket azon utasítással küldi vissza, hogy emlékeztessék a nemeseket a császárnak esküdött hűségre; hogy segítségökre indul, de kerüljék addig az ütközetet Mihálylyal. Rothalt lovasságát pedig mindjárt Torda felé indítja a helyszin kikémlelésére.

A nemesek meghallván a Básta izenetét, legott a székelyeket szólítják fel csatlakozásra. Ezek nem hagyják el Mihályt, a ki nekik visszaadta a szabadságot. Veres Boldizsárt és Zoltai Jánost küldik a kozákokhoz, nagy bérrel vonni a nemesekhez. Ámde azok megölik Verest, Zoltait is bántogatják, ki még is elmenekülhet. Szerencsé-

sebben járnak Mihály testőrségénél. Annak gyalog részét Mihály gyanúba fogván, néhány tisztjét megölette volt, azért elfutnak most s nagy kerülőben érnek Tordára, a kiket az üldözők el nem foghattak. Lovassága pedig adott jelre mind elindul Torda felé. A szászok, különösen a brassaiak és szebeniek eleinte haboznak, de a nemesek ismételt levelei, valamint a császári tisztek levelei őket is elpártoltatják Mihálytól. Pedig azoknak, írja Balčescu, semmi okuk sem vala a lázadásra. Ők a székelyekkel együtt hívták volt be Mihályt, ki nemcsak Báthori András zsarnokságától mentette meg, hanem folyvást jótéteménynyel is tartotta. De a háladatlanok, sejtvén jóltevőjük gyengeségét, s látván, hogy ellene van a császár is, nem kételkedének elhagyni Mihályt s árulással fizetik meg annak jótéteményét. A brassóiak szeptember 11-én határozák el a lázadást; s éjjel elfogják a található oláhokat, köztük Vistelie vesztiert és Mihalcea bán öcscsét, Györgyöt; a többieket megölték. Mégsem csatlakozhattak a nemesekhez, mert Mihály elállatta az utakat. A beszterczeiek néhány száz gyalogot küldenek Tordára; a kolozsváriak hívek maradnak Mihályhoz; csak Darabos János ültethet fel lovast és viszen Tordára, mert Seres István biró nem engedé meg a lázadást.

Leginkább tehát a császár nevében és nevével lőn a forradalom. A magyarok gazsága által, kik színre a császár alattvalóinak vallották magokat, nő a támadás oly nagyra, hogy egészen kürölfogta Mihályt, ki ha felkölti a népet, a mit kell vala tennie, az ellenséget egészen elnyomja s nem hágy neki időt hadseregének szétbontására. «*Lelkem megszakad, midőn elbeszélésem a rettenetes katastrophához közeledik, a melyre amaz elmulasztás ben-*

nünket taszitott. Mert abból következett nemcsak a nagy férfinak, az emberiség történeteiben legcsudáltabbak egyikének bukása, hanem a rumun nemzetnek is a bukása, mely a hősével együtt a nagyságról és dicsőségről ijesztő örvénybe jutott, a melyből két és félszázad szenvedései sem birták kimenteni.»

Makó György, miután a nemesek követeivel megalkudott, a sereget azok táborába vezeti, melyet különösen Kamuthy Farkas ékesszólása nyert meg. Csáky, fényes kisérettel, eleibe megyen, s megerősíti a kétkedőket is útjok igazságáról.

Mihály nem tudván még Bástának árulását, készülni kezd. A Barcsai András vezérlete alatt lévő jenői, lippai, lugosi és karánsebesi csapatokat is magához rendeli; Petrasko fiának pedig meghagyja, hozzon tetemes sereget Havaselföldről. De még most is kerülni szeretné a háborút: azért küldi a nemesek táborába Vásárhelyi jezsuitát és a reformatus Ungvári Jánost, két tudós papot, az egyezkedés eszközlésére. A nemesség el sem fogadja őket.

Rothalt a lovasságával már Tordán van s öt nap mulva ott lesz Básta is. Ez Majtényből Tasnádra, innen Meszes-Kapura viszi seregét. Kolozsvárra pedig minden podgyászszal együtt szeptember 13-án érkezik, örömmel fogadva a lakosoktól. Egy napi pihenő után Torda felé tart. Csáky és előkelő mágnások mennek eleibe s neki adják által a fővezérséget.

Mihály megtudván, hogy Básta a nemesek táborához jött, András postelnikot és Trausner Lukácsot indítja oda hármas megbizással; Bastához, a nemesekhez és a közsereghez. Bástának kelle mondaniok: ha nem a császár parancsából jött az ő (Mihály) tartományába (in ţinutul seu), menjen vissza; ő nagy fáradsággal és költ-

séggel győzte le a törököket, s vette el Erdélyt András kardinálistól, mit a császár nem tehetett volna. Nem igazságos, annyi szolgálatot ellenséges föllépéssel viszonozni.

A nemeseknek kell vala mondaniok: Ők mindnyájan hatalmában voltak, nem bántotta őket, sőt megerősítette és megtartotta kiváltságaikat, a melyeket eltörölhetett volna, miért támadnak hát föl ellene?

A közseregnek juttassák eszébe, hogy ő azt alacsony állapotból magasabbra emelte, hogy mindenkor jóakarattal viseltetett hozzája; ha visszatér kötelességéhez, még nagyobb jótéteményeket várhatnak tőle.

De a követeket nem fogadák el a táborban.

Immár eloszlik Mihálynak minden illusiója az ellenség iránt; tehát készül a nemesek ellen indulni. Az elindulás előtti éjjel nagy szélvészről álmodik, mely Torda felől támadván és Fejérvárnak tartván, nagy mennydörgéssel őt is elérte. Felriad csudálatos álmából s magához hívja a közelében lévő Sennyei Pongráczot és Bodony Istvánt, hogy mit jelenthet ez álom. Az bizony szerencsétlenséget jelent, mondák ezek a nagyon megijedt vajdának.

Mihály Fejérvárról elindulván Enyed melletti völgyben, Básta meg szeptember 16-án a nemes sereggel együtt a keresztesi mezőn száll táborba. Básta is Enyedre tart, de látván Mihály táborát, Miriszló mellett állapodik meg, a hol Mihálylyal találkozik, ki a holt-marosi mezőre mozdult. Csáky és mások rögtön meg akarnának ütközni, de a vigyázóbb Básta nem engedi meg; sőt miután látta, hogy bajos átgázolni az Aranyos folyón, mely Mihály seregét a Bastáétól elválasztja, visszahúzódik — a magyarok éles felszólalása ellenére, kik. azt futásnak vélik, —

hogy kicsalja Mihályt a szinte megtámadhatatlan állásából, mely elől a folyóval, oldalt és hátul pedig hegyekkel van védve. De még előbb, szeptember 17-ki éjszaka, Mihály egy követet, Örmény Pétert, küld az ellenséges táborba, mert ő nem akar keresztyén vért ontani. Késő már, szól a felelet.

«*Akár vak bizodalom Ausztriába és esztelen ohajtás miatt hűnek mutatni magát hozzá, akár bizonyos lethargia miatt, mely a nagy embernek minden lépését hibává tette, Mihály tétovázó, határozatlan. Soha annyira nem kelle lelkének legnagyobb erejét megfeszítenie, mint most, soha annyira nem kelle győznie, mint most. A legyőzetés teljes bukás. A győzés ellenben Ausztria és a magyarok iránti kötelességéből kiszabadítja. A magyar aristokratia mind odavész, s a magyarok és szászok megsemmisítésével Erdély rumun földdé válik. A töröktől megfenyegetett Ausztria tehetetlen; s ha Lengyelország mer föllépni, Mihály varázsló hírével és egész erejével rajta üt, s jaj neki. Akkor a «naţia romana» minden jogaiba behelyezkedik, szabad és egységes lévén, nagy hatalommal teljesíti feladatát, melyet a gondviselés kitűzött neki, t. i. keleti Európát szabaddá és civilisálttá tenni. Milyen nagyságot, dicsőséget és boldogságot arat ezen az úton! Egy győzedelem! s a nemzetnek minden óhajtása, egész nagy eszménye valósul!*»

Bástának sikerül kicsalni Mihályt előnyös állásából. Addig-addig húzódik vissza, míg alkalmas helyen fogadhatja el a csatát. Mihály szeptember 18-ig nem mozdul ki táborából; Básta meg azon nap reggelén, Miriszlón innen csatarendbe állítja seregét. Mihály vélvén, hogy Básta csakugyan fut: Hová fut az olasz kutya? Nem tudja-e, hogy mindenütt megtalálom? Mihály utána siet. Útban elfognak egy magyar lovast, Bornemisza Boldi-

zsárt. Mihály kérdezi Básta felől, s azt hallja, hogy Básta ügyes hadvezér; Bornemisza nem is hiszi, hogy a visszahúzódás nem valami titok. Mihály örömest veszi azt, mert égő vágya van megütközni az ellenséggel. Mégis meg kezdi bánni, hogy elhagyta előbbi helyét. Mit gondol kegyelmed, kérdi Barcsai Andrást, hogy tenni akar az ellenség? Meg fog ütközni, felel az. Újra kétkedővé válván, ha békét csinálnánk vele, Barcsai uram, viszonoz Mihály. Már késő, készüljünk mink is ütközetre.

Mihály serege a Marostól a hegyekig terjeszkedik. Jobb szárnyán a Marosnál a kozákok vannak és két szakasz oláh lándzsás. Összes számuk 4500, Tahi István, a ki Enyedet fölperzselte volt, meg Lázár Ferencz vezérlése alatt. Azoknak lovassága mellett van székely, szerb és oláh gyalogság, négy kis ágyúval, melyek oltalma lengyel és moldovai lovasokra van bízva. Az egész jobb szárnynak fővezére Baba-Novák. A bal szárnyon, mely a hegyekig ér, 4000 oláh, szerb és székely van Budai György és Odobasa Péter alatt. Támogatására két szakasz székely, oláh, szerb és moldovai gyalogság van rendelve. A csatasor előtt, a fejérvári úton, a többi pattantyússág van állítva.

A középen néhány ezer székely gyalogság van Sennyei Pongrácz, Bodony István és Barcsai András alatt. Itt van Mihálynak is a helye, fényes csapattal, melyet az ő boérjai, a hűségben maradt erdélyi nemesek s a Moldáviából meg Lengyelországból hozzája csatlakozottak tesznek. A hátvéd Farkas Györgynek háromezer lovasa, meg tetemes számú oláh, szerb és székely parasztság, melyet Rudolftól kapott puskákkal fegyverzett föl Mihály. Ezek után következnek Gyarmathi Máténak ötszáz gárdalovasa.[475]

Básta seregét, melynek tisztjei Cauriolo, Csáky István, Petke László, Makó György, Rottowitz Menyhárd, Rottowitz Boldizsár, az előbbinek nagybátyja, Sepratwitz János, Prépostvári, Prunitz, Rákóczi, Petz János, Henrik Baptista és Petki István, nem írom le. Csak a beszterczeiek és kolozsváriak gyalogjait említem még Túri Ferencz vezérlése alatt.

A csata délután kezdődik nagy vitézséggel mindkét részről. De Cauriolo Mihály ágyúinak egy részét veszi el, mely nagy kárt tett volna Básta seregének, s vele Mihály seregét pusztítja. Ez fordít az eddig egyenlő elszántsággal folyt csatán. Mihály sorai bomladoznak, majd futni kezdenek: nincsen hatalom, mely feltartóztatná. Végre Mihály is kénytelen menekülni. Szerencsésen átúsztatja a Marost és Fejérvárra siet. Itt lovat vált, magához veszi, a mi kincses, s csak Fogarason állapodik meg.

«Miriszló! Miriszló, átok legyen rajtad! Mennyi vért szívtál te azon a napon. Ezt a vért hamar fogjuk ugyan megbosszúlni. A guruszlói győzelem (1601. augusztus 3-án) a brassói (1603. július 13-án), sz.-péteri (petersdorfi) (1611. július 12-én) fölösen is megbüntették a magyarok gazságát: de nem adják meg az elvesztett nagyságot. A magyarokon való szerencsétlen pusztítások attól fogva máig csak nevelni fogják a közös ellenségeink zsarnok uralkodását. Illik sírnunk a miriszlói nagy szerencsétlenségen: de ne vádoljuk a gondviselést. Mi, kik rabbá tettük a havaselföldi parasztot, s az erdélyit a magyarok rabságában hagytuk, vajjon megérdemeltük-e az akkori nagyságot és boldogságot?»

Kétezer székelyt Mihály egy hegyre állított volt a csatahely mellett, azon meghagyással, hogy onnan ne

mozduljanak, míg meg nem parancsolja. Mintha oda felejtették volna, úgy maradnak ott. De látván az ütközetnek szerencsétlen végét, megadják magokat Bástának. Éjjel azonban meglepeti álmukban Csáky, és összeapríttatja. Ezt a németek is nagyon restelik vala; Básta mégsem bünteti meg Csákyt.

Mihály Fogarasról a Barczaságra fut, a hol Petrasko fia seregét várja Havaselföldről. Feketehalmon szeptember 23-án táborozik. Dühös lévén a szászokra, falvaikat perzseli fel, jelesen Prázsmárt, Veresmartot, Földvárt, Keresztyénfalvát (Neudorf). Brassó is lakolt volna, mely most is a Moldovából érkező hadakozókat szélylyel szórá: de Zamoiski, Báthori Zsigmond és Movila Jeremiás betörése Moldovába másfelé fordítja Mihálynak gondjait.

Itt szakad vége Balčescu elbeszélésének . . .

És itt szakad vége Hunfalvy Pál munkájának, melyen 1891. november 30-ikán bekövetkezett haláláig, sőt még az előtte való napon is folyton dolgozott.

JEGYZETEK.

[1] Hašdeu, Historia critica 120., 121. ll.

[2] Hurmuzaki, Fragmente zur Gesch. der Rumänen. I. Bucuresci, 1878. 186—190. stb. ll.

[3] Notiuni de Istoria Romûniloru de M. C. Florentiu. Editiunea XVII. Bucuresci, 1886. Carte aprobata de onor Minister al instructiunii pentru scolele publice de ambele sexe. — Azt, hogy 1180 tájban valamely Baszaráb vajda elfoglalta volna Fogarast, Hašdeu találta ki, jóllehet épen ő mesének tartja a Fogarasból való leszállást és Oláhországnak megalapítását, melyet Florentiu 1220-ra, más rumun írók 1290-re tesznek. Miért folyamodnak a rumun írók mesékhez, melyeknek történeti alapjok nincsen, sőt melyek merőben nevetségesek is: később fogjuk megtudni.

[4] «Nobilibus viris Alexandro Bazarati, Nicolao principi de Remecha, Ladislao vayuodae de Bivinis, Sanislao de Supprach, Aprozyae voyuodae de Zopus, necnon Vayuodae de Auginas.» — Densusian mellőzvén a *román* szónak nevezetes jelentését, így írja a neveket: «Alexandru Basarabu, principe Nicolae din Remetea, Vladu voivodulu din Buvinu, Stanislavu din Siprachu, Ambrosie voivodulu din Zopus, ši Nicolae voivodulu din Augias.» Densusian, 697. l.

[5] Fejér, IX. 3., 1. l.

[6] Szalay, Magyarország története II. 213., 214. ll.

[7] A keleti vagy görög egyház nem ismervén a tized-jövedelmet, a pópák (diakonusok stb.) fizetései az egyházi szertartások után a hívők által fizetendő díjak valának; a püspökök meg a pópától szedtek felavatási és más jövedelmet.

[8] Acta Patriarchatus Constantinopolitani. I. 383., 532., 533. ll. Kiadták Miklosich és Fr. Müller, Bécs.

[9] Jireček, Geschichte d. Bulgaren 324. l.

[10] Reisen des Joh. Schiltberger aus München vom 1394 bis 1424. Herausg. von K. F. Neumann. München, 1859. 93. l.

[11] A *Stračimir* alak nem fordul elő az eredetiekben és a pénzeken, hanem csak Sracimir. Jireček u. o.

[12] Fejér, IX. 3., 470. l.

[13] Pesty Frigyes, Krassó vármegye, III. köt. oklevéltár, a megnevezett évek alatt.

[14] Jireček, Geschichte d. Bulgaren 327. l.

[15] Jireček, 327. l.

[16] Lajosnak oklevele 1377-ből mondja: Novum castrum in lapide Tidrici (Detrik-kő). A német Dietrichs- vagy Theodorsburg szóból lett Törzburg, s ebből a magyar Törcsvár. Ez a német lovagok idejében fából való lévén, most kővárrá építék a brassaiak. Marienburg, Geogr. d. Gr.-Fürst. Siebenbürgen II. 361. l.

[17] Fejér, IX. 3., 377. l.

[18] U. o., 592—594. l.

[19] U. o., 595. l.

[20] U. o., 595-600. l.

[21] Előbb gr. Batthyányi püspök közlötte Leg. Eccl. Tom. III. 217. l. Azután Fejér, IX. 4., 210. l.

[22] Acta Patriarchatus Constantinopolitani I. 383., 532., 533. ll.

[23] Nos frater Gregorius dei et apostolicae sedis gratia episcopus Severyni nec non partium Transalpinarum. Kemény József gróf a Magazin für Gesch. u. s. w. Siebenbürgens. II. 29. l.

[24] Ezt Hašdeu, Istoria crit. I. 130—148. l.-ból vettem.

[25] Fridvalszky, Reges Ungariae Mariani, Vienna, 1775. 80. l.

[26] Az öt minoritának neve az illetők nemzetiségét is jelenti: «Antonius *Saxo*, Gregorius *Tragariensis,* Nicolaus *Hungarus*, Thomas *Fulginas,* Ladislaus *Hungarus.*»

[27] Engel, Geschichte d. Walachei 154., 155. ll.

[28] Torontálmegyében *Kuman*, Biharban *Kumanyesd* nevű helység van. Ezek elnevezésére is, azt tartom, oláhok folytak be.

[29] A szláv oklevélnek rumun fordítását Hašdeu közli az Ist. crit. 127., 128. lapjain. A czímet így közli: «Eu carde intru Christosu Dumneḑeu bino-credinciosulu Ionu Dan voevodu din mila lui Dumneḑeu domnu a tóta *ṭerra Românésca.*» Ez históriai valótlanság. 1385-ben

csak *ţerra Ungrovlachia* volt, mint maga Hašdeu más szláv oklevelek fordításában írja.

[30] Hašdeu, Ist. crit. 131. l.

[31] Domnii ţerei Moldovii şi viaţa lor de Gregorie Ureki, vornik mare in Moldova = Moldova földjének urai és életük, Ureki Gergely moldovai nagy vorniktól. Kiadta Picot Emil, Páris, 1878-ban az eredeti szöveget franczia fordítással ezen czím alatt: Chronique de Moldavie depuis le milieu du XIV. siècle jusqu'à l'an 1594.

A vornik szláv szó, a magyaros *udvarnok* megfelelője; tehát a latinos «palatinus»-szal (németül «Hofrichter») egy jelentésű. Moldovában a *nagy logofet* (nagy kanczellár) után *két vornik*, Alsó- és Felső-Moldáviának vornikja következett, kik birák valának a büntető perekben.

[32] Hašdeu a *Mušatok*ról, szokása szerint, nagyon tudós értekezést közöl. A *mušat* szó a XVII. század végéig előfordul a havaseli oklevelekben; azután szokatlanná válik, de megmarad a dunántúli rumun nyelvben, s jelent *szépet* (cuventulu *mušatu*, disparatu acumu din limba româna cis-danubiana, déru conservatu la fraţrii nostri de peste Dunare). Az Hašdeu szerint csak az *infrumuşatu* vagy frumuşatunak (formosus) csonkája. Ilyen csonkának tartják a *voda* szót is, mely volna a vajvoda szónak utó-fele. Pedig az oláh vagy rumun *voda* nem egyéb a magyar *vajdá*nál, mely a szláv *voevoda*nak rövidítése. Azt mondja még Hašdeu, hogy a *muša* (foemininum), szép, megvan máig a nyelvben, azt jelentvén, mit az olasz *bella*. De bajosan van némi kapcsolatban a «mouche» szóval, mely «ein Galanterie-Pflästerchen, und wer diese auf dem Gesichte häufig trägt, wird *Muschat* genannt.» Wolfból, Beschreibung der Moldau, Hermannstadt, 1805. II. 9. — Istoria Critica, 84. lapon, 5. jegyzet. — Azonban mi a *Musad*, Musath nevet 1363-ban Hunyadmegyében is találtuk.

[33] Ureki az *urak fiait* (fečorii čei de domni) emlegetvén, a moszkvai nagyfejedelemség szokását tartja szeme előtt. Az orosz boérok a nagyfejedelem tanácsosai valának, a boérok fiai, természetesen, követvén a fejedelmet a hadakozásban. Ezek a sokszor emlegetett *djeti bojarskije* = boérek fiai. A mese szerint vadászgató úrfiakat tehát Ureki is *boérok fiainak* (fečorii čei de domni) nevezi. A franczia fordító, Picot, azonban nem ezt a szláv szokást nézi; mert ő is hiszi, s meg is akarja bizonyítani, hogy az oláhok közbevetetlen római utódok Erdélyben, Moldovában. Azért «jeunes seigneurs»-nek, «princes de Rom»-nak fordítja a boér-fiakat.

[34] Fejér, IX. 4., 246. l. — Theiner, Monum. Hung. II. 99. l.

[35] Schmidt, Romano-Catholici per Moldaviam episcopatus etc. 27., 28.

[36] Schmidt Guilielmus: Romano-Catholici per Moldaviam episcopatus et rei Romano-Catholicae res gestae. Hungarica *Regia* Scientiarum Academia patrocinante. Budapestini, 1887. Feltetsző, hogy a Magyar Tud. Akadémia segítségével kinyomatott munka *királyi*nak nevezi az Akadémiát. Kis hiba. Schmidt méltán dicsekszik azzal, hogy ötezernél több «monumenta publica»-t másolt le, melyeket hosszú idő folytában sikerült összekerítenie.

A 33. lapon a Neoforensis (Román) püspökségnek — miről utóbb lesz említés — kerületeit előszámlálván, a kerület «*cinutum*» nevét így magyarázza: «Vocabulum a «centum» totidem villas complectentem denotabat districtum, et hac significatione medii germanis aevi — cf. Zent, Zentgraf — similiter notum erat.» Tehát az oláh *czinut* (ţinut) a latin centumtól származnék, s a szó a középkori németségből jutott volna az oláh nyelvbe. — Az 1400 tájbeli oláhság nem igen áll vala politikai viszonyban a németséggel; de annál szorosabban állott Magyarországgal, még pedig nemcsak *magyar*, de diplomaticus *latin* nyelvével is. — János főesperes XXVIII-ban írja Lajos királyról: «Rex nolens ulterius occupata de *tenutis* Venetorum conservare, castra et *tenutas*, quas tenebat, ipsis restituit.» — Corpus Jur. Hung. 1351: 18. «In civitatibus etc. praelatorum et baronum ac aliorum nobilium *tenutis*, seu possessionibus etc.» — Az oláh *czinut* (ţinut) a diplomaticus latin *tenutum* vagy *tenuta* szóból lett, mint a *ţine*: tartani, a latin *tenere*ből való. A budai «Lesicon» stb. és Cihac «Dictionnaire d'Etymologie daco-roman. Élements latins» nem ismerik a szót; Pontbriant «Dicţionariu Romàno-Francesu»-ja ismeri, «ţinutu, pl. uri, territoire, région, contrée; district, ressort, jurisdiction». — A szó Moldovában járásbiróságot jelent, minek megfelelője Havaselföldön «*judeciu*» district, arrondissement, comté.

[37] Fejér, IX. 4., 529. l. — Az Ureki krónikájának kiadója és fordítója a 19. lapon írja: «Les fils de Sas fondèrent dans le Marmaros *une sorte de principauté,* et nous retrouvons leurs nom, dans un certain nombre de diplomes» stb. Ha minden adományt «une sorte de principauté»-nek = némi fejedelemségnek tartanánk: Máramarosban több fejedelemséget találnánk, mint a néhai «szent római birodalom»-ban. — Azután nem «les fils de Sas», hanem a király alapított volna fejedelemséget.

[38] Hašdeu, Ist. crit. 89. l., 1. jegyzet.

[39] U. o., 90. l, 5. jegyzet. «Originalulu slavicu se afla la familia Caruzo din Botošani.»

[40] Hurmuzaki a 265. lapon «Stephan Voda»-t írván, azt jegyzi meg hozzá: «Die Romänen kürzen häufig das Wort «Woiewoda» ab, behalten bloss die beiden Sylben «Woda» bei, und hängen die abgekürzte Bezeichnung dem Eigennamen rückwärts an. So «Stephan-Voda» statt «Woiewode Stephan». — Csalatkozik Hurmuzaki. A ruménеk a magyar nyelv szokását követik. Ez *István vajdát* mond, s utána mondják a rumének: *Stephan voda.* — Mint a *ban*u = pénz, *czinut*u = tenutum, terület, s mint sok más, úgy a *voda* is innen költözött Havaselföldre és Moldovába.

[41] Milkovia, sive antiqui Episcopatus Milkoviensis per terram Transilvanicum, maxima dioecescos suae parte exporrecti Explanatio. Quam concinnavit Josephus Benkő stb. Viennae, 1781. Két kötet. A régibb időből nagy szorgalommal összeszedett anyagot a kritikus író használhatja; az újabb időre vonatkozót pedig köszönettel veszi az olvasó.

[42] Historiae Byzantinae XI. kötete. Venetiae, 1729. 351. l.

[43] A plagena (πλαγήνη) szónak jelentését csak hozzávetőleg határozhatom meg. Du Cangenál nincsen meg a szó; csak πλαγι van ott, mi a classicus görög πλάγιος-szal (keresztbe levő, félen való, horgas; obliquus, transversus) egyértelmű. A rumun nyelvben *plain,* többesben *plaiuri* hegy, hegysíkja, hegyi ösvény, de hegyi kerület, hegyi járásbiróság is. A rumun szó azonban a szláv *planina*(hegy)-től való, melyet a πλαγήνη(να)-val nem merek összekapcsolni. *Plajaš* hegyi lakos, meg hegyi ösvénynek őre. Fogarasban, azaz a fogarasi uradalomban, többször szó lesz a *plajás*okról, kiket a XVIII. századbeli magyar latin nyelv *plajones*-nek nevezett. Ezek a plajások körülbelül olyan tisztek vagy őrök valának, mint Beregben a székelyek.

Az «Exarchus és az Ungrovlachia meg a plagenák motropolitája» czímet Praynál így találom (Dissertatio VII. 139. l. *p*) jegyzetben): «*Metropolita Tergovestiensis et Exarchus confiniorum Ungro-Vlachiae*». Így nevezte magát István metropolita, ki a görög Corpus Juris Canonicinek oláh fordítását, melynek *Pravila mare* a neve, Tergovisten, 1652-ben kinyomatta. Ennélfogva a plagena = plain jelentése «confinium», s a *plajás* csakugyan véghely őre. — Egyéb-

iránt, ki fordította Pray számára az oláh czímet latinra, nem mondja meg, maga pedig, úgy látszik, nem tudott oláhul.

[44] ὁ εὐγενέστατος μέγας βοεβόδας πάσης Μολδοβλαχίας, κῦρ Ἀλέξανδρος. Acta Patr. Constant. II. 528—532. ll.

[45] Acta Patr. Const. II. 156. l. — A σταυροπήγιον-t így magyarázza Dufresne: dominus du Cansa (Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis), hogy «jus quod Patriarchae competebat in quacunque dioecesi episcopali ecclesiam dedicandi et consecrandi, defixa in ea, quam in hunc finem mittebat, lignea cruce, in concha retro altare, cum inscriptione continente annum et diem aliosque characteres temporis defixae in loco crucis». Ez által az egyház közbevetetlenül a patriárka alá tartozóvá lett. Ebbeli «exemtio ab ordinario» σταυροπήγιον πατριαρχικόν.

[46] Horváth Mihály, Kisebb történelmi munkái. II. köt. Pest, 1868. 355. l.

[47] Laonici Chalcocondylae Atheniensis, historiarum libri decem. Ex recensione Immanuelis Bekkeri. Bonnae, 1843. Atyafia (fitestvére) Chalcocondylas Demeter, Konstantinápolynak eleste után Itáliába mene, a hol a görög nyelvet eleinte Perugiában, azután Florenczben, végre Milánóban tanította. Itt adá ki az első görög classicust, Homerost, 1488-ban.

Laonicus a byzantinus birodalom történeteit 1297—1462-ig írta meg; tanúja lévén Konstantinápoly elfoglalásának, azután a bátyjához költözék Itáliába. — A Chalcocondylas nevet Chalcondylasnak is írják.

[48] A szöveg: ποιοῦνται δε καὶ ἐπιχώριον τινα τῶν ἀρχόν των τα πρῶτα ἐς τῆν βασιλείαν ἀνήκοντα, καὶ οἰκονόμον δὲ ὄντα. Az író nyilván a nádort és a tárnokmestert (tavernicus) érti; de a szöveg egy személynek mutatja.

[49] A régi írók a balkáni paeonokat a pannoniakkal zavarták össze; innen lett Paeonia = Pannonia. A géták és dákok, Strabon szerint, egy nemzet valának. De Chalcocondylas csalatkozik, azt hivén, hogy a régiek a paeonokat is egy nemzetnek tartották a gétákkal vagy dákokkal. A magyarok eredetét nem tudván, azzal éri be, hogy a *pannoniaiak* (paeonok) nevét adja rájok.

[50] Δάκες δὲ χρῶνται φωνῇ παραπλησίᾳ τῇ Ἰταλῶν, διεφθαρμένῃ δὲ ἐς τοσοῦτον καὶ διενεγκούσῃ, ὥστε χαλεπῶς ἐπιαΐειν τοὺς Ἰταλοὺς ὅτι οὖν, ὅτι μὴ τὰς λέξεις διασημειουμένων ἐπιγνώσκειν, ὅ τι ἂν λέγοντο.

[51] Fallmerayer a jegyzetben Bukurestnek hiszi: «Türkisch soll Bukurescht lauten.»

[52] Reisen des Johannes Schiltberger aus München in Europa, Asia und Afrika von 1394 bis 1427. Herausgegeben und erläutert von Karl Friedr. Neumann. Mit Zusätzen von Fallmerayer und Hammer-Purgstall. München, 1859.

[53] Marienburg azt írja, hogy minden oklevélben, melyet látott, egész 1355-ig *Brassovia* a város neve. A szebeni káptalani levéltárban levő oklevél 1355-ben nevezi először Koronának. De azután is még sok oklevél csak Brassoviát ismer. Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgens. II. Hermanstadt, 1813. 330. l. jegyz.

[54] Balcescu, Istoria Romanilor sub Mihaiu voda vitézul, 8—9. l. Csudálkozik az olvasó, hogy Balcescu *román-bolgár*nak nevezi a bolgár birodalmat; de még inkább csudálkozik azon, hogy Mircse azt «örökségének» tartotta volna. Hanem hát Balcescu úgy tudta s úgy tanította a történeteket, hogy «a bolgárok, egy finn népség, 865-ben az Új-Dákiának rumunjaitól fogadták el a keresztyénséget, s ezekkel egyesülvén hatalmas államot képeztek, a rumunok közül választván magoknak királyokat. *Pe la anul 865. Bulgari, poporu finnczu, prin Români din Dacia noua priimescu religia creştina şi inpräţiţi impreuna, intemeiara unu statu päternicu allegêndu' şi regi dintre români.*»
Az olvasó tudja, hogy 865 tájban «oláhokról = rumunokról» még nem tud vala semmit a világ; tudja, hogy a konstantinápolyi görögök, (tudós Photius patriárka), térítették meg a bolgárokat; tudja, hogy a bolgár Mihálytól kezdve Simeonig s azontúl is 1020-ig bolgár, de már elszlávosodó, fejedelmek uralkodtak.

[55] Şi servitu ca legatura de prieteşugu intre Români şi Turci, pinĕ la anulu 1877, cându se rupse pentru tot-d'a-una.

[56] Hašdeu, Ist. Rom. 5. lap, 20. jegyz.

[57] Engel, Aeltere Gesch. d. Walachei. 157. l. Dogiel I. 598-ból.

[58] Katona, XI. 293. A Kanizsai István adományos oklevéléből.

[59] Mintha Mircse 1395-ben nem lett volna többé adományosa Omlásnak.

[60] Pray, Dissertationes 144., 145. ll.

[61] Datum campestri nostro in descensu prope villam Hozyomezeu vocatam, V-to die visitationis B. V. a d. M. CCC. nonagesimo quinto. Katona, XI. 389. — Kimpulung (Cîmpulung) szász eredetű vásárhelyről lásd az I köt. 392. lapját.

[62] Neumann K. Friedr. a «Reisen des Johannes Schiltberger aus München» (München, 1859.) kiadója, ezt írja: «Warum Nicopolis Schiltaw geheissen, ist mir unbekannt; der Name ist jetzt nicht mehr gebräuchlich.» — Én azt gyanítom, Schiltberger a Nikápolyhoz közel való *Szistovot*, némi hasonlatosság után *Schiltau*nak nevezvén, s emlékezetében egynek tartván Nikápolylyal, azért írta úgy, a mint olvassuk.

[63] Talán Schiltberger «Mesterwayvod»-ot írt. De érdekes, hogy a név után teszi a vayvodot, mi a magyar nyelv szokása, melyet az oláh nyelv is követ

[64] Reisen des Joh. Schiltberger aus München. 51—54. ll.

[65] Chalcocondylas II. 75., 76. ll.

Szalay László «Nagy-Nikápolyt» a Sil vizének a Dunába szakadásánál alítja lenni (II. 286. l.), pedig Nikápoly az Olt beszakadásától is keletre esik a Duna jobb partján. Zsigmondnak nem is kellett Orsovát «bevennie», az soha sem volt bolgár föld, tehát akkor nem vala török.

Még föltetszőbb, hogy Jireček (Gesch. d. Bulg. 355. l.) ezt írja: «Irrthümlich suchte man bisher die Wahlstatt bei Klein-Nikopolis an der Donau», holott az Nagy-Nikápoly, a római «Nicopolis ad Haemum» mellett történt a Rosita folyónál, a melyből bizony Zsigmond nem éri a Dunát. — Úgy hiszem, mind Schiltberger, mind Chalcocondylas előadásai szerint világos, hogy a csata a Duna melletti Kis-Nikápolynál (Nicopolis ad Istrum, ma *Nikup*) volt. Zsigmond Nikápolyt mind vizen (a Duna felől), mind szárazon szállotta volt körül, mielőtt Bajazet a Duna felé érkezett. A seregnek nagy podgyásza duna-hajókon ment le. s azokra a hajókra igyekeznek menekülni a vesztesek.

Úgy látszik, Thuróczi krónikájában e szók: «Sigismundus in campo castri *majoris Nicapolis* sua castra fixit», birták Szalayt arra, hogy Nagy-Nikápolynál történtnek mondja a csatát. — Érdekes Thuróczinál az a tudósítás, hogy a franczia lovagok czímerei még az ő napjaiban is lefestve láthatók valának Budán a Sz. Miklós egyházában.

[66] καὶ δὴ ἐπιλαύνων ἐπὶ Πούδην τὰ Παιόνων βασίλεια ἔκαμνεν ὑπὸ νόσου· παδαλγίαν γὰρ ἐνόσει. καὶ ἐι μὴ μέντοι ἐνωχλεῖτο ὑπὸ τῆς νόσου, οὐκ ἔχω λογίζεσθαι ὅ τι περ ἂν γένοιτο αὐτῷ ἐμποδὼν ἐπὶ Πούδην τε ἐλάσαι καὶ παραστήσασθαι Πούδην τὰ Παιόνων βασίλεια καὶ καταστρέψασθαι τὴν χώραν αὐτῶν.

[67] Engel, Geschichte der Walachei, 164., 165. lapjain. Minthogy Engel II. Mircsét tartja I. Mircse utódjának, azért van kétsége az

oklevél hitelessége felől, jóllehet pergamenje és pecsétje hitelesnek mutatják.

[68] Turcos, qui quendam nostrum notorium et manifestum infidelem, Radul, alias *Praznaglava* (szláv szó: üres, kopasz fejű?) cognominatum, in vaiuodam *ipsarum partium nostrarum Transalpinarum* in nostrae majestatis despectum praeficere, fidelem vero nostrae majestatis et sincere dilectum magnificum virum Daan, earundem partium nostrarum Transalpinarum verum vaiuodam, *per nos constitutum*, dominio earundem privare, et de eisdem excludere machinabantur . . . (ipse Joannes de Maroth, banus Machoviensis) praedictis Radul et Turcis abinde aufugatis praedictum Daan vaiuodam in pristinum dicti vaivodatus dominium restituit victoriose; plurimos etiam alios incolas ipsarum partium nostrarum Transalpinarum, puta Wolahos, qui partem dictorum Radul et Turcorum foventes a verae fidelitatis tramite aberrando declinarant, ad debitae fidelitatis nobis et sacrae ipsius regni nostri coronae observandae constantiam redire coarctavit. Katona, XII. 486., 487. l.

[69] A *draco* szó az oláhban (drak) ördögöt jelent. Vlád vajda tehát kegyetlenségénél fogva «ördög» volt.

[70] Benkő, Milkovia II. 283. l.

[71] A konstantinápolyi udvarra érkezett bolgár követektől a császári logothet (kanczellár) azt szokta volt kérdezni: «Császárunk lélekszerinti fia, az Isten kegyelméből való bulgáriai uralkodó hogy van? az Isten kegyelméből való bulgáriai uralkodóné hogy van? hogy vannak császárunk lélekszerinti fiának fiai és leányai? hogy van a *hat nagy boliad?* hogy vannak a városon belül és kívül levő többi boliadok? hogy van az összes nép?« Πῶς ἔχει ὁ πνευματικὸς ὑιὸς τοῦ βασιλέως ἡμῶν τοῦ ἁγίου ἐν Θεοῦ ἄρχων Βουλγαρίας; πῶς ἔχει ἡ ἐκ Θεοῦ ἀρχόντισσα Βουλγαρίας; πῶς ἔχουσιν οἱ υἱοὶ καὶ θυγατέρες τοῦ πνευματικοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως; πῶς ἔχουσιν οἱ ἓξ Βολιάδες οἱ μεγάλοι: πῶς ἔχουσι καὶ οἱ λοιποὶ οἱ ἔσω καὶ ἔξω Βολιάδες; πῶς ἔχει τό κοινὸν τοῦ λαοῦ; Const. Porphyrog. de Cerimoniis aulae Byzantinae. Bonni kiad. 1829. 682. l. — A *boliad* a *boljar*nak felel meg. A *boljár, bojár* a rumun állami életbe is *boiér*, *boér* alakban jutott belé; mint *boér* vált ismeretessé Erdélyben. Miklosich szerint (Lexicon linguae Slavonicae veteris dialecti. Vindobonae, 1859.) a *boér* szó a bolgár-szláv *boljarin*ból való, melynek tője *bolje* = sok. A byzantin *boliad* tehát kapcsolatban állhat ezzel a *bolje*vel.

[72] Tudjuk, hogy II. András kiűzte a Barczaságból a német lovagokat, kik azután a pogány poroszok megtérítésére vállalkozának. Ott is Marienburgot építének, mint a Barczaságban, melynek magyar neve «Földvár».

[73] Ez esetlen utánozásnál nem egyéb. Mivelhogy Géza, Salamon király nagybátyja, koronát kapott a görög császártól, melynek görög felírása máig olvasható a magyar koronán, azért kellett a moldvai Sándor vajdának is koronát kapnia a görög császár fiától. Bezzeg, ezt a koronát sehol sem mutathatják. Meg sem érdemelné az említést ezen történelmi kacsintás, ha olyan könyv nem közölné, melyet a rumun kormány az iskolai ifjúság számára íratott.

[74] Urkunden zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos. Von Dr. Albert Amlacher. Hermannstadt, 1879. 21., 22. ll.

[75] Fejér, Cod. Dipl. X. 1., 87. l.

[76] Pesty Fr., Szörény vármegye hajdani oláh kerületei. Budapest, 1876. 51. l.

[77] Gr. Kemény József: «Ueber die ehemaligen Kenesen u. s. w.» Im Magazin f. Geschichte u. s. w. Siebenbürgens. Von A. Kurz. II. 307. l.

[78] Katona, X. 8., 493., 494. ll.

[79] Ez már oláh elnevezése a magyar *Szurdék-, Szurdok*nak,

[80] Katona, X. 56. l.

[81] U. o., XII. 471., 472. ll.

[82] Dr. Sólyom-Fekete F., Syl-völgy és benépesítése. A Hunyadmegyei Tört. és Régész. Társulat Évkönyve, 1888. IV. 80., 81. l.

[83] Fejér, Cod. Dipl. XI. 503. l.

[84] Gr. Kemény József, Ueber die ehemaligen Kenesen u. s. w. Magazin f. Geschichte u. s. w. Siebenbürgens. Von Anton Kurz. II. 315. l.

[85] Gr. Kemény József közlötte a *Tudományos Gyüjtemény* 1830. folyama III. kötetében (102. l.) e leveleket.

[86] Gr. Kemény József, u. o. 300., 301. l.

[87] Mart. Schwartner, De Scultetiis per Hungariam quondam obviis. Budae, 1815. 155. lapon.

[88] Gr. Kemény János közleményéből az «Új Magyar Múzeum» 1854. évi folyamában. 125—128. ll. — A tudós gróf egyik jegyzetében ezt mondja: «A *Kristsori* család maga sem tagadja, hogy eredetére nézve zarándmegyei *oláh törzsökü*. Örömére és díszére szolgálhat

tehát az oláh nemzetnek, hogy idő-szülte aljasodása ellenére is oly férfiakat szült, kik vitéz tetteik által magyar közös honunk védelméért vérzettek. Ilyenek valának említett Kristsori Lászlón kívül nagy Hunyadi János idejében: Bajesd Ongor és többen a Malomvizi Kenderes és Kendefi családból, a mint ezt nem sokára okmányosan be fogom bizonyítani.»

A tudós gróf még ifjú korának balvéleményében él vala, midőn írta, hogy az *oláhok idő-szülte aljasodásban vannak vagy voltak.* Mi az oláhok történeteiben nem találunk semmi aljasodást; ellenben társadalmi fejlődést, emelkedést veszünk észre nyomról-nyomra; hisz a kenézek, az oláh vajdák mind azt mutatják.

Mi látjuk, hogy a megnemesített kenézek olyan hazafiakká válhatnak, minők az árpádi honfoglalók, mind jóra, mind rosszra nézve. A magyar nemesség, különösen a magyar oligarchák, Zsigmond idejében, már legnagyobb részben jövevények, azaz idegen származásúak valának, de magyarokká lettek testestül-lelkestül úgy jóban mint rosszban; p. o. a Hunyadiak, Cilleiek stb.

S minthogy egy magyar nemesnek vagy oligarchának elei sem származnak medvéktől, farkasoktól, hanem emberektől, akár tótok, akár oláhok, akár ráczok, akár németek, továbbá akár vadászok, akár pásztorok, akár rablók voltak is azok: nagyon nevetséges az a kérdés, honnan származtak X, Y, Z? sokkal nyomósabb, jelesebb a kérdés: mit értek és érnek most is X, Y, Z?

[89] Fejér X. 8., 492., 493. ll. Az oklevélben «Serbe» = Serbae áll: de a nominativus nem *Serba*, hanem *Serban*. Fraknói az eredetiből közli azonképen. Mátyás király élete, Budapest, 1890. 7. l.

[90] Gr. Teleki József, Hunyadiak kora Magyarországon. I. 47. l. Ott egy 1331-beli oklevélben *Hunyadi Mihály*, továbbá 1421-ben *Hunyadi Pál*, mint milkói püspök stb. van felhozva. Tudjuk, a magyar családnevek legnagyobb része helység-nevek után keletkezett; ki minek birtokosa, vagy ki hová való, annak neve ragadt reá.

[91] Dr. Sólyom-Fekete Ferencz, Az oláh incolatus Hunyadban. A Hunyadmegyei T. és R. Társ. Évkönyvének I. folyama, 76. l.

[92] Fraknói, Mátyás király, 8. jegyz.

[93] U. o. — Ezeket az okleveleket gr. Teleki József is megemlíti az I. 48. l. jegyzetében.

[94] Gr. Teleki József, Hunyadiak kora X. 89—92. ll.

[95] Chalkokondylas, bonni kiadás. 256. l. «'Ιάγγος ἀπὸ Χωνιάτης

πόλεως 'Αρδελίου ὡρμημένος» A byzanti író a balkáni szlávoktól vette a *Janku* nevet, azt *Jangos*nak írván.

[96] Társadalmunk gyermekességének egyik kirívó vonása a magyar nemesség hajhászata. — *Rökk* Szilárdnak bőkezű adományai ismeretesek. Valaki vagy valakik *Röck*nek találták írni: s komoly felszólamlás történt egy komoly lapban ezen vétek ellen. Hisz *Röck* német név, a ki így írja a nagylelkű adományozónak a nevét, az németté teszi: pedig *Rökk* magyar nemes volt; ezt a kettős *k* bizonyítja. — Akár hármas *k*-val írják is a nevet, akár *Reök*nek is: azt bizonyosan tudom, hogy sem a *Röck*, sem a *Rökk*, sem a *Reök* név viselői nem származnak a «hetu-mogerek»-től; mint *Zsivora* — kit jól ismertem volt — sem dicsekedett előttem, hogy «hetu-moger»-féle ivadék.

[97] Aeneas Sylvius Európa czímű munkájának 11. fejezetében írja, hogy a katonáskodó oláhok között keveset találni, ki nem beszél magyarul (Hungariae linguae nescius). Fraknói.

[98] Literae gratiosae 1418. 7. calend. februarii. «Decimam integram unius anni omnium redituum et proventuum ecclesiasticorum is provinciis — nationis Germanicae, totius provinciae Treverensis, Basileensis et Leodicensis civitatum et dioecesium sub Romano imperio consistentium Serenitati Tuae assignamus.» — Ez ellen hét német egyház tőn óvást.

[99] Négy nemzetre oszlott a zsinat: olaszra, francziára, angolra, németre (Magyarország, Zsigmond király miatt, a némethez volt számítva); utóbb Spanyolország mint ötödik járult hozzá.

[100] Gieseler, Lehrbuch d. Kirchengeschichte. II. 4., 392. l.

[101] Jireček József, néhai osztrák közoktatási miniszter, mint az osztrák delegátiónak tagja kerülvén Budapestre, gyakori látogatásaival megtisztele engemet. Irodalmi tárgyakról folyván beszélgetésünk, megemlítém, hogy midőn először, 1836-ban megfordultam Prágában, a cseh múzeum lépcsőházában egy befalazott kövön olvasám, hogy a «compactatákat» Iglauban 1438-ban négy nyelven: csehül, latinul, *magyarul* és németül hirdették ki.

Nem sokára ezután Jireček a csehországi tudományos akadémiában következő értekezést adá be: *Einiges über die culturellen Beziehungen der Ungarn u. Böhmen im XIV. u. XV. Jahrhunderte, und über die ungarischen Husiten. Aus d. Sitzungsberichten d. königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Prag, 1885.*

A prágai egyetem csak két facultásának anyakönyvei vannak meg,

a juristáé 1372—1418, meg az artistáé (philosophiaié) 1367—1585. Ki is adták Prágában 1830., 1832. és 1834-ben. Ezekből szedi ki Jireček a magyarországiakat, még pedig az artistai matrikulából csak 1420-ig menvén; s ezen évig volt 98 magyarországi artista. Néhány nevet a hazájok miatt is közlök. I. A juristai facultásból:

1372-ben: Stanislaus de Pannonia. Nicolaus de Ungaria.

1375-ben: Nicolaus, canonicus Colocensis de Ungaria. Petrus Georgii de Septem castris stb.

1377-ben: Nicolaus de Buda, Hungarus stb.

1383-ban: Joannes de Buda. Laurentius, praepositus Pozoniensis. Nicolaus, archidiaconus de Pankotha in ecclesia Agriensi stb.

1397-ben: Bartholomaeus Ungarus de Strigonio. Valentinus de Quinque Ecclesiis, Ungarus scolaris praedicti domini (t. i. Bartholomaei).

1399-ben: Augustinus de Bártfa stb. Joannes de Nadastd.

1400-ban: Martinus de Zagrauia (Zágráb).

1402-ben: Mathias de Tytulio (Titel) stb.

1410-ben: Nicolaus de Strigonio, canonicus ecclesiae Colocensis. . . . Gregorius Palmesthorf de Czips (Palmesdorf = Harikócz).

II. Az artistai (philosophiai) facultásból valókat következő rovatok alatt közlöm:

1. «*Ungarus*» vagy «*de Ungaria*», lakhely nélkül, be vannak jegyezve: 1367-ben Emericus; 1371-ben Thomas; 1373-ban Joannes és Michael; 1375-ben Lucas; 1780-ban Nicolaus és Gregorius; 1381-ben Georgius; 1782-ben Ladislaus, Gallus és Demetrius; 1383-ban Laurentius, Petrus és Dionysius; 1384-ben Joannes és Benedictus.

«*De Czypsz*» (Szepességről) 1376—1404-ig öt; Késmárkról egy.

«*De Septem Castris*» 1370—1407-ig nyolcz; azonban 1369-ben Ladislaus Ungarus de *partibus Transilvanicis*. Látjuk, hogy a prágai matricula a «Septem castra»-n a Szászföldet; az «Ungarus de partibus Transilvaniae»-n pedig a többi Erdélyt érti.

2. Lakhelyek szerint Budáról volt hét; Esztergomból öt; Nagy-Szebenből három; Kolosvárról kettő; továbbá Bártfáról, Egerből, Zsolnáról, Rőczéről, Váradról stb., hol egy, hol kettő. Különösen 1399-ben beírattak: *Thomas* de Quinque ecclesiis; Petrus de Strigonio; Stephanus de Varadino.

3. Föltetszők a Magyarország déli részeiből valók, mint: 1385-ben Stephanus de Seremio; 1400-ban Georgius de Pozega; 1402-ben

Mathias de Tytulio (Titel); 1407-ben Andreas de Ujlak (Illok); 1409-ben Nicolaus de Zalenkamen (Zalánkamen); 1411-ben Michael de Toplitza (horvát), Demetrius de Vásárhely (Valkómegyében), Jacobus de Ujlak és Valentinus de Ujlak; 1410-ben Martinus de Zagravia, Antonius de Slavonia; 1413-ban Benedictus de Seremio; 1418-ban Jacobus de Salenkamen.

Meg kell jegyezni, hogy a 34 magyarországi baccalaureus között, kik 1401—1420-ig nyerték ezt a czímet, nyolczan a déli részekből valók.

[102] Az inquisitor Nicolaus episcopus Nazarethanus közjegyző és tanúk előtt bizonyítá: «Ego multis et pluribus vicibus magistro Joanni Hus conversatus sum, secum comedendo et bibendo, et sermonibus suis saepe interfui, ac collationes plures de diversis Sacrae Scripturae materiis faciendo nunquam aliquem in ipso inveni errorem vel haeresim, sed in omnibus verbis et operibus suis *ipsum semper verum et catholicum hominem reperi.*» Gieseler, Lehrb. d. Kirchengesch. II. 4., 413. l.

[103] A császár-király hitlevele így szól: «honorabilem magistrum Johannem Hus in nostram et sacri imperii protectionem recepimus et tutelam», s meghagyá a hatóságoknak, hogy «ipsum omni prorsus impedimento remoto transire, stare, morari et redire libere permittatis, sibique et suis, cum opus fuerit, *de securo et salvo velitis et debeatis providere conductu*, ad honorem et reverentiam nostrae Majestatis.» U. o. Heltai Gáspár a német «Geleit» szót *glit*nek fejezi ki, azért lett neki a *hit* és *glit* hasonhangúvá.

[104] A prágaiak a nagy eseményt két felírattal örökítették meg. Mindkét felírat a cseh Múzeum lépcsőházában van befalazva. Jireček híven közli a cseh és latin felíratot. A cseh így szól:

Leta M°CCCC°XXXVII° Zarazkazanie Cziesarze Zigmūda a legatuow Basileyskych wtomto kostele hlasseno Czesky Latinia Uhersky a Niemeczky, Že Czechowe a Moravane Tielo bozie a Krew pod dwogi zpuosobu przigimagio gsu wierni krstiane a prawi synowe cierkwe.

A latin szöveg ez: Anno dñi M°CCCC°XXXVII° f. VI. an Tiburcii Cesaris officio cum legatis Sigismundi Lingwis hic quor sincera fides sacramenti Bina sub specie mūdo claruit sat aperte. Et sūt katholici X pisti calice potientes.

A «compactaták» cseh fordítása a «Vybor z literatury české»-nek II. kötetében ki van nyomtatva, mint Jirečeknél (9. lapon) olvashatni. A magyar fordítás örökre elveszett.

[105] Magazin für Geschichte, Statistik und Staatsrecht des österreichischen Monarchie. Band I. Göttingen, 1806. 283. l.

[106] Ó-testamentomi néhány könyv. XXXIII. lapján. A Régi magyar nyelvemlékek I. kötetében. Budán, 1838.

[107] Pesty Frigyes szerint. Az eltűnt régi vármegyék.

[108] Chronica seu origo fratrum Minorum de observantiis in provinciis Bosnae et Hungariae Christo Jesu militantium. (A gyulafejérvári könyvtárban.) «Tunc etiam duo literati de eadem Kamenest, videlicet Thomas et Valentinus, cum quibusdam hominibus insanis et mulierculis, consilio inito, nocte recedentes ad regnum Moldvae intraverunt, ubi iidem duo clerici haeresim praedictam seminantes utriusque Testamenti scripta in Hungaricum idioma transtulerunt.»

Az egyik fordító a *pécsi Tamás* lehet, a ki 1399-ben íratkozék be Prágában. A másik fordító bizonyosabb; az *Valentinus de Ujlak* (Illok), a ki, mint Jireček írja, 1410—1412-ben éle Prágában. «Der erwiesener Massen von J. 1410—1412, inmitten der Hochfluth der husitischen Bewegung in Prag verweilt hatte und unzweifelhaft zu Husens anhängern zählte.» — Az a Balázs mester (Blasius magister), a kinek holt tetemeit a marchiai Jakab kiásatta s elégette, ki volt? 1408-ban *Blasius de Buda*, Michael de Buda és Briccius de Buda írattak be. Talán ez a Blasius de Buda lett azután bácsi nagyprépost és kameneczi plebános.

A mi pedig néprajzilag nevezetes, az előadott történetek Magyarország azon déli részeinek magyarságát bizonyítják, a melyeken most ősi magyarokat hijában keresünk.

[109] Chronika a magyaroknak dolgairól, melyet Heltai Gáspár megírt magyar nyelven és rendre hozta Bonfinius Antal nagy könyvéből és egyéb historikus könyvekből. — A könyv végén ez áll: «Colosvarot. Végezé Heltai Gáspárné, anno 1575.»

[110] Fejér, X. I. C. 29. l.

[111] Archiv d. Vereins für Siebenb. Landeskunde. Neue Folge. XII. Band. Hermannstadt, 1874. 77., 78. ll.

[112] Az interdictum hatását így irják le: «Sub quo interdicto parentes ipsorum, patres scilicet et matres, fratres et sorores, filios ac filias, aliosque ad eos pertinentes absque perceptione Sacramenti Eucharistiae ac ceterorum sacramentorum ecclesiasticorum ab hac luce transmigrantes extra ecclesiam ac coemeterium humi tumulassent amarissimo corde ac dolore moestissimo; — ceterum sorores ac filias

eorum contra statuta ac ritum sanctae Romanae ac universalis ecclesiae observandum, ab ecclesia minime observatum, maritassent, seu nuptui tradidissent.»

[113] Szent László király, erdélyi patronus, meg Sz. István király ünnepnapjain hymnusokat szoktak énekelni a szent királyok dicsőítésére. Természetesen támadt a nép közt az a hit, hogy minden újabb teher és megszorítás azon királyokadta szabadság ellenére hozatott be.

[114] A nemesség vagy a birtokosok bérbe vevén a püspöki tizedet, a fizetendő összegnél mennél többet hajthattak be, annál tetemesebb volt a hasznuk.

[115] In servitiis exhibendis una die falcare, aut metere. Gr. Teleki József (Hunyadiak kora Magyarországon, I. 78.) így érti: «minden héten egy napi szolgálatot tenni.» Ez nem olvasható ki ebből «una die falcare aut metere.» Az október 6-kán történt új egyezés megerősíti az egy napi szolgálatot.

[116] A Hunyadiak kora. X. 3—10.

[117] Még a «Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtschreibung» (Wien u. Teschen, Verlag der k. k. Hofbuchhandlung Karl Prochaska, 1886.) 14. lapján a «lakságot» így értelmezém: «fremde aufnehmendes Land». Pedig épen ellenkezőjét jelenti vala, mint az olvasó látja, de én 1886-ban még nem tudtam. Érdemes a megjegyzésre, hogy a Székelységben a nagy teherrel járó székely szabadságról lemondók és jobbágyi állapotra sülyedő székelyeket «*föld lakói*»-nak nevezték. Lásd «A székelyek.»

[118] Igazolnom kell a régi nyelvnek szokását, Mózes II. könyve 12-ik fejezetének 19. versét az úgynevezett Bátori-biblia így adja:

«Heted napiglan kovászos ne leletessék ti házatokban, mert ha ki ejéndik, elvész annak lelke Izraélben, akár *jövevény* legyen, akár *lakos*.» A héber eredetiben: «ba-gêr u-ve-ezrach haarecz = ex peregrinis aut ex indigenis terrae». Ha Bátorinak fordítását nem lehet is a XV. század közepébe tenni, mint Toldy tette (A M. Nemzeti irodal. tört. Pesten 1851. A 154. lapon); mégis a régiebb nyelvemlékek közé való. Károlyi Gáspár is így adja e verset:

«Hét napon kovász ne találtassék a ti házaitokban; mert valaki kovászost ejéndik, kitöröltetik az ő lelke az Izraél közül, akár *jövevény* legyen akár *lakos*.» A Bunsen Chr. Carl Jos. Bibelwerkjében is (Lipcse 1858.) I. 123. lapján így olvassuk:

«Denn wer Gesauertes isset, dess Seele soll ausgerottet werden

aus der Gemeinde Israel, sei er ein *Fremder*, oder ein im Lande *Einheimischer*».

A *lakos* szónak ezen saját jelentését se Kresznerics, se a Nagy-Szótár nem ismerik; de Párizpápaiban még van nyoma (N.-Szeben, 1767-ben), a kinél az «indigena» szó alatt ez is áll: «populi indigenae Latii = Latium lakosi».

Ballagi 1840-ben (Bloch Móricz, Mózes öt könyvének 89. lapján) így fordítá e verset:

«Hét nap kovász ne találtassék házaitokban, mert a ki kovászost eendik (sic: ejendik), e személy kitöröltetik Jiszráel gyülekezetéből, akár *jövevény* akár *honfi* legyen.» Ballagi sem ismeri vala a «lakos» szónak régi jelentését.

A *lakság* saját geographiai és ethnographiai jelentését sem találjuk se Párizpápainál, se Kresznericsnél, se a N.-Szótárban. III. 1272. lapján csak ennyit tud: *Lakság* összehúzva *lakosság!*

A Corpus Jurisban (1723: 85) olvassuk «Controversia inter episcopatum Varadiensem et in districtibus Beretyó, Besztercze et *Lakság* residentes Valachos, decimam dare recusantes.» Bezzeg 1723-ban a *Lakság* egy részében már csupa oláh vala. De hol keresendő ez a lakság? N.-Váradon nem tudják, — mert kérdeztem. Borsos Tamás (élt 1566—1633 ?) Mihály vajda történeteiről beszélvén ezt írja: «Egyfelől Mihály vajda az országban volt (1599 vége felé), másfelől az székelység kegyetlenkedett; sőt még az *laksági* parasztság is feltámadott vala földesurára, mind az is azt reményli vala, hogy Mihály vajda azoknak is megadja az szabadságot.» Erdélyország Történetei Tára. II. 23—24. lapján. Kiadják gr. Kemény József és N.-Ajtai Kovács István. Kolozsváratt, 1837.

119 Archiv, Neue Folge, XII. 50. l.

120 U. o. 81. l.

121 A magyar nyelvnek nincsen saját kifejezése. *Pór* a német «bauer»-ból; *paraszt* pedig a tót vagy szláv «prosti»-ból lett.

122 Thuróczi: Chronica Hungarorum. Pars IV. Cap. XXII.

123 Bonfinius, Decas III, liber III. A lipcsei kiadás 410. lapján.

124 Chronika stb. Lásd a 119. jegyzetet.

125 Engel, Geschichte des ungrischen Reichs. Zweyter Theil. Wien, 1834. 363. stb. lapon. «Diese Verbrüderung konnte schon ihrem ersten Anlasse nach wider niemanden mehr gerichtet sein, als wider die Walachen und Orientalisch-Gläubigen in Siebenbürgen.»

[126] «Sie — die Walachen — einst die Herren Siebenbürgens und noch immer die weit überwiegende Mehrheit der Bevölkerung, waren andern Völkerschaften durch Eroberung unterworfen worden, und sunken, besonders nachdem sie 1437 aufgestanden waren, die Ungarn, Szekler und Sachsen aber Bündnisse zur Vertheidigung ihrer Rechte wider sie geschlossen und sie besiegt hatten, immer mehr in Knechtschaft.» Geschichte von Ungarn von Ignaz Aurelius Fessler. Zweite vermehrte u. verbesserte Auflage, bearbeitet von Ernst Klein. Zweiter Band. Leipzig, 1869. Seite 403 n. F. — V. Band, Leipzig, 1883. Seite 547.

[127] Magyarország története. Szalay László által. Második kötet. Lipcse, 1852. 399. stb. lapjain.

[128] Erdély történelme. Második kötet. Pesten, 1859. 51. stb. ll.

[129] Az 1439. évbeli országgyűlésnek három czikkét hozom fel, mint az akkori társadalom jellemzőjét.

Art. 2. *Palatinus per regem et regnicolas eligatur.* Ebből is látjuk, hogy a «regnicola» nemest jelent, nem lakost, mint a kolosmonostori 1437. évbeli békekötésben.

Art. 7. *Lucrum camarae in regno Hungariae, Quinquagesimam in partibus Transilvaniensibus, ac Mardurinas in regno Sclavoniae exigi consvetas, more alias ab antiquo consveto, exigi faciemus.* Ez vala silány jövedelme a koronának, a melylyel p. o. a törökök ellen viselhette a háborút. A koronai jószágokat pedig a klerus, a nemesség, a kenézek vetekedve koldulták el a királytól. A banderiumokban állott volna az országnak fővédelme; de azok kiállítása is az egyházi és világi oligarchák önkényétől függött.

Art. 18. *Nobiles tum jobagiones habentes quam non habentes decimas dare non teneantur, antiqua eorum libertate requirente.* Ezt az antiqua libertast bajos volna megtalálni, melyik királytól származik. Ellenkezőleg világos törvények és rendeletek a tized-adási kötelességet a nemesekre is kiterjesztik.

[130] *Claca*, többesben *claci*, Pontbriant szótárában «corvée» = úri munka, robot; *clacaşu* = robotoló. — Cihac, Dictionnaire d'Étymologie daco-romane. Élements slaves stb. a 416. lapon: «*claca* (pour tlaca) = corvée; — lucru, munca de claca = travail gratuit, de corvée, azaz ingyen munka, úri munka. — Cihac a szláv *tolóaca*tól származtatja, mit reá hagyok, s azt hiszi, hogy az oláh *claca* alak a magyar

kalákából való; «parait avoir été influencé par le magyar *kaláka* = travail en commun, aide mutuel».

A magyar Nagy Szótárban ezt olvassuk a *kaláka* szóról, hogy «így nevezik a székelyek azon munkát, melyet többen összeállva nagyobb erővel végeznek; pl. midőn valakinek búzáját, szénáját az atyafiak vagy szomszédok, vagy jó barátok közös erővel, néha zeneszó mellett is betakarítják, a miért közös ebédet stb. kapnak. «*Kalákában szántani, gyűjteni szénát, gabonát hordani; fonni.*»

A *kaláka* szó, úri munka, robot jelentésével nem divatozott a *Lakságon*; legalább az «Approbatae Constitutiones regni Transilvaniae»-nek 1815. évi kiadása (Claudiopoli, typis Lycei regii) a «Mutató táblájában» nem hozza fel. Bizonyosan az oláhok hozták be a szót Erdélybe s nem innen jutott Havaselföldre.

131 Balčescu Nic. Istoria Romanilor sub Michaiu voda vitézul. Bucuresci, 1879. 11. és 302., 303., 304. ll.

132 Quos (Ῥωμᾶιους) nos Longobardi scilicet, Saxones, Franci, Lotharingi, Bajoarii, Suevi, Burgundiones tanto dedignamur, ut inimicos nostros commoti nil aliud contumeliarum nisi *Romane* dicamus. Hoc solo, id est *Romanorum nomine*, quidquid ignobilitatis, quidquid timiditatis, quidquid avaritiae, quidquid luxuriae, quidquid mendacii, imo quidquid vitiorum est compraehendentes. Ducange, Glossarium mediae Graecitatis, a Ῥωμᾶιος név alatt.

133 Hašdeu, Istoria critica Romanilor. 42. l. «Vorba ‚*Rumânu*' agiunse a se intrebuința pene adininori mai cu séma in intellesu de clacașu, de sclava, de plebe.»

134 τὴν γενομένηην τελείαν δωρεὰν προς τὴν διαληφθεῖσαν Μαρίαν παρὰ τοῦ προσπατρὸς παππου αὐτῆς . . . τῶν δύο ὑποστατικῶν ἐκείνου, Τυριλεστι δηλαδὴ καὶ μποδεεστι λεγομένων μετὰ τῶν ἐκεῖσε ρουμούνων. Az oklevelet alább közlöm.

135 P. o. «vidua omnem vicinitatem faciat, excepto exercitu». Azaz: az özvegy minden közteher viselésre köteles, kivéve a hadakozást. In foris Oscae, 1247. — «Undecunque venerint illi homines, qui ibi populati fuerint, sint in potestate et subjectione Abbatis S. Dominici et Prioris S. Martini, et nulli alii domino serviant . . . nec *faciant vicinitatem* in alio loco, sed permaneant in servitio et libertate vestra.» Charta Adelfonsi regis Hispaniae. 1164. Densusian idézi Ducanget is, Glossarium mediae et infimae latinitatis. Tom. VI. Parisiis, 1846. 817. l.

Tehát, így okoskodik Densusian, a *vicinus, vicinitas*, mint jobbágyi kötelezettség, a nyugati latin nemzetektől származik, s így *merőben román intézkedés,* «este o instituţiune curatu romanica». Hozzá teszem én, hogy a fogalom és szó bizonyosan Konstantinápolynak elfoglalása után (1203—1204) a latin győzők által lett honossá a lovagok hódoltságaiban, s így a balkánfélszigetbeli oláhoknál is. Az oláhok hozták azután a Duna balparti tartományokba, s a havaseli vajdák beszármaztatták Fogarasba is.

[136] Cihac, Dictionnaire d'Étymologie daco-romane. Éléments slaves, magyars etc. Francofurt, 1879. Az 523. lapon: «*rezăş*, *răzăş* (olv. rezes) «coproprietaire»; *rezăsie* = terre possedée en copropriété. Cihac magyarnak tartja, ezt írván: «rész = part, részes = participant à quelque chose». — Láttuk, hogy Balčescu a részest *rezemás*nak is nevezi.

Pontbriant szótárában (Bucuresci, 1862. a 627. lapon csak annyi van: *rezâşu* (olv. részes) «limitrophe, riverain, contigu».

[137] Engel, Geschichte der Moldau, 121. l.

[138] Kantemir egy XVIII. századbeli író, kivel még találkozni fogunk. Alig érthető, a mit Balčescu a nagy birtokosokról mond, hogy jogot nyerhettek volna a vajdáktól felszabadítani a közadó alól falvaikat. Másfelől a székelyek példája világosítja meg a személyes szabadság eladását.

A székelyeknél a főemberek és lófők mindinkább a közszékelyekre hárítván a terhet, ezek a nyomást kerülendők, magokat önként is jobbágyokká tették, a földesúri szolgálat könnyebb lévén, mint a szabad székelynek szolgálata. Az 1555. évbeli székely törvénynek 62. czikke ezt mondja: «A bűn alatt senki magát földön lakóvá (azaz jobbágygyá) nem teheti: ha ki tenné is, erőtelen leszen. Ha ki II. Lajos király után földön lakóvá tette magát, erőtelen, mert a király nemese.» Látjuk, a törvény meg akarja szorítani a köz-székelységből való kilépést. A köz-székelyek, mint szabad emberek és kisbirtokosok, a havaseli és moldovai rezesekhez hasonlítanak, a kik néha hasonló okból önként jobbágyokká tették magokat.

[139] «Spiritus Sti lumine illuminatus veritatem Catholicae fidei cognoscens ad Nostram et ecclesiae Romanae unitatem et obedientiam redactus est.» Theiner, Monumenta Slav. meridionalium. I. 374. l.

[140] A formulának latin szövegét *Ambrosius Camaldalensis*, görög szövegét *Bessarion* készítette volt; a zsinat mindkét szöveget egyaránt eredetinek jelenté ki.

141 Syropulos, «Vera historia Unionis», 268. l. «ὕστερος ὁ Νεάγωγις ὡς ἀπὸ τοῦ βοέβοδα Μολδοβλαχίας.» Jún. 2-án.

«πρωτοπάπας Κονσταντῖνος καὶ τοποτηρὴς Μολδοβλαχίας.» A τοποτηρής = helytartó és ἀπὸ τοῦ βοέβοδα egyet jelentenek.

142 Syropulos, a 317. lapon: οὔτε ἡμεῖς προσήλθομεν τῇ δόξῃ τῶν Λατίνων, οὔτε οἱ λατῖνοι τῇ τῶν Γραικῶν· ἀλλ' ἐδεωρήθησαν καθ' εάυτὰς αἱ δόξαι παρ' ἑκατέρου μέρους καὶ εὑρήθησαν σύμφωνοι.

143 Soborul če s'au adunat in Florentina, unde mai apoi nemik bun nu s'au ales. Ezt írta Ureki az V. fejezet felibe.

144 Aeneas Sylvius a Discriptio Germaniaenek tizedik fejezetében ezt írja: «Gallia quidem atque Hispania, Italia quoque, Ungaria et Anglia Eugenium sequebantur: Sabaudia, Suicenses, Basilienses, Argentinenses ac ex Saxonia Cuminenses simulque de ducibus Bavariae Albertus Monaci, Felici obediebant. Rex Aragonum et Siciliae Alphonsus, Polonique et Britones nec Eugenio nec Felici, sed concilio Basileensium auscultabant. Reliqua Germania neutralitatem quandam induit.»

145 A kelet meghatározását l. gr. Teleki József, Hunyadiak kora I. 261. jegyzet.

146 Felixet gúnyból Infelix-nek nevezi.

147 Mind a két oklevelet gr. Kemény Józseftől vevén, közlötte Kurz Antal a «Magazin für Geschichte, Literatur etc. Siebenbürgens, Kronstadt 1844.» — 127—133. lapjain.

148 Draculescii descingean din Mircea I. éra Danescii din Dan II. fratele lui Mircea. Notiuni de Storia Romanilor, de M. C. Florentiu. A 41. lap jegyzetében.

149 Ureki is azon sorban számlálja elő a moldvai vajdákat. Kiadója Picot nem mindig helyes fordítója. P. o. a hol Ureki a Sándor vajdának *szék*éről (skaunu) szól, ott Picot egyszer *koronát* (couronne), másszor thronust (trône) ír. Ez hamisítás.

150 Gr. Teleki, Hunyadiak kora I. 394., 395.

151 Thuróczi, III. cap. XLI. conventum est ergo decem annorum de induciis. Et ex parte regis bassa Natuliensis dimittitur. Caesar quoque Turcorum castrum Zenderew, ceterasque cunctas Rasciani regni munitiones, quot et quas ante haec, Georgio despoto demerat, eidem restituit. Et hae quidem induciae juramentis firmatae exstitere.

152 Chalcocondylas (bonni kiadás) lib. VI. 317. τοὺς δὲ Δακοὺς ὑποφόρους τε εἶναι τῷ βασιλεῖ, ἃ καὶ συνέθεντο ἐν τᾶις βασιλέως σπονδαῖς

πρὸς αὐτοὺς πρότερον γενομέναις, καὶ ἐς τοὺς Παίονας τελεῖν, ᾗ τὸ πρόσθεν ἔχοντες διετέλουν.

[153] ὡς πρέσβυς ἀφίκετο παρ' αὐτοῦ τοῦ Ῥωμαίων ἀρχιερέως Ἰουλιανὸς καρδινάλιος, ἀνὴρ τά τε ἄλλα ἐπιεικὴς καὶ ἐς τὴν Ῥωμαίων σοφίαν εὐδόκιμος, παρεκάλει τε ἐπὶ τὸν πόλεμον, τὸν δε ὅρκον, ὃς μέγισθος ἦν ἐν ταῖς σπονδᾶις, ἐλύσατο ἐπιτροπῇ τοῦ ἀρχιερέως, ἀνέγνω δὲ τὰ αὐτόθι. Chalcocondylas, VI. 324., 325. Egyébiránt a pápa nemcsak a szultánnal kötött szerződéseket, hanem a keresztyén fejedelmek egymásiránti, esküvel megerősített kötelezettségeit is, a közbizodalom és erkölcsiség nagy kárára, felbontogatá.

[154] Gr. Teleki I. 422., 423. ll. «Murád seregeivel Anatolia partjaihoz robog. Gallipolynál a bosszú majd megeszi, látván a 128 keresztyén gályát, mely útját állja. De a pénz, az emberi gyarlóság ezen nagy kisértője, ezúttal is csudát mivelt nemcsak a genuai, hanem némely írók szerint a velenczei gályakapitányoknál is. Murád minden főtől egy aranyat fizetvén, a kapitányok, oly szín alatt, hogy élelmök elfogyott, s a nagy szelek miatt hajóik veszélynek volnának kitéve, állásukat elhagyják, sőt alattomosan még hajókat is kölcsönöznek, melyeken Murád egy éjjel 40,000 fegyverest szállított által.» — Ez az általános hit nemcsak a magyar, hanem más történetíróknál is. Azonban, erről Thuróczi egy szót sem tud; pedig, ha valakinek, a Mátyás korabeli magyar krónikásnak állott érdekében azt a keresztyén árúlást leghangosabban kihirdetni. Bonfinius már tud valamit. «Ferencz kárdinálisnak, a hajós-had vezérének levele érkezett (a magyarokhoz), mely jelenti, hogy Murád, *csellel vagy vesztegetéssel* kerülvén el a vigyázó hajókat, melyek Gallipolyon alúl a Hellespontus partjain őrködnek vala, igen nagy sereggel Európába jött által.» (Decas III. lib. VI.) Ha igaz a Ferencz kardinális levele, azon, és nem egyében, épült *az egy fő egy arany-féle mese.* De ha igaz, Ferencz kardinális azt, a mit saját ügyetlensége vétett, másnak tulajdonítja, s ezt árulásnak bélyegzi. Ismerjük ezt a politikai fogást.

Chalcocondylas, 327., 328. ll., a kinek alig volt érdeke, a nyugati papság hibáinak, vétkeinek takargatására, így tudja a dolgot: «Murad az európai és ázsiai sereget átszállítandó, nem találá meg többé a gályákat. Mert az esős szelek nem eresztették be a hajókat a Propontisba. A sok napig tartó nagy vihar megakadályozá a hajókat a szél ellenébe menni. Murad tehát békességgel általkelt mind maga, mind serege.» S ezt tartom én történeti valónak. A pápai admirál nem vala nagy

tengeri hős; pusztíthatta a görög «schismatikus» szigeteket, de az északi széllel, a melynek ereje a gyarló hajózással szemben, a régieknél is rossz hírben állott, nem tudott megbirkozni. Tehát Murad se nem csellel se nem vesztegetéssel, hanem jó szerencséjével jutott Európába.

155 A kormányzó váltságdíjul százezer aranyat fizessen; a kisebbik fia Mátyásnak, Brankovics unokája, Cillei Ulrik Erzsébet nevű leánya eljegyeztessék; a magyar hadak ne Szerbián által mehessenek a török ellen; a kormányzó idősbik fia, László, mint kezes Szendrőben maradjon. Szalay III. 107., 108.

156 Spre a şi resbuna pe Unguri . . . trecu in Transilvania, arse Braşovulu şi trase prin ţépa o mulţime de Saşi, de unde i se şi dete suprunumele de Ţepeşu. Notiuni de Istoria Romanilor. A 41. lapnak jegyzetében.

157 A «forum Jassutam» lehet-e a későbbi *Jassi* (Jász-vásár)? A déli Berlathoz viszonyítva, úgy látszik, az lehet.

158 Inter nos dividere tali modo: quod sylvae majores Bukovina dictae incipiendo a montibus seu ab alpibus regis Hungariae inter eandem terram Moldaviae et Sepenyiensem (Sepin kerület) situatae penes Sereth protendentes se ad aliam silvam minorem Bukovina dictam usque ad fluvium Pruth, debent per medium dividi seu dimidiari. Et quod *forum Jassutam* in sinistra parte situm manet pro Vladislao, forum vero, seu villa, *Berlam* in dextra parte sita, manet Sigismundo. Transcenso autem fluvio Pruth residuae silvae, directe procedendo ad campos desertos usque ad mare, pari modo cum iisdem campis desertis per medium dividantur. Ita quod Bialogrod cum aequali medietate pro Vladislao, et Kilia cum alia aequali medietate pro Sigismundo maneant. Et pars illa, quae ex divisione cedet Vladislao, remaneat ei sub forma treugarum super terris Russiae. (Tudniillik öt év lefolyta alatt tanácskozásnak kellett volna történnie, mely eldöntse, vajjon melyik koronának, a magyarnak vagy a lengyelnek van-e több joga Moldovához.) Ubi autem Moldovanus constanter mandata adimplebit, tunc praedicta totalis terra Moldaviae manebit apud eundem (Sándor vajdánál) etiam post obitum alterius Nostrum regum praedictorum per quinquennium sub foedere treugarum praedictarum, salvo jure partis utriusque. Engel, Geschichte der Moldau. 116., 117. l.

159 Engel, Geschichte der Moldau. 125. l. Teleki szerint a biztosítás 4-ik pontja ezt tartalmazza: «Az ország elszakasztott részeit az

új király azzal megint összekapcsolja; nevezetesen a szepesi városok mindjárt koronázás után a zálogos levéllel együtt visszaadatnak; Moldova a régibb határozatok és oklevelek értelmében a felek közt (Magyar- és Lengyelországok közt) felosztatik; Halics és Podolia iránt a két ország közt fenforgó kérdések pedig biztosok által barátságosan intéztetnek el.» Teleki Engel, Geschichte des ungr. Reichs III. köt. 31. lapjára hivatkozik. Ott Engel a «capitulatio» öt pontját közli, melyeket Teleki szóról-szóra fordít: de 4-ik pontjának másik felét elváltoztatva közli. Engelnél ez így áll: «Der Streit wegen Halitsch, Moldau und Podolien sollte durch gemeinschaftliche Commissarien geschlichtet werden.»

[160] Alexander, palatinus Moldaviae, cum consiliariis suis, Casimiro regi Poloniae fidelitatem suam obligat, promittitque se juramentum fidelitatis coram ipso rege praestituram stb. Picot, Chronique de Moldavie par Greg. Urechi. 86. l.

Alexander, filius Stephani (l. Eliae) Moldaviae vojvodatu brachio et assistentia Casimiri, regis Poloniae, potitus, illico petulantiae et nimiae libidini et ebrietati deditus, veneno ab his, quorum uxores filiusque stuprasse afferebatur, extinctus est. U. o.

Petrus, palatinus Moldaviae, cum proceribus suis consentit, super redimendam pacem a Turcis tributo duorum millium ducatorum. Datum Socraviae die 5 junii 1456.

Petrus, palatinus Moldaviae, more maiorum suorum Alexandri patris, Eliae et Stephani fratrum, praestat homagium et fidelitatem adhibito juramento Casimiro regi et regno Poloniae cui pollicetur assistentiam contra omnes hostes, nullius se subditum fore, nisi praefati regis et coronae. stb. U. o. 89. l.

[161] «Audivimus Petrum, vaivodam Moldaviensem apud Nos esse; unde, cum Nos certis ac rationalibus de causis eundem in curia Nostra libenter ad praesens habere velimus, F. V. requirimus et hortamur, quatenus dictum Petrum vaivodam quamprimum pro singulari Nostra complacentia transmittatis. Erit id apud Nobis vobis in favorem et ipsi Petro vajvodae ad promotionem. Epistolae Mathiae Corvini etc. Cassoviae 1764. Pag. 48. Így idézi Picot, a 91. lapon.

[162] Cum tamen dictorum Saxonum nostrorum libertatibus et praerogativis requirentibus nec regalis majestas, neque alii quicunque homines quoscunque judicatus, villas, terras et jurisdictiones ad ipsas septem sedes Saxonicales de jure spectantes, ab eisdem abalienare et

cuicunque homini approbiare valeant quovis modo. Urkundenbuch der Stadt und des Stuhles Broos. 23. l.

[163] Ex quo opere huic regno ea accessit utilitas, ut partium Transalpinarum et Moldavie Wayuode, qui adhuc progenitorum Nostrorum temporibus sacre huius regni corone rebellando, Teucris se subjecerant, ipsius Joannis Vayuode tam consilio inducti quam metu concussi, rursum huic regno cum tota sua terra se restituerint, pristina fidelitatis obsequia nobis usque in diem hanc exhibere obligati. — A királyi oklevél nem látszik tudni, hogy 1442-ben Moldova nem vala még a török adózója, mert azzá csak 1453-ban, az oklevél kelte után, lett.

[164] Ego Johannes Comes Bistriciensis promitto et juro ad hec sancta Evangelia, que corporaliter tango, quod de cetero fidelis et obediens ero Vobis, Serenissimo principi et Domino Domino regi Ladislao Hungarie stb.

[165]

1.	Bistricia	Beszterczе (Bistritz).
2.	Lekencze	Lekencze (Lechnitz).
3.	Németi	Király-Németi (Bayersdorf).
4.	Besenyeu	Besenyő (Heidendorf).
5.	Alsó-Waldorf	Aldorf (Wallendorf).
6.	Schepner	Szepnyír (Zepner).
7.	Therpeny	Törpény (Treppen).
8.	Nagy-Demeter	Nagy-Demeter (Mettersdorf).
9.	Yaad	Jád (Jadt, Jaad).
10.	Pentak	Péntek (Pintach).
11.	Aszu-Beszterczе	szintígy (Klein-Bistritz).
12.	Felső-Waldorf	—
13.	Vindu	Vinda (Windau).
14.	Ujfalu	sz. így (Neudorf).
15.	Péterfalva	Petres (Petersdorf).
16.	Kis-Demeter	sz. így (Waltersdorf).
17.	Zolna	Zsolna (Senndorf).
18.	Budah	sz. így (Budah, Szász-Budah).
19.	Molnark	Malomárka (Minarken).
20.	Sz.-Iván	Sajó-Sz.-Iván.
21.	Zeek	Selyk (Schelken).
22.	Thath	Tacs (Dotsch, Totsch).
23.	Sz.-György	sz. így (St. Görgen).
24.	Dyse	Dipse (Dürrbach).

25. Féregyház Fejér-egyház (Weisskirch).
26. Nagy-falu sz. így.

E helynevek bizonyítják, hogy németektől származnak, tehát alapítóik németek valának; kivételt tesznek, úgy látszik, a 10. *Pintach*, s a 19. *Minarken*, mert szláv eredetre mutatnak. – Nagyon föltetsző a 24. helynév «*Dyse*», mely most *Dipse*, *Dipsa*. Már 1344. szept. 10-én VI. Kelemen pápa levelében fordúl elő, ki a kalocsai érseket, meg a telegdi és szatmári főespereseket felszólítja, «ut Andree Petri, rectori parochialis ecclesiae de *Typsa*, Transilvanensis dioecesis, ecclesiam parochialem de Warasio (Varas, Szász-Város) eiusdem dioecesis conferri curent.» Typsa, Dypsa (Dürrbach) 1344-ben egészen német (katholikus) vala, még most is ágostai hitvallású egyház van benne; de már oláh is van ott. Hogy került a görög δίψις (szomjúság), *dipsa*, *dipse* alakjában, a német *Dürrbach* fordítására? Akkor, 1344 tájban, a magyar papok, tehát a magyar diplomatikusok, nem igen tudnak vala görögül. A VI. Kelemen leveléről lásd Urkundenbuch zur Gesch. der Stadt u. d. Stuhles Broos, 12. l.

166

1.	Adrianus	Adorján	14.	Sz.-Márton	Sós-Sz.-Márton.
2.	Belken	Magyar-Belken.	15.	Sz.-Mihály	Sz.-Mihálytelke.
3.	Hodak	Hodak.	16.	Nadasd	Oláh-Nádos.
4.	Hohchy	—	17.	Alsó-Oroszi	Alsó-Oroszi.
5.	Hedbyk	Hétbükk.	18.	Felső-Oroszi	Felső-Oroszi.
6.	Szent-Imreh	Sz.-Imre.	19.	Orsowa	Orsova.
7.	Kakwch	Kakucs.	20.	Péterlaka	Maros-Péterlaka.
8.	Caswa	Kásva.	21.	Pytula	Petele.
9.	Alsó-Keher	Alsó-Koher.	22.	Ranoltfája	Radnótfája.
10.	Felső-Keher	Felső-Koher.	23.	Sorbház	Sarapháza.
11.	Kenches	Kincsés.	24.	Scelwester	—
12.	Kertvelfa	Körtvelyfalva.	25.	Telk	Telek.
13.	Lybanfalva	Libánfalva.	26.	Zebench	—

Az itt idézett okleveleket lásd Teleki X. 352., 362., 398., 401. ll.

167 Corpus Juris Hung. 1454: artic. 9. Item omnes liberae Civitates, tam nostrae regales et reginales, quam dominorum despoti et comitis Ciliae et aliorum Magnatum, nec non totum regnum nostrum Sclavoniae (a mai Horvát- és Tótország) de quibus lucrum camerae solvere non consvevissent, malo praemisso connumerari debeant.

Et similiter Philistaei, Cumani, Valachi et Tartari connumerati debeant exercituare.

A jász szót helytelenül *íjas*nak értelmezvén, s Zsigmondnak valamely német tudósa a magyar *íj*at németül *pil*, *pfil*-nek (pfeil) tudván, így támadt a jásznak *philistaeus* diplomatikus neve, melyet félszeg magyar tudósság a *bibliai* philistaeus névvel kapcsolt össze.

Oláh kerületeket láttunk Temesmegyében, melyek Hunyadi János birtokába jutottak; alább lesz szó a krassó- és szörénymegyei oláh kerületekről.

Tatárokat hol keressünk 1454-ben? nem tudom. Valószínű, hogy a kúnok közt voltak tatárok is, kik még azon időben némileg kitűnnek vala a kúnok közül. A mai *Kún*-Sz.-Miklós hajdan *Tatár*-Sz.-Miklós volt.

[168] Articulus 14. Praeterea, quia praemissam dispositionem exercitualem, contra antiquam consvetudinem et libertatem tam Ecclesiasticarum personarum, quam etiam aliorum regnicolarum nostrorum, majorum scilicet et minorum, propter praesentis validissimi belli apparatus dicti imperatoris Turcarum in huius regni invasionem, (quod Deus avertat) faciendam, pro eiusdem regni Nobilium atque solii nostri regii et patriae paternae defensione et conservatione in praesentiarum levare oportuit et promulgare.

§. 1. Ideo nos et ipsi praelati, barones, caeterique nobiles et proceres dicti regni nostri spondemus, et fide nostra Christiana praestita etiam cum nostri et ipsorum praelatorum et baronum sigillorum impressionis roboratione promittimus et pollicemur.

§. 2. Quod amodo et deinceps, nullo unquam tempore, talem inconivetam exercituationem promulgabimus et faciemus; neque ipsi facient et promulgabunt.

§. 3. Sed tam nos, quam ipsi praelati, barones et proceres regni nostri *penes dictam antiquam consvetudinem exercituationis semper permanebimus et ipsi permanebunt.*

Mi volt az *antiqua consvetudo?* A királyi jövedelmek megnyirbálása, melyeken lehetett volna hadi sereget kiállítani, s hadakozni menni, ha tetszik. — Így készült az út Mohácsra!

[169] Thuróczi IV. 58. fej. «Fertur enim, quod dixisset: Ego sum homo ille, qui *hoc canile lingnagium* hac de terra exitirpabo.» A *Hunyad* név és a német *hund* szó szolgáltatja a «Hunde-Gezücht» szidalmat.

[170] Teleki, X. 546—553. ll.

[171] U. o., 159—163. ll.

[172] A Hunyadmegyei Tört. és Régészeti Társulat negyedik kötetének 21—23. lapjain, dr. Sólyom-Fekete Ferencztől.

[173] U. o.

[174] U. o.

[175] Temesmegyében egy-két geographiai magyar elnevezés divatozott, melyek a XVII., XVIII. században feledékenységbe jutottak. Ilyen a *Temes-köz* vagy *Tömös-köz*; ilyen a *Temes-elő* (Temes-elew), *Tömös-elő*, *Temes-el*, mint Erdő-elő, Erdel; *Temes-eli* olyan, mint Erdő-eli, Erdeli.

[176] Az idézett oklevelek az évek szerint találhatók Pesty Frigyes, «A szörényvármegyei hajdani oláh kerületek» czímű értekezésben. 1876.

[177] Teleki, X. 510., 542. ll.

[178] U. o., 527. l.

[179] E tudósítás egy német kéziratból van véve, mely, Engel szerint, alkalmasint 1477 után készült, mikor a szörnyű vajda másodszor ült a vajdai székbe. A kéziratot Engel a «Literatur der Walachischen u. Moldauischen Geschichte» 75—80. lapjain közli, mely megelőzi a «Geschichte der Walachey»-t. Teleki az elégetett falut «Bernharddorf»-nak írja, pedig a kéziratban «Beckendorf» áll. «Item darna hefft he . . . in Wortelande mit namen Beckendorp laten vorbernen.» Az a nevezetes kézirat a gróf Széchenyi Ferencz könyvtárában volt, s ezzel együtt a magyar Múzeumba jutott, — így értesít Engel.

[180] Teleki, X. 382., 383. ll.

[181] Fejér, XI. 196. l.

[182] Archiv d. Vereins für Sieb. Landeskunde. Neue Folge. XII. B. 88—92. ll.

[183] Fejér, X. 3., 155. l.

[184] Act. XXVI. Excipiuntur tamen Comani, Philistaei et Tartari, qui juxta antiquam consvetudinem exercituabunt, secundum quod Saxones. — Kovachich, Vestigia Comitiorum apud Hungaros. Budae, 1790. 335. s k. ll.

[185] «Et nos Mathaeus, episcopus Transilvanus roboramus praesenes literas, et quoad omnes eius clausulas huius sigilli nostri appensione ratificamus.» U. o. 348—352. ll.

[186] *Kazik* = karó, *kazikli* = karós, karóba húzó.

[187] Láttuk, hogy Zsigmond a 24 szepesi városból tizenhármat

elzálogosította a lengyel Vladiszlávnak, ki sógora vala, a tizenháromhoz még Podolint, Lublót és Gnezdát csatolván. A zálogösszeg 37,000 «schock» cseh garas vala. Egy «schock» 60-at jelentvén, az összeg tehát 2.220,000 cseh garas vala, melynek értékét hol 740,000, hol 888,000 forintra becsülték.

A XIII város: Igló (Neudorf), Szepesvár-alja (Kirchdrauf), Olaszi (Wallendorf), Ruszkinócz (Rissdorf), Duránd (Durlsdorf), Ménhárd (Meinertsdorf), Lajbicz, Béla, Mateócz (Matzdorf), Szepes-Szombat (Georgenberg), Sztrázsa (Michelsdorf), Poprád (Deutschendorf), Felka.

A XI város: Odorin (Dirn), Zmisán (Schmögen), Harikócz (Palmsdorf), Illyésfalva (Sperndorf), Csütörtökhely (Donnerstmark), Káposztafalva (Kabsdorf), Nagy-Szálok (Gross-Schlagendorf, régebben Schlackendorf), Müllenbach, Zsákócs (Eisdorf, villa Isaaci), Welbach (Eulenbach), Kirn (fanum S. Quirini).

[188] Engel Geschichte d. Walachey. 179. l.

[189] Máté 26., 27. Igyatok ebből mindnyájan. — Pál apostol I. levele a korinthusbeliekhez, XI. 23—27.

[190] Teleki, III. 508. A Kovachich «Supplementum ad Vestigia Comitiorum apud Hungaros . . . celebratorum. Tomus II. 182., 183.»-ból kiírom az I. és II. Articulust.

I. Item: Primo quod omnes solvant pro dica de fundis dicalibus, item et nobiles regni de fundis nobilitaribus, cum non solvant lucram camerae seu . . . (hézag).

II. Nobiles autem regni intelliguntur, qui habent meram nobilitatem a regibus, seu privilegium nobilitatis Hungariae, sive tales sub . . . regio, sive sub ecclesiis, sive sub quacunque alia jurisdictione degant, alii autem omnes solvant, utique sive sint nobiles castrenses, sive praediales ecclesiarum, qui non habent privilegium nobilitatis a regibus; — sive cives liberarum civitatum, sive Cumani, sive Philistaei, Rutheni, Tartari, Walachi, sive cuiuscunque alterius conditionis aut sectae, praeter *Wahahas, qui loco lucri camerae in Transilvania solvant decimam.*

Kovachich a jegyzetben ezt írja: «Exstantissime legitur: *Wahahas*, item: solvant *Ximam.*» Nincsen kétség a felől, hogy oláhokat akar kifejezni a szöveg; s hogy csak írásbeli hiba a Wahahas, Walahos helyett.

Teleki nem a XV. századot, hanem az újkort tartván szeme előtt, így ír az erdélyi oláhokról: «De az erdélyi ó-hitű oláhok, kik eddig

katholikus papságnak nem adtak, s a kamara-nyereségtől is mentek voltak, s csak egy ötvenedet fizettek, ezentúl minden más adózás helyett dézmát tartoznak adni, még pedig a királyi kincstár részére». — 1467-ben nem volt még különbség az ó-hitű és nem ó-hitű oláhok közt. Hogy miért nem fizettek tizedet a katholikus papságnak, nemsokára látjuk. A fiskusnak egy ötvenedet fizettek ugyan, de ez nem vala egyedüli tartozás; szolgáltak a várakhoz; fizettek kenézeiknek stb. Annálfogva a behozott tizedfizetés *nem is mentette fel őket minden más adózás alól.*

[191] Teleki. XI. 260.

[192] Epistolae Corvini, III. 2. 1467.

[193] Archiv d. Vereins für Siebenb. Landeskunde. Neue Folge, XII. Band. (Hermanstadt. 1874). 93–96. l.

[194] Gr. Teleki a munkájának III. kötetét 1853-ban adá ki. Úgy látszik, sőt bizonyosnak kell venni, hogy nem ismeri vala a kötött szövetség oklevelét, melyet az Archiv 1874-ben tett közre. Teleki azért nem is említi a két Zápolyát, jóllehet a XI. 285. közli Mátyásnak oklevelét, a melyre mindjárt rátérünk.

[195] Audivimus quod comes Scepusiensis homines suos ad seducendum vos mitteret. Pro eo firmiter mandamus, quatenus, dum homines dicti comitis Scepusiensis ad vos pervenerint, eos captivetis, et captos simul cum literis et his, quae vobis intimata sunt, Majestati nostrae transmittere debeatis. Teleki, XI. 285.

[196] Teleki, III. 537. ezt írja: «Mintegy az egész erdélyi nemességet lealacsonyító büntetésül a megölt erdélyi nemes vérdíja 200 forintról leszállíttatott 66-ra, úgyhogy a nemteleneknél csak kevéssel tegyen többet.» A gróf Verancsisra hivatkozik, ki szerint a király ezt mondta volna: «Ut aliquanto tamen proximiores effecti rusticis, disinetis in principes vestros machinari.» — Erről a leszállításról — mely egyébiránt sok ártatlan nemest is sujtott volna — Thuróczi és Bonfinius nem tudnak semmit.

A Tripartitum III. titulus 3-a is másképen tudja a dolgot. «Sciendum itaque est, quod nobiles regnorum Sclavoniae et Transilvaniae pluribus in articulis peculiari consvetudine gaudent et utuntur. Maxime vero Homagiorum solutione. §. 1. Quoniam Sclavonienses *Centum*, Transylvanienses autem *Sexaginta et sex* florenis eorum homagia compensare solent.» Ebből azt értjük ki, hogy régi-régi szokásnál fogva a tótországi nemesnek vérdíja 100, az erdélyié pedig csak 66 forint. Valamint a tótországi vérdíj nem lázadás miatt lett 100 forintossá,

úgy az erdélyi sem lett a miatt 66 forintossá. Verancsics képzelé csak, hogy Mátyás büntetéséből lett azzá.

[197] Bonfinius, Decas IV. libr. I. Patefacto itinere cum ad latiorem regionem exivisset, ad oppidum *Romani-vásár* castra locavit, quod Romanum illi forum interpretantur . . . . Stephanus hic erat provinciae regulus . . . Rex primo impetu Romanum forum occupat, quod ubi ab hoste visum est, postero die per internuncios de pace agi coeptum . . . Post ubi Matthias sibi ab hoste verba dari senserat, infecta pace castra hinc ultra movet, antequam abeat, succendi disipique oppidum edicit. Incenso Romano foro (lignea huic sunt moenia) quacunque iter facit, pagos et oppidula igni ferroque passim cuncta vastat, homines et pecora cum ingenti praeda miles abigit. — Így hadakozott a magyar, így az oláh, így a török, így a cseh.

[198] Gr. Teleki. III. 539—547.

[199] Bonfiniusnál is olvassuk: *Inter coenandum* ad regem captivus quidam Scythulus adducitur. . . . Rex Drach Betholdum, ca tempestate dispensatorem suum, . . . *convivas bene tractare jussit.* Incoenatus ipse mensae se subtraxit etc.

[200] Ureki: Domnii Carei Moldovii ši viaca lor de Gregorie Ureki, vornik mare in Moldova. Emile Picot kiadása, Paris, 1878. 99—103. ll.

[201] Epistolae Mathiae regis III. rész, XXVIII. levél.

[202] Teleki, IV. 26.

[203] Ureki, a 106. lapon. — Urekinek tudós kiadója és fordítója Picot ugyan ott jegyzetben azt mondja: Nous ne connaissons en Transylvanie aucune localité appelée Balta. — Úgy látszik, gr. Teleki sem tudta, micsoda vár ez. — *Balta* is a régi szláv lakosoktól maradt helynév, mint nálunk a *Balaton.* Mindkét elnevezés a szláv *blato* = mocsár, vagy a régi magyar nyelv szerint *sár.* Az oláhok tartották meg Erdélyben a szláv helyneveket, nálok *Cetatea de Balta* a magyar *Küküllő-vár.* Az oláh elnevezés *Sár-vár*at jelent. Bizonyosan a Küküllő kiöntései mocsárt, sarat csináltak a vár aljában.

[204] Vayvodae suo Moldaviensi et filio ejus Bogdan vajda super fassione quam in eorum favorem fecerat Nicolaus Bethlen ratione castri Csicsó, Wladislaus rex consensum et jus regium praebet 1503. Ex registro authentico Tabularii Kolos-Monostor. Engel, Geschichte des Moldau, 156. l.

[205] Quare districtum ipsum et consequenter Vos omnes fidelibus nostris Saxonibus septem sedium Saxonicalium. ex quo alioquin super

ipso districtu iidem Saxones omnia jure habent. — Marienburg, Geographie des Grossfürstenth. Siebenbürgen. Zweiter Band, Hermannstadt 1813. 141. lapon.

[206] Districtum Fogaras vocatum ac possessionem Omlás, in quorum pacifico dominio licet iidem cives et hospites ac Saxones se dudum ex donatione nostra et confirmatione desuper facta, perstitisse et etiam nunc persistere dicant; ex quo tamen novissimae donationales et confirmationales simul cum certis aliis rebus et bonis ipsorum per Valachos latrones, cum quidam ex ipsis civibus, apud quos hujusmodi literae habebantur, hinc Transsilvaniam ingrederentur, ablatae essent · judici et juratis civibus ac hospitibus ac toti communitati dictae civitatis nostrae Cibiniensis ac Saxonibus praenotatis de novo, ac Novae Nostrae Donationis titulo . . . . damus, donamus et conferimus perpetue et irrevocabiliter tenendas. — Marienburg, az idézett helyen.

[207] Marienburg, Geschichte des Grossfürstenthum Siebenbürgen. II. 387—389. ll.

[208] Ureki a 115. lapon «*Laiot Baszarab*»-nak nevezi. A Laiot vagy Laiota nevet Picot a Vladiszlav kicsinyítőjének tartja. — Ez a Laiot Baszarab, Ureki szerint is, csak egy hónapig vajdáskodott (ši au domnit o lun).

[209] Picot két nevezetes levelet közöl erről a csatáról. Az első: «Ex Torda, feria tertia proxima ante festum conversionis sancti Pauli apostoli 1475.» Mátyás királynak szól. «Bassa Turcorum cum filio imperatoris Turcorum ac Alibech nonnullis vayvodis» 100,000 embert, és 20,000 parasztot (az utak csinálására) vitt. . . . «Videntes Turci non posse resistere, terga verterunt, quos Valachi et Siculi ac Ungari insequentes maxima strage affecerunt, bassam Turchorum filium imperatoris et Alibec (sic) cum nonnullis vayvodis Turchorum et plurimis Turchorum captivando. Ex alia parte *Bozarad major* . . . . videns fugam Turchorum de castro prosiluit et magna dampna Turcis fugientibus intulit. Unde tota fortitudo Turchorum dissipata extitit. Super qua victoria Transilvania nunc in triumpho ducit dies suos.» A másik levél Budáról, 1475. febr. 13-án kelt. Írója Leonardo da Oretona; s Romano Rosettonak, a ferrarai herczeg ügyvivőjének szól. Tartalma az előbbiével megegyez. Picot csak azt a helyet közli belőle, mely a szoros viszonyt mutatja Mátyás és István között. Az olasz szöveg ezt mondja: Tudjátok, hogy van sok olyan török fogoly, ki örömest 80,000 aranyat is akart feje váltságáért fizetni (che volontera hanno

voluto dure et pagare ducati ottanta millia per la loro testa, solamente per una persona). De a vajda nem engedte meg addig, míg a mi urunk, a király, ott nem lesz (fin tanto che 'l nostro signor re serà qui).

[210] Teleki, XI. 540—542. ll.

[211] Engel, Geschichte der Walachey. 180. l.

[212] «Pacta quaedam inter Mathiam et Mahomettum (azaz Bajazid) Turcarum caesarem de induciis intercesserunt, et a quibus tam in finibus Hungariae quam Moldaviae existentibus utrique esset abstinendum.» De minthogy az esztergomi érsek «nomen arcis *Albae Neszter* . . . et *Chiliae*» hibából nem írta volt be, a szultán elfoglalta e két várat «ut exclusas ab induciis». Rossz néven veszik a moldovaiak, Mátyás szándékából történtnek vélvén. Ez «ut ab infamia tutus esset», az érseket fogságba veti, s «damnum Moldavorum his duabus arcibus, *Chycho* scilicet et *Kikellew*, rependit». Verancsics Antal összes munkái. Közli Szalay László. I. Pest, 1857. 115., 116. ll.

[213] Teleki, XI. 563. l.

[214] U. o., 575. l.

[215] U. o., XII. 21. l.

[216] Engel, Geschichte der Walachey, 181. l.

[217] U. o., 182. l.

[218] Teleki, XII. 164. l.

[219] U. o., 173. l.

[220] Teleki, V. 274., 275. ll. Az Epist. Math. Corvini IV. rész, 1., 2., 3., 4. levele szerint. Cassoviae 1743. 1—7. ll.

[221] Teleki, V. 274., 275., — Verancsics szerint a két vár helyett adta Mátyás Csicsót és Küküllőt István vajdának.

[222] Teleki, V. 324. l.

[223] Pesty Frigyes, A szörényvármegyei hajdani oláh kerületek. Akadémiai értekezés, 1876-ban 75. l.

[224] Lehoczky Tivadar, Adalékok az oláh vajdák, oláh és orosz kenézek vagy soltészok intézményéhez hazánkban. Első közlemény. A Történelmi Tár 1890. évfolyama, 168—173. ll.

[225] Gr. Kemény József, Der geistliche Zehent mit besonderer Bezugnahme auf unsere Walachen. Kurz, Magazin II. Kronstadt, 1847, 391. s k. ll.

[226] Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos. Von Dr. Albert Amlacher, Hermannstadt, 1879. 26. l.

227 Teleki, XI. 376—380. ll.

228 U. o., XII. 189. l.

229 *Hét* és *két* szász szék, s azonkívül a Barczaság és a beszterczei vidék, mint Mátyás király 1475-ben előszámlálja. (Percepta inopia et paupertate fidelium nostrorum universorum Saxonum in *septem* et *duabus* sedibus Saxonicalibus nec non Brassoviensi et in terra Barcza ac Bistriciensi civitatibus.) Újabb időben kilencz szék vala: szebeni, segesvári, medgyesi, szász-sebesi, nagyselyki, szerdahelyi, kőhalmi és koszdi, újegyházi (Leschkirchen), szászvárosi (Brooser). A *két szék* néven a medgyesi és nagyselyki székek járnak vala. — Majlát István és a három nemzet gyűlése Tordán, 1541. február 13-án követség útján kérték Izabella királynét «velit sedes Zordahely, Zazwaros et Zazsebes remittere Saxonibus septem sedium, et si repente id fieri non possit, dignetur remittere sedes inscriptas Matthiae Armbruster, magistro civium civitatis Cibiniensis, a Serenissimo domino Joanne rege pro debitis eiusdem Matthiae Armbruster», — Urkundenbuch d. Stadt u. d. Stuhles Broos. 110. l.

230 Teleki, XI. 567. l.

231 Gr. Kemény József, Ueber die ehemaligen Kenesen. Magazin, II. 332. l.

232 Gr. Kemény József, Tudományos Gyűjtemény 1830-beli, III. k. 104. l.

233 Ureki, 173. l.

234 Istoria Romanilor sub Mihaiu vodu Vitézul. De Nicolae Bal-čescu. Bucuresci, 1878. 313., 314. ll.

235 Columna lui Traian. Revista mensuelu stb. Director B. P. Hašdeu. Anul VII. Nona Seria, Tom. I. 468—470. ll. A szláv oklevélben Vlad így nevezi magát: «Gospodin vrsei zemli *Ungrovlachiskoi.*» Ezt azért hozom fel itt is, mert a franczia tudós Picot, Urekinek kiadója és fordítója, ezt írja a 123. lapon, hogy Ureki egy helyütt a «Hungrovlaques» nevet nem helyesen (inexactement) *Unguriire* fordítja, pedig azok «valaques» voltak. Hozzáteszi, hogy a «*Hongrovlaque*» szót a szlávok és a görögök használták, hivatkozván Hašdeu Ist. I. 48. l.-ra. A nevezett rumun történetíró «mysteriosus»-nak nevezi ezt az elnevezést, mely a XIII. (jobban XIV.) századtól fogva 1700-ig divatozott, s a melyet a havaseli metropolita, régi szokás szerint, mai napig használ (persista pênĕ astaḑi a fi archiepiscopatu allu Ungrovlachiei). Elmésen kitalálja Hašdeu, hogy ez a czím a havaseli vajdák

uralkodását *Magyarország egy részén, t. i. Fogarason és Omláson* jelenti; azért is csak a szlávul írt oklevelekben használták, melyeket a magyarok nem olvasnak s talán nem is értenek vala. De a latinul írt oklevelekben, melyeket a magyarok érthettek, soha sem használák, nem akarván boszantani a magyarokat. — Ámde «*partium Transalpinarum* vajvodae»-nek nevezik magokat a latin oklevelekben: ezt pedig se Hašdeu, se Picot nem akarják megérteni.

[236] Fotino, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας. Bécsben, 1818.

[237] De egyéb is van abban az oklevélben, azért közlöm. Szászvárosnak birái és esküttei (judices et jurati oppidi Zazwaros) megkérik a nagyszebeni tanácsot, hogy eszközöljék ki az erdélyi vajdánál, hogy Barb adja vissza a levélvivőjének a negyven arany forintot, melyeket attól elvett. A levél így szól:

Circumspecti domini nobis semper observandi. Notificamus dominationibus vestris tenore praesentium, quod quidem jobagio regius in possessione Ramaz commorans per quendam bojeronem indigenam Transalpinae commorantem, *Barb de Cralyewa* vocatum, temporibus nuperime elapsis esset privatus in quadraginta florenis Ungaricalibus puri auri, *pro quibus quadraginta florenis puri auri praefatus Nago, jobagio regius praesens, territus ab eodem bojero Barb, illuc meare non audet.* Quare petimus dominationes vestras, uti operam facere dignemini apud dominum nostrum waydam Transsilvanum, quatenus saepefatus Nago jobagio regius in dampno perseverare non valeat. Cetera lator dicet, cui dominationes vestrae fidem indubiam adhibere velitis. Ex Zazwaros feria sexta post Cinerum, anno domini millesimo quadringentesimo nonagesimo nono.

Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos. 67., 68. ll.

[238] U. o., 65. l.

[239] Columna lui Traian. Noua Serie. Tom I. 560. l.

[240] Guiliesmus Schmidt, Romano-Catholici per Moldaviam Episcopatus stb. Budapestini, 1887. 43. l.

[241] Azon magyar nyelvemlékeket a Magyar T. Akadémia adta ki. I. köt. Budán, 1838. magában foglalja: Ruthot, Judithot, Esztert, Baruchot, a Machabeusok töredékét; Dánielt és tizenkét, úgynevezett kisebb prófétákat. A III. kötet Budán, 1842. magában foglalja a négy evangéliumot.

Az igen díszes és költséges kiadás írásmutatványokat, úgynevezett

facsimiléket is közöl. A 240. és 241. lapok közt János evangéliomának végén ez áll:

E kön'ö megvégeztetet Németi Görgnec, Hensel Emre fiánac keze miát, Moldovában Tatros városában, Vr zületeténec Ezer négzaz hatvan hatod eztendeiében.

Az ó-testamentomi részek a bécsi udvari könyvtárban, a négy evangéliom a müncheni királyi könytárban vannak. A codexek szorgalmatos írása, a kezdő lapok fényes színű foglalásai, a veres és fekete színű betűk bizonyítják, hogy a fordítók ós másolók nem szűkölködtek kényelem nélkül.

Az idézett Schmidt szerint (47. l.) István vajda Tatrosban egyházat és Kotnarban kolostort épített volna a nyugati egyháziak számára.

242 Szalay László (Magyarország története III. 538. lapján) azt hiszi, hogy a Huss-féle reform-kísérlet a cseh nemzetiség zord igényeinél fogva a magyar fajjal még élesebb ellentétbe jutott, mint a némettel. A mi Huss felekezetével tartott, az a szláv elem volt. «*S némely újabb történetíróink hajlama, a magyar nyelviség fejleményeit holmi kelyhes és cseh testvér-községekkel hozni viszonyba, a tények félreértésén alapszik.*»

Ezen állítás valóban a tények nem tudásán alapszik. Mátyás királyunk uralkodása első tizedében, valamint IV. László idejében is más magyar pap, mint huszita, bizony nem gondol vala a biblia fordításával.

243 Ezeket a részletes tudósításokat Jireček Józsefnek értekezéséből vettem: «Einiges über die culturellen Beziehungen der Ungarn und Böhmen im XIV. und XV. Jahrhunderte, und über die ungarischen Husiten.» Aus den Sitzungsberichten der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Prag, 1885.

244 Fraknói V., Hunyadi Mátyás király, 392. l.

245 A székelyek folyamodásában, melyet alább láss.

246 Engel, Geschichte der Walachei, 183. l. Eder Károly gyűjteményéből.

247 Szabó Károly, Székely oklevéltár, az 1493. év alatt

248 Engel, Geschichte der Walachei, 185., 186. ll.

249 Szalay, Magyarország története. III. 441. l. A jegyzetben hozzá teszi, hogy Pray ismerte az oklevelet, de csak érintette stb. Hammer, Geschichte des Osman. Reiches, II. 616. tette közzé az egészet.

250 Engel, Geschichte d. Walachei, 187—190. lapokon. Az oklevél-

ről Eder Károly írja: Literas has e protographo exemplo *egomet accurate* transscripsi. Hitelességéhez tehát kétség nem fér.

[251] Engel, u. o. 190. l.

[252] Birtok, magyarul Bartok = Bertalan. Ez Drágfi Bertalan erdélyi vajda. Ureki azért nevezi őt István vajda rokonának, mert a Drágfiak a máramarosi Drágnak utódai.

[253] Ureki a Picot kiadásában, 175—205. ll.

[254] Ureki, 220. l. — Az ismeretes «Noţiuni de Istoria Romanilor» így beszéli ezt el: «István érezvén, hogy élete végződik, a boérokat Szucsavába hívá s nékiek politikai testamentomul ajánlá, hogy inkább a törökkel, a ki hatalmasabb és állhatatosabb, értsenek egyet, *mintsem a keresztyén lengyelekkel és magyarokkal.* De azon kikötés mellett történjék az, hogy az ország el ne veszítse politikai és *vallásos szabadságát*: különben inkább veszszenek el mindnyájan. (Ačesta însă kukondiţiune, ka ţésa sa nu ši pérza libertatea ci politika ši religiósă; eră la din kontra, este multu mai bine sa móra ku toţi = hogy István haljon mindnyájokkal, vagy hogy mindnyájan haljanak vele együtt.) 50. lap.

Kis különbség a két elbeszélés között, de az az írók korait jellemzi. Azonkívül, hogy a «Noţiuni» a gyűlölséget akarja szítani a lengyelek, s kivált a magyarok ellen, a vallást, a keleti-görög, az úgynevezett orthodox vallást is megemlíti, mit Ureki nem tett. Tudva van, hogy mind a havaseli, mind a moldvai vajdák igen gyakran hajlandóságot mutattak a római katholikus egyház felé; tudva van, hogy sok előkelő oláh család katholikussá lett és annak maradt is. Ezt a mai rumunok apostasiának bélyegzik, s a vajdák katholikus hajlamait lehetőleg takargatják. Melchisedeh, «Papismul ši starea actuala a biseričei ortodokse in regatul Romaniei» (Bukurest, 1883.) nevű könyvében azt írja, hogy minden vajda, ki a katholikusságra hajlott, vagy életét vagy székét vesztette el (19. l.). — «Nincsen gyűlöltebb vallás Moldovában a pápistánál.» (U. o.)

[255] Ureki kiadásában Picot a velenczei Sanuto írataiból, melyek nálunk sem ismeretlenek.

[256] Az írókat tekintve, az ökör-adónak mivolta is bizonytalan. Oláh Miklós (Hungariae liber II. §, III.) azt írja 1536 tájban, hogy a székelyek se királynak, se másnak adót nem fizetnek: de a király megkoronázásakor, menyegzőjére, s első fia születésére *egyenként egy-egy ökröt* tartoznak adni (viritim singulos conferunt regi boves). Ha

így volt: a székelyek 1490-ben, 1502-ben s most 1506-ban, tehát 16 év alatt háromszor fizették volna ezt az adót.

Kőváry László (Erdély történelme, I. Pesten, 1859. 135. l.) így tudja: «A székely nép, a főbbeket és lófőket kivéve, ilyenkor minden ökrét bevallá s a királyi adószedők elé hajtá, hol *négyivel összeállíták, egy vagy két gazdától, a mint telt*, ezek közül a székely kiválasztott kettőt, *a harmadikat elválasztá az adószedő.*» Tehát négy ökörből *egy* került volna az ökörsütés alá.

Szilágyi Sándor (Erdélyország története I. Pesten, 1866. 175. l.) ezt mondja: «Régi szokás szerint a király számára megbélyegzendő ökrök közül az első kiválasztás a gazdát illette, a második pedig az adószedőt.» Nem tudjuk ebből, hányadik ökör ment a bélyegzés alá; azt sem, valamennyi székely tartozott-e az ökör-adóval?

Benkő József (Transsilvania etc. Tom. I. Vindobonae 1778. 428. l.) Vitéz Mihály alatt Feiérvárott 1599. november 26-án tartott országgyűlés határozatára hivatkozik, mely szerint a székelyek, ha új fedejelem lép be és ha a fejedelem megházasodik, hat ökörből (nem négyből) tartoznak egyet adni. Ezzel tehát most Mihálynak is tartoznak. (Id fuerit semper observatum, *ut occasione mutationis principum novo principi et tempore matrimonii sponso principi e sex* (non 4 ut apud quosdam reperio) *bobus unum dare debuerint; obligantur idem etiam Michaëli Waywodae praestare.*)

257 Engel, Geschichte d. Walachei, 192. l.

258 U. o., 197. l.

259 U. o., 197. l. — A havaseli történetek azon korban lehető zavarosak és homályosak, minélfogva nehéz megtudni, ki mikor, meddig vajdáskodott. A gyakran megemlített iskolai könyv az 52. lapon azt tanítja, hogy V. Radtól I. Neagig, tehát öt év alatt Munteniában, azaz Havaselföldön, uralkodának: *a rossz* Michne (Mihnea čelu reu) Armaš Drač fia, a Daniak nemzetségéből, 1508-tól 1510-ig; VI. Vlad, V. Radnak fia 1510-től 1513-ig, a mikor Baszarab Neag választatott meg. Azonban Neag, a kit *Neagoi*nak is írnak, valóban már 1512. július 25-én vala vajda, mit egy evangeliumnak ezen napon befejezett nyomatása bizonyít, «comme nous l'apprend la souscription d'un evangeliaire achevé d'imprimer à cette date», írja Picot a 265. lapon, hivatkozván Šafarik, Gesch. der südslaw. Literatur III. 256. l.-ra. Megemlítem itt, hogy Picot szerint (235. l.) V. Rad a nyomtató mesterséget bevitte Havaselföldre, mert Makair kalugyer által egy litur-

gikus könyvet nyomatott. Természetesen szláv nyelven, kiril betűkkel, a mint az előbb felhozott «evangeliaire».

[260] A hiteles oklevél, melyet Szabó Károly a Századok 1876. évi folyamának 20., 21. lapján közölt «Agilem Georgium Dosa siculum de Makfalva in sede Maros existente» nevezi. Ez a Dózsa György Erdélyben hírhedett rablógyilkos vala 1507-ben, de azután a nándorfejérvári őrségnél egy lovas csapatnak parancsnoka lőn, s mint ilyen a szendrői török lovasok Ali nevű vezérét kettős viadalban elejtette. A rablók rendesen vitézek, vakmerők. Ezen vitéz tetteért Budán II. Ulászlótól pénzjutalmat és nemesi czímert nyert. Előbbi élete ismeretes lévén, Csáky Miklós, csanádi püspök, erősen megdorgálta, midőn a királyi jutalom átvételére Budán hozzá ment. S ilyen közönséges rablógyilkosnak ismert embert tett Bakocs a keresztes hadnak fővezérévé. De Bakocs ezt teheté, mert bűnbocsánási jogot kapott volt a pápától!!

[261] Verancsics Antal összes munkái. Kiadja Szalay László. Pesten, 1857. II. k. 12. l.

[262] Engel, Geschichte der Walachei, 198. l. A görög αὐθεντηςból (olvasd: afthentis) lett a török *effendi,* mi urat jelent.

[263] Engel, Geschichte der Walachei, 199. l.

[264] Szalay, Magyarország története, III. 499. l.

[265] U. o., 513. l.

[266] Engel, Geschichte der Moldau, 163. l. — Picot is megemlíti ezt a szerződést; Ureki, 252. l.

[267] Verancsics Antal összes munkái. Közli Szalay László. Pest, 1857. II. k. 125. l.

[268] Szalay u. o.

[269] «Az Balibey az János vajdát minden nipivel kiveré Szeremből, Orsovából, Petthyből, Miháldból», írta Verantius Antal az 1522. évre. Verancsics Antal összes munkái. II. k. 18. l. Pesten, 1857.

[270] Engel, Geschichte der Walachei, 200—202. ll.

[271] A burggraf = *porkoláb* mellé sorozható markgraf, melyet Verancsics Antal *markoláb*ra magyarosíta. Összes munkái, II. 21., 22. ll.

[272] Nyelvünkben is megvan a *pita, pite* szó. Közmondások: *Nem mind málé, a mi pita.* T. i. a pita: «tejjel, tojással készült sütemény», Kresznerics. Azért van e közmondás is: «*Pita ez idén a kenyérnek neve*». Azaz, nagybecsű a kenyér ez idén. — A szó a balkáni tartományokból került mihozzánk is, talán az új görögből. *Pitan*

különösen a görög szerzetesnek napra való kenyere. Francziában is *pitance* «portion de vivres pour le repas d'un réligieux«. Lásd: Cihac, Dictionnaire Daco-Roman. Éléments slaves, magyares, turcs, grecs-modernes, et albanois. 686. l. — Jakab Elektől hallám, hogy a *pitye* szó kenyeret teszen a székelyeknél. Azt Krizánál nem találom: de ott van ez: «*Pepe* kenyérkalács. *A kenyérből ez idén pepe lesz*, — akkor mondják, mikor gyenge termés mutatkozik = becses lesz.» Látjuk, egészen azonos amazzal: *Pita ez idén a kenyérnek neve.*

[273] Egy olaszul írt Breviario cronologico a XVIII. századból, azon kételkedik, vajjon a mesés állam-alapító Rad nem szláv nemzetségű volt-e; s így folytatja: «E cesto bensi ch'egli e tutti i principi suoi successori fino al principio di questo secolo hanno avuta in onore la lingua slava, e diquesta si sono serviti nel loro diplomi e nella liturgia.» Azaz mind ő, mind utódai egész a mostani századig tiszteletben tartották a szláv nyelvet; azzal éltek diplomatikus leveleikben és a liturgiában, vagyis az istenitiszteletben.

Még a mely pénzeket magok verettek, egész 1552-ig, szláv felírással vannak. «Mert — úgymond Hašdeu — a boérok és kalugyerek *latinul* és szlávul beszélnek vala, csak a pórok (a kiket *rumun*oknak neveznek vala) beszéltek oláhul = boierii ši calugerii vorbian latinešče ši slavonešče; ţerranulu — romanešče.» (Jonu-voda čellu cumplitu, Bucuresci, 1865. 45. l.) Hašdeu bízvást elhagyhatta volna a *latinul* szót, mert a XVI. században csak monostori iskolák voltak mind Havaselben, mind Moldovában; a kalugyer-tanítók pedig, ha tudtak is egy kicsit görögül, de latinul egy sem tudott. A vajdák külföldi íródeákok segítségével íratták a latin okleveleket. — Különös és hihetetlen, a mit Dogiel, a Codex diplomaticus regn. Poloniae T. I. Vilnae, 1758. kiadója, megjegyzett, «Literae homagiales Palatinorum Moldaviae scriptae sunt lingua Valachica, cuius neminem gnarum Cracoviae reperire potui.» (Engel, Gesch. d. W. I. 35.) Tehát 1382-től fogva oláhul írtak volna a moldovai vajdák, mikor még senki a világon nem írt azon a nyelven. Azzal a kérkedő rumun történetírók sem kérkednek — tudtomra.

[274] Urkundenbuch zur Geschichte d Stadt u. des Stuhles Broos, von Dr. Albert Amlacher. 59. l.

[275] *Ramasel*, *Sebesel* oláh diminutivok = Kis-Ramas, Kis-Sebes. Újabban keletkezett helységek.

[276] Urkundenb. Broos. 55. l.

[277] Exponitur majestati nostrae in personis fidelium nostrorum etc.

septem et duarum sedium Saxonicalium, Saxonum terrae Barczae et districtus Bystriciensis, . . . hogy kimondhatatlan károkat és sérelmeket szenvednek az oláhoktól «nunc furto, nunc igne, nunc gladio ipsos exponentes molestantes.» A megbüntetettnek fiai vagy unokái sok esztendő mulva is bosszút állanak, pénzt csikarván ki a szászoktól, vagy ha azt nem kapnak, a falvakat gyújtván fel, s gyilkosságokat követvén el. «Saepe etiam greges pecorum suorum ipsi Wolahij in territorium majestatis nostrae impellerent ac in silvis et segetibus non minima damna inferrent; a Saxonibus autem ipsis prohibiti et aliqua poena afflicti igne, furto, spolio et homicidio minarentur etc. etc. Archiv d Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. Zwölfter Band. Hermannstadt 1874. 301 lapon.

278 Urkurdenb. Broos, 72. l.

279 Istoria bisericei ortodokse Rescriteno Universale dela intemeierea ei pine in zilele noastre. Compusa de Andr. Baron de Saguna, Sibiin, 1860. Közli Almacher is az Urkundenbuch 87. l.

280 Az *oszpora* a székelyeknél is forgalmi pénz volt. Az 1555. évbeli «Székely nemzet constitutiójá»-nak 83. §-a ezt mondja:

«Kézdi széknek törvényje ennyiben külömbözik, hogy valaki peressét hatalmon éri, a biró igazsága 45 oszpora, mely teszen 2 forintot és 25 pénzt. A királyi birónak is 45 oszporán marad, ez is teszen 2 forintot 25 pénzt. Az hadnagynak csak 32 oszporán marad, mely teszen 1 forintot 60 pénzt.»

E szerint egy oszporának értéke a székelyeknél 1555-ben 5 pénz, vagyis egy forintnak $^1/_{20}$-a volt. Ugyanezt az értéket 1508-ban Fogarasban is elfogadván, a nejét eltaszító oláh paraszt 45 pénzt fizetett boérjának; nejét eltaszító boér pedig 100 pénzt fizetett a castellánnak.

Az *oszporát* Páriz-Pápai (Dictionarium manuale, Cibinii 1767. 601. l.) így magyarázza: «Kis pénz neme a görögöknél és törököknél.»

A középkori görögben *ἄσπρον* fehér, többesben *ἄσπρα* = fejérek, azaz ezüst kis pénzek; s ebből lett az *oszpora,* de a balkáni népek közbevetésével. A bolgároknál is a garasnak (groš) hatodrésze *aszper* volt (Jireček, Gesch. d. Bulg. 411. l.). Az oszpora tehát a Balkánból jött hozzánk, talán a beköltöző oláhokkal.

Egyébiránt a pénzek elnevezései hamar elterjednek, p. o. a *grossus* nevű nyugati pénz, mely a bolgároknál is (*groš*) ismeretes volt, mint nálunk a *garas.* Így jutott a török *akcsa* = fehérke, kis ezüst pénz,

már 1466-ban, tehát a török világ előtt, a magyar biblia fordításába; Máté 5, 26.

[281] A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. I. k. Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai. Összegyűjtötték dr. Kolosvári Sándor és dr. Óvári Kelemen. Budapesten, 1885. 169—175. ll.

[282] Ezen oklevélnek tartalmát Szádeczky Lajos közölte velem, azt írván róla, hogy Apafi Mihály Segesvárott 1663. február 1-sőjén megerősítette; V. Ferdinánd király rendeletére pedig a fejérvári káptalan 1843. január 24-én kiadta. A káptalani kiadvány Stancsu Vaszilius ny. határőrvidéki kapitánynak birtokában van.

A Mircse adományában előforduló czigányok, tudtomra, első adományi tárgyak Erdélyben. A czigányok nevei: Stephan fiaival; Mayko fiaival, Lal fiaival, másik Lal, Bagya, Radul, Patro, Danczul, Nikul, Radul.

[283] Ezt az oklevelet a gyulafejérvári káptalan 1721-ben a «pater Georgius Reigai, Societatis Jesu, Valachorum graeci ritus in Transilvania unitorum» kérésére adá ki. Ebben a transumtumban «*archiepiscopo de Transilvania*» áll, e helyett «archiepiscopo de Transalpinia». Akár szándékosan, akár nem szándékosan történt ez a hiba, de bizonyosan hiba, mert 1494-ben nemcsak kelet-egyházbeli érsek, hanem még püspök sem vala Erdélyben. Az oklevelet közli: Hintz, Gesch. des Bisthums d. griech. nicht unirt. Glaubensgenossen in Siebenb. Hermannstadt, 1850. 63., 64. ll.

[284] Eder: Advers. III. 1148. Tab. Kat. Sux. N. 316. Fabricius Károly, volt képviselőnek szívességéből.

[285] Joh. Hintz idézett munkájának 63., 64. lapjain. — Picot (Ureki, 21. lapon) azt írja, hogy a máramarosi oláhoknak 1234-től fogva volt keleti püspökjök, hivatkozván IX. Gergely pápának 1234-ben kelt levelére IV. Bélához, mely levél Theinernél (Monum. hist. Hung. I. 131.) meg Fejérnél (Codet Diplom. III. 2. 399.) megvan. Úgyde abban szó sincs *máramarosi* oláhokról, hanem a *kún püspökségben* találkozó oláhokról szól a levél (in cumanorum episcopatu, sicut accepimus, quidam populi, qui Walati vocantur, existant), kik, bár keresztyének, mégis a római egyházat megvetik, s holmi hamis görög püspököktől veszik a szentségeket (a quibusdam pseudo-episcopis graecorum ritum tenentibus, universa recipiunt ecclesiastica sacramenta). A kún püspökség Kúnországban, a később úgynevezett Moldáviában volt, nem Máramarosban; s azok a hamis görög püspökök haliesiak, kik Kúnországban is a görög egyházi híveket gondozzák vala.

[286] Hašdeu, Jonu-voda cellu complitu. A 43. lapon. Hašdeu megvallja, hogy helybeli oklevelekből, de *leginkább moldovai és erdélyi colonisták «jus valachicum»-ából vette a* parasztok három napos úri munkáját és két tiszteleti ajándékát, mely «jus valachicum» Lengyelországban is érvényre jutott. Eddig nem találtam nyomát Erdélyben a «jus valachicum»-nak, kivéve Fogarasban, a házassági ügyre nézve az igazán «jus valachicum» lévén. Krassó-Szörényben és Temesmegyében, valamint a beregi Krajnában volt némi «jus valachicum»; de az csak a kenézekre vonatkozott. Az oláh parasztnak kötelezettsége földesura iránt, még a szász székekben sem világos egész 1526-ig. Csak a fiskusnak kijáró erdélyi ötvened világos, a minek Havaselben és Moldovában — Hašdeu szerint — a juhok, disznók, bárányok tizede, tehát sokkal terhesebb adó, felelt volna meg.

[287] Guilielmus Schmidt, Romano-catholici per Moldaviam episcopatus etc. rei gestae, Budapest, 1887. 49. l.

[288] U. o.

[289] U. o., 50. l.

[290] Theiner, Vetera monumenta hist. Hungariae, II. 268., 586. ll.

[291] Engel, Geschichte d. Walachei, I. 199., 200. ll.

[292] A havaseli és moldovai vajdák számát, sorát és vajdaságuk éveit bajos megtudni.

[293] Die Stellung von Bistritz etc. zu Peter, Fürsten der Moldau. Von Heinr. Wittstock. Programm des ev. Gymnasiums zu Bistritz in Siebenbürgen, 1860.

[294] Petrus wayuoda, dei gracia dominus regni Moldavie, prudentibus et circumspectis amicis, judici et juratis Bistrichiensibus, amicis et vicinis sincere dilectis. Serenissimus dom. Ludouicus rex Hungarie condam . . . ex liberalitate et gracia sua nobis in defensionem regni nostri Mille florenos hungaricales Bistrichie dederat, quos jam ipsi Bistrichienses nobis integre persolverunt . . . et pro eorum expeditione has literas nostras dedimus. Datum in Hwz, ipso die annunciacionis Beate Marie virginis, anno illius salutis 1529.

[295] Engel, Geschichte der Walachei, 213. l.

[296] Francesco della Valle, Gritti kisérője, s a történetnek elbeszélője szerint. Ureki-Picot, 306. l.

[297] «Licet terra Moldaviensis et territorium Pokucense a divis quondam regibus Ungariae, praedecessoribus nostris, dominorum

Moldaviensium antecessoribus tali conditione donata fuerit, ut idem Moldavi primum Sacrae Hungariae coronae sint fideles» stb.

[298] Engel, Geschichte der Moldau, 176—178. ll.

[299] Rareš Péter magyar királyok adományozásából akart jogot származtatni Pokutziára, bizonyosan csak azért, hogy Ferdinánd pártolását szerezhesse meg. Az újabb rumun történetírás nem szorul már ilyen keresett ürügyre: az igenesen római örökségnek tartja. Mert a mit a rómaiak a Tiszától fogva a Neszterig s a Kárpátokon túli könnyen tovább-tovább mozdítható határoktól fogva a Fekete-tengerig bírtak, azt mind az oláhok számára foglalták el, tehát az örökségképen az oláhokra szállott. Az nem kérdés: a rómaiak igazán bírták-e azt a nagy területet? Hašdeu tudja, hogy «azon kis provincia, Moldovának északi csúcsán, a Prut és Neszter között, hajdan a Trajanus Dakiájának része vala. Ezt nemcsak a geographiai helyzete, hanem a két pokutziai *Kolomea* és *Sniatyn* városnak nevei is kétségtelenné teszik, Mert *Kolomea* annyi, mint «Colonia Romana», s *Sniatyn* annyi, mint «Netin-dava». Tehát mint a rómaiak utódai, a moldovaiak hagyományos jogot tartanak vala Pokutziához.» Ennek a magában hihetlen előadásnak eredeti szövegét is közlöm:

«Ačesta mica provincia (Pocutia), pitulata la nordulu Moldovei ntre Prutu ši Nistru, formă in anticitate ua parte a Daciei lui Traianŭ, precum dovedešče nu numai posiţiunea sea geografica, či chiaru numile čelloru duo alle sĕalle oraše: *Colomia*, adecă *Colonia Romana* ši *Snetinu* in vechime *Netin-dava*.

«Deči, ca urmaši ai Romei, Moldovenii avean unu dreptu tradiţionalu assupra Pocuţiei.» Hašdeu, Ionu-vodă cellu cumplitu, pag. 52.

[300] Verancsics Antal összes munkái. Első kötet, Pest, 1854. 59. l.

[301] «Hic adest thesaurarius vayvodae Moldaviae, principis certe potentissimi . . . Hic idem thesaurarius secreto me saepius conversit et rogat me, ne pacem cum isto Joanne vayvoda concludam. (Ferdinándék még csak vajdának nevezik vala Jánost.) Dominum suum ad quamcumque meam requisitionem cum triginta aut quadraginta millibus militum optimorum venturum, et Transilvaniam dabit in manus Romanorum regis. Et quando Majestas Vestra contra Turcorum Imperatorem terrestri itinere aliquid incipere velit, obtulit dominum suum Majestati Vestrae inserviturum cum sexaginta aut octoginta millibus militum optime instructorum. Contraxi cum homine isto magnam amicitiam, et dedi ordinem, ut unus alteri continuo scribere possit. Est

in veritate homo modestissimus, optimus, praetera prudens et satis circumspectus in rebus gerendis, ita ut similem in hoc regno non invenerim. Nihil studet, quam ut hinc hastive expediatur; ideo quod venerit, sive non, indifferens est. Venerat enim pro recuperatione cujusdam castri, quod unius ex subditis istius vayvodae his diebus proximis a domino suo interceperat. Ureki-Picot, a 309. lapon. Megvan a «Magyar történelmi Emlékek». I. osztály: Okmánytárak I. 367.-ben is.

302 Engel *Lepujet*nek, Ureki *Lăkustă*nak írja. Mindegyik *sáskát* jelent, mert azon vajda idejében a *sáska* elemésztette az aratást.

303 Ureki idejében «nagyságos» az erdélyi fejedelmek czíme vala.

304 Picot szerint (a 339. lapon) ebből a Huruból Dragos logofetjét csinálja azon hamisító, a ki a Klănău krónikáját költötte, melyről maga helyén lesz szó.

305 Szalay László, Magyarország története. IV. 191. l.

306 A mit a jámbor király a szászokról mondott — t. i. Mindszenti Gábor tudósítása szerint — ugyanazt mondhatta a magyar főurakról is. Örökké csak magok hasznát keresvén, hazájokat, ha kell, el is tagadták. Ezt láttuk Mátyás király idejében; ezt II. Ulászló és II. Lajos alatt is. Hát szegény János király maga nem nyúlt-e a szultán kaftánjához? s nem tette-e azt «Ferdinandus» király is? Mit tehettek volna egyebet akár az erdélyi, akár a magyarországi városok, mint engedni az erősebbnek?

307 Mindszenti Gábor naplója. Az «Erdélyország történetei tára». Kiadják gr. Kemény József és Nagyajtai Kovács István. Első kötet. Kolozsvárott, 1837. 7—19. l.

308 Nostro nomine cum spectabilibus et magnificis Stephano Majlath et Emerico Balassa wayuodis nostris partium Transsilvaniae ac Siculorum nostrorum comitibus, nec non cum nobilibus, Siculis et Saxonibus communiter vel etiam cum privatis personis juxta instructionem nostrum agendi, tractandi etc.

309 Így szól többi közt Ferdinánd levele: «Quoniam nos castrum nostrum Huszt cum suis pertinentiis ac cameras salium Marimarusienses contulimus in arrendam fideli nostro spectabili ac magnifico Stephano Majlath, libero domino ac comiti perpetuo terrae Fogaras ac partium regni nostri Transsilvaniae Vayvodae et Siculorum nostrorum comiti.»

310 Az idézett okleveleket lásd Szilágyi Sándornak «Nádasdy Tamás első követsége Erdélyben» czímű értekezésében. Az «Értekezések a történelmi tudományok köréből.» V. köt. Budapesten, 1876.

311 Verancsics Antal összes munkái. II. köt. Pest, 1857. 72—77. ll.

312 A török «jedi kulle» = hét torony a magyar történetíróknál Jedikula.

313 Nos Petrus, Dei gratia hospodaris Moldoskoje, fatemur et recognoscimus per praesentes nostras pro nobis et haeredibus nostris, quod nos cum illustrissimo principe et domino Joachimo, marchione Brandenburgensi secreta quaedam negotia et pacta fecimus et concordavimus ita et in tali modo: Quia Turcarum tyrannus, imperator Solejmannus, hostili manu praeteritis annis dominia nostra invasit et nos vinctos usque in Constantinopolim secum duxit, etc. et quod maxime dolemus, nos et subditos nostros sectae suae Mohameticae subjecit; et jam praefatus illustrissimus elector . . . . cum maximo exercitu tum peditum quam equitum ad recuperandum Hungariae regnum profectus et in itinere sit; et ut nos nostrique haeredes ex ista servitute Turcarum liberari atque contra Christianum sanguinem auxilio esse non compellamur, et ad arces nostras atque possessiones restitui *atque in fide Catholica conservari, sacraque Romano imperio annecti, uniri et incorporari in perpetuum possemus* stb.

314 Picot-Ureki, 348—351. ll.

315 Szalay, IV. 232. l.

316 Picot-Ureki, 351. l.

317 Kőváry László, Erdély története, III. 89. l.

318 Az új rumun történetírók az *Ungrovlachia* nevet, melyet pedig a vajdák okleveleiben szerte találunk, kerülve kerülik. A *czara Romaneasca* = rumun föld ismeretlen a XV., XVI., XVII. századbeli írók előtt. Azok. az Ungrovlachiát mellőzvén, Oláhországot *Munteniá*nak nevezik, mi a *Transalpiniá*nak utánozása, elhagyván a *trans* szót, melynek csak Erdélyben van értelme.

319 A másik bolgár birodalmat, mely 1187-ben kezdődik s 1392-ben végződik, csak a rumun írók szeretik *rumun-bolgár*nak nevezni.

320 Balčescu: Istoria Românilor sub Michaiu Vitézul. Bucuresci. 1878. 250., 251. ll.

321 Carte aprobata de onor. Minister al Instrucţiunii publice ši culteloru pentru scólele publice de ambele sexe. — A könyvecskének IV. része «*Muntenia ši Moldova sub domnii îndependenţi*» = Muntenia és Moldova «független uralkodó alatt», 1310—1546-ig. Volt alkalmunk látni azt a függetlenséget!!

322 Kőváry László, Erdély Történelme III. 6. l. így fordítja: «Azt

mondja (Verancsics), hogy számuk megközelíti a más három nemzetét.» Bizony nem ezt mondja.

[323] Verancsics Antal. Első kötet, 75. és 143. ll.

[324] Ezt a tudósságot Aeneas Sylvius Piccolomini találta ki a «Historia sui temporis»-ban. A pápává lett tudóst, természetesen, soksok író követte.

[325] Reichersdorffer méltán kiemeli a brassai könyvtárt, a melynél, a Mátyás-féle budai könyvtár elszóródása után, nincsen külömb egész Pannóniában (qua nulla in Pannonia post dissipatam Budensem Mathiae Corvini bibliothecam cultior unquam fuit).

[326] Amlacher, Urkundenbuch d. Stadt u. d. Stuhles Broos, 116. és 113. ll.

[327] Amlacher, Urkundenbuch, 120., 121. ll. — Legyen szabad itt Szászvárosról azt jegyezni meg, hogy 1848 előtt a városi első református lelkész a *szászvárosi* tizedet, a másik református lelkész a *Perkasz* és *Kaszto* falvak tizedét; továbbá a református «iskola mester» = Schulmeister, a *Sebesel*, a szászok evangelikus lelkésze pedig a *Berke* és *Szarka* (Szeraka) tizedét kapták.

A helynevek mindúntalan figyelemre méltók. 1550-ben Vajdének neve *Újfalu* is vala. Ez a régibb, enyésző neve. Marienburg, a kiből a szászvárosi lelkészek tizedjogát közlöttem, a Vajdét *Wajvodej*nek is írja. A legújabb katonai térkép már így teszi ki: Vaidej = Woiwoden. Pedig az *Újfalu* név nem áll semmi viszonyban a *Vajda* névvel.

Hogy a *Kenyér* falu név most *Zsibot*, tudjuk; Hunyadmegyében van többi közt *Dobra* nevű helység. Schuller (Umrisse u. kritische Studien zur Geschichte v. Siebenbürgen I. Heft. Hermannstadt, 1840) abban a *Dobra* helynévben, Schaffarik után, a szlávságnak nyomát látja. Ezt tagadja gr. Kemény József (Magazin für Geschichte etc. Siebenbürgen. Herausgegeben von Anton Kurz. Kronstadt, 1844. 195—238 ll.), ismertetvén Schullert. Mert az okleveleknek több hitelt kell adni, mint a nyelvtudománynak. *Dobra* Mátyás király oklevelében *Jófő* nevű; s ez a *Jófő* egész 1653-ig ott van az oklevelekben. De, úgymond gr. Kemény József, az 1654-ben történt új megnépesítés után kapott fel a *Dobra* név. — Nagyon tanulságos. — A régibb magyar helynevek az oláhoktól igen sokszor szláv neveket kaptak. Mert vagy a *magyar* helyneveket hasonló értelmű *szláv* nevek előzték meg, s ezeknek emlékezete még él vala az új oláh lakosok telepedésekor, vagy pedig az oláhok magok fordították hasonló értelmű szláv nevekre

Hisz az oláhok mennyire valának szlávosok, a szláv isteni tiszteletök, tehát egész vallásos szláv életök, szláv pópáik, szláv írásuk hirdetik.

Gr. Kemény arra is hivatkozik, hogy már 1265-ben fordul elő magyar nemes család «de Dobra». Fejér IV. 3., 294. l. Hát *ez a Dobra* is szláv, mint a még régibb Csongrád, Visegrád, Nógrád stb. stb.

328 Dr. Csánki Dezső közlötte az országos levéltárból a Századok 1889-ik VIII. füzetében, 42. l.

329 Hašdeu, Historia Critica Romaniloru. Bucuresci, 1875. 130—148. lapokon a Sz. Nikodemus életében.

330 Hašdeu, Ionu-Voda cellu cumplitu. Bucuresci, 1865. 34. l. «Românii singuri intre tóte popórele creštine nu produsera niči unu sântu din propriulu loru sinu, lassanduačesta frumósa sarčina Muscaliloru ši Grečiloru, intre cari čei vredniči de imperaţia čerului se numerau totu-d'a-una cu millióne.»

331 «Pas un bourg, pas un village ne porte le nom d'un saint.» La Roumanie économique d'aprés les données récentes. Par M. G. Obidinare, Paris, 1876. 306. l.

332 Hintz, Geschichte d. Bisthums der Griechisch-Nichtunirten.

333 A szó így van nyomatva: «eztenthek», de az eredetivel nem hasonlíthatom össze. Nem fordul elő semmi szótárunkban, a Magyar Nyelvtörténeti Szótárban sem. Tehát jelentését nem tudom.

334 Urkundenbuch d. Stadt u. d. Stuhles Broos. 129—132. ll.

335 Gróf Kemény József 1854-ben a bécsi levéltárakban másolá le az erre vonatkozó titkos levelezést, melyet az *Uj magyar Múzeum* 1854-ik évi folyamának második kötete a 195—212. lapjain közre tett. Első levél: Deliberatio ad Ferdinandum imperatorem de negotio Transilvaniam a filio regis Joannis recuperandi cum succursu Despotae wayvodae Moldaviae, ab episcopo Varadiensi elucubrata 1561.

Maga a despota Jassiból ajánlja 1561. decz. 27-én szolgálatát Maximiliánnak.

Ferdinánd közli Maximiliánnal, a ki már cseh király, a püspök tervét 1561. decz. 29-én.

Zay Ferencz ez ügyben Maximiliánnak 1562. jan. 13-án, jan. 16-án, meg jan. 28-án ír.

Báthori András is Maximiliánnak ír 1562. január 27-én.

Thordai Zsigmond, a pozsonyi kamarának elnöke közli Maximiliánnal, a mit tud, 1562. február 2-án.

336 Praemium optime navatae virtutis Vayvodatum Transilvaniae

futurum, honorem amplissimum et principatu Moldaviae magis expetendum, ac insuper universa bona simul cum castris et castellis Joannis et Antonii Kendy, ac Francisci Bebech in perpetuam liberorum successionem.

[337] Többnyire *Balassy*nak írják.

[338] A maga helyén bővebben adom elő.

[339] Verbőczi, Tripartitum III. tit. 2. «Honorum homagia viginti et quinque florenis compensantur.» Verbőczi még nem ismer különbséget a székelyek között.

[340] Erdélyi Országgyűlési Emlékek, II. 227., 230. ll.

[341] U. o., 255. l.

[342] A székelyek belső történetei homályosak előttem. Minden író, a nem sokára előkerülő olasz Gromo is, *nemeseknek* alítják a székelyeket mind, még 1562 után is. Pedig az oklevelek 1562 előtt is csak «agiles», soha nem «egregii» czímmel szólítják meg a székely «községet».

[343] Lásd: «Második János, Magyarország választott királyának II. Szulejmán török császárhoz menetele, rendje és módja.» Az «Erdélyország történetei tára» I. Kolozsvárott, 1837. 33—49. l. — A tudósítás ezzel végződik: «Azoknak nevek, kik a fejedelemmel jelen voltanak a török császár előtt a sátorban: Csáki Mihály, Békes Gáspár, Apaffy Gergely, Kapitány György, Bánffi Gergely, Telegdi Miklós, Bornemisza Farkas, Bég Pál, Telegdi Mihály, szebeni polgármester (Miles Simon), Orbán Miklós, doctor Blandrata. Ezek így menének végben azoknak tanúságokra, a kik tudnak vagy akarnak élni a példákkal. Anno ab incarnato Christo 1566.»

[344] «Ad lectorem Nicolaus Olahus» így kezdi meg distychonait:

Si nihil in nostro est lepidi grative libello,
Anxia me melius scribere cura vetat.
Mens etenim, duro patriae confecta periclo,
Torpet et est longo nunc hebetata malo.

Azok alá pedig ezt írja: «Bruxellis XVI. Maji Anno 1536.» Tudjuk, Oláh akkor Mária királynénak, Belgium kormányzójának tanácsosa és titkára vala.

[345] A gyűlés határozata így szól: «Ante omnia domini regnicolae sacrae majestati reginali et serenissimo filio eiusdem . . . ingentes gratias agunt, quod intellecto excellenti mandato potentissimo imperatoris Turcarum et sententia dominorum regnicolarum *de Zokol*, juxta

mandatum potentissimi imperatoris una cum rebus suis, exceptis tamen uxore et liberis *restituendo*, majestatis Suae ita processurae sunt, ut melius et utilius visum fuerit in usum et comoditatem regnicolarum et majestatum Suarum, ne committere dignabuntur coram duobus chawsis imperatoris certam intelligenciam ex ore ipsius fieri universarum rerum ipsius Zokol, quas etiam connumerari et describi iubebunt.» — Erdélyi országgyűlési emlékek. II. 88. l.

346 Praeterea introitum Stephani Oláh in judicatum regis Zazwaras percepimus contra privilegia nostra. Regiae majestati declaravimus: Sua majestas nobis superinde consensum dedit responsum ita: quod nec ipse neque alius in aliquo judicata contra privilegia nostra sedebit. — Amlacher, Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt Broos etc. 71. lap.

347 Lásd a Kollar kiadásában (228—238. ll.) Ferdinándnak oklevelét, mely Oláh Miklósnak és nemzetségének új nemességét leírja.

348 Nicolai Olahi Hungariae liber I. 54—60. ll. Kollar Ádám Ferencznél így van: «praeterquam quod multa eorum vocabula latinis sint *intelligibilia*». Pedig az ellenkezőt akarja mondani Oláh.

349 Verancsics Antal összes munkái. I. 133—138. ll. Közli Szalay László. Pest, 1857.

350 Georgii a Reichersdorff Transilvani Chorographia Moldaviae. A «Schwandtner, Scriptores rerum Hungaricarum» III. részében.

351 A nyomtatásban «Huztwaras» áll, de bizonyosan hibás ez *Husi-váras* helyett. Az oláh könyvekben, p. o. Urekiben is «turg de Huši» = forum Husi = Husi-vásár. Különben a máramarosi *Huszt* is téveszthette a másolókat és nyomtatókat.

352 «Licet omnibus communiter et duas et tres uxores habere, nobilibus ac potioribus etiam plures, vaivodis vero, quot volunt liberum est.»

353 Engel, Literatur der walachischen und moldauischen Geschichte. XXII. Antonii Mariae Gratiani de Joanne Heraclide despota Valachorum principe. Varsaviae, 1759.

354 A Siaguna «Enchiridionu, adeca Carte manuale de canine ale unei s'antei, sobornicesci si apostolesci Biserici cu Comentare, Sabiiu 1871, in tipografia archidiocesana, 1871» könyvében nem találok semmi felvilágosítást. Az «Indicele alfabeticu»-ban a «*divorciu*» elő sem fordul.

A keleti egyház a második és harmadik összekelést is megnehezíti,

a negyediket pedig nem engedi meg. De a gyakorlatot igen engedőnek mondják, «die laxen Grundsätze der griech. Kirche, die in der praxi gelten».

[355] Hašdeu, a «Ionu-vodu cellu complitu» czímű munkája 3., 4. ll.

[356] A Heraklidesz történetét s közte meg Laszki, Zay Ferencz, Ferdinánd király és fia Miksa — ki már cseh király vala — között folyt tervezgetéseket Thallóczy Lajos érdekesen adja elő «Csömöri Zay Ferencz 1505—1570» életében, jelesen a 120—135. lapokon. Budapest, 1885. A «Magyar Történeti Életrajzok» sorában.

[357] Zaynak 15,000 forintot (quindecim millia florenorum in auro ungaricalium), négy török, 12 oláh lovat, évenként 50 ökröt (singulis annis 50 boves pro culina) s egyebet igére Kassán, 1560. deczember 26-án «Heraclides Jacobus Basilicus, despota Sami, electus princeps Moldaviae».

[358] Ferdinánd levele 1561. január 19-én kelt, a melyben megengedi, hogy titokban lehet hadat fogadni, hogy betlenfalvi Thurzó Ferencz kamarai elnök 8000 forintot adhat a vállalatra, ha Heraklides esküvel hűséget fogad (solenne praestet juramentum de fide nobis ac successoribus nostris regibus Hungariae). A gazdasági állapotot jellemzi, hogy Thurzó Lőcséről azt kénytelen jelenteni a királynak, hogy nincs módja 8000 forintot akár az ottani városok polgáraitól, akár kereskedőktől megszerezhetnie! Mire Ferdinánd márczius 12-én azt viszonozza, hogy azt az összeget akárhogy is kölcsön kell venni.

De Thurzó csak 1300 forintot, azt is zálogért, tud adni, tehát Horvát ád pénzt, melyet Laszki visz Zaynak; ez pedig 1800 forintot költ a magáéból, egy heti költség fedezésére.

[359] Maga így nevezé magát: «Johannes Jacobus Heraclides Basilicus despota, insularum Phari, Sami et Doridis verus haeres, dominus regni Moldaviae atque palatinus finium terrae Transalpinensis, vindex libertatis patriae».

[360] Il est curieux de voir un aventurier étranger, mû par son seul intérêt personnel, concevoir cette pensée d'une union entre tous les Roumains, qui fut le rêve d'Étienne-le-Grand et de Michel-le-Brave.» Picot-Ureki, 421. l. — Bizony a deszpota oly távol vala a nemzetiségi eszmétől, mint bárki más. De Picot az új rumun történetírás révedezésében él.

[361] Engel, Geschichte der Moldau, 197—212. ll. — Ureki-Picot, 393—447. ll.

D*

A deszpotának történetírói:

1. Vita Jacobi Despotae, Moldavorum reguli, descripta a Johanne Sommero Pirn. Edita sumptibus illustris et generosi domini Emerici Forgách, Baronis a Gymes, equitis aurati, comitis in Trenchin. Witebergae, 1587.

2. Antonii Mariae Gratiani de Johanne Heraclidi despota Wallachorum principe libri tres & Editi ex manuscripto bibliothecae Zaluscianae, Varsaviae, 1759.

3. Fr. Forgach, episcopi quondam Varadin. rerum Hungaricarum sui temporis (1540—1582) Commentarii. Edid. Alexander Horányi. Posonii et Cassoviae, 1788.

Engel bőven ismerteti a 37—39. ll. Sommer és Gratian munkáit. Forgách közkézen van.

Legújabban megjelent Emile Legrandtól: Deux vies de Jaques Basilicos, seigneur de Samos, Marquis de Paros, Comte Palatin et Prince de Moldavie; l'une par Jeane Sommer, l'autre par A. M. Graziani stb. Paris, 1889. Lásd: Levelek Heraclides Jakab moldovai vajda és Zay Ferencz kassai kapitány között. Közli Thallóczy Lajos a Történelmi Tár 1890. évfolyamban.

362 Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. Zweiter Band. Kronstadt, 1855. 3—74. ll. Ott el van mondva, hogy jutott tudomásra a Gromo írása, s miért kellett a német fordítást jegyzetekkel világosítani fel.

363 Gromonak irodalmi tudomása is van; ismeri tehát a krónikák és írók véleményét a székelyek huniságáról.

364 Gromo tudja, mit Bonfinius és mások meséltek, hogy Nagy Károly telepítette oda a szászokat. Istvánon alkalmasint Szent Istvánt érti.

365 Gromo *oláh*nak nevezi Mihály papot, azaz Csáki Mihályt. Gr. Kemény József bizonyítja (Drei Briefe über Michael Csáky Kanzler in Siebenbürgen zur Zeit des jungen Königs Johann Sigmund u. o.), hogy ez a Csáki nem a keresztszegi Csákiak nemzetségéből való, hanem a Bihar várbeli colonusoktól származik, kiknek három testvérét 1268-ban V. István megnemesítette «tres fratres, Bihoriensis castri colonos, filios Tschaki in numerum equitum adscripsit», mert István mellett vitézkedének Fekete-halomnál és az ilsvaszegi ütközetben. Tehát alkalmasint, mert biharbeli volt, azért tartják vala oláhnak.

Csáki Mihály 1534-ben «Canonicus et decanus Albensis», 1543-ban

«Archidiaconus de Kraszna» volt; 1550-ben Izabellának secretáriusa s ellenfele a hatalmaskodó Martinuzzinak. Csáki Lengyelországba követvén Izabellát, s ennek fiát is nevelvén, a nélkül, hogy az asszonyi kezekből kivehette volna, az ifjú királynak 1560-ban kanczellárjává lőn. Minthogy a kanonokságot megtartotta, jóllehet a hitújításnak védelmezője vala Martinuzzi idejében is, azért Gromo *pap*nak nevezi. . De nem volt a szászok feje, a minek Gromo mondja, sőt némely rendeleténél fogva, melyek az adóbehajtást erőszakosan sürgették, a szászok nem is szeretik vala. «Protettore della setta Lutherana» is csak annyiban, hogy általában a hitújítást pártolta, sőt, mint látni fogjuk, a bibliának magyarrá fordítását és kiadását költséggel mozdította elő.

Abban Gromónak igaza van, hogy Csáki a Blandrata hitbeli felfogását nem helyeselvén, nem vala ennek barátja.

366 Gromo nem historikus, de hírből tud egyet-mást.

367 A német fordító megjegyzi, hogy ez talán nem áll; mert sehol nyomát nem találta, hogy lengyel is lutheránus vagy ágostai hitvallású, lett volna. De Gromo a hugenotát a lutheránustól megkülönböztetvén, az udvarnál élő lengyelek vallását igen is ismerheti vala, maga is az udvaron forogván.

368 Érdekes, hogy Gromo az «aegyptiacusokat», mint Mátyás király oklevele is nevezi, Indiából származottaknak hallotta.

369 Bod Péter: Historia Hungarorum Ecclesiastica. Edidit L. W. E. Rauwenhoff, adjuvante Carl. Szalay etc. Tomus I. Lugduni Batavorum 1888. — Kár volt Bod munkáját Leidában adni ki; Budapesten, bizonyosabb, kevesebb hibával láthatott volna világot.

Bod rendesen «Historia ecclesiarum Transylvanarum inde a primis populorum originibus ad haec usque tempora, IV. libris delineata, auctore M. Georgio Haner, Schüsburgo Transylvano Saxone»-ra hivatkozik. Francofurti et Lipsiae 1694.

Bod latinsága elég gyarló; Hanerban is feltetszőket találok P. o. «*Arrivabant* simul duo Plebani, haud modico talium librorum numero instructi, qui ex Silesia oriundi, non modo Lutherum audiverunt, sed etiam improbo labore ejusdem scripta evolvebant quotidie.» 148. l. Az «arrivare» francziául *arriver*; csak franczia vagy a francziák között sokáig élt írókban keresné az ember.

370 Erdélyi városokból már 1522-ben jelennek meg tanulók a wittembergai egyetemen. Később 1542. február 17-én beíratja magát

«Caspar Heltensis Transsilvanus», s azon év márczius 30-án négy brassai követi, úgymint: Georgius Felsner, Fabianus Rupensis, Matthias Phronius, Thomas Wemelius. Die siebenbürgischen studierenden auf der Universität zu Wittenberg im Reformations-Zeitalter. Archiv etc. Neue Folge, II. Band. 234. s k. ll.

[371] Haner, 150—158. ll. — Bod, 164—166. ll,

[372] X. Leo pápa meghalt 1521. deczemberben; VI. Hadrian 1522. januárban. 1523. szeptemberben VII. Kelemen következett.

[373] Corpus Juris Hung. 1523: art. 54. Omnes Lutheranos et illorum fautores ac factioni ipsi adhaerentes, tanquam publicos haereticos hostesque *Sacratissimae Virginis Mariae*, poena capitis et ablatione omnium bonorum suorum majestas Regia, veluti Catholicus princeps, punire dignetur.

[374] Haner, a 163. lapon, mint hiteles tanúktól látott történetet beszéli el, hogy midőn Szebenben a vásáron égtek a könyvek, a szél felhajta a lángokból egy zsoltárt, mely égve azután a biztosnak pilisére lecsapván, a koponyáját annyira megégette, hogy eléjulva földre esett, s harmadnapra belé is halt. Hogy mit magyarázott ez esetből a nép, úgymond Haner, könnyű elgondolni. «Factum certe est, ut qui huiusque clam Lutheri dogmata sua fecerant, jam palam se Lutheri asseclas profitebantur.» A csudást szereti a nép, s öntudatlanul is költi. Lehet, hogy egy papbiztos az elégetés után meghalt, de halálának okát hozzá költötte a nép. — Bod is elbeszéli az esetet a 168. lapon.

[375] 1525. artic. IV. §. 4. Lutherani etiam omnes de regno extirpentur. Et ubique reperti fuerint, non solum per Ecclesiasticas, verum etiam per Saeculares personas libere capiantur et comburantur.

[376] Haner, 175. l.

[377] Haner a 199. lapon «die 18 (sic) Februarii». Bod a 175. lapon «die *octava* Febr.», alkalmasint hibából.

[378] 1883-ban a négyszázadik Luther-ünnepre a brassai gymnasiumi könyvtár a reformatio korából való nyomtatott könyveinek katalogusát adta ki, a melyben Henter nyomtatványai elő vannak számlálva, a mint máig a könyvtárban megvannak. Ezekből a megemlítetten kívül a következőket jegyzem ki:

Kirchenordnung aller Deutschen in Sybenbürgen. Gedruckt zu Kron in Sybenbürgen. 1547.

Reformatio ecclesiarum Saxonicarum in Transsilvania. Coronae, 1547.

Agenda für die Seelsorger und Kirchendiener in Sybenbürgen. Gedruckt zu Kron in Sybenbürgen. 1547.

Sententiae ex libris Pandectarum juris Civilis decerptae. Impressum in inclyta Transsilvaniae Corona. 1539.

Compendium juris civilis in usum Civitatum et sedium Saxonicarum in Transsilvania collectum. Impressum in inclyta Transsilvaniae Corona. 1544.

Rudimenta Cosmographica. Cum vocabulis rerum. Ex inclyta Transsilvaniae Corona. 1541.

Rudimenta Cosmographica. Impressum in inclyta Trassilvaniae Corona. 1542.

Rudimentorum Cosmographicorum Joannis Honteri Coronensis libri III. Cum tabellis geographicis elegantissimis. De variarum rerum nomenclatura per classes liber I. Tiguri apud Fruchoverum. Anno 1549. 1558.

Joannis Honteri Coronensis Transsilvani poëma de variarum rerum nomenclaturis per classes distinctum.

Compendium Grammatices libri duo Joannis Honteri. Impressum in inclyta Transsilvaniae Corona. 1587.

Συνόψεως γραμματικῆς βίβλια δύο J. H. C. (Joh. Honteri Coronensis) ἐν Κορωνῇ τῆς Τρανσυλυανίας ἔτει τῆς Θεογονίας α. φ. λ. θ. (= 1539).

Epitome Adagiorum Graecorum et Latinorum juxta seriem Alphabeti. Ex Chiliadibus Eras. Roterdami. Impressum in inclyta Transsilvaniae Corona. 1541.

Ἐπιτομὴ τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους Διαλεκτικῆς. 1542.

Ἐπιτομὴ τῆς τοῦ αὐτοῦ Ῥητορικῆς ἐν Κορωνῇ. 1539. stb. stb.

Minthogy a szövegben megemlítem, hogy a reformatio előtt is voltak iskolák Brassóban, Seraphin Wilhelm: «Kronstädter Schulen vor der Reformation»-ból az Archiv d. Ver. f. siebenb. Landeskunde (Neue Folge XXX B. Seite 747—797. Hermannstadt, 1891.) közlök némely adatot.

Az első tanító, a kiről tudomás van, 1388-ban *Theordoricus* volt «condam scolarium succentor in Corona». A többiek közül álljanak itt:

1529-ben:

Lucas, baccalaureus, rector scholae ecclesiae parochialis.

Andreas, baccalaureus, rector scholae ecclesiae parochialis.

Andreas, campanator.

Petrus, rector scholae ad sanctum Bartholomaeum.

Volfgangus, qui fuit rector apud sedem S. Bartholomaei *eruptione Moldaviensi* decem hebdomadis.

1544-ben:

Martinus Höincz, rector (I. és II. osztályban).

Thomas, rector ludi litterarii (III. osztályban).

Valentinus Wagner, lector (III. osztályban).

Henricus, lector (III. és IV. osztályban).

Martinus, puellarum rector.

Érdekes a díjak nagysága is. A nagyszebeni rector 1534-ben 20 forintot, az alsó tanító 16 forint, a campanator 8 forint évi díjat kaptak. De Brassóban 1520-ban a subrector 50 forint évi díjat kapott. Abban az évben egy báránynak ára 6 oszpora, egy köböl zabé 3 oszpora, egy szekér szénáé 14 oszpora, egy font rizsé 2 oszpora, egy pár csizmáé 35 oszpora volt. 50 oszpora 1 forintot teszen vala.

379 Heltainak ezen ritka munkájából ennyit közöl a tudós gróf Kemény József, az Archiv d. Vereins für Siebenb. Landeskunde. Neue Folge. Zweiter Band, 116. lapján. Adrián is szász születésű volt, azért fakada ki németül bosszankodása.

380 Bod a 176—178 ll. Hozzá teszi: «Dolendum acta illius colloquii prout erant in tabulas relata, non exstare.» Nekem János király beszédéhez van kétségem; lehet, hogy 15—20 év mulva Heltai már inkább hírt mintsem történetet beszéllett el.

381 1548-ban a beszterczeiek hívák meg; de ő németül írt levelében megköszöné a meghívást, magát «Caspar *Heltiensis*, pastor ecclesiae Clausemburgensis» írván. Lásd Jakab Elek Kolozsvár története II. és III. kötetét a nevezett év alatt.

382 Heltai nemcsak vallásos könyveket írt és nyomtatott, hanem más tartalmúakat is. Jelesen: *Száz fabula, melyeket Aesopusból és egyebünnen egybeszedett a fabuláknak értelmében egyetembe Heltai Gáspár.* Az egyetlen fenmaradt példány is czímlap híjával van, ezért nem tudni a nyomatás évét.

A magyarok dekretumok u. o. l. 1571.

Chronica a magyaroknak dolgairól, mint jöttek ki a nagy Scithiából Pannoniába, és mint foglalták magoknak az országot, és mint bírták azt herczegről herczegre, királyról királyra nagy sok tusakodásokkal és számtalan sok viszálkodásokkal. Kolosváratt, 1575. E munka leginkább Bonfinius decadeseinek magyar kivonatja.

Tinódi historiás énekei is «Cronica» czímmel két «könyvben» jelentek meg Hoffgreffnél 1554-ben.

Toldi a Magyar költészet kézikönyvének első kötetében (98. lapján) méltán mondja: «Nem volt a tizenhatodik században a magyar irodalomnak buzgóbb, munkásabb és szerencsésebb mívelője, pártolója és terjesztője a szász születésű Heltai Gáspárnál.»

[383] Erdélyi országgyűlési Emlékek, II. 64. Az erdélyi és nagyváradi püspökségekről és káptalanokról van szó.

[384] Ez nyomatá ki «Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáról, melyel elszakada az magyarországi második választott János királytól.» Abrugybányán 1569-ik esztendőben. Toldy magy. költészet I. 82.

[385] Az unitariusok ezen czímmel: Brevis Enarratio disputationis Albanae de Deo Trino et Christo Duplici, coram Serenissimo principe et tota ecclesia, decem diebus habita anno domini M. D. LXVIII. 8· Martii. Excusum Albae Juliae apud viduam Raphaelis Hoffhalteri. Anno domini M. D. LXVIII.

A «ministri consentientes» részéről Heltai Gáspár adá ki: «Disputatio in causa Sacro-Sanctae et semper benedictae Trinitatis, indictione Serenissimi principis etc. inter novatores D. Georgium Blandratam, Franciscum Davidis eorumque asseclas, — et pastores ministrosque ecclesiae Dei catholice ex Hungaria et Transylvania qui divinam veritatem ex scriptis Propheticis et Apostolicis, juxta continuam ecclesiae sanctae catholicae consensum, defendendam susceperant, per decem dies Albae Juliae in Transylvania habita, ordinatione et voluntate eorumdem pastorum ac ministrorum catholicae partis revisa ac publicata a Caspare Helto. Anno Domini M. D. LXVIII. Impressum Claudiopoli in Transylvania, in officina Casparis Helti. Anno domini M. D. LXVIII.

Heltai Csáki Mihálynak ajánlván, ezzel végzi ajánlását: «Tu, Reverende pater, operam Tuam Ecclesiae Dei noli denegare. Oramus Deum omnipotentem, ut Te diu Ecclesiae suae servet. Amen.» Lásd gróf Kemény József rendkívül becses «három levelét» a Gromo tudósításának felvilágosítására az «Archiv stb. Neue Folge, Zweiter Band. 75—124. lapjain.

[386] Cum Coronae multi Graecorum commomarentur, anno 1544 doctissimus Vagnerus Graecam Catechesin jam in eorum usum prelo subjiciebat (subjecit), haud sine maximis universitatum Germanicarum gratulationisus . . .

Soli Valachi nihil de hoc lumine participabant, quorum sacrificuli, nimis indocti et vix cantiunculas suas consvetas legere valentes, novos ritus et dogmata respuebant, suaque quae hactenus crediderant constanti animo retinebant et adhuc retinent. Historia ecclesiarum Transylvanicarum. Auctore M. Georgio Haner, Schäsburgo Transylvano Saxone. Francofurti et Lipsiae, 1694. 205. l.

[387] De rebus Epiri. Fragmentum II. 211—213. ll. Historia politica et patriarchica Constantinopoleos. Epirotica. Bonnae, 1849.

[388] Felix Petancius. Dissertatio de itineribus aggrediendi Turcam ad Uladislaum Hungariae et Bohemiae regem. A «Scriptores rerum Hungaricarum» Pars tertia. Vindobonae, 1768. 189. l.

[389] Miklosich, Über die Wanderungen der Rumänen in dem dalmatinischen Alpen und den Karpaten. Wien, 1879. 3—6. ll.

[390] Jireček Konstantin József, Geschichte der Bulgaren. 402., 403. ll. «Weder der Geistliche, noch der Kriegerstand verschaffte dem Unterthanen die Freiheit. *Der zum Priester geweihte Leibeigene war Eigenthum seines Herren*, vorausgesetzt, dass dieser ihn ernähren wollte. Erst die Bischofsweihe bewirkte die völlige Freimachung. In Bulgarien finden wir Popen als Unterthanen auf den Gütern der Klöster von Virpino, Oréchavo und Ryl.»

[391] Verzeichniss der Ortschaften in Galizien, die durch Ansiedlung von Rumunen entstanden sind. Von H. Prof. E. Kalužniacki. Az előbb idézett «Wanderungen der Rumänen»-ben.

[392] Az aláírók, mintegy hitelesítők «praesentibus ibidem magnificis, generosis et strenuis Luca de Gorka Poznanensi, Griczkone Kierde, Podoliensi palatinis» és még más hét lengyel úr. Az idézett munkának 46., 47. ll.

[393] Nem értem, mit jelent az «excrescentiae agrorum»; Hašdeu «capetele campuriloru»-ra fordítja, mi = «földek végei» volna.

[394] A lengyel oklevelek az oláhok egyházát zsinagógának nevezik rendesen; a *ruthén* szóval a keleti egyházat értik.

[395] *Kmet* (Cmetho) a lengyel nyelvben a német «Bauer», a magyar «pór» vagy «paraszt». Szerbországban is kmetek valának. Ott az alattvalók vagy földhöz kötött jobbágyok, különböző nevűek: *parik,* többesben *parici* (πάροικος = colonus), *otrok,* többesben, *otroci,* bizonytalan jelentésű; ezeken kívül *sokalnici, mêropsi,* egyesben *mêropch* (talán az ősi thrák *neropes*ből), *kmeti.* Jireček, Geschichte der Bulgaren, 402., 403. ll.

[396] A kiváltságlevelek azt így fejezik ki:

Ometho residebit in *tribus quartis* emensuratis; vagy locabitur in agris, qui in se *tres quartas areae* continebunt; vagy unusquisque in *tribus quartis lanei* residebit.

[397] Lehoczky Tivadar, Beregvármegye monographiája, III. kötet, Ungvárott, 1881. 592., 642., 664. s k. ll.

[398] Mindezen adatokat az idézett munkából vettem, melyet Haśdeu oláh fordítással adott ki.

[399] Beiträge zur Reformations-Geschichte des Nösner-gaues. Von Heinrich Wittstock, Gymnasiallehrer. Wien, 1858. 59. l.

[400] A «Chronicon Fuschsio-Lupino-Oltardinum»-ból. Lásd: Schriftsteller-Lexikon, oder biographisch-literärische Denkmäler der Siebenbürger Deutschen. Von Joseph Trausch. Három kötet. Kronstadt, 1868—1871. — I. 103—105. ll.

[401] E hét nyomtatvány volna:

a) Inveaţatura creštineasca = Luther kiskátéja;

b) Psaltirea = a zsoltár;

c) Tetrevangelu = a négy evangelium;

d) Pravila = egyházi jog, vagy rendtartás;

e) Telculu Evangelialoru = az evangeliumok magyarázata

f) Evangelia cu telculu = az evangeliumok magyarázattal;

g) II carţi alui Moisi = Mózesnek két könyve.

A *b*), *c*), *d*), *e*), *f*) Brassóban, a *g*) Szászvároson nyomatott. De sok bizonytalanság van a dologban, mások másképen nevezvén meg a könyveket.

A Trausch Schriftsteller Lexiconjának I. 104. lapján Benknernek tulajdonítja a négy evangeliom szerb nyelvből való fordíttatását, melyet tergovisti Koresi dékán és Tódor Deák tettek meg, azt így fejezvén ki: «Én tergovisti Koresi dékán és Tódor deák elkezdtük a munkát 1559 május 3-kán, s elvégeztük a világ 7069, vagy anno Christi 1560 januarius 30-án Brassó városában.»

[402] Chrestomatia seau Analecte Literarie. Adunate ši alese de Tim. Cipariu. Blasiu, 1858. IX—XXXVIII.

[403] Már az 1562-ik évben magyarul kezdik írni az országgyűlés végzéseit.

[404] Ezt Révész Imre a zsinati actákból közlé velem, mikor a hatvanas években megfordultam Debreczenben.

[405] Tudjuk, hogy az oláhok a szlávot *škai*nak nevezik. A brassói

bolgár is tehát *škai*. Koreš diaconus oláh: a škai pópák Jane és Michai szerbek vagy bolgárok, a szláv nyelv tudásában jelesek. Azért lettek a fordításban Korešnek segédei. — Hašdeu a «*Kuvinte den bătrani*» Bucuresti, 1880. a 642. lapon írja: «In anul 1580—1581 sub ingrijirea diaconului Coresi ši a doi popi din Brašov s'a tiparit romanesce un *Omiliar* in folio, cuprinzend 320 foi.» De azonkívül még ezt is ott találom: «Coresi, Evanghelia cu invaţatura, Brašov, 1580.» Hašdeu nem híven közli, a mit idéz. Ez «cu invaţatura» az eredetiben «cu telcu» van. — Az idézett könyvben Gergely pópa az oláh fordításait rendesen szlávul írja alá, így: *Pis pop Grigorie ot Mohač*, vagy: *Pis pop Grigorie di Mohač*. Hašdeu pedig így közli: «A scris popa Grigorie din Mohaciu», «Sris'a popa Gr. di Mohaciu».

[406] Az a magyar literatus Jancsó, ki sok ritka könyvet gyűjtött volt össze, a melynek Magyarországra vonatkozó részét gróf Teleki József akadémiai elnök megvette az Akadémia számára. Én ma nem emlékezem, hogy Cipariu 1874-ben meglátogatta volna az akadémiai könyvtárt.

[407] Marienburg, Die Oberbeamten zu Kronstadt. Siebenbürgische Provinzialblätter. II. k. 1806. 35., 36. ll. — Trauschenfells, Fundgruben, 24. l. — Gr. Kemény, Fundgruben, 31., 32., 37. ll.

[408] Hašdeu, «*Az orthodox hitnek rövid elöadását* (ἔκθεσις = expositio σύντομος τῆς ὀρθοδόξου πίστεως)» Maximusnak tulajdonítja. A VIII. században a keleti egyház arról vitázott, vajjon Krisztusban *egy* vagy *két* (emberi és isteni természetű) akarat volt-e? Sergius konstantinápolyi patriarka az *egy* akarat mellett az Ἔκθεσιςben nyilatkozván, azt Heraklius császár 638-ban kihirdeté. Az ellen feltámada Maximus szerzetes. De hogy tőle származnék valami ἔκθεσις, nem tudom. A mit Hašdeu mutatványul két görög kéziratból felhoz, jelesen:

a) Ἐρώτησις. Ποίας θρησκείας εἶ;
Ἀπόκρισις. Χριστιανός.
Kérdés: Milyen hitű vagy?
Felelet: Keresztyén (vagyok).

b) Ἐρώτησις. Ποίας θρησκείας εἶ ἄνθρωπε;
Ἀπόκρισις. Χριστιανός εἰμι.
Kérdés: Milyen hitű vagy ember?
Felelet: Keresztyén vagyok . . . .

nagyon Luther kis kátéjára emlékeztet. (A Kuvente den bătrani 91—98. ll.)

A mohácsi nyelvemlékek közt, melyekről ezután lesz szó, Hašdeu egy kátě-másolatot talált, melyet Gergely pópa 1607-ben, Báthori Boldizsár király napjaiban (in zilele lui Batărŭ Buldužariu craiu), készíte. Hašdeu ezt a kátét annak tartja, mely régen a keleti szláv egyházakban tankönyv lett volna. Azonban az igazán Luther kis kátéja. A ki nem tanulta is azt, mint én, már abból, hogy *két* sakramentumot, a *keresztelést* és a *communiót* tanítja, megtudná, hogy az a protestáns kátének a fordítása. A keleti egyház csak a protestáns hitvallások kihirdetése és a Concilium Tridentinum után szerkeszte hasonlóképen hitvallást. S a Confessio orthodoxa *hét* sakramentumot tanít: Ἑπτὰ μυστήρια τῆς ἐκκλησίας· τα ὁποῖα εἶναι ταυτα· τὸ βάπτισμα, τὸ μύρον τοῦ χρίσματος, ἡ εὐχαριστία, ἡ μετάνοια, ἡ ἱεροσύνη, ὁ τίμιος γάμος, καὶ τὸ εὐχέλαιον = baptismus, confirmatio, eucharistia, poenitentia, ordo, matrimonium, extrema unctio.

409 Picot, Les Roumains de la Macédoine. Paris, 1875. 34. lapon. Azonban Picot talán a kellőnél többet állít. Vegyük p. o. a «*sum*», vagyok, igét. Ez az irodalmi nyelvben, Sinkai nyelvtana szerint, mely első oláh grammatika s latin betűkkel írt első oláh könyv vala, így hangzik: *sint* sum, *iesti* es, *e* vagy *ieste* est; *sintem* sumus, *sinteți* estis, *sint* sunt. Cipariu *nagy grammatikájában* így: *sum*, *su* vagy *esti*, *e* vagy *esti; semu*, *seți*, *suntu*. De jegyzetben hozzá teszi: a többesben az első és második személyek így is hangzanak: *suntemu, sunteți*, melyek ma nálunk Erdélyben az egyedül szokott alakok = «care astadi la noi suntu singure-le fórme usitate». — A Bánátban, Picot szerint, vannak: *mis*, *iešti*, *ni* vagy *i*; *nis, vis, is* vagy *su*. — A makedó-rumunban a *sum* így foly: *escu*, *eshti*, *e*; *himu*, *hici*, *suntu*. Különösen az olympo-oláhoknál, Weigand szerint: *escu*, *esti*, *easte* vagy *iaste*; *χim*, *χits, suntu,* mely alakok a legközelebb előzőkhöz hasonlítanak leginkább.

A bánáti *mis* vagyok, *nis* vagyunk, *vis* vagytok, *is* vannak, igen sajátságos alakok, milyenek a *hulu ha*, *hui hule* ezek helyett: *čelu čea* az, *čei čele* azok stb.

Picot egy mesét és több dalt közöl a bánáti rumun nyelven. «A ki figyelemmel olvasandja e mesét, meg lesz lepve, hogy a bánáti parasztok nyelvében oly kevés idegen szó találtatik. Hol vannak hát, kiált fel, mindazok a görög, szláv, albániai, török, magyar szók, melyek, mint mondják, a szótárnak felét teszik?» (Ou sont donc tous ces mots grecs, slaves, albanais, turcs, magyars qui composent, dit on, la moitié

du lexique? Picot, Documents pour servir a vétude des dialectes Roumains. Paris. 39. l.) Azonban a mesének czíme: *Gaitanu de aor. Poveasta poporana romana de Banat* (Arany vitézkötés. Rumun népmese a Banátból). Már e czímben *gaitanu* = vitézkötés, perzsa szó, mely a törökből jutott az oláhba; *poveasta* = mese, szláv szó. A mesében magában szláv szók: *draga* drága; *matušiko draga* drága anyók; *indražire* drágának tartani, belé szeretni; *graždu* istálló; *grinda* gerenda; *griža* vigyázat, gond; *ingrižire* vigyázás; *kai* bánni; *a se kai* megbánni; *klipita* percz; *naravu* szokás; *norokos* szerencsés; *oparit* = *opalit* megégett; *pomeni* emlékezni, eszmélni; *porunka* parancs; *porunči* parancsolni; *prostia* parasztosság, ostobaság; *služu* szolga; *služba* szolgálat; *taina* titok; *trebui* kelleni, *trebuința* szükség, *netrebniku* semmire kellő; *voriec* udvarka; *vrasta* termet.

Magyar szók: *banu* pénz, *bani* pénzek; *fogadui* fogadni; *fel*, *fiel* féle, *asta de fiel* ilyenféle; *gandi* gondolni; *hotorit* határozott; *kočiš* kocsis; *lokui* lakni; *lokuința* lakás; *sama* szám; *soba* szoba, noha ez török is lehet.

Ez felelet a Picot kérdésére; azonkívül előleges mutatvány az oláh nyelv mivoltából.

410 Johann Thunmann: Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker. Erster Theil. Leipzig, 1774. Ueber die Geschichte und Sprache der Albaner und der Wlachen. 171—238. ll.

411 Γραμματική Ῥωμανικὴ ἤτοι Μακεδο-βλαχικὴ stb. Romanische oder Macedono-wlachische Sprachlehre. Verfasst und zum ersten Mahle herausgegeben von Michael G. Bogadschi, öffentlichem griechischen Lehrer der hiesigen National-Schule. Wien, 1813.

412 Mostre de Dialectul Macedo-Românu de Vangeliu Petrescu (Crušovean). Partea I. Basmul cu Fet-frumosu. Parallelu între ambele dialecte, in note esplicative. Bucuresci, 1880.

413 Die Sprache der Olympo-Walachen, nebst einer Einleitung über Land und Leute. Von Dr. Gustav Weigand, Leipzig, 1888.

414 Bolintineau és Margarit Apostol utazásairól a «Converbiri Literare», Jasi, 1874—75-ki folyamban találtam bő tudósítást.

415 Margarit az oláh iskolák szervezésével vált nevezetessé. Ő így czímezi tudósítását: *Communele Române din Dacia Aureliana cu incipere de la froncierele Grečei pe širu muntelui Pindu,* azaz: Rumun községek az Aurelianus Dakiájában, Görögország határainál

kezdve a Pindus hegységéig. Margarit negyven községet számlál elő Thessalia és Epirus között, a Pindus keleti meg nyugati oldalain, a melyekben a rumunok tömörebben laknak, mint másutt, de egyikben sincs rumun iskola, holott görög van. A Pindus északnyugati oldalán, a Zagora kerületben negyvennégy község azelőtt tiszta rumun volt: de e század elején Kozma görög kalugyer meggörögösíté; most csak tíz községben beszélnek rumunul. A mult század vége felé *Voskopole* (Moskopole) 80,000 (?) rumun lakosú város volt, virágzó kereskedéssel, iskolákkal, nyomtató műhelylyel. Most romjai vannak meg csak, melyeken 150 család teng. Jelenben *Vlaho-Klisura* lehetne főváros, a melyben 1000 rumun háznép lakik. Annak rumunjai híres kereskedők Belgrádban, Pancsován, Bécsben. Az ioniai tenger partján lévő *Berat, Avlona, Durazzo, Skodra* városokban sok rumun kereskedő lakik, kik rumunul is írnak, de görög betűkkel. *Ohridában* 1808 óta van rumun iskola .... *Saloniki*ben zsidókon, törökökön kívül keresztyének laknak, ezek közt van 324 bolgár, de 764 rumun háznép stb. stb.

416 Margarit *Minciu*nak nevezi azt. Az oláh írók szeretik a helységek neveit eloláhosítani. Úgy hiszem, a *Salonici* (Thessalonica) oláh neve: *Saruna* is — melyet Weigand is megtart — ilyen csinálmány. Minthogy a latin *sal* (só) az oláhban *sare*: tehát *Sal*oniki legyen *Saruna.* Pedig a *Thessalonica* névben, melynek Saloniki a csonkája, egy *szem só* sincsen. Csak véletlen hang-hasonlításon alapul tehát a *Saruna*, mint minálunk Szatmár (Szakmár)-ból *Satu-maret* (nagy falu) eszelt ki a romano-mania. Pedig az erdélyi és magyarországi oláhok sehol és soha egyetlen egy városnak sem valának alapítói vagy név-adói.

Az is feltetszhetik a kissé figyelmes olvasó előtt, hogy Margarit az egész Balkáni félszigetet *Aureliánus Dakiájának* nevezi, holott ez csak az előbbi Moesiában kereshető.

417 Weigand 1887 áprilisában egy krušovai Vladika nevű oláhtól vőn levelet, a melyből ezt közli az író: Multsi kălitori, Germani, Francesi, Englezi etc. au kaletorit in părtsile nóstre în skopuri sciintifice, dar vai! kare au fost resultatul? Acesti onorabili mai tot d'a una au fost konduši in kaletoriile lor de Greci sau Grecomani ši ast fel a.. konfusiat pe Români luândui drept Greci. (Sok utazó, német, franczia, angol stb. utazott tudományos czélból a mi részeinken: de jaj! mi volt az eredmény? Azon tisztességes emberek úgyszólván mind görö-

göktől vagy grecománoktól vezettetvén, tehát a rumunokat egyenesen görögöknek tartják vala.) Weigand utazása 1887 nyarában esett.

[418] Vegye észre az olvasó, hogy a latin 18, 19 substractio által (duo-de-viginti stb. = kettő híján húsz stb.) van képezve. A finn-ugor nyelvekben a nyolcz, kilencz mind úgy vannak, p. o. a magyarban: nyol-cz, kilen-cz; vogulban nyol-lau, antel-lau.

[419] *Bo.* a Bogadsi, *W.* a Weigand előadását jelzi. A rumunban a genitivus és dativus összeesik. Ha olvassuk: rude-le din parte'a *tata-lui* = atyai rokonok, rude-le din parte'a *mam'i* = anyai rokonok, a *tatu-lui*, *mam'i* (mame-i) inkább dativusok, mintsem genitivusok, s jobban megfelelnek a magyar «az atyának, az anyának részéről», mint a német «von Seiten des Vaters, der Mutter».

[420] Kuvente din batrani. II. Bucuresci, 1880. a 647., 648. lapokon. Hašdeuval ellenkező véleményben van Weigand. «Es is bekannt, írja a 65. lapon, dass die rumänischen Dialekte den Artikel im Gegensatz zu den übrigen romanischer Sprachen an das Substantivum anhängen. *Darin fremden Einfluss suchen zu wollen, ist überflüssig, da der aus dem Pronomen ille entstandene Artikel dem Stil der Muttersprache entsprechend dem Substantivum nachfolgen kann.*» Mind a mellett föltetsző, még pedig nagyon is föltetsző, hogy csak a balkáni rumunok követték az anyanyelv szokását. Azután, úgy látszik nekem, Weigand mellőzi azt, hogy dominu-*s*-ban az *s* nominativusi exponens és tulajdonképen articulus is. Ez elesvén, az olasz és a többi román nyelvek az *il*, *le* stb.-vel pótolták. *Dominus ille* már több, mint *dominus*. Ez = *il uomo*, rumunul domnu-*l*; *dominus ille* a francziában: l'homme celui-là; a rumunban: *omu-l čel.* Folytatja Weigand: «Dass hier kein *bulgarischer* Einfluss vorliegt, dass vielmehr *umgekert* das Bulgarische in dieser Beziehung von dem Rumänischen beeinflusst worden ist, dies nachgewiesen zu haben ist das Verdienst Hašdeu's» (Cuv. 1879. 647—655. ll.). Ezt elfogadván, a rumun nyelvnek a Balkánban való támadását is el kell fogadnunk. — Végre Weigand ezt is írja: «Ich erfahre nachträglich von Herrn Prof. Leskien, dass schon das *altbulgarische* im 9. Jahrhundert einen Artikel postpos. kennt, und dass auch die russische Volkssprache, die nicht vom Rumänischen beeinflusst sein kann, denselben gebraucht.»

Két állítás van itt. Az első: hogy az ó-bolgár nyelv már a kilenczedik században ismerte az utó-artikulust. Leskien auctoritas a bolgárban: mégis bátor vagyok kérdezni, vajjon Methodius és tanítványainak

fordításai előtt volt-e már *ó-bolgár szláv nyelv*? A bolgárok eredeti nyelvét pedig mielőtt elszlávosodtak, ki ismeri? Sokat adnánk érte, ha Leskien reá taníthatna bennünket.

A másik állítás: hogy az orosz népnyelv is az utóarticulust használja. Ezt másoknál is olvastam, ámde azon geographiai megszorítással, hogy csak az ugor nyelvnek, különösen a *mordvin*nak helyein, használja az orosz népnyelv az utóarticulust. A mordvinban pedig, mint a vogulban és más ugor nyelvben is, utóarticulus van. Ott is, tehát az orosz hódítást megelőzött nyelvnek hatása szülte volna az utóarticulust, mint a Balkán-félszigeten.

421 Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. Írta dr. Réthy László. Budapest, 1887. 78., 79. ll. Réthy bőven ismerteti az albán nyelvet, valamint annak és az oláhnak közös eredetét, arra nézve teljesen megegyezvén Hašdeuval. — Érdekes tudnunk, hogy mint a kuvent a latin conventusból, úgy a magyar *beszéd* szó is a szláv *beseda*nak (társaság, beszélgetés) származatja; *beszédleni, beszélleni.*

422 Hašdeu, Kuvente din Batrani.

423 U. o., 118., 119. ll.

424 Hašdeu, Principie de Filologia Comparativa. Bucuresci, 1875. I. tom. 91—94. ll.

425 Oratio Dominica in diversas omnium fere gentium linguas versa. Amsteledami, 1715.

426 «Le *vikleimu* et la *stea* sont accompagnés de chants fort curieux.» Picot, Les Roumains de la Macédoine. 26., 27. ll.

427 Ezek a szók nagyon bántják a rumun írókat. A Budai Szótár, «Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum, quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est. Budae typis et sumptibus Typographiae regiae Universitatis Hungariae, 1825.» a *mentuitort* a «*manu tueor*»-tól származtatja, s azért m*a*ntuit, m*a*ntuitort ír, az *a*-t *e*-nek ejtvén.

A Bukuresti Szótár is «Dictionariulu limbei Române. Dupo insarčinareu datu de societatea academica Români elaboratu ca proiectu de A. T. Laurianu ši I. C. Massimu. Bucuresci, 1871. II. Tomu. Collaboratori Josefu Hodosiu ši G. Baritiu. Bucuresci, 1875.», mely bátran latinizálja a nyelvet, «*mantui*»-t ír, így magyarázván: «liberare», «salvare». Hozzáteszi: «compara *mantutor* la Plautu». — Plautusnál Truculentus act. IV. scena IV. 6. ez volt ugyan olvasható: «Video eccum, qui *manstutorem* me adoptavit bonis». A lexicon írói

a *manstutor* szót *mantutor*nak veszik, a mi nem szabad. Ámde a *manstutorem* helytelen olvasat volt *amans tutorem* helyett. A vers a Spengel-féle 1868. évi kiadásban:

«Video eccum, qui *amans tutorem* me adoptavit suis bonis.»

De már azelőtt is gyanus volt a «manstutor»; Forcellini föl sem hozza nagy szótárában. (P. Thewrewk Emil tőn figyelmessé a Spengel kiadására.)

Cihac az «Etymologie Daco-Romana»-jában fel sem hozza a *mantui*, *mantuitor* szókat, mert úgy tartja, hogy nem latinok.

428 Szilágyi Sándor, Erdélyország története. I. 393. l.

429 Dixit hic laudatissimus heros, dum a pontificiis ad persequendum Lutheranos urgeretur: Deum tria sibi imprimis reservasse; creare a nihilo; nosse et praedicere futura; dominari conscientiis. Kovacsóczy Farkas, 1576—1594. Írta Szadeczky Lajos. Budapest, 1891. 18. l. Gr. Kemény József, Adversaria hist. II. k. 1576.

430 A kolozsvári országgyűlés (1575. júl. 25.—aug. 6.) 2. szakaszában olvassuk: «Nyilván értjük a Nagyságod izenetéből dögleletes cselekedetit, álnokságát az gyakorta megnevezett Békes Gáspárnak, melyeknek mü es nemcsak auditori voltunk, hanem látói és tudói, hogy ő az oka mind ő maga és hozzá tartozóinak veszedelmének. Ezt is megértettük az te Nagyságod írásából és izenetéből, hogy te Nagyságod efféle gonosz embereknek és hozzá tartozóknak büntetése felől való deliberatiót és suffragiumot kéván te Nagyságod.» Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 559. l.

431 Ómenii mari ai Români. *Ionu-vodă čellu cumplitu* = a kegyetlen Ion vajda, de B. Petreicicu-Hašdeu. Bucuresci, 1865. Újabb időben nagyon felkapott a «nép-psychologia» (Völkerpsychologie). Nép-psychologiai adatokat leginkább a nyelv szolgáltat. A latin «completus» teljest jelent: az oláh nyelvben a *cumplitu* szó «rettenetes embertelen, kegyetlen» jelentéssel jár. Mintha az oláh előtt csak a *kegyetlen*, *rettenetes* ember volna teljes, igazi ember.

A görögben παίδευσις «*nevelést*» jelent: az oláhban pedig pedefsa «*büntetést*» teszen; mintha csak büntetésben állana a nevelés.

A latin «dolor» = fájdalom; az oláh nyelvben a «dolor»-ból lett «doru» óhajtást, kívánságot jelent stb.

432 Ámbár némi ismétléseket talál az olvasó, de a rumén írónak előadása el fogja felejtetni azokat.

[433] Hašdeu rendesen minden állítást forrásos idézettel igazol, csak ezt nem. Talán nem is való. Hisz Maximilián Jakab despotával is rosszúl járt volt; sereget bajosan ígért a kalandornak.

[434] Az *Ion*, azaz *Juon*, *János* nevet a latinul írók *Ivoniá*nak írták.

[435] A keleti egyházban, mint tudjuk, tizedet nem szedvén a püspökök, a papok kinevezéséért járt nekik jövedelem.

[436] Hašdeu csak a lengyel *soltésszágok* és *kenézségek* «jogából» meríti azt, a mit moldvai *földes-uri* jövedelemnek mond; ez tehát a moldvai parasztokra nem is alkalmazható.

[437] Kár, hogy Hašdeu nem mondja, hol tanultak a boérok és kalugyerek, s különösen a *kalugyerek* latinul. Mert a deszpota állította iskolát nagy zélussal ronták el: más iskola soha sem volt.

[438] Ezt Hašdeu Lasickiből idézi: «Ipse Ivonia vel ob levissimum delictum poenam capitis insontibus statuebat; viros excoriabat, palis infigebat, oculis privabat (quae poena apud Valachos familiaris est), naso et auribus praecisis defermes homines reddebat. Breviter, si quis illo invito suae racemum suae vineae vel quidpiam aliud, ex quo census penditur, vendidisset: hunc ille aut occidebat, aut homo per nares illius traducto, manibusque post tergum alligatis, tortoribus, vel si isti non essent, Nigricis, quos Ziganos vocant, per plateas immisericorditer flagellandum objiciebat; et, quos immanius est, caesorum cadavera insepulta canibus relinquebat.» A könyvnek 47. lapján.

[439] Ezt Hašdeu 1865-ben írá.

[440] «On m'accuse, disait-il, d'avoir commis de grands crimes; les homme, de ma trempe ne commettent pas de crimes. J'ai toujours marché avec l'opinion des grandes masses et avec les événements. A quoi m'auraient servi de crimes?»

[441] Föltetszik nekem, hogy Hašdeu elszalasztja az alkalmat megemlíteni a hasonlóságot a hellének és Xerxes, meg a moldvaiak és a szultán között.

[442] Az erdélyi fejedelmeket a török diplomatia *király*oknak nevezi, alkalmasint a Zápolyaiak királysága után. Így nevezik azon kornak rumun írói is, p. o. a Mohácsi Gergely, mint annak helyén már láttuk; így az 1648-ban kijött oláh Új-testamentom I. Rákóczyt: «*Mariu sa kraiul Ardealului*»; így Apafit a török szultán maga «Erdélyi kiraj»-nak nevezi egy oklevélben, melyet nekem Szilády Áron mutata.

[443] Az olvasó emlékezzék, hogy Hašdeu ezt 1865-ben, tehát a legújabb változások előtt, írta.

444 Hašdeu *elfajult* helléneknek tartja a mai görögöket, hivatkozván Tacitusra (Annales lib. II. 55.) ki «non Athenienses, tot cladibus exstinctos, sed colluviem illam nationum» nevezi. Hašdeu tehát *«genuinus» latinoknak* hiszi-e a rumunokat? Hivatkozik még Fallmerayerre (Fragmente aus dem Orient, Stuttgart, 1845.), ki a mai görögöket szlávosoknak találta, a min a philohellének elborzadnak, de a históriát nem törölhetik vala ki, mely tanítja, hogy szlávok sokáig bírták az egész Peloponnesust. S ha Fallmerayer szlávosoknak találta a mai görögöket: nem kell-e még inkább szlávosoknak találni a rumunokat, kiknek politikai és egyházi életök szláv vala, s nyelvök teli van szláv szókkal.

445 Hašdeunak hallucinatiója az, hogy a bolgár-rumun birodalom a középkorban a kárpáti alpoktól a balkáni alpokig terjedett. Láttuk a történeteket, a melyek bizonyítják, hogy 1180 tájban és azután Dunáninnen, Havaselföldön kúnok uralkodnak vala, s hogy abban a kúnok után a magyar királyok uralkodása következett. Hašdeu maga is *Krajováról* írván, kénytelen volt megczáfolni azt a véleményt, hogy Asan János alapította volna Krajovát, bár az nagy dicsőségére válnék a rumun históriának: ámde *Asannak egy talpalatnyi birtoka sem volt Dunáninnen!*

446 Ezen krónika hitelességéről Hašdeu 1865-ben ezt írá: «noi nu ne pronunciam» = nem állítunk felőle semmit. Annak helyén ismertetni fogjuk az újabb időnek ezen koholmányát.

447 Szádeczky Lajos, Kovacsóczy Farkas 1576—1594. Budapest, 1891. 25. s k. ll.

448 Szádeczky, u. o. 92., 93. ll.

449 Szádeczky, u. o. 95. l.

450 Carillia, Cariglia, Carillio, Carillo, így találom írva a nevet.

451 Ezen leveleket is gr. Kemény József 1854-ben írta le Bécsben, s közölte az Új Magyar Múzeum 1854. évi folyamának II. kötetében. 213—227. ll.

452 Szádeczky, i. m. 116. l.

453 Szádeczky, u. o. 127—136. ll.

454 Több ízben hivatkoztam már Balčescura. Itt a teljes czímet s a tartalmat közlöm: *Istoria Românilor sub Michaiu voda Vitézul. Urmata de scrieri diverse de Nicolae Balcescu.* Publicate de pre decisiuneu Societatei academice Romane de A. I. Odobescu. Bucuresci, 1878.

A munka részei a következők:

Cartea I. Libertatea Nationale (1593—aprilie 1595.);
Cartea II. Callughĕrenii (april. 1593—decembr. 1595.);
Cartea III. *Rosirea Terraului* = a parasztok rabszolgasága (deczembr. 1595—aprilie 1599.);
Cartea IV. *Unitatea Nationale* = nemzeti egység (aprilie 1599—julie 1600);
Cartea V. *Mirisleu* = Miriszló (julie 1600—januarie 1601.).

Itt vége szakad a munkának. A kiadónak jegyzete szerint Cartea VI. *Gurusleu* = Goroszló lett volna. «A goroszlói híres nap arra volt szánva — úgymond a kiadó — hogy világító pont legyen a munka utolsó részében, a mely új fényt derített volna Mihálynak rumun uralkodására. De a halhatatlan Balčescunak korai halála nem engedte meg annak megírását. Ki lesz az, a ki hasonló talentummal ki fogja tölteni ezt a hiányt?» — kérdi Odobescu. — Balčescu 1819. június 29-én született Bucurestben. Tizenkilencz éves korában kadettá lőn; de 1844-ben az irodalom terén tűnék fel. 1848-ban a havaseli és erdélyi mozgalmakban forogván, 1849-ben Francziaországba költözék. Meghala Palermóban, 1852. november 16-án. A «Mixarea Romanilor din Ardelulu 1848» = a rumunok mozgalma Erdélyben 1849. czímű tudósítását annak helyén fogjuk méltatni.

455 Úgy látszik, történeti valótlanságot beszél itt Balčescu. Erdélyben az országgyűléseket a tanácsurak s a három nemzet követei teszik vala; a nép, azaz a paraszt nép, soha sem vőn részt azokon. Havaselföldön és Moldovában eddig nem találtuk nyomát rendes országgyűléseknek, milyenek az erdélyiek valának. A hivatalbeli boérokkal bizonyosan tanácskozék olykor-olykor a vajda, de «népével», azaz a paraszt néppel, egy vajda sem tanácskozott soha, még a Hašdeu szerint nagyon híres «administrator» Ion sem.

456 Heraklidesz deszpota a moldovai adót 1562-ben 30,000-ről 40,000-re nagyobbítá. 1574-ben Moldova 60,000 aranyat fizetett. Ezt a szultán meg akarván kettőztetni, Ion vajda lázadással felele, mint tudjuk.

457 Balčescu itt elbeszéli, hogy az olasz Doglioni krónikás 1597-ben Bogdánnál egy nagy kardot lát, mely sokáig el volt temetve Moldovában. «Azt hiszik vala, hogy Atillának, az Isten ostorának, kardja volt, melyet hadakozásaiban viselt.» (Se presuppunea că aru fi sabia ce

Atilla, vestitul rege alŭ Hunilor, bičiul lui Dumneḑeŭ, pusta in răsbóiele sale). Némely historikusok mondják meg, melyik Attilának az igazi kardja, az-e, melyet Salamon magyar királynak anyja elajándékozott, vagy az, melyet Diglioni 1597-ben Bogdánnál látott?

[458] A történeti valósággal teljesen ellenkező előadás! Midőn a magyarok, mintegy 800 vagy 750 évvel Trajanus és Dekebalus után a hegy-övezte tartományt elfoglalták s *Erdő-el*nek (erdőn-túli, Transsylvania) elnevezték, a mely nevet azután a «natia romana» is kénytelen vala elfogadni: vajjon a Dakia királyság visszaállításáról álmodtak-e? S midőn tovább, a havasokon túl is terjedett a magyar befolyás, s azt az új tartományt *Havas-el*nek (Transalpinia) elnevezte, a mely névből azután a «natia romana» csak a *havast*, *alpiniát* fogadhatván el, azt *Munteniá*nak mondogatta: vajjon akkor lebeg vala-e a magyarok előtt akár Trajanus, akár Dekebalus, akár az ott még ismeretlen oláhság? Hisz a reformatio előtt mi volt a nemzetiség fogalma? Semmi! A római kath. egyház latinsága s a kornak latin tudománya nem gondolnak vala a nemzetiséggel; hasonlóképen a görög egyháznak szlávsága s a kornak szláv tudománya nem gondolnak vala a nemzetiséggel. Hunyadi János oláh eredetű, mint Oláh Miklós stb. De buzgó katholikus az első s kormányzói esküjét — nem tudván latinul — magyarul mondá el. Még buzgóbb katholikus a másik, mint érsek s Magyarország primása. — Menjünk a Dunántúlra.

A balkán-félszigetbeli oláhok hol és mikor gondolhattak Dekebalus dák királyságának vagy Trajanus római provincziájának visszaállítására? Hát azon oláhok és kenézeik, a kik a balkáni félszigetről a kúnok országába, az utóbb úgynevezett Ungro-Valachiába (Oláhországba, Transalpiniába), Erdélybe s tovább Orosz- és Lengyelországba is hivatva vagy hivatlanul költöztek: vajjon azok gondolnak vala Dakiának új teremtésére? Mi volt a «natia romana» 1600 tájban? Oláh- és Moldovaországban *rumun* vagy *vecsin név alatt földhöz kötött paraszt volt.* Láttuk, mi volt Lengyelországban; tudjuk, mi volt Erdélyben. «Natia romana», a mai értelemben, nem vala sehol. Erdélynek, Lengyelországnak — jogosan vagy nem jogosan — uralkodó osztályait ismerjük. Oláhországnak és Moldovának uralkodó-osztályait magok a rumun historikusok szerbeknek, bolgároknak, azaz szlávul beszélőknek és íróknak ismertetik velünk.

[459] Az igen jelentős helyet itt közlöm eredetiben: «Adunand ţerra spre a se chibzui, iši allesera cu toţi svatu de folosu ačestei nevoĭ,

«ca domnul sa se inchine lui Sigismundŭ, pastrandu-'si ânsĕ fora scadere drepturile suverenitaţii ši veniturile ţerrei.»

[460] Jegyzetben, a 97. lapon, hozzáteszi Balčescu, hogy Zsigmond után Báthory András kardinális, Báthory Gábor és Bethlen Gábor tarták meg a dakiai királyság eszméjét. Bethlen Gábor 1628-ban kéré a szultánt, hogy ismerje el *a dakiai király czímét.*

[461] Itt, a 119. lapon, Balčescu ezt írja: «A XVI. században a románok (rumunok) bivalyokat alkalmazának a csatákban, mint ama régiek (a rómaiak) elefántokat». Erre nézve is tehát az oláhok és rómaiak egymásnak hasonlói. — Csakhogy, tudtunkra, a rómaiak hadaiban soha sem szerepeltek elefántok, hanem csak ellenségeik hadaiban, teszem Pyrrhusében, Hannibalében. De Cornelius Nepos szerint Hannibal egyszer «obducta nocte sarmenta in cornibus juvencorum deligata incendit» s azokkal Fabius seregét meg-megijeszté Talán erre emlékezett Balčescu, a tinókat elefántokra nagyobbítván, Hannibalt pedig ideiglenes rómainak vevén.

[462] Ezen, a törökből a magyar nyelvbe jutott szó «zsoldot», «tartást» jelent, s máig egyházi beneficiumot jelent.

[463] Erdélyi Országgyűlési Emlékek III. 487., 488. ll.

[464] Ezt a lemondást is gróf Kemény József közli az Új Magyar Múzeum 1855. évi folyama I. kötetének 193—203. ll. «Pacta et conventiones in Sacram Caesaream Maiestatem Dominum nostrum Clementissimum ab una, et Illustrissimum Sigismundum Bathoreum ex altera parte, in et super cessione Suae Majestati ab eo fienda universae provinciae suae Transilvanicae etc. etc.» Felette szószaporító, annálfogva homályos értelmű oklevél.

[465] Maximiliánt érti-e Balčescu, vagy a kassai főkapitányt?

[466] Így nyilatkozék a magyar gyűlölet az oláh iránt, ha Jósika valóban oláh eredetű volt is. De a rumén írók az oláh eredetű embert olybá veszik, mint akár a tinót, mely az marad mind éltig, bár hová jut is. Pedig a Hunyadiak, Oláh Miklós primás s más sokan katholikusok lévén, olyan magyarokká lettek, mint Árpád legközelebb ivadékai. A mostani havaseli és moldvai boérok vajjon nem görög vagy szerb vagy bolgár eredetűek-e?

[467] E szó az oláh nyelvben is megvan, *léfa* = *leafa*, *lafa* alakban.

[468] Ez a körülmény felelet arra a kérdésre: Miért voltak *Tergovištje* és *Szucsava* az első havaseli és moldovai vajda-székek?

[469] Balčescu, 304., 305. ll

470 Ezt a beszédet írhatta Balčescu, de nem mondhatta a kardinális.

471 Itt jegyzetben olvassuk, hogy győzelmének emlékeül Mihály egy arany érmet veretett, melynek felírása: Michael Valachiae Transalpinae Woiwoda, sacrae Caesareae Regiae Majestatis consiliarius, per Transilvaniam locumtenens, cis Transilvaniam partium ejus super exercitu generalis Capitaneus. — A másik oldalán: A Deo, vigilantia, virtute et armis victoriam nactus 1600. — Megvan Bécsben, a császári gyűjteményben.

472 Ezt a czímet látnom nem volt még alkalom.

473 Nem tudom, Enyedet érti-e az író: de azt *Ajud*nak nevezik.

474 Ez a Csáky a híres Csáky-nemzetségből való, mely különbözik ama Csákytól, ki János Zsigmond választott királynak kanczellárja volt.

475 Azért írom le Balčescu után Mihály seregét, hogy lássuk, kikből áll vala.

TARTALOMMUTATÓ.